

# SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXVII. ÉVFOLYAM

1973

1-4. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC *olvasószerkesztő*, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTER FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti:

MOLLAY KÁROLY

## Tartalomjegyzék:

	Lap
<i>Berecz Dezső</i> : Kortörténeti tanulságok százegynéhány éves apai intelmekből (Berecz József tanító levelei Sopronban tanuló fiához, Ábelhez (1860—1868))	307
<i>Kiss Imre</i> : Pásztori a feudalizmus korában	38
<i>Kiss Imre</i> : A kuriális nemesi Felső-Pásztori a XVI. századtól a XIX. század közepéig	138, 204
<i>Környei Attila</i> : Adatok az 1919. évi Sopron vármegyei osztályharcokhoz	24, 123
<i>Kunszery Gyula</i> : Ihász Dániel levelezése ifj. Caesar Gyulával (1875—1881)	193
<i>Mikó Sándor</i> : Iván a XVIII. század végén (Egy falu szociográfiája 1792—1796-ból)	320
<i>Szabó Jenő</i> : Becht Rezső nyolcvan éves	
<i>Tompos Ernő</i> : Soproniak középkori pecsétel	289
<i>Winkler Oszkár</i> : Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetéről	1, 103

## HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

<i>Becht Rezső</i> : Líceumi diákélet a század elején	154
<i>Faragó Sándor</i> : A Rábaközi Múzeum alapítása és első tíz éve	219
<i>Gergely András—Tóth István</i> : Fiatal régészek és történészek munkakonferenciája Sopronban (1973. szept. 6—9)	348
<i>Martos András</i> : Történeti meteorológia és helytörténet	54
<i>Papp István</i> : A soproni munkásmozgalom történetírásának időszerű feladatairól	49
<i>Várkúti János</i> : Meteorológiai megfigyelések és észlelések Sopronban	57

## KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Csepregi Horváth E. János</i> : Soproni Társaskör Budapesten (1881—1888)	70
<i>Domonkos Ottó</i> : A Liszt Ferenc Múzeum 1972. évi munkája	265
<i>Fried István</i> : A „Külföld” című soproni folyóirat szlavisztikai anyaga	168
<i>Gunda Mihály</i> : 20 éves a MTESZ Sopron Városi Szervezete (1952—1972)	362
<i>Haranghy György</i> : Tornászünnepe Sopronban (1867)	257
<i>Házi Jenő</i> : István, az első soproni városbíró (1277)	68
<i>I. Horváth László</i> : Emlékezés Horváth József festőművész gyermek- és diákéveire	359
<i>Hünner László</i> : A Soproni Kereskedelmi Betegápoló Segélyező és Nyugdíjgyesület története (1806—1948)	353
<i>Katona Imre</i> : A Tinódyak Csapodon	259
<i>Kiss Jenő</i> : A mihályi Ipartársulat és Ipartestület történetéhez (1828—1948)	261
<i>Kovács József László</i> : Ismeretlen soproni operaelőadás színlapja 1811-ből	175
<i>Lagzi István</i> : Lengyel menekültek Sopron környékén a második világháború első éveiben	244
<i>Mollay Károly</i> : A helytörténeti és honismereti folyóiratok szerkesztőinek szombathelyi konferenciája	265
<i>Palotás Zoltán—Horváth Mihály</i> : Sopron város stabil és mobil népességekategóriái	238
<i>Pröhle Jenő</i> : Vajda Péter soproni diáksága	263
<i>Pusztadaróci Mária</i> : Adalék a soproni állami leánygimnázium 100 éves történetéhez	253

## SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

<i>Domonkos Ottó</i> : „Múzeumi Hónap” Sopronban 1963—1972	74
<i>Hoffmann Tamás</i> : Megnyitó beszéd a Liszt Ferenc Múzeum „A vallásosság népies emlékei” című népművészeti kiállításához	179
<i>Horváth Zoltán</i> : A Győr—Sopron megyei 2. sz. Levéltár Sopron 1972. évi munkájáról	369
<i>Környei Attila</i> : Antifasiszta mozgalmak Sopronban a második világháború alatt (Kiállítás)	270
<i>Marót János</i> : Interfórum 71—73	271
<i>Szarka Árpád</i> : Horváth József képeinek új otthona	367

## MEGEMLEKEZÉSEK

Kárpáti Zoltán 1909—1972 ( <i>Csapody István</i> )	183
Krammer Jenő 1900—1973 ( <i>Szalatnai Rezső</i> )	372
Kunszery Gyula 1906—1973 ( <i>Mollay Károly</i> )	276
Pálffy Miklós 1911—1972 ( <i>Sümeghy József</i> )	277
Sebestény Ferenc 1907—1972 ( <i>M. Kiss Pál</i> )	187
Sebestény Ferenc temetésére ( <i>Újváry Lajos</i> )	274

## SOPRONI KÖNYVESPOLC

Fekete Ferenc: „50 éves a Soproni Pamutipar” (1922—1972). Győr, 1972 ( <i>Szabó Jenő</i> )	285
Gimes Endre: Nagycenk. Útikalauz. Győr, 1971; Kapuvár. Útikalauz. Győr, 1972; Sopron. Győr, 1972 ( <i>Mollay Károly</i> )	93
Hajdú Mihály: Sopron környékének magyar becézőnevei (1700—1970). Bp., 1972 ( <i>Németh Marietta</i> )	91
<i>Hiller István</i> : Sopron bibliográfiája az 1972. évre	83
Kállay István: Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában. Bp., 1972 ( <i>Horváth Zoltán</i> )	380
Kázmér Miklós—Végh József (szerk.): Névtudományi előadások. Bp., 1970 ( <i>Pogány Irén</i> )	278
Lászlóffy Woldemár (szerk.): A Fertő-táj bibliográfiája. Győr, 1972 ( <i>Hiller István</i> )	377
Marót János: Fertőd. Győr, 1972 ( <i>Mollay Károly</i> )	95
Posgay Ildikó: Rábacsanak személynevei. Bp., 1973 ( <i>Mollay Erzsébet</i> )	378
Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó Oklevéltár XIV. kötet. Bp., 1971 ( <i>Mollay Károly</i> )	284
Semmelweis, Karl: Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts 1582—1823. Eisenstadt, 1972 ( <i>Kovács József László</i> )	280
Stoll Béla—Varga Imre—V. Kovács Sándor: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. Bp., 1972 ( <i>Kovács József László</i> )	282
Vajda Péter Válogatott művei. Válogatta és sajtó alá rendezte Lukácsy Sándor. Bp., 1972 ( <i>Fried István</i> )	190
LEVÉLSZEKRÉNY	191, 286
INHALTSVERZEICHNIS UND KURZE AUSZÜGE	96, 192, 287, 383

## A KÉPEK JEGYZÉKE

### 1. Arcképek

Bummer Károly	127	Schambauer Ignác	134
Flandorffer Ignác	355	Sebestény Ferenc	189
Gensel János Ádám	59	Skarba Lajos	129
Kárpáti Zoltán	185	Soproni vasútbiztosító vörösörök	125
Krammer Jenő	373	Walter József	135
Schaffer Antal	133		

## 2. Címerek, pecsétek

Soproni címerek, mesterjegyek, pecsétek

291—301

## 3. Festmények, grafikák

Horváth József: Bosnyák 48-as honvéd	361	Horváth József: Papucshúzó (színes melléklet)	
		Schmutzer Jakab: Tanulmányfej	75

## 4. Soproni városrészletek

Csatkai-emléktábla	81	A meteorológiai állomás műszerkertje	65
Épületek	5—23, 103—119	Városkép	3, 5
Horváth-kiállítóterem	368		

## 5. Térképek

Az Alsó-Nagyerdő 1797-ben	327	Lengyel katonai menekült-táborok	245
Iván 1784-ben	331	A Rábaköz (XVIII. század)	39

## 6. Vegyes

A brennbergi bányászmuzeum megnyitása	77	Liszt Ferenc emlékkiállítás	80
Ihász Dániel sírja a colegnói temetőben	194	A Rábaközi Múzeum	221—227
Lengyel katonai menekült-táborban	247	XV—XVIII. századi kályhacsempék	79
		„A vallásosság népies emlékei” c. kiállítás	181

FV 324

# SOPRONI SZEMLE

XXVII. ÉVFOLYAM 1973. I. SZÁM

## SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat  
Alapította: Heimler Károly

Kiadja:  
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC *olvasószerkesztő*, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti:  
MOLLAY KÁROLY

Tartalomjegyzék:

	Lap
<i>Winkler Oszkár</i> : Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetről. I. rész	1
<i>Környei Attila</i> : Adatok az 1919. évi Sopron vármegyei osztályharcokhoz. I. rész	24
<i>Kiss Imre</i> : Pásztori a feudalizmus korában	38

*Helytörténetírásunk időszerű kérdései:*

<i>Papp István</i> : A soproni munkásmozgalom történetírásának időszerű feladatairól	49
<i>Martos András</i> : Történeti meteorológia és helytörténet	54
<i>Várkúti János</i> : Meteorológiai megfigyelések és észlelések Sopronban	57

*Kisebb közlemények:*

<i>Házi Jenő</i> : István, az első soproni városbíró (1277)	68
<i>Csepregi Horváth János</i> : Soproni Társaskör Budapesten (1881—1888)	70

*Sopron kulturális élete:*

<i>Domonkos Ottó</i> : „Múzeumi Hónap” Sopronban (1963—1972)	74
--------------------------------------------------------------	----

*Soproni könyvespolc:*

<i>Hiller István</i> : Sopron bibliográfiája az 1972. évre	83
<i>Németh Marietta</i> : Hajdú Mihály: Sopron környékének becézőnevei. Bp., 1972.	91
<i>Németh Marietta</i> : Hajdú Mihály: Sopron környékének becéző nevei. Bp., 1972.	
<i>Mollay Károly</i> : Gimes Endre: Nagycenk. Útikalauz. Győr, 1971; Kapuvár. Útikalauz. Győr, 1972; Sopron. Győr, 1972 <sup>6</sup>	93
<i>Mollay Károly</i> : Marót János: Fertőd. Győr, 1972 <sup>5</sup> .	95

# SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXVII. ÉVFOLYAM

1973

I. SZÁM

Winkler Oszkár:

## Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetéről

### I. rész

1. Sopront a második világháború utolsó szakaszában több súlyos légitámadás érte, amelyek nagy pusztítást okoztak épületállományában, létesítményeiben; a rombolás nem kímélte a város műemlékeit sem. A 40-es évek végén a helyreállítási munkákon kívül kevés új épület létesült, az 50-es években sem sok, ami szembetűnő más középvárosaink rohamos fejlődéséhez képest. A 60-as években már megélné a város építő tevékenység itt is olyannyira, hogy ennek hatása a város arculatán is megmutatkozik. Időszerű tehát, hogy az elmúlt, több mint negyedszázados időszakra visszapillantva, szemléltessük és egyben vizsgáljuk a városkép alakulását, változását, a városképet alakító épületeket, egyéb létesítményeket, és megemlékezzünk mindarról a szervező, építő tevékenységről, ami ezzel kapcsolatos (a képek Bummer Antalné, Varga Ferencné és a szerző felvételei).

Sopron az elmúlt 26 év alatt kétségkívül fejlődött. Sor került szanálásra érett lakóterületek rekonstrukciójára, új lakóterületek kijelölésére és beépítésére, közöttük olyanokéra is, amelyek áttörték a lakosság tudatában megrögzött városhatárokat. Az új lakótelepek – beépítésük befejeztével – a város szerves részeivé válnak. A közintézmények részben elavult, a második világháborúban megrongálódott épületeit helyreállították, korszerűsítették. Az újjáépített Liszt Ferenc Művelődési Központ épületét ismét látogatja a város közönsége; új üzemi kultúrházak épültek, amelyek egy részét a lakosság is használja. Most bővítik a Városi Színház épületét. Az üdülőterületen nagy befogadóképességű üdülőszállók, szanatóriumok épültek, il. épülnek. A Fertő-part bevonásával a szabadterei fürdés kérdésének megoldására törekednek a lakosság és az üdülők igényeinek figyelembevételével; megindult a fedett uszoda tervezése is. Bővítik a Városi Kórházat, kiegészítik az orvosi rendelők hálózatát. Korszerűsítették az iskolák épületeit; az egyik lakótelepen új általános iskola épült. Az egyetemi rangra emelt főiskola új kollégiumot épít, de fejlesztése további jelentős építkezéseket követel. Évtizedek óta folyik a műemlékek helyreállítása; a háborús rombolások nyomán – ha a pusztításokhoz mérten kisebb mértékben is – feltártak a régi épületekben értékes építészeti részleteket, és e felfedezések ösztönzést adtak a kutatóknak arra, hogy a belvárosnak szinte minden zugában keressék és megmutassák régi idők eltartart nyomait. Az Erzsébet-park régi szépségében várja a pihenni vágyókat; elkészült a Kuruc-dombi park, megújult a Széchenyi tér parkja és készülnek a tervek a többiek felújítására is. Az erdők szépen karbantartott útjai nyugodt sétalehetőségeket biztosítanak. Az ipari üzemek kapacitásnövekedése, néhány új üzem

megépítése a város fejlődése szempontjából rendkívüli jelentőségű. Már ez a rövid felsorolás is bizonyítja, hogy városunkban sem állt meg az élet. Mindamellettt vannak, sajnos, olyan célkitűzések is, amelyek megvalósítása részben költséges voltuknál, részben egyéb feltételek teljesítése híján késik. Így a város kettészakítottóságán mindössze egy gyalogfelüljáróval enyhítettek, a gépjárművek számára évtizedek óta tervezett alul- vagy felüljáró mind ez ideig nem épült meg, pedig ezt az egyre növekvő gépkocsiforgalom napról napra sürgeti.

Sopron város lényegében zárt település; a város határán már valóban a város kezdődik; a városperem beépítése határozott kontúrokkal rajzolódik a tájba, és bármilyen irányból közelítjük meg a várost, szemünk elé tárul az egységes várostest, tornyaival élénkített sziluettjével. A látogató érzi, hogy városba érkezett, nem kell hosszú, falusias jellegű utcákon áthaladnia, hogy ezt érzékelhesse.

A város az Alpok nyúlványai és a Bécsi-dombi vonulat közötti völgyben fekszik, legnagyobbbrészt sík területen, de a beépítés északon és délen felkúszik a domboldalakra is. Ennélfogva bőséges rálátás nyílik a városra a déli dombok különböző szintjeiről, a Panoráma útról, az Egeredi-dombról, a Sörház-dombról, Károlymagaslatról, ahonnan nemcsak a várostest egésze tárul a néző szeme elé a nézőpont távolságától függő részletességgel, hanem a háttérben a Bécsi-domb mögötti lapály és a Fertő tó is. A Bécsi-domb felől a város látképe a szemközti dombok erdőkoszorúja borul. Hosszanti irányban a városkép — ugyancsak teljes egészéknél — a Kuruc-dombról élvezhető. A várossziluettt a völgy szintjéről — a kiterjedést érzékeltető rálátás nélkül is — finom és érdekes, akár Győr felől, a 84-es úton, vagy a GySEV, ill. MÁV vasútvonalain, akár pedig a Somfalvi vagy Ágfalvi úton, Ausztria felől érkezünk. Érdekes és szinte percenként változó a kép a Fertő felől érkező számára is a hol eltűnő, hol újra felbukkanó Szt. Mihály templom látványával. Különös élményt jelent az érkezés keleti irányból, a Balfi útról, ahol a dombtetőn hirtelen tárul fel a város képe, derűs időben az Alpok nyúlványai alkotta háttérrel. Hasonlóképpen kedvező a városkép a Bécsi úti határállomás felől, ahonnan a város házai és a tornyok megint más változatban mutatkoznak.

Változatos városkép tárul a néző elé a várostoronyból és az Orsolya téri iskola „csillagvizsgáló” tornyából, ahonnan a város látképe körképszerűen, szinte kézzel fogható közelségből szemlélhető.

A városkép az elmúlt két évtized építő tevékenysége következtében kitágult, szépült. A távolabbi nézőpontokból, így a déli dombok felől jól érvényesülnek a Kőfaragó téri lakótelep épületei, a vertikális hangsúlyt adó 9 emeletes lakóházzal. A malom épülete melletti magas, nagytömegű silóépítmény már zavarja a hatást. A Mátyás király utca déli szakaszának beépítése háromemeletes épületekkel, általában a hézagtelkek beépítése is kedvezően jelentkezik a városképben; csökkent a takaratlan tűzfalak száma. A felsőlőveri lakótelep részét képező Szabadság körút menti beépítés a Károlymagaslat felől jól érvényesül. Ezzel szemben a Hársfa sor és a Cseresznye sor közötti telektömb magas északi házsora a Bécsi-domb felől szinte merev falként határolja el a Felsőlőverek zöld hátterét. A nyugati ipari terület új létesítményeivel, az új üzemek épületcsoportjaival, dél felől és észak felől nézve egyaránt egységesebb hatású, mint azelőtt. Általában a Bécsi-domb felől feltáruló városkép is gazdagodott új elemekkel, az üdülőnegyedi szálloda, ill. sanatórium épületeinek látványával. Szerencsés gondolat öltött testet a szép kilátást biztosító Hubertusz vendéglő megvalósításával; a helyreállított Kuruc-dombi szélmalom tornyához



épített vendéglő helyiségeiből kelet-nyugati irányban tárul fel – ugyancsak gazdagabban – a város látványa.

A várostoronyból hasonlóképpen bővült a körkép, mind az új lakóépületek, mind a völgyet övező dombokon épült szállodák, szanatóriumok, továbbá az



1. kép: Az Egeredi-domb felől jól érvényesül a városképben a Kőfaragó téri lakótelep



2. kép: Szép városkép a Bécsi-dombról

ipari létesítmények látványával. A hézagtelkek jó részének beépítése innen is teljesebbé tette a városképet, megszüntette a város belsejének házsoraiban tángongó üröket. Az új TV torony funkcionálisan jó elhelyezésű, de a városhoz túl közel lévén, látványa – nagy magasságához mérten – a városképpel együtt kissé nyomasztó.

2. A városok tervszerű fejlesztését biztosító általános városrendezési tervek hosszabb távlatra szabják meg a városrendezés, tervezés irányvonalát, kereteit. Ezeken belül – egyes területi egységekre – készülnek részletes rendezési tervek, meglévő, elavult beépítésű területek esetén rekonstrukciós tervek, az általános rendezési tervbe illeszkedően, amelyek már a megvalósítás alapjául szolgálnak. Egyébként a városok egyetlen korban sem fejlődtek tervszerűtlenül, így Sopron sem, hanem a kor követelményeinek, helyzetüknek, szerepüknek, az uralkodó társadalmi viszonyoknak és számos más tényezőnek megfelelően. Így tervszerűen épült meg annak idején a római város, Scarbantia, a soproni belváros szerkezete viszont középkori viszonyokat tükröz. A belvárost határoló házsorok, ill. a belváros körüli városrészek képét nagy részben a 19. század építkezései alakították ki.

Sopronnak tudvalevően már 1905-ben volt – abban az időben korszerűnek mondott – városrendezési terve, mégpedig a Wälder-féle. Bár hamarosan kintűnt, különösen az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés után, amikor Sopron vonzásterülete szűkült, hogy ez a terv nem reális, mert pl. az 1980. esztendőre kb. 70 000 fős lakosságot tételezett fel, ami a mostani fejlődés üteméből következten sem valószínű. Ennek ellenére csak a 40-es években indultak meg az 1937. VI. tc. (városrendezési törvény) alapján egy új, általános rendezési terv előkészítő munkái, így elsősorban a pontos geodéziai felméréseken alapuló várostérkép megszerkesztése. Ezt a munkát a háborús események szakították félbe. Nem vitás, hogy a Wälder-tervhez való merev ragaszkodás – hiszen csak kismértékben, helyenként vetették alá lényegtelen módosításoknak – már a 30-as években olyan beépítésekhez vezetett, amik ma nehezítik a megnövekedett gépkocsiforgalom akadálymentes lebonyolítását. A Wälder által tervezett körutak egyes szakaszai megépültek anélkül, hogy biztosítékát látták volna teljes kiépülésüknek.

Időközben megszületett az új, a városok és községek rendezését szabályozó rendelet (1951). A megváltozott viszonyok, fejlődési irányelvek egyre inkább sürgették a Wälder-terv helyébe lépő új, általános rendezési terv elkészítését.

Közvetlenül a második világháború befejezése után a házhelyosztás a városszerkezet bizonyos mértékű fellazulásához vezetett. A házhelyre jogosultak a városközponthoz minél közelebb óhajtottak telket és kívánságukra a városi hatóság valóban ilyen területeket jelölt ki erre a célra. Az ezeken a telkeken szórványosan épülő, jobbára földszintes lakóházak hosszú időre meghatározták egy-egy nagyobb terület (pl. a Sotex sportpályától keletre eső terület, a Vasutas Sportpálya melletti terület, az Egeredi-domb stb.) beépítésének módját, olyan területekét, amelyek a városközpont közvetlen közelében még egy kisebb ütemű városfejlesztés esetében is többszintű beépítésre lettek volna hivatottak. Az 1954-ben megindult „saját ház” akció sem volt kedvező a városfejlesztés szempontjából, mivel az ugyancsak szórványosan épülő lakóházak nem oldották meg a házhelyek számára kijelölt területek összefüggő beépítését. Épültek földszintes lakóházak belső hézagtelkeken is, ahol a meglévő lakóházak párkánymagassága többszintű épületek létesítését indokolta volna (pl. Csengery u., Kossuth Lajos u., Wesselényi u. stb.). Ezek az építkezések a városszerkezetre, így a városképre is kedvezőtlen hatással vannak.

Az 50-es években megindultak az új általános rendezési terv előkészítő vizsgálatainak munkái, amelyek több évig tartottak. Ezek elkészültével megszületett, majd jóváhagyást nyert a városfejlesztési program.<sup>1</sup> Ennek egyezte-

<sup>1</sup> Winkler Oszkár: Sopron város fejlesztési programjáról. SSz. 1957, 161–187.



3. kép: A belváros képe az Orsolya téri iskola „csillagvizsgáló” tornyából



4. kép: A helyreállított eklektikus lakóház (Templom u. 3. sz.) jól illeszkedik a belvárosi háztömbök épületeihez

tése után elkészült a rendezési terv ún. I., majd II. üteme is. Bár a város egyes területi egységeinek részletes rendezési tervei az általános rendezési terv elgondolásaiba illeszkedtek, sajnálatos módon helyenként olyan építkezések valósultak meg, amelyek a terv egyes célkitűzéseinek végrehajtását a jövőben hátráltatni fogják.

Sopron általános rendezési tervét a tervezők igyekeztek reális alapokra helyezni, s az elképzeléseket a jóváhagyás előtt az összes érdekelt és illetékes szervekkel egyeztetették.<sup>2</sup> A terv semmiképpen sem nevezhető utópisztikusnak, ennek ellenére bebizonyosodott, hogy egyes részeinek megvalósítása, így pl. a GySEV vágány Ebenfurt felé vezető szakaszának terv szerinti áthelyezése, a közeljövőben nem lehetséges. Nem valósul meg a GySEV pályaudvar helyén létesítendő új központi pályaudvar két szinten tervezett megoldása sem. Az új felvételi épület – a legújabb tervek szerint – nagyjából a vágányok mai szintjének figyelembevételével épül majd meg. Az említett körülmények befolyásolják a forgalmi úthálózat tervezett vonalvezetését is. Mindezekon kívül a város nagyobb ütemű bővülése, növekedése ma már szükségessé teszi az általános rendezési terv újbóli revízióját, amire a Városi Tanács VB. már megbízást is adott a Városépítési és Tudományos Tervező Intézetnek (VÁTTI).

Sopron fejlesztése, bővítése során mindenekelőtt zárt jellegét, városias szerkezetét kellett megtartani, kerülve a beépítés indokolatlan, nem megfelelő helyen alkalmazott fellazítását. Igen fontos irányelv volt az is, hogy a belváros páratlan, az országban Buda után legegységesebb és legjelentősebb műemlékegyüttése változatlanul megmaradjon, s a hézagtelkek, a háborús pusztítás okozta romok helyének beépítése helyreállítsa a megbontott harmóniát. A belvárosnak meg kell őriznie középkori szerkezetét, amelyet az 1676. évi tűzvész utáni barokk kori beépítés is tiszteletben tartott, hiszen az újjáépítés abban az időben a régi alapfalakon, egyes esetekben a földszinti, sőt emeleti falak felhasználásával ment végbe, amit a belvárosi házak kapualjaiban kibontott gótikus ülőfülkék, továbbá a házak falaiban feltárt mérműves ablakrészletek is bizonyítanak. A középkori utcák építési vonalán álló barokk házak adják meg a belvárosi utcaképek sajátos jellegét. Nem zavarnak itt – kevés kivétellel – a múlt század historizáló épületei sem, amelyek közül egyik-másik kopott homlokzatával, elhanyagolt külsejével eddig zavarta, most helyreállítva kiegészíti az utcaképet (pl. Templom u. 3.).

3. 1946-ban a belváros még igen romos állapotban volt, és így némi joggal mondotta egy világot járt látogató, hogy helyreállítása szinte lehetetlen s talán célszerűbb lenne úgy kezelni, mint a pompeji romvárost. Az ország áldozatkészségének, a város lakosságának, a tervezők, kivitelezők jó munkájának köszönhető, hogy ez nem következett be, és hogy a soproni belváros ma már – egyes kisebb hiányok kivételével – megint értékes építészeti együttest alkot.

A Templom u., Kolostor u., Szt. György u., Előkapu, Beloianisz tér, Hátsókapu, Orsolya tér épületeinek helyreállításán kívül sor került már a belvárosi komplexumot határoló utcák, mint a Lenin körút, Széchenyi tér, Petőfi tér, Színház u. műemléki, műemlék jellegű, ill. városképi jelentőségű épületei nagy részének helyreállítására is. Az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) a soproni műemlékek helyreállítása során is alkalmazta évtizedek munkáján, tapasztalatain kikristályosodott, Európa-szerte elismert elveit, módszereit, figyelemmel arra, hogy az épületeket ellentmondásmentesen, a mai életnek meg-

<sup>2</sup> Winkler Oszkár: Sopron város általános rendezési tervéről. SSz. 1961. 97–113.

felelő tartalommal töltsék meg. Mintaszerűen állították helyre nemrégiben a Szt. György utcában a korabarokk, volt Káptalan-házat (Szt. György u. 7.), mely most szépen érvényesül az utcaképben. A nagy gonddal helyreállított belvárosi barokk házak közül többet fel lehet még sorolni, így a Caesar házat (Hátsókapu 2.), a Bezerédj házat (Templom u. 6.), a Starhemberg házat (Kolos-tor u. 3.), a Sax házat (Szt. György u. 22.) és másokat. Most folyik a Fabricius ház (Beloianisz tér 6.) további kutatása, ami igen sok érdekességet ígér.



5. kép: A Szt. György utca képét jelentősen emeli a helyreállított volt Káptalan-ház

Kényes az építész feladata, amikor a barokk homlokfalakban gótikus részletek bukkanak elő, amiket kívánatos bemutatni. Ez több belvárosi épület esetében meg is történt. Ezek a feltárt és konzervált gótikus részletek minden zavaró hatás nélkül, érdekesen jelentkeznek a homlokzatokon. A volt bencés templom Templom utcai ormfalán a gótikus és barokk részletek együttes megjelenése jó hatású, nem zavarók a dómtemplom barokk homlokzatán a kutatás során kibontott gótikus részletek sem. Talán vitatható a Templom u. 9. sz. épület, ahol a barokk nyíláskeretek és feltárt gótikus ablakrészletek a homlokzat egységes megjelenését már zavarják, ami így szinte múzeumi bemutatónak tű-

nik. A helyreállított belső terek közül különösebb értéket jelent a középkori terem, a Fabricius ház alagsori gótikus terme és többi emeleti terme, az Új utcai középkori zsinagóga és mások, ahol a későbbi korban beépített barokk boltzatok, továbbá pillérmegerősítések eltávolításával sikerült ezeket az épületeket eredeti mivoltukban bemutatni. A belváros együttesének részei természetesen a szép kialakítású, loggiás udvarok is, amelyek az elmúlt évtized munkája nyomán ismét régi szépségükben láthatók.

Európa-szerte vitatott kérdés volt, vajon a műemlék-együttesben — bármilyen okból keletkezett — üres telkek beépítése miképpen történjék. Ezt a kérdést már 1944-ben felvettem és annak a meggyőződésnek adtam kifejezést, hogy a műemléképületek közé is a mai igényeknek megfelelő, korszerű épületeket kell építeni.<sup>3</sup> A múltban is jól megfértek egymás mellett barokk, romantikus, eklektikus épületek, jó hatású térfalakat alkotva. Nyilván a barokk korban sem jutott eszébe sem az építetőnek, sem az építésznek, hogy a nagy tűzvészben elpusztult házak helyébe gótikus házakat tervezzen. Hogy mennyire helytelen a stílusutánzás, arra éppen Sopron belvárosában találunk példát, ahol a Szt. György u. 17. sz. telken a 40-es évek végén épített bérházát — a város akkori vezetőségének kívánságára — barokk utánzatú homlokzattal tervezték. A belvárosi hézagtelkek beépítésének problémája felmerült a második világháború után is, miután a háborús rombolások a belváros jónéhány utcájának, terének és a Lenin körútnak épületeit egyaránt érték. Így elpusztult többek között az Orsolya téri Gyóni ház és Lunkányi ház, romba dőlt a Szt. György u. és Új u. találkozásánál néhány épület is. A Lenin körúton az OTP régi épületének (98. sz.) mindkét oldalán hosszú ház sorrongálódott meg, ill. pusztult el.

A helyreállítás, ill. az ezzel kapcsolatos beépítés módja kezdettől fogva élénken foglalkoztatta az illetékes szakértőket. Teljes megegyezés a helyes megoldás tekintetében nem jött létre még akkor sem, amikor 1957-ben elkészült a belváros első rekonstrukciós terve. Ebben a tervben az Orsolya téren, a Lenin körúton, továbbá a Szt. György u. és Új u. sarkán szabaddá vált telkek beépítésének kérdését nyitott kérdésként kellett kezelni, de vitás maradt az Előkapu és Lenin körút közötti emeletes épülethez tapadó földszintes boltsor végleges megoldásának kérdése is.

A belvárosi hézagtelkek beépítése során jó, sőt néhány esetben mintaszerű megoldások jöttek létre, így pl. a Szt. György utcában a 18. sz. ház; a Templom utcában a zsinagóga helyén (23. sz.) és a Széchenyi gimnázium melletti telken (24. sz.) épült lakóházak is jól illeszkednek az utcáiba.<sup>4</sup> Utóbbi beépítése körül is vita folyt, ami főleg abból adódott, hogy a rombolás előtt a barokk, majd a 19. század közepén romantikus elemekkel átalakított homlokzatú épületet a mellette lévő hézag beépítésével egészítették ki, ívesen csatlakozva az iskolaépületnek a szóban forgó épülettől eltérő építési vonalához. Ennek a kétségkívül esetlegesnek ható megoldásnak megfelelő építési vonalat követni az új beépítésnél már nem lehetett, és ezért — helyesen — a megtört építési vonal mellett döntöttek annak ellenére, hogy ezzel a Templom utcából a Széchenyi tér felől jövet csak később tűnik elő az ev. templomnak az utcaképet lezáró tornya.

Vitatják és többen kifogásolják az Orsolya tér beépítését és új épületeinek formáját. Az Orsolya tér második világháború előtti képe a 19. században ala-

<sup>3</sup> Winkler Oszkár: A korszerű építés kérdései Sopron belvárosában. Magyar Építőművészet 1944, 224–230.

<sup>4</sup> Winkler Oszkár: Új lakóépületek Sopron belvárosában. SSz. 1962, 289–298.

kult ki, mégpedig az orsolyita apácák kolostorának, ill. templomának megépítésével. Ezek az épületek az amúgy is szűk tér feszítettségét még fokozták. Hangulatossá tette a teret az eredetileg a Káptalan-ház udvarán állt Mária kút, amely a második világháborúban ugyancsak súlyosan megrongálódott. Mai szemmel nézve hiba volt a Gyóni ház és a Lunkányi ház teljes lebontása, annál is inkább, mivel ezek helyreállítása során szó sem lehetett hamisításról, hiszen a falak, bár megrongálódva, még álltak, de a párkányok, ablakkeretek kődarab-



6. kép: A műemlékek helyreállításával ismét régi szépségükben érvényesülnek a belvárosi utcák (Templom u. 6. sz.)

jai nagyrészt megvoltak és a hiányzó darabok könnyen pótolhatók lettek volna. A bontás talán azzal menthető, hogy a nagyarányú rombolás miatt ezeknek az épületeknek állagát kellő biztonsággal körülményes és költséges lett volna megvédeni mindaddig, amíg sor kerülhetett volna teljes helyreállításukra. Az épületek megtartása azonban mindenképpen elejét vehette volna azoknak a vitáknak, ill. részben jogos kifogásoknak, amelyek ma az Orsolya tér beépítését illetően lépten-nyomon elhangzanak. A bombázás következményeképpen kiderült, hogy az iskolával szemben álló épület (Orsolya tér 5.), amelyet a városi Liszt

Ferenc Múzeum kisipari emlékek bemutatására rendezett be, eredetileg lábasház volt. Ezért ennek megfelelően állították helyre. A Gyóni ház helyére (Orsolya tér 1. sz.) lakóház került, amely tömegével, formájával feltűnés nélkül beleilleszkedik az együttesbe. A Caesar ház mellett kialakított hézag lehetőséget adott az utóbbi épület gótikus oromfalának bemutatására. A Lunkányi ház helyén a régi építési vonalon ugyancsak modern épület létesült, amelynek magassága mindössze 50–60 cm-rel nagyobb, mint az elpusztult épületé volt. A tervező elgondolása az volt, hogy ezt az új épületet pillérekre állítja, a Lunkányi ház mellett lebontott épületrész helyét szabadon hagyja és az itt kialakítandó díszudvart – lényegében a tér szintjén – az Orsolya térrrel kapcsolja össze. Ezzel a beépítés zsúfoltságát kívánta fellazítani az Orsolya tér térfalarányainak megtartása mellett. Sajnos, a jelentős nívódifferenciák és az új épület eléggé kiemelt pincéje révén ez a lényegében ugyancsak lábasház mintegy emelvényre került. Az Orsolya téri templom kapujából nézve, az eltérő szinten álló lábasházak kétségkívül kedvezőtlen hatásúak. Zavaró az utcakép a Templom u. felől is; a Fegyvertár utcai beépítés megszakítotttsága következtében úgy tűnik, mintha a Lunkányi ház helyére épített új lakóház indokolatlanul nyúlna bele a térbe. A Fegyvertár utcai műemléképület (2a. sz.) és az új ház között tervezett kis díszudvar ma inkább rövid zsákutca hatását kelti. – Véleményem szerint semmiképpen sem az épület modernsége az, ami kifogásolható, annál kevésbé, mivel a kép a Szt. György u. felől – a modern épülettel együtt – egyensúlyozottan hat.

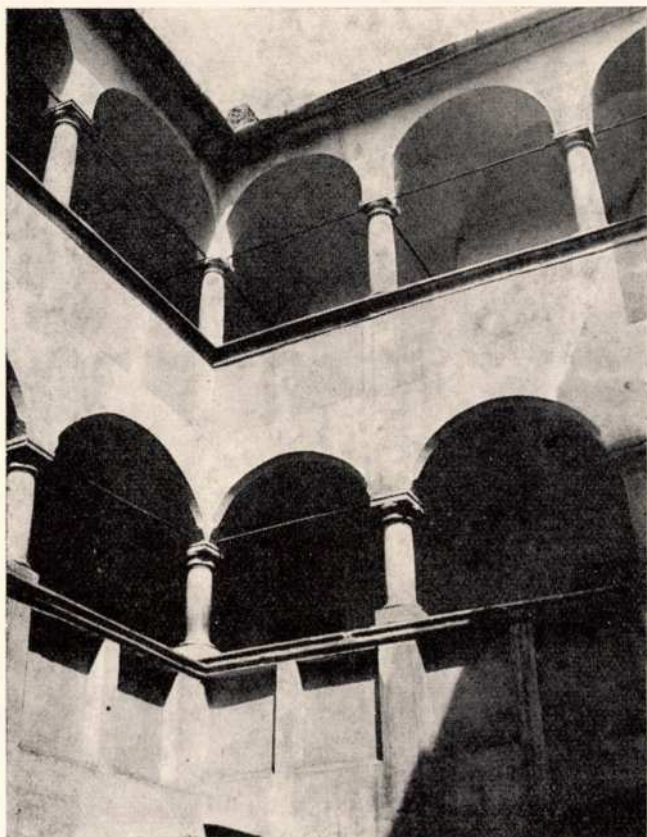
Nyitott kérdés még ma is a Szt. György u. és Új u. sarkán ugyancsak a háborús rombolás következtében üressé vált telek beépítése. Kezdetben úgy vélték, hogy a telket a régi építési vonalon kell beépíteni. Most, mint azt a legutóbbi tervpályázat is mutatta, ettől eltértek, már csak azért is, mert a telek teljes beépítése az időközben korszerűsített, a Szt. György u. és Városház u. sarkán álló háromemeletes barokk épülettömb (Városház u. 2., Szt. György u. 1. és 3. sz.) lakásainak jó részétől elvonná a napot. A tervpályázat kiírása szerint a telekre filmszínházat kellett tervezni. A pályázat figyelemre méltó eredménye ellenére ma is úgy vélem, hogy filmszínház céljára ez a terület kicsi, de nem felel meg azért sem, mert a gépjárművek parkolására nem áll rendelkezésre megfelelő hely; a gépkocsiforgalmat maholnap a belvárosban amúgy is minimálisra kell korlátozni. Kétségtelen, hogy a telket be kell építeni és a harmadik évtizede csupaszon meredő tűzfalak zűrzavarát eltakarni. Az északi fekvés a telket állandó képzőművészeti kiállítási csarnok, ill. műteremház céljára teszi alkalmassá, amint azt már az 1957-ben készített belvárosi rendezési terv műleírásában javasoltam.

A belváros rendezésének egy másik, sokat vitatott részlete az Előkapu és Lenin körút emeletes saroképületét körülölelő földszintes boltsor lebontása vagy magatartása volt. Hosszas viták után a boltsor – helyreállítva – megmaradt, ami a megszokott festői képpel indokolva elfogadható.

4. A belvárost keletről és északról övező Lenin körutat, a régi Várkerületet, az enyhén íves térfalak mellett az egy-kétemeletes házakhoz képest nagy utcaszélesség jellemzi. A Lenin körútnak az Előkaputól a Hátsókapuig terjedő, a 19. században kialakult hosszú, megszakítás nélküli nyugati térfala követi a régi várárok és városfal íves vonalvezetését. éreztetve a mögötte lévő, egy megelőző kor emlékeként sokhelyütt ma is épségben maradt városfalakat. A régi bódésorra utaló keskeny frontú házak közül a 19. század végén többet lebontottak és az egyesített telkeken most már nagyobb fronthosszúsággal ma-



gasabb házakat építettek. A Lenin körút keleti házsorában ugyancsak épültek a házak eredeti léptékétől eltérő nagyobb épületek, mint a Pannonia Szálló (75. sz.), az 59. és 65. sz. házak, amelyekkel az utcakép megváltozott. A kép különösen a keleti oldalon nyugtalan hatású, ahol ez a tereplejtésből, a fogazott építési vonalból és a különböző épületmagasságok révén keletkezett takaratlan tűzfalakból adódik. A Lenin körút utcaképe javítása érdekében egyébként – a Széchenyi térrel együtt – javaslat született, amelyben tervezett emelet-



7. kép: Helyreállított belvárosi tornácos udvar  
(Szt. György u. 13. sz.)

ráépítésekkel, épületek átépítésével, sőt egyes esetekben emeletbontásokkal igyekeztek kiegyensúlyozottabb hatást elérni. A Wälder-tervben szereplő Árpád utca megnyitása, amely az 59. sz., volt Hitelbank épületének saroképületté alakítását tette szükségessé, sem vált előnyére az utcaképnek.

A háborús rombolás folytán a Lenin körüti 41., ill. 43. sz. házak pusztulásával keletkezett hézag az Ikvahíd mellett egy időben ugyancsak utcanyitásra csábított. Most mégis a hézagtelek beépítésére kerül sor, ami annál is inkább indokolt, mivel az utcanyitás itt igen kedvezőtlen forgalmi csomópontot eredményezett volna.

Kétségtelen, hogy az említett körülmények miatt a Lenin körút utcaképének további alakítása során a hézagtelkek beépítésének módját illetően nehéz volt egyértelműen megnyugtató, minden tekintetben egységes hatást biztosító alapot teremteni. A Lenin körút nyugati oldalán a világháború okozta rombolás nyomán keletkezett üres telkeket ma nyilván nem lehetett kis fronthosszúságú épületekkel beépíteni. Ilyen megfontolás alapján épült meg a Lenck háztól délre (Lenin körút 98.), a földszinten ABC áruházat, felette 3 emeletsonon bérlakásokat magába foglaló, kb. 75 m hosszú épület, amely kétségkívül kirívó a Lenin körút házsorában. A homlokzatra függesztett erkélysor még inkább hangsúlyozza az épület nagy fronthosszúságát. Az áruház nagyméretű ABC emblémája sem illik a Lenin körútra; ettől a sablonos megoldástól itt nyugodtan el lehetett volna térni, hiszen a kirakatsor amúgy is eléggé felhívja a figyelmet az épület rendeltetésére. Meg kell jegyezni, hogy a tervet több ízben bírálták, módosították. Nyilvánvaló, hogy minden véleménynek, kívánságnak eleget tevő terv könnyen válik – hacsak egyes részleteiben is – megalkuvóvá, s így a felelősséget nem lehet mindig a tervezőkre hárítani. Egyébként a tervezők ügyes megoldással tettek eleget annak a követelménynek, hogy az épület mögött a közönség számára is hozzáférhetővé váljék a városfal.

A második világháborúban a Lenck háztól északra is elpusztult egy 70 m-nél hosszabb házsor. A megoldás feletti vita itt is több, mint két évtizedig elhúzódott. Így született meg a mai, megalkuvásoktól nem mentes megoldás, a teleksor részleges beépítése kb. 40 m hosszú épülettel (OTP, Lenin krt. 96. a. sz.), amely a Lenin körút 96. sz. ház tűzfalához épült. Szóba került az üres telkek beépítése teljes hosszúságában is, amit a 19. században kialakult utcakép visszaállítása indokolt volna. A beépítést kisebb mélységű, részben pillérekre állított épületekkel lehetett volna megoldani s a városfal és bástyák látványát az új épület mögött biztosítani.<sup>5</sup> A mostani beépítésnek kétségkívül előnye, hogy a városfal, a Nagy bástya és a szintsüllyesztéssel hangsúlyozott várak a Lenin körút felől közvetlenül szemlélhető. Emellett azonban számos hibája is van. Így a körút városfal előtti kiöblösödése – az Árpád utcával szemben – szinte terjengőssé teszi az amúgy is széles Lenin körút utcaképét. A kiöblösödést kétoldalt határoló épületvégfalak az íves utcavonal és az ezzel kapcsolatos sugárirányú telekhatárok között, egymással szöveget zárnak be és ennek következtében akár délről, akár északról nézve bántó hatásúak. Az épületek rövid végfalaikkal már méretüknél fogva sem kelthetik saroképület hatását, és így nem adnak megfelelő keretet. A térfalban keletkezett széles hézag megtöri a lendületes utcavonalat, amit a régi várarkot határoló alacsony mellvéd nem tud érzékeltetni. Ami az új OTP épület tervezését illeti (emeletein lakások vannak), mindenekelőtt arra kellett törekedni, hogy a városfal és az épület között lehetőleg minél szélesebb sáv maradjon beépítetlenül. Ugyanakkor a tervezés során az OTP pénztár-helyiségének szélességéből kellett kiindulni, amit az előbbieket figyelembevételével, de a funkció maradéktalan teljesítése mellett, célszerű volt a minimumban megszabni. A lakóépület szempontjából még mindig eléggé nagy épületmélység, az egységes földszinti pénztártér követelménye tette szükségessé egyrészt a lakások oldalfolyosós megközelítését, másrészt a Lenin körúti loggiasor kialakítását, a közvetlen világítás és szellőzés nélküli belső helyiségek halmozásának elkerülése céljából. Ezzel kétségkívül olyan

<sup>5</sup> Winkler Oszkár: A soproni belváros szanalásának egyik fontos kérdéséről. Műemlékvédelem 1958, 135–142.



8. kép: A gótikus és barokk formák közel azonos mérete a homlokzat egységes hatását rontja (Templom u. 9. sz.)



9. kép: Hézagtelek beépítése a Templom utcában (23. sz.) eklektikus és romantikus épület között

épületmotívum jelent meg a Lenin körút házai között, amely ott eddig nem szerepelt, de az utcaképben szinte jobban zavar az a „lépcső”, amelyet az Ikvahíd felől nézve, a házsor egyre magasodó épületei alkotnak.

A Lenin körút házsorában nemrégiben készült el a 108. sz. épület, a barokk saroképület melletti lebontott földszintes ház, ill. mellette lévő romépület helyén. Nehéz feladat volt a sorba illeszkedni, a barokk saroképület tömegéhez idomulni. Az átmenetet tervező a régi beépítés csurgójára utaló hézaggal és a tető kontyolásával igyekezett biztosítani; sima homlokzatával, majd későbbi patinájával feltűnés nélkül simul a régi épületek közé. Elkészült végre a Lenin körút és Árpád utca sarkán lévő üres telek beépítése korszerű épülettel, és elkészültek a tervek az Ikvahíd melletti üres telek beépítésére. Ezekkel az építkezésekkel a Lenin körút képe, ha egyes esetekben kifogásolható részletekkel is, teljessé válik.

Az utcaképet a boltok cégtáblái is jelentős mértékben befolyásolják: izléstelen, hivalkodó cégtábla műemlék- és modern épület hatását egyaránt leronthatja. Ezen a téren még sok a kivetni, ill. rendezni való a soproni Lenin körúton is.

A belvárost délről övező épületek házsora alkotja a Széchenyi tér északi térfalát. Egységes hatású romantikus épületei közül a 20. számúra harmadik emeletet építettek. Bár így a párkányok vonala közel egy magasságba került, a romantikus házcsoport eredeti egysége csorbát szenvedett. A Széchenyi tér déli térfala igen mozgalmas. A Mátyás király utcának a 30-as években végrehajtott megnyitása sem vált előnyére a zárt jellegű tér hangulatának. Az átörös következtében a Móricz Zsigmond u. 2. sz. épületét – némi „hamisítással” – saroképületté kellett átalakítani. A postapalota szecessziós épületétől keletre két épület dőlt romba. A hézagot most ugyancsak a postaigazgatóság építtette be. Az épület tervezője a kedvezőtlen adottságokhoz mérten jól oldotta meg az átmenetet a postaigazgatóság magas épülettömbje és az alacsonyabb műemlék-épületek között. Az épület világos színű kőburkolata, ill. nemesvakolata ma még túlságosan elüt a szomszédos házak szürke tónusától.

A belváros területén álló Liszt Ferenc Művelődési Központ rekonstrukcióját 1969-ben fejezték be. Az átépítés tervezője az épület főbejáratát – helyesen – a Templom utcai oldalra helyezte át, hogy kellő előtere legyen. Az épület így a főbejárat felőli, alumínium burkolatú, üvegfelületekkel áttört bejárati toldalékrésszel, a gesztenyefa állományból megmaradt egyetlen terebélyes gesztenyefával, jó hatású. Annál kevésbé kedvező a kép a Széchenyi tér felől, ahonnan a reneszánsz formákkal tervezett épület bejárati toldaléka idegen elemként, zavaróan hat.

A belváros rekonstrukciója az 1957-ben készült terveknél nem állt meg. Az eredményesen végzett kutatások, a megnövekedett anyagi lehetőségek a terv további fejlesztését igényelték. A belváros részletes rendezési tervét a VÁTTI-ban készítették el. Az OMF tervei alapján készül a várostorony melletti őreépület felújítása a rendelkezésre álló adatok felhasználásával, az épületben múzeummal, kötárval, a torony jobb hozzáférhetőségét biztosító lépcsővel. Munkában van az Előkapu várostorony előtti területén a római kori és középkori épületmaradványok feltárása és bemutatása. Tervpályázatot írtak ki az Előkapu délkeleti bejárati épületrészletének megoldására is. Az OMF az OTP és ABC épületek mögötti várfalak előtt húzódó mélyített területek összekapcsolását tervezi a Lenin körút 98. sz. ház mögött, ami épületbontással is járna. A belváros rekonstrukciójánál a jövőben is változatlanul számolni kell

az értéktelen és rossz állapotú szárnyak lebontásával annak érdekében, hogy enyhüljön a beépítés zsúfoltsága és mód nyíljen a műemlékek hatékonyabb karbantartására és bemutatására.

Nagy kár, hogy a rekonstruált műemlékek homlokzata, lábazata néhány esztendővel a helyreállítás után ismét nedvessé, kopottá válik, úgyhogy szinte 3 évenként kellene megújítani. Ez mindenekelőtt a hiányos szigeteléssel, az utólagos szigeteléseknek a kiviteli nehézségek, ill. magas költségek miatti el-



10. kép. A kétemeletes lakóház lépcsősen tagolt utcai homlokzatát a szabálytalan beépítési vonal indokolja (Szt. György u. 18. sz.)

maradásával és a homlokzatfesték nem kielégítő minőségével stb. magyarázható. Vannak a belvárosban ezenkívül más kedvezőtlen jelenségek is, amelyek pl. a belvárosi házak süllyedésével kapcsolatosak.

Az Ógabona tér nyugati oldalán a 28. sz. műemléképület helyreállítása említésre méltó. Egyébként a rendezési terv megvalósítása nagymértékben érinti az Ógabona tér nyugati oldalán álló épületeket. Az utca keleti házsorában — a Színház utcába átnyúlóan — keskeny frontú háromemeletes modern lakóház épült (Ógabona tér 13., ill. Színház u. 26.) s ehhez csatlakozóan egy, a mellette álló épület párkánymagasságához igazodó emeletráépítés (Színház u. 28.).

Az utóbbi évtizedben megsaporodott az emeletráépítések száma; ezek az építkezések nem minden esetben váltak sem az épület, sem az utcakép javára (pl. Széchenyi tér 20. sz.). Szükségmegoldások, amiket a gazdasági viszonyokkal lehet indokolni, bár egyes helyeken egységesebb párkányvonalak kialakításával javítottak az utcaképen. Van még néhány magánkézben lévő épület, ahol hasonló szempontot figyelembe véve indokolt lenne emeletráépítés végrehajtása, pl. a Köztársaság u. 15. és 17. sz. épületeken. A belvárosban és a belváros körüli utcák házaiban – az eredeti épületarányokat megváltoztató emeletráépítések helyett – tetőtér beépítést terveztek. Ezzel a telkek gazdaságos kihasználását igyekeztek fokozni az utca légtérarányának kedvezőtlen megváltoztatása nélkül (pl. Lenin krt. 63., Kolostor u. 7., Színház u. 29.).



11. kép: Az Orsolya téri templom kapujából kedvezőtlen hatásúak a különböző szinten álló lábasházak

5. A belvárosban és közvetlen környékén kívül is, a város más körzeteiben is vannak műemlékek, amelyek ugyancsak helyreállítást, karbantartást igényelnek. A szomszédos házakkal való harmóniát itt is biztosítani kell, akár meglévő, ill. megmaradó épületek között állnak, akár újak kerülnek melléjük. A Balfi utcai gazdanegyedben több földszintes lakóépület áll, provinciális barokk formákkal, hangulatos utcaképet alkotva. A házak értékét sok esetben festői hatású, tornácos udvaraik is fokozzák. E területek rekonstrukciója mindig kérdéses, mivel a lehetőségek számos változatából kell a – nem mindig egyértelmű, gyakran megalkuvásos – megoldást kiválasztani.

Ami az eddig nem említett, de a város arculata szempontjából mégis fontos – utcákban, tereken megvalósított – épületeket illeti, mindenekelőtt a Május 1. tériekről kell szólni. A tér Mátyás király utcától nyugatra eső része (há-

zai a 19. század második felében épülvén) egységes hatású volt az egyes épületek eltérő szintszáma ellenére is. A világháború alatt számos lakóház dőlt itt romba. Ezek helyére nyilván mai igényű, megjelenésű házakat kellett építeni. Bármennyire öröndetes a házsorok hézagainak beépítése, meg kell jegyezni, hogy pl. a Május 1. téri 36–42. sz. házak a homlokzatok erőteljes, függőleges vakolatsávozása folytán kiütözknek a házsor nyugalmas látványából. Merőben idegen – ha ma talán már többé-kevésbé meg is szoktuk – a Május 1. tér, Bacsányi u. és Csengery u. saroktelkének beépítése oromfalas épülettömbjével. Az elkészült több tervvariáció közül itt nem a legjobb valósult meg. Öröndetes, hogy a Május 1. tér, Mátyás király u., Kiss János u. és Lenkey u. közötti telek (többszintű épületei közül csak kettő maradt meg) beépült. Az ún. keretbeépí-



12. kép: A Szt. György utca felől az Orsolya tér képe a modern épülettel együtt kiegyensúlyozott

tés itt adott volt, de a korszerű elvek szerint az udvar jobb szellőzése érdekében a házsort a Kiss János u. felől kb. 28 m szélességben meg kellett szakítani. A telek belsejében szép gesztenyefák álltak, amelyeket az építkezés alatt kivágtak. Később a megnyitás sávjában az építkezés befejezésekor még sértetlen állapotban megmaradt dús lombú 5–6 gesztenyefát is eltávolították, holott e fák a gondozatlan udvarnak és a lakások loggiáinak helyenként felesleges bútorokkal is megrakott, valóban csúf látványát eltakarták volna. Érthetetlen az is, hogy az udvart egyszerű vasrácskerítéssel mindmáig nem határolták el a közterülettől. A házsor-megszakítás sávjába már néhány éves korú fákat telepíteni s a kerítést mielőbb megépíteni. Hiba lenne a hézag beépítése, sem többszintes, legkevesbé egyszintes épülettel, amely az előtte lévő térbe is bele nyúlna. A Mátyás király u. és Lenkey u. közötti térnek ugyanis szerepe van:

az egyre sürgetőbbben, egyre nagyobb mértékben igényelt autóparkoló területet kell itt biztosítani, aminek különösen az SzTK, ill. a Központi Orvosi Rendelőintézet ad jelentőséget. A kerítés megépítése, fák telepítése és a tér kialakítása sürgős feladat, mert az ilyen állapotban épp olyan csúnya foltja a városnak, mint bármilyen romos épület.

A szabadtéri szobrok, emlékművek száma a Lenin körüli szovjet hősök emlékművével, a Május 1. téri, a felszabadulást szimbolizáló szoborral, a Kellner-szoborral, a Lenin körüti munkás-szoborral, a Pataki Ferenc-emlékművel stb. gazdagodott.

6. Az elmúlt évtizedben az általános rendezési terv alapján a város több területére készült részletes rendezési, ill. beépítési terv.<sup>6</sup> A részletes rendezési tervek nemcsak beépítetlen, hanem beépített, részben szanálásra érett területekre is vonatkozhatnak, ahol a fenntartandó épületeken kívül egészségtelen, elavult lakásokat tartalmazó épületek állnak. Legelőbb a Kőfaragó térre, a József Attila utcától nyugatra eső területre, továbbá arra a belső – a járásbíró-ság épületétől délre fekvő – telektömbre készült részletes rendezési terv, amelyet az Újteleki u., Mező u., Ferenczi János u. és Dózsa György u. házsorai határolnak. Részletes rendezési tervvel rendelkezik a keleti iparterület is. Többszöri bírálat után jóváhagyták a Május 1. tér, Köztársaság u., Rákóczi u. házsorai, valamint a Liszt Ferenc Múzeum kertjével határolt belső telektömb rekonstrukciós, ill. rendezési tervét. A város fejlesztése szempontjából fontos volt a Felsőlőverek rendezési terveinek előkészítése is. Az északnyugati lakóterület beépítését a Kőfaragó téri építkezések befejezése után kezdik meg. Amíg az említett jóváhagyott rendezési tervek alapján legtöbb helyen már javában folyik az építkezés, egyes esetekben befejezéshez közeledik, addig az északkeleti városrészrel kapcsolatos elképzelések még viták közepette érlelődnek.

A József Attila utcától keletre eső terület tervei elkészültek ugyan és a 60-as évek elején úgy tűnt, hogy legelsőként valósulnak meg. A romos terület megtisztításával kapcsolatos munkák, továbbá korszerű építési mód alkalmazásának (pl. házgyári elemekkel való építésnek) akadálya megváltoztatták a lakótelepek megvalósításának sorrendjét.

A városfejlesztés szempontjából jelentős lépés volt a Kőfaragó tér környéki terület beépítése, bár ez jelentős áldozatokkal, nagymértékű, kb. 8<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-os szanálással járt. Közel 90 lakót kellett mindenekelőtt új lakásokban elhelyezni; a részben romos, udvari szárnyakkal zsúfoltan, rendszertelenül beépített, korszerűtlen házak, ill. épületszárnyak lebontásával, a csupán cirkuszi sátrak felállítására, időnkénti vásárok tartására szolgáló burkolatlan terület – a volt Széna tér – felhasználásával egységes, kb. 1000 korszerű lakás elhelyezésére alkalmas terület szabadult fel, amelyen a győri házgyár elemei biztosították a gazdaságos és gyors beépítést. A beépítés talán kissé zsúfolt, bár az épülettömbök eléggé változatos elhelyezésűek, a lakások jó tájolásúak és a szükséges légtérarányok is megvannak. Az egyes épülettömböket általában arányos hosszúsággal tervezték, talán csak a déli határon álló épület túl hosszú, aminek hatásán növényzet telepítésével lehet majd javítani. A városkép szempontjából kedvezőbb lett volna háromemeletes épületek tervezése; a kb. 16 m-es épületmagasságok a vasúton érkezők előtt csorbítják a várossziluetet, a merev vonallal határolt házak sokat eltakarnak a város festői hatású háztetőiből. Egyébként a nagyjá-

<sup>6</sup> Winkler Oszkár: Részletes rendezési tervek Sopron város fejlesztésére. SSz. 1965, 192–207.





13. kép: Az ABC áruháznak a Lenin körüti házaktól elütő frontosságát az emeletek összefüggő erkélysorai még jobban hangsúlyozzák



14. kép: A Lenin körút nyugati házsorában a háborús rombolás következtében keletkezett hézag betekintést ad a városfalra, de terjengőssé teszi az amúgy is széles út képét

ból azonos háztípusok ellenére a lakótelep nem hat unalmasnak; a loggiamellvédek más-más színe az egyes épületeken — bármilyen jelentéktelen motívumnak is tűnik — elősegíti a változatosságot. Kellő helyen telepített fákkal, facsoportokkal a jó hatást még fokozni lehet. A 9 emeletes, ún. kockaház jó hangsúlyt ad a lakóterületnek, a régi városrész tornyaitól távol nem zavarja a harmóniát; a Mátyás király u. felől a kép már kevésbé előnyös. A lakások egyébként — a felvonók hiányától eltekintve — itt összkomfortosak; a fűtést és melegvizet szolgáltatást a Kőszegi úti Selyemipari Vállalat új kazánháza adja, amit ennek a szükségletnek a kielégítésére méreteztek. A terület központja kissé zsúfoltnak hat; tágasabb területet érdemelt volna. A jó megoldású szolgáltató épület kissé közel került a mellette álló négyemeletes lakóépülethez. Itt épült meg a Május 1. téri iskola kiegészítéseképpen új épületben a 12 tantermes általános iskola, tornateremmel együtt. A Magyar utcai udvari beépítés dísztelen látványának eltakarása — részben növényzettel — még hiányolható. A magángarázsok földszintes épületei itt sem válnak az utcakép díszére éppúgy, mint a város egyéb részeiben.

A járásbírószéktől délre, a városközpont közel fekvő belső telektömb — az Újteleki u., Mező u., Ferenczi János u., Dózsa György u. között — sem maradhat paragon, ill. beépítetlenül; a terület feltárására, főként magánérből építendő társasházak építésére ugyancsak rendezési terv készült. A tervezőknek itt szem előtt kellett tartaniuk a várostörténeti szempontból fenntartandó külső városfalrészleteket. Az építkezés itt is megindult, a lakótelep összképe még nem alakult ki teljes egészében, így nem is méltatható. A területet délen szegélyező földszintes házsor nem ad kellő háttérrel az új autóbussz-állomásnak, de nem zárja le illő módon a szóban forgó városrészt sem. A vásárcsarnok elhelyezésével kapcsolatos összes vitákat végeredményben azzal zárták le, hogy ezen a területen építették fel. Az épület udvart fog közre, amelyben a piacot helyezték el.

A Május 1. tér, Köztársaság u., Rákóczi u. mögötti belső terület rendezési terve is elkészült. Jelentősége abban is megnyilvánul, hogy itt helyeznek majd el néhány fontos középületet (városi könyvtárt, filmszínházat, kiállítási termet, irodaházat stb.), amivel a városközpont bővül, hiszen ez Sopron fejlődése, növekedése során nem szorítkozhat a belvárosra és annak szűkebb környékére. Kár, hogy a részletes rendezési terv elkészülte előtt itt magánérből társasházak épültek, amelyek — ha kisebb mértékben is — kedvezőtlenül befolyásolták a tervezést. A beépítés megkezdését, ill. nagyobb ütemű végrehajtását jelentékeny kisajátítások, ezek magas költsége hátráltatják.

A város terjeszkedése a Felsőlőverek felé kezdetben rosszallást váltott ki a lakosság körében, holott kétségtelen, hogy a terjeszkedés ebben az irányban is indokolt. A lőverek hosszú időn át jobbra csak nyári tartózkodásra szolgáltak, az elmúlt évtizedekben azonban benépesültek téli-nyári lakásokkal. A rendezés szükségessége a tervszerűtlen építkezések elkerülésére itt is felmerült, a tervek elkészültek és jóváhagyást nyertek. A Szabadság körút Erzsébet-kerti indítása mellett laza beépítés kockaházaival jó városképet ad. A kockaház típus megválasztása a lejtős telek figyelembevételével helyeselhető, bár az emeletenkénti 4 lakás mindegyike tájolás tekintetében nem lehetett azonos értékű. A Cseresznye sor és Hársfa sor közötti lejtős terület viszonylag nagy laksűrűségével, zsúfolttal beépítésével kifogásolható. Különösen a Cseresznye sor felől nyomasztó és sivár az utcakép. A Felsőlőverek beépítése lazább, kevésbé városias struktúrát kíván, minél több növényzet megtartásával. Az itteni lakóegység központi intézményeinek megvalósítására a tervek szerint rövidesen sor



15. kép: A kétemeletes modern lakóház egyszerű homlokzatával, kontyolt tetőjével illeszkedik a Lenin körút házsorába (108 sz.)



16. kép: A postaigazgatóság Széchenyi téri új épületének tervezője az adottságokhoz mérten jó átmenetet biztosított a magas épülettömb és az alacsonyabb műemléképület között

kerül, annál is inkább, mivel már most 250-nél több lakás lakóinak igényeit kell biztosítani.

Az északnyugati lakóterület az előirányzat szerint kb. 15 esztendő alatt épül be és mintegy 3000 lakással már az 50 ezres nagyságrendű város lakásigényeit hivatott kielégíteni. Közel 12 000 főnyi lakosságával már egész kis várost alkot majd, amelynek bizonyos önállósága mellett szervesen kell kapcsol-



17. kép: A Színház utcában emeletráépítés teszi teljessé az utcaképet a régi kétemeletes és a modern háromeletes épület között (28. sz.)

lódnia a mai városhoz. A terület most elkészült rendezési terve erre biztosítékot nyújt; a tervezést megelőző tervpályázat eredményei, tanulságai természetesen bizonyultak a végleges terv megalkotásához. A kijelölés szerencsés, mivel a kapcsolat mind a városközponttal, mind az egyéb, az egész várost kiszolgáló intézményekkel, területekkel (tanácsháza, pályaudvar, kórház, egyetem, üdülőterület stb.) biztosított. A korszerű építésmódok gyors ütemű megvalósítást tesznek lehetővé. A közeli erőmű lehetőséget ad a távfűtéssel, így teljes komforttal való ellátásra. A városmagtól való távolság olyan, hogy a

nagy lakosságú lakónegyed városképileg egységet alkot a régi várossal, amelyet önálló, modern kompozícióként is érvényesül. A 9 emeletes épületek formájában tervezett vertikális hangsúlyok a városkép szempontjából itt indokoltak. A lakónegyed kiszolgálására természetesen itt is kell központot kialakítani, amely a szükséges közintézményeket tartalmazza, a kereskedelmi, szolgáltatató egységek épületeinek biztosítása mellett.

Az északkeleti városrészben, a gazdapolgár negyedben, elavult, nedves, szinte lakhatatlan, bár jellegzetes, festői utcaképet adó épületek között műem-



18. kép: Tetőtér beépítés műemléképületben  
(Kolostor u. 7. sz.)

lékek is vannak. Ezek megtartása a radikális rekonstrukciónak útjában áll. Már eddig is sok vita folyt arról, vajon szabad-e feláldozni a műemlékeket a korszerű és gazdaságos beépítés kedvéért, vagy pedig a városnak ezt a részét olyképpen kell tervezni, hogy ne csak a műemlékek, hanem a gazdanegyed néhány jellegzetes utcaképe is megmaradjon. Bár ez bizonyos áldozatokat követel, kétségtelen, hogy Sopron fejlesztését műemléki értékeinél, hagyományainál fogva nem lehet kizárólag a gyors és gazdaságos építési módszerekre alapozni.

*(Folytatjuk)*

## Adatok az 1919. évi Sopron vármegyei osztályharcokhoz

### I. A tanács hatalom osztályjellege

1. Az első magyarországi proletárdiktatúra, a Magyar Tanácsköztársaság az első világháborút követő osztályharcok eredményeként, végeredményben békés úton jött létre: az ország vezetésével megbirkózni nem tudó polgári kormány átadta a hatalmat a munkásosztály képviselőinek, az egymással kiegyezett munkáspártoknak. Ez a politikai aktus Budapesten játszódott le, a proletárforradalom országos győzelme azonban a munkásosztály vidéki hatalomátvételével realizálódott, amely szintén békés úton ment végbe. Ez a hatalomátvétel az egyes vidékeken lezajlott osztályharcok és ennek eredményeként az osztályerőviszonyokban végbement nagymértékű eltolódás szükségszerű következménye volt. Előző közleményünkben<sup>1</sup> vázoltuk azt a folyamatot, amely Sopron megyében a proletárdiktatúra békés megteremtésének lehetőségét eredményezte; most azt a kérdést vizsgáljuk, az 1919 márciusában létrejött hatalmi rendszer Sopron megyében milyen mértékben felelt meg az itteni osztályerőviszonyoknak, hogyan funkcionált és különösen: hogyan felelt meg a kor rá szabta követelményeinek, a magyar és nemzetközi forradalom osztályharcainak általában.

A tanácskormány megalakulása után központi intézkedésre Sopronban 5 tagú direktórium vette át a város és a megye közigazgatása fölött a hatalmat. A direktóriumot a munkás- és katonatanácsok, a szakszervezetek küldöttsége és a szociáldemokrata pártvezetőség választotta meg 1919. március 22-én délután az SZDP Pannonia Szállóban lévő választási irodájában. Tagjai a munkástanács részéről Berczeller Adolf, Fischl László és Knapp Gábor, a katonatanács részéről Entzbruder Dezső és Faragó Géza lettek.<sup>2</sup> A megválasztás körülményei és a direktórium ünnepélyes beiktatása márc. 23-án (10 000 tüntető jelenlétében) bizonyítja, hogy a proletárdiktatúra megteremtésének tényét a város munkássága óriási lelkesedéssel fogadta. A hatalomátvétel rendben történt, csak Kismartonból és Császárfaluból érkezett kisebb rendezavarásról hír, amely azonban nem a hatalomátvétellel volt kapcsolatban.<sup>3</sup> Bár a politikai változások lényegével a megyében mindenki tisztában volt, különösen tisztában voltak vele a munkásság politikusai, az eseményekből, a hatalom gyakorlásából a hatalom birtokosain kívül egyelőre még nem mutatkozott a gyökeresen új. A régi polgári adminisztráció sok területen még mindig működik. Éppen a volt kormánybiztos polgármester, Thurner Mihály jelenti március 26-án: „A Tanácsköztársaság eddigi rendeleteit még nem fogantatosították a városban, mert egyelőre nincsenek tájékozódva arról, hogy ezek a Budapesten kelt rendeletek a vidéki városokra is vonatkoznak-e?”<sup>4</sup> Az intézkedésekben mutatkozó tanácsstalanságon és késlekedésen nem csodálkozunk, ha a direktórium személyi összetételét figyelembe vesszük: az öt tag közül egyedül Entzbruder Dezső volt kommunista,

1 Az osztályharc néhány kérdése Sopron megyében a polgári demokratikus forradalom időszakában (1918 november–1919 március). SSz. 1969, 3–14.

2 Sopronvármegye 1919. III. 25; Kertész István: Tanácsköztársaság, Sopron 1919, Sopron, 1959, 37–42; Mayer Géza: A vörös dulás nálunk. Sopron és a megye a két forradalom alatt. Sopron, (1919), 27–29; Liszt Ferenc Múzeum. Helytörténeti adattár (a továbbiakban: LFM, Ht.) 315.

3 MSzMP Párttörténeti Intézet Archivuma (a továbbiakban: PI. Arch.) A. II, 15/21. Vidéki sajtóosztály, 191.; közli: Hajdu Tibor: A forradalom győzelme vidéken. Századok, 1959, 161.

4 Uo. 203.; közli: Hajdu i.h. 164.

Berczeller Adolf és Fischl László viszont a kommunistákkal mindig szembenálló szociáldemokrata politikus volt. A direktórium mellett működő szakbizottságok vezetői a következők voltak: Knapp Gábor (szabómunkás, SzDP titkár) a városi, Ferenczy János (cipészmeister, munkásbiztosító hivatalnok) a megyei, Fischl László (munkásbiztosító hivatalnok, SzDP elnök) a népjóléti, Roser Antal (p. ü. tisztviselő) a pénzügyi, Hollán Andor (vasúti tiszt) a vasúti, Missuray Ágoston (postatiszt) a postai, Szekeres Márton (magántisztviselő, a munkás-tanács és a nemzeti tanács titkára, a kommunizmushoz közel áll) és Weber Samu (nyomdász, korábban a nyomdász szakszervezet elnöke) a szocializálási, dr. Szilvási Gyula (kórházi főorvos) az egészségügyi, Wellesz Jenő (vámhivatali főnök) a közellátási, dr. Hoffmann Vilmos (ügyvéd) az igazságügyi, Bors László (újságíró, kommunista) a sajtó-, Lazarovits Miklós (lapszerkesztő, a német néptanács egyik vezetője) a propaganda-, Wurdits Antal (tanító) az oktatási, Mérszáros Béla (nyomdász) a lakás-, Zsigmond Lajos (nyomdász) a papi vagyoni, Entzbruder Dezső a katonai ügyek vezetője lett. A bíróság elnöke: Zsitvay Lajos (nyomdász); a direktórium katonai bizottságának elnöke Kiss Kálmán (civilben tanító) lett.<sup>5</sup> Láthatjuk, hogy a vezetők kb. fele szociáldemokrata, jelentős hányada szimpatizáns szakember és csak 4 kommunista van köztük (Szekeres, Bors, Entzbruder, Kiss).<sup>6</sup> Ez a vezető garnitúra nem lesz képes a tanácsvezetéssel kapcsolatban felmerülő hatalmas feladatok megoldására.

A politikai vezetés elégtelenségét érezhették a helyi kommunisták is és kérték a belügyi népbiztosságot, hogy a megye élére Kellner Sándort küldje ki népbiztosnak.<sup>7</sup> Kellner személye, politikai iskolázottsága és addigi tevékenysége biztosíték volt arra, hogy területünkön is érvényesül a radikális kommunista politikai vezetés; a soproni kommunistákkal fenntartott kapcsolata és régebbiről datálódó helyismerete pedig arra volt biztosíték, hogy a helyi feladatokat is fennakadás nélkül oldja meg.<sup>8</sup> Kellnerért Bors László utazott Budapestre, megérkezése a megyébe, március 26-án valóságos diadalmenet volt.

<sup>5</sup> Sopronvármegye 1919. III. 25; Kertész i.m.) Mayer i.m.; Bors András: Emlékeim a soproni Kommunáról. SSz. 1955. 1. sz.

<sup>6</sup> A szimpatizánsok érteke a későbbiekben a tanács hatalom pillanatnyi erejének és a helyi viszonyoknak függvénye lesz. Közülük pl. Wellesz ellenforradalmárrá válik és Missuray is részt vesz a postások sztrájkjában (jún. 4). A kommunisták értékeléséhez még megjegyezzük, hogy közülük Kiss Kálmán a bukás után fehérré lesz, kommunista emigránsok elrablásában vesz részt (l. egy későbbi közleményünkben).

<sup>7</sup> Kellner korábbi politikai pályafutására Bors András: Kellner Sándor, az igazi bolsevik. SSz. 1960. 233–245; Szita Szabolcs: Kellner Sándor az internacionalista csapatok egyik szervezője. SSz. 1970. 98–107. E munkák Kellner 1913–14. évi soproni és későbbi oroszországi szereplését ismertetik. Kellner Oroszországból hazatérve a KMP egyik alapítója, a nyomdász kommunista frakció és a budapesti VII. kerületi pártszervezet vezetője volt. Február 22-én letartóztatták és márc. 21-én a kommunista vezetőkkel együtt szabadult. Erre: PI. Arch. 668. f. Nyomdász szakszervezet, I–39, 253–255; PI. Arch. Ig. Min. VI. – 1919–9977. – A kommunisták elleni vizsgálat anyaga: PI. Arch. 603. f. 1. cs. Bp. ügyészség. 1919–IV–13–9014. – Kellner Sándorné kihallgatása: 1919. XII. 7 (PI. Ach. H.–h–31); Hikade Aladár (Uo. g–66); Gábor Mózes visszaemlékezése. (Népszava. 1919. II. 26; 1921. XI. 8; Vörös Újság. 1918. XII. 21. 25; 1919. I. 21); Kellner Sándor: Bolsevizmus vagy demokrácia? Typographia 1918. XII. 27.; 1919. I. 17., 24., 31.; Szociális Forradalom (Moszkva) 1919. I. 15.; Szekszárdy József: Visszaemlékezés, Sarló és Kalapács 1930/4. sz. 38–39; Chlepkó Ede: Visszaemlékezés. I. h. 1931/3–4. sz. 55. 1.; LFM. Ht. Magnó: Kellner Sándorné visszaemlékezése. – Kellner lehívására: Soproni Hírlap. 1919. VIII. 31.

<sup>8</sup> Bors László: Riport a soproni kommunistákról. Soproni Tükör 1919. II. 16; Sopron az őszirózsás forradalom óta. Soproni Munkástanács 1919. V. 1; Bors András: SSz. 1955, 1960; Mayer i.m. 30; LFM. Magnó: Kellner Sándorné, Bors Pál visszaemlékezése; Bors András közlése. Vö. még Nagy Zsuzsa: Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon. Bp., 1961, 66.

Kellner energikusan látott az ügyintézéshez, meghatározta a direktórium ügybeosztását. A direktórium addigi tagjait megerősítette ugyan, de másnap központi intézkedésre új, 3 tagú direktóriumot nevezett ki: Berczeller Adolfot, Horváth Ödönt és Bummer Károlyt. A városi biztos (Knapp) maradt; Faragó Géza lett a megyei biztos. Néhány személyi változás történt a szakbizottságokban is, az új vezetőket biztosí minőségben nevezte ki és szorosán a direktórium egy-egy tagja alá rendelte.<sup>9</sup> A szakbizottságok ügybeosztása úgy készült, hogy a politikai és a katonai, valamint a rendkívül fontos közellátási vezetőket saját maga, a szocializálási ügyek vezetőit Berczeller, a kulturális és propaganda-ügyek vezetőit Horváth Ödön, a termelési ügyek vezetőit Bummer Károly alá rendelte Kellner.<sup>10</sup> Április 1-én kijelölte a járások politikai biztosait is.<sup>11</sup> A politikai megbízottak és a szakigazgatási biztosok személyi összetételéből kiderül, hogy Kellner a tanácskormány intenciói szerint olyan munkatársakat igyekezett találni, akik a kérdéses terület és a szakterület kiváló régi szakemberei, ugyanakkor mint szakszervezeti vezetők a munkásság bizalmát is bírják, emellett azonban az eredeti ügybeosztáshoz képest a kommunistáknak több helyet

<sup>9</sup> A belügyi rendelet: GySmL: 2. Direktórium iratok. 199/1919. III. 27. A direktórium új tagjai: Horváth Ödön szociáldemokrata nyomdász, Bummer Károly kommunista vasmunkás. A szociáldemokrata vezetőség bizalmatlanul fogadta Kellnert. Berczeller Richárd közlése szerint Berczeller Adolf félve ment el Kellner fogadására és nagyon meglepődött, hogy megmaradhatott direktórium elnöki tisztségében. LFM. Ht. Magnó.

<sup>10</sup> Részletesebben közöljük az ügybeosztást, az eredeti iraton található megjegyzésekkel. Kellner alá beosztva: megyei biztos: Faragó Géza alezredes; városi biztos: Knapp Gábor szabósegéd; közéleti-munkásügyi biztos: Wellesz Jenő vármegyei főnök, a közalkalmazott szakszervezet elnöke; tanügyi biztos: Wurdits Antal tanító; népjóléti biztos: Fischl László munkásbiztosító pénztári titkár, pártelnök; egészségügyi biztos: dr. Szilvási Gyula orvos; katonai biztos: Entzbruder Dezső főhadnagy; városparancsnok: Pfeiffer János volt tiszthelyettes, a kommunista eszmék lelkes híve, mint Entzbruder is.

Berczeller Adolf direktórium elnök alá beosztva a pénzügyi biztos: Roser Antal pü. tisztviselő, a közalkalmazott szakszervezet titkára; pénzügyi megbízottak: Lukács Sándor bankigazgató és Kolbe Oszkár bankfőnök, a pénzügyi tisztviselők szakcsoportjának elnöke; ipari szocializálási biztos: Szekeres Márton magántisztviselő; megyei földbirtokszocializálási ügyek: Ferenczy János munkásbiztosító hivatali alkalmazott, Teffer Rezső vasmunkás, vasas szakszervezeti elnök, pártvezetőségi tag; segédhivatal: Rózsa Mátyás törvényszéki irodavezető. –

Horváth Ödön nyomdász szakszervezeti tag alá beosztva igazságügyi biztos: dr. Hoffmann Vilmos, ügyvéd, kommunista; propaganda biztos: Lazarovits Miklós hírlapíró, kommunista; sajtóbiztos: Bors László hírlapíró, kommunista; lakásügyi biztos: Mészáros Béla betűszedő, pártvezetőségi tag; a lapkiadó vezetője: Braver Henrik, a volt kereskedelmi alkalmazottak és magántisztviselők szakszervezetének elnöke; lapszerkesztők: Richly Rezső kommunista (Soproni Vörös Újság), Nóti Károly kommunista (Soproni Munkástanács), Singer Róbert kommunista (Oedenburger Arbeiterrat), Lazarovits Miklós kommunista (Der Proletarier).

Bummer Károly vasas pártvezetőségi tag alá beosztva az építésiügyi biztos: Eidler Károly kőművesmester; járműbiztos: Pongrácz Simon, a magánalkalmazott szakszervezet titkára; a papi vagyont leltározó biztos: Zsigmond Lajos betűszedő, pártvezetőségi tag; posta biztos: Misuray Ágoston postafőnök, a postás szakszervezet elnöke; vasúti biztos: Hollán Andor raktárfőnök, a vasutas szakszervezet jegyzője (GySmL: 2. Dir. 12. cs.). Faragó IV. 1-én vette át az alispáni hivatalát. (GySmL: 2. 4996/1919. alisp.).

<sup>11</sup> A kinevezett politikai megbízottak: dr. Wáhl Ernő ügyvéd (csepregi járás), Bodnár Alajos tanító (csornai járás), Várady Hermann szabómunkás (felsőpulyai járás) Kimár János munkásbiztosító hivatalnok (kapuvári járás), Schwarz Adolf tiszteletbeli fősolgabíró (kismartoni járás), Suchard József rajzoló (nagymartoni járás), Kovách Géza százados (soproni járás). Vö. GySmL: 2. Dir. 106/1919. IV. 1. – A megbízottak személyében később változások voltak, legelőbb Wáhl vált meg megbízatásától, helyébe Blága János vasmunkás került. A megbízottak közül Kovách a fehér rendszerben is katonai parancsnok maradt.



igyekezett a vezetésben biztosítani.<sup>12</sup> Ezek az intézkedések a városnak és a megyének a proletárdiktatúra szellemében való kormányzását célozták, a munkásosztály lehető legteljesebb bevonását az ügyintézésbe és a politikai vezetésbe, ezen keresztül a direktóriumnak a kormányzáshoz szükséges állandó nagy tömegbázist igyekeztek megteremteni.

A proletárdiktatúra mögött óriási tömegek álltak a megyében, ezt bizonyítják a Tanácsköztársaság első heteiben megtartott rendkívül impozáns népgyűlések is.<sup>13</sup> A volt elnyomott osztályok alkotmányos uralmának megteremtésére azonban a tanácsválasztás és a nyomában létrejövő tanácsok munkája volt hivatott. Az első napokban nagyjából a szakszervezetek kormányozták a megyét, a választások után az egész munkásosztály és falusi szegénység választott képviselői lesznek a hatalom letéteményesei. Az új hatalom demokratikus osztályjellegét szolgálták a tanácsválasztásról kiadott rendeletek, amelyek az addigi legszélesebb körű választójogot biztosították, ugyanakkor azonban a választásból kizárták a volt kizsákmányolókat.<sup>14</sup> Kellner ápr. 1-i rendeletében kimondta, hogy a tanácsokat ápr. 10-ig meg kell alakítani, s ezek a tanácsok döntenek majd a régi vezetőség helybenmaradásáról. A rendelet félreértésre adott okot több községben (elsősorban a nagymartoni járásban), ahol már április 7-e, az általános tanácsválasztás előtt megalakultak a tanácsok és ezek intézőbizottságai.<sup>15</sup>

A tanácsválasztásokat a megyében általában jól készítették elő és a választójogosultak nagy részvételével zajlottak le. A választási bizottságokban a párt- és szakszervezeti (FÉKOSz) vezetőket delegálták.<sup>16</sup> Az április 7-én megtartott választásokon általában a proletariátus képviselői kerültek be a tanácsba. 61 községből ismerjük a tanács teljes összetételét vagy olyan többségét, amelyből következtetni lehet az egész tanács osztályösszetételére (A megye községeinek valamivel több mint egynegyede). Az így ismert községek közül 54-ben olyan tanács alakult, amelyben a tagok többsége régebben nem vett részt a község vezetésében. E szempontból azokban a községekben jó az arány, ahol a szegénységnek jól működő, a korábbi mozgalmakban összekovácsolódott politikai pártja volt, elsősorban a csornai járásban. Hat községben (Bágyog, Szil, Dör, Rábapordány, Farád, Cirák) egyetlen egy régi képviselőtestületi tag sem került be a tanácsba. Több községben csak egy régi vezető, a volt bíró, került be az új tanácsba, mégpedig tanácselnökként, itt a tanács mintegy ellenőrző munkás-tanácsaként szerepel a funkciójában meghagyott bíró, azaz intézőbizottsági elnök mellett. Hét községben zömében a régi képviselőtestületi tagok kerültek a tanácsba, Hegykőn az újráválasztott tanács teljes egészében megegyezett a

12 A szakszervezetek vezetőszerpe területünk ügyintézésében a Tanácsköztársaság idején végig elsődleges.

13 A március 23-i után különösen az ápr. 13-i és a 20-i soproni népgyűlés volt impozáns, nagy tömegeket megmozgató. Ezenkívül áprilisban szinte minden nagyobb vidéki településen volt nagy tömegű népgyűlés, és a május 1-i ünnep eseményeire is hivatkozhatunk.

14 A tanácsválasztásról megjelent rendeletek: SVÜ. 1919. V. 1., 5.

15 SVÜ. 1919. IV. 3. — A községek: Fraknó, Pecsényéd, Fraknónádasd, Petőfalva, Fertőrákos, Márcfalva, Nagymarton, Sopronudvard, Pervány, Cirák stb.

16 A soproni választási bizottság: Fűrész Gyula párttitkár, Fischl László, Bummer Károly, Hollán Andor, Ferenczy János, Missuray Agoston és hivatalból Schwarz Sándor dr. (SVÜ. 1919. IV. 5). Sopronban ápr. 6-án este volt választási nagygyűlés, Cirákon a FÉKOSz jelölése alapján népgyűlésen választottak (GySmL: 2. Cirák község képviselőtestületének jegyzőkönyve 1919. IV. 4), ugyanígy Baboton is (uo. Babot. 1919. IV. 6); Agfalván a bányászok és a parasztek külön tanácsot választottak a munkás-tanács és a paraszttanács jelölése alapján (uo. Agfalva. 1919. IV. 7).

volt képviselőtestülettel. E községek vezetésében meg is látszott a középparasztság politikai túlsúlya, meglátszott pl. a júniusi ellenforradalom idején, amikor is több tanácstag részt vett az ellenforradalomban, ami miatt pl. Fertőszentmiklóson és Gartán a tanácsot újra is kellett választani.<sup>17</sup> A reakció, a volt uralkodó osztályok képviselőinek beférkőzése a tanácsokba tudatos volt. Jellemző erre az ápr. 1-én megalakult völceji tanács esete, ahogyan azt Szántó Ferenc, a helyi földmunkások bizalmija jegyzőkönyvbe mondta: „Völcej községben 1919. III. 23-án megalakult pártszervezetnek 65 tagja volt. A kisgazdák gazdaszövetségbe voltak szervezve, és őket szocialista szervezkedésük miatt üldözték, a vezetőknek munkát nem adtak. És most, hogy a proletárdiktatúra átvette a hatalmat, az egész gazdaszövetség belépett a fent nevezett szocialista egyesületbe, azért hogy a munkás- és paraszttanács választásánál a tanácsot az igazi proletárok és a régi jó kipróbált szocialista elvtársak kizárásával a saját tagjaikból válasszák meg. A választást tegnap, azaz folyó hó 1-én meg is tartották oly formában, hogy a gazdák minden 10 tag után egy tanácstagot, a régi szocialisták pedig 50 tag után csak egy tagot választhattak, így az egész munkás- és paraszttanácsnak a régebbi igazi szocialista proletároknak 65 tag után csak egy tagjuk került be a tanácsba.” Szántó Ferenc kéri, hogy „a közbéke és a rend fenntartása érdekében az április hó 1-én megválasztott tanács oszlattassék fel és az új munkás- és paraszttanácsba legalább fele számban kerüljenek be a munkások, kik már előbb is a földmunkások tagjai voltak, a másik fele az újonnan belépett volt gazdaszövetség azon tagjaiból választassék, kik sem cselédet, sem gazdaságukban bérmunkást nem alkalmaznak”.<sup>18</sup> Tudatos volt a reakciónak az a törekvése is, hogy a tanácsválasztásokat megzavarják, a megye több pontján erre az időre időzítették az ellenforradalmi zendüléseket (Sopron: ápr. 3; Füles-Malomháza: ápr. 6; Szil: ápr. 7).<sup>19</sup>

A megye nagy részében azonban a lakosság szabadon élt választási jogival, és az új hatalmi szervek, a tanácsok személyi összetételükben a proletariátus igazi hatalmi szervévé váltak. A név szerint ismert vidéki tanácstagok közül 568-nak sikerült kiderítenünk társadalmi állását (számításaink szerint a megyében működött összes tanácstagoknak csaknem feléről van szó). Saját osztályozásunk szerint (vö. a táblázatot), amelyben figyelembe vettük a különleges Sopron vármegyei gazdasági és társadalmi viszonyokat, a fenti tanácstagok közül 532 a szegénység, 36 a volt elnyomó és középosztályok képviselője. Sopron város 84 tanácstagja közt 75 : 9 az arány. Nagyjából hasonló az arány a járási tanácsok és a megyei tanács összetételében is.<sup>20</sup> A tanácsok létrehozták intézőbizottságaikat, amelyeknek munkájában szinte mindenütt részt vett a volt jegyző is. A soproni intézőbizottságban, valamint a járási és megyei tanácsokban erősebb volt a szocialista munkásság túlsúlya, különösen a soproni járásban és a megyei tanácsban: tagjainak felét a soproni munkástanács delegálta.

17 GySmL: 2. Fertőszentmiklós jkv.; Csapodon már májusban új tanács alakult (SVÜ. 1919. V. 15; Mayer i.m. 103–113; Nagy Károly: A kapuvári ellenforradalom. Zalaegerszeg. 1929).

18 GySmL: 2. Dir. 542/1919. IV. 2. A völceji földmunkások törekvése egyezett a tanácsválasztási rendelet szellemével. Völcejben új tanácsot választottak IV. 7-én.

19 L. erre következő közleményünket a Sopron vármegyei ellenforradalmakról.

20 A teljes összeállítást lásd a táblázatban. Összesen 1179 személyt ismerünk az eseményekből. Összeállításunk forrásai: GySmL: 2. községi jkv-ek, direktóriumi iratok, a városi biztos és a katonai biztos iratai, a vörösörség iratai; SVÜ. 1919. IV. 9, 11, 12, 13, 20; a kommunista perek anyaga; Sopronvármegye és Soproni Hírlap 1919–1920. Vö. még Hajdu Tibor: Tanácsok Magyarországon 1918–19-ben. Bp., 1958.

A Tanácsköztársaság Sopron vármegyei tisztségviselőinek társadalmi megoszlása

	Nincstelen földmunkás	Kisparaszt (0-5 kh)	Középparaszt (5-20 kh)	Munkás	Kisiparos, kiskereskedő	Hivatalnok	Szegény értelmiségi tanító, diák	Katona	Alsóbb osztályok összesen	20 kh fölötti birtokos, intéző	Nagyiparos, kereskedő, gyárigazgató, mérnök	Vezető hivatalnok, ügyvéd	Katonatiszt, csendőr	Egyéb: orvos, pap	Felsőbb osztályok összesen	Mindössze	Idegen	Munkásvezér	A polgári rendszerben is vezető volt
Soproni tanácsstag	9	2	1	37	5	12	6	3	75		2	5	1	1	9	84	4	14	3
Vidéki tanácsstag	143	129	60	104	63	4	26	3	532	14	1	19		2	36	568	1	6	81
Járási tanácsstag	20	12	16	42	10	3	13		116		1	5			6	122		14	2
Megyei tanácsstag	6	4	2	29	5	7	12	1	66	1	1	3			5	71		14	7
Tanácsstagok összesen	178	147	79	212	83	26	57	7	789	15	5	32	1	3	56	845	5	48	93
Politikai megbízott		1		11		2	6	6	26				3	3	6	32	3	5	2
Szakvezető	8			42	6	21	17	26	120	29	11	9	16	2	67	187	2	12	27
Agitátor és felelős beosztású alkalmazott	24	5		46	9	7	33	9	133	7		13		2	22	155	1		6
Összes tisztségviselő	32	6		99	15	30	56	41	279	36	11	25	19	4	95	374	6	23	29
Mindössze.	210	153	79	311	98	56	113	48	1068	51	16	57	20	7	151	1219	11	61	122

Általában megállapíthatjuk, hogy bár a megyében több ok következtében az egyes községek és vidékek politikai magatartása között eltérések mutatkoztak, egészében mégis érvényesült az egész Tanácsköztársaság vezetésére jellemző centralizmus, a megye egészének vezetésére döntő befolyással a soproni munkástanács, a soproni munkásság volt.<sup>21</sup>

2. A Tanácsköztársaság hatalmi bázisa a két munkáspárt egyesülésével jött létre. Megyénkben erről nem volt szó, hiszen itt nem működött a KMP-nek formálisan megalakult szervezete, de igenis működtek kommunista csoportok, amelyek az egyesüléssel a párton belül legalizálódtak. A Szocialista Pártban és a párt vezetőségében véleményünk szerint kettős változás állt be. Egyrészt az egyesüléssel a soproni kommunisták is nagyobb szerepet kaptak a párt vezetésében (különösen Kellner ideérkezése után), másrészt ugyanakkor a polgári demokratikus korszakban felhígult Szociáldemokrata Párt révén és a Tanácsköztársaság idején bekövetkezett természetes konjunkturális felhígulással a párton belül csökkent a kommunista irányvonal realizálásának lehetősége. Az új pártvezetőség baloldaliabb a réginél, véleményünk szerint a jobboldali hivatalnok-pártelnök Fischl háttérbe szorulása is ezt jelzi, ugyanakkor Knapp Gábor politikai magatartása is erősen baloldali, majdhogy nem kommunista lesz. Ezeket, a párt- és tanácsvezetésben a kezdeti időkben megmutatkozó változásokat a központi politika, a nemzetközi forradalmi fellendülés hatása mellett az is magyarázza, hogy a tömegek belépésekkor nagy számban kerültek be olyan, addig a pártból kintrekedt elemek (katonák, intellektuálisok), akik már a polgári korszakban a KMP tömegbázisaként jöttek számításba.<sup>22</sup>

A másik oldalon a felhígulás ténye is kimutatható. Elsősorban a szakszervezeteknek már a polgári korszakban megindult felduzzadása eredményezte ezt. Tekintve, hogy a Tanácsköztársaságban is sok gazdasági és szociális intézkedés a szakszervezetekre volt építve, ez idő alatt is folytatódott a szakszervezetekbe való beözönlés, újabb és újabb szakszervezetek alakulása. Sopronban a Tanácsköztársaság idején egyszer 21, másszor 25 szakszervezetről esik szó.<sup>23</sup> Ezek közül különösen a közalkalmazott és kisiparos szakszervezetek kétes értékűek a proletárdiktatúra szempontjából, vezetésük már az induláskor kicsúszik a pártvezetőség kezéből, később pedig ellenforradalmivá válnak, részt vesznek a június 4-i soproni ellenforradalomban. Ilyenformán a munkásság szervezettségének javulása erős ellensúlyozást kapott a középrétegek szervezettsége és e szervezeteknek a hatalomból való részesedése által. Az ilyen szak-

<sup>21</sup> A városi és a megyei tanács, valamint ezek intézőbizottsága általában együtt ülésezett (GySmL: 2. tanácsjkv.).

<sup>22</sup> Bors L.: Ríport a soproni kommunistákról ih. A kezdeti erős balratolódást az általános forradalmi fellendülés mellett motiválja még az első napokban lezajlott soproni és fülesei ellenforradalmi lázadás is, amely a soproni politikusokat rádöbbenette a helyzet komolyságára, éberségre intette őket. — Knapp Gáborról meg kívántjuk még jegyezni, hogy bár a Kommunon alatt sok kérdésben szembenállt a kommunistákkal és mint legfelsőbb vezető ő volt a szociáldemokraták jelöltje a megye élére Kellnerrel szemben, munkásságát egészében mégis pozitívan értékeljük, körültekintően kormányozta a megyét, végső soron a megtorpanások idején a proletárdiktatúra mellett foglalt állást, a soproni szociáldemokraták közül a forradalom idején ő fejlődött legtöbbet a kommunizmus irányában.

<sup>23</sup> GySmL: 2. Dir. 11063/1919; uo. 12. cs. szakszervezeti ügyek. Különbféle szakszervezetekre adatok: közalkalmazottak, városi alkalmazottak, pincérek, kéményseprők, ügyvédek, fejmunkások, tanítók, kereskedelmi alkalmazottak, vasutasok stb. A GySmL: 2. Dir. 227., 327., 957., 10820., 13387/1919.; XVI/103. városi biztos iratai 115; SVÜ. 1919. IV. 2, 5; V. 20, VII. 6, stb. A csornai szakszervezeti tanácsra; SVÜ. 1919. VII. 10, 13.

szervezetek vezetői elvtelen magatartásukkal és aknamunkájukkal a proletárdiktatúra kerékkötői voltak a tanácsban és a szakszervezeti fórumokon egyaránt.

A pártvezetőség érezte a tagság felduzzasztásában rejlő veszélyeket, a tömegek politikai felvilágosítása céljából jelentős propagandamunkát fejtett ki, részben népgyűléseken, szakszervezeti gyűléseken, majd direkt módon, pártiskolában és munkásszemináriumokban.<sup>24</sup>

A vidéki földmunkásság szervezetei is megerősödtek, a falusi szegénység politikai aktivitása megnőtt. Olyan községekben, ahol azelőtt nem működtek sem szociáldemokrata, sem földmunkás szervezetek, most sorra alakulnak a pártszervezetek. Nagylozsról 166, Völcsejről 65 tagú pártszervezetről van adatunk, Nemesládonyban pedig a falunak szinte egész felnőtt lakossága párttag volt. Új pártszervezetről még Beled, Babot, Sopronhorpács, Pásztori, Szentmargitbánya községekben tudunk.<sup>25</sup> A vidéki pártszervezetek kiépítettsége június-júliusra már olyan volt, hogy járási párttitkárságokat kellett létesíteni. Ilyenekről a nagymartoni, a kapuvári és a csepregi járásból tudunk.<sup>26</sup>

Tulajdonképpen pártfunkciót látott el falun a földmunkás szervezet is. Új szervezetek létesültek Kelénpatakon, Nagyhöflányban, Lajtapordányban, Vimpácson, Tormáspszután és Nemeskéren.<sup>27</sup> Jellemző a pártépítés politikai hátterére a farádi földmunkás szervezet taglétszámának alakulása. A szervezet 1919. I. 1-én alakult az SzDP 252 tagjából. Ezután a következőképpen alakult a belépők száma: március 1-én 200, április 1-én 20, ápr. 8-jún. 1-ig 140, június 1-én 10, augusztus 1-én 1, az alapítókkal együtt: 623 tag.

Ha most leszámítjuk, hogy a júniusi ellenforradalom után 136 tag nem fizetett tagdíjat, a párt taglétszáma Farádon így alakult: az alapításkor: 252, a Kommün előtt: 452, az ellenforradalom előtt: 612, az ellenforradalom után: 478.<sup>28</sup>

A vidéki párt- és szakszervezetekben komolyabb munka és élesebb osztályharc folyt, mintsem azt a vidékről és a fiatal szervezetekről gondolni lehetne. Ezért pl. a júniusi ellenforradalom idején azokban a községekben, ahol párt- vagy szakszervezet működött az ellenforradalom táborába nem sikerült proletárokat becsodítani.<sup>29</sup>

24 Erre Kellner szájába adott megjegyzést idézünk: „Majd mindennap találkozom olyanokkal, akik azt bizonyítják, hogy teljes meggyőződésükkel kommunisták, sőt már régen annak tudják magukat. De uraim, ne bizonyítsák ezt nekem, hiszen még magam is csak nagyon rövid ideje vagyok kommunista” (Soproni Hírlap 1919. IX. 13). A szemináriumok előadásait lelkes kommunisták, Bors László és Telegdi Pál tartják. SVÜ. 1919. IV. 23. 25. V. 3. VII. 7. 31. VIII. 1., GySmL: 2. Intézőbiz. jkv. 1919. V. 14; VII. 4; uo. 13435/1919. polgm.; 1. még: Környei: Bors László, Arrabona, 1968, 204–207.

25 Völcsej: GySmL: 2. Dir. 542/1919; Sopronhorpács: uo. 7328/1919; Szentmargitbánya: uo. 12. cs., 8631/1919. alisp.; Babot: uo. Babot jkv.; Pásztori: uo. XVI/103, Városi b. 149; Beled: SVÜ. 1919. V. 3; Nemesládony: Soproni Hírlap 1920. III. 23.

26 Kapuvárott Baacsics Máté, Csepregen Petrik Béla, Nagymartonban Suchard József a párttitkár (SVÜ. 1919. VI. 1., VII. 13).

27 GySmL: 2. XVI/103, Városi b. 169; SVÜ. 1919. V. 27 (Nemeskér), VI. 24 (Nagyhöflány 200, Lajtapordány 50, Vimpác 300 új taggal), Sopronvármegye 1920. I. 4; Felsőház: GySmL: 2. Dir. 3426/1919. IV. 29.

28 GySmL: 2. XVI/301. f. A farádi Földmunkások és Kisgazdák Szocialista Pártjának tagnévsora.

29 Környei: A csornai ellenforradalom és a győri vörösörök Sopron megyei szereplése 1919-ben. Arrabona, 1969. A farádi földmunkások politikai munkaprogramját ismerjük (1. előző jegyzet). Rábakecöl, Dénesfa, Rábapordány földmunkásai is erőteljes osztályharcot vívtak.

3. A tanács hatalom osztályjellege nemcsak a hatalom gyakorlásában közvetlenül résztvevő politikai személyiségek kilétén múlt, hanem elsősorban ezeknek a szerveknek a társadalom legalapvetőbb kérdéseit érintő munkáján. A Tanácsköztársaság a proletárállam jellegének megfelelően a szocialista társadalom felépítését tűzte ki célul. Legalapvetőbb intézkedés e cél érdekében a termelőerők szocializálása, a magántulajdon megszüntetése. Az ipari nagyüzemek köztulajdonba vétele a munkásság osztályérdekeinek megfelelő, politikai és gazdasági törekvéseivel egybehangzott, de még az azóta sokat vitatott földbirtokszocializálás sem volt teljesen idegen a földmunkásságtól. Erre mutatnak a munkásságnak és az mezőgazdasági cselédeknek a polgári demokratikus forradalom idején lezajlott szocializálási mozgalmi (Ganzoni uradalom, soproni vasgyárak).<sup>30</sup> Sopron vármegye ipari üzemei közül 72 üzem esett a szocializálás alá 8200 munkással.<sup>31</sup> A proletárhatalom az ipari termelés legalsóbb szintjén, az üzemeken belül az ellenőrző munkástanácsokban testesült meg, amelyek a termelési biztossal (többnyire régi, a munkásság bizalmát bíró vezető beosztású alkalmazottja az illető vállalatnak) irányították a termelést. A munkásság részvétele a termelés irányításában a hatalom osztályjellegét, a magántulajdon teljes szétzúzását mutatja, ugyanakkor fontos szerepe volt a harcoló munkásállam létérdekeinek védelmére, a termelésben a különféle szabotázsakciók megakadályozására.<sup>32</sup> Az ipari termelés magasabb szintű irányításába is közvetlen beleszólása volt a munkásságnak, amennyiben az ipari termelési bizottságokat az egyes munkástanácsok saját kebelükből küldték ki, s az egész megyében irányító Kerületi Ipari Termelési Tanács összetételét is a soproni munkástanács és a szakszervezetek határozták meg.<sup>33</sup>

A mezőgazdasági termelés területén nem volt ilyen egyértelmű a proletárhatalom szuverén szerepe. Sopron megyében a birtokszocializálás ügye tulajdonképpen a régi megyei gazdasági egyesület kezében volt, s jóllehet a szocializálási biztos Éber Ernő, egykori egyesületi titkár mellé a direktórium részéről

30 L. korábbi közleményünket (SSz. 1969).

31 SVÜ. 1919. VII. 10. A szocializálási rendelet: uo. IV. 2; LFM. Ht. 519-519.

32 A következők üzemek munkástanácsairól vannak adataink: GySEV. Déli vasút (SVÜ. 1919. IV. 22., V. 1); Lajtaújfalusi szénbánya (GySmL: 2. Dir. 8009/1919); Lenck téglagyár Sopron (uo. 8249/1919); Alfert Lichtenstein szivarozókészülékgyár, Savanyúkút (uo. 8087/1919); Soproni sörgyár ((uo. 471., 7891/1919); Haas Fülöp és fiai szőnyeggyár (uo. 4/1919); Pannonia szálloda (uo. 10799/1919); Petőházi cukorgyár (uo. 5181/1919); Kapuvári hengermalom (uo. 6471/1919); Cinfalvi cukorgyár (uo. 2039, 8963/1919); Faszénkereskedelmi és kivitelűi rt. Sopron (uo. 8312/1919); Soproni villamosvasút (uo. XVI/103. Városi b. 120); Nagycenki cukorgyár (uo. XVI/102. katonai biztos iratai 531); Soproni vasgyárak (Sopronvármegye. 1919. III. 15); Brennerbergi szénbánya (uo. 1918. XII. 15) stb. Szabotázs a savanyúkúti gyárban történt. A bősárcányi néptanács az ottani hengermalom sürgős szocializálását kérte Kellnertől „a tulajdonos uzsora üzelméi” miatt (GySmL: 2. Dir. 2931/1919).

33 A vasas szakszervezet 8 bizalmi küldött ki az ipari termelési tanács megválasztásához (SVÜ. 1919. V. 15). A tanács összetétele: elnök: Titz Károly mérnök; vezetőségi tagok: Teffer Rezső, a vasas szakszervezet elnöke, Kappel Rezső, Schachinger Adolf munkások, Löwy Miksa, Madarász Gyula üzemvezetők, Weidinger István asztalosmester; a direktórium küldötteként: Bummer Károly, mint Titz helyettese, Ferenczy János. A szakbizottságok vezetői a fentiek mellett: Szilvási Gyula orvos, Szatmári Sándor szociáldemokrata politikus, Fischl László, Schwarz Viktor hadimilliomos kereskedő, Bettelheim József, a Wellesz és tsa „gumigyár” igazgatója (SVÜ. 1919. V. 16; VII. 28). — A csornai ipari termelési tanács: Steinhorn István főmőlnár, elnök, Kernya József, Karácsony István, Tóth Jenő, Király Márton. — Lajtaújfalun: Jósza József, Ertl Ferenc, Czipek András, Kügel Lajos munkások (GySmL: 2. Dir. 6460/1919). — A munkásság többször felszólalt, hogy a kormányzótanács Vida József kinevezését a KITTIB élére vonja vissza és erősítse meg Titz és Bummer megbízását (GySmL: 2. Dir. 5262., 6867/1919).

Ferenczy Jánost, Teffer Rezsőt és Mihelyi Istvánt osztották be,<sup>34</sup> az a tény, hogy az ügyintézés szakmai részét az egyesület volt tisztviselői és ellenforradalmi beállítottságú ügyvédek végezték, erősen hátráltatta és lassította a szocializálás munkáját.<sup>35</sup> Tulajdonképpen csak a biztosság munkás származású tagjai szorgalmazták azt, és a legtöbb általunk ismert szocializálási ügyben ők jártak el. Az egyes községekben is alakultak a tanácsokon belül birtokszocializáló bizottságok, ezek hatékonyan közreműködtek mind a birtokszocializálásban, mind a termelészövetkezetek alakításában.<sup>36</sup> A nagy nyári munkaidőszak beköszönésével befejeződött a megyében a birtokok szocializálása és a termelészövetkezetek alakítása.<sup>37</sup> A termelészövetkezetek élén, ahol lehetett, a legtöbb esetben birtokkezelőként a volt intéző, bérlő vagy tulajdonos maradt. Ezt a megoldást bizonyára a termelés folyamatosságának biztosítása sugallta, politikailag azonban nem bizonyult a legszerencsésebb megoldásnak. Néhányan, főleg a csornai járás birtokkezelő-intézői közül később a júniusi ellenforradalom főkolomposai lettek. A munkabérek és az ellátás kérdésében több birtokon volt súrlódás a munkásság és a birtokkezelő között, Felsőhágyon a volt bérlő birtokkezelőt el is kellett mozdítani állásából a munkásság mozgalmi miatt.<sup>38</sup> Ellenkező esetről, amikor a birtokkezelő egyben a munkásság politikai vezetője is volt, tehát feltétlenül bírta a birtok munkásainak bizalmát, csak a röjtöki Kiss Lajos és a Farádi Hunyi István esetében tudunk.<sup>39</sup> Ezek a tények mutatják, hogy a Tanácsköztársaság viszonyai között is tovább folyt a falusi társadalom osztályai közötti harc, még a tanácshatalom szervein belül is. E harcban kialakult frontok nagyon világosan megfigyelhetők a júniusi ellenforradalom eseményeiben, amikor – függetlenül a rendszerben addig esetleg viselt funkciójuktól – a földbirtokosok és az intézők az ellenforradalom, a cselédség pedig a proletárhatalom oldalára állnak.

A proletárdiktatúra osztályjellege nemcsak a politikai hatalom gyakorlásában mutatkozik, hanem az egész megye életét meghatározó szakirányítási munkában is. Az egyes szakbizottságok összetétele, intézkedései, ezek tartalma, hatása bizonyítják, hogy a megye életét a munkásosztály irányította, az egész

34 Kellner a kinevezéskor utasította Eber Ernőt, hogy munkáját Tefferrel és Ferenczyvel egyetértésben lássa el (GySmL: 2. Dir. 817/1919. IV. 5).

35 Szocializálási ügyvivők: Sopronban dr. Östör József, dr. Kohn Gyula, dr. Hacker Ernő, dr. Gazdag Béla ügyvédek és Vogel József mérnök; Kapuvárott: dr. Nagy Endre, dr. Fábián Ilés ügyvédek; Csepregen: dr. Kovács Sándor ügyvéd; Csornán: dr. Halász Manó ügyvéd; Felsőpulyán: dr. Pokorny József ügyvéd; Kismartonban: dr. Schreiner Viktor ügyvéd (GySmL: 2. Dir. 288/1919. IV. 2). Az itt felsoroltak közül Fábiánt már 5-én fel kellett menteni megbízatása alól, később a kapuvári ellenforradalom egyik vezére lett, Östör pedig soha nem is állt munkába, április végén Bécsbe emigrált (GySmL: 2. Dir. 575., 9598/1919). – Sopron megyében még május végén is volt nagybirtok, mert a szocializálást hivatalosan nem hajtották végre. A késlekedés egyik oka szerintünk az is, hogy az ügyosztály a direktóriumon belül a szociáldemokratá Berczeller Adolf alá tartozott.

36 Soproni Hírlap 1920. IX. 22; GySmL: 2. Dir. 3425/1919. IV. 26; uo. községi jkvek (Rábadány, Csorna, Farád, Egyed, Szil, Bük stb.; uo. 5771/1919. dir. (Büdöskút). A szocializálás menetére: SVÜ 1919. IV. 30; V. 1., 14., 27., 29.

37 Számításunk szerint mintegy 250 000 kh birtokot érintett a megyében (l. még Kertész i.m. 50–52.).

38 GySmL: 2. Dir. 9584/1919. VI. 27; SVÜ. 1919. VI. 29. Grünsberger bérlő lakásán a házkutatók nagy mennyiségű árut találtak. – A mezőgazdasági munkabérekre: SVÜ. 1919. IV. 18., V. 16; Sopronvármegye Hivatalos Lapja 1919. 125–126. – Bérmozgalom Röjtökön és Eszterháznál: GySmL: 2. Dir. 3425/1919. IV. 26.

39 Soproni Hírlap 1919. X. 5; 1920. II. 25.

proletariátus osztályérdekeinek megfelelően.<sup>40</sup> Ugyanakkor nemcsak a tanácsi szervek révén, hanem a szakszervezeteken keresztül a munkásságnak közvetlen beleszólása volt minden kérdésbe. A proletárdiktatúra leglényegesebb gazdasági és politikai kérdéseit a munkástanács és az intézőbizottság mellett a szakszervezetek gyűlése is megtárgyalta, a kisebb ügyekben pedig az egyes szakszervezetek saját maguk jártak el, ellenőrizték a tanácsi szervek munkáját.<sup>41</sup>

Az itt felsoroltak csak formai mutatói annak, hogy a Tanácsköztársaság valóban népi állam, a munkásság és parasztság állama volt, s hogy a proletárdiktatúrában Sopron megyében is valóban a proletariátus hatalma testesült meg. Végző soron az események és a tanács hatalom eredményei bizonyítják ezt.

4. Jóllehet a proletárdiktatúra Sopron megyei eseményei és eredményei azt mutatják, hogy Sopron megye munkássága híven vívta végig a forradalmi kor osztályharcát, érett volt a megye kormányzására, alkalmas a politikai hatalom megragadására és megtartására, a politikai vezetésben mégis súlyos ellentéteket és hibákat figyelhetünk meg. Ezek a soproni társadalmi viszonyokból és a munkásmozgalom addigi tevékenységéből fakadnak, abból a tényből ugyanis, hogy a megyében kellő számú nagyipari munkásság híján a munkásmozgalom vezetése a kisipari műhelyekből indult szociáldemokrata politikusok kezébe került. Ezek a politikusok a Tanácsköztársaság idején híven harcoltak a munkáshatalomért, a tömegek igazi vezetői igyekeztek lenni, de a konkrét kérdésekben mutatott erélytelenségükkel és elsősorban a kommunista vezetéssel szembeni fenntartásukkal, majd nyílt ellenállásukkal végző soron mégis a proletárdiktatúra erejét gyöngítették. Sopron megye politikai vezetésében a kommunista-szociáldemokrata ellentét kezdettől megvolt, bár ezt a szociáldemokraták igyekeztek tagadni, sőt magának a kommunista politikai vonalnak létét is negligálni. Knapp Gábor jelentette ki ápr. 22-én: „a kommunista és szocialista elvtársak között Sopronban nem volt különbség soha, sőt Sopronban a proletárdiktatúra előtt kommunisták nem is voltak.”<sup>42</sup> Pedig ezek az ellentétek, mint az országban másutt és az országos vezetésben is érezhetően megvoltak. Sopron megyei sajátosság, hogy ez a kérdés már a Tanácsköztársaság első napjaiban felszínre került, ami június elején a proletárdiktatúra komoly válságát okozta: a szociáldemokrácia kezdettől erősebb volt, s az igen jelentős kommunista politikai tevékenység ellenére a jobboldal a helyzet urává vált.

Már az első napokban mutatkoztak a szociáldemokrata vezetés politikai jellemzői: az erélytelenség és a polgársággal való együttműködés. Elégtelen volt a proletárhatalom végrehajtó szerveinek kiépítése nemcsak olyan vonatkozásban, hogy ezeknek a szerveknek élére nem szocialista szakemberek is kerültek (Wellesz Jenő. Missuray Ágoston), felelős beosztásba a rendelkezési állományba helyezett régi vezetők ellenforradalmár elemeit is helyezték,<sup>43</sup> hanem oly módon is, hogy a régi adminisztrációt nem rombolták szét teljesen. Thurner

40 Ezzel a kérdéssel itt nem foglalkozunk, helytörténeti irodalmunk ezt eléggé feltárta, vö. Kocsis József: Az 50 éves Tanácsköztársaság története és a Soproni Szemle, SSz. 1969, 1.

41 Ilyenek: a katonatoborzás, az ellenforradalom elleni állásfoglalás, a tanácsok országos gyűlése küldötteinek beszámolója stb. (SVÜ. 1919. V. 18., VI. 5., 6., V. 6., VI. 27., VII. 23. stb.).

42 GySmL: 2. Intézőbiz. jkv. 1919. IV. 22. Jellemző, hogy ezt Knappnak ki kellett jelenteni. A felszólalásra Bors válaszolt az ülésen, Kellner pedig a sima együttműködésre kérte a két párt képviselőit.

43 Május 20-án a közalkalmazott szakszervezet írt Kellnernek, hogy a biztosi hivatalok tele vannak vagyonos ügyvédekkel, ugyanakkor a háborúból leszerelt szegény és rokkant közalkalmazottak állás nélkül vannak (GySmL: 2. Dir. 6916/1919).



Mihály szerint a régi tanács még áprilisban is ülésezett<sup>44</sup>, maga Thurner a városi közigazgatásba végig befolyt, s a megye biztósának helyettese is Gévay Wolff Lajos kismartoni főszolgabíró, a későbbi alispán volt.<sup>45</sup>

Mint láttuk a proletárhatalom megnyugtató kiépítése csak Kellner megérkezése után vett lendületet, aki igyekezett a kommunista vonal érvényesülését biztosítani. Kellner azonban sokat volt távol a megyétől, a központi munkástanács ülésein és országos ügyek intézésére.<sup>46</sup> Távollétében teljhatalmú helyettese Knapp Gábor volt, a proletariátus hű harcosa, régi soproni szociáldemokrata politikus, akinek vezetése a szociáldemokrácia előretörését eredményezte.<sup>47</sup>

Május 22-én Kellner jelenlétében szétválasztják a városi és a megyei intézőbizottságot, illetve ennek ürügye alatt új intézőbizottságokat választanak, amelyekből kimarad az összes eddigi kommunista tag.<sup>48</sup> Ugyanakkor megkezdik a kommunisták teljes kizárását a politikai életből. Bors Lászlót már korábban felmentették tisztségei alól,<sup>49</sup> a május 22-i tanácsülésen Schlesinger Gusztáv is elszigetelődött. Ugyanezen az ülésen kimondják az általános vezetési elvet: „csak a legkiválóbb régi elvtársakat használják fel.” A jelenlevő Kellner bízik a tanács intézkedéseiben, de éberségre hívja fel őket.<sup>50</sup> Pedig a tanács vezetői folytatják eltávolodásukat a proletárdiktatúrától. A júniusi események

44 GySmL: 2. Sopron városi törvényhatósági bizottság jkv. 1919. IX. 27 (Thurner Mihály polgármester öngazoló beszéde).

45 A városi biztos szinte valamennyi irata Thurner Mihály kezén ment keresztül (GySmL: 2. XVI/103. Városi b. 129; Tóth Gyula intézkedése: Thurneren keresztül kapja az iratokat!); uo. Vörösrőség iratai 4561/1919. rk.

46 Első távolléte: ápr. 23–máj. 3. Búcsúzásakor, az intézőbizottság ápr. 22-i ülésén vot az első nyílt összecsapás a tanács szociáldemokrata és kommunista tagjai között, Kellner ekkor helyettesítésével Berczeller dir. elnököt és Lazarovits Miklóst (német ügyek) bízza meg. – Kellner Sopron megyén kívüli szereplésére: Vörös Újság 1919. IV. 8., 12; V. 1.; Typographia 1919. V. 1. A budapesti központi munkástanács tagja volt, emlékezetes itteni bátor felszólalása a május eleji válság idején (PI. Arch. A munkástanács jkve. 1919. V. 2.). Részt vett a Tanácsok Országos Gyűlésén (erre Hiller István: Kellner Sándor és a soproni küldöttek a Tanácsok Országos Gyűlésén. SSz. 1971. 52–59). A tolnai ellenforradalom leverésében vett részt (Nagy Zs. i.m. 162; K. Balogh János: Tolna megye a Magyar Tanácsköztársaságban, Szekszárd, 1965, 184; PI. Arch. 603. f. 1. cs. Bp. Főügyészség. 1919–IV–13–9014; Kövesdi Sándor: A proletárdiktatúra Szekszárdon. Sarló és Kalapács 1936/10. sz. 14); Gerster Károly: A Visegrádi utcától az odensei olajgyárig, uo. 1933/3–4. sz. 124; Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Adattára Y/IV/1559. Molnár János visszaemlékezése). Egyéb dunántúli tevékenységéről emlékezik meg Majthényi János: LFM. Ht. Magnó. – Kellner június közepétől már alig tartózkodott Sopronban, a keleti fronton volt elfoglalva, ahol is július végén a visszafoglalt tiszántúli területek kormányzótanácsai biztosa lett (OL. Bm. –ln. 1920–36–453, idézi Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp., 1969, 335.)

47 A soproni tanácson belüli szociáldemokrata-kommunista ellentétet helytörténeti irodalmunk nem foglalkozott. A kérdést csak Gerse János és Rácz János tárgyalta (Entzbruder Dezső élete. Vasí Szle. 1965, 66–67) s mi érintettük Bors Lászlóról szóló munkánkban (Arrabona 1968, 307–311).

48 SVÜ. 1919. V. 23. Az új intézőbizottsági elnökök: városi: Tóth Gyula; megyei: Kellner Sándor. Tóthnak a polgárságot pártoló tevékenységét Thurner is elismeri beszédében (i.h.).

49 GySmL: 2. Dir. 5453., 5720., 5796/1919.; uo. Intézőbiz. jkv. V. 13; SVÜ. 1919. V. 14; Környei: Bors László. I. h. – Schlesinger a lakásbizottsági tagságáról régebben lemondott a bizottság szociáldemokrata tagjaival fennállt elvi ellentéte miatt (GySmL: 2. Dir. 2432/1919. IV.16). – Máj. 15-én Telegdi Pál ellen is megindult a támadás, lemondatták KIMSz elnöki tisztjéről (GySmL: 2. Intézőbiz. jkv. V. 17). Telegdi később Győrött lett ifjúsági vezető, a soproni ifjúsági szervezet vezetése szociáldemokrata kezekbe került (GySmL: 2. 16187/1919. polgm.). – Entzbruder elleni támadás (uo. Városi biztos. 74./ápr. 14). Ugyanekkor a hadügyi népbiztosságtól is kéri Entzbruder visszahívását (HL. Tanácsköztársaság. Vidéki táviratok (III. IV. 10.1014).

50 GySmL: 2. Tanácsjkv. A felsorolt megbízható elvtársak között csak egy kommunista Kellner szerepel.

ugyan nyílt színvallásra kényszerítették a megye egész társadalmát, a tanácspolitikuskoknak is a munkássággal együtt kellett haladniok, a proletárdiktatúrát megvédeniök, de továbbra is a saját, a polgársággal békére törekvő politikájukat szorgalmazzák. Már a jún. 5-i tanácsülésen elhatározzák: „nem szabad túrni, hogy kitűnő adminisztrációs képességű emberek szürke kis hivatalokban savanyodjanak a törvénszékeken...”, s ezen a régi közigazgatási vezetőket értették.<sup>51</sup> Az ellenforradalom következményeit igyekeznek elsimítani, több konkrét esetben védelmükbe veszik az elítélt bűnösöket.<sup>52</sup> Kimondott indoka a polgárságot és az ellenforradalmárokat védő politikának a mezőgazdasági munkák békéjének biztosítása, azaz valóban helyes és célszerű megfontolás volt, valódi tartalmát azonban a szociáldemokrácia osztálybékére való törekvése képezte.

A júniusi tanácskongresszus eredményeit úgy értékelték a soproni tanácsban, hogy az „eddigi kapkodó korszak végetért”, békés alkotó munka következik, nincs szükség diktatúrára, tehát eljött a szociáldemokrata „alkotmányos” kormányzás ideje.<sup>53</sup> A szociáldemokrata vezetők törekvése a „békés kormányzásra” tulajdonképpen hatalomvételi kísérlet. A pesti kiküldöttek eltávolítása után most már a direktórium hivatalokban és funkciókban levő budapesti elvtársakat is eltanácsolják. A vasmunkások és a vasutasok szakszervezete határozatban mondja ki, hogy a direktórium hivatalokban csak régi kipróbált és soproni elvtársat túrnek meg, s az intézőbizottság júl. 16-án bizottságot küld ki a budapestiek eltávolítására.<sup>54</sup> Az akció a kommunisták ellen irányult, hiszen ugyanakkor a soproni kommunistákat is kiszorították a vezetésből. Entzbruder eltávolítására jó alkalmat kínált szerencsétlen június 4-i szereplése a vasutasztrájk alkalmával. A tanács öttagú bizottságot küldött ki az ügy kivizsgálására s e bizottság feljelentése alapján a szombathelyi katonai bíróság június 22-én Entzbrudert letartóztatta.<sup>55</sup>

A teljes soproni kommunista frakció ellen ugyancsak ekkor indítják meg a támadást. A frakció a május eleji válság idején szervezkedett, főleg fiatal tagokból, csoportjukat Trockij körnek hívták.<sup>56</sup> A kör vezetője Bors László és Entzbruder Dezső volt. Bors májusi háttérbe szorulása után a kör Savanyú-

51 SVÜ. 1919. VI. 6.

52 Knapp a győri vádbiztosságnál jár el érdekükben (GySmL: 2. Dir. 9696., 10041/1919.; uo. Csorna jkv. 1919. VI. 29.; Nagy Károly: A csornai ellenforradalom. Sopron, 1926<sup>2</sup>, 44.) – Knapp, Berczeller, Fűrész Gyula, Fischl László, Horváth Ödön, Tóth Gyula, Mészáros Béla ilyen tevékenységéről: Sopronvármegye 1919. IX. 5, X. 24; 1920. V. 4., 6.; Soproni Hírlap 1919. IX. 13, X. 16., 1920., X. 20.; Világosság (Wien) 1920. XI. 24.; Thurner beszéde. I. h.

53 A kongresszusi küldöttek beszámolója a szakszervezetek gyűlésén (SVÜ. 1919. VI. 27).

54 GySmL: 2. Dir. 11061., 13336/1919; uo. Intézőbiz. jkv. VII. 16). A bizottság tagjai: Farkas Gyula vasutas, Skarba Lajos pincér, Mészáros Béla nyomdász, szakszervezeti vezető (LFM. Ht. Magnó. Sashegyi Lajos visszaemlékezése).

55 A bizottság jkvei (GySmL: 2. Dir. 12. cs.; uo. 9072., 10067/1919, 6157/1919. rk.; PI. Arch. Tk. Kormtan. Eln. 1919.–XXXVII–2829.; SVÜ. 1919. VI. 25.; Soproni Hírlap 1919. IX. 29. Gerse-Rácz i.m. 73.).

56 SVÜ. 1919. V. 1. 4.; GySmL: 2. 6836/1919. rk.; LFM. Ht. (Magnó. Bors András, Berczeller Richárd visszaemlékezése). Az egész ügyre vö. Környei: Arrabona 1968. – A kör első akciója valószínűleg a Berczeller-féle szabadkőműves szervezkedés szétverése volt (május 1-én éjjel). A szabadkőműves szervezetet Kellner rendeletileg betiltotta, de ez Berczeller Adolffal az élen mégis ülésezett a postapalotában. Bors László többedmagával kergette szét a gyülekezést. Berczeller Brenbergbe futott, rövidebb emigráció után tért csak vissza, de a továbbiakban már nem vett részt a tanács vezetésében (GySmL: 2. Tanácsjvk. 1919. V. 4.; Sopronvármegye 1920. X. 16). – A Trockij-kör hatalmi bázisa az Entzbruder mögött álló volt vasútbiztosító őrség volt,

kúton tartotta üléseit<sup>57</sup>, Bors ugyanis ott gyógykezelte magát. Az ellenforradalom előretörését és a tanács jobbratolódását tapasztalva a kör tagjai június 28-i ülésükön vészbizottságot alakítottak, ezt a Soproni Vörös Újság másnapi számában közölték. Ezzel a kör, mint baloldali ellenzéki csoport nyíltan lépett a közvélemény elé. A vörösörség letartóztatta Borsot, s bár Knapp közbenjárására — mint tanácstagot — szabadon bocsátották, a tanács elítélte a kört, mert olyan dolgokba avatkozott, amelyek a tanács hatáskörébe tartoztak. Felelőségre vonták Borsot és a kör tagjait (Holzmann Ferenc, Pataki László), ezzel feloszlatták a kört, a kör mögött álló vasútbiztosító katonák mozgalmát pedig leszerelték.

Az ügy a soproni szociáldemokratáknak saját rendelkezésű karhatalom megszervezésére adott okot. A tanács jún. 17-i ülésén elhatározták: „Feltétlenül szükség van megbízható fegyveres erőre, hogy azokat, akik vérfürdőt akarnak rendezni, leszerelhessük.”<sup>58</sup>

A soproni szociáldemokraták kizorító akciója Kellner Sándort sem kímélte. Kellner politikai megbízotti ténykedése egyszer már május végén megszűnt, akkor Wajdits Bélát nevezte ki a belügyi népbiztosság Sopron megye kormányzótanácsi megbízottjává. Wajdits azonban az ellenforradalom miatt nem vette át hivatalát, talán a terület fontossága miatt a B.ü.n. is újra ragaszkodott Kellner személyéhez, így továbbra is Kellner szerepelt a megye kormányzótanácsi biztosaként.<sup>59</sup> A soproni párt és a tanács június végén táviratban kérte Kellner visszahívását és helyébe Knapp megbízását. Kellner megbízása júl. 3-án megszűnt (fontos beosztást kapott a keleti fronton), de Knapp nem kaphatta meg a kinevezést, mert csak központi intézőbizottsági tag tölthetett be ilyen funkciót és mert „ügyis nagy hatalma van.”<sup>60</sup> Lényegében azonban egész június–júliusban Knapp Gábor töltötte be a megyében a teljhatalmú kormánybiztosi funkciót.<sup>61</sup>

Júliusra a szociáldemokraták Sopron vármegyében tulajdonképpen átvették a hatalmat, a régi szociáldemokrata vezetők a szakszervezetek uralmát valószínűsítették meg.<sup>62</sup> Sopronban a tanács újraválasztására is törekedtek, de erre a Tanácsköztársaság alatt már nem kerülhetett sor.<sup>63</sup> Osztálytartalmát tekintve

57 Soproni Hírlap 1919. VIII. 31., IX. 12.; Sopronvármegye 1919. IX. 13., 18. — Savanyúkúti tevékenységük Ausztriára is áterjedt (Bors András közlése).

58 SVÜ. 1919. VI. 29., VII. 1., GySmL: 2. Tanácsjvk. VII. 15.; uo. 6836/1919. rk. — Az önálló karhatalom: 300 tagú örkülönítmény (SVÜ. 1919. VI. 18). Az örkülönítmény július 4-én elengedően lépett fel a Szántó Róbertet és Fennesz Rudolfot kivégeztető Szamuely László és különítménye ellen (erre vö. GySmL: 2. Dir. 10836/1919., 12165/1919.; uo. Városi biztos. 250–251.; uo. Központi táviratok; Reggeli Hírek 1919. IX. 24.; Pesti Hírlap 1920. I. 10. stb.).

59 Wajdits, az SzDP régi soproni titkára, a Tanácsköztársaság Győr megyei biztosa volt. I. erre (Göcze–Perepatits: A vörös Győr. Győr, 1964; A Reggel [Győr] 1919. VI. 5.; Testvériség [uo.] 1919. V. 31; Oedenburger Arbeiterrat 1919. V. 30). — Ugyanakkor Kalmár német népbiztos Leser Lajos kinevezését kívánta (PI. Arch. Tk. Bünb. 1015/nb/1919. VI. 8). — Kellner újabb Sopron megyei megbízása. Belügyi Közlöny 1919. VI. 15.

60 GySmL: 2. Dir. 10349/1919. VII. 4., 13419., 14645/1919. VII. 3. polgm.; uo. Intézőbiz. jvk. VI. 28; SVÜ. 1919. VII. 6.; PI. Arch. Tk. Kormtan. Eln. 1919–XXXVII–2943. A hadügyi népbiztoság közli a bü. nb.-gal, hogy nem járulna hozzá Knapp kinevezéséhez.

61 Május elején bízta meg Kellner minden távolléte esetére teljhatalmú helyettesül.

62 Csornán jún. 14-én az építőmunkás szakszervezet követelte, hogy a tanács adja át a szakszervezeteknek a hatalmat. A tanácsülés visszautasítja a beavatkozást (GySmL: 2. Csorna jvk.). Ekkor már a szakszervezetek minden fontosabb kérdésbe beleszólnak, jún. 27-e után komolyan beszámoltatják a tanács szakbizottságait.

63 Az indok: kevesen jelennek meg az üléseken (SVÜ. 1919. VI. 4, 6, 25; VII. 2).

nem különbözik ez a hatalom a Tanácsköztársaság rendszerétől és szervezeti formái is megegyeznek vele. Az intézkedés joga azonban teljesen a szociáldemokraták kezébe ment át, akik a kommunisták kizárásával és a központi intézkedések szabotálásával, a polgársággal szemben tanúsított békülékeny magatartásukkal már júliusban a későbbi szakszervezeti rezsimhez hasonló rendszert valósítottak meg, és ezzel megteremtették a lehetőséget a polgárság hatalomátvétele számára.<sup>64</sup>

5. A fentiekben az események menetéből kiszakítva próbáltuk elemezni a Sopron vármegyei tanács hatalom osztályjellegét és a megyei vezető szervek politikáját. A megállapított politikai jellemzőket azonban az osztályharc lényeges eseményeiből szűrtük le. Ezeknek az eseményeknek az elemzését, a megye társadalmának részvételét a hatalomért folytatott harcban, az ellenforradalomban, következő közleményünkben ismertetjük.

(Folytatjuk)

Kiss Imre:

## Pásztori a feudalizmus korában

Pásztori község Győr-Sopron megyében a Rábaközben, a csornai járásban, Csornától kb. 7 km-re délre fekszik, Szilsárkánytól 2, Rábapordánytól 4 km-re, bekötőút mentén. A megye egyik legkisebb önálló tanácsú községe. Teljes területe 1480 kh, népessége 560 fő, a lakóházak száma 115. A falu lakossága termelőszövetkezeti gazdálkodást folytat.<sup>1</sup>

### 1. A falu neve

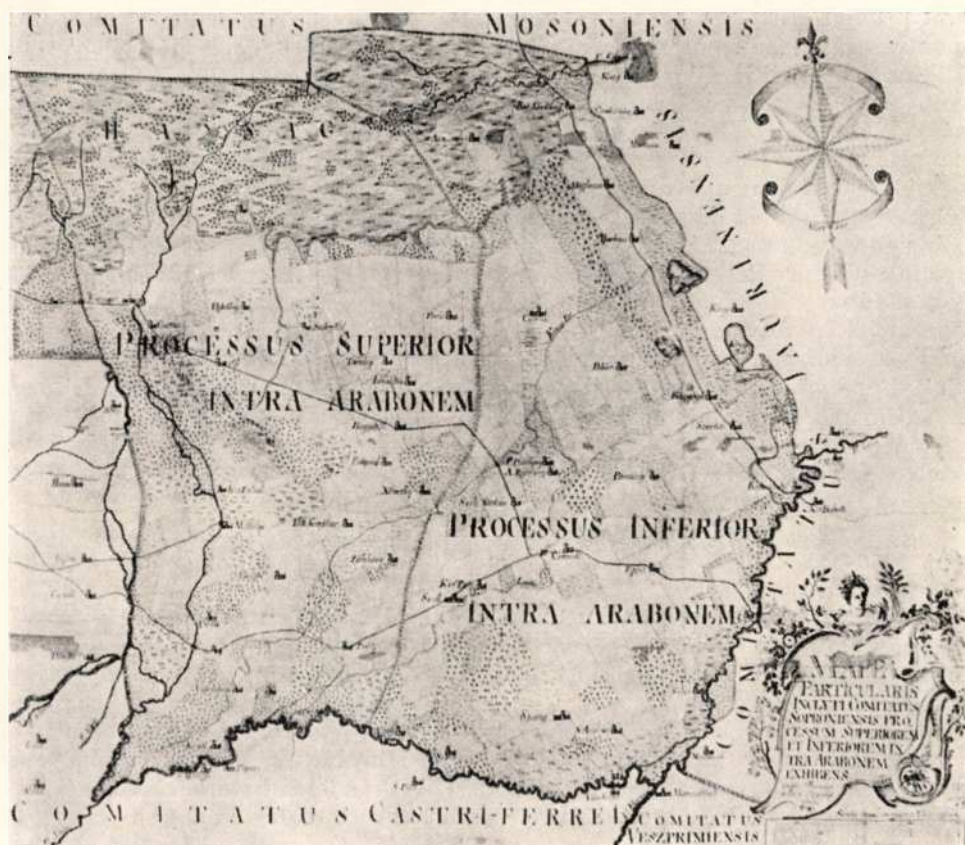
Pásztori múltja, mint a legtöbb rábaközi falué, visszavezethető az Árpád-korig. A község történetének feldolgozásakor két szempontot is figyelembe lehetett venni: megismerni és megismertetni a kis rábaközi falu küzdelmes múltját, másrészt végigkövetni a falufejlődés egy sajátos esetét. Az utóbbi történelmi szempontból is érdekes feladatnak ígérkezett, ti. két egymás mellett levő, de századokon keresztül eltérő jelleget mutató község; egy kuriális nemesi közbirtokosság és egy jobbágyfalu sok szempontból eltérő és végül mégis találkozó útját kellett nyomon követni.

Pásztori létezésére egy 1228. évi oklevél látszólag nemleges adata az első támpontunk. Ez az oklevél Béla ifjabb királynak az örökadományokat visszacszedő ténykedésével függ össze: „Néhány soproni várjobbágy a csornai prépostot a megyében időző Béla ifjabb király színe elé idézte és panaszt emeltek elene, hogy bizonyos, Csorna közelében lévő földet a konvent a maga számára lefoglalt. A prépost azonban — oklevél hiányában — a monostor patrónusaival és más, hitelt érdemlő emberekkel igazolta, hogy a kérdéses földet Osli comes

<sup>64</sup> Természetesen tudatukban ez nem így szerepelt, hiszen a júniusi ellenforradalom idején is visszariadtak ettől a megoldástól. Knapp és elvtársai mindig is ragaszkodtak a hatalomhoz és különösen Knapp minden más kérdésben is ideológiailag osztályharcos alapon állt.

<sup>1</sup> Magyarország helységnevtára. Bp., 1967.

adta a monostornak, és így az annak jogos tulajdonát képezi. Ugyanezt állították a kérdéses földet munkáló András és Szemes (Scemes) nevű emberek is, amikor kijelentették, hogy azon a földön nem a várjobbágyok, hanem Oslí comes és fiai jóvoltából laknak<sup>2</sup>. Az oklevél kelet-dél-nyugat-északi (a térképen tehát az óramutató járásával egyező) irányban haladva nevezi meg a kérdéses földdel szomszédos birtokokat: keleten *Erlen* falu határát, aztán Péter comes



A Rábaköz XVIII. századi kéziratós térképe (Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltár)

földjét, délen Tamás birtokát, nyugaton *Bogyuslou* falu, aztán *Frad* falu határát, északon pedig Csornai István földjét, aztán magát Csornát (*que est terra Mauricii*), ennek határa érintkezik az említett *Erlen* faluval<sup>3</sup>. A térkép tanúsága szerint a ma már nem létező *Erlen* falu csak Rábapordány (első adat 1351-ből) határában kereshető, Péter comes földje Pásztoriában, Tamásé Szilsárká-

<sup>2</sup> Vö. Belitzky János: Sopron vármegye története. Bp., 1938. 474.

<sup>3</sup> Vö. Wagner, Hans: Urkundenbuch des Burglandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Graz-Köln, 1955. 115. Az oklevélben szereplő *ab australi parte* 'a déli oldalon' kitétel nyilván elírás az *a septentrionali parte* 'az északi oldalon' helyett, hiszen a déli oldalról (*a plaga meridionale*) már előzően szó van.

nyében, *Bogyuslou* a mai Bogyoszlóval, *Frad* Faráddal azonos, a többi birtok a kérdéses földdel együtt pedig Csorna északi, ill. déli határában feküdt. Péter comes tekinthető tehát Pásztori első ismert birtokosának.

Az első oklevél, amely egyértelműen említi Pásztorit, 1340-ből való. A szokásos *villa*, *terra* vagy *possessio* kitévelt nem tartalmazza, amely félreérthetetlenül jelezné, hogy lakott helyről, birtokról van szó, az oklevélből mégis kitűnik, hogy a helységnek több birtokosa és szántóföldje van. 1340. március 6-án kelt bizonyáglevélben Simon, a csornai Szt. Mihályról nevezett egyház és premontrai rendi convent prépostja közli, hogy Pásztori (*de Paztur*) Orbán fia Miklós comes tiltja Pásztori Német Lőrincet és Syke unokáját, Miklóst, hogy egy Csuka (*Chuca*) nevű embert, aki marháját megölte és négy márkát érő paripáját ellopta, Pásztoriba be ne fogadjanak, és ott a szántóföldekből neki részt ne adjanak. Az oklevél egyik legfontosabb tanulsága az, hogy a falunak nem egy birtokosa, hanem részbirtokosai vannak, és az egyik birtokost a falu nevééről nevezik. Így két lehetőség van: vagy a falu kapta a nevét a birtokosról, vagy a birtokos a faluról. Azonban a Pásztori család tagjaival nem 1340-ben találkozunk először. Péter fia Loránd mint homo regius szerepel 1340-ben.<sup>4</sup> 1338-ban a rábaközi szolgabírák előtt Márk fia Pál és Pásztori Orbán fia, Miklós, Barbaházi István fia, Pál birtoka iránt egymás ellen bejelentett tiltakozásuktól elállnak. 1302-ben a győri káptalan egy oklevele<sup>5</sup> említi Pásztori Andrást, mint királyi embert, aki Vencel király megbízásából járt el birtokadományozási ügyben. Ugyanezzel az adományozási ügygel kapcsolatban járt el Pásztori István László király megbízása alapján, feladata az új adományosok beiktatása.<sup>6</sup> Ha itt IV. Lászlóról (1272–1290) van szó, akkor ez lenne az első előfordulása a Pásztori (*de Paztur*) névnek.

Pásztori, pontosabban Pásztor, mint falu először 1351-ben szerepel oklevélben. 1350-ben I. Lajos Szovát nevű birtokát, mint Sopronhoz tartozó várföldet, az ahhoz tartozó *Martonteleke* nevű sessioval, amely akkor üres, Kanizsai Lőrinc fiainak, Jánosnak és István budai prépostnak, udvari káplánjának adományozza. 1351-ben a székesfehérvári káptalan jelenti, hogy őket birtokukba a felsorolt határok között beiktatta. Az 1351. évi oklevél *Martonteleke* helyett *Martonfelde* elnevezést használ. Nyugatról közvetlen szomszédja „Vkche possessio” és „Paztor possessio” is. Később a határok felsorolása közben említi azt a nagy utat, amely „ad villam Paztor” vezet. Mint láttuk, a possessio elnevezés váltakozik a villa megjelöléssel, de az 1351. évi részletes határleíró oklevél legfőbb adata számunkra, hogy abban Pásztori egyértelműen mint falu szerepel.<sup>7</sup>

Ha tehát az oklevelek adataira támaszkodunk, annyit mondhatunk csak el bizonyosan, hogy a XIV. század első felében már mint falu szerepel Pásztori; ha a birtoktörténetet is figyelembe vesszük, akkor feltehetjük, hogy már 1228-ban is létezett a falu, de ezzel még nem kaptunk választ arra, mikor, milyen körülmények között alakult ki. Erre legfeljebb következtetni lehet a falu nevéből és a falvak névadásának általános gyakorlatából.

4 Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár (a továbbiakban: SoprVmOkl.), Sopron, 1889, I, 154, 158.

5 Anjoukori Okmánytár. Bp., 1878, I, 17.

6 SoprVmOkl, I, 53. Nagy Imre az év nélkül keltezett oklevelet IV. Lászlónak tulajdonítja. Ha valóban IV. Lászlóé, akkor 1290-ig kellett keletkeznie. A 2. jegyzetben idézett oklevéltár második kötetében (Irmtraut Lindeck–Pozza feldolgozása) mindenesetre nem szerepel.

7 SoprVmOkl, I, 233.

A falu neve (1340: *Paztur*; 1351: *Paztor*) kétségtelenül a szláv eredetű ómagyar *pásztur*, *pásztor* 'Hirt' szóval függ össze<sup>8</sup>. A magyar szó helynevekben 1086/XII. sz.-tól, köznévként 1240-től kezdve adatható. A *Pásztor* falunév beleillik – kisebb fenntartásokkal – a falunévek azon csoportjába, amelyek a várspánságok keretében élő lakosság jellemző foglalkozásának nevéből keletkeztek. Hogy a falu területe beletartozott-e a királyi váruradalmak keretébe, nem tudjuk, viszont ismeretes, hogy a vidéken a nemzetségi és várföldek bonyolult szövevényt alkottak, esetenként egy falu határában mindkettő is előfordulhatott, tehát legalább annyi joggal tételezhetjük fel a *Pásztori* faluhoz tartozó földeket várföldeknek, mint régi nemzetségi szállásbirtoknak. Sajnos, az elég kis számú okleveles adat erre útbaigazítást nem ad, de közismert, hogy elsősorban a nagyobb birtokok és főleg az egyház birtokai szerepelnek az oklevelekben. A kisebb birtokok csak akkor, ha pl. valamelyik másik birtokossal érte harcot kellett folytatni, vagy egyéb, néha véletlen okok, pl. szomszédos terület határjárása révén; de a falu jellegére általában ilyenkor sem kapunk választ. Ezt lehet felhozni ellenérvként akkor is, amikor az 1228. évi határleírásnál nem szerepelt *Pásztor* falu neve, mert ha feltételezésünk szerint királyi várbirtok volt, akkor már léteznie kellett. Ezt az érvet támogatja az is, hogy ugyanígy említi az 1351. évi oklevél a tárnokok földjét Csorna mellett, és az sem szerepel az 1228. évi oklevélben.

Még eldöntetlen kérdésként lehet felvetni: bár a magyarság életében az államalapítás után a földművelés súlya megnőtt (hiszen ezzel szoros összefüggésben alakult ki a falurendszer is), de az állattartás jelentősége sem csökkent, és az állattartás módja a pásztorkodás. Sőt, mint erre Acsády is rámutat,<sup>9</sup> a marhatenyésztés nagy kiterjedése mellett a pásztorkodásban már meghonosodott a munkamegosztás, és állandó juhász-, lovász-, gulyás-, kondás-telepek alakultak ki. Ezt bizonyítják Pesty Frigyes adatai is (*Ménesítő, Lovastelek*)<sup>10</sup>. Bár nagy számmal lehet találni *Kovács* és *Halász, Lovász, Tárnok* stb. helyneveket, a *Pásztor* viszonylag ritkán fordul elő, jóllehet a pásztorkodás nem volt kevésbé fontos foglalkozás, mint pl. a halászat. Acsády gondolatmenetéből az is következik, hogy ha a pásztorkodáson belül kialakul a természetes munkamegosztás, akkor indokolt, hogy több, már specializálódásra valló falunév van, és így a *Pásztor* név régebbi eredetére lehetne következtetni.

Érdemes megjegyezni, hogy a legújabb helységnévtárban *Pásztor* nevű helység önálló községként nem fordul több elő, előfordul viszont kilenc esetben lakott külső településként, mint tanya vagy major, mindig összetételben. Így kétszer szerepel *Pásztordülő*, négyszer *Pásztorház*, ezenkívül *Pásztoritanya*, *Pásztormágy* és *Pásztortanya* is. Sajnos, keletkezésük idejét nem áll módunkban megállapítani. Mivel mindegyik utótagos, ebből következik, hogy későbbi eredetűek, mint a mi *Pásztorink*. Megállapíthatjuk viszont, hogy nem a mi *Pásztori* községünk az egyedüli ilyen nevű lakott település.

Ha a *Pásztor* elnevezést a falu a birtokosától kapta, akkor abból is ki lehet indulni, hogy a falu a várföldek közé tartozott, és a királyi vármegye felbomlása folyamán kapta meg egy, valószínűleg a királyi vármegye keretébe tartozó ember szolgálataiért. Ennek legfeljebb az mond ellent, hogy a XIV. sz. elején a falunak több birtokosa van, és nem mindegyiket nevezik *Pásztorinak*.

<sup>8</sup> Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Bp., 1955, 399.

<sup>9</sup> Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. Bp., 1948, 35.

<sup>10</sup> Pesty Frigyes: A helynevek és a történelem. Bp., 1878, 36.

Tény, hogy adataink szerint a birtokosokat nevezik el a faluról, de tudjuk azt is, hogy éppen ebben a korszakban vannak kialakulóban a családnevek.<sup>11</sup> A falu és a birtokos nevek viszonyával kapcsolatban kell rámutatni arra a tényre, amely a családnevek egyik csoportjának kialakulását elősegítette, ti. hogy az egyéni megkülönböztető jelzőknek családnevekké való állandósulása azoknál a személyeknél indult meg, akiknél a jelző kifejező tartalma nemzedékeken keresztül nem változott. Így a birtokos nemességénél a birtok: a Teleken birtokost *Telekinek* stb. nevezték.

Így tehát a Pásztor falu birtokában levő vagy ott lakó embereket nyilván legegyszerűbb volt *Pásztorinak* nevezni, amely nemcsak megkülönböztette, hanem birtokos voltát is jelezte.

Ha az eddig elmondottakat összegezzük, arra a következtetésre juthatunk, hogy a község legvalószínűbb névadója pásztor foglalkozású, a királyi várbirokon élő várnép lehetett. Ha személyről kapta volna is a falu a nevét, akkor is majdnem teljesen bizonyosan a királyi vármegyerendszer keretébe kellett előzőleg tartoznia, tehát mindenképpen még az Árpád-korban, de az is valószínű, hogy már a XIII. sz.-ig kialakult. Ezt a feltételezést igazolja a község későbbi fejlődése is. A *Pásztori* falunév csak későn, a XVI. században tűnik fel (1558: „Philippus literatus de *Pazthory*, Anthonio Czako de *Felsew-Pazthory*, Philippo literato de *Also-Pazthory*, Anthonio Pazthory de eadem *Also-Pazthory* et Michaele Laky de eadem *Also-Pazthory*”),<sup>12</sup> ezért bizonyos, hogy a falunév végleges alakja a birtokos család nevéhez hasonlult.

## 2. *Pásztori a XIV. században. A birtokaprózódás folyamata a század közepétől*

Mint már láttuk, 1340-ben három birtokos családot említ az oklevél, viszont az 1338-as egy másik családot is. A Pásztori család tagjai királyi megbízottak, Miklós a comes rangot viseli, bár ez inkább csak méltóságot jelöl, tekintélyesebb nemesre vall, különösebb jelentőséget nem tulajdoníthatunk neki. A család jelentőségének csökkenésére vall az is, hogy csak a XIV. sz. első feléig találkozunk a családból kikerülő királyi emberekkel. Mivel ezen a falun kívül nem volt birtokuk, sorsuk csak a természetes szaporodással összefüggő, a birtokaprózódásból következő hanyatlás lehetett. Az 1340-es oklevél alapján az is feltételezhető, hogy a falu határát még nem osztották fel a birtokosok egymás között, mert különben nem lenne alapja annak a tiltakozásnak, hogy a birtokos társak ne fogadjanak be új jobbágyot. Abban az esetben, ha a föld nem volt a birtokosok között elhatárolva, szolgáltató jobbágyaik száma szerint részesültek annak jövedelméből, mert a földközösség szokásai szerint a földet annyi részre osztották, ahány jobbágy család volt.

A földközösség, a földhasználat kérdése elvezet bennünket a falu szerkezetének, belső életének vizsgálatához. Először talán a falu fogalmából indulhatnánk ki. Mint láttuk, az 1351. évi oklevél tartalmazta először Pásztorira vonatkoztatva a falu elnevezést, mégpedig váltakozva a *villa* és a *possessio* kitélt. Az első, a *villa*, különösebb meghatározó szereppel nem bír, a XI. sz.-tól használatos, és mindig kizárólag lakott település megjelölésére. A későbbiek folyamán váltakozva más megjelölésekkel tovább használják. A *possessio* eredeti jelentése 'birtok' volt. A XIII. sz. elejétől a feudális nemesi földbirtoknak felel meg, hiszen a *possessionatus*, illetve *impossessionatus* a feudális nemesi birtokkal

11 Fehértói Katalin: A XIV. századi megkülönböztető nevek. Bp., 1969.

12 *SoprVmOkl.* II, 629–635.



rendelkező, illetve nem rendelkező embereknek a törvények szövegében is szereplő meghatározója lesz. Eleinte a possessiot használják egész falunak vagy a falu egy részének, de több falut magában foglaló földbirtoknak a megjelölésére is. Mint Szabó István megállapítja: „A XIII. sz. folyamán egyre általánosabb lett az a gyakorlat, hogy a tulajdonnév mellett a possessiot hovatovább — már a XIII. sz. második felében — valóban faluként juttatta köznév, illetőleg értelmező szerepéhez.”<sup>13</sup> Végeredményben a possessionak a földbirtokon álló falu értelmében a feudális rendszer kiteljesedése adott igazi értelmet. A feudális birtokjog uralkodó elem lett a társadalom szerkezetében, s elsősorban ez rejtett a falu e latin köznevében.

Azonban a feudalizmus hosszú korszakában a falu nemcsak települési, hanem gazdasági forma is. A falu a korabeli agrártársadalom munkakerete és szervezete, az önálló parasztháztartások és gazdasági üzemek együttese. Ez együttműködést, a gazdasági tevékenység összehangolását, különböző jogok és kötelességek rendszerét jelenti. Így a feudális kori falu „egyszerre települési forma, gazdasági szervezet, társadalmi képlet és jogi közösség”.<sup>14</sup>

A falu gazdasági alakulata, a jobbágytelek a jobbágygazdaság egysége. *Porta, curia, mansio, fundus, sessio, locus, laneus* és *telek* terminusokkal szerepel a forrásokban. A jobbágytelek kialakulása a XIII. sz. elején megindult, a XIV. sz. folyamán befejeződött. Hogyan ment végbe ez a folyamat? Felmerült az a megoldási lehetőség, hogy a jobbágytelek kialakulása a földművelés szabályozott talajváltó rendszerével, ezzel együtt a telek állandó helyhez kötésével, valamint a települési formákban időről időre bekövetkező fejlődéssel van szoros összefüggésben, azaz összeköltöztek egy szűkebb területre, és kijártak a telküket megművelni.<sup>15</sup> Más vélemények, pl. Mályusz Elemér szerint a jobbágytelki rendszer kialakulása nem állt összefüggésben a telkek elnéptelenedésével. Szerinte a telkek kis földesúri allodiumok voltak, amelyeket nyilván a szolganépek műveltek. Érvként említi azt is, hogy a földközösség miatt nem lehetett szabadon földterületeket foglalni. Bolla Ilona a curiákból, „primitív allodiumokból” eredezteti a jobbágytelkeket.<sup>16</sup> Felhívja a figyelmet arra, hogy a sűrűn előforduló XII. sz.-i jellegű mutató curia-típusok elsősorban a kisebb nemesi birtokokon tűnnek fel. A régi kúriák jobbágyfaluvá alakulnak át. Ahol curia-helyek előfordulnak, a helység népe legtöbbször osztó földközösségben van. A *curia* szó jelentése állandóan bővül, végül a jobbágytelket is jelenti, így a curia-helyek a XIV. sz.-i jobbágytelekkel valójában azonosak. A községek belső területét véglegesen felosztották kisebb belsőségekre, belső telkekre. Ezekhez a falu határából bizonyos földmennyiség tartozik az időszakonkénti osztásból vagy később állandó tartozékként. Így a *telek* szónak az egyik jelentése a XIV. sz. első felében jobbágytelek, a másik pedig elhagyott, pusztá település.<sup>17</sup>

Pásztori esetében ehhez a folyamathoz két érdekes adatunk van. Az egyik egy dülönév a pásztori határban: *Martonhely* (a helyi nyelvjárásban *Martonehel*). Láttuk azt is, hogy eredetét tekintve visszanyúlik legalább a XIV. sz. első feléig, hiszen I. Lajos oklevele említette: „sessionem *Martonteleke* vocata, nunc

13 Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon. Bp., 1966, 52.

14 Szabó i. h.

15 Makkai László: A mezővárosi földhasználat kialakulásának kérdései. Kelemen-émlékkönyv. Kolozsvár, 1957, 436–478.

16 G. Bolla Ilona: A jobbágytelek kialakulásának kérdéséhez. *Annales Univ. Scientiarum Budapestinensis, Sectio Historica*. Bp., 1961, III, 97–120.

17 Szamota-Zolnai: Oklevélszótár. Bp., 1902–1906.

habitoribus destituta". Viszont az 1351. évi oklevél „*possessio Martonfelde nominata*” néven emlegeti. Az egyértelmű, hogy Márton nevű ember tulajdona lehetett, de hogy falu, tehát lakott vagy csak lakatlan földterület volt-e, arra csupán következtetni lehet. A helynévi kutatások arra az eredményre jutottak, hogy a *-hely* összetételű földrajzi tulajdonneveket településtelen földdarabok jelölésére is használták. Bárczi Géza véleménye a tihanyi alapítólevél *-hely* összetételű földrajzi nevei kapcsán, hogy személynévvel kapcsolatban szállást jelentenek. Egyébként azonban az ilyen helynevek igen ritkák, és valószínűleg egy régebbi helynévtípushoz tartoznak.<sup>18</sup> Mint Szabó István megállapítja, a XI–XV. sz.-ban személynévvel kapcsolatban egy esetben látszik előfordulni (1435: „*predium Peruenhellye*”<sup>19</sup>). A *hely* ez esetben, mint minden bizonnyal a Bárczi Géza által idézett összetételekben is (1486: „*in loco Martonhele*”; 1597: „Párnás Imreh *helie*”) nem falut, hanem jobbágytelket jelentett. Ismert tény, hogy a jobbágytelek kialakulása óta gyakran nevezték így a jobbágytelket. Ellenérv 'falu' jelentése ellen az is, hogy a falut jelentő nevekhez általában nem írták hozzá összetételben, pl. „*locus Munkac*” és nem *Munkácshely*.

Ezt a gondolatmenetet szépen látszik igazolni a mi példánk is. Annál is inkább, mert az oklevelek is, ellentétben a mindennapi használattal (hiszen századokon át nyilván az az alak maradt fenn, amelyet a nép használt), *telek*nek, *föld*nek nevezik, egyértelművé téve annak latin megfelelőjével, a *sessio*val. A váltakozva használt másik kifejezéshez, a *föld*höz pedig hozzáteszik a *possessio* meghatározást, tehát egyértelmű, hogy földbirtokként kell értelmezni. Meg is jegyzi, hogy elhagyott, pusztá, amelyet birtokosai elhagytak. Tehát ez is bizonyítja azt, hogy a *terra*, a *föld* a XIV. sz.-tól már lakatlan földterületet jelöl. Hogy a kérdéses földterület a XIII. sz.-ban, esetleg a XII. sz.-ban is csak földbirtok volt-e vagy lakott hely vagy – mint többen a telek elnevezésű helyekről vallják – földesúri allodiális gazdasági telephely, azt eldönteni nehéz lenne, de elpusztásodása összefüggésben állhat a faluszervezet kialakulásával, a jobbágytelki rendszer kialakulásával.

Másik kérdés Martonhellyel kapcsolatban az, hogyan lehet a pásztori határ egy része ma is, holott már a XIV. sz.-ban a Kanizsai birtokhoz került. Itt az szolgálhat magyarázatul, hogy a pordányi határ egy részét is így nevezik, azt, amelyik a pásztori Martonhely határrész szomszédja. Így talán egy része pásztori terület maradt már a XIV. sz.-ban is.

Itt kell megemlíteni azt is, hogy a Pásztori határhoz tartozó Martonhelytől kb. 200 m-re északra, már az 1945 előtt Rábapordányhoz tartozó *Kölesi* nevű földeken az utóbbi években a magasabb homokdombos részen mélyszántás közben téгла- és kőépítmények alapjaira bukkantak. Egész boltívet is bontottak ki, bőven került elő téгла- és kötőrmelék azóta is, sőt egészen kisméretű, mintegy  $10 \times 5 \times 3$  cm nagyságú téгла is. Tehát ez lakott rész volt. Mivel ásatás ezen a részen nem történt, nem lehet még tudni, milyen korból származó építmény alapjait rejtí magában a föld.

A másik helyi adat a jobbágytelki rendszer kialakulásához Pásztoriban az, hogy a későbbi Alsó-Pásztori egy részét a XX. sz.-ban is „*Kúriá*”-nak nevezték, holott a földesúri nemesi kúria egészen máshol volt, és a falunak ez a része éppen a legapróbb parcellákra tagolódott, már a XIX. sz. második felében és a

<sup>18</sup> Bárczi Géza: A tihanyi alapítólevél mint nyelvi emlék. Bp., 1951, 39, 66.

<sup>19</sup> Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1894, II, 421.

XX. sz. elején is főleg a legszegényebbek, zsellérek, cselédek, pásztorok laktak itt. Bár a XIX. sz. elejénél messzebbre visszonyúló olyan adatunk nincs, amely a falu belső elrendezéséről tájékoztatna, fel lehet tételezni, hogy ez a rész volt a középkori jobbágyfalu magja. A Bolla Ilona által vázolt fejlődésnek megfelelően az is, hogy éppen a kisebb nemesi birtokon fordulnak elő a korai jelleget mutató kúriatípusok, amelyek majd jobbágyfaluvá alakulnak át, és a kúria-helyek lesznek a belső jobbágytelkek. Csakis ezzel a feltevessel lehet áthidalni a kúria későbbi jelentése és az alsópásztori „Kúria” jellege közötti különbséget, ellentmondást.

Összegzésként azt állapíthatjuk meg, hogy a XIV. sz. folyamán végbe kellett mennie Pásztoriban is annak a folyamatnak, amely a jobbágytelki rendszer kialakulását eredményezte.

A XIV. sz. második felében végbemenő népesedési és gazdasági fejlődésről igen kevés adatunk van. Hellyel-közzel egy-egy oklevél, amely birtokpereket, hatalmaskodásokat tárgyal. A leglényegesebb motívum a birtokosok számának növekedése, következésképpen a birtokaprózódás. Egy szintén 1351-ből származó oklevél<sup>20</sup> szerint Loránd mester, az országbíró bírságszedője két pásztori nemes, Miklós fia Pétert, és István fiát, Jakabot, a rábaközi két szolgabíró részére kirótt bírság alól felmenti. A másik, a XIV. sz. második feléből származó oklevél a birtokosok nevének kívül arra is fényt vet, hogy a kis- és nagyobb birtokosok nem a legnagyobb egyetértésben élhettek egymás mellett. Erre példa Tamás országbíró oklevele 1354-ből: Kanizsai István budai prépostot felmenti Pásztori Péter, Miklós fia, Finta Pál és Teremesi Péter fia Lökös azon vádja alól, hogy a prépost szováti tisztje, Mike fia Petur és annak társai Szovátról Pásztoriba menet Pál fiát, Pétert, Pál és Lökös testvérét megölette. Napirenden lehettek a hatalmaskodások is. Számot ad erről az az 1370. évi oklevél, amely szerint Pásztori Miklós panaszt tett Lajos királynál, hogy birtokait elfoglalták szomszédai, elsősorban Domonkos bán fia Miklós. Ezek az oklevelek a korabeli jellemző szűkszavúsággal általában a bennünket leginkább érdeklő kérdésekre nem adnak választ, így csak annyit állapíthatunk meg, hogy a XIV. sz. minden szempontból mozgalmas és jelentős változásokat hozó korszak volt, a változások következményeit inkább a következő századok mutatják majd.

### 3. A XV. századi fejlődés eredménye:

#### *a kuriális nemesi és a jobbágyfalu különválása*

A XV. sz.-ban a már ismertetett fejlődési folyamat folytatódik. Pásztori esetében először találkozunk az egész feudális korra jellemző birtokcserélődés egyik jellegzetes módjával, az elzálogosítással, amely azt jelenti, hogy adott földterületet bizonyos pénzüsszegért meghatározott időre átadnak a zálogba vevők használatába. A dolog úgy fest, mintha a pénzkölcsönnek lenne a biztosító a föld használatba bocsátása, mert közben általános, hogy a kamat százalékat is meghatározzák. A valóságban ez nagyon gyakran úgy jelentkezik, hogy tulajdonképpen a föld eladásának felel meg, amit általában a nagyobb összeg és a határidő nélküli elzálogosítás vagy a hosszabb határidő fejez ki. Látnunk majd eseteket, amikor egy századnál több idő, sőt századok múlva próbálkoznak zálogföld visszaváltásával, ami néha sikerül is.

Egy 1417-ben kelt oklevél szerint<sup>21</sup> Zsigmond király a győri káptalant utasítja, hogy a Pásztor nevű birtokhoz tartozó „Wkche” nevű föld birtokába, amelyet Pásztori Bondor Miklós és fia elzálogosított, Antal csornai prépostot és a conventet iktassa be. Az 1351. évi oklevél ezt a birtokot possessionak, terrának nevezte, most már csak földnek mondják, tehát egyértelműen lakatlan. Viszont meg kell jegyezni azt, hogy ugyanúgy külön névvel nevezett földterület, mint Martonhely, ugyanúgy vált pusztává is, feltehetően szintén a faluszerveződéssel és a telki rendszer kialakulásával; de emlékeztetni kell arra is, hogy már a XIII. sz. elején is ilyen néven szerepel, akkor még mint lakott hely, ahol háznépeket és ekealjnyi földeket adományoztak nemzetségi birtokosok a csornai conventnek. Most viszont mint Pásztorihoz tartozó föld szerepel, hasonlóan Martonhelyhez. Itt is az eredeti földterületnek már csak bizonyos részéről lehet szó. Olyan tendencia érvényesül tehát, hogy Pásztori földterülete egyre inkább összeszorul, szűkebbé válik, Egyébként a csornai convent beiktatása megtörténik, erről a győri káptalan jelentést is tesz.

Még azt a következtetést is le lehet vonni ebből az elzálogosításból, hogy a falu birtokosai a határrészeket megosztották, csak így lehetséges, hogy egy birtokos egy adott földterületet tudjon elzálogosítani. Ugyanakkor azt is feltehetően lehetünk, hogy ezek a külső birtoktestek, amelyek külön névvel is rendelkeztek, már eredetileg is egy birtokos tulajdonában és kezelésében voltak, mint afféle „primitív allodiumok”, ahol szolganépek éltek, és így természetes, hogy ezek a kisebb telepek a jobbágyság egységesülésével, a jobbágyfalu szerveződésével, a jobbágytelki rendszer kialakulásával elnéptelenednek.

1421-ben új birtokossal is találkozunk. Garai Miklós nádor Kisfaludi Antal panaszára a győri káptalant megkeresi, hogy Pásztori Bondor György fia László, másként Ladislaus literatus, hasonlóképpen Felsőpásztori (*de Felsepaztor*) Balázs, Pethec és György ellen, akik a panaszt tevők három pásztori jobbágyán hatalmaskodtak, vizsgálatot indítson. Így a Kisfaludi család is birtokos, legalább három jobbágya van. Birtokrészükhöz vagy leányági örökösödés révén jutottak, vagy adományozás, esetleg zálog is lehet.

Azonban ennél fontosabb új adata ennek az oklevélnek, hogy először említi Felső-Pásztorit. Miután 1447-től Alsó-Pásztori névvel is találkozunk, és ez az állapot a XIX. sz. végéig fennmarad, megállapíthatjuk, hogy a falu megketlőződött.

Még két részirtokosról van tudomásunk a XV. sz.-ból. A csornai convent 1447. évi oklevele tudatja,<sup>22</sup> hogy Döri Jakab fia, István, a nejeének, Szentmiklósi Ilonának, Pál egri püspök unokahúgának jogán zálogban bírt javakat Alsó-Pásztoriban Unyomi Pálnak, Lorándnak és Benedeknek, Pásztori Bondor Miklós unokáinak visszaadja. A zálogvisszaadás említi, hogy a visszaadott föld „totalis portio possessionaria”, azaz a több birtokos között megosztó falunak az egyik birtokost megillető része. Így most már egyértelmű, hogy a falut a birtokosok valamilyen arányának megfelelően, de felosztva és elkülönítve birtokolják.

A másik adat a vasvári káptalan 1462. évi oklevele,<sup>23</sup> amely arról tudósít, hogy Szecsődi János vejével, Baranyai, utóbb Szecsődi Nagy Györggyel kibékül, és többek között Pásztoriban lévő birtokrészét neki és lányának átadja.

21 I. m. II, 28.

22 I. h. 330.

23 I. h. 421.

Az örökösödések, zálogbaadások azt eredményezik, hogy a birtokosok száma a természetes szaporodáson túl is nő, ami együttjár a birtok további osztódásával és a családok anyagi helyzetének romlásával. Ez aztán láncreakcióként újabb zálogba adáshoz és további birtokcsökkenéshez vezet. Ez azt eredményezi, hogy a család tagjai megpróbálnak nagyobb birtokosoknál megélhetést szerezni. Erre enged következtetni az, hogy 1498-ban már az egyik családtaggal mint kapuvári várnaggyal találkozunk. Ezt abból tudjuk, hogy az alispán és a szolgabíró Pásztori György kapuvári várnagyot és társait a csornai prépostság vásárosfalui és hőveji birtokán elkövetett hatalmaskodásért 25 márka, vagyis 100 arany forint megfizetésére kötelezi.<sup>24</sup>

Mivel a XV. sz.-nak Pásztori esetében a legjellemzőbb eseménye a falu megkettőződése, ezzel a kérdéssel külön is kell foglalkoznunk.

#### 4. A falu megkettőződése

A falvak megkettőződésének, sőt esetenként többszöröződésének számtalan esetét figyelhetjük meg. Okai a legkülönbözőbbek. Ok lehetett az, hogy a birtokosok a terület megosztása után széttelepültek a saját területükre. Ez a legkorábbi típus, főleg a XIII. sz.-ig fordult elő, amikor még a birtokosok földrajzilag is elkülönítették területüket, a mezőbelit is és a belsőt is. Csak a jobbágytelek intézményének a XIII. sz. óta lefolyt kialakulása után lett és lehetett szokássá, hogy az osztozó birtokosok az egyezség alkalmával a jobbágytelkeket szám szerint a belsőségben megosztották, és azokat már követték a mezőbeli tartozékok is.

A leggyakoribb ok a különböző foglalkozású, eredetű, társadalmi rangú lakosok széttelepedése. Itt kell megjegyeznünk, hogy az ismétlődő falunemek nem is jelöltek mindig valóban önálló, területileg elkülönülő településeket. Esetenként csupán egy-egy összefüggő, egységes település részét jelentették. Településileg egységes, de név szerint megkettőződött falvakra különösen gyakran akadhatunk a királyi várispánságok területén. A várnépek és várjobbágyok külön névvel illetett részben laktak. Ez vezet azután, mint már láttuk, az egytelkes-kuriális falvak kialakulásához.

A leggyakrabban a *Kis-* és *Nagy-*, *Alsó-* és *Felső-* megkülönböztető jelzővel látták el őket, de a falu kaphat előnevet temploma védőszentjéről, birtokosáról stb. is. Az *Alsó-* és *Felső-* jelzőkkel rendszerint szoros földrajzi összefüggésben fekvő falvak nevében találkozunk. Szabó István véleménye szerint<sup>25</sup> az ilyen falvak fekvése között földrajzilag is lehet megkülönböztetést tenni: dombos vagy hegyes vidéken az *Alsó* jelző az alacsonyabban fekvő, a *felső*t pedig a lejtőre épült, fiatalabb falu kapta. Ez a vélemény nem egységes térszint esetén nagyon logikus, mert a falvak a széltől védettség és egyéb okok miatt a völgybe települtek előbb, és csak később a domoldalra. De a Rábaköz viszonylag sík vidékén valamilyen más okot kell keresni. Kézenfekvőnek látszik az, hogy *felső*-nek nevezik az északabbt, alsónak a tőle délre fekvőt, amit talán a nyelvszokással is lehetne bizonyítani, hiszen ha déli szél fúj, azt mondják, alulról fúj, ha pedig északi szél, arra azt, hogy felülről. Hogy a lakosok társadalmi rangja lenne a meghatározó, ti. *felső* a nemesi és *alsó* a jobbágyfalú, az nem valószínű, mert van ellenkező példa is, bár érdekes adat, hogy Sopron megyében a XV.

24 I. h. 582.

25 Szabó i. m. 113.

sz.-ban jobbágytalan kuriális községgé lett 24 falu közül tíznél kimutatható a kettőződés: közülük csak egy nemesi község *Al-* jelzős (Alszipor; bár Felszipor is nemesi község), addig öt *Felső-* jelzős, sőt van egyértelmű is (Nemesládony, Pórládony mellett).<sup>26</sup> Sokkal egyszerűbb a *Kis-* és *Nagy-* jelző, mert a *Kis-* jelző általában a nemesi, hiszen ennek a lakossága általában szám szerint sokkal kisebb. Előfordul, hogy a nemesi falut akkor is *Kis-* jelzővel látják el, amikor nincs is *Nagy-* jelzős párja, legalábbis a környéken (pl. Kistata).

Arra, hogy miként, mikor és miért történt meg Pásztori megkettőződése, az elmondottak alapján választ lehet adni. Jogos a „mikor” kérdés felvetése is, mert bár jól egyidőben, a XV. század első felében jelentkezik oklevelekben, nem valószínű, hogy éppen akkor történt meg a széttelepülés vagy megosztás, részben a már mondott ok miatt. Itt tulajdonképpen a falu megkettőződésének nem is ez a kiindulópontja: alapjai vissza kell, hogy nyúljanak még a XIII. sz. elejéig, tehát a királyi vármegyerendszer fennállásáig, amikor a várjobbágyok és várnépek már külön területen éltek. A jelen esetben a várjobbágyok, a későbbi nemesek éppen a Felső-Pásztori részen, a várnépek, a későbbi jobbágyok pedig az Alsó-Pásztori részen. Az is valószínű, hogy talán nem egyforma mértékben részesültek a földterületből. Kézenfekvő, hogy a kiemelkedő családok (gondoljunk a királyi emberekre!) szereztek több területet, esetleg külön határ-részeket, régi településeket, mint Martonhely vagy „Vkcse”, és végül ők hajtották uralmuk alá az alsó-pásztori jobbágyokat is. Azt pedig, hogy a külön elnevezés csak a XV. sz.-ban jelentkezik, az indokolhatja, hogy csak ekkorra vált élesen külön a két település jellege, s lett Felső-Pásztori szinte teljesen csak nemesek által lakott, Alsó-Pásztori pedig pár birtokosé, ahol túlsúlyban jobbágyok éltek. Ezzel tulajdonképpen az a kérdés, hogy melyik az ősbibb, régibb, elvesztette a jelentőségét; bár így is kezdetben feltétlenül a Felső-Pásztori rész volt a fontosabb és nagyobb jelentőségű, viszont a későbbiek folyamán mindkét falu, bár eltérő jelleggel, együtt fejlődik. Az is az elmondottakat igazolja, hogy a későbbi két falu szorosan egymás mellett terül el, annyira, hogy a telkek összeérnek, sőt később még Alsó-Pásztoriban is élnek Felső-Pásztoréhoz tartozó nemesek.

A legfőbb bizonyíték, hogy a kettőződésnek az elemzett okai voltak, és a vázolt útja ment végbe, tulajdonképpen a két falu későbbi fejlődése, a kuriális nemesi és jobbágyfalu különbsége. Ezt a XV. sz.-i fejlődés elemzésénél már mint tényt kezeltük, pedig tulajdonképpen ekkor erre még kétséget kizáró bizonyítékunk nem volt. Mégis a XV. sz.-i, sőt mint előbb arra már utaltam, még előbbi gyökerű az a folyamat, amelynek eredményét majd az 1543. évi dicalis összeírás tükrözi, amelyben már dica alá nem vont jobbágytalan községként szerepel Alsó-Pásztori. Az összeírások már a XV. sz.-ban véglegesen kialakult állapotokat tükrözik, mert a XVI. sz.-i nagyarányú jobbágyelbocsátásokra csak 1549-től kerül majd sor. Tehát Felső-Pásztori is a legősibb eredetű, legrégebb típusú kuriális nemesi községek közé tartozik.

Az elemzett okoknál fogva feltételezhetjük, hogy az első, tehát a XVI. sz.-ig már kialakult kuriális nemesi községeknél jóval kisebb jelentősége volt a jobbágyelbocsátásnak, mint majd a következő típusoknál. Legfeljebb az utolsó lendületet adta meg a teljesen jobbágytalaná váláshoz a XIV. és XV. sz., amikor a jobbágyra először kapuadó, majd füstadó, és rendkívüli hadiadó formájában

<sup>26</sup> Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. Vö. Csatkaí-Dercsényi (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956<sup>2</sup>, 59 és 53. jegyzet.

állandósult állami adóterhek nehezedtek. Mivel a szűkebb határ a birtokos családok gyarapodásával egyre kevésbé tudta a jobbágyot is eltartani, a jobbágyok elbocsátásával, amelyet a törvények nem elleneztek, a földek adómentesekké és ezáltal jövedelmezőbbekké váltak. Így mindenképpen előnyösebbnek látszott a jobbágy kilakoltatása telkéből, legfeljebb zsellérként dolgozott tovább a nemesnél. Ezzel kialakult az a keret, amelyben majd századokon keresztül fog élni a megkettőződött falu lakossága. A XVI. századtól a kuriális községek elérik fejlődésük virágkorát, de más szempontokból is nagy változásokkal jár majd a XVI. század. Az új századdal új harcok köszöntenek a lakosság minden rétegére.

## HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

*Papp István:*

### A soproni munkásmozgalom történetírásának időszerű feladatairól

Az utóbbi években országszerte fellendült és szép eredményeket ért el a helytörténetírás. Különösen eredményes volt a Magyarországi Tanácsköztársaság 50. és Magyarország felszabadulásának 25. évfordulójára kibontakozott helytörténeti gyűjtőmunka.<sup>1</sup>

#### I.

A helytörténetírás sikerei elválaszthatatlanok a magyar történettudomány eredményeitől. Hazai történettudományunknak az utóbbi években elért sikereit igazolja, hogy rendelkezésünkre áll az egyetemes és a magyar történelem tudományos igényre nyel készült, marxista szemléletű szintézise.<sup>2</sup> Megjelent a magyar forradalmi munkásmozgalom történetének első hazai, tudományos összefoglalása és gazdag kötetekkel gyarapodott a forráskiadás is.<sup>3</sup> A Történettudományi Intézetben folyamatban vannak a 10 kötetre tervezett részletes magyar történeti szintézis megírásának és kiadásának előkészítő munkálatai.

1 A két évfordulóra 300 helytörténeti kiadvány jelent meg hazánkban (Párttörténeti Közlemények, 1971, 108). A megyék és városok által megjelentett helyi kiadványok bibliográfiái adatait lásd: Hadtörténelmi Közlemények, 1971, 399–404, 585–605. Vö. még Vass Henrik: Országos és helyi kiadványok a Tanácsköztársaságról. Népszabadság, 1970. márc. 26.

2 Világtörténet 1–10. kötet. Főszerkesztő: J. M. Zsukov. Bp., 1962–1966; Magyarország története I–II. kötet. Szerkesztette Molnár Erik, Pamlényi Ervin, Székely György. Bp., 1971.<sup>3</sup> A bibliográfiák közül lásd: A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája 1945–1968. Összeállította: A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkaközössége. Bp., 1971 (Ismerteti Mollay Károly; SSz. 1972, 91–92).

3 A magyar forradalmi munkásmozgalom története 1–3. kötet. A szerkesztő bizottság elnöke: Nemes Dezső. Bp., 1966–1967–1970. A forráskiadványok közül megemlíthjük a Párttörténeti Intézet által szerkesztett „A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai” című 10 kötetes sorozatot, amely 1951–1969 között jelent meg és a „Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből” című 3 kötetes sorozatot, amely 1964-ben jelent meg.

A helytörténeti kutatások eredményességét kedvezően befolyásolta az egyre inkább igényesebbé váló társadalmi érdeklődés.<sup>4</sup> Az utóbbi években országos ügyvédek kezd fejlődni a honismereti mozgalom, Ennek hátterében az a helyes felismerés húzódik meg, hogy a helytörténetírás a társadalmi tudat és történelemszemlélet alakításának, a szocialista hazafiság erősítésének, a pozitív hagyományok ápolásának, a szülőföld iránti szeretet és ragaszkodás elmélyítésének, az internacionalista eszmék terjesztésének egyik fontos tényezője.<sup>5</sup>

A helytörténetírás eredményeire a magyar történettudomány vezető fórumai is felfigyeltek. 1970-ben megalakult a Magyar Történelmi Társulat Helytörténeti Szakosztálya. A Magyar Történelmi Társulat 1970. szeptember 17—19. között országos történetész vándorgyűlést rendezett Gyulán, melynek napirendjén a helytörténetírás problematikája szerepelt. Ezzel foglalkozott Vass Henrik „Munkásmozgalomtörténet és helytörténet” című előadása és Szabad György „Beszámoló a Magyar Történelmi Társulat Helytörténeti Szakosztályának megalakulásáról és programjáról” című előterjesztése.<sup>6</sup>

## II.

A soproni helytörténetírás hagyományai és eredményei országosan ismeretesebbek. Helytörténeti folyóiratunk tanulmányait és közleményeit rendszeresen referálják a vezető történettudományi szakfolyóiratok (Századok, Párttörténeti Közlemények, Történelmi Szemle, Agrártörténeti Szemle, Hadtörténelmi Közlemények). A Magyarországi Tanácsköztársaság 50. és hazánk felszabadulásának 25. évfordulójára több ön-

4 Vö. az erre vonatkozó elvi-módszertani irodalmat: Almási János: A legújabb kori források felhasználása, Történelemtanítás, 1970, 21—22; Bekény István: A kortörténet levéltári forrásai. Századok, 1970, 558—562; Benda Kálmán: A kortörténet múltja és a jelenkutatás módszertani problémái. Száz. 1970, 570—571; Gecsényi Lajos—Glatz Ferenc: 1918—1919 évfordulója a helytörténeti irodalomban. Párttörténeti Közlemények 1970, 151—167; Glatz Ferenc: Helytörténeti forráskiadásunk módszertani kérdéseiről. Száz. 1971, 1100—1109; Ince Miklós: A kortörténet elvi és módszertani problémái. Száz. 1970, 545—558; Kiss Géza: A tanárok helytörténeti kutatómunkája és a történelemtanítás. Történelemtanítás, 1970, 12—15; Márkus László: A legújabbkori sajtótörténet kutatásának módszertanáról, Történelmi Szemle, 1971, 224—227; Máté György: Helytörténet, honismeret. Népszabadság, 1967. aug. 2; Pach Zsigmond Pál: Marxista történetírásunk fejlődésének problémái. Száz. 1964, 1011—1053; Történettudomány: a magyar történettudomány 1945 és 1970 közötti fejlődésének összegezése. Magyar Tudomány, 1970, 241—256; Pamlényi Ervin: A magyar történetírás fejlődése a felszabadulás óta. Száz. 1967, 1191—1204; Perényi József: A történetész műhelytitkaiból. Bp., 1965; Simon Péter: A jelenkor és a munkásmozgalom történetének kutatása. Száz. 1970, 565—570; Szabó Ferenc: A kortörténet helyi forrásainak néhány kérdése. Száz. 1970, 596—598; Szabolcs Ottó: Korszerű történelmi műveltség az iskolában. Pedagógiai Szemle, 1971, 1073—1081; Rákosi Sándor: A kortörténet párttörténeti forrásai. Száz. 1970, 587—593; Vass Henrik: Munkásmozgalomtörténet és helytörténet. Párttört. Közl. 1971, 3—31, 108—132; Végh Oszkár: A helytörténeti kutatómunka biztató eredményeiről. Népszabadság, 1971. nov. 18; Vírág Ferenc: Helytörténet-nevelés. Népszabadság, 1971. szept. 15; Vörös Károly: A helytörténeti kutatásról. Valóság, 1972, 42—51.

5 Vö. Töltési Imre: A honismereti mozgalom Vigíliá, 1971, 810—814. Helytörténeti szempontból is értékes a szocialista hazafiságról 1971. október 19—20-án Egerben rendezett országos tanácskozási anyaga (Párttörténeti Közlemények, 1972, 65—88, 121—146; Hadtörténeti Közlemények, 1972, 5—25).

6 A gyulai történetész vándorgyűlés anyagát ismerteti: Századok, 1971, 221—228; Párttörténeti Közlemények, 1971, 3—31, 108—132. Megemlítjük, hogy a Magyar Történelmi Társulat és Győr Megyei Város Tanácsa 1971. március 29—31-én Győrött rendezett városörténeti konferenciát (Ismergetti: Századok, 1971, 859—867). A konferencián Berend T. Iván „Magyarországi városfejlődés a felszabadulás után” címmel tartott előadást, melynek átdolgozott szövegét közli a Valóság, 1971, 10—18, 1971 november 11—12-én rendezték meg a budapesti helytörténeti konferenciát. Ez összegezte a fővárosi helytörténeti kutatások eredményeit és feladatait (Népszabadság, 1971. dec. 1).



álló kiadvány jelent meg Sopronban.<sup>7</sup> Folyóiratunk mindkét esetben ünnepi számmal jelentkezett. 1970-ben két helytörténeti tárgyú kiállítást rendeztek városunkban: a levéltár kiállítása Sopron felszabadulását és negyedszázados fejlődését, a múzeum kiállítása a soproni helytörténeti kutatások eredményeit mutatta be gazdag anyaggal.<sup>8</sup>

1977-ben ünnepeljük Sopron várossá emelkedésének 700. évfordulóját. A kiemelkedő várostörténeti évforduló komoly feladatok elé állítja a soproni helytörténet-írást. Ezen a helyen a helyi munkásmozgalom történetének kutatásával kapcsolatos kérdésekről kívánunk szólni, mert itt is van még bőven tennivalónk.<sup>9</sup>

A helytörténet művelője a munkásmozgalmi kutatások közben sem nélkülözheti témája nemzeti (országos) és nemzetközi (egyetemes) háttérét, e szintek legújabb eredményeit integrálnia kell saját munkájába. A helyi munkásmozgalomtörténeti kutatások akkor töltik be funkciójukat, ha szervesen kapcsolódnak az országos szintű kutatásokhoz. Ez nem jelenti a helytörténetírás önálló funkciójának tagadását, hiszen tényleges szerepe valóban több annál, minthogy „nagy művekhez” kiegészítő adalékokat szolgáltatasson.

A munkásmozgalomtörténeti kutatások Sopronban az 50-es évek közepén kezdődtek. Folyóiratunk 1955 óta rendszeresen közölte a feltáró munka első eredményeit, adatait és résztanulmányait. A meginduló kutatások szervezésében, a gyakran fiatal és tapasztalatlan kutatók irányításában folyóiratunk akkori szerkesztője, Csatkai Endre elvülhetetlen érdemeket szerzett.<sup>10</sup>

Az eddigi kutatások nem mindig vették figyelembe a munkásosztály vidéki szervezkedését megnehezítő alábbi körülményeket:

a) Hazánkban a munkásmozgalom sokkal inkább a fővárosban összpontosult, mint Európa más országaiban. A másodlagos központok (Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Temesvár, Pécs, Zágráb) Budapesttől távol, legtöbbször nemzetiségi területeken jöttek létre, ahol a helyi hatóságok és a nacionalizmus is nehezítette a szervezkedést.

7 A két évforduló jelentősebb soproni vonatkozású kiadványai: „A forradalmi évek tüzeiben 1917–1919. Szemelvénygyűjtemény” (Győr, 1970, 245 p.); „Mindnyájan voltunk egyszer az Akadémián...” Sopron 1919–1969. Az Erdészeti és Faipari Egyetem jubileumi évkönyve. Szerkesztette Herpay Imre (Bp., 1970, 331 p. + 137 kép), ismerteti Mollay Károly: SSz. 1972, 191; Lengyel Alfréd, Sály Zoltán és Tirnitz József: „Az élet megindulása a felszabadulás után Győr-Sopron megyében 1945” (Győr, 1970). Sopron városra és megyére vonatkozó rész: 257–486.

8 Vö. SSz. 1969, 1. sz. és 1970, 1. sz. Lásd még Horváth Zoltán: Felszabadulásunk története című kiállítása a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron). SSz. 1970, 374–380; Domonkos Ottó: A helytörténeti kutatás 25 éve Sopronban című kiállítása. SSz. 1971, 81–84.

9 Itt igazítunk helyre a folyóiratunkban megjelent néhány pontatlanságot. „1917 októberének napjai, ahogyan John Reed találóan mondotta, megregették a világot, megdőlt a cári elnyomás” – olvashatjuk (SSz. 1969, 335). Közismert történelmi tény, hogy a cári elnyomás nem 1917 októberében, hanem 1917 februárjában dőlt meg. Ugyanis ebben az évben Oroszországban két, jellegében is különböző forradalom ment végbe: a februári (polgári demokratikus) megdőntötte a Romanov-dinasztia uralmát, az októberi (szocialista) a Kerenszkij vezette polgári-liberális rezsimet. – „Mivel a kommunisták a parlamenti választásokat bojkottálták, nem is nyertek tért a tömegek között” (SSz. 1970, 285). A mondat nyilvánvalóan Német-Ausztria Kommunista Pártjának az 1919. február 16-i nemzetgyűlési választásokkal kapcsolatos hibás taktikájára utal. Az osztrák kommunista párt igen szerény tömegbefolyása 1919 elején nem a parlamenti választások bojkottjára vezethető vissza, hanem objektív történelmi-politikai okokra. A párt igen fiatal és tapasztalatlan volt, hiszen 1918. november 3-án alakult meg néhány ezres taglétszámmal. Az üzemekbe még nem tudott behatolni, itt a nagy múlttal rendelkező, tapasztalt és népszerű szociáldemokrata párt uralta a politikai mezőnyt. A párt vezetőségében többsége volt a szektás irányvonalnak, s ezért az 1919. február 9-én tartott pártkonferencián (7 nappal a parlamenti választások előtt) elvetették azt a javaslatot, hogy vegyenek részt a választásokon és szavazzanak a szociáldemokratákra. (Vö. Gábor Sándorné: Ausztria és a Magyarországi Tanácsköztársaság Bp., 1969, 39–46, 108–117, 154–177, 186–189).

10 Vö. Környei Attila: A helytörténész Csatkai Endre. SSz. 1971, 59–66. Mivel a soproni levéltárban készül már folyóiratunk első 25 évfolyamának tartalomjegyzéke, név- és tárgymutatója, a munkásmozgalmi tárgyú írások bibliográfiai adatainak közlésétől eltekinthetünk. Megemlítjük, hogy a Győr-Sopron megyei múzeumok évkönyve (Arrabona) is folyamatosan közölt munkásmozgalmi tárgyú tanulmányokat.

b) Az 1867 után kiépülő feudálkapitalista, majd 1919 után az ellenforradalmi államapparátus elnyomó funkciója a vidéki központokban gátlástalanabban érvényesült, mint Budapesten. A helyi vezetők (főispán, alispán, polgármester, főszolgabíró, rendőr- és csendőrparancsnok) gyakran kiskirályként gyakorolták hatalmukat, még a jogszabályokban és a törvényekben biztosított szűk lehetőségeket is megvonták a munkásmozgalomtól. Ezért a szervezkedés vidéken nagyobb veszélyekkel járt, mint a fővárosban.

c) A munkásmozgalom vezető gárdája — különösen a kezdeti évtizedekben — vidéken is az idegen nyelvű szakmunkásság és haladó értelmiség soraiból került ki. Ez a körülmény a nyugati — elsősorban az osztrák és a német — munkásmozgalom ideológiáját és szervezkedési gyakorlatát honosította meg.

d) Az illegális munka körülményei, lehetőségei vidéken sokkal nehezebbek, rosszabbak voltak mint a milliós nagyvárosokban. Nehezebb volt a szervezeti folytonosság fenntartása, a munkássajtó megőrzése. A néhány tízezres lakosságú vidéki központokban egyszerűbb és könnyebb volt az uralkodó rezsim elnyomó apparátusának feladata, a helyi munkásvezetők tevékenységének megfigyelése és kikapcsolása a mozgalomból.

A soproni munkásmozgalmi kutatások eddigi eredményeire, a már megjelent közleményekre, adatokra és forrásokra támaszkodva ma már lehetséges az egy-egy témakört átfogó tanulmányok kidolgozása és publikálása. A fontosabb témakörök a következők lehetnének: a munkásmozgalom kialakulása és tevékenysége Sopronban a századfordulótól; a Magyarországi Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének kialakulása és politikája 1918-ig; az 1918—19-es forradalmak eseményei Sopronban és környékén; a két világháború közti szociáldemokrata és kommunista mozgalom helyi története; antifasiszta mozgalmak a második világháború éveiben Sopronban és környékén.

Az átfogó tanulmányok kidolgozása közben törekednünk kell a ma még tisztázatlan „fehér foltok” kimunkálására. Ilyenek: a helyi munkásszervezetek szakmai-nemzetiségi összetétele, az osztrák munkásmozgalom szervezeti és ideológiai hatása, az orosz munkásmozgalom hatásának jelentkezése, a bécsi kommunista emigráció soproni kapcsolatai.

Halaszthatatlan feladat a munkásmozgalom soproni vezetői életrajzának megírása hiteles források felhasználásával, a még élő kortársak megszólaltatásával, különös tekintettel arra, kik voltak a szocialista eszmék első terjesztői városunkban, hogyan dolgoztak, milyen volt ideológiai arculatuk, mi volt az álláspontjuk a mozgalom alapvető elvi kérdéseiről (tulajdonviszonyok, államrend, munkásosztály szerepe, demokratikus szabadságjogok, agrár- és nemzetiségi kérdés). E feladatokhoz tartozik végül a szép hagyománnyal rendelkező soproni forrásközlések folytatása.<sup>11</sup>

### III.

A soproni helytörténetírás viszonylag korán megtette az első lépéseket a felszabadulás és a népi demokratikus korszak történetének feltárásában. 1955 óta több résztanulmány, kronológia, adatközlés, forrás jelent meg ebből a témakörből folyóiratunk hasábjain, más tudományos orgánumban és napilapokban.<sup>12</sup> Mindez korántsem jelenti a népi demokratikus korszak forrásanyagának kimerítését, de kedvező alapot, kiindulást jelent a további, most már igényesebb munkához.

<sup>11</sup> A soproni vonatkozású forráskiadás terén jelentős adósságot kell törleszteniünk. A Háziféle oklevéltár kötetei óta — rövidebb forrásközlésektől eltekintve — tudásunk szerint egyetlen átfogó igényű forráskiadvány jelent meg Sopronban. (Horváth Zoltán: Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Sopron, 1965). Vö. még a 7. sz. lapalji jegyzetet.

<sup>12</sup> Vö. Papp István: Válogatott bibliográfia Sopron felszabadulásáról és negyedszázados fejlődéséről. SSz. 1970, 17—20; Adalékok Sopron város felszabadulásának történetéhez 1944—1945. Erdészeti és Faipari Egyetem tudományos közleményei 1970, 93—114; Szita Szabolcs: Szovjet Őrnagy visszaemlékezései Sopron vármegye felszabadulásáról. SSz. 1972, 2—8.

A következő években egyre sürgetőbb e több mint negyedszázados korszakról az alábbi kérdések részletes kidolgozása: Sopron felszabadulásának történelmi előzményei és körülményei; a népi szervek megalakulása és a közigazgatás újjászervezése; a demokratikus pártok megalakulása és szerepük az élet megindulásában; a két munkáspárt együttműködése és egyesülése; az országgyűlési választások (1945, 1947) Sopron megyei és városi eredményei; az államapparátus 1950. évi (tanácsok) átszervezése; a város iparának szerkezetében beállott változások; Sopron kulturális életének (iskolák, tudomány, közművelődés) fejlődése az elmúlt negyedszázadban.

A közelmúlt történetének feltárását megnehezíti az a körülmény, hogy a vizsgált folyamatok nem tekinthetők lezártaknak, szorosan összefüggnek a napi politika kérdéseivel. Más szavakkal: minden kutatott kérdés a mához vezet, a történelmi elemzés esetleges fogyatékosai politikai hibák forrásává válhatnak. Hiányzik az ún. történelmi távlat, ezért nagyobb a kockázat, megnő a tévedés lehetősége.

A korszak helytörténeti kutatását viszont megkönnyíti az, hogy a gazdasági és politikai átalakulás döntő mozzanatai a legtöbb esetben egyidőben mentek végbe mindenütt az országban. Rendelkezésünkre áll az 1962-ig tartó országos fejlődés történetének szintézise és több forráskiadvány.<sup>13</sup>

A népi demokratikus korszak történetével foglalkozó helytörténeti kutató számára — bármely résztémával foglalkozik — lényeges feladat a helyi fejlődés sajátosságainak árnyalt kidolgozása. Közismert pl., hogy a demokratikus újjászületés nehezebb és kedvezőtlenebb körülmények között indult meg a Dunántúlon (és mindenekelőtt Nyugat-Dunántúlon), mint hazánk keleti területein. Ennek oka egyrészt a földrajzi fekvésben, a hadműveletek menetében rejlik. Ebből azonban néhány olyan sajátosság következik, amely részletes kimunkálást és helytörténeti adalékokkal való bizonyítást igényel. A következő sajátosságokra gondolunk:

a) A dunántúli felszabadító hadműveletek hónapokig elhúzódtak, nagyobb áldozatokkal járt a terület felszabadulása. A nyugati vármegyék lakossága többet szenvedett a közel fél évig tomboló Szálasi-terror és a hadszíntéri események következtében, mint a Dunától keletre eső országrészen.

b) A fasiszta eszmék hatása és a nyilas-terror következtében a haladó, demokratikus erők nehezebben álltak talpra a nyugati megyékben, mint ahogyan ez hazánk keleti részén történt. Ez a kibontakozó népi demokratikus forradalom visszahúzó tényezője volt, ugyanis a fasiszta erők maradványai igyekeztek beépülni a nemzeti újjászületést kezdeményező és vezető demokratikus pártokba, népi szervekbe.

c) Gátló tényező volt az is, hogy a dunántúli agrárnépesség nem rendelkezett jelentősebb forradalmi hagyományokkal. A nagy- és középbirtok túlsúlya, a birtokos parasztság és uradalmi cselédség konzervatívizmusa, elzártsága következtében a demokratikus, forradalmi tanok szinte ismeretlenek voltak. Ez alól csak néhány ipari központ képezett kivételt.

d) A Dunántúlon erősebb és hatásosabb volt az újjászülető demokratikus közigazgatásba beépült reakciós csoportok tevékenysége, mint a keletre eső területen. Az itt élő és a szovjet hadsereg elől idemenekült vezető tisztviselők, a Volksbund és a nyilas párt megbújt vezetői igyekeztek beépülni az újjászerveződő államapparátus helyi szerveibe és a demokratikus pártokba. Ezek a csoportok a demokratikus állapotot átmeneti jellegűnek, ideiglenes jelenségnek tekintették, s nézeteiket 1945 ősztől nyíltan terjesztették.

e) Végezetül nem hagyható figyelmen kívül, hogy a dunántúli hadműveletek elhúzódása ellenére Sopron vármegye területe néhány nap alatt (1945. márc. 28—ápr. 1-e között) felszabadult. Tehát itt nem folytak elhúzódó, pusztító harcok. Ugyanis a szovjet hadsereg által 1945. március 16-án megindított támadás ütemének mérséklésére is képtelennek bizonyultak az itt védekező és hátráló fasiszta erők.

<sup>13</sup> A magyar forradalmi munkásmozgalom története 3. kötet. Bp., 1970. Forráskiadványok: A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948. Bp., 1967; Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962. Bp., 1964; Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1963–1966. Bp., 1968.

Martos András:

### Történeti meteorológia és helytörténet

(Réthly Antal: *Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1701—1800-ig.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, 662 p.)

1870. április 8-án kelt a „Meteorológiai és Földdelejeességi Magyar Központi Intézet” létrehozását elrendelő királyi alapítólevél. Réthly Antal professzor, a magyar meteorológusok doyene (sorainak írásakor 93 éves, a Meteorológiai Intézet nyug. igazgatója), az Intézet 100 éves fennállásának emlékére írta meg könyvét. Úgy érezzük, szakmaszeretétet nemesebben, őszintébben e könyvnél nem bizonyíthatná semmi.

Könyve önálló kötet, de egyúttal folytatása is „Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig” (Bp., 1962) című munkájának (ismerteti Csatkai Endre SSz. 1964, 94—95). Az 1920-as évek elején Kövesligethy Radóval közösen a földrengés okozta katasztrófákat is feldolgozta.

Az időjárás kilengéseit, ingadozásait ma már legtöbb országban közel két évszázadra visszamenőleg műszeres megfigyeléssel is nyomon követhetjük. Budán 1780 óta van észlelés A XIX. század 60-as éveiben az akkori Magyarország területén 14 állomás működött. 1970-ben — 100 évvel az Intézet alapítása után — 901 csapadékmérő és 75 olyan állomás működött, ahol az összes klímaelemek értékeit mérik. Helytörténeti szempontból különösen értékes, hogy a XVIII. század elején Magyarországon és elsőnek Sopronban 1701—1709. Loew András városi orvos, majd utóda Gensel János 1711—13. és 1717—1718-ban végzett rendszeres meteorológiai megfigyelést. Gensel Jánosnak F° osztású hőmérője és barométere is volt. A megfigyelési anyag Sydenham angol orvos közleményeiben és a Sammlung von Natur und Medicin című kiadványaiban jelent meg, de Réthly is közli e könyben, így most hozzáférhetővé vált.

A Sopron városban folyt meteorológiai észlelések további sorsáról, az észlelelőkről és népszerűsítő munkáról és az állomás jövő sorsáról Várkúti János ad képet a SSz. e számában.

Még ha hosszú megfigyelési sor is van egy adott helyről, nem biztos, hogy az egész környék éghajlatát is jellemzi. Például Kecskemét met. állomása jól feltárja Bács-Kiskun megye homokvidékének éghajlatát, de a változatos felszínű, kitettségtől és magasságtól Sopron-környék éghajlati viszonyait a Soproni Met. Állomás már nem!

A vidék éghajlatának alaposabb megismerését a régi idők feljegyzései nagyon elősegítik. A műszeres megfigyelések adatainak értékelését teljesebbé, pontosabbá teszi a múlt idők időjárásának alaposabb tanulmányozása.

Bár 1780-ban Magyarországon, Budán működött meteorológiai állomás, mégis Réthly egy kevésbé ismert munkájában<sup>1</sup> a krónikákból összegyűjtött anyag alapján 1925-ben tesz eleget a Vöröskereszt-Egyesületek Nemzetközi Központ felhívásának. A felhívás kéri az egyes országokat, hogy adatszolgáltatással segítsék a Ciarolo-javaslat<sup>2</sup> megvalósítását.

1 Réthly Antal: Magyarország elemi csapásai. Kísérletügyi Közlemények XXVIII (1925), 3—4 füz. 8—17.

2 Ciarolo olasz szenátor a Vöröskereszt-Egyesületek Nemzetközi Központjának azt javasolta, miután a jövőben nem lesznek háborúk, a Vöröskereszt-Egyesületek áldásos tevékenységüket az elemi csapások által leginkább sújtott népek megsegítésére összpontosítsák. Ezért az összes államokat felkérték katasztrófa-katalógusaik elkészítésére, hogy ennek felhasználásával elkészítsék a katasztrófa-világtérképet. Lényegében ebben a cikkben a könyvek magvát megtaláljuk. Az elemi károkat két csoportra bontotta, és 947 év adatát foglalta össze. Megállapítja, hogy 313 évben fordul elő elemi csapás, az esetek 33,1%-ában. Megosztás a 313 katasztrófális év %-ában:

1. Időjárás elemi csapások: 1. Éhínség (ínséges évek) 34,2%; 2. Szárazságok (forróságok) 26,8%; 3. Nedves, hűvös évek 6,1%; 4. Szigorú, hideg telek 9,2%; 5. Árvizek (kiöntések, magas

Réthly Antal könyve különleges segítséget ad azoknak, akik Sopron vidékének természeti (éghajlati) adottságait kívánják alaposabban feltárni. Mielőtt konkrét példát hoznánk ennek bizonyítására, tekintsük át a könyv tartalmát, felépítését.

Fontos fejezete a könyvnek a régi terület-, hossz-, űr- és súlymértékek ismertetése és ezek kapcsolatai mai mértékegységekkel.

Az I. rész helységenként és időrendben tartalmazza az időjárás események vagy csapások leírását 1701—1800-ig.

A II. rész naplókivonatokat és műszeres feljegyzéseket közöl: Gyöngyösről, Erdélyből, Eperjesből, Szikszóról, Egerből, Miskolcra, Temesvárról és Kecskemétről.

Majd pótlások következnek az 1701 előtti évek megfigyeléseihez. Név, helynév, tárgymutatók, ill. irodalmi források jegyzéke teszi könnyen kezelhetővé és használhatóvá a művet.

1964-ben a Magyar Meteorológiai Társaság X. Vándorgyűlésén elhangzott előadásomban<sup>3</sup> 23 csapadékmérő állomás adatát elemeztem és mutattam rá a vidék rendkívül változatos csapadékeloszlására. Mexikó-puszta adatai alapján feltételeztem, hogy a Fertő tó medencéjében van területünk legszárazabb foltja, Apetlon—Podersdorf—Andau—Mexikó-puszta által határolt területen belül. A Bécsi-domb K-i oldalán és a Tóalmi medencében egy másik — az előbbinél mérsékeltebb — száraz területet tárt fel állomáshálózatunk. Ellenőrzésképpen osztrák adatokat is igénybe vettem.

Különböző feldolgozási módszerek eredményei arra engedtek következtetni, hogy hagyományos bortermelő vidékünkön a kontinentális erdősztyepp klímához nagyon hasonló klíma jelentkezése elég gyakori. Réthly professzor könyvének megjelenése arra ösztönzött, hogy az ott található adatok révén is próbáljam bizonyítani vagy végképp elvetni ezt a feltevést.

A kímát a bor minőségével próbálom jellemezni. Feltételeztem, hogy az uralkodóan termelt szőlőfajta azonos a ma is termelttel, azaz későn érő fajta. 100 évből 99 évre meg is találtam a bor minőségi és mennyiségi jellemzését, de ugyanakkor az időjárás alakulását is sikerült nyomon követni a leírások alapján. Előbb megállapítottam a klíma jellegét, majd megnéztem milyen minőségű borokról szólnak a krónikák.

#### *A következő csoportokat képeztem:*

Minőségi jelzések: I. kitűnő (fenséges, erős, égetett, nagyon jó, igen nemes, igen finom); II. jó (rövid kijelentés); III. közepes (rövid kijelentés); IV. gyenge (rövid kijelentés); V. rossz (silány, savanyú, penészes, bűdös).

A mennyiséget nem használhattam a klíma jellemzésére, mert a különböző károk csökkentették azt, pl., tavaszi fagy, jégverés, zivatar okozta „lekopasztás” stb.

A klíma nem volt értékelhető 1710-ben, de a bor minősége ezt az évet erdősztyepp klímába sorolja.

A bor minősége nem volt feltüntetve 1749-ben, de az időjárás leírás erdősztyepp klíma uralmára utal, így a minőséget a „jó” (II.) csoportba soroltam.

talajvíz) 21,1%; 6. Tűzvészek (nagy szárazság által elősegített) 2,6%; 7. Egyéb időjárási csapások 5,8%.

II. Járványok, állati károk: 8. Járványos emberi betegségek 25,5%; 9. Járványos állati betegségek 16,3%; 10. Sáska-járás (vándorsáska, szöcske) 13,4%; 11. Egyéb rovar és állati károsítók 3,8%. Egyes években többféle kár is előfordul pl. szigorú, nagy hóval rendelkező tél után árvíz, amit követhet egy aszályos év, ezért ha a csoportokon belül az értékeket összeadjuk 100% feletti értéket is találunk. Réthly az adatok alapján kiemeli, hogy Magyarországon mindenkor a szárazság volt a legnagyobb csapás és ma is főképp az. A kimutatásban feltüntetett éhínség az esetek 80%-ában a szárazság eredménye volt, 313 év csapásai közül 80% volt száraz és 20% kimondottan nedves év okozta kár.

3 Martos András: Sopron-környéki erdők csapadékeloszlása és ennek termőhely vonatkozása. Az erdősztyepp meteorológia néhány kérdése. A Magyar Meteorológiai Társaság X. Vándorgyűlésén elhangzott előadások és hozzászólások. Bp., 1965, 71—80.

Ellenőriztem, hogy a bor minősége hány %-os valószínűséggel azonosítja a klímát, továbbá mikor téved  $\pm 1$  és  $\pm 2$  klímával. Ha a tévedés  $\pm 2$  klíma, ez durva hiba! Leginkább abból adódik, hogy a különböző krónikák szerzői (Bruckner, Fauth, Petz stb.) egymással ellentétesen nyilatkoznak mind a minőség, mind az időjárás jellegét illetően. Legtöbbet téved Petz, feljegyzéseit mégsem vethettem el, mert egyes években csak 6 közül adatokat.

Az értékelés eredménye az 1701—1800-ig terjedő feljegyzések alapján.

Kitűnő (I.) és jó (II.) minőségű bor az erdőssztyepp jellegű klímában terem, ide sorolható 52 évjárat, 52% (ebből kontinentális erdőssztyepp klíma jellegű 47, szubmediterrán jellegű 5 év).

Közepes minőségű borok (III.) az átmeneti klímát jellemzik, 23 év, 23%.

Gyenge (IV.) és rossz (V.) minőségű borokat a Köppen-féle Cfbx klíma érlel, 25 év, 25%.

Megnéztem ezek után azt, hogy ha ismerjük a bor minőségét, ebből milyen biztonsággal határozhatjuk meg az év klíma jellegét.

#### *Erdőssztyepp klíma:*

a) kontinentális erdőssztyepp jellegű klíma: száraz periódus aug., szept., okt. (közepéig), 47 év, 90%. A klímát a minőség azonosítja 41 esetben, 87%-os valószínűséggel; téved  $-1$  klímával 3 esetben 7%-os valószínűséggel; téved  $-2$  klímával 3 esetben 6%-os valószínűséggel.

b) Szubmediterrán erdőssztyepp klíma: száraz periódus jún. (közepétől), júl., aug., esetleg szeptember (közepéig), 5 év, 10%. A bor minősége a klímát azonosítja 5 esetben 100%-os valószínűséggel. (Igen kis számban fordul elő, az azonosítás véletlen is lehet.)

Az erdőssztyepp jellegű klímát a kitűnő és jó minőségű borok 88%-os valószínűséggel azonosítják, jellemzik!

#### *Átmeneti klíma:*

Jelentkezik 23 évben, a közepes (III.) minőségű bor a klímát

azonosítja	14 esetben 61%-os valószínűséggel;
téved $+1$ klímát	5 esetben 22%-os valószínűséggel;
téved $-1$ klímát	4 esetben 17%-os valószínűséggel.

#### *Cfbx klíma:*

Jobbára csapadékos, többnyire hűvös vagy mérsékelten hűvös a jún., júl., aug. és szept.; a bor gyenge (IV.) és rossz (V.); 25 év. A klíma a bor minőségét

azonosítja	17 esetben 68%-os valószínűséggel;
téved $+2$ klímát	1 esetben 4%-os valószínűséggel;
téved $+1$ klímát	7 esetben 28%-os valószínűséggel.

**Összefoglalva:** a bor (must) minősége, végső soron a szőlő, klímajelző növény. A kitűnő és jó minőségű bortermés legbiztosabban az erdőssztyepp jellegű klímát jellemzi. A bor minőségét nézve jó évjáratú évekre 52%-os valószínűséggel számolhatunk, ez egyúttal azt is jelenti, hogy a hagyományos borvidékünkön a klímában nagyfokú szárazsági hajlam jelentkezik. Így itt a legbiztonságosabb mezőgazdasági kultúrnövény a szőlő, mert közepes, jó és kitűnő minőségű bort 75%-os valószínűséggel termelhetünk. Kétségtelen, e számadataink az erdőssztyepp jellegű klíma jelenlétét bizonyítják. Jelentkezése — 100 éves átlagban — minden második évben várható. Az 52%-os valószínűséget — klimatikus szempontból — mégsem fogadhatjuk el. A műszeres mérések adatainak is ezt kell majd bizonyítaniok. Ha hosszú megfigyelési

sorok júliusi (vagy augusztusi) 14 órás viszonylagos légnedvességi értéke 50% alatt lesz, feltételezésünk (hogy ti. a Fertő-medencében és a Fertőmenti dombvidék K-i oldalán erdőssztyepp klíma uralkodik nagy gyakorisággal) bizonyítottá válik. Fertő-rákosi méréseink 2 évi júliusi 14 órás légnedvesség adatai 52%-os értéket mutatnak.

A növényzet (szőlő és klímajelző fafajaink) összehatást jeleznek. Ezért nemcsak a klímát, hanem a talaj vízgazdálkodását is figyelembe kell venni. Számolnunk kell azzal — erdészeti tapasztalatok alapján —, hogy egy sekély rétegű meszes, rossz vízgazdálkodású talaj a valódi klímaképet eltolja. Ez azt jelenti, hogy sekély talajon a növényzet olyan képet mutat, mintha erdőssztyepp klímában élne, holott a valódi klímajellegek csak az átmeneti klíma jelenlétét igazolják.

Közel sem tártuk fel mindazt, amit e könyv lehetővé tesz. A kiragadott példa vidékünk éghajlatának egy kevésbé ismert sajátosságát mutatja be. A bor mennyiségére ható tényezők feltárása önmagában is külön tanulmány.

Itt közölt adatainkkal igazolni szerettük volna azt, hogy Réthly professzor könyve milyen nagy segítséget nyújthat a klímák kutatóinak. Az Akadémiai Kiadó is bizonyítottan láthatja, érdemes volt a könyvet kiadni, mert hasznos ügyet szolgált.

Várkúti János:

### Meteorológiai megfigyelések és észlelések Sopronban

1970. április 8—12 között tudományos szimpozion keretében ünnepelte meg a Magyar Országos Meteorológiai Szolgálat fennállásának 100. évfordulóját.<sup>1</sup>

A centenárium egyúttal a soproni meteorológiai állomás jubileumát is jelentette: a már 1856 óta működő állomás 1870-től kezdve az osztrák császári és királyi központi meteorológiai és geodinamikai intézet hálózatából a többi, kevés számú magyar állomással együtt az Országos Meteorológiai és Földmágnességi Intézet hálózatába került át. Ez idő óta szinte megszakítás nélkül végzi a kezdetben napi háromszori, ma már óránkénti észleléseket és jelentéseket.

E sorok célja az, hogy az ország egyik leggazdagabb régi időjárás megfigyelésekkel és feljegyzésekkel rendelkező városa, Sopron meteorológiai múltjáról-jelenéről olyan részletességű vázlatos áttekintést nyújtson, amelyre egy nem szakmai jellegű folyóirat olvasóközönsége igényt tarthat.

A beszámoló tájékoztatást kíván adni:

I. Régi időjárás megfigyelésekről és feljegyzésekről kb. 1850-ig, amikor a megfigyeléseket és feljegyzéseket még nagyrészt a spontaneitás jellemezte.

II. Szervezett s immár műszeres észlelésekről napjainkig.

III. Az időjárás-éghajlattal kapcsolatos egyéb soproni vonatkozásokról (kutatás, oktatás, tájékoztatás stb.).

#### I.

Az első időjárás megfigyeléseket a múlt századok feljegyzéseiben (krónikák, családi levéltárak, egyéni naplók) találjuk. Ezek a dokumentumok a családi, gazdasági és társadalompolitikai vonatkozású feljegyzések mellett néha részletes leírást tartalmaznak időjárás-éghajlati jelenségekről is. Megörökítik a szélsőséges időjárást (szigorú telek, aszályos esztendő), az elemi csapásokat (jégverés, árvizek), vagy fenológiai megfigyelésekről számolnak be (korai rügyfakadás, kései szüret stb.).

<sup>1</sup> Valójában már 90 évvel korábban, 1781. november 1-én indultak meg a rendszeres észlelések a budai egyetem csillagdjájában. Buda ebben az időben a Mannheimben 1780-ban alapított Societas Meteorologica Palatina 36 állomásából álló európai hálózatának délkelet felé eső legtávolabbi észlelőhelye volt. Béli Béla: A magyar meteorológiai szolgálat 100 éve. Vö. Szepesiné Lőrinc Anna (szerk.): Fejezetek a magyar meteorológia történetéből 1870–1970. Bp., 1970, 5–6. (a továbbiakban: Fejezetek...)

Réthly Antal, az Országos Meteorológiai Intézet nyugalmazott igazgatója szerint Sopron első helyen áll hazánkban az időjárás eseményeket is megörökítő krónikaírók tekintetében.<sup>2</sup> Ez a tény némileg kötelez is bennünket arra, hogy nevük megörökíttessék e folyóirat hasábjain is.

Időrendi sorrendben a múlt században élt Bruckner Gottlieb családi naplóját kell először megemlíteni. Bár krónikaíró társai (Fauth, Payr, Csányi stb.) pár száz évvel korábban éltek, mégis Bruckner német nyelvű krónikájában találjuk az eddig ismert legrégebbi soproni időjárás feljegyzéseket:

„1410: Rossz bortermő év volt” (Réthly—I, 46).

„1411: Esős év, drágaság ... a termés a földeken rothadt...” (Uo.).

Majd a következő évszázadokból:

„1539: Tél nem volt. 1538 decemberétől 1539 januárjáig a kertek teljes virágzásban pompáztak” (Réthly—I, 70).

„1629. április 21: ... nagy havazás volt, de nem okozott kárt” (Réthly—I, 149).

„1716. május 15.: Délben  $\frac{1}{2}$  12 körül nagy záporosó volt. ...  $\frac{3}{4}$  1-kor borsónagy-ságú jégzemek is estek 2—3 Miatyánknyi hosszú ideig.”<sup>3</sup>

Bruckner a következőket írja naplójának bevezetésében: „... Több krónikát kaptam olvasásra, melyeket kezdem lemásolni. Az első a Bendig Mihály-féle volt, a második a Völker Mátyás-féle, és a harmadik Amtmann Mihálytól való volt. 1840 óta, amikor mindezeket már lemásoltam, évről évre folytattam a krónikaírást egészen a mai napig.”<sup>4</sup>

Csatkai szerint a korabeli feljegyzések hiteleseknek tekinthetők, az idézett s mindmáig ismeretlen krónikaíróktól átvett adatokat azonban helyenként fenntartással kell fogadni.<sup>5</sup>

Az időjárással kapcsolatban sok feljegyzés található Fauth Márk 1579-től, Payr György és Payr Mihály 1586-tól, valamint Csányi János 1671-től vezetett német nyelvű naplójában. Mindegyikük a kortárs hitelességével örökíti meg az eseményeket, így időjárás feljegyzéseik is igen értékes adalékot szolgáltatnak Sopron éghajlati múltjának megismeréséhez.

Szemelvények az idézett krónikákból:

a) Fauth-krónika: „1579. február 23—24. Mátyás napján, előtte és utána is oly hatalmas havazás volt, hogy egyes házakat a külvárosokban annyira behavazott, hogy azokból kijönni nem lehetett, hanem szomszédainak kellett kiásnia. Az előváros kapui is 14 napon át be voltak havazva” (Réthly—I, 95).

b) Payr-krónika: „1586: Az 1586-i nagy borév volt, ezután nagyon hideg lett és igaz szigorú tél keletkezett (1586—87), amelyben a szőlőtőkék elfagytak” (Réthly—I, 101).

c) Csányi-krónika: „1671. július 26: A jég elverte a Lőverek, az Angerek, a Mélyút szőlőit és részben más szőlőket” (Réthly—I, 208).

A négy neves krónikaírónak méltó követői Ritter János György, valamint ifj. és id. Petz Dániel. Előbbi az 1700-as évek elejétől, utóbbiak az 1778—1829 közötti évek eseményeiről írtak feljegyzéseket, amelyeknek időjárás vonatkozásai ugyancsak megtalálhatók Réthly idézett könyvében.

2 Réthly Antal: Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Bp., 1962, 14. (a továbbiakban: Réthly—I.) Dr. Réthly Antalnak, a magyar meteorológusok neozstoránának nevét a nemzetközi tudományos világ jól ismeri és tiszteli. Nincsen senki, aki nála jobban ismerné a soproni időjárás feljegyzéseknek és az állomás működésének történetét. E dolgozat számos adata is csak Réthly professzor szorgos gyűjtőmunkája és rendkívül termékeny írói tevékenysége révén vált számomra hozzáférhetővé és felhasználhatóvá.

3 Réthly Antal: Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1701—1800-ig. Bp., 1970, 64. (a továbbiakban: Réthly—II.). A könyvet Martos András ismerteti a folyóirat jelen számában.

4 Réthly Antal: Bruckner Gottlieb soproni krónikája. AZ IDŐJÁRÁS 1940, 187.

5 Csatkai Endre könyvismertetése Réthly Antal „Időjárás események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig” című könyvéről (SSz, 1964, 94). Ha egyszer előkerülnek az említett krónikák, akkor az nemcsak a városra vonatkozó régi feljegyzések gyarapodását fogja jelenteni, hanem eldönthető lesz a Bruckner-krónika időjárás vonatkozásainak hitelessége is.



A régi soproni észlelők sorában előkelő helyet foglal el Gensel János Ádám, Sopron város főorvosa, a kor nyelvén: főfizikusa. Ő tekinthető Magyarországon az elsőnek, aki műszeres időjárási megfigyeléseket végzett. Az első legfontosabb használható műszerek, a hőmérő és légnyomásmérő (barométer) az ő korában kezdtek ismertté és hozzáférhetővé válni. Gensel a beszerzett műszerekkel éveken át napjában több-



1. kép: Gensel János Ádám soproni polgár,  
a bölcséleti és orvostudományok doktora,  
az Academia Naturae Curiosum tagja,  
Sopron szab. kir. város főorvosa,  
a soproni tanulóifjúság részére létesített ösztöndíj alapítója  
(A latin felirat fordítása)

ször is megmérte és feljegyezte a levegő hőmérsékletét és nyomását. Adatait elődjének (Loew András főfizikus) feljegyzéseivel együtt Sydenham angol orvos jelentette meg gyűjteményes munkájában, majd az 1717-ben megindult SAMMLUNG (Bresslau-Szászország) természettudományi folyóirat közli Gensel soproni észleléseit.<sup>6</sup>

<sup>6</sup> Réthly-II, 12. Gensel János Ádám (1677. X. 26–1720. VIII. 31) vázlatos életútja: 1695 jénai egyetem (teológia, orvostudományok), majd Itália, 1703-ban a páduai egyetemen orvosdoktori és bölcséleti oklevél. Hazatérte után Sopronban gyakorlóorvos, 1710-től főorvos (egyúttal Esterházy herceg és gróf Széchenyi udvari orvosa). Számos orvostudományi munkája tette ismertté nevét. Alapítványt létesített két jogi vagy orvosi pályára készülő soproni tanuló részére. Sopronvármegye 1925. júl. 19; Soproni Krónikás-Naptár az 1913-ik évre. Szerk. és kiadója Gantner Antal Sopron.

Az első műszeres magyar észlelő olajportréja városunk Patika Múzeumában látható (1. sz. kép).

Illő, hogy feljegyzéseiből egy-egy idézetnek itt is helyet szorítsunk:

„1718 január: A hónap eleje fagyos, 9-én eső, 14-ig mérsékelt időjárás, 15-től végig erős hideg, hófúvással.

1718 május: ... derült és kedvező, 5-én a meleg 15 fokra süllyedt” (Réthly—II, 78).

A századbeli naplóiírók sorában még Drinóczy György kanonok és Michel János sekrestyés nevét kell megjegyeznünk. Brucknerhoz hasonlóan ők is régi feljegyzések átmásolásával kezdtek, majd saját napló vezetésével folytatták és gazdagították az időjárásra vonatkozó feljegyzések gyűjteményét (Réthly—II, 582).

Michel naplójából: „1787: Ebben az évben ismét eltiltották a zivatar elé harangozást. Sokszor a harangozás félelmetesebb volt, mint a zivatar” (Réthly—II, 350). Hogy mennyire nehéz a köztudatba beleyökerezett hiedelmek ellen küzdeni, bizonyítja, hogy a többszöri eltiltás ellenére is (Mária Terézia, II. József) szinte napjainkig dívott a „felhők elleni” harangozás.<sup>7</sup>

Krónikásaink időjárási feljegyzései — érthetően — elsősorban a terméseredmények alakulására tartalmazznak sok utalást (jó bortermés, üszkös gabona, gyenge szénakaszálás stb.), ugyanakkor közvetve lehetőséget nyújtanak az időjárás által érintett lakosság mindennapi életének megismerésére is.

## II.

Az önkéntes és főként egyéni érdeklődéstől ösztönzött megfigyeléseket és feljegyzéseket az 1850-es évektől kezdve mindinkább a szervezett s így hivatalos jellegű műszeres észlelés váltja fel. Sopron már 1856 óta tagja a bécsi központtal rendelkező osztrák hálózatnak, egészen az Országos Meteorológiai Intézet (OMI) 1870. évi megalakulásáig.

Az első hivatalos soproni észlelő 1856-ban Kutilek térparancsnok<sup>8</sup>, akitől még abban az évben Greilinger Nándor gőzmalomtulajdonos veszi át az állomás vezetését, és egészen 1862-ig végzi az észleléseket.

Rövid megszakítás után, 1865-től Kugler Henrik aranyműves folytatja a megfigyeléseket és feljegyzéseket 1870-ig, majd az OMI megalakulásával 1871-től dr. Filiczky Tódor városi főorvos a meteorológiai állomás vezetője.<sup>9</sup> Az észlelések ideje: 7, 14 és 21 óra. A műszerek nem a legmegfelelőbb környezetben, a város egyik kétemeletes házában udvarán voltak elhelyezve. Az igen lelkiismeretes észlelések 1881-gyel, Filiczky megbetegedésével, majd 1882-ben bekövetkezett halálával megszakadnak.

Az OMI évkönyveinek tanúsága szerint Filiczky idejében az állomás már rendelkezett a fontosabb műszerek jó részével: higanyos barométerrel, hőmérőkkel, csapadékmérővel, szélvitorlával. Hygrométer még nem lehetett, hiányzik a feljegyzésekből a relatív páratartalom; napfénytartammérő is csak jóval később kerül felállításra.

A hőmérők a kor szokásainak megfelelően falra rögzített bádögernyős házikóban voltak elhelyezve, így óvták azokat a napsugárzástól és a csapadéktól. Több időjárási elemet (borultság, harmat-dér, zivatar, halo-jelenségek) érzékszervi megfigyelés alapján rögzítettek.

1871-ben Sopron is küld már távirati jelentéseket a központi intézetbe (összesen 9 állomás).

<sup>7</sup> A Győr-Sopron megyei Und községben még ma is meghúzzák a harangot zivatar közeledésekor, de már nem oly gyakran, mint régen. A harangozó megítélésére van bízva, hogy jéggel terhesnek minősíti-e a zivatarfelhőt, s hogy szükségesnek látja-e a „beavatkozás”-t (személyes élményem). Círákon viszont — még nem is oly régen — a virágvasárnap szentelt barkáról dobtak egy-egy szemet a tűzbe villámláskor-dörgéskor, így „óvták” házukat a mennykő-csapástól (Tóth Béláné tanár közlése).

<sup>8</sup> Thirring Gusztáv: Sopron és környékének hőmérsékleti viszonyai. Adalék Magyarország égalji viszonyainak ismeretéhez. Bp. 1885, 5.

<sup>9</sup> Réthly: Sopron meteorológiai állomás légnyomás-megfigyeléseiről. AZ IDŐJÁRÁS 1930, 54.

A Filiczky halála okozta néhány éves szünet után, 1885. nov. 21-vel újra megindulnak az észlelések az állomás új székhelyén: a Lähne-féle tanintézetben.<sup>10</sup> Hosszú ideig, több mint 30 évig nyújt otthont az állomásnak az intézet; az észlelések csak 1918-ban, Lähne Vilmos, az intézet tulajdonosa és igazgatója halálával szűnnek meg.

A meglehetősen hosszú idő alatt az intézet tanárai végezték az észleléseket, akiknek az intézeti jutalomdíj és a város évi 200 K szubvenciója együttesen fizetéspótlékot is jelentett. A sűrűn váltakozó tanárok-tanítók közül hosszabb ideig észleltek (időrendi sorrendben): Frühwirth Adolf, Stelzer Lajos, Szántó János, Suppanetz Guidó, Marer Zsigmond, Burgmann Rudolf, Kiss Pál (a leghosszabb ideig), Kameniczky András, majd 1915-től Lähne Vilmos.<sup>11</sup>

Az észlelések a napfénytartam mérésének kivételével<sup>12</sup> az összes időjárás elemre kiterjedtek (légnyomás, hőmérséklet, relatív nedvesség, párányomás, borultság, szélirány és szélereősség, a csapadék mennyisége és alakja, különleges időjárás események). A feljegyzésekből megtudjuk, hogy 1910. febr. 4-én éjjel óriási hóvihár dühöngött, s a városban megrongálta a villamos vezetékeket: „... a szépeplékű Lähne-bál veszélyben forgott” (Szerencsére még időben sikerült elhárítani a hibát).

A megfigyeléseket és mért adatokat az intézet által nyomtatott „Meteorológiai észleletek a Lähne intézetnél Sopronban” felzetű űrlapra vezették, amelyet — feltehetően — alkalmas helyen az intézetben ki is függesztettek. Erre enged következtetni az is, hogy „Kilátás a jövő időre” címszó alatt prognózist is adtak.

Az előrejelzések váltakozva magyar és német nyelven íródtak, rövid ideig mindkét nyelven.

Szemelvények az előrejelzésekből:

„1887. I. 2. Hónagyobbodás mellett változó időt várhatni, csapadékkal.

1889. X. 25. A tegnapi időjáráshoz hasonló ma is várható.”

A német nyelvű prognózisok megfogalmazása jobban sikerült. Elvértve irigylésre méltó biztossággal közlik: „Borús, szeles idő lesz!”

Az állomás „Lähne-korszak”-át 1918. okt. 14-vel egy újabb oktatási intézmény vendéglátása váltja fel: a mai József Attila Gimnázium épületében működő. M. kir. All. Felső Leányiskola, illetve M. kir. All. Leánygimnázium ad szállást a megszűnt Lähne-intézetből költözők számára.<sup>13</sup>

Az állomás új helyén az iskola pedellusa, Törtl György végzi az észleléseket, a felügyeletet meg a gimnázium igazgatója, kezdetben dr. Visnya Aladár, majd távoztával Schwartz Kálmán igazgató látja el. Az új állomás tengerszint feletti magassága 222 m, a Lähne-intézetben 230 m volt.

A meteorológiai állomás 1925. szept. 22-ig maradt a leánygimnáziumban, majd a közben Sopronba menekült selmecebányai Erdészeti és Bányászati Főiskola Erdővegytani Tanszéke vette át az állomást, s így az elhelyezés intézményes és végleges megoldást nyert (tengerszint feletti magasság 234 m). Az észleléseket az OMI volt selmecebányai észlelője, Dankó István laboráns végezte a tanszékvezető Vági István professzor ellenőrzése mellett.<sup>14</sup>

10 Losonczy Zsuzsanna: A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium története 1853–1903. Sz. 1972, 3–4. sz.

11 GySmL. 2. sz. (Sopron) T–4/620, valamint az OMSz Archivumában fekvő és az állomásra vonatkozó korabeli „Meteorológiai feljegyzések”-ből.

12 A Vitnyéd-Csermajor Kisgazdaképző iskolájában létesített állomás kapott a harmincas évek közepén egy napfénytartammérőt. A Dunántúlon ebben az időben Sopron megye mellett csak Pécs rendelkezett ilyen műszerrel. Réthly: Siófoki meteorológiai állomás, AZ IDŐJÁRÁS 1928, 163.

13 Vö. a 9. lapalji jegyzetet! Az átmenet éveiben, 1918–19–20-ban az Orsolya-rendi Gimnázium is küld időjárás jelentéseket az Intézetbe.

14 Dankó István 1910-től (Sopronban 1925. szept. 23-tól) 1945 áprilisáig végezte az észleléseket. Hosszú és lelkiismeretes munkájáért a Magyar Meteorológiai Társaság még 1936-ban Hegyfok-émlékéremmel tüntette ki. Dr. Réthly Antal: Hegyfok emlékérem alapítása, AZ IDŐJÁRÁS 1936, 75.

Az új állomáson a műszerek csak ideiglenes helyre kerültek. Az ún. alapműszerek közül a pszichrométert (száraz-nedves hőmérőpár) a tanszék épületének ÉK-i oldalán egy ernyős fedelű bádogházikóba szerelték fel, majd később a többi műszerrel együtt a korszerű és ma is használatos fából készült redőnyös hőmérőházikóba (ún. angol bódéba) helyezték át. A szabadban felállítandó műszerek végleges helyéül a főiskola parkjának közepén elterülő gyepest jelölték ki az épületektől távol, s így csak a felnövekvő fák árnyékoló hatásától kell időnként mentesíteni az állomást (2. sz. kép).

A következő évek során a felszerelés kibővült napfénytartammérővel,<sup>15</sup> talajhőmérőkkel, önró műszerekkel (hőmérséklet, légnyomás, légnedvesség, csapadék, szél), egyszóval a kor színvonalának megfelelő elsőrendű klimatológiai, illetve szinoptikai állomássá fejlődött a soproni állomás. A műszerek egy része kezdetben a főiskola tulajdonát képezte, ma már saját műszerparkkal rendelkezik az állomás.

Az észleléseket 1945 áprilisáig Dankó István végezte. Elköltözése után a tanszék dolgozói és társadalmi észlelők látják el szerény tiszteletdíjért vagy egyéni lelkesedésből a nagy leköötöttséggel járó szolgálatot (Asztalos Dezső, Hauer Béla, Kovács Béla, Orth Béla, Szendrey István, Dezsényi Ede, Babos Károly, Várkúti János, Weszely Sándor, Leyrer Frigyes).

Az észlelési naplók percnyi pontossággal jelzik, hogy az adott időpontban milyen volt Sopronban az időjárás. S miként az elődök sokrétű feljegyzései, úgy ezek a füzetek is tartalmaznak helyenként nem a „profiljukba” vágó bejegyzéseket. Így pl. megörökítik a II. világháború légiriadóit, megemlékeznek a város két gyászos emlékű napjáról:

„1944. dec. 6: 11<sup>40</sup> — 2-ig bombatámadás! Világítás, telefon hiányzik.”

„1945. márc. 4: Bombatámadás miatt a megfigyelés lehetetlen. Világítás nincs. Út járhatatlan.”

Az akkori lelkiismeretes észlelő érdeme, hogy a háború okozta nehéz időkben is helytállt, s ezzel biztosította az észlelések folyamatosságát.

A háború utáni évek a romok eltakarításával, a megmaradt értékek számbavételével, az újraképzéssel telnek el. Az 50-es évektől kezdve már nagyarányú fejlődésnek vagyunk szemtanúi. A meteorológiai szolgálat is olyan mérvű állami támogatásban részesül, amely a háború előtti időkben szinte elképzelhetetlen arányú fejlődést tesz lehetővé. Ennek köszönhető, hogy a soproni állomás is 1956. február 1-től már 1 főhivatású (+ 1 társadalmi) észlelővel, ugyanez év nyarától már 2, majd később 4 főhivatású dolgozóval lássa el az immár óránkénti észleléseket és jelentéstovábbításokat megkövetelő munkáját, ugyanakkor éghajlati feldolgozásokat is végezzen.

Az időjárási számkulcsos táviratok továbbítása hosszú ideig a posta közvetítésével történt. 1961 óta az állomás saját rádió adó-vevővel rendelkezik, 1967. aug. 4-től kezdve URH adó-vevő készülékkel továbbítja a jelentéseket.

Az állomás — határmenti fekvését tekintve — fontos láncszeme az országos viharjelző szolgálatnak. Mint ismeretes, az erős széllel, viharral párosult időjárási frontok igen gyakran Ny-ÉNy felől törnek be a Kárpát-medencébe, s órák alatt gyökeres változást okozhatnak hazánk időjárásában. Az idegenforgalom óriási arányú növekedése idején elsőrendű érdek, hogy időben történjen veszély esetén a balatoni vagy dunai strandolók riasztása.

A soproni állomás, amely egyúttal a repülés biztonságát szolgáló veszélyjelző hálózat tagja is volt, már 1934 júniusa óta küldött a balatoni viharjelzés céljaira je-

<sup>15</sup> A 60-as évek közepétől egy napfénytartammérő a postaépület tetején volt elhelyezve, de a papírszalagot a közelben tanyázó csókák minduntalan kitépték a műszerből. Végül is a Károly-kilátó teraszán nyert elhelyezést a napsugárzásíróval együtt. (Az egyetem kertjében felállított műszer reggel és este az árnyékhatás miatt alacsonyabb értéket mutat a valóságosnál, ez tette szükségessé egy újabb műszer szabadabb helyen történő felállítását).

lentéseket.<sup>16</sup> Ez a jelentőszolgálat a II. világháború alatt felbomlott, s csak 1951. június 30-ával indult meg újból a viharjelzés. Az újjászervezett hálózatból természetesen a soproni állomás sem maradt ki, észlelőgárdája igen megbízhatóan látja el az ország ÉNy-i kapujában rábízott őrtálló feladatát.

Az állandó jellegű napi munkák elvégzése mellett az állomás rendelkezésére áll mindazoknak a hivataloknak vagy személyeknek, akik valamilyen időjárás-éghajlati adat iránt érdeklődnek. Gyakori ügyfelük az Állami Gazdaság, többször érdeklődik az építőipar, a vasút, posta, rendőrség, Városi Tanács s természetesen az üdülők, kirándulók.

Szívesen látják az állomás dolgozói az iskolákból érkező tanulócsoportokat. Az érdeklődő osztályoknak, szakköröknek megmutatják az állomás műszerkertjét, s rövid ismertetést adnak mindennapi munkájukról.<sup>17</sup> A meteorológiai ismeretek oktatásából is tevékenyen kiveszik részüket: az Erdészeti Szakközépiskola II. o. tanulói járnak ki váltakozva az állomásra, és itt egészítik ki azokat a szakmájukhoz szükséges meteorológiai alapismereteket, amelyeket elméleti felkészülésük során a tankönyvekből már elsajátítottak.

Az elmondottak után felmerülhet a kérdés: mi lesz az állomás további sorsa? Várható-e fejlődés, s milyen irányban? Már 1950-ben felvetődött egy — a főiskolától független — meteorológiai obszervatórium építésének gondolata. A terv azóta hol elaludt, hol feléledt, s közben több változáson ment keresztül.

A létesítendő obszervatórium színhelyéül szóba jött kezdetben a Panoráma út környéke. A terv szerencsére elejtődött. A hegyes-dombos Ny-i szektor nagymértékben zavarta volna a megfigyeléseket horizontális irányban.

E tekintetben viszont előnyösnek kell mondanunk a második elképzelést. A háromszintes obszervatórium a város DK-i részének egyik kiemelkedő pontján, a Kuruc körút 6. sz. alatti műemlék jellegű romos szalmalomb épület és telek megvásárlásáról és a célnak megfelelő átalakításáról a tárgyalások már eléggé előrehaladott stádiumban vannak. Ezúttal úgy látszik, hogy az obszervatórium ügye hosszas vajúdás után belátható időn belül megoldódik. Az állomás múltja, földrajzi fekvése, valamint Sopron város tradicionális érzéke a kultúra és a tudományos létesítmények támogatása iránt feltétlenül kötelez és biztosíték arra, hogy a régóta húzódó ügy egyszer s mindenkorra megnyugtatóan rendeződjék.

### III.

A megfigyelések és észlelések történetének vázlatos áttekintése után néhány szóban említést kell tenni azokról a periférikus helyzetű meteorológiai tevékenységekről is, amelyek nem kimondottan az állomásra és dolgozóira vonatkoznak.

Maga az a tény, hogy az állomásnak a főiskola-egyetem a vendéglátó gazdája már 1925 óta, egymagában is meghatározza szoros kapcsolatát az egyetemi meteorológiai oktatás vonatkozásában is. A kikerülő erdőmérnökök az állomás műszerparkjában ismerték és szerezték meg azokat a gyakorlati tudnivalókat, amelyek elmélyítik az éghajlattani előadásokon szerzett elméleti ismereteket. (Erre a célra a tanszék ma már saját műszerállománnyal rendelkezik.)

A II. világháború előtti években a hazai egyetemeken alig volt időjárás-éghajlat-tani előadás; Sopronban már a 30-as években kötelező szigorlati tárgy.<sup>18</sup> Végzett erdő-

<sup>16</sup> Tanczer Tibor: Viharjelzés a Balatonon és Dunán (Fejezetek... 121–123). Miként az európai időjárás-előrejelző szolgálat megszervezésére az emlékezetes balaklavi katasztrófa (1854. XI. 14) adott indító lökést, ugyanígy a balatoni viharjelzés megszervezésére is két viharra volt szükség: 1933. júl. 16-án, majd 30-án halálos áldozatokat követelt a hirtelen kitört vihar. 1950. május 28-án ugyancsak szomorú vasárnapja volt a Balatonon strandolóknak.

<sup>17</sup> Várkúti János: A soproni meteorológiai állomás a népszerű ismeretterjesztés szolgálatában. Légkör. Az Országos Meteorológiai Intézet szakmai tájékoztatója. Bp., 1957. június, 6–7.

<sup>18</sup> Réthly Antal: Tanszéket a meteorológiának. AZ IDŐJÁRÁS 1930, 204.

mérnökeink meteorológiai felkészültsége elsősorban szakterületükön igen eredményesnek bizonyult. Főiskolai-egyetemi előadók kiváló elméleti felkészültségű, ugyanakkor jó gyakorlati érzékkel rendelkező egyetemi tanárok, mérnökök voltak. Oktató tevékenységük mellett aktív kutatómunkát — elsősorban ökológiai vizsgálatokat — végeztek, számos egyetemi jegyzetet és tankönyvet írtak. Ismertebb nevek a régiek közül: Botvay Károly, Fehér Dániel, Ijjász Ervin, Roth Gyula, Szántó István, Vági István stb.<sup>19</sup>

Napjainkban elsősorban Martos András egyetemi adjunktus és Csapody István erdőmérnök nevét kell megemlítenünk. Csapody István a botanikában használja fel igen konstruktív módon a klimatológiai kutatások eredményeit. Martos András már 1954 óta — még akkoriban Botvay Károly kezdeményezésére<sup>20</sup> — igen alapos és munkaigényes kutatómunkát végez a Sopron-környéki erdők csapadékeloszlásának tanulmányozása céljából.<sup>21</sup>

Pődör János (a meteorológiai állomás vezetője) és Csanády Etele a légköri csapadékban fellelhető oldott anyagok kvantitatív vizsgálatára végeztek az oldatok vezetőképességén alapuló méréseket.<sup>22</sup>

Az időjárás függvényeként jelentkező országfásítási problémák is érintették Sopront.

Már 1922-ben elrendelte a földművelésügyi miniszter, hogy „... a m. kir. Erdészeti Kísérleti Állomás Sopron, a m. kir. Meteorológiai Intézettel karöltve, tegye tanulmány tárgyává az alföldi erdők és kisebb-nagyobb facsapatok kihatását a széljárásra.”<sup>23</sup>

1950-ben a Magyar Meteorológiai Társaság közgyűlése az országfásítás meteorológiai alapjainak és meteorológiai következményeinek megvitatása céljából munkabizottságot szervez, amelynek dr. Botvay Károly, a soproni Műszaki Egyetem Termőhelyismeretani Tanszékének tanára is tagja.

1950. június 10-i, majd 1950. okt. 16-i felszólalásában dr. Botvay Károly bejelenti, hogy tanszéke is ütemtervet dolgozott ki a fásítások mikroklimatikus hatásának vizsgálatára, felhívja a figyelmet a szélvédelem esetleges negatív kihatásaira is, továbbá a vizsgálatok metodikai kérdéseivel foglalkozik.<sup>24</sup>

A város meteorológiai múltjának megismeréséhez kívánczik az a feljegyzés is, amely szerint 1935-ben, a friedrichshafeni aerológiai kongresszus egyik határozatának következményeként Sopronban 3 napig magassági széléréseket végeztek az Alpok keleti lejtőin szép anticiklonos időben fellépő ún. „magyar szél” tanulmányozására.<sup>25</sup>

Szeptember 1—3 között 18 felszállás történt, közülük 3 az éjjeli órákban, villanylámpákkal ellátott léggömbökkel. A méréseket a Szőlészeti és Borászati Szakiskola kertjében végezték a Meteorológiai Intézet tisztviselői: Tóth Géza és Béll Béla.

19 Vági István: A meteorológia és éghajlatlan elemel. Sopron, 1929. Botvay Károly egyetemi jegyzetei, valamint több dolgozata az erdészeti meteorológia kérdéseiről (Időjárás, Erdőmérnöki Főiskola Közleményei stb.). Ijjász Ervin tanulmánya a talajfelfagyással kapcsolatban végzett Brand-majori kísérletekről.

20 Csapadékmegfigyelő hálózat Sopron vidékén. Légkör. Az Országos Meteorológiai Intézet szakmai tájékoztatója Bp. 1956. július 12.

21 Martos András: Sopronkörnyéki erdők csapadékeloszlása és ennek termőhelyi vonatkozása. Vö. A Magyar Meteorológiai Társaságnak X. Vándorgyűlésén elhangzott előadások és hozzászólások Sopron, 1964. augusztus 28—30: Az erdészeti meteorológia néhány kérdése. (Szerk.: Hille Alfréd és Ambrózy Pál) Bp., 1965. 71—80.

22 Pődör János—Csanády E.: Adatok a csapadék oldott anyag tartalmára vonatkozóan. Légkör. Az Országos Meteorológiai Intézet szakmai tájékoztatója. Bp. 1969. 4. szám, 93—96.

23 Marczell György: Az erdő hatása a szélre. AZ IDŐJÁRÁS 1925, 137.

24 A Magyar Meteorológiai Társaság jubileuma. IDŐJÁRÁS 1950, 134; 245; 340.

25 Tóth Géza: Magassági szélérések (pilotmérések) Sopronban. AZ IDŐJÁRÁS 1935, 154. A másik kijelölt magyar város Szombathely volt. A mérési eredmények feldolgozása a bécsi intézetben történt.

A Szakiskola különben ugyancsak végzett időjárás-észleléseket; feljegyzései az 1928—1944 közötti időszakra megtalálhatók az Országos Meteorológiai Szolgálat (OMSz) Archivumában.

A városunkkal határos községek jó részében is folynak csapadékmérések, de ezek működésének ismertetése nem feladatunk.

Meg kell azonban még röviden emlékezni a Magyar Tudományos Akadémia soproni Geofizikai és Geodéziai Kutató Intézetének a légköri elektromosság- és ionoszférakutatásokra irányuló immár 10 éves munkájáról.



2. kép: A meteorológiai állomás műszerkertje

A légköri villamosság múlt századbeli szervezett észlelői közül — ami akkoriban a zivatarészleléseket jelentette — Sopron sem maradhatott ki. Héjas Endre ismert monográfiájában<sup>26</sup> Sopron előkelő helyet foglal el; elsősorban dr. Filiczky észleléseit emeli ki a szerző. A zivatarfigyelő hálózat 1910 körül megszűnik, ezentúl a csapadékmérő állomások jegyzik fel a zivataros napok számát.

<sup>26</sup> Héjas Endre: A zivatarok Magyarországon az 1871-től 1895-ig terjedő megfigyelések alapján. Bp. 1898, 74, 86.

A légköri elektromosságra vonatkozó vizsgálatok azonban nem merülhettek ki csak a zivatarmegfigyelésekben. A kutatómunka a műszerek és módszerek tökéletesedésével az elmúlt 100 év alatt nagymértékben kiszélesedett. A MTA soproni Geofizikai Laboratóriumának hazai és külföldi szakirodalmi publikációi is igen jelentős és eredményes kutatómunkáról számolnak be, amelyek főként a légköri feszültség- és regisztrálására és a csúcskiszülési áramok vizsgálatára irányulnak (Márcz Ferenc—Bence Pál).

Az ionoszférakutatások elsősorban az E-rétegben folyó elektronáramlások és a földmágnességi összetevők közötti összefüggéseket vizsgálják (Bence Pál—Wallner Ákos),<sup>27</sup> továbbá az ionoszférikus abszorpció változásainak mérésére irányulnak. Az igen kis rezgésszámú elektromágneses hullámok tanulmányozásával gyakorlati célokat is követnek, ugyanis a feltevések szerint ezek a hullámok befolyásolhatják a kémiai reakciók lefolyását, így az emberi szervezetben végbemenő fiziológiai folyamatokat is.<sup>28</sup>

1964 újabb dátum krónikánk adattárában: az erdészeti felsőfokú oktatással rendelkező s történelmi múltú város vonzóereje mellett bizonyára szerepe volt Sopron meteorológiai miliójének is abban, hogy a Magyar Meteorológiai Társaság 1964-ben itt tartotta X. vándorgyűlését „Az erdészeti meteorológia néhány kérdése” összefoglaló címmel. Az elhangzott előadások erdő-központúságuk mellett igen értékes megállapításokat tettek városunk és környékének éghajlati, fásítási, hidrológiai és orvos-meteorológiai kérdéseiről, a Fertő tó nádasklimájáról.

A soproniak mindenkori széleskörű érdeklődését és fogékonyságát az új iránt bizonyítja az is, hogy az ún. Lambrecht-féle „Időjelző” magyarországi megjelenése után alig néhány évvel már városunk is rendelkezik ilyennel: 1911-ben a Városszépítő Egyesület saját költségen felépítet egyet a Deák téren. A díszes kivitelezésű létesítmény, amelynek műszerei már felújításra szorulnak, ma is kedvenc találkozóhelye a kirándulásra induló természetjáróknak.<sup>29</sup>

A tanulmányomban közölt táblázatban néhány közérdeklődésre számot tartó éghajlati adatot mutatok be az elmúlt évtizedek időjárás feljegyzéseiből. Noha a legtöbb időjárás elemről már 100 vagy közel 100 éves anyag áll rendelkezésre, azok homogén tételéhez (az állomás helye többször is változott) és a feldolgozásokhoz huzamosabb idő szükséges. Azonban a 40—50 éves átlagok már elég jól karakterizálják egy vidék időjárását-éghajlatát, így mindenképpen hasznosak lehetnek azok számára, akik munkaterületükön (mezőgazdaság, építőipar, turisztika, sport stb.) egyik-másik éghajlati adat figyelembevételét nem mellőzhetik. A közölt adatok az OMSZ kiadványából származnak.<sup>30</sup>

27 Flórián Endre: A légköri elektromosság és az ionoszféra kutatásának története. Fejezetek ... 469.

28 Bence Pál: Az alsó ionoszféra fizikai folyamatai, MTA X. Osztályának Közleményei 3. (1970), 85—101.

29 GySmL. 2. sz. (Sopron) II. 68/911. Létesítésének körülményeiről, működéséről később kívánok beszámolni.

30 Országos Meteorológiai Intézet: Magyarország Éghajlati Atlasza. II. kötet. Adattár. Bp.



## ÉGHAJLATI ADATOK SOPRON (EGYETEM) 1901—1950

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Év
<i>Légnyomás mm</i>													
700 +	43,6	42,2	41,1	39,6	40,7	41,3	41,2	41,7	43,1	42,7	42,3	42,3	41,8
<i>Hőmérséklet C°</i>													
Átlag	-1,3	0,2	4,8	9,6	14,5	17,6	19,7	18,9	15,3	9,7	4,2	0,5	9,5
Abs. max.	17,0	18,4	23,6	29,4	32,0	35,6	37,7	36,5	33,6	28,1	21,6	16,5	37,7
év/nap	48/14	44/01	38/22	47/28	45/12	35/28	50/05	43/22	42/04	42/01	26/01	20/31	.
Abs. min.	-22,2	-29,9	-15,1	-6,8	-2,0	3,4	6,0	5,2	-1,5	-12,6	-12,0	-19,0	-29,9
év/nap	42/24	29/11	29/02	29/06	35/02	28/03	30/13	40/21	39/29	08/23	21/30	27/21	.
<i>Fagyos nap</i>	24,9	20,7	12,8	3,1	0,3	.	.	.	0,02	2,2	10,8	19,6	94,5
<i>Csapadék mm</i>													
Átlag	35	35	39	51	70	75	90	71	66	56	53	47	688
Maximum	111	97	109	151	196	131	330!	185	208	152	174	126	1130
Év 1900 +	48	47	37	21	36	10	14	24	22	44	49	03	03
Minimum	3	3	2	5	12	17	12	7	5	7	3	2	451
Év 1900 +	04	13	21	46	37	32	04	14	32	20	24	24	32
24 órás max.	29	33	43	37	58*	80	78	58	81	50	66	46	81*
<i>Havas nap</i>	6,0	5,4	3,8	1,2	.	.	.	.	0,0	0,6	1,9	5,4	24,3
<i>Derült nap</i>	2,3	3,0	3,9	2,9	3,4	3,3	4,1	5,5	6,1	4,2	1,5	1,4	41,6
<i>Borult nap</i>	15,6	12,3	11,2	9,9	8,2	7,9	5,8	5,6	7,5	11,6	14,8	17,9	128,3

\* Az állomás naplója szerint 1967. május 31-én 101 mm eső esett Sopronban!

A két uralkodó szélirány az ÉENy-i (45,4%), illetve a DDK-i (26,5%). A szélcsendes napok gyakorisága 13,5%.

## KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Házi Jenő:

István, az első soproni városbíró  
(1277)

1. Nagy idő által megérlelt nagy ember volt István, az első soproni városbíró, egy soproni várjobbágyból felemelkedett köznemes, akinek orszlánrésze volt abban, hogy Sopron királyi vár 1277-ben királyi városi rangot nyert, így Sopronnak ő lett az első városbírája. Ennek 1977-ben lesz a 700 éves jubileuma!

2. 1273 aug. 7-én II. Otakár cseh király Laa alatt összegyűlt nagy hadseregével átkelt a Morva folyón és megindult Magyarország ellen. Rövidesen elfoglalta Pozsony, majd északra fordulva hatalmába kerítette Nagyszombat városát és csapatai elkalandoztak Csejte váráig, amelyet elfoglalni azonban már nem tudtak. Innét visszafordult, Dévény alatt a Dunán vert fahídon átkelt a folyam jobb partjára, majd előnyomulva Mosont és Magyaróvárt, utóbb pedig Gyórt vette birtokába, átkelt a Rábán is. Itt a vele szembenálló magyar sereg már mind erősebb ellenállást tanúsított, ezért a cseh király letett arról a szándékáról, hogy tovább törjön előre az ország belseje fel: visszafordulva, a Rábaközön át okt. 3-án Sopron falai alá érkezett. Mivel a vár, amelyet Péter várnagy védett, szépszerével nem adta meg magát, ezért azt seregével körülkerítette és a várfalakat 14 faltörővel kezdte ostromolni.<sup>1</sup>

A vár védői kezdetben nagy bátorsággal védekeztek, mert bíztak a felmentő magyar seregben, amelyet Héder-nembeli János soproni ispán vezetett. Ez a csapat Lozs és Peresztég mellett valóban sikerrel verekedett, ahhoz azonban gyöngye volt, hogy Sopron várát felszabadítsa.<sup>2</sup>

Mikor nyilvánvalóvá lett, hogy a vár felmentésére segítség nem érkezik, Péter várnagy hajolt a cseh király megvesztegető ajánlatára, éppen ezért a várvédő várjobbágyokat és a lakosságot igyekezett rábeszélni, hogy hódoljanak meg a cseh királynak. István tímár és testvérei: Péter és Schwärzel (*Suerchel*) a többiek nevében is ennek kereken ellenmondottak, mire Péter várnagy „bünt bünre halmozva” e három testvért kivégeztette, és az így megrémített várvédők zavarát felhasználva, a várat árulással az ellenség kezére játszotta.<sup>3</sup> A cseh király kegyes volt a meghódolt várhoz és annak védőihöz, amennyiben azzal a kiváltsággal tüntette ki őket, hogy mint az osztrákok, szabadon, békében járhasanak mindenütt a birodalmában, de hűségük biztosítására a legelőkelőbb családok fiait túsokul magával vitte.<sup>4</sup>

Sopron teljes 3 éven át volt a cseh király birtokában. Ez idő alatt azonban II. Otakár felett, kit idáig a hadi szerencse elkényeztetett, vészes felhők kezdtek tornyosulni. Még 1273. okt. 1-én a német választófejedelmek Habsburg Rudolf grófort királynak választották meg. Mivel II. Otakár egy éven és egy napon belül Rudolftól nem kérte hűbére megerősítését, 1274. nov. 19-én a német birodalmi gyűlés Nürnbergben őt minden birtokától megfosztotta. Az új királyra, Habsburg Rudolfra várt, hogy ennek a határozatnak érvényt is szerezzen, amit csak háborúval lehetett elérni. Rudolf nem sietett e határozat végrehajtásával, csak 1276. jún. 24-én üzenté meg II. Otakár cseh királynak a háborút, és egyben kimondta rá a birodalmi átkot.

1 Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Bp., 1899<sup>2</sup>, II. 313–314. Az ostrom kezdetére, vö. Emler, Josephus–Erben, C. J.: Regesta diplomatica necnon epistolaria Bohemiae et Moraviae. Prag, 1885–1892, II, 339.

2 Mikó Sándor (SSz. 1961, 164) ezt a csatát helytelenül 1273 júliusára teszi.

3 Wagner, Hans–Lindeck–Pozza, Irmtraut: Urkundenbuch des Burgenlandes. Graz–Köln, 1955–1965, II, 134.

4 Gombos, Albinus: Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium. Bp., 1937–1938, I, 510–511, 784.

II. Otakár Csehországban várta a támadást. Rudolf azonban a Duna jobb partján nyomult előre és okt. 18-án Bécs alatt állott, mire a stájer és a karinthiai urak, valamint az osztrákok elpártoltak a cseh királytól,<sup>5</sup> ugyanakkor pedig IV. László magyar király hadserege, szövetségben Rudolfal, Sopron felé közeledett.

Sopron élén Pero halála után a mi Istvánunk állott mint a vár bírása, akinek döntenie kellett, hogy a soproniak túszerzők elhurcolt fiaikra való tekintettel ellenálljanak-e a törvényes királyuknak, vagy a túszerzők sorsukra hagyva meghódoljanak. Nem volt könnyű a döntés, mivel Istvánnak is Miklós nevű fia és két nővére is egy-egy fia ott volt a túszerzők között. Így hát az édesapai szív küzdött a hazaszeretet, a kötelességteljesítés parancsával szemben. Végül is győzött a hazához való ragaszkodás elemi parancsa, melynek hatására a vár kapui megnyíltak, hogy a nemsokára feltűnő királyi lovascsapatokat alattvalói hűséggel és boldog örömmel befogadhassák.<sup>6</sup>

Sopronnak ez az elhatározása rendkívül kedvező benyomást keltett mind a fiatal IV. László királyra, mind a környezetében tartózkodó főurakra, akik ellenállásra számítottak. Az önkéntes meghódolás jutalma nem maradhatott el. Ennek a jutalomnak első megnyilvánulása az 1277. jan. 17-én kiadott királyi oklevél volt, amely a lövéri nyilasok másik felét is a soproni várhoz kapcsolta a megfogyatkozott várvédők gyarapítására.<sup>7</sup> Természetesen ezek a várhoz kapcsolt lövérek magukkal hozták a birtokaikat, így nemcsak a mai Lővér nyaralótelep másik részét, hanem a mögöttük elterülő hatalmas erdőséget is. Vajon a mai polgárok, miközben ebben az erdőségben turistáskodnak felüdülés céljából, gondolnak-e arra, hogy ezt a nagyszerű természeti kincset annak a haza iránti töretlen hűségnek köszönhetik, amelyért István tímár és két testvére: Péter és Schwärzel életüket adták, utóbb pedig a túszerzők hasonlóképpen a vérükkel fizettek? Aligha hinném, hogy bárkinek is eszébe jutna erre gondolni. Most, hogy készülünk a 700 éves jubileumra, elérkezett az ideje annak, hogy minden soproni polgárnak emlékezetébe vessük: ezt a gyönyörű nyaralótelepet és hatalmas erdőségeket — magának IV. László királynak szavai szerint — annak lehet köszönni, hogy 1276 őszén a soproni várvédők nem kímélve meg saját fiaikat, kiket kénytelenek voltak a cseh királynak túszerző adni, a soproni várat sértetlenül a magyar királynak visszaadták.

Ezt a királyi kegyet még ugyanabban az évben, 1277. nov. 20-a táján követte a városi kiváltságokat adományozó oklevél kiállítása. A legfontosabb oklevél, amit Sopron hosszú évszázadok folyamán felmutathat.

3. IV. László király 1277. nov. 11-én Hainburg táján találkozott Rudolf német királlyal, kivel szövetségét a cseh király ellen megújította, majd innét Sopronba vette útját, ahol egy hétig időzött. Ez idő alatt a vár helyzete és állapota is bőséges megbeszélés tárgya volt. Ezeknek a megbeszéléseknek és a várlakók kérésének lett az eredménye annak a latin nyelvű oklevélnek kiállítása, amely eredetiben ma is megvan, a városi levéltárnak féltett kincse. Néhány fontosabb része fordításban így hangzik:

„László, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodomeria, Kunország és Bolgária királya, minden Krisztus hívőnek, aki jelen sorainkat látja, üdvöt a mindnyájunk Üdvözítőjében! E sorainkkal akarjuk mindenki tudomására adni, hogy a mi hűséges soproni polgáraink színünk elé járulván tőlünk alázatosan könyörögve azt kérték, hogy mi őket királyi bőkezűségünkkel kegyeskedjünk abban a szabadságban megtartani, amelyet a mi drága elődeink, a boldog emlékü dicső magyar királyok, Béla nagyatyánk és István atyánk adományoztak nekik. Mi tehát köteles kegyességből illendő kérésükre hajolván és figyelembe véve azt a kedves hűséget és becses szolgálatokat, amelyet irányunkban fíradhatatlanul a polgárok kifejtettek a soproni várunk megvédelmezésében és minden másban — országunk halálos ellensége, a cseh király ellenében, aki zsenge korunkban sok

5 Pauler i. h. 318, 327.

6 Hazai okmánytár. Bp., 1865–1891, II, 28.

7 Wagner-Lindeck-Pozza i. h. 95.

pusztítást és fosztogatást gonoszul elkövetni nem szégyellt, azután sok várunkat is elfoglalt, részint erőszakkal, részint csalárdul —, és akik súlyos szükségtől kényszerítve gyermekeiket a cseh királynak túsokult átadták, de mégis, hogy irányunkban hűségüket megőrizhessék, nem kegyelmezve fiaiknak, az említett várunkat nekünk sértetlenül visszaadták, nem törődve azzal a veszéllyel sem, hogy gyermekeik a cseh király hatalmában maradtak, erre való tekintettel megígértük és megígérjük, hogy e polgárainkat sértetlenül meg fogjuk őrizni abban a szabadságban, amelyet még Magyarország dicső királyai, nagyatyánk, Béla úr és atyánk, István, kiváltságleveleik által adományoztak vagy rendelték nekik.

Ezenkívül azt akarjuk, hogy ezek a polgárok mentesek és kivételezettek legyenek minden bárónknak, de különösen a mindenkori soproni ispánnak joghatóságától, hatalmától és ítéletétől olyanformán, hogy a köztük felmerülő nagyobb és kisebb perekben, úgyszintén a vérontásban és az emberölésben e polgárok által minden év Szent György napján közös akarattal megválasztott mindenkori bíró ítélkezzék és döntsön a székesfehérvári polgárok, valamint az országunkban élő egyéb vendégek szokása szerint...

Hasonlóképpen akarjuk, ha bárki a nemesek vagy szabad állapotú emberek közül kíván beköltözni a mi soproni várunkba, azt szabadon megtehesse és ott biztonságban lakozzék, és a nemesek birtokaikat az előbb említett polgárok szabadságában megőrizhessék. Ha pedig valaki ebből a várból távozni akar, azt megteheti, ha minden ügyét elintézte, az épületeit eladta, és ha az igazságos földbért megfizette.

Ugyancsak megengedjük, hogy minden hét keddjén minden vámtól mentes szabad vásár tartassék úgy, hogy ezen a napon a mindenkori soproni ispán sem az országunkban lakó idegenektől, sem a polgároktól vámot nem szedhet, azok a kereskedők pedig, akik külföldi országból jönnek be, a szokásos vámot fizessék meg...<sup>18</sup>

Sopron városának későbbi fejlődését és jelentőségét ennek az ünnepélyes királyi oklevélnek imént kiragadott részei biztosították: a megyeispántól való függetlenség; szabadon változott bírójuk főbenjáró perben is ítélkezik; a szabad beköltözés és eltávozás; a vámmentes hetivásár mint az ipar és kereskedelem legfontosabb előmozdítója.

Mindezeket a pontokat a városi tanács évszázadokon keresztül sértetlenül meg tudta őrizni mindenféle ellentétes áramlattal szemben, így elmondhatjuk, hogy István bíró elhatározása, mikor 1276 novemberében a túsokat feláldozva a várkapukat megnyitotta a törvényes magyar király előtt, olyan sorsdöntő tett volt, amelyhez foghatónak csupán 1921-ben a soproni népszavazást tekinthetjük.

4. 1971-ben, amikor Sopron egykori nagy polgármesterének, Lackner Kristóf születésének 400. évfordulója volt, Sopron város hálából, nagyon helyesen, kőbe faragtatta mellképét. Úgy illenék, hogy 1977-ben, amikor a várossá fejlődés 700 éves jubileumát fogjuk megünnepelni, István városbíró egész alakját bronzba öntessük. Ennek a szobornak jobb helyet sem lehetne találni, mint az Új utca és a Szent György utca találkozásában lévő kis teret, ahol néhány ház állott, amelyeket az 1944. dec. 6-i légi bombázások elsöpörték a föld színéről.

*Csepregi Horváth E. János:*

#### **Soproni Társaskör Budapestén (1881 - 1888)**

A Budapestén működő Soproni Társaskör 1881. április 7-én alakult meg. Alapszabályait 1881. május 1-én hagyta jóvá a belügyminisztérium 20447. szám alatt. A rövid életkort, alig 7 évet elért egyesület példát szolgáltatott arra, milyen nehéz összefogni a szűkebb szülőföld szétszóródott gyermekeit.

8 I. h. 102-103.

Egyébként a társaskör, azaz kaszinó nemcsak a városból toborozta tagjait, hanem kiterjeszkedett az egész vármegyére, sőt azon túl a vonzó központba eső egész vidékre. Résztevői közt találunk más megyékből származókat, sőt kivételesen pestieket is, utóbbiak valószínűleg másodnemzedékesek, és olyanokat, akiket baráti karonfogás vezetett a rokonszenves társaság körébe. Az összeforrasztó tényező meg nem lehetett más, mint a hajdani iskolatársi viszony, amely mindannyiukat a város kultúrájával oltotta be. Természetesen az egyesület nem találhatta pusztán célját az egyhangú klubéletben vagy baráti poharazgatásban; magasabb közérdekű tartalommal is meg kellett tölteni.

Az 1884-ben kibocsátott taggyűjtő ívek egyik példányára a Kör akkori titkára, Csepregi Horváth János,<sup>1</sup> idők múltával ezt jegyezte fel: „Felélesztettük, de nem tudunk semmire sem menni. Nem volt már semmi összetartás!” Ebben foglalhatjuk össze a Társaskör végzetének alakulását.

Az előzményekről és a megalakulásról nincsenek különös adataink. Okmányok alig készültek, csupán a kaszinójellegű összejövetel indult meg. Az alapítók dr. Hoffmann Pál<sup>2</sup> elnöklete és vezetése alatt bocsátják ki felhívásukat ezzel a szöveggel: „Alulírottak felkérlik mindazon fővárosi lakosokat, akik egy Soproni társaskörnek Budapesten leendő alakulására szövetkezni hajlandók”, az Arany Sas vendéglő különtermében jelenjenek meg. Aláírói Hoffmannon kívül dr. Zsivora György,<sup>3</sup> ítéltáblai tanácselnök, Péterfy Sándor<sup>4</sup> és Kurz Sámuel tanárok, dr. Hauer Sándor ügyvéd, valamint Falvay Antal<sup>5</sup> tanár. De később többen is jelentkeznek. A Társaskör alapszabályai különleges rendelkezéseket nem tartalmaznak. „Tagja lehet minden olyan feddhetetlen jellemű egyén, a ki a Soproni Társaskör és annak céljai iránt érdeklődik”. Helyi korlátozások, kizáró meghatározások tehát nincsenek. Célkitűzései kétirányúak: „1. Anyagi és erkölcsi támogatása azon a társaskör tagjai által ajánlt ifjaknak, a kik Budapesten továbbképzetésük céljából tartózkodnak; 2. A társas árintkezésnek létesítése s fenntartása a társaskör tagjai közt, azonban az egyesület pénztárának igénybevétele nélkül.” A 2. pont a szokott kaszinói tevékenység alapjait veti meg. Figyelemreméltó azonban az 1. pont, mert ez szociális, vagy mint akkoriban mondták, „humánus” feladatot tűz ki működésük elé. Nagyon korszerű kívánság volt ez akkoriban. Megindult és folyt a versenyfutás a nagyváros és vidék közt a kibontakozó értelmiségi középosztály kereteinek megszállására. A vidék szorongva érezte, hogy előnyversenybe került, hol tehetségeinek gátakat kell elhárítaniok, hogy a társadalmi kiválogatás keretében a nagyvárost ellensúlyozhassa. Amint később látjuk, a 4 §-nak ez az 1. pontja lesz az a fogantyú, amellyel a tagokat a Társaság életének meghosszabbítására ráveszik. Ennek a szempontnak felkarolója Csepregi Horváth János, aki a társadalmi kiválogatás hasonló hajszálcsovein, nehéz küzdelmek után kerül fel a főváros életébe és veti meg itt a lábát.

1 Dr. Csepregi Horváth János született Csepregben 1853. március 1-én, meghalt Budapesten 1945. október 20-án. A magyar szövetkezeti mozgalom egyik úttörője, apostola és történetírója, valamint a századforduló kisiparos szervezkedésének egyik vezető személyisége. Az előadott események korszakában budapesti ügyvéd. A Társaskör okmányai az ő hagyatékából kerültek elő. Mint a Kör titkára sokat fáradozott a szervezet életképessé tétele érdekében.

2 Dr. Hoffmann Pál született Nagymartonban (Mattersdorf) 1830. február 25-én, meghalt Sopronban 1907. július 28-án. A budapesti tudományegyetemen a római jog nyilvános rendes tanára, országgyűlési képviselő, a Tudományos Akadémia tagja.

3 Zsivora György született Sárszentlőrincen 1804-ben, meghalt 1883. november 30-án. A kir. Tábla tanácselnöke. A társaskör alapításában részt vesz, de hamarosan meghal. Valószínűleg Hoffmann vonta a szervezkedésbe.

4 Péterfy Sándor született Nemescsón 1841. augusztus 3-án, meghalt Pándorfalván (Pándor-Pandorf) 1913. augusztus 10-én. Tanítóképzési tanár, pedagógiai író és lapszerkesztő, az Eötvös-Alap létrehozója.

5 Falvay Antal igazgató a Deák téri evangélikus polgári iskolában. A Társaskör mozgalmanak jelentékeny előmozdítója. A taglétszám gyarapodása elsősorban neki és az evangélikus egyházközségnek köszönhető, hol befolyása volt.

A különféle tagsági díjakat az alapszabály nem szabta magasra. Rendes tag lehetett minden Budapesten tartózkodó, önálló egyén, ha évi 2 forint „tagságdíjat” fizet. Az alapító tagok 50 forintos tagságából azonban alapot kellett létesíteni. Ennek csak kamatait használhatták fel. Mint említettük, a Társaskör 1881-től 1883-ig terjedő első szakaszának nem sok nyoma maradt. Az 1883. április 21-én tartott rendkívüli közgyűlésen méltó jellemzést ad a pangásról Horváth, aki az első jelentkezők közül való, választmányi tag, és így jól ismerhette a viszonyokat. A vezetőség megbízásából, bár nem szíve szerint, ő számol be a sikertelenségről és a belső élet bajairól. Elmondja, hogy a társas összejöveletekre 3—4-en jártak el, az ösztöndíjasok anyagi segélyezése és erkölcsi támogatása pedig tökéletesen abbamaradt. Mindezt a tisztikar lanyha magatartásának tulajdonítja. Nincs tehát értelme, hogy a Kört továbbra is fenntartsák. Beterjeszti a választmány 1883. április 15-i üléséről, hivatalos megbízásból a feloszlásra vonatkozó javaslatot. A feloszlási indítvány ezen, a budapesti Holzwart-féle vendéglőben tartott közgyűlésen határozattá is válik. Megjegyezzük, hogy ez a közgyűlés az április 15-re összehívott, határozatképtelen ülés megismélése volt. Mindkettőn 10—10 tag vett részt és döntött az egyesület sorsáról, amellet, hogy az ülés összehívása körül súlyos alakí hibák történtek. Ez az összevisszaság nem is csodálatos, hiszen a Társaskörnek nincs gazdája. Titkára, akinek neve sem rögződött, Budapestről eltávozott, lemondott és tisztét nem töltötték be újra. Romokat kellett tehát csak eltakarítani.<sup>6</sup>

Az érdektelenségbe fulladt közgyűlés végül határozott az egyesületi vagyon hova fordításáról is, és úgy intézkedett, hogy azt átadja a Soproni Irodalmi és Művészeti Körnek, mivel ez „a társas közszellemet nem csak felébresztette, hanem folyton ébren is tartja és fejleszti.” Az idevonatkozó döntésről szóló értesítést a közgyűlési jegyző, mert Horváth akkor csak, mint ilyen működött, megszerkesztette ugyan, de — úgy látszik — Tomsich Bertalan elnök címére nem adta postára, mert vagy nesztét vette a tagok lázadásának, vagy ennek tüzet épen ő gyűjtötte fel, hogy megmenthesse a Társaskör általa sokra tartott ösztöndíjazási programját. Az egyesületi forradalom légűres térben indult meg. Érthető, hiszen az április 21-én tartott közgyűlés csak a valódi helyzetet szentesítette. Hoffmann Pál elnök nem is hajlandó tovább foglalkozni a Társaskör ügyeivel. A belügyminiszterium leiratát később nem is veszi át.

Az ellenzék fő mozgatója Falvay Antal mellett Horváth, ami kitűnik abból, hogy minden fogalmazvány az ő keze írása, tehát ő szerkesztette azokat. Igaz ugyan, hogy 1883-tól kezdve jóformán az összes okmányok rá emlékeztetnek. Az ellenzék, jelen esetben a széthullott és lomha tagtestület többsége a feloszlást a hatóságoknak jelentő beadványra fellebbezéssel válaszol (május 8-i kelettel). Hivatkozik az alapszabályok rendelkezéseinek meg nem tartására. Ez volt a sebezhető pont, mert a lényeg különben, hogy az egyesület sorsa felől csekély számú tag döntött. A közgyűlésen így is hárman a Kör további fennmaradása mellett foglaltak állást (Talabér Dezső, Vághi Lajos magánzó és Matavovszky Béla kir. tanfelügyelő), ami azonban nem változtatott a helyzeten. A valóságban azzal az érveléssel forgatták ki a feloszlató határozatot, hogy a vezetőség nem tartotta be a közgyűlés összehívására és meghirdetése határidejére vonatkozó rendelkezéseket. A fellebbezési beadvány indokolása azonban bőven kitér arra is, hogy a Társaskör megszüntével humánus feladata, a tanulmányokat folytató tanuló- és iparosifjak támogatásának lehetősége is veszendőbe menne. Mint látjuk, ez a cél mindinkább hangsúlyt kap.

<sup>6</sup> A Társaskör taglétszáma 1884. végén 47 fő, 1885-ben, virágzása tetőpontján 62 fő. Foglalkozás szempontjából a köztisztviselők vezetnek (16 fő). De a tanárok viszik a vezető szerepet (9 fő) és mellettük az ügyvédek (6 fő). Egyébként a tagok közt sok az akkori előkelőség: Esterházy Pál főispán, Pallavicini Ede, Nagy Imre kúriai bíró, Nagy István országgyűlési képviselő, Frankenburg Adolf író, Péterfy Sándor, Kozma Ferenc (Bárd Miklós), Torkos László tanárköltő stb. Köztük van Dr. Thirring Lajos ügyvéd is, a neves soproni család sarja és Kochmeister Frigyes, neves nagykereskedő, Kugler Henrik budapesti cukrász, a Gerbeaud-cég tulajdonosa. Magánzók, háztulajdonosok, kereskedők és iparosok is beléptek a Társaskörbe (15 fő).

A feloszlásra vonatkozó felterjesztés azután a belügyminiszteriumból a főváros IV. kerületi előljáráshoz kerül véleményezés végett. Az előljárást tájékozódni akar, de nem tud mást megidézni, mint Horváthot, a közgyűlési jegyzőt. Ő pedig csak az alaki hibák elkövetését igazolhatja.

A június 4-i kihallgatás után nemsokára megszületik a miniszteri döntés is. Ervényteleníti a feloszlató határozatot. Az ezt közlő leiratot azonban nincs, aki hivatalosan átvegye. Nemcsak az elnök tagadja meg ezt, hanem Hauer Sándor, az alelnök is. Végül Falvaynak kézbesítik. Ezzel kezdetét veszi a Kör újjáélesztése. működésének második szakasza.

A fej nélküli testület 1884. február 18-án megkísérel közgyűlést tartani, de csak a következő alkalommal, március 3-án válik határozatképessé. Az ülést Falvay Antal vezeti. Egyhangúlag kimondják, hogy a Társaskört „próbaként” továbbra is fenn kívánják tartani, de működésük gerince már nem társas összejövetelek rendezése, hanem „a Sopronmegyei ifjak anyagi segélyezése és pártfogása” lesz. A titkári tisztelet ideiglenesen betöltő Horváth beszámol arról, hogy a Társaskör élete a valóságban egy pillanatra sem szűnt meg, mert a közgyűlési határozattól függetlenül tovább folytak az összejövetelek, de a feloszlási beadvánnyal és a miniszteri leirat át nem vételével olyan huzavona keletkezett, amely elállította a Kör vérkeringését. Az új tisztikar élére Falvay Antal kerül elnöknek. Alelnökök lesznek: Erdélyszky Mihály tanár, az egyik kételkedő és Blaskovich Ödön kereskedelmi miniszteriumbeli tisztviselő. Csepregi Horváthot most már véglegesen titkárnak választják. A pénztárosi teendőket továbbra is a jeles Brocskó Lajos<sup>7</sup> gondnok vállalja, aki a Társaskörben folyamatos működésével az állandóság megszemélyesítője. A választmány 12 tagot számlál. Köztük több, később országos hírre szert tett névvel találkozunk.

A Soproni Társaskör, mint kaszinó nem nyújthatott sokat tagjainak. Fialat, pályájuk kezdetén álló emberek sereglettek köréje. Ugródeszkának alig használhatták. Akkor még egyedül Hoffmann Pál kimagasló személyiség, de már cserbenhagyta őket. Egyébként a tagnévsorban szereplő előkelőségek csak nevüket meg forintjaikat adják. A Társaskör ennek ellenére igyekszik szerény kedvezményeket nyújtani tagjainak. Megkísérli, hogy az 1885. évi Országos Kiállításra tiszteletjegyeket szerezzen, de csak kedvezményes belépőket kap. Ez is valami. Kirendeltséget, irodát akar szervezni ez alkalomra, amely azután pártfogásba venné az érkező soproniakat, szállást szerezne nekik, kalauzolni őket a helyszínen. Május 7-én testületileg képviselteti magát a Sopron megyei születésű író, Franburg Adolf<sup>8</sup> temetésén. Majd 1884. november 8-án kedvelt társastanyáján, a ferenciek bazárjában működő Holzward-féle vendéglőben<sup>9</sup> estélyt, bált rendez. Ennek megszervezésével a tevékeny és vállalkozó Brocskó Lajost bízzák meg.

Az úgynevezett „humánus” célt is becsülettel szolgálják. Két pályadíjat tűznek ki 25—25 forintos összegben, de ezt a számot, mivel tíz kérvény érkezik be — Odor Rudolf miniszteri osztálytanácsos indítványára —, a választmány háromra emeli fel. A május 16-án tartott választmányi ülés az ösztöndíjakat ki is osztja Ferstl Lajos műegyetemi hallgatónak, Laubhaimer Géza budapesti törvényszéki díjnoknak, Steiger Frigyesnek, a budai polgári iskolai tanítóképezde hallgatójának, akik mind Sopron város szülöttei. A pályázók között akadtak a megyéből, sőt a szomszédos vármegyéből származók is, de csak olyanok, akik iskoláikat Sopronban végezték. Később — olvassuk majd a jelentésekben — a segélyezettek száma 4-re emelkedett és többeket „correpetitori és nevelői álláshoz juttattak.” Az 1884. év tehát eredményesen végződik. Évi jelentés számol be a sikeres működésről. Meglátszott, hogy agilis, tevékeny ügyvezető vitte a Társaskör dolgait.

<sup>7</sup> Brocskó Lajos született Pesten 1851. december 15-én. A budapesti evangélikus árvaház gondnoka, majd igazgatója. Pedagógiai író.

<sup>8</sup> Frankenburg Adolf született Németkeresztúron (Deutschkreutz) 1811. november 21-én, meghalt Gleichenbergben (Stájerország) 1884. július 4-én. A Soproni Irodalmi Kör alapítója és elnöke.

<sup>9</sup> A Holzward-féle vendéglő helyén működik ma a Kárpátia Étterem (Károlyi Mihály utca).

Az utolsó választmányi ülés jegyzőkönyvét 1885. március 25-én veszik fel. Ezen az ülésen főként az Országos Kiállítás támogatásának részletkérdéseivel és a közgyűlés időpontjával foglalkoznak. Vele az iratok folyamatossága megszűnik. Okmányok híján nem lehet megállapítani, hogy az április 14-ére összehívott közgyűlést egyáltalán megtartották-e? Újfént ráborul a Társaskörre a haldoklás csendje.

Hogy mi történt az 1885-től számított nem egész három év alatt, azt az 1888. november 3-án tartott rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve világítja meg. Tiszta alakosság, ami itt lebonyolódik. Beszámolót már nem is az elnök vagy a titkár tart, hanem a derék Brocskó Lajos pénztáros, kizárólag pénzügyekről. Másról nem lehetett megemlékezni. Elmondja, hogy az utóbbi időben a tagsági díjakat már senki sem fizette be, tehát a Társaskör anyagai alapja végleg megingott. A Társaskört egyszerűen feloszlottnak nyilvánítják. A közgyűlés határozatát a belügyminiszterium 1889. február 4-én 8117/VII. szám alatt tudomásul veszi, és erről Falvai Antal a főváros tanácsa értesíti. A Társaskör vagyonának maradvékát, 183,27 forintot a Tanítók Eötvös Alapja kapja. Péterfy Sándor tanárt a Soproni Társaskör választmányi tagját, aki egyúttal az alap elnöke, értesítik a pénz kiutalásáról.

## SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

*Domonkos Ottó:*

### **„Múzeumi Hónap” Sopronban (1963—1972)**

A tizedik éve megrendezésre kerülő „Múzeumi Hónap” a múzeum éves munkájában jelentős helyet foglal el. Az 1962-ben országosan megrendezett és meghirdetett Múzeumi Hónap még csak felkészülésre serkentette a soproni múzeumot. Ugyanis a Fabricius-ház megszerzése, ebben az évben, a régészeti gyűjtemény költöztetését és az új állandó kiállítások megrendezését, szervezését tette elsőrendű feladatává.

A Múzeumi Hónap meghirdetése a múzeumok belső munkájának megismertetésére, a népművelési feladatok fokozására, újabb múzeumlátogató rétegek megnyerésére irányult. Egyúttal a múzeumok munkájának jelentőségét, a közművelődésben való szerepének felismerését, bizonyítását is jelentette a program. A múzeumokat sok helyen csak öncélú intézményeknek tekintették, mint amelyek csak a múlttal foglalkoznak, nem segítik a ma kérdéseinek a megoldását. Bizonyos, hogy voltak múzeumok, amelyek alapot adhattak az ilyen vélemények kialakulására, a legtöbb múzeum azonban személyi és anyagi lehetőségei között tudatosan törekedett a múzeum anyagának közzétételére, a helyi művelődés és helytörténet fontos központjává válni. Ez annál is inkább tény, mivel a magyar múzeumok 1950-ben bekövetkezett államosítása után a központi irányítás azonnal megkezdte a régi szemléletű kiállítások átrendezését a jelentősebb múzeumokban. Így a kiállítások vezérfonala a társadalmi fejlődés tudatos bemutatását, a törvényszerű változás és fejlődés szemléltetését a marxizmus szellemében írta elő. Az új kiállítások megvalósulása a szakemberek szemléletében is változást hozott, de egyúttal közvetlen kapcsolatba is került a múzeumok anyaga a marxista oktatásnak fokozatos fejlődést tárgyaló fejezeteivel, a történelmi materializmussal. Az őskori kultúráktól kezdve mutatták be ezek a kiállítások a termelőeszközök fejlődését, és ilyen alapon értékelték az egyes társadalmi változásokat, a fejlettebb eszközökkel rendelkező népcsoportok térhódításait stb.

A soproni múzeum mindig a jelentősebbek közé tartozott, és így az új elvek megvalósítására az elsők között került sor múzeumunkban. Ennek Csatkai Endrénben a legkedvezőbb személyi feltételei is adva voltak. Talán a vidéki múzeumok között elsőnek ismerte fel azt, hogy az általános fejlődési vonal bemutatása mellett a részletek kidolgozására és közzétételére a legalkalmasabb a különkiállítások módszere. 1947





1. kép. Schmutzer Jakab (1753—1813) tanulmányfeje (Adorján Attila felvétele)

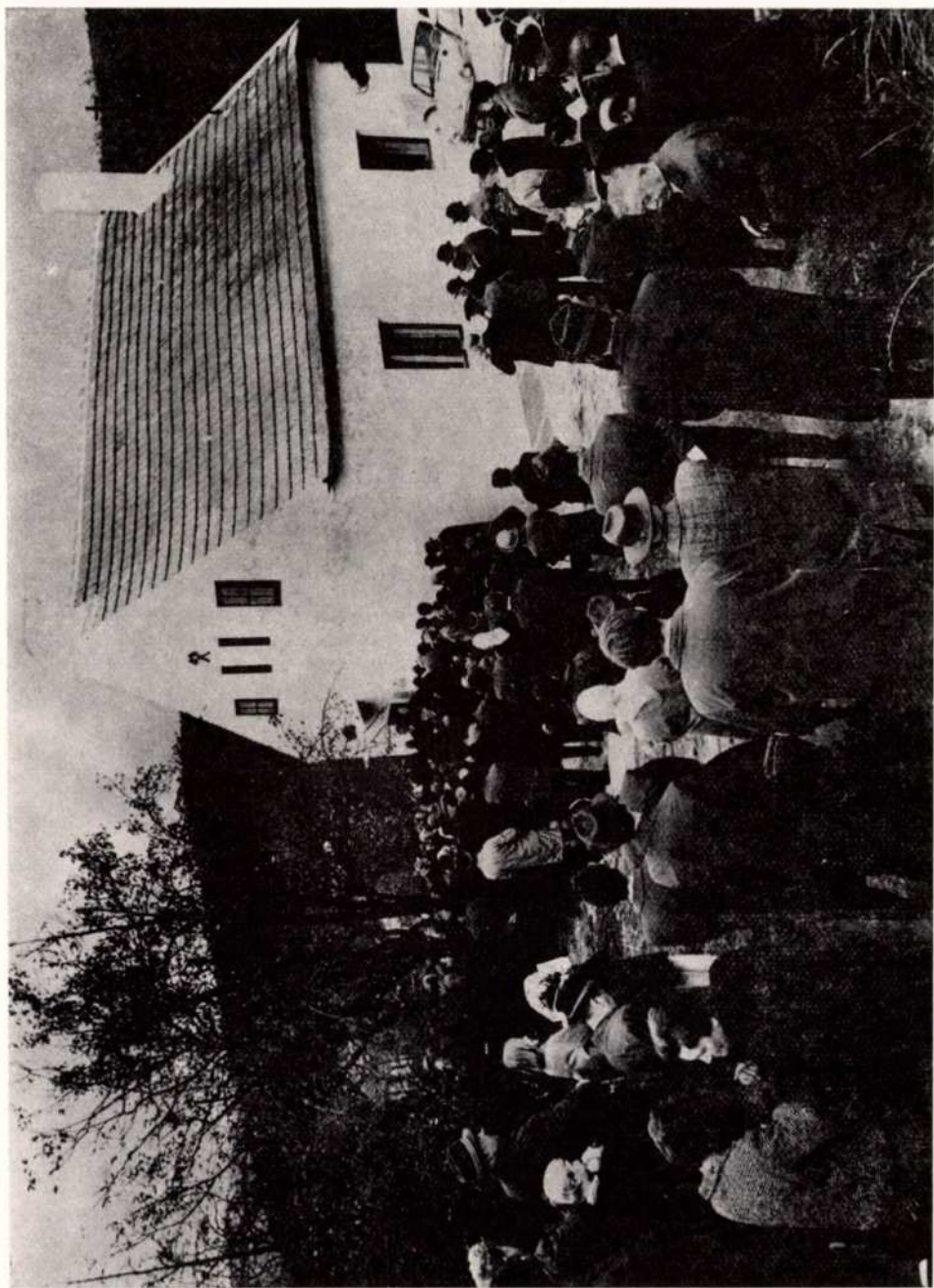
és 1963 között több mint 80 különkiállítást rendezett, szinte kizárólag a múzeum és a városban található műkincsek anyagából. Tehát a Múzeumi Hónap céljának és elveinek első hivatalos meghirdetésekor itt már 15 éves gyakorlata volt. Ebben a munkában természetesen a múzeum munkatársai mind részt vettek, és így sem szemléletükben, sem gyakorlatukban nem okozott különösebb nehézséget az országos mozgalomhoz való csatlakozás.

A helyi adottságok azonban jelentősen befolyásolják a múzeum éves munkájának elosztását. A Soproni Ünnepi Hetek fellendülése nagyjából egybeesik a Múzeumi Hónappal, sőt Sopronban mindkettő egy azonos évben, 1963-ban vette kezdetét. A múzeum tehát arra is törekedett, hogy a június—júliusban tartott városi rendezvényekre, vagy már azt megelőzően újdonsággal jelentkezzen. Így pl. állandó kiállításai szinte mind tavasszal vagy közvetlenül az Ünnepi Hetek előtt nyíltak meg, tehát a múzeumi munka legrepresentatívabb eredményei nem a Múzeumi Hónap keretében kerültek a közönség elé. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a tízéves munka summázásakor jelentős eredményekről számolhatok be.

1963—1972 között kerekén ötven kiállítást rendeztünk, amelyből 23 esik az októberi Múzeumi Hónap idejére. Ez a belső munka évközi menetét tekintve arányosnak mondható. Tervszerű és tartalmas munka eredményei voltak ezek a kiállítások. Azt a régi hagyományt igyekeztünk erősíteni, hogy elsősorban a helyi múzeumi anyag kerüljön feldolgozásra és bemutatásra. Ez természetesen több és alaposabb munkát jelentett, mint kész vándorkiállításokat fogadni, ki- és becsomagolni. A Múzeumi Hónapot alkalomnak tekintjük arra, hogy a belső feldolgozás eredményeit mindenki számára érthetően bemutassuk, a gazdag raktári anyagot hozzáférhetővé tegyük a látogatók számára is.

Az 1963—65 között megnyílt új állandó kiállítások egy sor tanulsággal is jártak az egyes korok anyagának szükséges kiegészítésére vonatkozóan. Meggyorsultak a városban és környékén folyó ásatások, kedvezően alakultak vásárlási lehetőségeink (az utóbbi években jelentősen romlottak), körvonalazódtak távlati terveink és feladataink a város 700 éves jubileumával kapcsolatban. A kijelölt néprajzi, helytörténeti, régészeti és művészettörténeti gyűjteményfejlesztési célok fokozatos megvalósítása rendkívül jelentős anyaggyarapodást eredményezett minden gyűjteménycsoportban. A feldolgozásnak folyamatosnak kell lennie, hogy az új állandó kiállítások már ezek eredményeire épülhessenek 1973—77 között. Egy-egy résztema alapos feldolgozását tűztük magunk elé, amely számbaveszi a meglévő anyagot és értékeli, kijelöli a még szükséges kiegészítéseket, az eredményeket pedig a Múzeumi Hónap keretében kiállításokon, előadásokon, majd ezt követően tudományos publikációkban tesszük közzé a Soproni Szemle, az Arrabona, Ethnographia, Néprajzi Értesítő, Archeológiai Értesítő, Műemlékvédelem stb. hasábjain.

Az ilyen téma-összefoglaló kiállítások közül kiemelkedik a Brennbergbányán 1968-ban megnyílt bányatörténeti és munkásmozgalmi együttes. Öt évvel korábban határoztuk el egy kis bányász emlékmúzeum létesítését. Nagy szorgalommal folyt a munkásmozgalmi emlékek gyűjtése, írott és tárgyi anyagra kiterjesztve a figyelmet, sőt ezt még egy, a századfordulóra jellemző bányászlakás berendezési tárgyival is bővítettük. A megnyitás a KMP megalakulásának 50. évfordulójához kapcsolódott, tekintve, hogy az egykori Sopron megye területén a legjelentősebb munkásmozgalmi múlttal és szervezettséggel a bányászok rendelkeztek. A munkásmozgalmi évfordulókkal kapcsolatban egy sor olyan forrás és visszaemlékezés került begyűjtésre, amely megkönnyítette pl. az 1905-ös oroszországi forradalom, majd pedig a Nagy Októberi Forradalom hatásának megyebeli felmérését, értékelését. Hasonló módon gazdag anyag került feldolgozásra a Magyar Tanácsköztársaság soproni és Sopron megyei történetére vonatkozóan. Mindezek a témák nemcsak a város központi rendezvényeinek voltak fontos megnyilvánulásai, hanem mindegyikből készült vándorkiállítás is a soproni járás számára. Kisebb kiállítás indult vándorútra a KMP történetéről. A sokfelé megjelent kisebb adatok egyesítését és értékelését végezte el a közelmúltban megnyílt kiállítás (a Művelődési Ház előcsarnokában) a második világháború alatti antifasiszta mozgalmakról. Nagyon tanulságos kép rajzolódott ki belőle a németellenes magatartás sokféleségéről és sajnos szervezetlenségéről is.



2. kép. A brennbergi bányászmuzeum megnyitása 1968 (Adorján Artilla felvétele)

A helytörténeti kutatás 25 éves eredményeit foglalta össze az e című kiállítás a Fabricsius-házban, jelentős helyet biztosítva a római kori város továbbélése kérdésének az ispáni vár helyének meghatározására. A várostörténet két rendkívül fontos problémája tárgyi bizonyítékokkal kerül a nagyközönség elé, túlnöve jelentőségén is.

Rendkívül sok összehasonlítható anyag felhasználásával került értékelésre és bemutatásra a XV—XVIII. századi kályhacsempé anyag. A dunántúli és ausztriai kapcsolatokon túl a városi polgárság életmódjába betekintés mellett a kor divatjával való lépéstartását, a magyar városok közötti előkelő rangját is bizonyította. Részleteiben meghatározta a „köznép” és módos polgárság által használt típusokat, a készítési központokat stb. A kérdésről készült tanulmány az Arrabonában kerül közlésre.

Néprajzi vonatkozásban hasonló vállalkozás a most látható kiállítás: „Népművészet I.: A vallásosság népies emlékei”. A bemutatott szobrok, festmények, házi áldások, szentképek, valamint a kézműipar által sokszorosított vallásos tárgyú készítmények (mézeskalács, emlékkorsók, viaszbabuk stb.) a hagyományos paraszti életforma szerves részét képezték. Nagyon tanulságos, hogy tömeges terjedésük, témájuk ellenére is árucikk jelleget öltött, párhuzamosan a parasztság lakáskultúrájának gazdagodásával, az ipari termékek jelentőségének növekedésével egyidőben. Az eredeti kegyszobor vagy kép másolatainak ezrei terjedtek el kisebb-nagyobb változatokkal. Természetesen egyedi alkotásokkal is találkozunk, melyek egyéni ízléssel valóban a népművészet alkotásainak tekinthetők. Az egyes típusok előképeinek felkutatása művészettörténeti feladat, amelynek megoldása részben megtörtént, részben folyamatban van.

Az iparművészet területéről kiemelendő a „Nyugat-Magyarország könyvművészete” című kiállítás, amely Sopron, Győr és Vas megye könyvkötő központjainak termékeit, céhes fejlődését és művészeti kapcsolatait mutatta be együttesen. Öröm volt látni a soproni anyag gazdagságát, kiemelkedő jelentőségét.

A képzőművészetek köréből a „Védett műkincsek Sopronban”, valamint „A múzeum barokk rajzai” szolgáltatott alkalmat számbavételre, illetve feldolgozásra. Az utóbbi együttes néhány darabjának meghatározását Csatkai Endre a Soproni Szemlében tette közzé. A soproni járás műemléki értékű szobrainak felmérése éppen az idei Múzeumi Hónap alkalmával készült el. Igaz, hogy csak két tablóval szerepel a kiállításban, de feldolgozása folyamatban van. E 17—19. századi anyag ismerete nagyban elősegíti majd a soproni kőfaragás történetének feldolgozását és művészettörténeti értékelését. A fertőrákosi volt püspöki kastély néhány termének ideiglenes múzeumi hasznosítása tette szükségessé az épület építéstörténetének rövid összefoglalását. A díszes termekben elhelyezett iparművészeti tárgyak mellett, a folyosókon és egy kisebb szobában bemutatott vázlatos falutörténet és tárgyi emlékei jó kontrasztját adják a győri püspökség egykori fényűzésének.

Kiállításainknak egy másik csoportját képezik azok, amelyek a város aktuális évfordulóihoz kapcsolódnak vagy pusztán csak ismeretterjesztési célokat szolgálnak. Ilyen volt pl. a Zeneegyesület 140. évfordulója, Liszt Ferenc születésének 150. évfordulója. Ezek részben már ismert anyaggal emlékeztek meg e fontos dátumokról. A közvetlen ismeretterjesztést szolgáló képzőművészeti, iparművészeti kiállításoknak is mindig nagy sikerük volt, hogy csak a nyugat-magyarországi kapcsolatokban igen gazdag „Habán kerámiá”-t említsem.

Külön kell szólni a műemléki kérdésekről. 1971-ben hivatalosan bővült a program „Múzeumi és Műemléki Hónap” megjelöléssel, kifejezve a törekvést a két terület szorosabb együttműködésére, a szükséges propaganda fokozására. Ezen a területen megint csak szép hagyományokkal rendelkezünk, hiszen a soproni múzeum már 1964-ben, az OMF Soproni Kirendeltségének művészettörténetésével „Sopron város műemléki helyreállítása” címmel dokumentációs kiállítást rendezett. Ismertettük a rekonstrukciós program fontosabb kérdéseit, a felszabadulás óta Sopronban végzett műemléki helyreállítások eredményeit, a következő évek feladatait. A kiállítás a soproni üzemekben is körbejárt, így a Zárgyár, Öntöde, Asztalosárugyár, Sörgyár, Ruhagyár, Pamutipar, Selyemipar és a Határőrség kultúrhelyiségeiben került bemutatásra.



3. kép. XV—XVIII. századi kályhacsempék (1971). Adorján Attila felvétele

Az anyag a járás területén megfordult Ágfalva, Balf, Fertőrákos, Újkér és Lövé községekben. 1967-ben pedig a „Soproni járás műemlékei” címmel került összesítésre egy a stíluskorszakokat járási anyaggal dokumentáló kérdéscsoport. Azt reméltük, hogy a román, gótikus, reneszánsz, barokk és klasszicista stílusú helyi emlékek megkönnyítik részben az iskolai oktatást, másrészt elősegítik a kérdés iránt érdeklődők stílusismereteinek bővítését, biztonságot nyújtanak esetleg hiányos ismereteik kiegészítéséhez. 1972 októberére terveztük, a magyar műemlékvédelem centenáriumának tiszteletére a várostoronyban a soproni veduták sorozatban való bemutatását és a római romokat védő épületben egy, a római kori városkapu környékének életét érzékeltető kiállítás megnyitását. A terv az építkezések elhúzódása miatt csak 1973-ban valósul meg.



4. kép. Liszt Ferenc emlékkiállítás (1971). Adorján Attila felvétele

Kiállítási tevékenységünket a továbbiakban is a fentiek szerint folytatjuk, mert úgy véljük, hogy a múzeum másik fontos feladatát, a népművelést, szintén csak a tudományos munkára alapozva végezheti a kor színvonalán.

A Múzeumi Hónap előadásait tíz év óta a TIT keretében tartjuk, annak klubjában. Általában 4—5 előadásra került sor változó érdeklődés mellett. Volt év, amikor száz fős átlagot könyvelhettünk el, az átlag azonban 30—40 fő körül mozog. Általában az olyan előadások voltak jobban látogatottak vagy éppen zsúfoltak, amikor a szemléltetést is meghirdettük. A diapozitív, mozgófilm nagy vonzerő. A klub méretei azonban egy kicsit szűknek bizonyultak, illetve kívánatos volna nagyobb közönséggel ismertetni a múzeum eredményeit, hiszen ezek az előadások a honismeret, város-történet stb. köréből kerülnek ki. Az előadók mindig lelkiismeretesen felkészültek, maguk is élvezték a feladatot, hiszen legtöbbször kedvelt kutatási feladataikról számoltak be. Általában szerencsésen megtalálták a színvonalas népművelésben hasz-

nálatos kifejezésmódot, és így nem a szakma tolvajnyelve volt az uralkodó, hanem a közvetlen ismeretközlésé.

Az előadások témája sokszor az éppen megnyílt kiállításhoz kapcsolódott, vagy újabb ásatási eredményeket közölt, a múzeum terveiről, gyűjteményeinek általános



5. kép. Emléktábla az Előkapu 11. sz. ház falán (1971).  
Adorján Attila felvétele

helyzetéről, fejlesztéséről, aktuális évfordulók, személyiségek tevékenységéről, életéről szólt. Mindig igyekeztünk szemléltető anyagot is használni a téma élvezetesebb és jobb megértése érdekében.

Úgy tűnik azonban, hogy ilyen irányú munkánk akkor válhatna teljes értékűvé, ha a múzeum saját előadóteremmel rendelkezne. Ott az eredeti tárgy bemutatása,

mint az előadás szemléltető anyaga, minden nehézség nélkül megoldható volna. Bízunk benne, hogy az elkövetkező években sikerül egy 60—80 fős termet biztosítanunk az előadások számára, ahol a megfelelő technikai felszereltség mellett az előadások száma is szaporítható volna. Meg kell azonban jegyezni, hogy a 4—5 múzeumi hónapi előadás mellett évente még 25—30 más előadást is tartanak a múzeum munkatársai üzemekben, a KISZ-ben, iskolákban és a TIT-ben is.

A Múzeumi Hónap sikere a múzeum minden dolgozójának szívügye. A szűkös anyagi ellátottság az évek során rákényszerített bennünket arra, hogy a technikai kivitel is elsajátítsuk, bizonyos dekoratív munkákat szintén magunk végzünk. Így egy-egy kiállításon együtt dolgozott a néprajzos, a történész, a régész, restaurátor, hivataloság, jöllehet a téma pl. műemléki anyag volt. Mindenki segíti a másik kiállítási vállalkozását, örülünk egymás sikereinek. Úgy vélem, hogy az ilyen jellegű összefogás segíti a jó kollektíva kialakítását, az új munkatársak beilleszkedését, biztosíték a következő évek még nagyobb feladatainak sikeres megoldására:

#### *Kiállítások:*

- 1963 Védett műkincsek Sopronban
- 1964 Sopron műemléki helyreállításai (Dávid Ferenc, OMF)
- 1965 A múzeum antik kályhái (állandó kiállítás)  
A múzeum barokk rajzai
- 1966 Fejezetek a munkásmozgalom történetéből  
300 éves a Berzsenyi gimnázium könyvtára  
A Sopronhorpácsi Kutató Intézet munkája
- 1967 A soproni járás műemlékei (Dávid Ferenc, OMF)  
A fertőrákosi volt püspöki kastély története  
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Sopron megyében  
A NOSZF hatása Sopron megyében (vándorkiállítás)
- 1966 A brennbergi bánya és mozgásmozgalom története  
Fertőrákos vázlatos története  
A KMP megalakulása és tevékenysége Sopron megyében
- 1969 Nyugat-Magyarország könyvművészete (az Iparművészeti Múzeummal közösen)  
140 éves a Soproni Zeneegyesület  
A soproni járás a Tanácsköztársaság idején (vándorkiállítás)
- 1970 A helytörténeti kutatás 25 éve Sopronban
- 1971 A habán kerámia (Iparművészeti Múzeum)  
XV—XVIII. századi kályhacsempék Sopronban  
Liszt Ferenc emlékkiállítás
- 1972 Zsolnay-kerámia (Iparművészeti Múzeum)  
Népművészet I.: A vallásosság népies emlékei  
Antifasiszta mozgalmak Sopronban a második világháború alatt

#### *Előadások:*

- 1963 Csatkai Endre: A soproni műgyűjtés története  
Domonkos Ottó: Sopron megye népművészete  
Nováki Gyula: Vaskohászati emlékek Sopron környékén
- 1964 Csatkai Endre: Soproni képrombolók  
Dávid Ferenc: Sopron műemléki helyreállításai  
Nováki Gyula: Ásatásaink újabb eredményei  
Környei Attila: A XX. század irodalmának és képzőművészetének kapcsolatai
- 1965 A Soproni történelem és rajz szakos általános iskolai tanárok továbbképzése keretében:  
Tomka Péter: Sopron és környéke régészeti emlékei  
Domonkos Ottó: A soproni céhek emlékei  
Környei Attila: A múzeum helytörténeti kiállítása  
Domonkos Ottó: A múzeum népművészeti anyaga



- 1966 A soproni járás történelem és rajz szakos tanárainak továbbképzése az előző évi megosztásban:  
 Domonkos Ottó: Sopron műemlékei (Ágfalva, Fertőrákos)  
 Környei Attila: Sopron műemlékei (Balf, Ujkér, Lövő)
- 1967 Domonkos Ottó: Sopron megye népviseletei  
 Tomka Péter: Újabb ásatások eredményei  
 Környei Attila: A NOSZF hatása Sopron megyében
- 1968 Domonkos Ottó: A soproni múzeum újabb eredményei  
 Környei Attila: A polgári demokratikus forradalom és a KMP  
 Környei Attila: A polgári demokratikus forradalom és a KMP (KISZ)  
 Tomka Péter: Az avarok temetkezési szokásai
- 1969 Domonkos Ottó: A soproni mesterségek művészete  
 Tomka Péter: A IX. század kérdései  
 Környei Attila: Politika és kultúra a század eleji Sopronban  
 Környei Attila: Sopron felszabadulása (Richards-gyáregység)
- 1970 Domonkos Ottó: A soproni múzeum 25 éve  
 Póczy Klára: Sopron római kori topográfiája  
 Dávid Ferenc: Sopron településtörténete  
 Környei Attila: Újkori kutatások Sopronban
- 1971 Katona Imre: A habán kerámia  
 Dávid Ferenc: Sopron műemléképítészete  
 Domonkos Ottó: Népi műemlékek  
 Gömöri János: A középkori régészeti feltárások újabb eredményei  
 Környei Attila: Helytörténeti kutatásunk újabb eredményei
- 1972 Dávid Ferencné: Népies szobrok  
 Gömöri János: Sopron környéki vaskohók  
 Laczkovics Emőke: A nő a nagycsaládban  
 Környei Attila: Antifasiszta mozgalom Sopronban a második világháború alatt  
 Emléktábla avatás 1971-ben Csatkai Endre volt lakóházán (Előkapu 11).

## SOPRONI KÖNYVESPOLC

*Hiller István:*

### Sopron bibliográfiája az 1972. évre

Sopron 1972. évi bibliográfiáját a tavalyi kilenccel szemben tíz tudományterületre bontottam. Az irodalmi ismertetések örvedetesen megnövekedett, illetve állandóan növekvő mennyisége tette ezt célszerűvé.

Az adatgyűjtés munkájában Csapody István, Kubinszky Mihály, Mastalir Ernőné, Mollay Károly, Palásti Kálmán és Papp István segítettek. Az egyeztetés, osztályozás, válogatás és leírás munkáiban Mastalir Ernőné nyújtott nagy segítséget. Munkájukért, készségükért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

### ALTALÁNOS MŰVEK

Beszámoló az Országos Műemléki Felügyelőség 1970—1971. évben végzett munkáiról. Műemlékvédelem XVI, 1972, 193—207. p.

Bráz János: Diákszeminárium Sopronban. Egyetemünk V, 1972, 19. sz. 6. p.

Csomor Tibor: Magyarország. Honismereti bibliográfia. I. Bp. 1972, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 955 p.

Domonkos Ottó: A Liszt Ferenc Múzeum 1971. évi munkája. SSz. XXVI, 1972, 367—368. p.

Faller László: A magyar műemlékvédelem bibliográfiája 1966—1969. Vö. Magyar műemlékvédelem 1969—1970. 451—469. p.

Garád Róbert: Beszámoló a Sopron város közfürdő helyzetével foglalkozó ankét-ról. Sopron, 1969. február 26. Vö. Vitális György (Szerk.): Hidrológiai tájékoztató 176—177. p.

Gunda Mihály (Főszerk.): A MTESZ Sopron Városi Szervezete 20 éves működése 1952—1972. (Sopron, 1972, Erdészeti és Faipari Egyetem Jegyzetsokszorosító Részlege). 113 p.

Hiller István: Sopron bibliográfiája az 1971. évre. SSz. XXVI, 1972, 86—91. p.

Horváth Zoltán: A Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltár (Sopron) 1971. évi munkájáról. SSz. XXVI, 1972, 182—183. p.

Király Pál: Burgenlandi tanulságok. Erdőgazdaság és Faipar 1972, 8. sz. 8—9. p.

Kovács János: Születőben a világ első alumíniumipari múzeuma. Életünk 1972. 1. sz. 60—63. p.

Lászlóffy Woldemár (Szerk.): A Fertőtáj bibliográfiája. (Bibliographie des Neusiedlersee—Gebietes). Győr, 1972, Győr—Sopron megye Tanácsa. 294 p.

Lengyel György: Együttműködési szerződés az Erdészeti és Faipari Egyetem, valamint az Erdészeti Tudományos Intézet között. Az Erdő XX, 1972, 183—184. p.

Márkát jelent a FORFA. Erdőgazdaság és Faipar 1972, 5. sz. 15—16. p.

Maros Dénes: Fényben tündöklő firmák, Soproni diákhagyományok. Népszabadság XXX, 1972. nov. 19.

Rácz Gáborné (Szerk.): A soproni gyógypedagógia évkönyve. Kiadja a (soproni) Foglalkoztató, Kisegítő Iskola és Nevelőotthon. Sopron, 1972, TIT. 97 p.

Szabó Lajos: A Liszt Ferenc Művelődési Központ 1970/71. évadja. SSz. XXVI, 1972, 81—83. p.

Tanévnyitó az Egyetemen. Erdőgazdaság és Faipar 1972, 11. sz. 3—4. p.

Ulbrich, Karl: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes. VIII. Teil: Karten und Pläne. Eisenstadt, 1972, Burgenländisches Landesarchiv und Burgenländische Landesbibliothek. XLV + 994 p.

## TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Billédi Ferencné: Tájékoztató az AGROINFORM szakirodalomterjesztési versenyéről. Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Könyvtárosok Tájékoztatója 1972, 1—2. sz. 18—20. p.

Dobos Tibor: Műszaki — mérnöki és technikai — ellátottság Sopronban és környékén 1966-ban. SSz. XXVI, 1972, 65—71. p.

Hárs József: Az első idegenvezető-képzés Sopronban. SSz. XXVI, 1972, 354—355. p.

Hiller István: Az Erdészeti és Faipari Egyetem Könyvtára a mezőgazdasági szak-könyvterjesztési versenyben. Könyvtáros XXII, 1972, 666—667. p.

Hiller István: Az Erdészeti és Faipari Egyetem Könyvtárának műemlék állományáról. Az Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztályának Közleményei V—VII, 1972, 124—132. p.

Hiller István: Magyar egyetemi és főiskolai bajnokságok. Sopron, 1972. április 7—20. Sopron, 1972, Erdészeti és Faipari Egyetem Jegyzetsokszorosító Részlege. 13 lev.

Hiller István: Leszohozajsztvännüj i leszopromüslennüj universzitet. Sopron, 1970 (1972), Állami ny. 70 p.

Kállay István: Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában. Bp. 1972, Akadémiai Kiadó. 200 p.

Kelényi Ferenc: Nemzetközi nevelési szeminárium Sopronban. SSz. XXVI, 1972, 279—282. p.

Losonczy Zsuzsanna: A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium története (1853—1903). I—II. SSz. XXVI, 1972, 228—245. és 289—307. p.

Vörös Györgyné: Eredmények és problémák a mezőgazdasági és élelmiszeripari felsőoktatási könyvtárakban. Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Könyvtárosok Tájékoztatója 1972, 1—2. sz. 8—17. p.

Zoltán Zoltán: Városaink infrastrukturális ellátottsága. Városépítés 1972, 5. sz. 26—29. p.

#### TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

Donászy Ernő: A Fertő tó limnológiai kutatásainak eredményei 1966—1968. (Rövid összefoglalás). Vö. Vitális György (szerk.): Hidrológiai tájékoztató 151—152. p.

Kárpáti István—Kárpáti Nagy Vera—Borbély György—Szekér Lajos: A Fertő tavi vegetáció-kutatásaink célkitűzése és eredményei. Vö. Vitális György (szerk.): Hidrológiai tájékoztató 156—158. p.

Kárpáti Zoltán—Terpó András: Alkalmazott növényföldrajz. (Bp.), 1971 (1972), Tankönyvkiadó.

Kozmáné Radnai Katalin (szerk.): Országos Meteorológiai Szolgálat. Beszámoló az 1969-ben végzett tudományos kutatásokról. Bp. 1972, Házi sokszorosítás.

A környezetvédelem a soproni egyetem tanrendjében. Erdőgazdaság és Faipar 1972, 7. sz. 8. p.

Löffler Heinz: Adalék a Fertő tó üledékeinek ismeretéhez. Vö. Vitális György (szerk.): Hidrológiai tájékoztató 158—159. p.

Mollay Jánosné: A soproni közjóléti erdők. Az Erdő XXI, 1972, 148—154. p.

Neuhuber Friderike: Adatok a Fertő tó kémizmusához. Vö. Vitális György (szerk.): Hidrológiai tájékoztató 151—155. p.

Pichler János: A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása. SSz. XXVI, 1972, 99—115. p.

Posza István: A Fertő tavi hőháztartás mérések első eredményei. Vö. Kozmáné Radnai Katalin (szerk.): Országos Meteorológiai Szolgálat. Beszámoló az 1969-ben végzett tudományos kutatásokról.

Schiemer Fritz: A Fertő tó bentosza, különös tekintettel a Nematodákra. Vö. Vitális György (szerk.): Hidrológiai tájékoztató 159—161. p.

Smuk Antal: A Fertő titkaiból. Búvár XXVII (XVII), 1972, 96—100. p.

Vitális György (szerk.): Hidrológiai tájékoztató. Bp., 1970 (1972), Magyar Hidrológiai Társaság és a Forrás Tanácsai és Vízügyi Vállalatok Egyesülése. 192 p.

#### ALKALMAZOTT TUDOMÁNYOK

Az Északdunántúli Vízgazdálkodási Társulatok 1961—1971. évek között végzett munkája. (Győr, 1972, Északdunántúli Vízgazdálkodási Társulatok Területi Választmánya. 44 p.)

Garád Róbert: Régi, műemléki és szigetelésnélküli épületek felújítása, karbantartása, elektroozmotikus falszáritási eljárások soproni tapasztalatai. Vö. Vitális György (szerk.): Hidrológiai tájékoztató 84—85. p.

Horváth Róbert: Két nagy soproni statisztikus: Schwartner Márton és Thirring Gusztáv. Statisztikai Szemle L, 1972, 1056—1067. p.

Horváth Róbert: A statisztikai módszer és elmélet kérdései Berzeviczy Gergely műveiben. (Bp.) 1972, Statisztikai Kiadó. 138 p. (Statisztikatörténeti közlemények 1.)

Urbán István: Szerkesztési (statikus) munka a műemlékek helyreállításánál. I—II. Műemlékvédelem XVI, 1972, 109—116. és 246—251. p.

#### MŰVÉSZET

Állami Szanatórium, Sopron. Építész: Kun Attila (ÁÉTV). Magyar Építőművészet 1972, 1. sz. 48—50. p.

Berecz Dezső: Blaha Lujza és vetélytársai a soproni színpadon. SSz. XXVI, 1972, 72—76. p.

- Berecz Dezső: A Nemzeti Színház és Sopron. SSz. XXVI, 1972, 258—365. p.
- Dávid Ferenc—Gergelyffy András: Az Országos Műemléki Felügyelőség falkutatói 1969—1970. Vö. Magyar műemlékvédelem 1969—1970. 431—436. p.
- Dercsényi Dezső: Egy műemlékes emlékeiből: A soproni Káptalan ház megmenetésének drámai története. Magyar Nemzet XXVIII, 1972, nov. 12.
- Dercsényi Dezső: Műemlékvédelem és művészettörténet. Műemlékvédelem XVI, 1972, 65—72. p.
- Entz Géza: Az utolsó negyedszázad kőszobrászati helyreállító tevékenysége. Magyar Építőművészet 1972, 2. sz. 44—49. p.
- Gál István: Lajtha László utolsó éveire. Életünk 1972, 2. sz. 178—180. p.
- Gáspárdy Sándor: A soproni képzőművészeti élet alakulása 1970-ben és 1971-ben. SSz. XXVI, 1972, 277—279. p.
- Gerő László: Váraink műemléki védelméről. Magyar Építőművészet 1972, 2. sz. 34—43. p.
- Gerő László: Városaink történelmi magjának védelme. Városépítés 1972, 2. sz. 5—8. p.
- Gimes Endre: Kapuvár. Útikalauz. Kiadja a Győr-Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatal. (Bp.) 1972, Panoráma Kiadó. 74 p.
- Gimes Endre (Szerk.): Sopron. Útikalauz. Kiadja a Győr-Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatal. 6. átdolg. kiadás. Bp. 1972, Panoráma. 119 p.
- Granasztói Pál: Műemlékvédelem és városrendezés. Műemlékvédelem XVI, 1972, 21—24. p.
- Heitler László: Kisalföldi tárlat. Életünk 1972, 6. sz. 547—550. p.
- Hiller István: Egy érdekes soproni kiállítás margójára. Újítók Lapja XXIV, 1972, 20. sz. 9—11. p.
- Horler Miklós: Műemlékvédelem és mai építészet. Magyar Építőművészet 1972, 2. sz. 26—33. p.
- Horler Miklós: A Velencei Carta alkalmazása a magyar műemlékhelyreállítási gyakorlatban. Vö. Magyar műemlékvédelem 1969—1970. 185—224. p.
- Jancsovics Antal: Fertődi Zenei Napok. 1972. június 17—július 2.) SSz. XXVI, 1972, 373—374. p.
- Kisházi Ödön: Százéves a magyar műemlékvédelem. XVI, 1972, 1—2. p.
- Kiss Ákos: A hisztorizmus a magyar iparművészetben. Művészettörténeti Értesítő XXI, 1972, 104—119. p.
- Kissné Nagypál Judit: Sopron „falai”. A városmag rekonstrukciós gondjairól. Magyar Építőművészet 1972, 2. sz. 18—25. p.
- Kissné Nagypál Judit: A történeti városmag műemléki rekonstrukciója Sopronban. Vö. Magyar műemlékvédelem 1969—1970, 289—300. p.
- Kocsis József—Kissné Nagypál Judit: Műemléki rekonstrukció — rehabilitáció Sopron védett belvárosában. Városépítés 1972, 2. sz. 28—31. p.
- Kovács József László: Lackner Kristóf (1571—1631) ismeretlen rajzai a soproni Állami Levéltárban. Művészettörténeti Értesítő XXI, 1972, 231—233. p.
- Kovacsics József: Az építés — igazgatás szervezési problémái a tanácsapparátusban. Városépítés 1972, 1. sz. 15—18. p.
- Kubinszky Mihály: Két foghíj beépítése Sopronban. Magyar Építőművészet 1972, 6. sz. 56—57. p.
- Levárdy Ferenc: Száz év a műemlék kiállítás tükrében. Műemlékvédelem XVI, 1972, 217—224. p.
- Lóránt Ödön: Kilátók Sopronban. SSz. XXVI, 1972, 170—176. p.
- Losonci Miklós: „Művésztelep '72”. (A XV. Soproni Ünnepi Hetek képzőművészeti kiállítása.) SSz. XXVI, 1972, 371—372. p.
- Magyar műemlékvédelem 1969—1970. Bp. 1972, Akadémiai Kiadó, 479 p. (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai VI.)
- Marót János: Fertőd. Győr-Sopron megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala. Ötödik kiadás. Bp. 1972, Panoráma Kiadó. 106 p. (Német és francia nyelvű kivonattal).

Mersic, Martin: Zwei neuentdeckte kroatische Gesangbücher aus der Reformationszeit. Burgenländische Heimatblätter XXXIV, 1972, 24—32. p.

Pamer Nóra: Az Országos Műemléki Felügyelőség ásatásai 1969—1970. Vö. Magyar műemlékvédelem 1969—1970. 427—430. p.

Rácz Endre: Fertőd. (Fotóalbum). Bev.: Marót János. Bp. 1972. Corvina Kiadó. 12 p. 65 t.

Román András: A magyar műemlékvédelem nagy napjai. Az ICOMOS III. Közgyűlése és Kollokviuma. Műemlékvédelem XVI, 1972, 209—216. p.

Román András: A műemlék lakóházak problémái. Vö. Magyar műemlékvédelem 1969—1970. 315—329. p.

Sedlmayr János: Az Országos Műemléki Felügyelőség helyreállításai 1969—1970. Vö. Magyar műemlékvédelem 1969—1970. 377—385. p.

Semmelweis, Karl: Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582—1823). Burgenländische Forschungen, Sonderheft IV. Eisenstadt, 1972, 98 p. 68 t.

Soproni Állami Szanatórium. Magyar Építőipar 1972, 1. sz. 6—7. p.

Szabó Jenő: Mende Gusztáv és művészete. SSz. XXVI, 1972, 40—54. p.

Szakál Ernő: Az Országos Műemléki Felügyelőség kőszobrászati helyreállításai 1969—1970. Vö. Magyar műemlékvédelem 1969—1970. 417—419. p.

Szigeti Kilián: Halper János (1817—1888) orgonaépítő mester élete és működése. SSz. XXVI, 1972, 307—320. p.

Thier László: A Zettl—Langer gyűjtemény Sopronban. (Die Sammlung Zettl—Langer in Sopron.) Átdolgozta: Gimes Endre. Kiadja a Győr-Sopron megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala. 3. átdolgozott kiadás. Győr (Bp.), 1972. Panoráma. 65 p.

Winkler Gábor: Soproni műemlékek építési idejére vonatkozó adatok. SSz. XXVI, 1972, 357—358. p.

#### NYELVTUDOMÁNY, IRODALOM

Ferenczy Imre—Trosl Rudolfné: A soproni eszperantó mozgalom kezdetei (1910—1914). SSz. 1972, 365—367. p.

Fried István: N. Apáthi Kiss Sámuel arcképéhez (1796—1861). SSz. XXVI, 1972, 263—267. p.

Hajdú Mihály: Sopron környékének magyar becéző nevei (1700—1970). Bp. 1972. Sokszorosítás. 59 p. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 128. sz.)

Honti Pál: Hany Istók nyomában. Győr, 1972, Sokszorosítás. 24 p. (Kisfaludy Károly Könyvtár Füzetei 1.)

Kovács József: Bakó József Sopronban. Életünk 1972, 1. sz. 52—56. p.

Környei Attila: A Liszt Ferenc Múzeum Diebold Károly emlékkiállítására. SSz. XXVI, 1972, 370—371. p.

Kranzmayer, Eberhard: Die burgenländische Siedlungsnamengebung innerhalb des Rahmens der Zweisprachländer im Lichte der strengen Gruppenforschung. Vö. Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1969. 121—126. p.

Kunszeri Gyula: Aszalay József és Melczer István. SSz. XXVI, 1972, 355—356. p.

Manherz Károly: A nyugat-magyarországi német nyelvjárások társadalmi rétegződése. Általános Nyelvészeti Tanulmányok. 8. Nyelv és Társadalom. 1972, 328 p.

Martinkó András: Petőfi életútja. Bp. 1972, Kossuth Kiadó. 263 p.

Németh Gyula: Gombocz Zoltán. Bp. 1972, Akadémiai Kiadó. 258 p. (A múlt magyar tudósai).

Petrányi Ilona: Pap Károly elfelejtett novellája és regényrészlete. Irodalomtörténet 1972, 734—742. p.

P(flagner), M(argit): Ödenburger Impressionen. Burgenländisches Leben XXIII, 1972, 14—15. p.

Prickler, Harald: Pfarrernamen aus dem 17. Jahrhundert. Burgenländische Heimatblätter XXXIV, 1972, 188—189. p.

Probst, Franz: Die Dichterin Therese von Artner (19.4.1772—25.11.1819). Volk und Heimat XXV, 1971/72, 8. H.

Rózsa Béla: Bakó József indulása. Életünk 1972, 1. sz. 41—52. p.

Ruffy Péter: Az ország szélén. Útjegyzetek. Magyar Nemzet XXVIII, 1972, 83. és 89. sz.

Szatmári István: Befejeződött Győr-Sopron megye földrajzi neveinek összegyűjtése. SSz. XXVI, 1972, 253—257. p.

Tirnitz József: Michel János soproni krónikáiró. (Adalék a soproni katolikus alsó-fokú oktatás történetéhez.) SSz. XXVI, 1972, 271—276. p.

## FÖLDRAJZ, TÖRTÉNELEM

Alma Mater. (Bevezető a soproni Erdészeti és Faipari Egyetem életébe.) Írták: Béldi Ferenc, Igmándy Zoltán, Tamás László, Németh András, Papp István. Sopron, 1972, Erdészeti és Faipari Egyetem Jegyzetsokszorosító Részlege. 129 p.

Auer, Gisela: Der Erbhof Bayer in Donnerskirchen — Geschichte einer burgenländischen Bauernfamilie. Burgenländische Heimatblätter XXXIV. 1972, 80—92. p.

Augusztinovicz Elemér: Sopron 1848—49-ben. Vö. Hiller István (Szerk.): A Szabadság-szobor leleplezése Sopronban. 37—41.

Baraczká István: Győr-Sopron megyei adatok a XVI. század derekáról a Nádasdy számadásokban (1544—1554). SSz. XXVI, 1972, 55—65. p.

Barkóczy, László—Mócsy, András: Die römischen Inschriften Ungarns (RIU). 1. Lieferung: Savaria, Scarbantia und die Limes—Strecke Ad Flexum—Arrabona, Bp. 1972, Akadémiai Kiadó. 230 p.

Becht Rezső: Évfordulók a Storno-házban. SSz. XXVI, 1972, 267—270. p.

Cziráky József: A Dunántúl ásvány- és gyógyvizei. Vö. Vitális György (Szerk.): Hidrológiai tájékoztató 82—83. p.

Derx, Josef: 100 Jahre Eisenstädter Bank Aktiengesellschaft Eisenstadt 1872—1972. Die Geschichte eines Geldinstitutes. Wien, 1972, Eisenstädter Bank A. G. 118 p.

Ernst, August: 50 Jahre Burgenländische Landesbibliothek. Burgenländische Heimatblätter XXXIV, 1972, 49—66 p.

Ernst, August: Zur Geschichte des Burgenlandes. Vö. Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1969. 29—45. p.

Farkas István: Tallózás a „húséges” város körül. Életünk 1972, 4. sz. 349—352. p.

Fekete Ferenc: 50 éves a Soproni Pamutipar. 1922—1972. Sopron, 1972, Soproni Pamutipar. 168 p.

Feuer Istvánné: Magyarországi középkori zsinagógák az általános európai fejlődés tükrében. Vö. Évkönyv 1971/72. Kiadja a Magyar Izraeliták Országos Képviselete. 43—61. p.

Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története (1921. augusztus—szeptember, 1921. szeptember—november.) II—III. SSz. XXVI, 1972, 23—29. és 115—129. p.

Harich, Johann: Über das Schloss Esterházy zu Eisenstadt und die Burg Forchtenstein. Unbekannte Archivadokumente. Burgenländische Heimatblätter XXXIV, 1972, 14—24, 130—138. és 145—169. p.

Hárs József: Rákosi források. SSz. XXVI, 1972, 276. p.

Házi Jenő: A soproni polgári családok (1535—1848). Az Artner család. (Beszámoló egy elkészült munkáról.) SSz. XXVI, 1972, 160—168. p.

Hiller István: Adatok a szervezett ismeretterjesztés soproni történetéből (1841—1972). SSz. XXVI, 1972, 334—343. p.

Hiller István: Egy soproni forradalmár tudós életrajzához. SSz. XXVI, 1972, 176—181. p.

Hiller István: Emlékezések, tények (1945). Vö. Hiller István (Szerk.): A Szabadság-szobor leleplezése Sopronban. 55—61. p.

Hiller István (Szerk.): A Szabadság-szobor leleplezése Sopronban. Sopron, 1972, Sopron Város Tanácsa. 80 p.

Huszár Lajos: Bajor pénzek forgalma a középkori Magyarországon. SSz. XXVI, 1972, 145—159. p.

Huszár Lajos: Pénzforgalom és pénzürtékviszonyok Sopronban. Kny. a Századok 1971. évi 6. számából. Bp. 1972, 1150—1184. p.

Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf 1969 in Mogersdorf. Österreich und die Türken. Eisenstadt, 1972, Amt der Burgenländischen Landesregierung, Landesarchiv. 211 p. (Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf. Band 1.)

Karasszon, Dénes: Gensel and Sydenham. Orvostörténeti Közlemények. Supplementum 6: Medical History in Hungary. 1972, 113—118. p.

Katona Imre: Merkúr-keresztes soproni ház. SSz. XXVI, 1972, 350—354. p.

Katona János: Csorna fejlődése a felszabadulás után. SSz. XXVI, 1972, 8—23. p.

Kietaibl, Hans: Als unschuldiges Blut auf dem ausgetrockneten Neusiedler Seeboden floss. Volk und Heimat XXV, 1971/72, H. 2.

Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571—1631). Sopron, 1972, Győr-Sopron megyei ny. 140 p. (A Soproni Szemle kiadványai. Új sorozat: 6.)

Kovács József László: A Szent Mihály templom leltára 1551-ből. SSz. XXVI, 1972, 344—345. p.

Kovács József László: Wirt Mihály soproni diák Wittenbergben (1555—1556). (A legrégebb magyarországi tanulmányi jelentés.) SSz. XXVI, 1972, 345—350. p.

Krammer Jenő: Néhány mozzanat a 90 éves kismartoni polgári iskola (Hauptschule) múltjából. SSz. XXVI, 1972, 76—81. p.

László Gyula: „Inter Sabariam et Carnuntum...” SSz. XXVI, 1972, 320—333. p.

Loiberseck, Josef: Bernstein. Volk und Heimat XXV, 1971/72, H. 9—10.

Loiberseck, Josef: Lutzmannsburg. Volk und Heimat XXV, 1971/72, H. 1—2.

Loiberseck, Josef: Pinkafeld. Volk und Heimat XXV, 1971/72, H. 3—8.

Mastalirné Zádor Márta: Schwartner Márton soproni kapcsolatai. SSz. XXVI, 1972, 245—254. p.

Mikó Sándor: A Mária Terézia-féle úrbérrendezés előzményei és következményei Sopron vármegyében. I—II. SSz. XXVI, 1972, 129—145. és 211—227. p.

Milei György: Krasznójarszktól Budapestig, harcban a szabadságért. Pataki Ferenc születésének 80. évfordulója. Népszabadság XXX, 1972. dec. 3.

Mollay Károly: Népi hiedelmeink kutatása. (Hozzászólás Schram Ferenc könyvéhez). SSz. XXVI, 1972, 257—263. p.

Paintner, Hans: Vor 50 Jahren. Volk und Heimat XXV, 1971/72, H. 5.

Papp István: Sopron az 1960—70 közötti történeti irodalomban. SSz. XXVI, 1972, 185—191. p.

Papp István: Soproni képek 1919-ből. Vö. Hiller István (Szerk.): A Szabadság-szobor leleplezése Sopronban. 45—49. p.

Pflagner, Margit: Die keltischen Hochöfen von Klostermarienberg. Burgenländisches Leben XXIII, 1972, H. 9—10. 10—13. p.

Prickler, Harald: Verlauf und Folgen der Bocskay Rebellion im österreichisch—ungarischen Grenzraum. Vö. Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf 1969. 157—174. p.

Sági Károly (Szerk.): Georgikon 175. Bp. 1972, Mezőgazdasági Kiadó. 278 p.

Scheiber Sándor: A magyar zsidóság történetének kutatása. Vö. Évkönyv 1971/72. Kiadja a Magyar Izraeliták Országos Képviselőte. 245—257. p.

Scheiber Sándor (Szerk.): Évkönyv 1971/72. Kiadja a Magyar Izraeliták Országos Képviselőte. Bp. 1972.

Scheiber Sándor (Szerk.): Magyar—zsidó oklevéltár. XIV. kötet. 1742—1769. Bp. 1971 (1972), 571 p.

Szabó Miklós: A kelták nyomában. Bp. 1972, Corvina. (Hereditás sorozat.)

Szita Szabolcs: Együtt Sopronért. Vö. Hiller István (Szerk.): A Szabadság-szobor leleplezése Sopronban. 67—74. p.

Szita Szabolcs: Szovjet őrnagy visszaemlékezései Sopron vármegye felszabadulásáról. SSz. XXVI, 1972, 2—8. p.

Tompos Ernő: Sopronban őrzött címeres levelek. SSz. XXVI, 1972, 193—211. p.

Vörös Károly: A helytörténeti kutatásról. Valóság XV, 1972, 42—51. p.

Walter, Hans G.: Ein Nachtrag zu dem Aufsatz Hans Kietabls: „Aus dem ältesten Matrikenbuch der Pfarre Purbach am Neusiedlersee“ in den Burgenländischen Heimatblättern 1971, XXXIII. Heft 3. S. 123, ff. Burgenländische Heimatblätter XXXIV, 1972, 41—44. p.

Zakar János: Sopron vármegye térképe egy 1802—1811. között készült magyar atlaszban. SSz. XXVI, 1972, 168—170. p.

#### KÖNYVISMERTETÉSEK

Fogarassy László: Hochenbichler Eduard: Republik im Schatten der Monarchie. Das Burgenland, ein europäisches Problem. Europa Verlag, Wien—Frankfurt—Zürich 1971, 183 lap. SSz. XXVI, 1972, 379—380. p.

Fogarassy László: 50 Jahre Burgenland. Vorträge im Rahmen der landeskundlichen Forschungsstelle am Landesarchiv. (Burgenländische Forschungen, Sonderheft III.: Festgabe). Eisenstadt 1971, 214 lap + számos kép. SSz. XXVI, 1972, 94—95. p.

Fogarassy László: Soproni Szemle (Sopron, 1937—1945; 1955—) Irodalmi Szemle XV, 1972, 273. p.

Fogarassy László: Soós Katalin: Burgenland az európai politikában (1918—1921). Akadémiai Kiadó, Budapest 1971, 193 lap. SSz. XXVI, 1972, 282—284. p.

Kovács József László: Csatkai Endre: Sopron (Képzőművészeti Alap 1971.) Életünk 1972, 6. sz. 564—565. p.

Kovács József László: Magyar humanisták levelei — XV—XVI. század. Közreadja V. Kovács Sándor. Életünk 1972, 4. sz. 377—379. p.

Könyvekről: Rácz Endre: Fertőd. Fotó XIX, 1972, 384. p.

Kubinszky Mihály: Lőrinczy György: Sopron. Magyar építőművészet 1972, 2. sz. 64. p.

Mollay Károly: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes. VIII. Teil: Karten und Pläne. 1. Halbband: Karten. Bearbeitet von Karl Ulbrich Eisenstadt, Im Selbstverlag des Amtes der Burgenländischen Landesregierung, Landesarchiv, 1970, XLV + 994 lap. SSz. XXVI, 1972, 284. p.

Mollay Károly: Dercsényi Dezső—Entz Géza—Havassy Pál—Merényi Ferenc (szerk.): Magyar műemlékvédelem 1967—1968. Budapest, Akadémiai Kiadó 1970, 446 lap + számos kép. SSz. XXVI, 1972, 377—379. p.

Mollay Károly: Galavics Géza: Program és műalkotás a 18. század végén. Egy festmény születése és fogadtatása. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, 71 lap + 21 kép (Művészettörténeti füzetek 2). SSz. XXVI 1972, 92—93. p.

Mollay Károly: Herpay Imre (Szerk.): Mindnyájan voltunk egyszer az Akadémián Sopron 1919—1969. Sopron, Erdészeti és Faipari Egyetem, 1970, 331 lap + számos kép. SSz. XXVI, 1972, 191. p.

Mollay Károly: Imre Samu: A felsőöri nyelvjárás. Akadémiai Kiadó, 1971, 101 lap. (Nyelvtudományi Értekezések 72. sz.). SSz. XXVI, 1972, 284—285. p.

Mollay Károly: Kaufmann, Jacques: Eine Studie über Die Beziehungen der Habsburger zum Königreiche Ungarn in den Jahren 1278 bis 1366. Eisenstadt, 1970, 124 S. (Burgenländische Forschungen Heft 59). Magyar, Arnold: Schicksal eines Klosters. Das erste Franziskanerkloster von Eisenstadt im Rahmen der Geschichte der Marianischen Ordensprovinz 1386—1625. Eisenstadt, 1970, 164 S. (Burgenländische Forschungen Heft 60). Gaál, Károly (Red.): Ethnographia Pannonica. Sozialhistorische und ethnologische Studien zum Pannonischen Raum. Eisenstadt, 1971, 117 S. (Burgenländische Forschungen Heft 61). SSz. XXVI, 1972, 93—94. p.

Mollay Károly: Lőrinczy György: Sopron. Corvina, Budapest, 1971, 14 lap + 122 kép. Rácz Endre: Fertőd, Corvina, Budapest, 1972, 12 lap + 65 kép. SSz. XXVI, 1972, 285—286. p.

Mollay Károly: A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája 1945—1968. Összeállította a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének



munkaközössége. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, 856 lap. SSz. XXVI, 1972, 91—92. p.

Papp István: Markos György: Vándorló fegyház. Bp., Magvető Kiadó, 1971, 489 p. + 5 kép és 1 térkép. SSz. XXVI, 1972, 380—381. p.

Prickler, H(arald): Josef Breu: Die Kroatensiedlung im Burgenland und in den anschliessenden Gebieten. Franz Deuticke, Wien, 1970, XIV. und 246 S. 17 Karten u. 32 fotografische Aufnahmen. Kart. S. 340. Burgenländische Heimatblätter XXXIV, 1972, 46—48. p.

Rét Rózsa: Ortutay Gyula (Főszerk.): A múlt magyar tudósai. Bp. 1971, Akadémiai K. Magyar Tudomány XVII (LXXIX), 1972, 398—400. p.

S. Cs.: Az ékszerdobozváros. Könyvvilág XVII, 1972, 3. sz.

Semmelweis, K(arl): Régi magyarországi nyomtatványok 1473—1600. — Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum 1473—1600. (Alte ungarländische Drucke). Herausgegeben von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und der Széchényi-Bibliothek. Verlag Akadémiai Kiadó, Budapest 1971. I. Bd. 1473—1600. Bearbeitet von Gedeon Borsa, Ferenc Hervay u. a. 928 Seiten, 42 Tafeln. Burgenländische Heimatblätter XXXIV, 1972, 45—46. p.

Wendelberger, G.—Machura, L.: Brücke über den Neusiedler See — ja oder nein? Ism. Az Erdő XXI, 1972, 93—94. p.

Zimmermann, F.: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815—1950. Hg. von der Österr. Akademie der Wissenschaften. Leitung Leo Santifaller, bearb. von Eva Obermayer — Marnach. 18. bis 21. Lieferung, je 96 Seiten. Burgenländische Heimatblätter XXXIV, 1972, 191. p.

Zimmermann, F.: Wiener Neudrucke — Neuausgaben und Erstdrucke deutscher literarischer Texte — Band 2 „Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin (1439—1440)“. Herausgegeben von Karl Mollay, Österreichischer Bundesverlag, Wien 1971. 91 Seiten, davon 4 Bildtafeln. Burgenländische Heimatblätter XXXIV, 1972, 191. r.

## KÖSZÖNTÖK

Horváth Zoltán: Házi Jenő 80 éves. SSz. XXVI, 1972, 97—98. p.

## MEGEMLEKEZÉSEK

Augusztinovicz Elemér: Lóránt (Lipner) Ödön. (1896—1972). SSz. XXVI, 1972, 184—185. p.

Becht Rezső: Kónya Lajos (1914—1972). SSz. XXVI, 1972, 374—377. p.

Csatkai Endre 1896—1970. Numizmatikai Közlöny. LXX—LXXI, 1971—1972.

Gunda Mihály: Stasney Albert (1889—1971). SSz. XXVI, 1972, 83—85. p.

Környei Attila: Diebold Károly (1896—1969). Fotó XIX, 1972, 338—344. p.

Meghalt dr. Pálffy Miklós, az evangélikus teológiai akadémia dékánja. Magyar Nemzet XXVIII, 1972, nov. 14.

Vendel Miklós: Boronkai Pál 1897—1970. Vö. Vitális György (Szerk.): Hidrológiai tájékoztató 7—8. p.

*Németh Marietta:*

**Hajdú Mihály: Sopron környékének magyar becézőnevei (1700—1970).**

**Budapest, 1972, 59 lap (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 128. szám)**

A névtanon belül a becézőnevek vizsgálata hosszú múltra tekint vissza. Mindmáig azonban főleg elméleti munkák jelentek meg, melyek többnyire a becézőnév-rendszer felállításával, egyes jelenségek vizsgálatával, illetőleg bizonyos névalakok magyarázásával foglalkoztak. Tüzetes anyaggyűjtésen nyugvó munka alig akadt, eddig mindössze Gálffy Mózesnek „Keresztneveink becéző alakjai a Borsavölgyén” (Ko-

lozsvár, 1944) és Szabó T. Attilának „A kolozsvári becenevek a XVI—XIX. században (Bp., 1968) című műve, továbbá néhány, egy-egy községre kiterjedő feldolgozás jelent meg. Hajdú Mihály kandidátusi értekezésével igyekezett pótolni ezt a hiányt. „Keresztneveink és becézőneveink újkori vizsgálata (1770—1970)” című, több mint ezer lapra terjedő munkájában az egész ország területén (kiválasztott kutatópontokon) végezte el a gyűjtést, s ennek alapján adott képet az utóbbi 200 év becézési módjairól. Ennek a nagy munkának része az ismertetendő rövidebb dolgozat: „Sopron környékének magyar becéző nevei”. Ebben a szerző Sopron megye becézőneveit vizsgálja, elemzi, rendszerezi. Feldolgozta a Soproni Állami Levéltárban található népesség- és adóösszeírások, periratok és céhiratok, végrendeletek és levelek névanyagát, valamint az Országos Levéltárban őrzött egyházi anyakönyvek mikrofilm másolatait. Az e századi becézőneveket a helyszínen gyűjtötte össze. Mivel e 250 év anyagában nem az egyedi eseteket, kuriózumokat kereste, hanem általános törvényszerűségekre akart rámutatni, s a becézési tendenciákat megragadni, ezért elegendőnek tartotta a jelenkori gyűjtést mindössze két községben, Völcsejen és Agyagosszergényben. Itt azonban nagy alaposítással dolgozott: falvanként 30—40 adatközlőt kérdezett meg, férfiakat is, nőket is, gyerekeket, középkorúakat és időseket egyaránt. A történeti adatok időbeli felosztásakor általában névtani szempontból jelentős eseményekből indult ki: az anyakönyvezésben bekövetkezett változások szolgálnak határköként. Ilyen az 1830-as év, melytől kezdve a katolikus anyakönyveket magyar nyelven vezették, de csak 1850-ig (ez újabb korszakhatár). Ekkor ugyanis ismét a latin lépett a magyar helyébe. Az 1870-es évek elejétől újból magyar az anyakönyvezés nyelve; az 1895-ös év pedig azért jelentős, mert ekkor indult meg az állami anyakönyvvezetés. Hajdú Mihály tisztában van vele, hogy ez a korszakolás nem ad teljesen hű képet az egyes korok becézési szokásairól; aránytalanságok keletkeznek. Ugyanis a latin nyelvű anyakönyvek nem sokat mondanak a magyar becézőnevekről, hiszen ezekben a magyar neveket is lefordítva, illetőleg latinosított formában jegyezték fel.

Hajdú Mihály összesen 7239 történeti adatot dolgozott fel (ebből 5864 női és 1375 férfi név), jelen munkájának azonban nem az a célja, hogy ezeket mind bemutassa, hogy az egyes keresztnemekhez tartozó becéző változatokat teljes számban felsorolja, hanem — mint már említettem — törvényszerűségeket, névváltozási tendenciákat igyekszik felvázolni.

A módszertani szempontokat összefoglaló bevezető rész után rátér a becézőnevek alaki rendszerezésére, sorra tárgyalja a rövidüléssel, képzéssel, ikerítésből való kiválasztással, szótagismétléssel alakult neveket, majd a névcseréről is ejt néhány szót. Az áttekinthetőség kedvéért egyszerre csak egy jelenséget vizsgál. A magyar becézés jellegéből adódóan a legtöbb név a képzéssel alakultak közé sorolható, itt tehát szükségessé válik a további felosztás: egyszerű és testesebb képzőkre, majd ez utóbbin belül egy-, illetőleg többmássalhangzós képzők szerepelnek, s ezek is a bennük található mássalhangzó vagy mássalhangzók szerint tipizálva. Az egyes alakulási módokhoz, képzőkhöz, illetőleg az egyes becézőnevekhez, ha szükséges, külön magyarázatot, értékelést is fűz.

A legnépesebb családot az *-i* képzősök alkotják. A nevek nagyszámú előfordulása miatt Hajdú külön tárgyalja az egyes korok ily módon alakult becézőit. Az első korszakban előforduló *Pali:Palli* alakoktól kezdve a mai népnyelvi *Véri, Igni* stb. nevekig sorra vizsgálja a becézőneveket, majd levonja a következtetést, miszerint az *-i* képző a múltban főleg női nevekhez járult (*Nani, Panni, Babi, Lizi, Sáli:Száli, Trézsi* stb.), mindössze néhány férfinévhez kapcsolódott, ezek a becézők azonban azóta is élnek (*Pali, Józsi, Gyuri*). A mai népnyelvben leggyakoribb képzőnk, elsősorban gyermekek kedveskedő megszólításában szerepel; megterhelése egyre növekszik. A többi képző hasonló tárgyalása után rövid kis összefoglalás következik, melyben Hajdú Mihály rámutat az egyes képzők életére, fejlődésére, gyakoriságára.

Tanulságos a dolgozat következő fő része is, mely a becézőnevek használatával foglalkozik. „Minden korszakban van az egyes neveknek általánosan használt formája, melyet a feljegyzők sokszor meglepő természetességgel írnan le, teljesen melőzve a hivatalos forma használatát. S él a vidéken az egy-két főváltozat mellett

több mellékváltozat is, melyek kihalóban lévő, vagy keletkező alakítási módokra utalnak, de ezek csak elvéve kerülnek feljegyzésre. Határozott biztonsággal meg lehet azonban állapítani mindig, hogy melyik az az egy-két becézőnév, amelyik főváltozatnak, de ezek csak elvéve kerülnek feljegyzésre. Határozott biztonsággal meg lehet táblázat segítségével mutatja be a gyakoribb keresztnévek fő- és mellékváltozatait. A szemléletesség kedvéért emeljük ki egy női és egy férfinevet a dolgozatból:

Alapnév:	Korszak:	Főváltozat:	Mellékváltozat:
<i>Katalin</i>	III.	<i>Kata</i>	
	IV.	<i>Kata</i>	<i>Kati</i>
	V.	<i>Kata, Kati</i>	<i>Katica</i>
	VII.	<i>Kati</i>	<i>Kata, Tini</i>
	Népnyelv	<i>Kati</i>	<i>Kata, Katica</i> <i>Katinka, Katus</i> <i>Kató, Katóka</i>

Alapnév:	Korszak:	Főváltozat:	Mellékváltozat:
<i>György</i>	I.	<i>Gyura, Gyurko</i>	
	III.	<i>Gyuri</i>	
	IV.	<i>Gyuri</i>	<i>Gyura</i>
	V.	<i>Gyuri</i>	<i>Gyura</i>
	VI.	<i>Gyuri</i>	
	Népnyelv	<i>Gyuri</i>	<i>Gyurka</i>

Azt a törvényszerűséget, amely ebből a két példából is kitűnik, Hajdú Mihály az előforduló összes keresztnév becéző változatainak figyelembevételével állapította meg: a férfinevek becézői sokkal állandóbbak, s ha változnak is, ez lassúbb folyamat; ezzel szemben a női nevek főváltozataiból négy-öt évtized leforgása alatt mellékváltozat lesz, s az addigi mellékváltozatok közül az egyik főváltozattá lép elő.

A dolgozatot a névváltozatok, illetőleg becézőnevek ábécé szerinti mutatója zárja. Az értekezés fő érdeme, hogy a történeti és a jelenkori adatokat egyaránt vizsgálja, s így a névváltozási tendenciák, az egyes nevek alakulásmódjai a mai napig nyomon követhetők.

*Mollay Károly:*

**Gimes Endre: Nagycenk. Útikalauz. Győr – Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal, Győr, 1971, 95 lap; Kapuvár. Útikalauz. Győr – Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal, Győr, 1972, 76 lap; Sopron. Győr – Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal, Győr, 1972<sup>o</sup>, 119 lap.**

Útikönyv-irodalmunknak jelentős szerepe van a helytörténeti ismeretek legszélesebb körű elterjesztésében, hiszen az útikalauzok azokhoz is eljutnak, akik a helytörténeti kiadványokat nem olvassák rendszeresen, akik helytörténeti ismereteiket csak az útikalauzokból merítik. Ezért üdvözljük örömmel a 10 000 példányban kiadott nagycenki, az 5100 példányszámú kapuvári és a 20 100 példányú soproni útikalauz megjelenését. A soproni útikalauz a Becht Rezső, Csatkai Endre, Friedrich Károly, Horváth Ferenc és Thier László által írt korábbi útikalauznak immár hatodik, átdolgozott kiadása, a nagycenki és a kapuvári a nemzeti zarándokhelynek számító Nagycenk és az 1969-ben újra városi rangot nyert Kapuvár első újabb, önálló úti-

kalauza. Útikalauz-irodalmunknak Diem Gusztáv városi főlevéltáros 1886-ban Sopronban megjelent munkája óta elég gazdag termése volt, amelyet közel 90 éves távlatból érdemes volna most már kritikailag áttekinteni, helytörténeti értékét, a jelen és a közeli jövő szempontjából tanulságait lemérni.

Gimes Endre mindegyik kötet végén irodalmat is közöl, közte folyóiratcikkekre, sőt kéziratos munkákra is hivatkozik (meg kellene azonban jelölni a cikkek és kéziratok lelőhelyét is). Ennek az irodalomnak felhasználása biztosítja, hogy a helytörténeti kutatások eredményei szélesebb körben is elterjedjenek. Ha mégis néhány kritikai észrevételt teszünk, ez a további kiadások érdekében történik.

A nagyecenki útikalauz a község nevével is foglalkozik. A *cenk* szó 'gyáva' (helyesen: 'hitvány') jelentésére alapozott helyi hagyományt is közli, amely a község nevét a 955. évi augsburgi vereség után visszajött hét „gyázmagyar” történetével hozza kapcsolatba: „Az elcsúfított emberek a mai Cenknél érték el a gyeput... Itt telepedtek hát le, s lett a helység neve Cenk” (16–17. lap). Az első pillanatra nyilvánvaló, hogy itt a helytörténeti érdeklődés kezdetéig, legfeljebb a XVIII. század végéig visszanyúló, tudálékos helynévmagyarozással állunk szemben, amelynek semmiféle történeti alapja sincsen. Ugyanez áll a másik magyarázatra is: „Más felfogás szerint a Chenke szó idegen eredetű, s az Árpádok korában a köznép nyelvén a »Csóka« családnevet jelentette. Ha ez így volna, akkor az 1243. évi oklevél kelte előtt már a Csóka család birtoka lett volna Chenke”. A *Cenk* helynév ugyanis kétségtelenül személynévi eredetű; tehát Sopron vármegye legrégebb helynevei közé tartozik. Ez a személynév az ómagyarban *Szink* > *Szēnk*-nek hangzott, ez pedig feltehetően szláv eredetű (vö. Moór, Elemér: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936, 52). A helynévnek a *cenk* közsőzéhoz semmi köze (vö. Benkő Loránd [szerk.]: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp., 1967).

Nem a kapuvári útikalauztól kérjük számon, de megemlíttük, hogy Kapuvár meglehetősen ismeretlen középkori történetét gazdagíthatjuk azokkal a forrásokkal, amelyekben Kapuvár középkori német *Valbach* neve fordul elő (vö. Ratz, Alfred: Wiss. Arbeiten aus dem Burgenland 35[1966]446–514). Ilyen víz- és helynév nem is egy van Ausztriában (vö. Kronsteiner, Otto: Wb. der Gewässernamen von Österreich. Wien, 1971; Weigl, Heinrich: Historisches Ortsnamenbuch von Niederösterreich. Wien, 1964-tól). A helynevek mind a víznévől származnak. A víznév magyarázatai közül a legmegnyugtatóbb Weiglé: vö. német „*val*, *-wes* „fahl”; also „fahle, lehmfarbene Ache” (II, 177). Kapuvár esetében ez akár egy magyar *Agyagos ér* fordítása is lehet (vö. a Kapuvár közelében fekvő és 1205–1235/1256-tól kezdve adatolt *Agyagos* falu nevét). A soproni városi levéltár legrégebb, 1162. évi oklevele nemcsak Kapuvár, Kecöl és Vica, hanem Beled első említését is tartalmazza: az itt szereplő *Welen* falunév ugyanis nem Velemre (Vas m.) vonatkozik, hanem a *Beled* helynév helyhatározó esetéből (*Beledēn*) bajor nyelvű íródeák tollán keletkezett (vö. Mollay: SSz. 1967, 206). A 42. lapon, Hany Istók latin nyelvű anyakönyvi kivonatának közlésében két, fordításában egy hiba (*Meznerné*) van. — Helyes, hogy az útikalauz a közigazgatásilag Kapuvárhoz csatolt községeket is tárgyalja. Az első azonban nem *Babót*, hanem a régi adatok tanúsága szerint is helyesen *Babot*. A helynevek is fontos művelődéstörténeti emlékeink, a műemlékekhez hasonlóan védelmet érdemelnek.

Nagyecenk és Kapuvár esetében a helytörténeti irodalom hiányossága, Sopron esetében éppen gazdagsága állította nehéz feladat elé a szerzőt. „A megye első ispánja, Suprun után kapta a város a nevét” — olvassuk (9. lap). A mondat elé kívánczik a *valószínűleg* szó, mert Suprun ispán létét igazolni nem tudjuk, erre csak a helynévadás módjából („Suprun vára”) következtetünk. „Idővel a város egyre nagyobb lett. Erre mutatnak a máig fennmaradt utcanevek (Új utca, Újteleki utca)” — írja a szerző (10. lap). Az *Újteleki* utcára ez áll, az *Új* utcára nem, amint ezt a szerző az 51. lapon maga is megállapítja. A Szentlélek templomot nem az ispotályos johannita lovagok alapították, hanem Turnhofer Tamás soproni patrícius (vö. Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 127). Az orgonakarzat falán nem az 1221-es évszám olvasható, hanem *M[CC] CC XXI*, amelyből az első *CC* utóbb kitorított (vö. Házi Jenő: SSz. 1963, 261). A Rákóczi utca korábbi *Lange Zeil* 'Hosszú sor' neve nem 1522-

ben, hanem már 1498-ban fordul elő először. Sopronbánfalva nevének magyarozatánál feltétlenül meg kellene említeni, hogy személynévi eredetű ómagyar *Zovány* nevének első szótagját a betelepült németiség *zu* előljárószónak fogta fel, így vonta el belőle a *Wan(dorf)* nevet, amelyből a magyar közigazgatás a XIX. században alakította a *Bánfalva* nevet (vö. SSz. 1961, 117; 1970, 356). „Az ós-soproni ragaszkodik a »lőver« elnevezéshez, bár sok foltos pergamen azt bizonyítja, hogy a szó egykor ezen a területen élt besenyő lövészek vagy lövérek emlékét őrzi” (88. lap). A *foltos* és a *besenyő* jelzők itt az újságírói romantika szülöttei, nem a helytörténetírásé, így jobb, ha a következő kiadásban elmaradnak. A lövérek határőrök voltak.

Megjegyzéseinkkel nem a szerző érdemeit akartuk kisebbíteni, hanem az általa végzett munka fontosságát érzékeltetni.

*Mollay Károly:*

**Marót János: Fertőd. Győr—Sopron Megyei Idegenforgalmi Hivatal Győr, 1972<sup>5</sup>, 106 lap.**

A 20 100 példányban megjelent ötödik kiadás bizonyítja, hogy Marót János útikalauzának is nagy szerepe van a helytörténeti ismeretterjesztésben. Az útikalauz elsősorban a kastélyról szól, a községről 1950 előtti *Eszterháza* nevének magyarozatán kívül alig mond valamit, hasonlóan az 1950 óta közigazgatásilag hozzátartozó, Árpád-kori eredetű Süttör községről sem. „*Eszterháza* elnevezésről kétféle felfogás terjedt el. Az egyik szerint a falu az Esterházy családtól kapta a nevét, és eredeti formája *Estoras*. A másik vélemény (Révai Nagy Lexikon 1912-es kiadása) szerint a család vette fel a község nevét. A falu szláv eredetű lehetett, eredeti neve *Stras* vagy *Szterasz*. A család neve a középkorban többféle változatban fordult elő, mint (de) *Estoras* vagy *Zerházy*. Ezek a szláv névalak más-más hangfejlődés szerinti magyarosodásának felelnek meg. Mindkét változat az *Estoras* névnél köt ki, ez lehetett a család eredeti neve is” (6. lap). Ez a magyarozat két jelentős történetíró, Marczali Henrik és Nagy Géza 1894-ben közzétett (A Pallas Nagy Lexikona, 6. kötet) laikus, sőt délibábos névmagyarozatán alapul. Marót János nem mondja ki, de adataiból kiderül, hogy *Eszterháza* község a kastély megépítése után, tehát a XVIII. században alakult ki és „először Söjtörnek, majd Süjtörnek, végül Süttörnek nevezték” (6. lap). Ezzel el is dőlt a kérdés egyik része: *Eszterháza* az *Esterházy* családról kapta a nevét. Süttört Marót János szerint az *Esterházyak* először 1681-ben szerezték meg. A Salamon-nemből származó család már a XV. században csallóközi birtoka után nevezte magát; vö. 1425: „Blasyo dicto *Zyrhaz*”; 1449: „Ladiuslaum filium Blasii *Zerhas* de *Zerhashaza*”; 1464: „ladislaum filium Blasij de *Ezterhaza*”; 1469: „possessiones Borsa et *Heztherhas haza*” (*Eszterházy-oklevéltár*. Bp., 1901, 48, 62, 69, 71). 1540-ben birtokukat („*Zerhaashaaza* in comitatu posoniensi”) részben elzálogosítják, majd eladják, nevüket azonban megtartják, csak székhelyük változik; vö. 1549: „Benedictus *Eszterhas* de eadem *Galantha*” (i. h. 161—177). A *szērhas* ~ *ēsztērhas* magyar képzés a szláv eredetű magyar *szērha* ~ *ēsztērha* 'eresz' szóból (vö. Pais Dezső: *Magyar Nyelv* 1941, 346; Knieszsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. Bp., 1955, 169). A Sopron vármegyei *Eszterháza* falu tehát nem lehetett szláv eredetű, eredeti neve sem *Stras*, sem *Szterasz*. A család neve a középkorban sohasem volt *Estoras*, nem ez volt az eredeti neve; az újkorban valóban előforduló *Estoras* változat valószínűleg a családnév olasz—francia kiejtéséből keletkezett. Mindez azt is példázza, milyen csínján kell bánni a nyelvészeti adatokkal, főleg ha településtörténeti következtetéseket is akarunk belőlük levonni.

Egy fertődi útikalauzban a *Fertőd* névről is kellene valamit szólni. A középkorban Iván, Sajtoskál és Nemesládony közt volt ilyen nevű falu, de ez volt Kisfaludnak is egyik régebbi neve (vö. Csánki Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. Bp., 1897, III, 608, 615). *Eszterháza* nevének 1950. évi megváltoztatásával tehát egy középkori helynevről kelt új életre.

## SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau  
Lokalhistorische Quartalschrift  
Redaktion: Karl Mollay

### *Inhaltsverzeichnis und kurze Auszüge:*

- Winkler, Oskar:* Ödenburger Bautätigkeit in den letzten 26 Jahren I. Teil  
*Környei, Attila:* Zur Geschichte der Klassenkämpfe im Ödenburger Komitat (März—  
Juli 1919) I. Teil  
*Kiss, Emmerich:* Das Dorf Pásztori im Zeitalter des Feudalismus

### *Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung*

- Papp, Stefan:* Die Arbeiterbewegung in Ödenburg. Ein Forschungsbericht  
*Martos, Andreas:* Historische Meteorologie und Lokalgeschichtsschreibung  
*Várkúti, Johann:* Meteorologische Beobachtungen in Ödenburg

### *Kleine Mitteilungen*

- Házi, Jenő:* Stefan, der erste Ödenburger Stadtrichter (1277)  
*Csepregi Horváth, Johann:* Verein der Ödenburger in Budapest (1881—1888)

### *Kulturelles Leben in Ödenburg*

- Domonkos, Otto:* Zehn Jahre der Bewegung „Monat der Museen“ (1963—1972)

### *Bücherschau*

- Hiller, Stefan:* Ödenburg-Bibliographie für das Jahr 1972  
*Németh, Marietta:* Hajdu, Michael: Die Kosenamen in der Umgebung von Ödenburg.  
Budapest, 1972 (ung.)  
*Mollay, Karl:* Gimes, Andreas: Grosszinkendorf. Raab, 1971 (ung.); Kapuvár. Raab,  
1972 (ung.); Ödenburg. Raab, 1972<sup>6</sup> (ung.). Reiseführer und ihre Bedeutung für  
die Verbreitung lokalgeschichtlicher Kenntnisse  
*Mollay, Karl:* Marót, Johann: Fertőd. Raab, 1972<sup>5</sup> (ung.). Berichtigungen zur Erklä-  
rung der Namen *Esterházy* und *Eszterháza*

## KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. A *kézirat gépelése*. Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, baloldalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az írógépen hiányzó jeleket, mint pl. *i, ú, Í, Ű* stb. Egyebet kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre félsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl.: ... városokat<sup>16</sup>.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. A *lapalji jegyzetek*. Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló *pontos* irodalmi utalások, *pontos* forrásjelzések. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk.

*Könyvre* (lapszámra) első alkalommal így utalunk; pl.: Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841—1950. Sopron, 1960, 15. — A továbbiakban így Csatkai i. m. 32. (Ha ugyanakkor a szerzőnek váltogatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatkai: A soproni színészet 43). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.,

*Folyóirat cikkére* így; pl.: Jakubovich Emil: A legrégebbi magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114—20. — A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

*Gyűjteményes munkában* megjelent cikkekre így; pl.: Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79—84.

*Újságcikkre* így; pl.: A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

*Idegen nyelvű műre* így; pl.: Semmelweis, Karl: stb.

*Levéltári forrásra* így; A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. — A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli, tónusos fényképe(ke)t vagy kliszfotótasra alkalmas rajzot (térképvázat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

## OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest V., József Nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj: évi 48.— Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Pénzforgalmi jelzőszám: MNB 215—96162.

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a Szerkesztőségnél rendelhetők.

Levélcím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Felelős kiadó: Ugróczy Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B/5 ív =  $8 \frac{2}{4}$  (A/5 ív) — Győr-Sopron megyei Nyomda V. Soproni üzeme, 73.8912  
Terjeszti a Posta Központi Hírlap Iroda

ARA: 16.— FT

INDEX: 25.915





# SOPRONI SZEMLE

XXV. ÉVFOLYAM 1973. 2. SZÁM

# SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat  
Alapította: Heimler Károly

Kiadja:  
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

## Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC *olvasószerkesztő*, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBENYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti:  
MOLLAY KÁROLY

## Tartalomjegyzék:

	Lap
Szabó Jenő: Becht Rezső 30 éves	97
Winkler Oszkár: Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetéről. II. rész	103
Környei Attila: Adatok az 1919. évi Sopron vármegyei csatáharcokhoz. II. rész	123
Kiss Imre: A kuriális nemesi Felső-Pásztori a XVI. században a XIX. század közepéig. I. rész	138

## Helytörténetírásunk időszerű kérdései:

Becht Rezső: Líceumi diákélet a század elején	154
-----------------------------------------------	-----

## Kisebb közlemények:

Fried István: A „Külföld” című soproni folyóirat szlavisztikai anyaga (1879)	168
Kovács József László: Ismeretlen soproni operaelőadás színlapja 1811-ből	175

## Sopron kulturális élete:

Hoffmann Tamás: Megnyitó beszéd a Liszt Ferenc Múzeum „A vallásosság népies emlékei” című népművészeti kiállításához	179
----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----

## Megemlékezések:

Csapody István: Kárpáti Zoltán (1909—1972)	183
M. Kiss Pál: Sebestyén Ferenc (1907—1972)	187

## Soproni könyvespolc:

Fried István: Vajda Péter válogatott művei. Sajtó alá rendezte Lukácsy Sándor. Veszprém, 1972	190
Levélsekrény	191

# SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXVII. ÉVFOLYAM

1973

2. SZÁM

## Becht Rezső nyolcvan éves

Köszöntjük a június 5-én nyolcvanadik életévét betöltő Becht Rezsőt.

Ez az írás nem kíván több lenni, mint az ünnepi köszöntő közönségének: ismerősöknek, barátoknak, tisztelőknak halk beszélgetése.

Tudatosan hiányzik belőle Becht Rezső irodalmi működésének átfogó ismertetése. Tudom, minden jószándékom mellett is csonka maradna, ha megkísérelném. A hangsúly ezért inkább a soproni vonatkozású írásain van, azok között is a felszabadulás előttiéin. Ez természetes is, ezek lezárt, egységes szakaszt képeznek és a város irodalomtörténetének szempontjából is jelentősek.

A felszabadulás utáni működése sem kevésbé jelentős, taglalása mégis elnagyoltabb, mert még be nem fejezett, és olyan tények, események hatottak rá, amelyek nem mellőzhetők, de amelyek elemzése tiszteletkérdés. A bi tanulmányokat tenne szükségessé (a Frankenburg Irodalmi Kör megszűnésének feltámasztásának sikertelen kísérlete, valamennyi soproni napilap megszüntetése, újbóli megindításuk iránti mozgalmak, írói kör alakulása, éveken át való működése, megszűnése és annak okai stb.). Mindez egy későbbi, Becht Rezső teljes irodalmi munkásságát kritikai elemzéssel bemutató tanulmány dolga lesz.

Becht Rezsőt hosszú, több évtizedes kapcsolat fűzi a Soproni Szemléhez. Induláskor ott a neve az impresszumon, a társszerkesztők: történészek, építészek, orvosok, biológusok, vegyészek, geológusok között ő képviseli az irodalmat. Az első cikk, amelyre az olvasó a Szemle első évfolyamának első oldalán rálapoz, „Az én városom” című írása. Az 1937. évi kezdet után egymást követik cikkei: „A szülőváros felfedezése”<sup>1</sup>, a „Soproni évszakok”<sup>2</sup>, a soproni tájnak ez a prózában írt költeménye, amelynek egyik része, az „Ősz” belekerül az iskolai olvasókönyvbe is, a „Sopron és a soproniak”<sup>3</sup>, a „Város és az erdő”<sup>4</sup>, a „Lövéri változások”<sup>5</sup>. A Soproni Szemle eddig megjelent huszonhat évfolyamának sorában alig néhányból hiányzik Becht Rezső írása.

A soproni számára ez természetes, az ellenkezőjén ütközne meg. A Soproni Szemle, ha tudományos folyóirat igényével indult is meg, érzelmi tényezőre épült, a soproni ember városszeretetére. És kevés író írásaiból süt olyan forrón a város szeretete, mint éppen Becht Rezsőéből.

Ez a városszeretet azonban sohasem túloz, csak valóban dicsérendőt dicsér és korhol is, ha kell, a város józan szeretetére oktat, egy közös, áldozatos magatartást, a soproni szellemet sugallja.

1 SSz. 1939, 3.

2 SSz. 1938, 3, 118, 179, 267.

3 SSz. 1942, 105.

4 SSz. 1939, 190.

5 SSz. 1969, 120.

Heimler Károly, a Soproni Szemle első szerkesztője ezért hívja meg a tudósok közé. Azok a részeken munkálkodnak, neki az összefogó egész, a soproni lelket kell ápolnia és élesztenie írásaival. Írói rangját éppen az fémjelzi, hogy Heimler Károly a tudományok szakágazatait képviselő társszerkesztők közé sorolta. Ez nem disztinkciós tévedés, hanem megbecsülés.

Becht Rezső, az író nem a Soproni Szemlében indul. Anyanyelve magyar, de két nyelven ír, és amikor a Szemlében az első cikke megjelenik, írásait már három nagyváros, Budapest, Bécs és Prága olvasóközönsége ismeri. Regényei, novellái, versei, tanulmányai, műfordításai olyan lapokban jelennek meg, mint a Pester Lloyd, a Neues Wiener Tagblatt (e két lapnak hosszú időn át állandó munkatársa), az Innsbrucker Nachrichten, a Neue Freie Presse, aztán Max Brod, Franz Kafka, Jaroslav Hasek lapja, a Prager Tagblatt. Írásai szerepelnek antológiákban, mint a „Deutsche Eichen” és az „Ungarn”, de közli verseit az „Österreichische Monatshefte”, felolvasását, hangjátékát, hangulatos „Virágportré”-it (utóbbiakat a negyvenes évek ismert színésznőjének, Szörényi Évának tolmácsolásában) közvetíti a budapesti rádió. Első novelláskötete, a „Szomeya szán nevetett”, országon elismerő kritikát kap, megjelenik első verskötete, a „Kosmische Legende”, amely a nagyobb lapokban megjelent kötetményei javát gyűjti kötetbe. Írásainak bibliográfiája tiz sűrűn gépelt oldal, a legkorábbi keletkezési dátum benne 1914, a legkésőbbi 1972, több, mint egy fél évszázad munkájának gyümölcse.

Vidéken él, kisvárosban, de soha, egyetlen pillanatra sem az, akit „helyi író”-nak lehetne nevezni, sokkal inkább az utazó, világot járó, globetrotterfajta és érdeklődésű.

A soproni liceumban (ma: Berzsényi Gimnázium) érettségizik, Lipcsében jár főiskolára, Bécsben vállal először állást és itt is írja első versét, a Práterben, 1914 májusában, a „boldog békeidők” egyik utolsó hónapjában.

Aztán majdnem egy teljes év szünet van, következő verse 1915 április végén születik, Bécsből egy világrésznyi távolságban, a szibériai Ob folyó melletti Ogurzovában és címe: „Szerte a világban most gyilkosok járnak”. Ami közben történt, az milliók sorsa, történelem. Az kényszeríti az egyéves önkéntesi szolgálatát hadifogolyként végző író első világháború útjára. Első nyomdafestéket látó költeménye a Bajkál tó melletti berezovkai hadifogolytábor német nyelvű folyóiratában, a „Der Gral”-ban jelenik meg. Ezt a folyóiratot a hadifoglyok nemcsak maguk írják, hanem a magukfaragta betűkkel maguk is nyomják. Ír költeményt a Vladivosztozk melletti Nikolsk Ussurisk hadifogolytáborában, a Nankaimaru nevű japán hajón, amelyet az osztrák vöröskereszt bérel az osztrák hadifoglyok hazaszállítására, s amelyre neki sikerül felszöknie. Most vízen, Sanghajon, Szumatrán, az Indiai-óceánon, a Vörös- és Földközi-tengeren át teszi meg visszafelé azt az utat, amelyet oda szárazföldön, hadifogolytáborok nyomorúságán át járt meg. 1920 novemberében Sopronban van és verset ír arról, hogy hazatért.

Sopronban lakik és dolgozik, de szabadsága minden percét utazással tölti. Bejárja Európát Rómától Izlandig, Isztambultól Londonig. 1934-ben ellátogat a Szovjetunióba is. Útjairól novella, útleírás, hangjáték, költemény, a Szovjetunióba tett látogatásról könyv — „Wiedersehen mit Russland” címmel — születik.

Amerikába készül, amikor a náci agresszió elzárja útját: Hitler megszállja Ausztriát. Mehetne ugyan még Amerikába, de csak német földön át és német hajón, de ő még lábát sem kívánja arra a földre tenni, ahol Hitler uralkodik.

Az utazásra szánt pénzét összegyűjti és kertet vesz, a világgjászó lehorgonyoz. A kert a Lövérökben van, „untter den lebaern”<sup>6</sup>, hol lehetne másutt, hiszen oda jár ki már vagy fél évezrede a soproni polgár városi lakásából szőlőért, gyümölcsért, kikapcsolódásért.

Nem véletlen, hogy éppen ott kezdi írni kertjéről szóló könyvét. Címe: „Kert a viharban”, mert akkor más a Lövér fűszálai között megcsillannak a Libe-rátorok radart zavaró sztaniolcsikjai.

Jellegetesen soproni vonás, hogy nem szeret önmagáról sem beszélni, sem írni. „Kolbenheyer Móric barátjának felesége, a szép Heldrich Borbála: nagy-onyám”, kezdi egyik írását, s rögtön el is harapja szavát, mert: „ez már család-történet”. Pedig írhatna családjá történetéről is, hiszen okmányyszerűen ki-kutatta, hogy ősei Hessenből származtak Sopronba, és itt már a családtörténet-nek helytörténeti jelentősége lesz.

Önmagát is mentetgeti, amikor a soproni ember zárkózottságát magyarázza: „Azok, akik az ország más részéből kerülnek ide, eleinte hidegnek érzik Sop-ron-t és ridegnek a soproniakat. Pedig a soproni csak higgadt, megfontolt. Ezért nyílik fel nehezebben, ezért idegenkedik az elhamarkodott barátkozástól és csak akkor fogadja be az idegent, ha az már kiállt egynéhány próbát”<sup>7</sup> Egy másik írásában pedig: „A soproniakat hűvös, zárkózott embereknek mondják. A ma-gyarázatot megadja a földrajzi helyzet. A határszéli ember másképpen látja a dolgokat, mint az ország belsejében élők. Sokat megért abból, ami amazok előtt érthetetlen marad. Józanabb, mert az élet erre neveli.”<sup>8</sup>

És a „józan soproni” minden óvatosságnak és megfontolásnak fittyet hányva, a maga külön csatáját vívja Hitlerrel. Szerencséjének köszönheti csu-pán, hogy nem származott belőle különösebb baja, kevés híján tragikusan is végződhetett volna: a soproni túsok első garnitúrájában szerepelt. De persze ezt sohasem írta meg, még önéletrajzában is csak egy mondatot szán reá. Mintha azt mondaná, ez mellékes, kevésbé fontos, hiszen voltaképpen nem tör-tént semmi. Nem tette lábát Németország földjére, amióta abból Harmadik Bi-rodalom lett, nem ült német hajóra, nem küldött cikket a Neues Wiener Tag-blattnak az Anschluss után, mert a lap homlokára felkerült az utált jelkép, a horogkereszt, és következetesen hajthatatlan maradt akkor is, amikor az új, „gleichschaltolt” szerkesztőség is kérte további munkáit, – veszélytelen gesz-tusok, a náci erőszak még az ország határán kívül van, nem árthat neki. De Zilahy Lajos folyóiratában, a Hidban 1944 áprilisában megjelent „Megindult a jég” című elbeszélése már több annál. Bátor és nyílt rokonszenvvel írja meg benne a szovjetekkel folyó háború közepén egy orosz fiú és leány sorsát. Ez már veszélyes: két nappal megjelenése után a folyóiratot betiltják és az ország területén fellelhető minden számát elkobozzák. Hasonló robbanóanyag rejtőzik „Erdő” című írásában, amelyet a „Pásztortűz” közöl 1944 februárjában. Ebben a kivágott, de újra sarjadó erdő közérthető szimbólumával jósolja a náci hata-lom végét. Amikor a Frankenburg Irodalmi Kör ezt az írását meghirdeti, a MOVE székház, az egykori szabadkőműves páholy kamaratermét (1944-ben le-bombázták, a Csengery utcában állott) tüntetően zsúfolásig megtöltik a sop-roniak. Tapsuk nemcsak a bátor szimbólumnak, hanem a bátor írónak is szól.

6 SoprOkl. I/1:230.

7 SSz. 1937, 8.

8 SSz. 1942, 112.

9 SSz. 1937, 8.

Miért gyűlöli Hitlert? „Sopron és a soproniak”<sup>10</sup> című írásában állapítja meg: „Sopron mindig kötelességének érzi, hogy széles látókörű európai magyarokat neveljen a hazának”. S Becht Rezsőtől, a széles látókörű európai magyartól Hitler először Európáját rabolja el, majd hazáját, mindazt, ami érték számára. Mivel pedig nem akar sem a „Kárpát-Duna nagyhaza”, sem a „Nyugati gyepű”, de még kevésbé a „nagy német élettér” fia lenni, visszavonul lövérenek mélyébe, magányának legbelső várába, már csak egyedül és kizárólag soproni, mert annak még becsülettel és szegyenkezés nélkül vallhatja magát. Tudja jól, hogy ez már a végső menedék, innen már nincs tovább: itt szembe kell néznie a sorssal.

1944. október 15-én éjjel kerül rá sor. Két géppisztolyos SS-legény és magyar „felvezetőjük”, egy Várpalotai Vilmos nevű nyilas, később vármegyei főispán, tartóztatja le. Teherautóra tuszkolják s a Színház utcai evangélikus elemi iskolába viszik. Jellemző epizód, hogy ott társaival együtt először a mellékhelyiségbe küldik őket, végezzék el dolgukat, mert „úgyis utoljára teszik”. Alig helyezkedik el a börtönnek kinevezett iskolateremben, amikor az SS-katonák két hörgő sebesültet hurcolnak be, Takács Lászlót és Köfaragó Lászlót, ott fejezik be előtte a padlón martíriumukat.

Napok múlva tudta meg, azzal vádolják, hogy ő a soproni „Széchenyi” szabadkőműves páholy titkos főmestere, és hogy olyan közismert soproni személyiség, aki mögött tömegek állnak, s aki befolyásolni is tudja őket. A szabadkőművesség vádjá ellen védekezik a legkönnyebben, nemcsak főmester, de még egyszerű inas sem lehet, hiszen amikor kimegy Lipcsébe, a főiskolára, még nem volt felvehető, amikor 1920-ban visszaérkezik a fogságból, a soproni páholy megszűnt, a szabadkőművesek működését országosan betiltották. Ami pedig a mögötte álló tömegeket illeti, magyarázza a Gestapo-tisztnek, a vád nevetséges, kevés nála magányosabb ember van.

Csak jóval később, Hitler bukása után tudja meg, hogy milyen fontosságot tulajdonított a Gestapo a személyének. Fotokópiákat készítettett egy németországi nőismerősével folytatott teljes levelezéséről...

Írói és emberi magatartás egybehangzósága talán sehol sem ellenőrizhető olyan tökéletesen, mint kisvárosban, ahol még az elvonultan élő ember is állandóan a nyilvánosság figyelő szeme előtt van, de még inkább ott az író. Ez a nyilvánosság pedig kérlelhetetlen. Szigorú normák szerint ítél, botlást sohasem bocsát meg, nehéz előtte hibátlanul megállni, mert mindent tud és semmi sem marad előtte titok.

Becht Rezső nyolcvan éve áll előtte makulátlanul. Évtizedek során mellette dolgozó munkatársa azt tartja reá legjellemzőbbnek, hogy soha hangját fel nem emelte, senkinek, még legkisebb beosztottjának sem mondott egyetlen hangos szót sem. Egy másik beosztottja azt tudja róla, hogy munkatársait sohasem sürgette munkájukban. Közismert az udvariassága, de ez nem felvett modor, hanem embertársainak őszinte megbecsülése. Írásaiban lépten-nyomon megcsillanó invenciója akkor sem hagyja cserben, amikor a navi robot közben adódó problémákat kell megoldania. Az emberismeret megértő diplomáciájával enyhít, egyenlít ki ellentéteket. Emberszeretete szinte mindig talált megoldást. A munkások szerették, oldalukon állónak tudták. Lehet, hogy az is táplálta rokonszenvüket, mert megérezték rajta, hogy ő is kizsákmányolt. Mert az volt.

10 SSz. 1942, 105.

A felszabadulás előtti Magyarországon író írásából nem tudott megélni, legtöbbször kénytelen volt valamilyen újságírói robotmunkát vállalni, hogy kenyerét megkereshesse. Nemcsak Kosztolányi Dezsőt és Karinthy Frigyest kényszerítette erre a kenyérgond, de még az akkori idők legjobban kereső bestseller íróját, Harsányi Zsoltot is. Ő sem tudott pusztán a regényírásból megélni, ő is dolgozott napilapnak, a Pesti Hírlapnak.

Vidéken még sanyarúbb a helyzet. Sopronnak ekkor két magyar és egy német nyelvű napilapja van. Egy-egy helyi lap ezer, jó esetben ezeröttszáz olvasója legfeljebb szerkesztőt és egy-két újságíró munkatársat tud eltartani, cikkek tiszteletdíjára már nem telik, annak ellenére, hogy a cikkekre a lapnak szüksége van és azokat kéri is az írótól. Nem tud tiszteletdíjat fizetni a városi támogatásra szoruló Soproni Szemle sem. (Ha kivételesen fizet, mint például Csatkai Endrének, az akkor állatalanul sinylődő tanárnak, azt Heimler Károly, a szerkesztő a saját zsebéből adja.)

Vidékről fővárosi lapoknak dolgozni, noha azok, ha vékonyan is, de fizetnek, nem jelent megélhetést. A hadifogságból hazatérő Becht Rezsőnek állást kell vállalnia. A Soproni Vasárugyár Részvénytársaság cégvezetője, majd igazgatója lesz. Az állással együtt vállalnia kell a magyar író felszabadulás előtti sorsát, a kettős életet. Nappal a kenyerét keresi meg, csak este és éjszaka írhat.

Sohasem beszélt róla, de bizonyos, hogy soproni tárgyú írásaiért összesen nem kapott annyi tiszteletdíjat, amennyiért lövérenek egyetlen négyszögölét megvehette volna. Amit Sopronról ír, azt „társadalmi munkában” írja, „második műszakban”, beletörődve a tehetség önmagát kényszerítő évtizedes kizsákmányolásába.

De még a „kizsákmányolása” profitját sem ő maga élvezi, szülővárosának, Sopronnak van belőle haszna. A soproni idegenforgalom megindításában orosz-lánrészt végző Heimler Károly mellett neki is van szerepe. Ő ad hírt Sopronról, az üdülőket váró kisvárosról a nagyvilágnak, nagyvilági stílusban. Ő az a soproni író, akinek európai horizontja van, de mégis velejéig soproni. Aki megjárta a fél világot és éppen azért írhatta le az átélés jogán ezeket a sorokat: „Körözhetünk körülötte akkora körökben, amekorrákat a földgömb megenged, a köröz egyik szára mindig a szülővárosra támaszkodik.”<sup>11</sup>

Világlátottsága teszi hitelessé azt, amit szülővárosáról ír. Ezért hisz neki a nagyváros embere éppen úgy, mint a soproni. Ő emeli ki a városleírást az idegenforgalmi propaganda dagályos túlzásaiból és teszi irodalomképessé. Nem röstell útikalauzt írni, pedig még az a mentsége sincs, hogy pénzért teszi és mégis irodalmi igényességgel fog ahhoz is, mint minden írásához. Nagyon sokban neki köszönhető, hogy a harmincas és negyvenes években a rádióban, nagylapok hasábjain a Sopronról szóló hang európai hangvétellű, — rendszerint az ő hangja.

Ingyen ír városismertető cikkeket, pedig „Hinár” című regényét a Neues Wiener Tagblatt Móricz Zsigmond és Mirko Jelusich regénye között közli folytatásokban, novelláit, tárcáit pedig az első oldalon. Stefan Zweig, Felix Salten, Franz Theodor Csokor, Oscar Maurus Fontana írásai között hozza. Ez az irodalmi környezet írói rang is.

Sok írása jelent meg németül. Valójában azonban lelke mélyéig magyar író, aki németül is ír, mint ahogy franciából, angolból, olaszból, oroszból, spanyolból, németből is fordít — magyarra. Főképpen a budapesti kiadók és szer-

kesztők kényelmessége, kockázattól való viszolygása az oka annak, hogy fiatalkori írásai javarészt németül jelennek meg. Soproni tárgyú munkái azonban szinte mind magyarul születnek meg.

Ez azonban lényegtelen. „Sopron legszebb hivatása mindig az volt, hogy enyhítse az ellentéteket. Két nyelv, két kultúra határán nemcsak kereskedelmi javakat közvetített, hanem szellemi termékeket is. Ez a szerep megkövetelte a többnyelvűséget, a szempontok többféleségét, tiszta és emelkedett ítélőképességet, magasabb műveltséget”,<sup>12</sup> – vallja.

Lokálpatrióta – európai fokon.

1945 márciusa azután szembeállítja Becht Rezsőt élete talán legsúlyosabb megpróbáltatásával. Ekkor már helyettes igazgatója a Vasárugyárnak és egy március végi napon a gyár igazgatója telefonon közli vele, hogy rábízta a vállalat mindkét gyáregységének vezetését, ő maga kitelepül Németországba. Még fel sem ocsúdott meglepetéséből, amikor újból szól a telefon: a nyilas katonai városparancsnok utasítja, hogy készítse elő a vállalat mindkét gyárának Németországba való kitelepülését.

A Gestapo szabadon engedte, de nem vette le róla szemét, öngyilkosság volna nyíltan szembehelyezkedni az utasítással, a probléma elől azonban ő nem futhat el, mint igazgató. A kitelepülést csak késleltetni tudja (micsoda életveszélyes idegmunka!), de olyan sikeresen, hogy a szovjet csapatok előbb érkezőnek meg.

A felszabadulással annyiban változik meg a helyzete, hogy a második, az irodalmi műszakra most kevesebb ideje marad, a háború következményeinek eltakarítása, az újjáépítés fokozott irama erősen igénybe veszi. Ezekben az években irodalmi munkássága néhány előadásra, pár cikkre, novellára szorítkozik. Utóbbiakat a megyei lap, a Kisalföld közli, a három soproni napilap közül már egy sem jelenik meg...

1955-ben végre megszabadul a kenyérkereset gondjaitól: nyugdíjba megy. Elkezdi írni – cikkek, elbeszélések mellett – „A bűvös henger” című kor- és életrajzi művét. Jelenleg „Öreg szemmel” című munkáján dolgozik. Ezeröttszáz oldal kézirat vár kiadásra.

Nem tudja, megjelentetheti-e. A jövő helytörténésze azonban bizonyosan megtalálja könyvalakban vagy kéziratosban a levéltár polcain. Becses dokumentum lesz ez számára. Egy drámai emberöltő hivatott szemtanúja szól belőle.

Egy le nem zárt és – reméljük még sokáig – folyó életmű nyolcvanadik mérföldkövének állunk. Ha az alkalom és a cikk terjedelme nem is engedi meg, hogy kritikai értékelésébe bocsátkozzunk, soproni tárgyú írásairól azonban úgy hisszük, joggal állapíthatjuk meg: Becht Rezső maradéktalanul teljesítette azt, amiért Heimler Károly a Soproni Szemle szaktudósainak közösségébe harmadik évvel ezelőtt meghívta. Tol'ával ápolta a soproni szellemet. Sopronról szóló írásainak minden sorával segítette a soproni öntudat kialakulását.

Ma ezt a soproni szellemet és öntudatot ismét erősíteni kell. A város öslakosságát a háború, a németek helyébe történt betelepítések, az 1956-os ellenforradalom, a vidékieknek a városba való szinte folyamatos áramlása erősen meggyérítette. Ennek a most összeforni készülő lakosságnak új közösségi tudatát, szellemét ezután kell majd kialakítani.

Ebben Becht Rezsőre, az íróra és ös-sopronira egyformán nagy szerep vár.

Szabó Jenő

<sup>12</sup> SSz. 1937, 8.



## Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetéről

### II. rész

7. A továbbiakban foglalkozunk – rendeltetés szerinti csoportosításban – az elmúlt időszakban létesített fontosabb épületekkel, ill. építményekkel.

Sopronban az üdülőváros gondolata az első világháború után merült fel, amikor a vonzásterülete jó részétől megfosztott város vezetői igyekeztek kiaknázni azokat a lehetőségeket, amelyek a megváltozott körülmények ellenére



19. kép: Kőfaragó téri lakótelep: házgyári elemekkel épült házsorok

hozzásegíthettek Sopron jelentőségének fenntartásához, fejlődésének biztosításához. A szép fekvés, az erdős környezet, tehát az adottságok megvoltak; a műemlékek sokasága, a szép városképek többlet-vonzóerőt jelentettek az üdülők számára. A 30-as években e törekvések megvalósítása érdekében megépült a Lővér-szálló első, majd második épülete, a kettő között az éttermi-konyhai szárny, de létesültek kisebb-nagyobb üdülők is. Sopron rövidesen kedvelt üdülőhellyé vált, és a bécsi nyaranta szinte elárasztották a mai Kertvárost (Sopronbánfalva), a szép erdei séták, jó pihenési lehetőség miatt vállalva a kisebb kényelmet is. A második világháború alatt kezdték meg az újságírók erdei szállodájának építését, amit azután – évekkel a háború után – szanatóriummal alakítva fejezték be (1956). Azóta a szanatórium területe és épülete is bővült, utóbbi egy háromszintes szárnyal; a régi és új épület közötti földszintes összekötő épü-

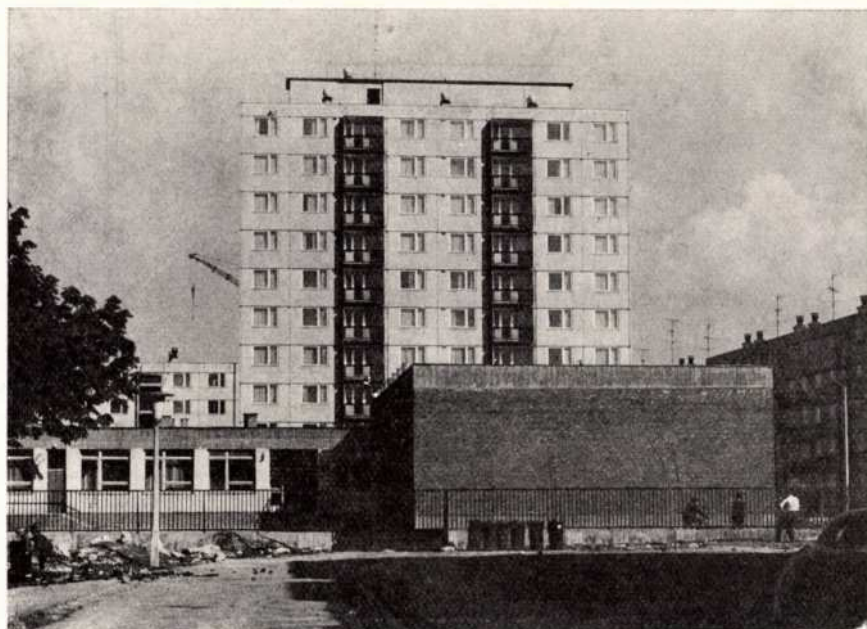
letrészben oldották meg a közös főbejáratot és előcsarnokot. A volt Gruber-szállót gyermekszanatóriummal építették át, felújítási keretből. Kétségtelenül ez is értéke a városnak, de tény, hogy a tervező a régi szálló épületéből vajmi keveset hagyott meg az átépítés során. A felújításával azonos összegű új beruházás kevesebb kötöttséget jelentett volna a tervezésben, és legalábbis kedvezőbb tájolású épületet eredményezett volna. Sokáig váratott magára a volt Lövér-szálló keleti épületszárnyának helyreállítása is (1960); a Szakszervezetek Országos Tanácsa vállalta magára ezt a feladatot, s azóta egy további háromemeletes épülettel gyarapította az együttest (1970), amely most már a közös főbejárat és előcsarnok, az adminisztráció és nagyobb étterem-konyha igény következtében a középső szárny némi bővítését is szükségessé tette. Az átépítés inkább javított a két világháború között több lépcsőben kialakított együttes képén. Ugyancsak a SZOT végeztet most egy nagyobb arányú beruházást a Szabadság körúton, a jelenlegi üdülőszállóval szembeni telken. A tervezők az együttest dicsérendő módon úgy telepítették, hogy az a meglévő szállók szobáinak szép kilátását az erdős hegyoldal felé ne zavarja. Helyreállították a kisebb üdülőszállókat is, a Sport-szállót, a Pedagógusok üdülőjét és a Deákkúti úti Textilmunkás üdülőt. – A közelmúltban „camping”-ről is gondoskodtak, mégpedig a harkai fennsík-tól nyugatra eső erdőterületen, festői környezetben. Talán csak a környék kissé párás levegője szól némiképpen a telepítés ellen.

Ami az üdülőszállók telepítését illeti, a helybeli szakemberek nem mindig értettek egyet a beruházók elképzeléseivel. Már annak idején az újságírók szállodája – a mai szanatórium – helyének kijelölése körül is voltak viták; a helyet kissé ködösnek és eldugottnak vélték az itteniek, de a beruházó ragaszkodott eredeti javaslatához. Vita előzte meg a Fenyves-szálló helyének kijelölését is, az előbbiekhöz hasonló okok miatt; a ma kedvelt szállodát az érvelések ellenére a Károlymagaslat északi lábához építették, ahol délután korábban borul árnyékba az épület. A telepítést a beruházók azzal magyarázták, hogy a meglévő kis turista-szálló és vendéglő konyháját az új szállóépület szolgálatába kívánják állítani, ami azonban ilyen méretű szálló ellátásához alkalmatlannak bizonyult. Új konyhát kellett építeni és a megmaradó kisebb épületszárny mindössze a személynegyzet egy részének elhelyezésére volt elegendő. A most épülő – már említett – 600 ágyas, erkélyek, loggiák sorával élénkített SZOT Szálloda és étterem együttese – a Szabadság körút és Károlymagaslat között – nagy tömegével több teret érdemelt volna, ahonnan a kilátás a városra, a környező hegyekre nemcsak a felső emelet sorokból lenne élvezhető. Mindennek ellenére az említett szanatóriumok, üdülőszállók megépítése a város gazdagodását jelenti. Velük nyilván nem fejeződött még be az üdülőnegyed teljes kiépítése és egészen bizonyos, hogy a rendelkezésre álló, már eddig is javasolt, jó kilátást biztosító területek, pl. az Egeredi-dombtető, ugyancsak beépülnek. Az üdülőterület továbbfejlesztése egyébként a jövőben nyilván alkalmas helyen kijelölt központ létesítését fogja megkövetelni. Talán Sopronban is lehetne a jövőben a Balaton mellett több helyen épített társas üdülők rendszerének példájára egy-egy szállodát megépíteni.

A második világháború után évekig nem volt kielégítő a város vendéglő-ellátottsága, az idegenforgalom egyre növekvő méretei miatt sem. Nemcsak a férőhely nem volt elegendő, hanem az éttermek, konyhák színvonalának elégtelensége is szembetűnt. Ezen a helyzeten némiképpen az elmúlt időszakban a Pannónia-szálló vendéglő-üzemének korszerűsítése (1964), a Fenyves-szálló nagyközönség számára is nyitva álló étterme, továbbá a Deák vendéglő korszerűsítése és bővítése javított, ha ez a bővítés faház-toldalékával nem is válik

az utcakép előnyére. Kívülük több kisebb vendéglő-üzemet korszerűsítettek, így a Széchenyi téri Kék Frankos és a Beloianisz téri Gambrinus vendéglőt. A kedvezőtlen adottságok (helyszüke) miatt ez sem hozhatott kielégítő megoldást. Az új, közép nagyságú vendéglők közül a Kurucdomb-it és a Bécsi-dombi Hubertusz vendéglőt kell megemlíteni, amelyek elhelyezése a városkép szempontjából, valamint a városra és a környék erdőire nyíló, szép kilátás következtében egyaránt előnyös.

Ami a város közintézmény igényét illeti, különbséget kell tenni az egész – a közeljövőben kb. 50 000 lakosúvá növekvő – város közintézményei s az egyes



20. kép: Kőfaragó téri lakótelep: ötszintes épületeinek jó vertikális hangsúlyt ad a 10 szintes lakóház

lakóegységek ilyen irányú szükségletei között. Utóbbiak – bölcsődék, óvodák általános iskolák, élelmiszerboltok, étkezdék, mosodák stb., esetleg kisebb kultúrházak – akkor válnak szükségessé, amikor egy-egy nagyobb számú lakást tartalmazó lakótelep létesül. Az intézményekkel való kellő ellátottság, ill. az azokkal való kiegészítés igénye természetesen akkor is felmerülhet, ha egy-egy meglévő lakóterület lakosainak száma a szanalások, ill. az új, magasabb beépítés folytán megnövekszik.

Nézzünk most szét az egész város művelődési középületei között! A Soproni Szemle 1958. 1. számában adott – az akkori helyzetnek megfelelő – beszámolóban már több olyan vállalati kultúrházról is szó volt, amelyek nemcsak vállalati célokat szolgálnak, hanem a város közönsége, más intézmények rendezvényei számára is nyitva állnak.<sup>7</sup>

<sup>7</sup> Winker Oszkár: Sopron művelődési középületeiről. SSz, 1958, 1–23.

A művelődési épületek sorában nyilván a legjelentősebb helyet a város központjában a Liszt Ferenc Művelődési Központ foglalja el. Az 1872-ben létesített reprezentatív épület a második világháború alatt megsérült, beázott és fafödémei tönkrementek. A háború utáni első években még használták ugyan, de fafödémei az évek múltán leszakadással fenyegettek. Sok évi vajúdas után valósult meg a helyreállítás, amely alapos átépítéssel járt. A födémcsereinek áldozatul esett a két terem régi mennyezetkiképzése, amibe a város közönségének jó része nehezen tudott belenyugodni. A habarcs felhasználásával, dús tagozatokkal, ornamentikával kialakított mennyezetdekoráció nádlemezekre applikálva készült, amely a hosszas beázás következtében jórészt elkorhadt. A mennyezetdekoráció nagyfokú megrongálódása miatt nem lehetett szó csupán helyreállításról, művészi értéke pedig nem indokolta volna teljes felújításának magas költségeit. Így a nagy- és kisterem átépítését nagyobb kötöttségektől mentesen lehetett tervezni. Az épület földszintjén étterem, alagsorában tágas bárhelyiség van. Itt kapott helyet – külön bejárattal – a Városi Könyvtár is. A mintegy 40 000 m<sup>3</sup> beépített térfogatú, sokcélú művelődési ház így már az 50 000 lakosú Sopron ebbeli igényeit is ki fogja elégíteni. Mind a földszinti, mind az emeleti előcsarnokrész kissé terjedős. A nagyterem Széchenyi tér felőli határfala, amelynek ablaknyílásain az átépítés tervezője a homlokzat változatlan megtartása érdekében nem változtatott, a belső tér egysége szempontjából nem előnyös. A terem egységes hatását az ablakfal elé húzott dekoratív függöny teszi teljessé. Igen jó hatású az emelkedő üléssorokkal kialakított kamaraterem.

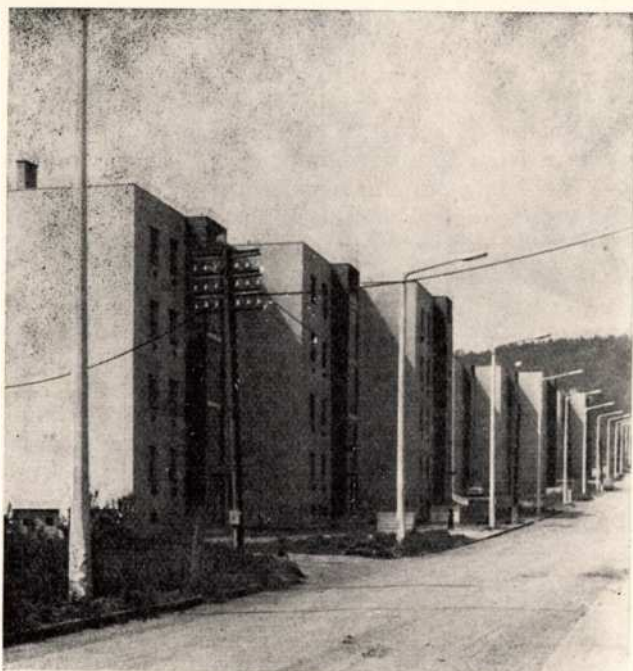
A romos malatagyár helyén a textilgyárak Ady Endre Művelődési Háza több éven át töltötte be az életveszélyessé vált Liszt Ferenc Művelődési Központ szerepét. Az eredeti tervek szerint az épülethez még egy következő építési ütemben egy tornatermi szárny is csatlakozott volna, de a megvalósításra nem került sor. A kultúrház a felsőlövéri városnegyed teljes kiépítése során, mint kultúrközpontja kaphatna fontosabb szerepet. Az épület szabadon áll, zöld környezetben, s kelet felől zárja le a páratlan szépségű és jól gondozott Erzsébet-kertet. Alaprajzi elrendezését a program kívánalmai szabták meg; bár az 50-es évek elején készült, a homlokzatok kialakításában tartózkodó maradt.

A Csengeri utcai Elzett Lakatosárugyár kultúrháza nagyjából a vállalat igényeit elégíti ki. Hasonló szerepet tölt be a többi vállalati kultúrház, ill. kultúrterem, amelyek azonban a városközponttól távolabb esvén, inkább az ipari üzem együttesében jelentkeznek, s így városképi jelentőségük kisebb.

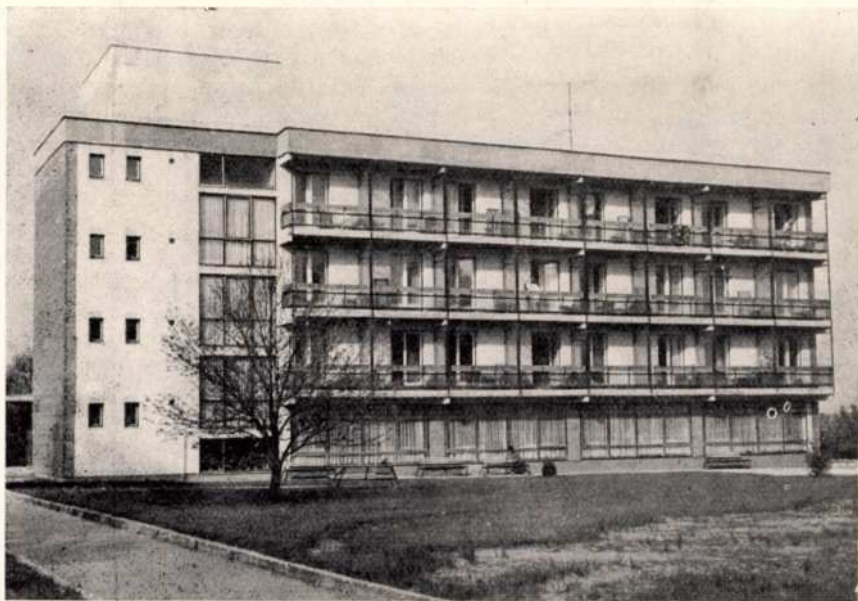
A Városi Színház története közismert; az 1841-ben épült klasszicizáló stílusú színházat 1909-ben bontották le, tűzveszélyesnek minősített szerkezetei miatt, s helyébe részben a régi falak megtartásával, építették fel az újat. A második világháborúban megrongálódott épület most folyó átépítése során 8,00 m méretű déli irányú bővítéssel pótolják azt a hiányosságot, ami az előcsarnok szűk mivolta, a tartozékhelyiségek elégtelensége miatt eddig korlátozta jó használhatóságát. Helyeselhető, hogy a bővítés tervezője megtartotta a Medgyaszay-féle homlokzatkialakítást.

Szabadtéri színpad Sopronban nem épült; a viszonylag szeles időjárás miatt csak kevés alkalommal lehetne kihasználni. Talán a fertőrákosi barlang-színpad kárpótol ezért; egy-egy előadás ebben a térben valóságos élményt jelent, bár az átalakítás a barlang eredeti hatását némiképpen megváltoztatta.

Az 1913-ban a városi tanácsháza épülete mögött provizóriumként épített filmszínházat a 60-as évek végén végre lebontották. Sopronnak egyetlen filmszínháza maradt, a Torna utca zárt sorába ékelt Szabadság filmszínház, amely 1926-ban épült, s bár több mint 400 személyt fogad be, távolról sem felel meg



21. kép: A Cseresznye sor északi oldala szinte falként határolja a Felsőlőverek zöld háttérét



22. kép: SZOT üdülő: új háromemeletes épülettel bővült a Vegyipari Szakszervezet részére

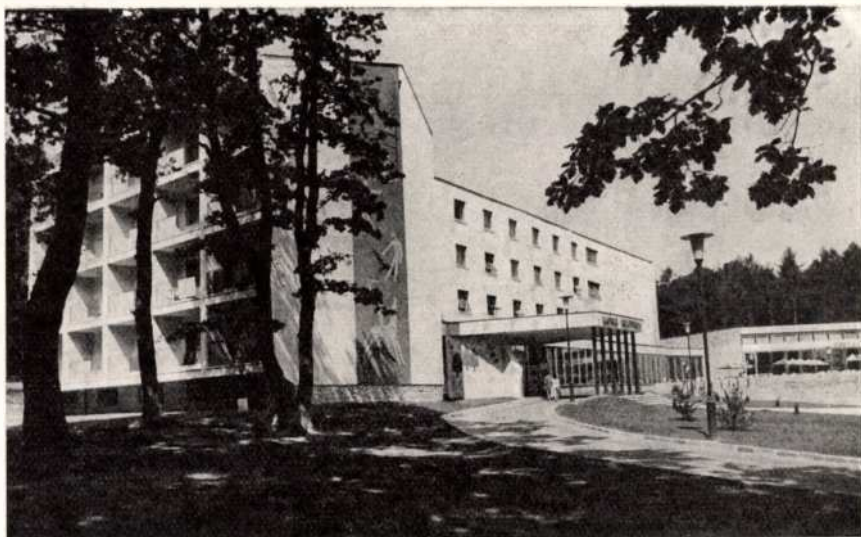
egy 45 000 lakosú város korszerű filmszínház-igényének. Itt Sopron hátrányba került azokkal a városokkal szemben, amelyek jóformán egyáltalán nem voltak ellátva kulturális célú épületekkel és ahol – a hiány pótlására – most már a mai követelményeknek megfelelő épületek létesültek. Időszerű az új soproni filmszínház végleges helyének kijelölése és megvalósítása.

Az időszakonkénti képkiallításokat még a régi – megvilágítás szempontjából kifogástalan – Petőfi téri épület I. emeleti termében tartják; a szűk bejárat és lépcsőház, előcsarnok és tartozékhelyiségek hiánya a rendeltetéshez nem méltó. Nagyobb szabású kiállítás céljára kiválóan alkalmasak a Liszt Ferenc Művelődési Központ tágas emeleti előcsarnokai. Mégsem ártana mind az állandó képtár, mind az időszakos kiállítások részére új épületet létesíteni, amelynek felső emeletein műterem-lakásokkal lehetne segíteni az e téren mutatkozó hiányon.

A városi Liszt Ferenc Múzeum lassan szűknek bizonyul, annak ellenére, hogy anyagának kisipari részét már az Orsolya téri lábasházban mutatják be. Az Országos Bányász Múzeum a Templom utcai volt Esterházy palota egyik részében kapott helyet. Új képtár létesítésével a Múzeum utcai épületben is lehetne jelentékeny területet szabaddá tenni.

8. Mint minden városban, így Sopronban is előtérben áll az iskola-ellátottság kérdése, annál is inkább, mert a szocialista rendszerben az iskolaköteles ifjúság száma az ezelőttiével szemben többszörösére emelkedett. Mindenekelőtt az általános iskolák férőhelyének növelésére volt szükség, amit a meglévő épületek korszerűsítésével, ahol lehetett, némi bővítésével (pl. Kurucdombi általános iskola) oldottak meg. 24 tantermes általános iskolát alakítottak ki az Orsolya téri kétemeletes épületben, általános iskola céljára vették igénybe a Pécsi Tudományegyetemhez tartozott, volt evang. Hittudományi Kar Május 1. téri épületét, a Hunyadi János utcai volt líceumi diákotthont, továbbá a kertvárosi (sopronbánfalvi) volt katonai épületsoport egy részét. 1961-ben épült meg az Állami Nevelőintézet új. 8 tantermes, egyemeletes általános iskolája. A Nevelőintézet bentlakása számára egyébként két, a 30-as években épült kollégiumot vettek igénybe a Dimitrov téren, ill. József Attila utcában. Teljesen új, 8 tantermes általános iskola építését fejezték be 1971-ben a Kőfaragó téri lakótelepen a Május 1. téri iskola bővítéseképpen. A városrendezési terv több helyen irányozza elő új általános iskolák építését.

Kifogásolható elhelyezésük a város középiskolái; jó részük ugyancsak régebbi épületekben működik, de a kedvezőtlen adottságok nem adnak lehetőséget a korszerűsítésre. Sem a Széchenyi téri Berzsényi Gimnázium, sem a Templom utcai Széchenyi Gimnázium nem elégíti ki a mai középiskola igényeit, és az Országos Tervezési Irányelvek erre vonatkozó normáit meg sem közelítő nagyságú telkek bármilyen épületbővítést megghiúsítanak. A Széchenyi Gimnázium lebontott tornaterme helyén most biológiai előadótermet, szertárt, KISZ klubhelyiségeket, ill. új tornatermet tartalmazó emeletes szárny megépítésével igyekeznek ugyan pótolni a helyhiányt, de a beépítés zsúfoltsága a régi marad. Az Erdészeti Szakközépiskola kollégiuma a Lackner Kristóf utcai Járásbíróság épületének egy részét foglalja el; a tantermek a Szt. György utcában, a volt bencés gimnázium épületében vannak. Az intézet vezetőségének az a törekvése, hogy a tantermeket is a Járásbíróság épületében helyezze el, ha a most ott működő Tervező Iroda számára új épületet létesítenek. A Gépipari Szakközépiskola a Bajcsy-Zsilinszky úton olyan épületben van, amelyet már a második világháború után fejeztek be, mégsem felelhet meg kifogástalanul rendeltetésének, mert mint a háború előtt tervezett tanítóképző és líceum épületsoportjának



23. kép: A Fenyves Szálló korszerű épülete a Károlymagaslat tövében



24. kép: Az épülő 600 ágyas üdülőszálló a Szabadság körúton

kollégium céljára szánt szárnya, 5,00 m-es traktusméreteivel nem kedvezett tanterem kialakításának. Itt kell megjegyezni, hogy a szakközépiskola telkéhez csatlakozó, eléggé elhanyagolt állapotú és kitelepítésre szánt sportpálya területét is célszerű lenne – már az utcakép érdekében is – mielőbb beépíteni. A Szt. György utcában a volt Káptalanházban helyezték el az Egészségügyi Szakiskolát.

Sopronnak jelentős felsőoktatási intézménye az Erdészeti és Faipari Egyetem. Bővítésének igénye fennáll, ennek lehetőségei megvannak. 1964-ben az egyetem botanikus kertjéhez csatolták a Panoráma útig terjedő területet. Ezzel megszűnt ugyan az Alsó- és Felsőlövéreket összekötő Tulipán köz folytatólagos kiépítésének lehetősége, amiért bizonyos mértékig a bővített botanikus kert kárpótol. Ide olyan növényzetet telepítenek, ill. a telepítést olyan csoportosításban tervezik, amely a Panoráma úti kilátást a város felé nem zavarja, mert erről lemondani természetesen nem lehet. Az Ady Endre út elején, annak déli oldalán, a vasúti átjáró közelében kezdődött meg a második világháború idején az egyetem kollégiumának építése. Az építkezés befejezése sokáig késett; az épület többször cserélt gazdát és minden alkalommal átépítették. Végül ismét az egyetem kapta meg 1961-ben, mégpedig az eredetileg tervezett kollégiumi célra. A megnövekedett hallgatói létszámra már ez az épület is kevésnek bizonyult; ezért most épül mellette az ötemeletes, közel 150 személy befogadására alkalmas új kollégium s mellette külön kétszintes épületben a korszerű konyha és étterem. Az épüleategyüttes a jövőben nagy előadótermet és könyvtárt, továbbá az egyetem adminisztratív helyiségeit, rektori, dékáni hivatalokat, gazdasági hivatalt, a tömegszervezetek helyiségcsoportjait stb. magába foglaló épületekkel fog bővülni. Előreláthatólag ezen a környéken valósul majd meg a vasútvonalakkal kettészelt város felüljárója. Az egyetem új építkezései és a felüljáró létesítménye gyökeresen meg fogják itt változtatni a városképet.

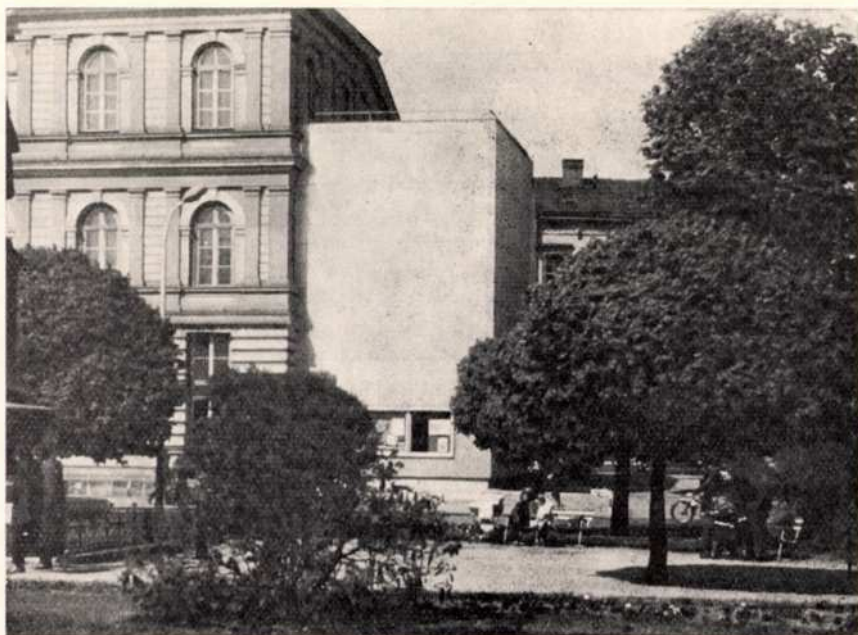
A Sopronban működött Tanítóképző Intézetet 1953-ban sajnálatos módon megszüntették, ill. Győrbe helyezték. Ezért 1959-ben a Felsőfokú Óvónőképző Intézet idehelyezésével kárpótolták a várost. Az új felsőoktatási intézmény a Ferenczy János u. 5. számú, a 20-as években megépült kollégiumi épületben kapott helyet. Az épülethez tartozó terjedelmes telek az intézet bővítésére – szükség szerint további épületekkel is – lehetőséget ad. Ebben az évben már átadásra is került az intézet új kétszintes gyakorló óvodája.

A város egészségügyi intézményeinek sorában mindenekelőtt a kórház fejlesztése a legnagyobb jelentőségű. Közismert, hogy a Városi Kórház telepítését a század elején nem egészséges és ésszerű irányelvek, hanem a telekspekuláció szabta meg. A GySEV-vágány aluljárója közelében, a várost az ország belsejével összekötő, nagy forgalmú közút mellett, lejtős, kopár területen, növényzet telepítésére alig alkalmas talajon, pavilon-rendszerben épült meg 1913–1919-ig a Városi Kórház. A második világháború során épületeiben olyan jelentős károk keletkeztek, hogy rövid ideig szó volt áttelepítéséről. A javasolt új terület a volt Rákóczi katonai középiskola ugyancsak épületromokkal borított telke a GySEV pályaudvar közelében sem lett volna alkalmasabb kórházépítés céljára. A terv megvalósítását a kedvezőtlen gazdasági helyzet eleve megghiúsította; a kórházra azonnal szükség lévén, az épületek helyreállítását a régi helyen folyamatosan meg kellett indítani. Mindössze a laboratóriumot és prospektúrát magában foglaló épület bővült az elmúlt évek során, és egy új, kétszintes épület készült el most az ideggyógyászat számára. Ennek az épületnek gondo-





25. kép: A Liszt Ferenc Művelődési Központ főbejárata a rekonstrukció során a Templom utcára került, redőzött alumíniumlemez burkolatú épületrészben



26. kép: A Liszt Ferenc Művelődési Központ épületéhez csatolt bejárat tömege a Széchenyi tér felől nem biztosít egységes hatást

lata nagyobb méretekben már a 30-as években foglalkoztatta a város, ill. a kórház vezetőségét és készítette egy nagyobb szabású épülettömb vázlatterveinek elkészíttetésére.

A 30-as évek végén megvalósult OTI rendelőintézet Kis János utcai épülete már régen nem elégítette ki az igényeket és a kerületi rendelőintézetek – régi épületekben, többnyire szűkös elhelyezéssel – sem bizonyulnak kielégítőnek. 1971-ben adták át a Kiss János utcai Rendelőintézetet kiegészítő új, háromemeletes épületet a Lenkey u. 5. sz. alatti telken. Az új lakótelepek a jövőben ugyancsak a kerületi hálózat korszerűsítését igénylik, új épületekben is. Gyógyszertárakkal a város nagyjából el van látva, bár azok az e téren is megnövekedett igényekhez mérten több helyen ugyancsak kifogásolhatók. Új központi gyógyszerár is épült, a beruházó kívánságára az új Rendelőintézet mellé, ugyancsak határozott követelményképpen Lenkey utcai bejárattal. A háromemeletes, magánérőből épített társasház földszintjén elhelyezett gyógyszerári helyiségek méreteit, így az officináét is, a lakások 5,00 m-es utcai traktusméretéhez kellett igazítani, ami – mint az előrelátható volt – a nagy forgalom mellett ma szűkösnek bizonyul. A saroképület egyébként az utcakép érdekében megkívánt volna egy negyedik emeletet is, a szomszédos házak nagyobb párkánymagasságához igazodás céljából. Az építkezés magánkezdeményezésű lévén, erre nem kerülhetett sor; negyedik emeleti öröklakásokat ugyanis felvonó és központi fűtés nélkül eladni általában nem lehet.

Az ipari üzemek épület-, ill. létesítmény-együtteseinek szerves részei a városképnek, és így a városkép alakulása szempontjából sem közömbösek. Sopron a lakosság foglalkozásának megoszlása szempontjából ipari városnak tekinthető, hiszen a lakosság közel 50%-a az iparból él.<sup>8</sup> A múlt század végén, ill. századunk elején a gyárakat nagyrészt a város nyugati peremére telepítették, ami az uralkodó szélirány figyelembevételével nem kedvező, hiszen így azok füst-, korom-, porképződése az év jelentős részében lakóterületeket áraszt el. Az elhelyezés kedvezőtlen voltát hosszú évek statisztikai adatai is igazolják, amelyek szerint Sopronban a szélmentes napok száma mindössze 13, ezzel szemben az északi, nyugati, ill. északnyugati irányú szeles napoké 50%. Nyilvánvaló, hogy a nyugati ipari terület megszüntetése gazdasági szempontból szinte lehetetlen, és így az említett zavaró hatást növényzettel borított védőterület létesítésével, ill. a jelenlegi védőterületek szélesítésével kell csökkenteni. Ezt a rendezési terv is előírja, ugyanakkor azonban megengedi, hogy a nyugati iparterület beépítetlen telkeire további ipari üzemeket is telepítsenek, hogy a terület beépítése teljessé váljék. Ide kívánczolt az új Erőmű, mivel az itt működő gyárak hőenergia-igényét hivatott kielégíteni; a közeli jövőben olajtüzelésre térnek át, ami nagymértékben csökkenteni fogja a zavaró hatást. Helyeselhető az Épület-asztalosárugyár és az Autóalkatrészgyár idetelepítése is, annál is inkább, mert zavaró hatásuk nem jelentős. Indokolt volt a Richards-textilgyár, valamint a Vasöntöde bővítése, mivel erre a célra megfelelő nagyságú területek álltak rendelkezésre, és az anyagszállítást mind az iparvágány, mind a közút egyaránt biztosította. Bővítették, korszerűsítették a Soproni Szőnyeggyárat; többek között új főzoházat, irodaépületet kapott a Sörgyár. Az említett régi és új üzemek épületei a városképben egységes ipari terület képét mutatják, az ipari üzemeket jellemző, vertikális hangsúlyú építményeikkel együtt.

<sup>8</sup> Winkler Oszkár: Sopron város rendezésének időszerű kérdéseiről. Városépítés, 1966 14–18.



27. kép: Az 1952-ben épített „Ady Endre” Kultúrház  
kelet felől zárja le az Erzsébet-kerket



28. kép: 8 tantermes általános iskola a Kőfaragó téri lakótelepen

A városfejlesztési program több olyan üzem kitelepítését vette tervbe, amelyek a város belső területén vannak, ill. amelyek telkeit a város bővülése során most lakótelep fogja körül. Gazdasági okokból az ezzel kapcsolatos elgondolások csak kis részben valósultak meg; áttelepült az Autóalkatrészgyár a nyugati iparterületre és rövidesen sor kerül — a nyugati lakótelep megvalósítása során — a Tanulmányi Erdőgazdaság fűrészüzemének áthelyezésére is, az Asztalos-árugyár mellé. Az Elzett Zárgyár elavult, nyers téglá homlokzatú épülettömbjével sajnos még a helyén maradt; a Gázgyár ma is jelentősen szennyezi a környék lakásait. A Pamutipar üzeme az utóbbi időben — a Gyár utcától keletre eső telken — jelentős nagyságú üzemi épületekkel bővült és így áttelepítéséről már szó sem lehet. Az üzemi terület egyesítése céljából a Gyár utcának a Vitnyédi u. és a 84. forgalmi út közötti szakaszát — a Wälder-tervben szereplő körút egy részét — „átmenetileg” a gyárterülethez csatolták. Később a Gyár utcának Táncsics Mihály utca és Vitnyédi utca közötti részét is lezárták — bár ugyancsak átmenetileg — és ez főleg esztétikai szempontból kedvezőtlen. Zavaró hatása miatt többek között feltétlenül szükséges lenne a Húsüzem mielőbbi kitelepítése. A Ruhagyárnak a Rákóczi utcai volt Tiszti Leánynevelő Intézet kétemeletes, hosszú épületében — tehát a város belsejében — való elhelyezése nem egyeztethető össze a korszerű ipari telepítési elvekkel. Az épület éveken át gazdátlanul, romosan éktelenkedett, és a város vezetősége örömmel fogadta a Könnyűipari Minisztérium kezdeményezését, hogy ruhagyár céljára helyreállítja. A beruházó és a tervező egyaránt bizonyították, hogy az üzem nem fogja zavarni a környéket, semmiféle épületbővítést nem igényel, és a szép vadgesztenyefákkal betelepített kert — mint a város belső részének egy kis zöldterülete — érintetlen marad. Ezzel szemben az üzem mégis bővült, s ez új épületeket is követelt. A régi épületet a Hátulsó utca felé földszintes szárnnyal nyújtották meg, amire most még 2–3 emeletsort építenek, amit az utcakép feltétlenül meg is kíván. Sor került az udvar részbeni beépítésére is, kazánházzal, raktárral, egyéb épületekkel, sőt magas gyárkéménnyel, ami — bár az utcaképben szerencsére nem érvényesül — zsúfoltságot eredményezett és a gesztenyefák jó részének kivágására vezetett.

9. A világháború befejezése utáni években a nagyarányú rombolás következtében az üzemekben mindenekelőtt főként épülethelyreállítási munkák folytak és új beruházásokra gondolni sem lehetett. Ezen a téren az Épületasztalos-árugyár építése törte meg a jeget. A közút és iparvágány adottságai mellett, beépítetlen területen lehetett megtervezni a gyár épületeit, létesítményeit. Az épület tömegének tagolása szemlélteti az egyes épületrészek eltérő funkcióit. Az Autóalkatrészgyárban — egy földszintes raktársor kivételével — egyetlen hosszasan elnyúló épülettömbben megy végbe a termelés s ebben vannak elhelyezve az igazgatással, adminisztrációval, műszaki tervezéssel stb. kapcsolatos helyiségek is. A jó tömegű épület főhomlokzata előtt modern szobormű áll, amely a gyárban folyó termelést szimbolizálja; az elmúlt időszak egyik jelentős képzőművészeti alkotása Sopronban. Az előcsarnok tere belső tervező és iparművész gondos munkáját dicséri, jól megválasztott anyagokkal. Az Erőmű nagy tömegű épületei jó elhelyezésük folytán nem hatnak nyomasztóan. Itt kell megjegyezni, hogy a Szőnyeggyár és az Erőmű közé ékelt földszintes lakótelep maholnap megérett a felszámolásra. Nagymérvű rekonstrukciót hajtott végre a Vasöntöde, s ezzel az ország egyik legjelentősebb öntödeüzemévé vált. A több százmilliós beruházás keretében létesült épületeket legnagyobbreszt előregyártott elemekből építették.

Az általános városrendezési terv az új ipari területet a város délkeleti részén jelölte ki, a GySEV győri és a MÁV szombathelyi vágánypárján belül, egy lejtős, magas talajvízállású területen. Már a terület részletes rendezése során is kitént, hogy az üzemekkel való betelepítés a fenti okoknál fogva számos nehézséget jelent, és így a terv felülvizsgálása alkalmával célszerűnek mutatkozik majd azt a kijelölthöz képest a várostól távolabb elhelyezni, ahol a tereplejtés



29. kép: A Központi Orvosi Rendelőintézet  
Lenkey utcai új épülete

lényegesen kisebb mértékű. Így a lakóterülettől való nagyobb eltávolodás mindenképpen kárpótol a hosszabb út- és közműhálózat jelentősebb költségeiért. Emellett megtakarítást jelent majd a beépítés során a lényegesen kisebb földmunka. Egyelőre csak az autószerveztelep épült itt meg, előtte új benzinkúttal, utóbbi a terv szerinti, a forgalmi úttal párhuzamos gyűjtőút rovására, ami annak megépítését – sajnálatos módon – meghiúsítja. A Selyemipari Vállalat a Kőszegi út és a GySEV-vágány között bővült. Itt helyezték el a gyárat ellátó és a Kőfaragó téri lakótelep távfűtését szolgáltató olajtüzelésű kazánházat is.

A szabadtéri sportlétesítmények – labdarúgópályák, atlétikai versenypályák, tenispályák, sportuszodák – fejlesztésének elképzeléseiből eddig vajmi kevés valósult meg. A kitelepítésre szánt sportpályák – pl. a József Attila utcai és a Hunyadi János utcai labdarúgópályák – még megvannak; előbbihez most klubházat építenek, ami a lakótelepbe ékelt sportpálya helyét még hosszabb időre rögzíti. Az Erőmű építése megkövetelte a Szőnyeggyár labdarúgópályájának megszüntetését; helyette a 84. út s az elpusztult Nagyszoda közötti telket kapták meg erre a célra, amelyet a városrendezési tervben a Sportstadion helyül szántak; megépítését egyelőre az anyagi feltételek hiánya gátolja. Nagy nyereséget jelent a város sportélete számára az Erdészeti és Faipari Egyetem területén létesített fedett sportsarnok. Kár, hogy alkalmasabb terület megszerzésének nehézségei miatt a botanikus kertben kellett felépíteni. A volt Rákóczi hadapródiskola rombadőlt fedett uszoda és tornacsarnok épületét évek óta állítgatják helyre; fontos lenne ezt a félig romos épületet itt, az üdülónegyed egyik „kapujában” véglegesen helyreállítani.

Sopron szabadtéri fürdő-ellátottságán sem sikerült lényegesen javítani az elmúlt évtizedek folyamán. A Lövéruszoda bővítésére, a Városi Sportuszoda korszerűsítésére tervek készültek, de azok mind ez ideig nem valósultak meg. A néhány nagyobb vállalat által épített fürdőmedencék csak saját dolgozók igényét elégítik ki. A városi fürdők vizellátása az egész város szűkös vízellátottsága miatt csak korszerű vıztisztító berendezésekkel oldható meg. Sopron úszósportjának fellendülését csak a fedett uszoda megépítésétől lehet várni. Bár egyelőre csak tervek vannak, remélhető, hogy ezek a közeli években meg is valósulnak. Nagyszabású – bár kissé túlméretezett – tervek készültek a Tómalom fejlesztésére is. Újabban a Fertő tó magyarországi partjának bevonásával kívánják a hiányos szabadtéri fürdőellátottságot javítani.

10. Már az eddigiekben is szó esett az 1945–71. közötti időszakban létesült épületek színvonaláról, főként abból a szempontból, miképpen illeszkednek azok a városképbe. Az új lakótelepek épületeiről, fontosabb középületekről, létesítményekről is történt – részben bírálat formájában – említés. Bár szinte nincs olyan épület, amellyel szemben, bizonyos szempontból, valamilyen észrevételt, kifogást ne lehetne tenni, megállapíthatjuk, hogy Sopronban az elmúlt időszakban nem épült meg egyetlen olyan nagyobb jelentőségű épület sem – akár középület, akár belterületi háztelek beépítés –, amelynek építészeti színvonala nem lenne kielégítő. Ilyen szempontból szerencsésnek mondható, hogy közvetlenül a második világháború utáni években – különösen az 50-es évek első felében – Sopronban keveset építettek és elmaradtak azok a többé-kevésbé kötelező kialakítású homlokzatokkal tervezett épületek, amelyek az 50-es évek elejének terveit jellemezték; ebben az időszakban ugyanis létesültek másutt olyan kirívó épületek is, amelyekre történelmi stílusformák indokolatlan, erőltetett alkalmazása jellemző, s amiket az építész szemmel láthatóan meggyőződés nélkül illesztett tervezett épületei homlokzatára.

Figyelembe véve azt a tény, hogy a lakóépületek többsége még ma is magántervből, tehát magántervezők tervei alapján épül, még fontosabb kérdés az építészeti színvonal biztosítása. Annál is inkább fontos ez, mert Sopronban az állami, ill. OTP-lakások építése – tervező vállalatok, irodák tervei alapján – jóformán még csak a 60-as években indult meg nagyobb ütemben. Szó volt már arról, hogy magánépítkezésre egyes, a városközpont közeli területek családi házas beépítését szabták meg, és más területeken is hasonló adottságok következtében alakult ki egyszintes beépítés olyan városnegyedekben, ahol mind a gazdaságosság, mind a városesztétika szempontjai egyaránt más,

többszintű beépítést követeltek volna meg. Itt és a városnak több más területén igen alacsony az épületek színvonala és nem méltó a történelmi Sopronhoz. Számos, szinte azonos sémára épült családi házat láthatunk az Egeredi-dombon, a József Attila utcától keletre, továbbá a Lackner Kristóf utcától északra eső területeken. Az Ady Endre út és Cseresznye sor közötti telektömb földszintes épületei is eléggé egyhangúak, néhány kivételtől eltekintve. A Cseresznye sori szabadon álló házsor északi oldalának egy részén a beépítési vonal bizonytalansága is bántó. Az Ady Endre útnak az Ady Múvelődési Házzal szembeni szakaszán zárt sorú, ikerházas, szabadon álló beépítés váltja egymást és a régi s a közelmúltban létesült családi



30. kép: Az Épületasztalosárugyár a nyugati iparterületen

házak eltérő szintjükkel, alacsony beépítésükkel eléggé zavaros, sivár képet nyújtanak, ami a Szabadság körútra, ill. a Kertvárosba – a régi Bánfalvára – vezető utak indításához nem méltó. Itt kell szólni az útelágazástól délkeletre elhelyezkedő Állami Pincegazdaság telepéről. A telepítés itt, a Felsőlövérek alján sem esztétikailag, sem forgalmi szempontból nem előnyös. A lejtős Károlymagaslati úti bejárón a közlekedés körülményes, az udvaron álló hordók, berendezési tárgyak, csomagolóanyagok látványa inkább ipari területre kívánkozik. Egyébként az 50-es években épített családi házak terveinek nem kielégítő színvonala részben azzal magyarázható, hogy az építéstervezők, mint állami vagy tanácsi tervezőirodák, vállalatok alkalmazottai, magántervezést díjazásért abban az időben nem vállalhattak és így a tervezést és építést kisebb szakmai képzettségűek végezték. Az utóbbi években javult a helyzet és a magántervezésbe több építész mérnök is bekapcsolódott, sőt legújabbán Sopronban a tervezési tevékenység magasabb képesítéshez kötött.

A Felsőlövérekben kétségtelenül nagy erőfeszítéssel, anyagi áldozattal épített „vár” a városképben is jelentkezik, a Károlymagaslat és Bécsi-domb felől egy-

aránt és eredetét illetően sokakat megtéveszt. Nehéz volna megmondani, hogyan juthatott idáig ez az építkezés és meddig terjed még, egy azonban bizonyos, Sopron eredeti szépségeit, műemlékeit szemléltető kiadványokban nincs helye. Útikalauzok legfeljebb figyelmeztessenek arra, hogy itt nem valami ősi vár helyreállításáról van szó, hanem egy fanatikus műkedvelő különös kedvtelésének kielégítéséről. Igen bántó hatású az a magas épület is, amelyet a Deákkúti úttól keletre eső magaslaton építettek; ez a terület más, igényesebb beépítést érdemelt volna.

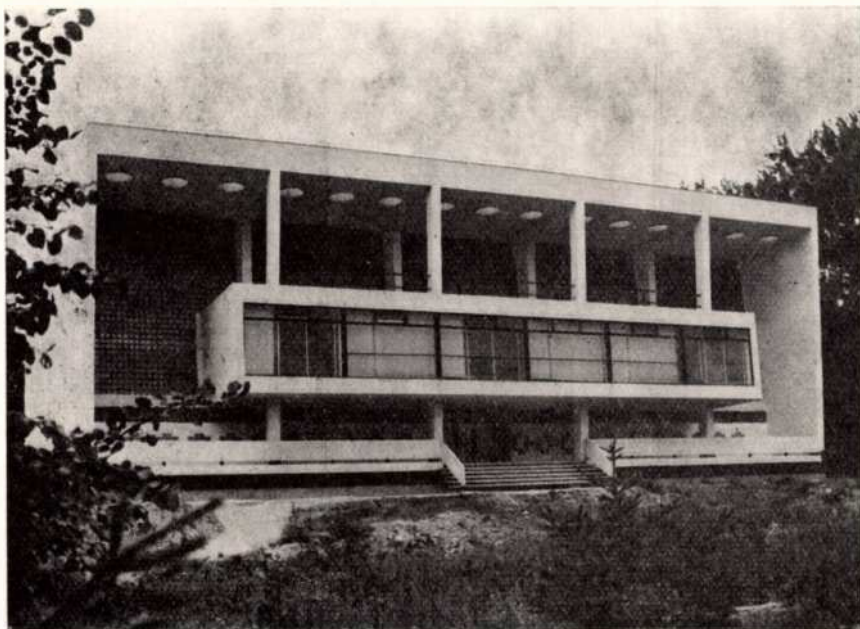


31. kép: Az Autóalkatrészgyár tervezője egyetlen jól tagolt épületbe helyezte a termeléssel, igazgatással, műszaki tervezéssel kapcsolatos helyiségeket

11. A fent vázolt kép sem az elmúlt 26 esztendő alatt végzett építkezések, sem a városrendezési tevékenység ismertetése szempontjából nem teljes. Mindössze a világháborús rombolások helyreállítására a város rendezésére, bővítésére, szépítésére irányuló törekvések fontosabb mozzanatait kívánta szemléltetni, a városkép változásait bemutatni és azokat a jelentősebb épületeket, amelyek az utcaképek alakulása szempontjából figyelemre méltók. Ez talán jobban áttekinthető képet ad Sopron több mint negyed század alatt bekövetkezett fejlődéséről, mint egy minden részletre kiterjedő hiánytalan ismertetés. A város fejlődését befolyásoló, alakító tényezők széles sora természetesen csak részben gyökerezik a helyi adottságokban, közülük több a tágabb környék, esetleg az egész ország fejlesztési célkitűzéseinek szintjéről szemlélhető, ill. indokolható.



Így az is érthető, hogy e tényezők sokaságából hol az egyik, hol a másik kerül előtérbe. Gazdasági intézkedések gyakran odázzák el egyes elhatározások végrehajtását, de szinte állandó mozgás észlelhető az igények alakulásában is. Ez teszi szükségessé a városok – közöttük Sopron – általános rendezési tervének már említett felülvizsgálatát és módosítását. Hogy erre a jövőben csak nagyobb időközökben legyen szükség, az általános rendezési tervet ezután – minden városra vonatkozóan – nagyvonalúbban, hosszabb időre érvényesen készítik el. E tervekkel a mindenkori igényeknek megfelelően oldhatók meg az egyes lakó-



32. kép: Az Egyetem sportcsarnoka

és egyéb rendeltetésű területegységek beépítési tervei, amelyek már a megvalósítás alapjául szolgálnak.

Sopron városa kétségkívül lassúbb ütemben fejlődik, mint más, nagyobb tájegység központjában fekvő középvárosaink, bár remélhető, hogy ez az ütem a jövőben meggyorsul, vagy legalábbis tartja a 60-as éveket. A fejlődés így is jelentős, a hiányosságok, az elkövetett hibák ellenére is, amelyek viszonylag nem nagyobbak és nem számosabbak, mint más városoknál. Egy negyedszázados tevékenységet elsősorban az eredmények alapján kell értékelni, bár nem hallgathatók el a hibák sem, hogy a jövőben javíthatók, elkerülhetők legyenek.

A Sopron város fejlesztésével kapcsolatos célkitűzések igen tartalmasak. Megvalósításukkal remélhető, hogy a város 700 éves fennállását 1977-ben még gazdagabb eredményekkel ünnepelheti meg.

### Ödenburger Bautätigkeit in den letzten 26 Jahren (Resümee)

Seit dem Ende des zweiten Weltkrieges veränderten die Wiederherstellung von kriegsbeschädigten Bauten, die Errichtung neuer Siedlungen, Gemeinschaftsbauten, Industriebauten das Stadtbild in jeder Stadt Ungarns. Obwohl die Entwicklung der Stadt Ödenburg wegen ihres begrenzten Hinterlandes in einem langsameren Tempo erfolgte, blieb die Bautätigkeit auf das Stadtbild auch hier nicht ohne Einfluss. Die bebaute Fläche der Stadt vergrösserte sich, es entstanden neue Siedlungen, das Industriegebiet wurde mit neuen Betrieben ergänzt. Die Stadt liegt in einem Tal, das einerseits von den Ausläufern der Alpen, anderseits vom sog. Wienerberg begrenzt wird, daher kann man den Stadtkörper aus jeder Richtung von einer Anhöhe übersehen. Die Bereicherung des Stadtbildes ist also aus jedem dieser Aussichtspunkte ersichtlich.

Ödenburg hatte seit 1905 einen Stadtregulierungsplan, der den damaligen Verhältnissen gemäss als entsprechend galt, doch tauchte schon in den 30-er Jahren das Bedürfnis auf, ihn den neuen Anforderungen anzupassen. Der zweite Weltkrieg verhinderte diese Arbeiten und so kam es erst in den 60-er Jahren zum Entwurf eines modernen Programms, bzw. Stadtplans, als man nebst neuen Zielsetzungen auch bestrebt war, die Fehler des alten Regulierungsplanes zu verbessern. Der neue Stadtplan hat reale Grundlagen und ist den zeitgemässen Anforderungen der Stadtplanung – besonders was den ständig steigenden Autoverkehr anbelangt – angepasst. Trotzdem muss dieser Plan jetzt abermals einer Überprüfung unterworfen werden.

Im Stadtregulierungsplan wurden für verschiedene Gebiete der Stadt Bebauungspläne entworfen, die schon die Grundlage für die Verwirklichung bieten. Für Stadtgebiete, die zumeist veraltete Gebäude enthalten, wurden Sanierungspläne geschaffen; so z. B. für das Gebiet in der Umgebung des Steinmetzplatzes, wo ein neues Stadtviertel mit fünfgeschossigen Wohnbauten aus Fertigteilen entstand. Auch im südlichen Stadtteil, in den sog. Oberlöwern, begann die Bautätigkeit und zwar in einer Siedlungsform, die den bewaldeten Charakter dieses Gebietes bewahren soll. Leider hat man an diesem Grundprinzip in einem Teilgebiet (zwischen Hársfa- und Cseresznye-Allee) im Interesse übermässiger Geländeausnutzung nicht festgehalten. Rekonstruktionspläne entstanden auch für das Stadttinnere, wo die vorhandene Randbebauung grössere Grundflächen umgibt, die unbedingt für Wohnbauten zu verwenden sind. So entwarf man u. a. auch für das Gelände zwischen der Randbebauung der Feldgasse, Neustiftgasse, Dózsa-Gasse und Ferenczy-Gasse einen Bebauungsplan, wo zumeist mehrstöckige Häuser mit Eigentumswohnungen errichtet werden und wo auch der Platz für die zentrale Markthalle bestimmt wurde. Es ist noch nicht entschieden, wie man die Sanierung, bzw. Rekonstruktion des nordöstlichen Teiles der Stadt, das zumeist von Wirtschaftsbürgern bewohnte Viertel behandeln soll. Hier sind nämlich die meisten Häuser veraltet und für ständige Wohnungen zumeist ungeeignet, es gibt auch manche Baudenkmäler, und es wäre wünschenswert, das charakteristische, malerische Strassenbild wenigstens teilweise zu bewahren. Auch gibt es im Häuserblock, der einesteils vom Platz des 1. Mai, der Köztársaság-Gasse und Rákóczi-Gasse, andernteils vom Garten des Städtischen Museums begrenzt ist, eine freie Fläche (teilweise mit minderwertigen, abzutragenden Hinterhäusern), die für die Wei-

terentwicklung des Stadttinneren aufgeschlossen werden müsste. Dieses Gelände in der Nähe des Stadtkerns hat eine besondere Bedeutung, da hier mit Errichtung öffentlicher Gebäude (Bürogebäude, Ausstellungsgebäude, Bibliothek, Kino) das Stadtzentrum erweitert werden kann. Im nordwestlichen Teil der Stadt ist eine grössere Wohnsiedlung mit ungefähr 3000 Wohnungen geplant. Mit dem Bau soll in den nächsten Jahren begonnen werden. Der Ausarbeitung des Planes ging ein Wettbewerb voraus; die prämierten Pläne sind beim endgültigen Entwurf verwertet worden.

Die Ödenburger Innenstadt ist, was Baudenkmäler anbelangt, eine der bedeutendsten Einheiten dieser Art im Lande. Leider wurden während des zweiten Weltkrieges viele Baudenkmäler beschädigt, einige sogar gänzlich zugrunde gerichtet. Zur planmässigen Rekonstruktion der Innenstadt mussten die beschädigten Gebäude in ihrer ursprünglichen Form hergestellt werden; bei den Bauarbeiten kamen bemerkenswerte Fragmente gotischer Gebäude ans Tageslicht, die man mit Geschmack und Zurückhaltung in die Barock-Fassaden einfügen konnte. Die Struktur der Innenstadt ist, wie bekannt, mittelalterlichen Ursprungs; nach dem grossen Brand von 1676 wurden auf den alten Grundmauern, bzw. Mauern die Neubauten im Barockstil errichtet. Die mittelalterliche Strassenführung und die Barock-Fassaden verleihen dieser Stadteinheit ihr besonderes Gepräge. Die im Kriege entstandenen Baulücken mussten mit Häusern bebaut werden, die in ihrer Funktion wie in ihrer äusseren Erscheinung den heutigen Anforderungen entsprechen. Es gibt einige musterhafte, bzw. annehmbare Lösungen (z. B. St. Georgengasse 18, Ursulinerplatz 1, Kirchgasse 23 und 24 u. a.). In der äusseren Häuserreihe des Lenin-Ringes (früher: Grabenrunde) wurden Häusergruppen zerstört, die nicht mehr in ihrer ursprünglichen Form hergestellt werden konnten. Hier kam die mittelalterliche Stadtmauer mit Basteien zum Vorschein, die jetzt vom Lenin-Ring aus unmittelbar zu sehen ist. Südlich vom sog. Lenck-Haus (Lenin-Ring 98) wurde eine ungefähr 70 m lange Lücke mit einem einzigen Gebäude bebaut, auf dessen Grundgeschoss ein grosses Lebensmittelgeschäft, auf drei Stockwerken Wohnungen errichtet wurden. Auf der anderen Seite des Lenck-Hauses, vor der grossen Bastei, wurde die Lücke nur teilweise bebaut, was sich im Strassenbild nicht günstig auswirkt. In der Innenstadt wurden wie auch in anderen Stadtgebieten Aufstockungen vorgenommen, die in manchen Fällen den unruhigen Anblick der verschiedenen Gebäudehöhen beseitigten, teilweise aber fragwürdige Lösungen brachten, ebenso, wie auch einige Dachstuhlbebauungen, die zur Errichtung billiger Wohnungen dienen sollten.

Im weiteren werden die wichtigsten Neubauten, ihrer Bestimmung gemäss gruppiert, erwähnt, die sich in der Gestaltung des Stadtbildes besonders bemerkbar machen.

Von den Bauten für den Fremdenverkehr sind das wieder hergestellte Pannonia-Hotel, die ebenfalls hergestellten und erweiterten Urlaubsheime der Ungarischen Gewerkschaften am Szabadság-Ring, das neue Fenyves-Hotel und andere kleinere Erholungsheime zu erwähnen. Ein Erholungsheim mit 600 Betten ist im Erholungsviertel bereits im Bau. Das Staatliche Sanatorium am Fusse der Karlshöhe (während des Weltkrieges als Hotel begonnen) wurde im Jahre 1956 übergeben und seitdem mit einem dreistöckigen Flügel ergänzt. Ein altes Hotel ebenfalls im Erholungsviertel wurde als Sanatorium für herzkranken Kinder umgebaut. Auch die Gaststätten wurden modernisiert; die neuen Gasthäu-

ser am Krutzenberg bzw. am Wienerberg bieten eine schöne Aussicht auf Stadt und Umgebung. Was die Bauten für Bildungszwecke anbelangt, muss in erster Linie die Herstellung des in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts erbauten, nach Franz Liszt benannten Kulturzentrums erwähnt werden, das nebst repräsentativen Vortragssälen auch Räumlichkeiten für kulturelle Institutionen enthält. Anfang der 50-er Jahre wurde das nach Endre Ady benannte Kulturhaus erbaut, das den schönen, gut gepflegten Elisabeth-Park gegen Osten abschliesst. Auch die verschiedenen Industriebetriebe errichteten Bauten für kulturelle Zwecke. Das Städtische Theater wird zur Zeit erweitert, da dem Gebäude Vorhalle und Ergänzungsräume fehlen. Seit dem in den 60-er Jahren erfolgten Abtragen des Städtischen Kinos, ursprünglich als Provisorium erbaut, hat die Stadt kein modernes Filmtheater. Bemerkenswert ist das Theater im Kroissbacher Steinbruch, das den Zuschauern ein seltenes Erlebnis bietet.

Die Gebäude der Schulen, bzw. Mittelschulen und Fachschulen der Stadt wurden modernisiert und – soweit es die Verhältnisse erlaubten – erweitert. Im neuen Stadtviertel am Steinmetzplatz wurde sogar eine moderne Volksschule mit 8 Klassenräumen erbaut. Trotzdem ist die Lage in dieser Hinsicht noch immer unzulänglich. Die Universität für Forstwirtschaft und Holzindustrie, die einzige Hochschule des Landes dieser Art, benötigt zu ihrer Erweiterung neue Gebäude. Ein neues Studentenheim für weitere 150 Studenten, nebst Speisesälen und Küchentrakt ist im Bau. Doch sind hier noch weitere Bauten erforderlich. Die Gebäude des Städtischen Spitals erlitten im zweiten Weltkrieg beträchtliche Schäden: bei den Herstellungsarbeiten wurden die Gebäude nach Möglichkeit modernisiert. Ein neues Gebäude für die neurologische Abteilung wurde eben fertiggestellt. Das zentral gelegene Gebäude, das die Ordinationsräume enthält, erwies sich als ungenügend und wurde mit einem dreistöckigen neuen Gebäude ergänzt.

Die Ödenburger Industriebetriebe haben im letzten Jahrzehnt manchen Neubau errichtet. Von den ganz neuen Betrieben sind in erster Linie die Bautischlerwarenfabrik, die Spanplattenfabrik, die Fabrik für Kraftwagenbestandteile und die Kleiderfabrik zu erwähnen. Für die Energieversorgung des westlichen Industriegebietes der Stadt entstand ein neues Kraftwerk. Für weitere neue Betriebe und für jene, die sich an ihrem jetzigen Standort nicht weiter entwickeln können, ist ein neues Gelände im östlichen Teil der Stadt vorgesehen, wobei bereits die herrschende Windrichtung berücksichtigt wurde. Zur Förderung des Sports der Stadt wurde von der Universität eine geräumige Sporthalle erbaut. Wie sozusagen alle Provinzstädte des Landes, kämpft auch die Stadt Ödenburg für die Verbesserung der mangelhaften Wasserversorgung, was sich auch auf die Freibäder der Stadt ungünstig auswirkt. Das Freibad in den Löwern soll erweitert werden; der weitere Ausbau der sog. Teichtmühle und die Errichtung eines Strandbades am Neusiedler See sollen dem Mangel in dieser Hinsicht abhelfen. Man befasst sich auch mit der Errichtung einer Schwimmhalle.

Das Programm der nächsten Jahre ist reich an Bauaufgaben. Ihre Lösung wird dazu beitragen, dass wir das 700jährige Jubiläum der Stadterhebung im Jahre 1977 gebührend feiern können.

## Adatok az 1919. évi Sopron vármegyei osztályharcokhoz

### II. Ellenforradalmi kísérletek

A Tanácsköztársaság kikiáltása egyhangú lelkesedést váltott ki a társadalom alsó rétegeiből, ugyanakkor megdöbbenet, félelemmel töltötte el a burzsoáziát.<sup>1</sup> Általános volt a menekülés hangulata, a leggazdagabb és legexponáltabb soproni polgárok már az első napokban Bécsbe futottak, vagy legalábbis pesti elvbarátaikkal együtt vidéken, elsősorban Savanyúkút valamelyik szállójában vagy villájában húzták meg magukat.<sup>2</sup> Az első döbbenet azonban nem sokáig tartott, az ország legnyugatibb vármegyéjében a bécsi emigráció szervezkedése, az elcsatolás lehetősége — és bizonyos mértékig a soproni direktórium elnéző gyengesége — ellenállásra bátorította ezeket az elemeket.

Az első napok eseménye a Zsombor Géza, volt német kerületi kormánybiztos, majd kormányzó vezetete gazdapolgárok ápr. 3-i soproni<sup>3</sup> és a Füles-Malomháza kulákjainak ápr. 6-i zendülése, ez utóbbi Szemeliker Antal fülesi pap vezetésével.<sup>4</sup> Mindkét lázadás a tanácsválasztások idejére volt időzítve. A gazdapolgárlázadást Zsombornak a Tanácsköztársaság alkoholfogyasztási tilalmára hivatkozva (ez természetesen nagyon érzékenyen érintette a soproni bortermelőket) sikerült megszerveznie. A lázadás elfojtása után Kellner népgyűlésen találkozott a poncichterekkel, megmagyarázta nekik a Tanácsköztársaság parasztpolitikáját, s szavait hamarosan követte a borkivitel engedélyezése és a helyi hatóságok bizonyos engedékenysége a borfogyasztás kérdésében.<sup>5</sup>

1 A legtöbben siettek hűségükről biztosítani a proletárállam vezetőit, pl. a Soproni Hitelbank (GySmL. 2. sz. Dir. 658/1919. III. 24).

2 Krausz Mihály, Schiff Ödön, Hollós Rezső Bécsbe szökése: SVÜ. 1919. IV. 27; Östör József: GySmL. 2. sz. Dir. 9598/1919; az emigránsok vagyonának elkobzása: uo. Intézőbiz. jkv. 1919. IV. 26; tisztek Bécsbe szökése, ill. szöktetése: Erdészeti és Faipari Egyetem (EFE) Irattára, 1431/1920, idézi Papp István: Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság és Főiskolánk 1919-es történetéhez; vö. Herpay (szerk.): Mindnyájan voltunk egyszer az Akadémián ... Sopron, 1970, 69; erre még: Missuray Krúg Lajos: Tüzek a végeken. Sopron, 1930, 27. Savanyúkútra: Soproni Hírlap, 1919. IX. 13, 18; Bors András és Berczeller Richárd dr. közlése: LFM. Ht. Magnó. 2. 9; Hefty Richárd: Adatok az ellenforradalom történetéhez. Bp., 1920, 22. A szökdős burzsoák ellenőrzésére GySmL. 2. sz. Dir. 10827/1919. A vidéki ellenforradalmárok pl. Csornán Gläser Géza vadászházában bujkáltak (Nagy Károly: A csornai ellenforradalom, Zalaegerszeg, 1928, 21–23.).

3 A poncichterlázadásra: SVÜ. 1919. IV. 4. 5, 10; Hadtörténeti Levéltár (HL) Tk. hadm. iratok. 1511/1919 (a győri vöröskatonaság készenlétbe helyezéséről). A lázadás nem poncichter vezetői: Zsombor, Töpler Iván, Schöll Károly, Kopstein Béla (Mayer Géza: A vörös dúlás nálunk. Sopron, 1919, 36–40. Vö. még: Váry: A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Vác, 1922, 450, 455. tétel; LFM. Ht. Magnó; Bors András, Sashegyi Lajos visszaemlékezése, Zsombor széparista, ellenforradalmi tevékenységére már korábban felfigyelt a munkásság, bírálták a munkástanácsban és ezért pl. a szocialista pincérek megtagadták kiszolgáltatását a kávéházakban és éttermekben (Skarba Lajos közlése, LFM. Ht. Magnó. 4). — Az itt tárgyalt lázadás és a megyei többi ellenforradalmi lázadás eseménytörténetét nem részletezzük, arra l. az eddigi helytörténeti irodalmat. (Kocsis József: Az ötven éves Tanácsköztársaság története és a Soproni Szemle. SSz. 1969, 3; L. Nagy Zs.: Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon. Bp., 1960; Koncsek L.: A Rengasse-i összeesküvés. Bp. 1959; Papp i. m.; Környei: A csornai ellenforradalom ... Arrabona, 1969; Mayer: A vörös dúlás ... stb.)

4 SVÜ. 1919. IV. 7, 10, 11; Népszava, 1919. IV. 11; Svm. 1919. X. 17; 1920. II. 12; III. 12–27; Mayer i. m. 77–81; Váry i. m. 191–192, 449. tétel; GySmL. 2. sz. 401/1919. rk.; LFM. Ht. Magnó; Bors Pál, Fleck Károly, Ragasits József visszaemlékezése.

5 A IV. 5-i népgyűlésre és a borkivitelre: SVÜ. 1919. II. 6; PI. Arch. Vidéki sajtóosztály, 24/17. f. 251.

Ezután a gazdapolgárok nem voltak kaphatók semmiféle ellenforradalmi kalandra.<sup>6</sup> Mindkét lázadást véresen fojtotta el a vörösörség, amivel egyszer s mindenkorra példát statuált Sopron környékének a proletárdiktatúra szilárdságáról.<sup>7</sup>

A két lázadást követően a soproni burzsoázia sokáig nem hallatott magáról. Ebben szerepe volt a tanács megelőző intézkedésének, a túsok kijelölésének is<sup>8</sup>, csak vidéken volt néhány kisebb jelentőségű, a tanácsválasztásokkal összefüggő rendezés.<sup>9</sup>

A Tanácsköztársaság május eleji válsága érezhetően felbátorította a helyi ellenforradalmat. Rémhírterjesztésekről<sup>10</sup>, kisebb lázadásokról<sup>11</sup> tudunk Sopronban és környékén, a bruck–királyhidai komikus puccs Sopron megyében tervezett támogatása azonban nem sikerülhetett, többek között kellő szervezettség és a Béccsel való kapcsolat híján.<sup>12</sup>

A Sopron megyei helyzet ellenforradalmi értékelői hibáztak, amikor a proletárdiktatúrát gyengének ítélték, ezt tapasztalhatták is.<sup>13</sup> A május eleji válság-

6 Mayer Géza és Bozó Pál panaszkodik, hogy a cenki lázadás idején nem sikerült a soproni vörösök hátbatámadására a poncichtereket mozgósítani, I. m. 53.

7 Mindkét lázadást a vasútbiztosító őrség verte le Entzbruder Dezső és Gantner Béla, Pfeiffer János vezetésével. SVÜ. 1919. IV. 4. 7; Svm. 1919. X. 17; HL. Tk. Hadműv. iratok, 79. d. 141/1919; Bors Pál közlése. — A Svm. itt idézett híréből is kiderül, hogy a lázadások leverésében rész vett vasútbiztosítók soproni munkások voltak.

8 SVÜ. 1919. IV. 25; GySmL. 2. sz. Intézőbiz. jkv. 1919. IV. 24. 26; uo. Dir. 6863/1919. V. 15 (a túsok mozgási szabadságának visszaadása). A kijelölt túsok közül Baán Endre, Töpler Kálmán, Pinezich István, Meiszner Ernő, Kurcsy János, Fertsák Jenő, Szegő Hugó, Östör Lajos, Östör József, Spiegel Szigfrid, Schiff Ödön, Schneider Gábor a soproni ellenforradalom vezérégyénisége volt, csak Mangold Mór és Domonkos Sándor ilyen irányú tevékenységéről nem tudunk semmit.

9 IV. 8-án az utcán megtámadtak egy vöröskatonát Sopronban (HL. Tk. iratai. 95. d. 204). — Lékán ugyancsak a választások idején volt zavargás (idézi L. Nagy i. m. 69; vö. még az előző közleményünkben idézett szili lázadást). — IV. 24-én Lékán izgatott Stefanits Árpád nyéki jegyző és Fintzl József doborjánai paraszt (GySmL. 2. sz. Dir. 2859/1919. IV. 25). — Másutt is lehetett izgatás, mert a farádi FEKOSZ 1919. IV. 27-i ülésén a „burzsoák erőszakos bujtogatásairól” tárgyalnak (GySmL. 2. sz. XVI/301).

10 A fiatal proletárállam válságát május elején a románok offenzívájával előállt veszélyes hadihelyzet váltotta ki. A válságot a proletariátus harckészsége, a Vörös Hadsereg megeremtése oldotta meg országszerte. A soproni eseményekre: SVÜ. 1919. V. 3, 4 (a rémhírterjesztőket katona diákok tartóztatták le: GySmL. 2. sz. Intézőbiz. jkv. 1919. V. 8; Sashegyi Lajos közlése). — A rémhírekkel egy időben volt Berczeller és a szabadkőművesek szervezkedése is. A gyűlést Bors László fegyverrel kergette szét. Berczeller Brennbergbe futott, rövid emigráció után tért csak vissza, de a város vezetésében már nem vett részt (GySmL. 2. sz. tanácsjkw. 1919. V. 4; SVÜ. 1919. III. 31; Kellner betiltja a szabadkőműves páholyt; Svm. 1919. X. 16). — Ezekre a jelenésekre volt válasz a Trockij-kör baloldali ellenzéki csoportjának megalakulása (l. előző közleményünket).

11 A szentmargitbányai lázadás V. 2-án: SVÜ. 1919. V. 6, 11. Az osztrákok bevonulásának hírére letartóztatták a direktóriumot. A lázadás vezetői: intéző, állomásfőnök, kocsmáros, ke-reskedő, nagygazdák. — A soproni tisztek lázadása Entzbruder ellen irányult. Azt híresztelték, hogy megszökött (SVÜ. 1919. V. 3; GySmL. 2. sz. XVI/102. Katonai biztos iratai). A legénység és a kommunista érzelmű tisztek mentették meg a helyzetet (Soós István, Schaffer Antal, Pozsgay Géza). A lázadókat a forradalmi törvényszék elé állították (SVÜ. 1919. V. 6). Lásd Gerse János–Rác János: Entzbruder Dezső élete. Vasi Szemle, 1969, 70; Soós István (Buenos Aires) levélbéli közlése. LFM, Ht.

12 Kozma Miklós: Az összeomlás 1918–19. Bp., 1933, 153; Koncsek László: A bécsi és a Sopron megyei ellenforradalom kapcsolatai 1919-ben. SSz. 1959, 174–175; Nagy Károly: A csornai ellenforradalom 21; Hefty i. m. 45–46; Gábor Sándorné: Az 1918-es bécsi magyar ellenforradalmi emigrációról. PtK. 1964/3. sz. 138.

13 A csornai ellenforradalmárok (Östör Lajos, Glaser Géza) a brucki puccs idején elhagyták a lázadást, mert „a vörösök hatalmuk delelőpontján állnak”. Nagy i. m. 24.

ből rendkívüli mértékben megerősödvé került ki a proletárság, a tanács és a szakszervezetek a Vörös Hadsereg támogatását és a proletárdiktatúra minden eszközzel való megvédését határozták el, figyelmük a megyei viszonyok felé is irányult, Kellner hadműveleti területnek tekintette a megyét.<sup>14</sup> Az erőviszonyok tehát mind az ország, mind a megye területén erősen a munkásosztály oldalára billentek. Az ellenforradalom azonban nem adta föl a reményt, hogy éppen Sopron megye területén hátra támadhatja a forradalmi országot, a fővárost és a harcoló hadsereget. A brucki puccs gyászos vereségén okulva körültekintőbb szervezéshez kezdett, mindenekelőtt igyekezett megteremteni az ellenforrada-



Soproni vasútbiztosító vörösőrök

lom Sopron megyei bázisát. A nagybirtokosokkal, bérlőkkel és kulákokkal teli megyében és az ellenforradalmi neveltségű kalandor katonatisztekkel zsúfolt Sopronban sikerre számíthatott ez a taktika, nem beszélve a megye földrajzi helyzetéből adódó kedvező stratégiai adottságokról. Így a Kellner által bejelentett hadműveleti területből hamarosan valóságos hadszíntér lesz, az egész Magyar Tanácsköztársaság sorsára kiható nagy és véres osztályharcok színtere.

<sup>14</sup> A tanács és a szakszervezetek V. 4-i, illetve V. 5-i ülése: SVÜ. 1919. V. 6. Egyértelmű Entzbruder Nyiltparancsa is (SVÜ. 1919. V. 3). Ugyanakkor Kellner a budapesti központi munkástanács ülésén határozottan a harc mellett foglalt állást (PI. Arch. 600. f. 3. cs. A közp. munkástanács jkv. 1919. V. 2., 6-7. l.; Hajdú Tibor: Az 1919-es Tanácsköztársaság. Bp., 1969, 183).

A bécsi ellenforradalmi főkolomposok május közepén értekezletet hívtak össze Bécsbe a Sopron megyében működő ellenforradalmi uszítók részvételével. Itt Sigray Antalt, a terület későbbi kormánybiztosát bízták meg a nyugat-magyarországi szervezkedések összehangolásával.<sup>15</sup> Sopron megyét behálózták ágenseikkel, akiknek feladata a megbízható elemek bevonása volt. Ilyen megbízottak voltak Arndt János Csornán, Türk Károly Sopronhorpácson, Berg Gusztáv báró Röjtökön, Bozó Pál, Márkus Ferenc, Szmrecsányi Dárus, Wellesz Jenő stb. Sopronban.<sup>16</sup> Kik voltak a megbízható elemek, kikre számított a bécsi Comité? Hefty Richárdot idézzük: „Az ellenforradalom alatt állandóan megfigyeltem, hogy ösztönszerűleg azok szervezkedtek a vörösök ellen, akiket a vörös világeszme létérdekükben legjobban támadott: az arisztokrácia (földbirtokosztás), a papság (az egyház és állam szétválasztása), a tisztikar (bizalmi rendszer) és az öntudatos intellektuális polgárság (a kézimunkás fölüllemelkedése a szellemi munkás fölé).”<sup>17</sup> Bár Hefty jelzőivel nem értünk egyet és az okokat sem látjuk ilyen vulgárisan, megfigyeléseit kutatásaink adataival alá tudjuk támasztani. A júniusi ellenforradalmi lázadások vezetői közül név szerint 368-at ismerünk. Ezek közül 100 kh feletti birtokkal 27 rendelkezik; 20–100 birtokkal rendelkező és intéző: 108; pap: 16; katonatiszt: 56; tőkés iparos és kereskedő: 35; vezető hivatalnok és jómódú értelmiségi: 39; összesen 281, az összes ismert résztvevő több mint 75<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-a.<sup>18</sup> Az eddig említettekön kívül felsorolunk még néhány nevet: Glaser Géza (Csorna-Földsziget: 4600 kh bérlet és 6000 kh társtulajdonban); Vitéz Ferenc (Barbacs: 150 kh; százados), Cziráky József (Dénésfa: 2044 kh); Rupperecht Antal (Berekalja-Tompaháza: 1950 kh); Glaser Ferenc (Csorna, Pápa: 3000 kh bérlet); Relonger Márton (Csorna: kereskedő, 109 kh); Tarcsay István (Rábapordány: 107 kh); Pozsgay Bálint (Rábacsanak: 160 kh); Németh Gyula (Farád: 151 kh); Szilágyi János (Acsalag: 210 kh); Molnár István (Farád: 300 kh bérlet); Hainbach Adolf (Pusztacsalád: katonatiszt); Brunner Viktor, Nyíri Árpád, Fendt Károly, Kő József, Léderer János, Pittroff Aladár, Zalay Artúr soproni katonatisztek, Muraközy Károly nagylozsi plébános, Havranek Ferenc ciráki plébános, Berecz Gábor nemeskéri ev. pap, Galsai Polgár Aladár egyedi plébános, Burány Gergely csornai prépost, Varga Ferenc kapuvári sertéskereskedő, Nóthnágel József baboti molnár. Akóts Gyula csornai ma-

15 Pallavicini György: Ellenforradalmi emlékek. Új Magyar Szemle, 1920, I. k. 57.

16 Erre Konczek: SSz. 1959; Mayer i. m.; Gáborné i. m. 152–153; Nagy: A csornai ... 24; Nagy Zs. i. m. 202; Kerecseny János: A magyar Dreyfus per. Bp., 1925, 61; Soproni Hírlap 1919. X. 25; 1920. IV. 1; XI. 3. – Wolff Zoltán soproni zsidó kereskedő is kapcsolatban állt a bécsi ellenforradalommal (vö.: Sós Endre: Zsidók a magyar városokban. Bp., 1941, 197.) – A Bécsi Magyar Futárt terjesztették. (Svm. 1920. VI. 25; Hefty i. m. 31; Missuray Krug i. m. 19.). – Wellesz Jenő soproni közéletmészi biztos Bécsben Töttösy századossal tartotta a kapcsolatot, de Arad felé is kapcsolatot talált, katonákat toborzott nekik. (GySmL. 2. sz. Dir. 12. cs. Wellesz igazolási iratai). Wellesz hivatalában még Márkus Ferenc és Kurcsy János is Bécs összekötője volt. – Az Arad-szegedi kapcsolatra l. még: Missuray Krug i. m. 13. – Az ellenforradalom soproni szervezettsége még a polgári demokratikus korszak mozgalmában gyökerezik. Erre l. korábbi közleményeinket: Osztyárharcok Sopron megyében a polg. dem. forr. alatt. SSz. 1969; A Dunántúli Polgárszövetség. Arrabona, 1972; A csornai ellenforradalom ... Arrabona, 1969.

17 I. m. 48.

18 Lásd az 1. sz. mellékletet. Összeállításunk forrásai az ellenforradalom történetét tárgyaló idézett művek mellett: a kommunista perek anyaga (1. cikkünket az Arrabona 1973. évi kötetében); Halász: Soproni és Sopron megyei fejek. Sopron, 1930; Svm. naptára, 1917; Sopron és Sopron vármegye ismertetője 1914–1934. Sopron, 1935; GySmL. 2. sz. Községi jegyzőkönyvek; Környei: A csornai ... I. h. 298–299.



lomtulajdonos, Laffer Lajos csornai vaskereskedő, Berger Ignác csornai terménykereskedő, Benkő Géza soproni hadimilliomos kereskedő stb. és Sopronban az egész városi és megyei volt tisztikar.

A terv hasonló volt a május 7-i brucki puccs tervéhez. A cél: Sopron megyét a Tanácsköztársaság testéről lekapcsolni, itt a proletárdiktatúrát levérni és Sopronban ellenforradalmi kormányt proklamálni. Ennek elérésére kettős terv született: egyrészt Sopron elvágására az ország belsejétől (ezt a célt szolgálta a csornai, kapuvári és a lövő—sopronhorpácsi lázadás a GySEV és a Déli



Bummer Károly direktórium tag

Vasút vonala mentén), másrészt a hatalom megragadása Sopronban (ezt szolgálta a soproni katonatiszti szervezkedés, a polgárság mozgalma és a soproni és csepregi járás ellenforradalmáinak a nagycenk—kópházi frontra csődítése, Sopron megtámadására és elfoglalására). Az Ausztriában koncentrált tisztek a brucki puccs vereségén okulva nem szándékoztak beavatkozni, ők csak a készre jöttek volna.<sup>19</sup> Véleményünk szerint a Tanácsköztársaság idején lejátszódtott vidéki ellenforradalmi lázadások legjelentősebbjéről van szó, a terv nagy-

<sup>19</sup> Egyetlen Bécsből bejött és harcoló katonatisztet (Klempa ezredest) említ Gáborné (i. m. 149).

szabású és körülményes a kivitelezés is jól szervezett volt, egy időben mozgatta meg szinte a fél megye ellenforradalmi falusi kulákságát és Sopron város polgárságát.<sup>20</sup>

A lázadásra a jeladás a kedvező alkalom a dunántúli vasútassztrájk volt. A sztrájk részeként a soproni vasutasok is (GySEV és Déli Vasút) letették a munkát és az utcára vonultak.

Június 3-án ért el Sopronba a sztrájk híre, amit aznap este a Déli Vasúton, 4-én pedig a GySEV igazgatóság udvarán a Déli Vasút és a GySEV munkásainak gyűlésén tárgyaltak meg és a sztrájkfelhívást elfogadták. A vasutas szakszervezet vezetőségét, amellyel egyébként „a legteljesebb mértékig meg voltak elégedve”, sztrájkbizottsággal váltották fel. Kimondják: „Nem a régi rendért akarunk küzdeni, hanem a többi vasutasokkal való szolidaritás miatt határoztuk el a sztrájkot.” Ennek hangoztatására, mindenféle ellenforradalmi mozgalomtól való tartózkodásra körtáviratban hívják fel a Sopronhoz tartozó vasútvonalak összes alkalmazottját.<sup>21</sup> Ugyanezen a gyűlésen azonban a posta alkalmazottainak küldötte bejelentette, hogy ők is sztrájkolnak és csatlakoznak a vasutasok mozgalmához. Ezzel és a további csatlakozásokkal a mozgalom a vasutasok szándéka ellenére, kiszélesedett és politikai, ellenforradalmi mozgalmá vált. Közrejátszott ebben Entzbruder szereplése is.<sup>22</sup>

Entzbruder Dezső, a megye katonai biztosa, a vasútbiztosító őrség volt parancsnoka együttérzéséről biztosította a vasutasokat, vasútbiztosító katonáival együtt kikísérte őket az Erzsébet-kertben lévő sztrájkantányára. Itt tartott, a rendszer vezetőit bíráló, félreérthető beszédének nagy része volt abban, hogy a vasutasság egy része politikai szándékkal folytatta tovább a sztrájkot.<sup>23</sup> Ezek után a szakszervezetek délutáni ülésén Edöcs János, a vasutasok képviselője kijelentette: „a mostani vezetőség eltávolítását kívánják, azt akarják, hogy a diktatúra adja át a helyét a proletárság által választott vezetőknek.” Ferenczy János válaszában így nyilatkozott: „Igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy egyes avatatlank is diktáltak Sopronban.”<sup>24</sup>

20 Az ellenforradalom eseménytörténetére vö. az eddig idézett irodalmon kívül Nagy Károly: A kapuvári ellenforradalom. Zalaegerszeg, 1926; Kertész István: Tanácskörtársaság (Sopron 1919). Sopron, 1959; Faragó Sándor: Kapuvár és környéke a Tanácskörtársaság idején. Vö. Dávid Lajos (szerk.): Forradalmi évek tüzeiben, Győr, 1969; Molnár Ernő: Csorna a Tanácskörtársaságban. Győr, 1969.

21 GySmL. 2. sz. Dir. 12. cs. A sztrájkbizottság tizenkét tagja közül kalauz: 2; mozdonyvezető: 2; váltókezelő: 2; műhelymunkás: 2; pályaőr: 1; kocsirendező: 1; pályafelügyelő: 1; hivatalnok: 3. A sztrájkbiz. 1919. VI. 4. 10. ó. jkv.; körtávirat uo.

22 Entzbruder szerepével itt bővebben foglalkozunk. Az eddigi irodalomban e kérdést mindenki megkerülte, csak Gerse és Rácz foglalkoztak vele művükben, ők azonban Entzbruder szerepét kisebbítik, igazat szeretnének adni Entzbrudernak. A postások csatlakozására: GySmL: 2. sz. Dir. 12. cs. (Dr. Fett Lipóttal, a postás sztrájkbizottság vezetőjével 1919. VI. 19-én felvett jkv.). – A postások egyik bátorítója Missuray Ágoston postabiztos volt (GySmL. 2. sz. 5910/1919. rk.). Missuray támogatta a szabadkőműves szervezkedést is. Vö. 10. jegyzet.

23 Entzbruder felszólalásából: „A vasutasságtól kiindult mostani mozgalom irányítója a magyar nép. Ennek el kellett jönnie. Jöjjön olyan uralom, amely proletár akaraton nyugszik. Ez a kormány nem adott semmit a vasutasoknak, csak a fehér pénzt, attól megdögölhet. Így bánt el a katonasággal is. Mi sem kaptunk semmit, mi is csak fehér pénzt kaptunk. Mint a katonaság képviselője bejelenti, hogy csatlakozik a vasutassághoz, csak rend legyen.” A sztrájkantányán Entzbruder után Edöcs János szólalt fel: „Nem politikai célzatú a sztrájkjuk, de most már Entzbruder elvtárs szavai után mi is kimondhatjuk azt, amit sztrájkoló kartársaink kívánnak, hogy a mostani vezetőség emberei nem tetszenek nekünk” (GySmL. 2. sz. Dir. 12. cs.: a sztrájkbiz. 1919. VI. 4. 12. ó. jkv.; Szekér Jenő, Edöcs János közlése.).

24 SVÜ. 1919. VI. 5.

A vasutassztrájkkal tehát Sopronban felszínre került a proletárdiktatúra bizonyos válsága: a központi kormányzat és a vidék, a kommunisták és szociáldemokraták nézetkülönbsége, ellentéte. A soproni munkástanács elvtelen, jobboldali szociáldemokrata álláspontra helyezkedett, amikor a sztrájk politikai jel-szavát magáévá tette és a hatalmi rendszer megváltoztatásáról gondolkodott. Knapp Gábor, a kormányzótanácsí biztos teljhatalmú helyettese mondotta az említett szakszervezeti gyűlésen: „Ha kívánják, az intézőbizottság lemond és átadja a helyét egy ad hoc bizottságnak, de ez nem megoldás. A Tanácsköztár-



Skarba Lajos tanácselnök

saságnak sem életbenmaradását, de bukását sem Sopronban intézik el. Sopron helyezkedjék a várakozás álláspontjára és addig is, minden körülmények között védjük meg ebben a városban a rendet.” A helyi vezetés tehát szívesen változtatott volna a Tanácsköztársaság addigi politikáján, a forradalmi diktatúrát elvetve a hatalmat régi módon gyakorolta volna szociáldemokrata uralom alatt.<sup>25</sup>

<sup>25</sup> Ezt bizonyítja a soproni eseményekről Győrbe küldött távirat befejezése is: „Éljen a szociáldemokrácia, éljen az ellenforradalom!” (SVÜ. 1919. VI. 14; A Reggel, 1919. VI. 14). A táviratot Rákos Ferenc olvasta fel a pártkongresszuson.

Sopronban azonban már nemcsak erről volt szó. A vasutasok és postások sztrájkján és a hozzájuk csatlakozott fehér sapkarózsás vasútbiztosítók felvonulásán felbátorodva a polgárság is akcióba lépett, a kisiparosok és a városi alkalmazottak szakszervezete szintén kimondta a sztrájkot. A sztrájkbizottságok élén Zügn Nándor városi erdőmester, Lederer János kereskedő, hadnagy, Dávid Lajos szabómester, Gerencsér Nándor volt városi főjegyző és Schindler András volt polgármesterhelyettes állt, kik közül e két utóbbi Meiszner Ernővel együtt nyíltan követelte a hatalom átadását. Thurner polgármester is, akivel az intézőbizottság vezetői a rend fenntartásáról tárgyaltak, a hatalom teljes átadásának feltételéhez kötötte a közreműködést. Az utcán csoportosulások, rendezavarások voltak, fegyveresek letartóztatták Bummer Károly direktórium tagot.<sup>26</sup> A helyzet válságos, a város hangulata ellenforradalmi volt. A válság elmélyülését segítette, hogy a tanács, amelybe ekkor csak 35-en mertek elmenni, tétovázott, hajlamosnak mutatkozott a hatalom átadására. A tanács néhány vezetője (Knapp Gábor, Tóth Gyula városi biztos, Skarba Lajos, az ülés elnöke, Bummer Károly, stb.) ekkor már tisztában volt a helyzet komolyságával. Ekkor már megérkezett a nagycenki fehér front gyülekezésének híre – valamint az a hír, hogy a fővárosban teljes rend van – és a vezetők látták, hogy a hatalom kérdése nagyon közvetlen döntés előtt áll, látták, hogy az ellenforradalom győzelme esetén mi vár rájuk. Rájöttek, hogy nemcsak a kommunisták kizárásáról van szó, amit ők is támogattak volna, hanem a régi rend visszaállításáról. A hosszú és drámai hangú tanácsülés a proletárdiktatúra megvédéséről határozott.<sup>27</sup>

A szakszervezeti és a tanácsülésen hozott pozitív határozatban Entzbrudernek is szerepe van. A városi polgárság mozgalmának láttán ő is rájött, hogy szervezett ellenforradalomról van szó, amelyet ő nem támogathat, amely ellen harcolnia kell. A tanácsülésen és másnap, jún. 5-én reggel a vasutas sztrájkbizottság ülésén ő volt a leghatározottabb szónok és egyszeriben az ellenforradalom elleni harc élére állt.<sup>28</sup> A vasutasok nem Entzbruder szavaira vették fel

<sup>26</sup> Mayer i. m. 62–64; SVÜ. 1919. VI. 5; SvM. 1919. X. 15; GySmL. 2. sz. Dir. 12. cs.; uo. Tanácsjvk. 1919. V. 4, 6; LFM. Ht. Magnó: Sashegyi Lajos, Ringhofer Mihály közlése.

<sup>27</sup> Thurner Mihály öngazoló beszéde a városi törv. hat. biz. előtt (GySmL. 2. sz. közgy. jvk. 1919. IX. 27; SVÜ. 1919. VI. 5; LFM. Ht. Magnó: Sashegyi Lajos visszaemlékezése). – „Az a javaslat lett téve, hogy a város rendjét csak úgy tudnák garantálni, ha az intézőbizottság visszaadja a hatalmat Thurner Mihály kezébe” (GySmL: 2. sz. Tanácsjvk. 1919. VI. 6). – Véleményünk szerint a júniusi soproni eseményekben a proletárdiktatúra igen komoly válságáról van szó, amely majd szóba kerül a tanácsok országos gyűlésén is: a diktatúra átváltoztatása szociáldemokrata demokratikus kormányzattá. Ez a belső politikai válság adott lehetőséget a külső ellenforradalmi tervek és támadások sikerére is.

<sup>28</sup> GySmL. 2. sz. Dir. 12. cs. A vasutas sztrájkbizottság 1919. VI. 5. 9. 6. jvk. – Entzbruder szereplésére két magyarázatot találunk: 1. Entzbruder tipikus néptriun volt, kissé bohém, népszerű ember, akit az események árja, a tömeg hangulata magával sodort; – 2. Entzbruder felelősségteljesen járt el, de félremagyarázta a helyzetet. Ő tulajdonképpen baloldali puccsot akart végrehajtani. Ezt bizonyítja pl. hogy jún. 4-én du. 4 órakor felszólította Pataki Lászlós, TRÜZ-man Ferencet, Telegdi Pált, Kiss Kálmánt, a baloldali ellenzáró TRÜZKOR tagjait (a körről 1. előző közleményünket) és Pozsgay Géza, Neumann Ferenc kommunista katonákat, hogy lépjenek akcióba, mert: „most érkezett el a mi időnk” (GySmL: 2. Dir. 12. cs. Pozsgayval felvett jvk.). A vasutas sztrájkbizottságon 5-én reggel Entzbruder mondta: „Ettől mentette meg (t. i. az ellenforradalomtól K. A.) tegnap a vasutasokat és a postásokat az a kis megvetett társaság, melyet kommunista frakciónak mondanak” (I.h.) – Kár hogy 4-én délelőtt tartott beszédét nehéz ebbe a magyarázatba beleilleszteni. Egyáltalán a beszéd fentebb idézett része is nagy zavarosságról tanúskodik, azt bizonyítja, hogy Entzbruder az események sodrásától megszedült, elvesztette reális ítélőképességét. Felvetődhet még, hogy a jegyzőkönyvekben Entzbruder szájába csak a vasutasok sztrájkjának vezetői adták az inkriminált megjegyzéseket, vele akartak takarózni, hiszen Knapp Gábor a jegyzőkönyveket csak az események után egy héttel kérte be. Ezt

a munkát – neki e naptól kezdve nem sok hitele volt a megyében,<sup>29</sup> hanem az országos vasutassztrájk megszűnésének és a győri vasutasok állásfoglalásának hírére, valamint határozott felszólításának hatására.<sup>30</sup> A Déli Vasút alkalmazottai és a postások már 5-re virradó éjjel bejelentették Knapp Gábornak, hogy felveszik a munkát.<sup>31</sup>

A tanács és az intézőbizottság tétovázása, hintapolitikája nem tudta megvédeni a proletárhatalmat, a munkásságnak kellett fegyvert ragania annak védelmében. A polgárság mozgalmának láttán és a cenki ellenforradalmi front – bizonyára eltűzött – hírére a munkásság akcióba lépett. (Nagyon valószínű, hogy ennek az öntudatra ébredésnek köszönhető a vasutasok munkába állása is.) Jún. 4-én éjjel az egyes szakszervezetek tagjai, a vasmunkások, nyomdászok, pincérek, az ifjúmunkások és diákok felfegyverezték magukat és megszállták a várost. Másnap a selmeci diákokkal és a brennbergi bányászokkal, valamint az Entzbruder parancsnoksága alatt álló vöröskatonákkal kiegészülve kimentek a nagycenki frontra, ahol másfél nap alatt szétverték az ellenforradalmárokat, ezzel elhárították a Sopron megyei proletárruralmat fenyegető közvetlen veszélyt.<sup>32</sup>

A soproni eseményekkel egy időben zajlottak le a Csorna és a Kapuvár környéki lázadások, valamint a soproni és a csepregi járás parasztjainak lázadása és támadása a város ellen. Ha a térképre nézünk, láthatjuk a helyzet rendkívüli komolyságát, a lázadások a vasutassztrájkkal egyidőben Sopront teljesen elvágták az ország belsejétől. Az ellenforradalmi mozgalom megmozgatta a megye felét, a csornai, kapuvári, csepregi és a soproni járás szinte valamennyi

a feltevést el kell vetnünk, illetve csak annyi lehetséges, hogy jobban aláhúzták a szerepét, hiszen az eseményekről felvett sok más jegyzőkönyv a fentebb tárgyalt és más tényekre vonatkozó része és az események több dokumentuma, résztvevőinek visszaemlékezése e feltevést elveti és Entzbruder szereplését egyértelműen kritikusnak bélyegzi. – Meg kell még jegyeznünk: Entzbruder itt ismertetett tevékenysége – bármily súlyos következményei is voltak – egész politikai pályafutásában csak pillanatnyi kisiklásnak minősül, Egészében a soproni kommunista vonal elvű politikusa volt, végül mártírhalálával a Tanácsköztársaság hősei közé emelkedett.

29 Felelősségre is vonták tettei miatt, letartóztatták és visszavonták megbízatását (GySmL: 2. sz. Dir. 12. cs.: az Entzbruder ügyének kivizsgálására kiküldött 5 tagú tanácsli bizottság jkv-ei: uo. Dir. 9072/1919.; uo. 6157/1919. rk.; PI. Arch. Tk. KormTan. Eln. 1919–XXXVII–2928.; SVÜ. 1919. VI. 18, 25, 27; SH. 1919. X.29). – Ennek ellenére a tanács a karhatalmat a június elején kihirdetett rendkívüli állapot idejére Entzbruderre bízta (GySmL. 2. sz. Dir. 7982/1919).

30 GySmL. 2. sz. Dir. 12. cs.: Vasutassztrájk 1919. VI. 5. de, 9. ó. jkv. Az ülésen Bernhard pesti küldött is felszólalt a győriek állásfoglalására és a sztrájk beszüntetésére: SVÜ. 1919. VI. 5–6; A Reggel. 1919. VI. 5–6; Testvériség, 1919. VI. 6; VÜ. 1919. VI. 6.

31 SVÜ. 1919. VI. 5.

32 A felfegyverzésre és a kópházi csatában részt vettekre l. SVÜ. 1919. VI. 7, 10, 8 (a lajtajfalusi munkások és vasutasok ajánlkozása); Svm. 1919. XII. 24, 31; 1920. VI. 22, 7; EFE Irattár, 319/1920, idézi Papp I. m. 70; HL. Tk. 95. d.: Állomásparancsnokságok iratai 563; uo. 171/hadm. 1919; Szabó László: Bolsevizmus Magyarországon. Bp., 1919; Bizony László: A magyarországi bolsevizmus 133 napja. Wien–Leipzig, 1919, 70–71; SH. 1919. IX. 24; GySmL. 2. sz. Intézőbiz. jkv. 1919. VI. 13; uo. Dir. 8002/1919. uo. 12944/1919; uo. Thurner beszéde I. h; LFM, Ht. Magnó: Bors Pál, Berczeller Richárd, Nehyba Antal visszaemlékezése, Fleck Károly, Ifj. Zsigmond Lajos közlése, Búki Ferenc közlése: „Az ellenforradalmat szinte csupa civil verte le”. Ő is civil ruhában kezelte a géppuskát Kópházán és Sopronkövesden (asztalos volt). – Az útközlet kimenetelére az eddig idézett irodalom mellett: M. Munkásmozg. Múz. Adattár, Y/IV/1401; Varga László visszaemlékezése; Soproni MOVE: Szántó Róbert és Fennesz Rudolf szereplése a nagycenki ellenforradalomban. Sopron, 1922, 4–5; SVÜ. 1919. VI. 8, 10, 11; Csenár János közlése (LFM, Ht.).

községét.<sup>33</sup> A lázadás vezetői a földbirtokosság és a falusi burzsoázia, az ún. középrétegek képviselői, a volt közigazgatási vezetők és a – többnyire a bécsi ellenforradalmi Comité közvetlen megbízottjaiként – vidéken élő katonatisztek voltak, de a lázadó tömegben szép számmal lehettek szegényebb parasztok is.<sup>34</sup> Különféle becslések szerint a csornai lázadásban 1000–1500, a nagycenki támadásban 4–5000 ember vett részt.<sup>35</sup>

A lázadók a vörös uralom megdöntésére készültek és mindenütt ellenforradalmármént léptek fel. Lefegyverezték a vörösőrséget, letartóztatták a tanács vezetőit és a kommunistákat, kirabolták a községházát.<sup>36</sup> A csornai ellenforradalmi vezérkar röplapon szólította fel a környék ellenforradalmárait:

„Parancs! a csornai járás valamennyi volt községi elöljáróságához.

A március 21. előtti községi elöljáróságok azonnal vegyék kezükbe a község vezetését, a község kommunista vezetőségét azonnal tartóztassák le és fedezet mellett június 7-én szombaton délig szállítsák be Csornára!”<sup>37</sup>

A csornai ellenforradalmat a győri vasútbiztosító vörösőrség, az ugyancsak győri Gombos-különítmény egy része és a magyaróvári vörösőrök, a kapuvári a Gombos-különítmény és a dunántúli ellenforradalom felszámolásával megbízott Szamuely Tibor egysége, a megye déli részének mozgalmait a soproni munkásság és vöröskatonák, valamint Szamuely Tibor verte le, június 8-án újra helyreállt a rend.<sup>38</sup> Az ellenforradalom felszámolásában azonban jelentős erők-

33 L. az eddigi irodalom mellett Mohl Adolf: Löwő története. Győr, 1930, 92–95; Elő Dezső: Sarród monográfiája. Bp., 1937, 69; Nagy K.: A kapuvári ellenforradalom; GySmL: 2. sz. községi jkv-ek; SVÜ. 1919. VI. 19; Svm. 1919. IX. 6; XII. 20; 1920. III. 3, 23; II. 22, 27; SH. 1919. IX. 2, 24; X. 23, 25; Dunántúli Hírlap, 1920. II. 20. – A felsőpulyai járás nyugalalmát Várady Hermann politikai biztos erélyes és körültekintő fellépése biztosította. Vö. Várady perét: Svm. 1920. III. 5–12.

34 A lázadók társadalmi állására vö. az 1. sz. mellékletet. Vö. még a 18. sz. jegyzetet. – A vezetőkről még SH. 1919. X. 25 (Rózsa Jenő röjtöki jegyző); Dunántúli Hírlap. 1919. VII. 15 (Östör Lajosról); a szegényparasztok a megtévesztő bujtogatás hatására léptek a fehérek közé); SVÜ. 1919. VI. 11. Ha a lázadók összlétszámához képest elenyésző is volt a falusi szegénység részvétele az ellenforradalomban, és ugyanígy elenyésző volt az ellenforradalmi kalandba bocsátkozott szegénység száma a leverésben résztvettek számához, a kérdés mellett mégsem lehet elmenni. Sommásan megállapíthatjuk, hogy ebben része volt a Tanácskörtársaság parasztpolitikájának, a földkérdés – a parasztság számára elfogadhatatlan – megoldásának és az egyes szervek és politikusok parasztságot sértő néhány ténykedésének. Erre vö. Környei: A csornai ellenforradalom ... Arrabona, 1969.

35 SVÜ. 1919. VI. 8. (5–6000); PI. Arch. A. II. 13/14. f. (3–4000), idézi: L. Nagy Zs. I. m. 140; MOVE: Szántó és Fennesz ... (2000); Mohl I. m. 93; Mayer I. m. s a szóbeli visszaemlékezések egyöntetűen 5000-ról beszélnek. Véleményünk szerint a nagycenki táborban 2–3000 paraszt lehetett.

36 Balf, Fertőboz, Hídegség, Fertőhomok, Nagycenk és Röjtök községben rablások. SVÜ. 1919. VI. 8–10; GySmL. 2. sz. községi jkv-ek.

37 Közli Nagy K.: A csornai ... 32. Nagycenken Wajdits Bélát is letartóztatták (A Reggel. 1919. VI. 8; PI. Arch. Tk. táviratok, Sopron m.; Csenár János közlése, LFM, Ht.).

38 L. a 20. jegyzetben felsorolt irodalom mellett: MMM. Adattár. Y/IV. 1401.; GySmL. 2. sz. Dir. 10641/1919; GySmL: 1. sz. Dir. 1645/1919; Testvériség. 1919. VI. 7; Svm. 1919. XI. 7; Svm. 1919. XI. 8, 22; SH. 1919. X. 13.; Dunántúli Hírlap, 1920. II. 20; Pesti Hírlap, 1920. I. 31; Galambos Ferenc: Emlékezés. Sarló és Kalapács, 1936. 1. sz. 13; Gócze-Perepatits: A vörös Győr, 183. 1.; LFM: Ht. Magón: Bors András visszaemlékezése; Kreutz László, Soós Pál, Török Kálmán közlése, Szebik Sándor levele, LFM. Ht – A megtorlásra: SVÜ. 1919. VI. 11. – A hadisarcra: GySmL. 2. sz. községi jkv. (különösen Csorna). Vö. művünket (Arrabona, 1969). A levert ellenforradalmárokkal szemben Szamuely kollektív büntetést alkalmazott, a hadisarcot, amelyre az éhező Budapestnek és a harcoló hadseregnek volt szüksége és amelynek kivetését a bűnösség és a résztvevők vagyoni helyzete arányában a községi tanácsokra bízta. A főbűnösök felett Szamuely, majd a soproni és győri forradalmi törvényszék ítélkezett. Az ítéletek különbséget tettek a főkolompok és az eseményekbe belesodródott szegények között.

kel vett részt a helyi proletariátus is mindhárom gócterületen. Csornán a helyi szervezett munkásokat felfegyverezték és a falu földmunkássága is harcba állt.<sup>39</sup> Nagyon aktívan vettek részt a küzdelemben különösen a csornai járás földmunkásai: Csornán, Dörött, Egyeden, Rábapordányban, Rábaszováton és Bágyogon, valamint Bősárkányban és Farádon szembeszálltak a fehérek szervezkedésével, igyekeztek megakadályozni csornai egyesülésüket és egyéb akcióit, a győri vörösörökhöz csatlakozva fegyverrel védték a proletárhatalmat. Kapuvárott Csítei Kálmán és társai szinte reménytelen helyzetben a vörösök előretörésének légből kapott meséjével merészen léptek fel a fehérekkel szemben,



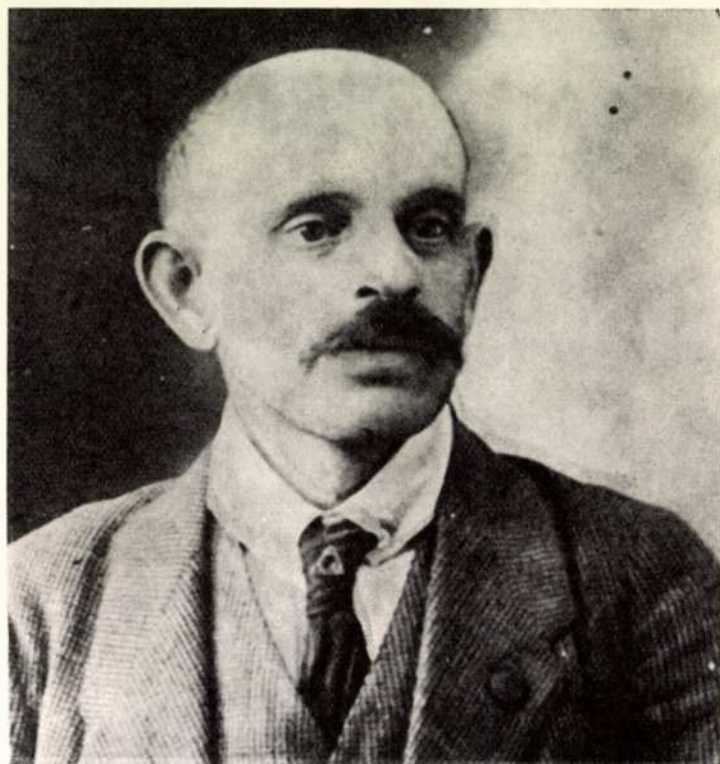
Schaffer Antal kommunista katonatiszt

felfegyverezték a malom munkásait és kiszabadították elfogott elvtársaikat még mielőtt a vörösök valóban megérkeztek volna. Ugyanígy a Sopron környéki szegénység és a csepregi járás népe is tudta, hol a helye.<sup>40</sup>

<sup>39</sup> Svm. 1920. II. 27; VI. 8–18; III. 3; Soós István: Apámra és Kapuvárra emlékezem. I. k. Kézirat (LFM, Ht. 54–55).

<sup>40</sup> L. összeállításunkat a lázadások leverésében résztvegyekről (2. sz. melléklet), valamint a kommunista perek anyagát (erre cikkünk: Arrabona, 1973); GySmL: 2. sz. Dir. 8216/1919; uo. Községi jkv.,ek; uo. XVI/301. f. A farádi FÉKOSz iratai. Ahogy a soproni tanács nem állta meg mindenben a helyét, a vidéki tanácsok néhány tagja is részt vett az ellenforradalomban (1. sz. melléklet; ismereteink szerint heten). A búki intézőbizottság jún. 6-án lemondott, a ka-

Nem igaz az ellenforradalom állítása, miszerint a júniusi ellenforradalom a „nemzeti érzelmű” falu mozgalma volt a bolsevik várossal szemben. A lázadásban nem egységesen vett részt a falu lakossága, a konkrét adatok ismeretében látjuk, hogyan osztották meg az események a falu társadalmát és bizonyos, hogy csekély kivételtől eltekintve a földbirtokosok és gazdagparasztok álltak az egyik oldalon, a nincstelének a másikon. A mozgalom éle nem a város vagy a városi politikusok egy-két atrocitása ellen irányult, hanem a Tanácsköztársaság, a proletárság ellen és ebben bennfoglaltatik a helyi tanácsvezetés, a helyi sze-



Schambauer Ignác, a forradalmi törvényszék bírāja

gényesség is. A mozgalom leverésében nemcsak az idegen városokról vagy Sopronból jött vörösörök vettek részt, hanem igen jelentős számban a helyi prole-

---

puvári, a gartai és a fertőszentmiklósi tanácsot Szamuely menesztette: GySmL: 2. Bük jkv. uo. Bir. 8334/1919. – Meg kell jegyezni, hogy a Tanácsköztársaság parasztpolitikája nem tudta igazán aktivizálni a parasztságot és az ezekben a válságos napokban is megmutatkozott, Soós István visszaemlékezése szerint: „A kapuvári parasztság nem volt ellenforradalmár a szó igazi értelmében. Ha földet kapott volna, talán még keményebben, mint a Rábakecöl népe, odaáll a Tanácsköztársaság mellé. Így azonban inkább csak hallgattak.” (i. m. LFM. Ht. 49–50). Soós itt arra utal, hogy április elején Rábakecölön illegális földosztás volt és a Kapuvárról kiszállt vörösörség, valamint Taufer Lajos vádbiztos helybenhagyta a nép spontán akcióját. Ezek után a kecöli fiatalság tömegesen jelentkezett a Vörös Hadseregbe.



tárok is, akik felismerték az ellenforradalmi mozgalom igazi tartalmát, jól értelmezték a konkrét helyzetben saját osztályérdeküket és feladatukat. Az események és a bennük részt vett személyek neveinek ismeretében szinte vulgárisan rajzolódik ki ez a kép, ahogyan a korábbi évek, hónapok osztályharca megosztotta a vidék népességét, ugyanúgy rajzolódnak ki a frontok is ebben az esetben élesen, szinte hibátlanul, mondhatjuk: a Sopron megyei falvakban addig lezajlott osztályharc logikája szerint. És nem a demagóg ellenforradalmi uszítás kívánságának megfelelően; az alig-alig tudott eredményt elérni a falusi



Walter József, a forradalmi törvényszék  
vádbiztosa

proletariátus soraiban. Az ellenforradalom leverését követő időszak történetében jól jelentkezik ennek a ténynek a következménye. Hogy az események győztese nemcsak a Tanácsköztársaság általában, nemcsak az eszme általában, hanem konkrétan a helyi tanács hatalom és a helyi proletariátus, azt bizonyítják a megye konszolidált viszonyai június hónapban és bizonyítja a falusi pártszervezetek megerősödése az ellenforradalom leverését követően.<sup>41</sup>

<sup>41</sup> Erre utal a megtorlás, a büntetés differenciáltsága is. Vö. a 38. jegyzetet. A pártszervezetekre I. előző közleményünket; vö. még cikkünket (A csornai . . .) Arrabona, 1919.

## 1. sz. melléklet:

## AZ ELLENFORRADALMÁROK VAGYONI- TÁRSADALMI HELYZETE

	100 kh felett	20-100 kh	5-20 kh	intéző, gazdatiszt, munkavezető	molnár, terménykeresk., kupec, kocsmáros	agrár vezetőréteg összesen	tőkés	iparos	kereskedő	katonatiszt, altiszt, csendőr	közig. vezető, jegyző	pap	ügyvéd, orvos	felső osztályok összesen	nincstelen	1-5 kh	munkás	kishivatalnok	tanító, diák	elnyomottak össz.	az egész összege	az egézből tanácstag
Csorna	17	53	19	4	10	103	1	7	5	11	7	9	1	144	2	6	3	1	3	15	159	1
Kapuvár	1	12	5	1	3	22	1	3	3	2	4	3	1	39	—	—	—	—	1	1	40	1
Nagyecenk	6	29	5	5	7	52	—	4	3	8	12	4	—	83	—	—	3	1	5	9	92	—
Sopron	3	—	—	4	—	7	3	3	2	35	12	—	2	64	—	—	8	5	—	13	77	3
júniusi ellenforr. összesen	27	94	29	14	20	184	5	17	13	56	35	16	4	330	2	6	14	7	9	38	368	5
egyéb	2	27	4	1	3	37	2	4	3	3	4	3	—	56	—	1	—	—	2	3	59	2
Összes ellenforradalmár	29	121	33	15	23	221	7	21	16	59	39	19	4	386	2	7	14	7	11	41	427	7

	Helybeli										idegen					összes idegen	mindösszesen
	földmunkás	0-5 kh	5-20 kh	iparos, kereskedő	munkás	értelmiségi, diák	katona	összes helybeli	ebből		falusi szegény	munkás	értelmiségi	katona	egyéb		
									tanácsvezető	vörösőr, vöröskatona							
Csorna	56	12	1	6	36	12	3	126	24	16	3	13	2	—	—	18	144
Kapuvár	10	4	—	6	19	4	1	44	5	5	—	5	2	—	—	7	51
Nagyecenk	10	9	3	—	18	25	2	67	7	8	—	4	2	—	—	6	73
Sopron	1	—	—	—	27	15	5	48	7	8	—	—	2	—	—	2	50
Júniusi ellenforradalom összesen	77	25	4	12	100	56	11	285	43	37	3	22	8	—	—	33	318
Egyéb	5	3	1	—	24	2	4	39	3	13	—	1	—	—	—	1	40
Mindössze	82	28	5	12	124	58	15	324	46	50	3	23	8	—	—	34	358

A megye társadalmának ez a megosztottsága, az osztályharcnak ez a minden konkrét eseményben nagy erővel jelentkező logikája ugyanezekben a falvakban, ugyanilyen élességgel fog kirajzolódni majd a fehérterror korszakának eseményeiben is.

A júniusi ellenforradalmi lázadások leverését követő időben a megyében nyugodtan folyt a termelőmunka, látszólag minden a legnagyobb rendben ment. Az ellenforradalomnak nyílt támadásra nem volt már többé ereje. Ez a viszonylagos csend és nyugalom „elaltatta” a megye szociáldemokrata vezetőségének éberségét, hajlamos volt a megbocsátásra, a polgársággal való általános megbékélésre, együttműködésre. Pedig az ellenforradalom nem adta fel a reményeit, ha a nyílt támadásra nem is volt ereje, a mélyben csendesen készült a hatalomátvételre. A júniusi harci cselekmények, ha azok számukra vereséggel végződtek is, összekovácsolták ezeket az erőket, tudtak egymásról és a lehetőség szerint a Sopronban megbújt főkolomposok rendezték soraikat. Az eseményeknek a vereség ellenére annyiban volt számukra pozitív eredménye, hogy felmutatta, csatasorba állította azokat az erőket és politikusokat, amelyek és akik alkalmasak lesznek majd – a kedvező külső körülmények közrejátszásával – a hatalom átvételére. Ez a tény és a tanácsvezetés kiegyezésre hajlamos politikája fogja majd meghatározni az ellenforradalmi polgárság hatalomátvételének mikéntjét.<sup>42</sup>

A proletariátust viszont ugyanezek az események készítették fel a nyílt fehér ellenforradalom elleni harcra.

*Kiss Imre:*

## **A kuriális nemesi Felső—Pásztori a XVI. századtól a XIX. század közepéig**

### I. rész

#### *1. A kúria fogalma, a kuriális községek típusai*

Kuriális községről beszélve, először is nézzük meg a *kúria* szó jelentéstörténetét. A kúria kezdetben pusztán a lakóház udvarát jelentette, és egyaránt vonatkozott a jobbágyi és nemesi udvarra. Az 1342. évi 19. tc. „sub eadem porta seu curia”-ról beszél, az 1351. évi 4. tc. pedig „de quodlibet integro fundi curiae”-ról rendelkezik. A XV. sz.-tól a jobbágytelket a *kapu* vagy *porta*, illetve *sessio* elnevezéssel illetik, és a nemesi udvar és ház elnevezése lesz a *kúria*. A XVI. században a kúria már a nemes kültelkét, szántóját, azaz minden ingatlanát jelenti, így a fundus curialis a XVI. sz. második felében jelenti a fundus nobilitarist, a kisebb terjedelmű fundus allodialist, és a XVII. sz. elejétől az

<sup>42</sup> A szociáldemokrácia politikájára I. előző közleményünket. – A későbbi fehér karhatalom egyik magja a júniusban Sopronban maradt honvéddiákokból szervezett ellenforradalmi csapat (150 fő Kiss Ernő őrnagy vezetésével). Vö. Péterffy K.: A soproni m. kir. honvéd főreal tört. Sopron, 1922, 100. – A vezető ellenforradalmárok közül később Sigray a terület kormánybiztosa, Bozó a megye karhatalmi parancsnoka lett. A szervezkedés fontosságára a későbbi fehér rendszer szempontjából vö. Sigray: Nyugatmagyarország az ellenforradalomban, Új Magyar Szemle, 1920, II. k. 147–148.

egytelkes nemesek tulajdonában levő fundus colonialist és inquilinariust is, amelyet azonban tulajdonosa a portális adózás kereteiből kivont, nobilitált.

A kuriális község mégis kétféle, egymástól eltérő státusú népességű települést jelenthetett. Így nevezték azokat a helységeket, amelyeknek lakossága kizárólag, illetve többségében tulajdonos jogú kismanesekből állt, és ezek, járadékfizető jobbágyok híján, földjüket maguk, esetleg pár zsellérrel együtt művelték meg. Kuriálisnak nevezték az olyan nem földművelő szolgáltató népek, esetleg iparosok által lakott településeket is, amelyek általában vár vagy uradalmi székhely mellett jöttek létre, hogy a kúria háztartásához megkívánt szolgáltatásokat ellássák. A kétféle település közös vonása csak annyi, hogy az előbbi tulajdonosainak saját nemesi jogán, az utóbbi pedig földbirtokos ura jogán elvileg mentesek voltak az állami adóterhek alól.

## 2. Az egytelkes nemesek terhei

Azért kell hangsúlyozni, hogy az egytelkesek elvileg mentesek az adóterhek alól, mert ez sem egyértelmű, hiszen az egytelkesek megadóztatása Zsigmond óta a rendkívüli hadisegély meghonosítása folytán gyakorlattá vált, de a kamara haszna, tized, katonai beszállásolás alól mentesek. Dézsmafizetési kötelezettségük problematikus. Albert 1439. évi dekrétumának 28. articulusa ugyan kimondta, hogy a nemesek, akár vannak jobbágyaik, akár nincsenek, régi szabadságuk úgy kívánván, dézsmát fizetni nem kötelesek, és az 1458. évi 10. tc. is a nemesek vám- és tizedmentességét kodifikálja, mégis feltételezhető, hogy azért volt ezt fontos ilyen gyakran hangsúlyozni, mert a gyakorlatban éppen az ellenkezője történt, és főleg a kisebb tekintélyű és vagyonú egytelkesektől beszédtek a tizedet is. Mátyás 1478. évi 4. tc.-e is azt mondja, hogy az egytelkes nemesekre, a nemesek majorsági házaira és azokra a cselédekre, akik uraik költségén tartják fenn magukat, nem kell adót kiróni. Minthogy itt megint az egytelkesek és cselédek szerepelnek, akiknek érdekében szól a törvény, minden bizonnyal csak az óhajtott állapotot tükrözi. II. Ulászló 1492. évi 50. tc.-e is ugyanazt mondja, mint az 1439-es, ami világosan mutatja, hogy még mindig szedték a tizedet az egytelkesektől, különben nem kellene ismételtetni a rendelkezést.

A véradó az egytelkeseket is terheli. Az 1498. évi 10. tc. szerint az egytelkes nemeseknek 36 kapu után kell egy fegyveres lovas katonát eltartaniuk. Az 1538. évi 25. tc. szerint 10 dénár füstpénzt az egytelkesektől is be kell szedni, az 1542-es 15. tc. szerint pedig egésztelek után 50 dénárt fizetnek az egytelkes nemesek is, viszont a 29. tc. minden vagyonuknak, aranyanak, ezüstnek, készpénznek, marhának, gabonának és más ingóságoknak — kivéve a ruhát, lovakat és más hadikészülékeket és az örökségeket — hatvanad részével terheli őket adó címén, sőt a 33. tc. azt is kimondja, hogy az egytelkesek is fejenként menjenek a háborúba, akár gyalog is. Még az 1543. évi 14. tc. is egy egész nemesi udvarhely után egy forintot fizettet, 5 személy után pedig egy lovaszt kell kiállítani. Az 1548. évi 25. tc. az adót egy-egy nemesi kúria után fizetendő 50 dénárra csökkenti, és az 1566. évi 18. tc. elrendeli, hogy az egytelkeseket ne vigyék fejenként a hadjáratba. Hiszen nyilvánvaló, hogyha az egytelkes nemes, akinek esetleg zsellére sem volt, elvitték hadakozni, közben a gazdasága tönkrement.

Az 1595. évi 5. tc. az egytelkeseknek és zselléreiknek a megadóztatását a vármegye hatáskörébe utalja. Sopron vármegyében kúriánként taksáltak, és a taksa nemigen haladta túl az 50 dénárt. Viszont már az 1599. évi 7. tc. szerint a nemesi kúriában lakó zsellérek nem adóznak, csak az úrbéres házakban lakók,

de az egytelkesek vagyoni erejükhöz mérten továbbra is megadóztatandók. Ezután többé nem került olyan törvény a Corpus Iurisba, amely az egytelkesek állami adóztatását rendelné el. Helyette marad érvényben a megyei taksa, egy teljes századig. A vármegye minden kiadását a megyei taksából befolyt pénzekből fedezte. Az 1608. évi koronázás utáni 14. tc., amely az egytelkesek urbéres népeit, a zselléreket a megyei taksafizetés kereteibe illeszti, a kisnemesekre azzal a következménnyel jár, hogy többé nem rentábilis a teleknemesítés. A taksa az 1609. évi 62. tc. után az egy portát illető — a megszavazás szerint 2—3—4 forint lesz.

Még azokban a községekben is, ahol addig a kisnemeseknek voltak jobbágyaik, a XVI. sz. második felében megindult a jobbágytelkek nemesi tulajdonba vétele, a jobbágyok zselléreké süllyesztése. Az akció eredményesnek látszik, a föld mentes lesz az állami adó alól, és a taksa összegén sem változtat lényegesen. Felső-Pásztorit ez a változás már nem érinti, hiszen ott már a XVI. sz. első felében sem voltak jobbágyok.

### 3. Felső-Pásztori XVI. századi élete és birtokosai

A falu XVI. századi életéhez szinte egyedülálló forrásaink a különböző örökösödésről, zálogról, vételről, beiktatásról szóló oklevelek. Külön érdemes megemlíteni Drinóczy János György csornai prépost kéziratos oklevélkivonatgyűjteményét az 1840-es évekből: ez olyan oklevelek tartalmát is ismerteti, amelyek ma különböző okoknál fogva nem állnak rendelkezésre.

Az első adatunk még a XV. sz. végéről, 1492-ből származik, bár egy 1583-as átiratban maradt fenn.<sup>1</sup> Viszont mivel már a XVI. századra átnyúló hatása van, itt kell megemlíteni. Az okirat azért lesz majd jelentős a XVI. sz. végén, mert a Pásztori család egyik birtokszerzeményéről tudósít: akkor a családnak már harcot kellett folytatnia a birtok megtartásáért. A vallomástevő a rábacsanaki Dak Péter, aki „teljes birtokrészét” adja 20 forintért minden haszonvételével Pásztori György és Pál literátusnak és testvéreiknek, Dorottheának és Margarétának. Az okirat a birtokrész helyét és nagyságát nem határozza meg.

A következő adat már az 1530-as évek második feléből való.<sup>2</sup> Azt mondja el, hogy Pásztori Antal, Tamás fia, elzalogosít „12 szántóföldet” Berellyey Imrénének 19 forinton. A töredékes irat a zálogba adás időtartamát nem említi, tehát vagy nem tartották fontosnak, vagy valamilyen szokásjog alapján természetesen számított a határidő, mert az összeg alapján nem gondolhatjuk azt, hogy véglegesnek szánták az eladást. Felsorolják részletezve a földeket. A határ birtoklásában bizonyos rendre enged következtetni, hogy mindig ugyanazok a szomszédok mindegyik földdarabnál, ami valószínűleg nem véletlen, hanem szabályos felosztás eredményének látszik.

Az oklevelek a zálogügylek egész sorát őrizték meg. 1540-ben<sup>3</sup> Pásztori András lánya, Helena, Bachy Lőrinc felesége zálogosít el egy egész birtokrészt, szintén Berellyey Imrénének, 8 forinton, kikötve, hogy ha akarják, örökösei visszaválthassák. A szokásos oklevélformulák szerint azt is felsorolják, hogy minden tartozékkal, szántófölddel, erdővel, vizekkel, szőlőhegygel, malommal együtt, de sem a terület nagyságáról, sem a földek helyéről nem esik szó. Ez sajnos vissza-

1 Premontrei protocollumok 2. könyv 75. szám. GySmL. 2. sz. lt. (Sopron m.).

2 I. h. 1. könyv 19. szám.

3 I. h. 2. könyv 76. szám.

térő sajátosság, hogy így fogalmazódnak a jogi formuláknak megfelelően az okiratok, pedig nem valószínű, hogy a felsőpásztori határban szőlőhegy vagy malom lett volna.

1548-ban ismét zálogba adással találkozunk.<sup>4</sup> Felsőpásztori Pásztori János és testvére zálogosítják el nemesi kúriájukat Cseh (Che) Ferencnek 22 forintért. Ez ellen jelenti be tiltakozását Berellyey Imre.

1550-ben Szalay Pál özvegye adja zálogba negyed porcióját nemesi kúriával, 7 hold földdel és egy réttel együtt, szintén Cseh Ferencnek, 7 forint 50 dénárért.<sup>5</sup> Megtudjuk még, hogy a nemesi kúria Cseh Ferenc szomszédságában van, a 7 hold földből kettő a Linkó mellett az „Utallul”-nak nevezett területnél, kettő a „Berektó”-nál, kettő a Martonhelnek nevezett füvellőnél a pordányi határnál, délről a „Felgyep”-nél, egy hold pedig a „Kesken földé” nevezetű helyen.

Ez a zálogügy egyrészt azt mutatja, hogy a jobbmódú birtokszerzők egymással is ellentétben vannak, ha földszerzési lehetőség adódik, főleg olyan esetben, ha a zálogba vehető föld éppen szomszédos, másrészt pedig a felsorolt szomszédoknál meg lehet állapítani, hogy a faluhatár szabályosan van felosztva, mert kivétel nélkül az a szomszéd a határban is, akinek a helye a faluban is szomszédos.

Az eddigi adatokból azt a folyamatot látjuk, amelynek során egyik birtokos területe növekszik, a másiké csökken, és a faluhatár rendje lassan bomlik az eredeti felosztáshoz viszonyítva.

1577-ben találkozunk először a közbirtokosság fogalmával, valamint annak védelmével és az új külső birtokos elleni erélyes tiltakozással is.<sup>6</sup> Pásztori, másnéven Bornemissza Mihály és Pásztori Ferenc tiltakoznak az ellen, hogy Laky Mihály és Gáspár, alsópásztori Laky Fülöp literátus fiai Felső-Pásztoriban erőszakkal vagy másként megszerzett „portionem compossessoriam”, szántóföldeket, réteket birtokolhassanak, de a császári és királyi hatalmat és helytartóját is tiltják az eladományozástól. Ez az okirat egy másik jellemző adattal is szolgál, a vérség szerinti örökösödési rend erősségét bizonyítva: ha a család egy tagja örökös nélkül hal meg, a feleség rokonai a férjet is kiszállíthatják megfelelő ellenérték fejében abból a birtokból, amely előzőleg a feleség családjáé volt.

A felsőpásztori birtokosok közül többet név szerint sorolnak fel az eddig előfordultakon kívül az okmányok. Természetesen nem gondolhatjuk azt, hogy a falu lakossága csak az oklevelekben előforduló személyekből állt. Az 1590. és az 1591. évi tizedjegyzékben például Bencsik Ambruson kívül csupa új név szerepel.<sup>7</sup>

Joggal lehet kérdezni, hogyan szerepelhet a dézsmaösszeírásban Felső-Pásztori, ha nemesi község. Ezt a kérdést indokolja az is, hogy az 1590. évi jegyzék „Possessio Paztori Nobilium”, az 1591. évi pedig „Possessio Pazthory” címmel található. Meg kell jegyezni azt is, hogy a tizedjegyzékben egyik Pásztori sem szerepel többé, sem előbb, sem utóbb. Az összeírásokban szereplő Bencsik Ambrus egészen biztosan felsőpásztori nemes, hiszen még 1593-ban is ad zálogba birtokot. Nem könnyű viszont megindokolni, miért nem szerepel a lajstromban

4 I. h. 2. könyv 77. szám.

5 I. h. 1. könyv 185. szám.

6 I. h. 2. könyv 34. szám.

7 OL. Regestra Decimarum: Sopron megyei kötet.

a többi, az oklevelekben előforduló felsőpásztori nemes. Lehetséges, hogy nem mindeniktől szedték be a tizedet. Nem valószínű ugyanis, hogy a legvagyonosabbaknak éppen az adott évben nem lett volna termésük. Esetleg azt tételezhetjük fel, hogy a két Pásztorit összevonva írták össze, így az összeírás tartalmazná az alsópásztori jobbágyokat és talán a felsőpásztori — a szó szoros értelmében vett — egytelkeseket. Ez megmagyarázná, miért nem szerepelnek a gazdagabbnak látszó felsőpásztori nemesek. Mindenképpen aránytalanul kevésnek tűnik az összeírt tizedkötelesek száma. A két dézsmajegyzék kicsit rejtélyes marad, és semmiképpen sem ad teljes képet akkor sem, ha csak Felső-Pásztorira értelmeznénk.

Az 1590. évi lajstromban szerepel: Iudex Georgius Babocsy, Emericus Padsári fél kepe búzával; ez a tized, tehát öt képéje termett. Továbbá: Stephanus Jott 2 és fél kepe búza; Michael Nagy 2 és fél kepe rozsz; Michael Giongos 3 kepe búza; Emericus Geley 1 és fél kepe búza; Emericus Nagy fél kepe rozsz; Menyhárt Erdős fél kepe búza; Nicolaus Jott 2 kepe; Joannes Bors 1 kepe; Joannes Rosta 1 és fél kepe búza; Michael Szomj 1 és fél kepe búza; Ambrosius Bencsik 2 kepe búza; Mathias Nagy 1 és fél kepe; Benedictus Fias 5 kepe búza. Összesen 25 és 1/2 kepe, vagyis 255 kepe búza- és rozstermése volt a falunak 1590-ben. Ehhez még hozzá kell adni a mentességet élvező bíró termését, legalábbis az átlagos 20 képét.

1591-ben már eltérő adatokat kapunk. Ekkor a bíró Gyöngyös (*Gieongies*) Mihály. Erdős Menyhértnek van 2 kepe búza tizede, Bors Jánosnak 1 kepe búza, Padsári Imrének másfél kepe rozsz, Babocsy Gergelynek 1 kepe búza, Bencsik Ambrusnak 1 és fél kepe rozsz, Fijas Benedeknek 1 kepe búza, Nagy Mihálynak 1 kepe búza, Jott Istvánnak 1 kepe búza, Nagy Mihálynak 2 kepe búza, és Laky Jánosnak 2 kepe rozsz. Ez összesen 14 kepe, átlag másfél, tehát a bíróval együtt a falu termése búzából és rozsból kb. 150–160 kepe, azaz 100-zal kevesebb, mint egy évvel előbb. A kepemennyiségből a terméseredményre, illetve vetésterületre csak fenntartással lehet következtetni. Egy kepe általában 50–92 kéve volt. Ha — Maksay Ferenc adatai szerint — 5–15 holdon 10–30 kepe termés van, akkor a kepeszám fele annyi holdat jelent, illetve holdanként két mérőt számítva, ugyanannyi mérős földet. Ez háromszoros terméshozam esetén 1590-ben kb. 780 köböl termést jelentene, vagyis kb. 360 mázsát, ami 15 családot véve alapul, családonként kb. 20 mázsás termésnek felelne meg. Hangsúlyozni kell, hogy ez csak hozzávetőleges szám.

A tizedkötelesek is változtak: 1591-ben hat név hiányzik, és helyette csak két új név szerepel. Az új nevek feltűnése a birtoktulajdon változását jelentheti. Ennek okára az előbbi okiratok mutattak rá. Mindenesetre az ilyen arányú csökkenése a birtokosok számának is és a termésnek is, még a háborús idők közepette is elég tetemes.

#### 4. Az önálló községi élet a XVII. században

Győr eleste után, 1594-ben a Rábaköz elpusztult. Így a lakosság folytonosságáról is csak feltételesen, a termelés folytonosságáról pedig egyáltalán nem lehet beszélni. A hosszabban török uralom alá kerülő, volt kuriális nemesi falvak a törökök elűzése után csak kis mértékben települtek be újra — a régi vagy új — egytelkes nemesekkel. Talán a rövidebb török fennhatóság a leglényegesebb tényező, hogy a XVII. század elején Felső-Pásztoriban újból a régi jogállású községgel találkozunk, amire csak abból lehet következtetni, hogy továbbra



sém szerepel az állami adóösszeírásokban. Még 1609-ben<sup>8</sup> a zsellérek és egytelkesek taxájának összeírásában nem szerepel, később mégis az 1609. évi 62. tc. értelmében 12 ház után egy portát számítva a Sopron vármegyei portajegyzékben megtaláljuk<sup>9</sup> másfél portával, amely után 6 forintot fizetnek. Ha szó szerint betartották a fenti törvénycikket, legalább 18 lakott ház volt a faluban. Mindenesetre az, hogy a falu birtokosai, illetve azok leszármazottjai a pusztulás után is megtarthatták nemesi jogállású birtokaikat, a birtoklás alapján erősségére vall. Minden valószínűség szerint a XVI. század végi birtokosok foglalták el újból földjeiket. Legközelebb csak 1664 után találkozzunk új adatokkal, amelyekben már új neveket találunk, ami az előző században látott intenzív birtokcserélődés mellett nem meglepő. A Bencsik atyafiság továbbra is szerepel.

Az összefogás szükségessége, a szűk faluhatár és az egyre szaporodó birtokosok a község belső életének szabályozását eredményezték. Az önálló községi élet kialakulását itt nem korlátozta a földesúr, mivel a falu lakossága egyben birtokos is, a föld megművelője is volt, önállóan szabályozhatta a község életét és gazdálkodását is.

Az önálló községi élet megnyilvánulásai a XVII. század első felétől fennmaradt községi rendszabások. A rendszabások a vármegye hozzájárulása után váltak jogerőssé, ennek köszönhetjük, hogy fennmaradtak, mert egy példányuk a vármegyénél maradt. Ezeknek a rendszabásoknak a létrejöttében kezdetben nagy jelentősége volt az egyházközségi vonatkozásoknak, és különösen a protestánsok adtak az egyházközségi életben tág teret a lakosságnak. A céhmesterek először csak a község erkölcsi életére vonatkozólag állítottak fel tiltó szabályokat, majd a közrendészet, közbirtokossági élet egyes mozzanatait is meghatározták és a szabályok megszegőire megfelelő szankciókat alkalmaztak. A Sopron megyei községi rendszabások között az első Felső-Pásztorié 1638-ból, ezt követi 1641-ben Gyülevíz rendszabása, majd 1642-ben Völcsejé és 1650-ben Felsőbüké.<sup>10</sup> A rendszabások létrejötte az 1630-as évektől kezdve talán azzal is összefügg, hogy az 1630. évi 30. tc. az armalistákat is adómentessé tette, és ezek felduzzasztották az egytelkesek számát. Az a tény, hogy az egytelkesek saját életüket önállóan irányíthatják, ha nem is egyenkénti, de nagyobb számukban rejülő politikai súlyukat és gazdasági erejüket bizonyítja.

Felső-Pásztori 1638. évi rendszabása<sup>11</sup>:

„Anno 1638 27 Aprilis”

„Én Temesy Ferencz Sopron vármegyének egyik fő szolga bírása. Én előttem vagy mind ezen vármegyének szolga bírása előtt . . . kinek adott egyes nemes személek úgy mind az feolseős Pásztori nemes embereken előttem kezett annak tizen két forint megh Birsága alatt, hogy valaki közölök egyik az masikra Bort kezdene az falunak végzése ellen Bort kezdene, az Zolga bíró egy eskötytével tizenkét forintig exequatit tehessen vagy . . . szabadsága . . . contradictio ellen satis factiot tehessen azért az mind az kinek el . . . egezte hogy valaki Bort arrul minden akko Bortul négy pénzt adjon penig vidéki ember bort hozna az ött pénzt adjon annak bizonságára attuk kezünket Zolga bíró uram eleött kít . . . az mi végzésünket pecsétével és keze írásával meg erősítse ugyan azon feljöl megnevezett tizenkét forint büntesse.”

<sup>8</sup> GySmL. 2. sz. (Sopron m.): Nobilitaria, 39. cs. Nr. 12. Fasc. 2. tom. 6. A.: Regestrum anni 1609 super exactione Taxarum ab Inquilinis Nobilium unius sessionis.

<sup>9</sup> I. h.: Regestrum portarum C. Soproniensis 1609.

<sup>10</sup> Soós Imre: Ősi sopronmegyei nemzetségek, Sopron, 1941.

<sup>11</sup> GySmL. 2. sz. (Sopron m.): Iuridica, tom. I, 14–587.

A nyolcadív nagyságú kétrét hajtott papíron kívülről ez áll: „1639 reluta in . . . . Cottus Soproniensis Sabbatho proximo post festum beatos Tubjani et Sebastiani Martyris . . . . . est post . . . . Datum 12 fl 50 Ex . . . . .”

Ha ezt a rendszabást későbbiekkel hasonlítjuk össze, akkor kezdetlegesnek tűnik, de figyelembe kell venni, hogy a legkorábbiak közé tartozik. A falu jövedelmei közül éppen a legjelentősebb bevételt adó kocsmáltatással, bormérés-sel foglalkozik. A borkimérés joga, az educillatio, az ún. kisebb királyi haszonvételekhez tartozik a mézszárszéktartással stb. együtt, és a földesúrnak áll jogában gyakorolni úgy, hogy a bortermő falvakban a jobbágyok mérhetnek bort Szt. Mihály naptól (szept. 29.) Szt. György napig (ápr. 23.), utána pedig a földesúr; a szőlőhegygel nem rendelkező falvakban a jobbágyok csak Szt. Mihály naptól Karácsonyig mérhetik ki a bort, máskor pedig a földesúr. Felső-Pásztori-ban ezt a jogot a falu gyakorolja, mégpedig egész évben, hiszen korlátozás a szövegben nincs, ami megint a falu kuriális-közirtokos jellegére vall. Adóként azért kell 4 dénárt fizetni minden akó bor után, hogy a bormérésből származó jövedelem arányosabb legyen, és a faluközösségnek is haszna legyen belőle. A vidékiektől természetesen több illetéket szednek, hogy az idegen behozatal a helyi birtokosok jövedelmét ne vonja el. A bevétel jelentőségét bizonyítja, hogy a rendelkezés megszövegezői ellen 12 forint büntetést helyeznek kilátásba. Ugyanez a rendelkezés megtalálható Felsőbük 1650. évi rendszabásában is: „11. Aki pénzen vett bort árul, akópénzzel tartozik a falunak, de az ilyen bort a bíró hire nélkül föl nem kezdheti.” Felső-Pásztori rendszabásából még arra is lehet következtetni, hogy az egyéb problémáikat meg tudták oldani a vármegye közvetlen segítsége nélkül is, de nyilván csak a vármegye támogatásával tudták megadóztatni a nem községbeli bormérőket. A jövedelmet nem szívesen engedték ki a kezükből, hiszen a szűk határ ügyis eleve korlátozta a termelést, illetve az állattartást.

##### 5. A falu birtokviszonyai a zálogügyletek tükrében

A XVII. sz. virágzó állattartása arra készteti a szűkebb faluhatárral rendelkező nemesi községeket, hogy az állattartás korlátozásával segítsenek magukon. A megyének is közbe kell lépnie, amit az 1630 körül hozott döntése is mutat. Mint mondják, a nemesek juhállományának korlátozása csak gyűlölséget szült, ezért mindenkinek szabadságot adnak a juhtartásra, viszont a nem nemeseket és a juhászokat, „az kinek semmi igazságok és nemességek a falu hártárjában nincsen”, eltiltják ettől.

A nemesi községek határai is egyre tagoltabbak lesznek. Míg a jobbágyfalvakban nagyjából azonos kiterjedésű földdarabok sorakoznak egymás után, a jobbágyok számának megfelelően, addig a nemesi községekben ezt az egyformaságot a szabad birtokforgalom megszünteti, hiszen a fennmaradt források másról sem beszélnek, mint csak adás-vételről, zálogba adásról és visszaváltásról.

Feltűnő, hogy okleveles adatokkal a század első felében nem találkozunk. Ez feltétlenül összefügg azzal, hogy a csornai premontréi convent, mint legközelebbi okiratkiállító hiteleshely, újjáépülése után a 60-as években kezdte csak meg újból működését. De oka lehet az is, hogy a század első fele a lassú fejlődés, az újra betelepülés, erősödés ideje, ezt mutatják a rendszabások is, és ez leköti a lakosság energiáját, ezért kevesebb a peres ügy, de minden bizonynal megélhetési körülményei is inkább javulók, ezért nincs szükség zálogba adásokra.

Annál több ilyen üggyel találkozunk a 60-as évektől. 1662-ben Vörös Erzsébet tesz örökvallást fél nemesi üres telkéről 6 hold szántófölddel és 3 réttel együtt 100 forintot.<sup>12</sup> 1664-ben Szalay Anna adja Szabó Györgynek fél üres nemesi házhelyét 26 birodalmi tallér, 39 magyar forintért, egy 30 kaszás réttel és 6 hold szántófölddel együtt. Tehát a fél telekhez most is 6 hold föld tartozik, és mindegyik más helyen, éspedig a Tóárok-kapun belül, a Kerektónál, a Szili bokornál, a Holt Linkónál, a Márton helyen és a Szovátra vezető út mellett.<sup>13</sup>

Meg lehet figyelni, hogy a zálogüggyek tárgya szinte mindig részbirtok, és a házhely, a belső fundus többnyire üres. Nemegyszer találkozunk olyan esettel is, amikor azért tudunk a zálogba adásról, mert egy másik birtokos, legtöbbször a szomszéd tiltakozik ellene, nyilván ő szeretné megszerezni.

Érdekes megfigyelni, hogy például 1667-ben Attyay Benedek és társai úgy adják el 70 tallérért közbirtokos jószágukat, mint valami természetes egészet, mert fel sem sorolják, mennyi föld tartozik hozzá. Ez annál is inkább így van, mert mellette másik két hold földet és a Cserenyés nevű rétet is eladják, amelyeket nyilván külön szereztek, tehát nem tartoznak az előbbi birtokrészhez; ezért külön kérnek 30 ezüst tallért.<sup>14</sup>

Arra is van példa, hogy a hűtlenség miatt elvesztett birtokot a rokonok a birtokkal megadományozott új birtokostól alku útján visszaváltják 50 forintért.<sup>15</sup>

Egy 1703. évi átiratban maradt fenn az egyetlen pásztori vonatkozású magyar nyelvű záloglevél.<sup>16</sup> 1683-ban Szabó György és felesége, Keszei Kata, felső-pásztori lakosok „eltávozhatatlan szükségünk kénszeretésébül a legh inkább kegyelmes királyunk eö Fölsége Német hadának rajtunk quartélyozó és Portiozó készpénzbeli fizetésének miatt csak nem ihel halásra s végső nyomorultságra jutottunk ki miatt kintelenítettünk fölső Pásztoriban ... Pusztá nemes Curiánkat ... meg másolhatatlan képpen el adunk Száz forintot id est fl. 100 Nemzetes Vitézlő Szil Sárkányban lakozó Burian István és János uraiméknak ... mely udvarhelynek föl szélrül mellette való szomszédgya Majdon Ferencz uram háza, napkeletrül peniglen Halassy Nagy István uram curiája. Adtuk azért azon pusztá helyünket tizen két hold szántó földivel és minden névvel nevezendő vagy ki gondolható igazságával edgyütt ...”

Ha ezt a kb. 20 évre kiható, elég intenzív birtokforgalmat próbáljuk elemezni, meg lehet állapítani, hogy nyolc birtoküggyel kapcsolatban mintegy 30–35 birtokos neve fordul elő. Pontosan azért nem lehet összeszámolni, mert nem mindig tűnik ki egyértelműen, a birtokot eladó Pásztoriban lakott-e, illetve az átadás után pásztori lakos maradt-e.

A másik jellemző vonás, hogy míg pl. Szabó György és neje a 60-as években még birtokszerző, a 80-as években már kénytelenek birtokukat továbbadni. Az ok: olyan mértékben nőttek meg az adóterhek, hogy nem bírják elviselni.

Meg lehet figyelni, hogy a faluhatár a közbirtokosságnak megfelelően meg lehetős arányos elosztásra vall, még mindig megjegyzi, hogy egész vagy fél részről van szó. Kevés kivétellel azonos összegű taxát fizetnek, ami szintén a vagyont megközelítőleg azonos nagyságára enged következtetni. Ha elfogadjuk azt a feltevést, hogy a XVII. században Felső-Pásztoriban egy-egy telekhez azo-

12 Premontrei protocollumok 6. könyv 44. szám.

13 I. h. 6. könyv 68. szám.

14 I. h. 116. szám.

15 Drinóczy János György: GySmL. 2. sz. Sopron m. (Kézirat).

16 Premontrei protocollumok 8. könyv 77. szám.

nos nagyságú föld tartozik (kivéve, ha egy részét elzálogosítják), akkor ezt csak egyféleképpen lehet megmagyarázni: a századforduló török pusztítása után a visszatérő birtokosok egységesen osztották fel a földterületet. Ez aztán megmagyarázza azt is, miért nem találkozunk a század első felében birtokcserélődéssel.

#### 6. A község adóviszonyai, a taxa- és porciókivetések

A kuriális községek népességéről még a taxa- és porciókivetések tájékoztatnak. Hasonló helyzettel találkozunk itt is, mint az okleveleknél: csak a század második felétől fordulnak elő nagy számban és folyamatosabban.

A taxás nemesek első összeírása Felső-Pásztoriban 1666-ból maradt fenn.<sup>17</sup> Ez az összeírás teljesen azonosan 1670-ben megismétlődik.<sup>18</sup> Az összeírt nevek és a kivetett taxa a következő:

Majdon Ferenc	4 dénár	Kiss Mihály	üres
Pásztori Tamás	jurátus	Fekecs Boldizsár	4 dénár
Bóna Imre	4 dénár	Rába Benedek	4 dénár
Kazary István	üres	Szabó György	4 dénár
Geresy Miklós	4 dénár	Csizmazia Gergely	4 dénár
Somogyi György	4 dénár	Imre Miklós	4 dénár
Horváth János	4 dénár	Somogyi Ferenc	4 dénár
Pozon Balázs	4 dénár	Kovács István	4 dénár
Horváth Miklós	4 dénár		
		Összesen:	56 dénár

Zselléreket sem 1666-ban, sem 1670-ben nem írnak össze. Az összeírás szerint Felső-Pásztoriban 15 lakott ház, család lenne. Nem szerepelnek olyan nevek, amelyekkel talákoztunk a birtokügyeknél, tehát a falu lakossága ennél mindenképpen csak több lehet.

Itt kell megemlíteni, hogy a rábaközi armalisták 1671-ben közös kérvénnyel fordultak Lipóthoz, a tizedszedés megszüntetését kérve. Lipót úgy határoz, hogy a nemesek tizedmentességét fenn kell tartani, és ez a kérvényezőkre is érvényes, ezt a győri püspökséggel is közli.<sup>19</sup> Ezzel azok a nemesek, akik nem nemesi birtokon éltek, kivívták tizedmentességüket, természetesen taxafizetési kötelezettségük továbbra is megmaradt.

A 70-es években további összeírásokkal találkozunk. Ezek meglehetősen elmentmondásosak, ismétlődnek, nem lehet tudni, melyiket lehet megközelítőleg megbízhatónak elfogadni. Ez arra figyelmeztet, hogy az adatok értékelésénél óvatosnak kell lenni. Még jobban megerősíti ezt a megállapítást, hogy az 1675–76. évi restanciák között a felsőpásztori taxások 56 forint 32 dénár összeggel szerepelnek. Ha ugyanis a közgyűlési jegyzőkönyv ugyanezen évi kivetési lajstromának összegével (60 dénár) vetjük össze, az aránytalanul sok, ha pedig a másik, ugyanezen évi adat 7 fl 4 dénárját tekintjük valódinak, ez azt jelentené, hogy pontosan 8 évig nem fizettek semmit.

Lényeges változás a következő évek adataiban sem mutatkozik. Közben azonban az egytelkes nemesek politikai helyzetében változás állt be. Az armalisták beözönlésével az egytelkesek elvesztették régi tekintélyüket, és a vármegyei élet irányításában játszott szerepük is csökken. A donációs egytelke-

<sup>17</sup> Nobilitaria 41.

<sup>18</sup> GySmL. 2. sz. (Sopron m.): Közgyűlési jegyzőkönyvek tomus I, 1062. lap.

<sup>19</sup> I. h. II, 907.

sek kezdenek visszaszállingózni a jobbágytartók közé. Ezt a folyamatot betetőzi az 1683-ban bevezetett adórendszer, a porciózás, amely a kurialistákra is a jobbágyokéhoz hasonló terheket rakott, ti. a porciót a községekre egyben vetették ki. A felkapaszkodási törekvés hatására Sopron és Vas megye egyidőben mondja ki, hogy ezentúl a 4 egész jobbágytelekkel nem rendelkezőket kell kurialistának tekinteni. Ez az új teher a megye egyetlen nemesének összefogását eredményezi, és együttesen olyan erőt képviselnek, hogy 1692-ben benyújtott közös kérelmükkel és sérelmeik orvoslásával a nádor és a király is kénytelen foglalkozni. Esterházy Pál nádor kísérelvelevelében olvashatjuk,<sup>20</sup> hogy olyan méretű a porciók számának csökkenése, „hogy ahol azelőtt 10, 15, 20 portiot is fizettek, az ilyen portás uri és főrendek portio alá vetett fundusok vásárlásával és következett immunitásával mast kettőt hármat alig fűzetnek.” Így aztán a fizetendő összeg egyre kevesebb embert terhel, de annál súlyosabban, amit a nádor se tart „lélek szerint is hozzá szólnán a dologhoz”, igazságosnak. A kérvény írói hangsúlyozzák, hogy bár 9 éve a porciók igája alatt vannak, eddig bíztak, hogy a győzelmek következtében a porció megszűnik, ezért túrtak, „a portiozás nem lévén más, hanem az insurrectionak, noha ugyan kívánságunk és akaratumk ellen való, váltsága.” Nagyon jól jellemzik a végbemenő folyamatot is: „A portioak elfogyásának oka, hogy a taxatus uraktól, mikor már minden vagyonukat portioa fizették, megvették a portás urak.” Végül a király rendezi az ügyet, és egészen 1756-ig érvényben levő taksálásukat rendeli el, a terheket arányosabban megosztva.

Felső-Pásztori esetében porciókivetésről csak egy adatunk van, 1696-ból, amikor 3 és fél orális porciót vetnek ki a falura. Viszont a porciózás, kvártélyozás terheiről sokkal szemléletesebb képet ad a már ismertetett 1683-as birtokeladás, ahol az elszegényedés fő okának éppen a fenti eljárást jelölik meg, és az valóban olyan család tönkremenéséhez vezetett, amely még egy-két évtizeddel azelőtt a birtokszerzők közé tartozott.

1697-től már az új, darabszám szerinti, tehát a vagyoni helyzet arányában kivetett taksálással találkozunk. A kivetés módjáról 1700-ból van tájékoztató adatunk.<sup>21</sup> A taxásoknak a megyében fizetniük kell porciópénzt, ebben az évben személyenként 3 forintot és az összeírás szerinti darabokra 56 dénárt. (A darabszámot főleg az állatállomány és egyéb vagyontárgyak alapján állapítják meg). 1697-ben a személypénz ugyanannyi a darabpénz 50 dénár. Így Felső-Pásztoriban fizet:<sup>22</sup>

Maydon Ferenc	14 fl. 92 1/2 den.
Gecsey György	11 fl. 25 den.
Kiss Imre	9 fl. 90 den.
Imre Miklós	5 fl. 40 den.
Radastics János	8 fl. 62 1/2 den.
Uj János	7 fl. 65 den.

1702-ig az összeírások folytatódnak, de új nevekkkel nem találkozunk, sőt az 1697-ben összeírtak sem szerepelnek minden évben. Van olyan év is, mikor csak a darabszámot közlik, hiszen akkor az volt a lényeg, az arra eső összeg közismert volt.

20 I. h. III, 290.

21 Nobilitaria 41, pag. 661, nr. 14.

22 Közgyűlési jegyzőkönyvek III, 846.

A legszembetűnőbb az új taxakivetéseknél, ha összevetjük az 1670-es évek adataival, hogy a taxások száma kb. harmadára csökkent. A község jellegéből következően a portásokhoz nem mehetek át, de különben sem volt senkinek sem 4 jobbágytelke, de jobbágya különösen nem. Azoknak a vagyoni helyzete, akik szerepelnek a századforduló összeírásaiban – ha hinni lehet az adatoknak – viszonylagos stabilitást mutat, sőt bizonyos gyarapodásra vall, természetesen ahhoz öt év adata kevés, hogy a változás tendenciájára megnyugtató következtetést lehessen levonni. Az erőteljes lakosságcsökkenésre utaló adatokat azért sem szabad fenntartás nélkül elfogadni, mert a következő évtizedek forrásai is el-  
lentmondanak ennek.

Ki kell még térni az 1702-es összeírás egyik megjegyzésére, amely szerint „Radastics János szolgájának, Vas Gergőnek egy darab marhán és egy hold vetésen kívül van 2 ridegh marhája.” A megfogalmazásból arra következtethetni, hogy rajta kívül lehetett több szolga, zsellér is a faluban, csak ha a megszokott vagy megengedett javakkal rendelkeztek, nem is említik meg őket. Mivel földdel is rendelkezik, arra következtethetünk, hogy az egytelkesek mellett a zsellérek is állandó lakói lehettek, ha kisebb számban is, a községnek.

#### *7. A nemesi község helyzetének változása a XVIII. században*

A XVIII. század sok szempontból alapvetően különbözik az előző kettőtől. A legjellemzőbbek a politikai változások, a török végleges kiűzése, de vele a nemzeti szabadságharcoknak a Rákóczi-szabadságharc utáni végleges hanyatlása. A Habsburgok az ország korlátlan urai lesznek, és az újonnan kialakuló arisztokráciával karöltve hajtják végre legfontosabb intézkedéseiket, az ország egyes részeinek benépesítését, a kormányzat újjászervezését, állandó hadsereg felállítását, amely az adórendszert is erősen befolyásolja. A földesurak gazdálkodása főleg az allodizálás irányába fejlődik. Feltehetjük a kérdést: ezek az országos változások, történelemformáló események milyen kihatással vannak a legkisebb falvak, a kuriális községek életére?

A falvak élete szempontjából talán a legelső jellemző változás, hogy a török pusztítás és a szabadságharcok nyugtalan századai után a viszonylagos nyugalom kedvez a mindennapi paraszti munkának. Ha a nemesi kisközség életét nézzük, az is sokkal mozgalmasabbnak, eseménydúsabbnak ígérkezik, mint az előző századokban. Szembetűnő, milyen mértékben szaporodnak a kor írásos emlékei. Az élet szervezettségét, rendezettségét mutatja, hogy ettől kezdve sűrűn találkozunk a lakosság anyagi erejének felmérésével, természetesen az egytelkes nemesekkel bezárólag. A közigazgatás, adózás újjászervezésével függ össze, hogy egyre gyakoribbak lesznek a lakosság jogállását vizsgáló intézkedések, elsősorban a nemesség számának felmérése. Ezért egyik, a kuriális községekre legjellemzőbb forráscsoportunk, egyben a nemesi község életének jellegzetes problémája is, a rendszeresen visszatérő nemességvizsgálat.

A különböző nemességvizsgálatok anyaga azért is értékes, mert tájékoztat, közvetlenül vagy közvetve, a lakosság számáról, cserélődéséről, esetleg birtokügyeiről és gazdálkodásáról is.

A nemességigazolásoknak 3 fő típusát különböztethetjük meg. A legegyszerűbb mód, amikor a nemesi család fel tudja mutatni nemesi oklevelét, armálisát. Mivel ezek becses okmányoknak számítanak, általában nem eredeti példányban őrizték a családok, hanem megbízható helyen, hiteleshelynél vagy várban hagyták és valamelyik hiteleshellyel másolatot készíttettek róla.

A másik gyakori bizonyítási mód, ha az oklevél elveszett, a család emlékeztől fogva nemesi voltának igazolása. Az ezt igazoló bizonyáglevelet nevezik testimonálisnak. Előfordul, hogy a vármegye igazolja a nemességet, pl. azt, hogy a család taxafizető volt. A testimoniálist általában kiegészíti a tanúk kihallgatása.

Végül előfordul, hogy nem is folytatnak igazoló eljárást, mert a család közismerten nemes, legtöbbször megyei hivatalt visel.

Községünk esetében mindegyik eljárásra találunk példát. 1715-ben az Endrődy család mutatja be I. József armálisát 1708-ból, a pozsonyi káptalan átiratában.<sup>23</sup> 1719-ben az Imre család mutatja fel II. Ferdinánd 1632. évi armálisát, és a Takács család III. Ferdinánd 1646. évi armálisát.<sup>24</sup> Találkozunk még a Burgán család oklevelével, amelyet Lipót adott ki 1692-ben,<sup>25</sup> és a Mikó családdal, amelyet ugyancsak Lipót adott 1698-ban.<sup>26</sup>

Testimoniálissal találkozunk 1715-ben, amikor Szely András bizonyítja, hogy a család II. Ferdinándtól kapott nemességet, de nagyatyja a Rákóczi-féle harcok idején fogságban meghalt és minden dolga, nemeslevele is odaveszett.<sup>27</sup> A Sletromos család úgy bizonyítja nemességét 1789-ben, hogy a vármegye adószedőjének könyvéből kimásoltatja: a család őse, Sletromos Sándor 1719-től 1740-ig rendszeresen fizette a taxát, tehát nemesként tartották nyilván.<sup>28</sup>

Tanúkihallgatás is gyakran előfordul bizonyító eljárásaként. Így igazolja nemességét a Szeli család 1761-ben.<sup>29</sup> 1763-ban a Takács család igazolja nemességét tanúk segítségével.<sup>30</sup> A család tagjai Ötvevényen laknak, apjuk Lébény-Szentmiklóson élt, nagyapjuk pedig Felső-Pásztoriban. Az első tanú a szemerei Bozzai János, aki vallja, hogy Takács András Felső-Pásztoriban „nemesi szabadságban élén, s kereskedő is lévén, nagy gazdaságot üzött.” A másik tanú, a fölpéci Erdélyi István hozzáteszi, hogy mivel az öreg Takács András „jó gazda lévén, az rossz emberek és tolvajok érezvén kis pénzecskéjét, házat feltörvén rajta ütöttek és magát megfogván pénzéért kinozták, s úgy annak utána elnyomorván Gyömörőre ment lakni, ahol ugyan meg is halálozott.”

### 8. A község népességi és birtokviszonyai

Az első, amit a község lakosságával kapcsolatban meg lehet állapítani, még a XVII. századra vonatkozik: a családok többsége kiváltságát a XVII. században szerezte, így nemességét a Habsburgoktól kapta. Az armalisták, a kiváltságukat birtokadomány nélkül szerzők közé tartoznak, és így a királyhű réteghez lehet őket számítani, a Rákóczi-szabadságharcban is a király oldalán vettek részt, ami a nemesség-igazolásokból egyértelműen kiderül. Ez azért is érdekes, hiszen az egytelkesek, főleg a porciózás idején, ellenzéki magatartásúaknak számítottak, felfogásban közel állva a jobbagysághoz. Ezért kell hangsúlyozni, hogy az előbbi megállapítás főleg a nemességüket újonnan szerzőkre vonatkozik, akik esetenként birtokadományt is kaptak, mint pl. Gecsényi György 1725-ben.<sup>31</sup>

23 Nobilitaria 42, nr. 45.

24 Nobilitaria 42, nr. 35.

25 Nobilitaria 42, nr. 56.

26 Nobilitaria 42, nr. 22.

27 Nobilitaria 42, nr. 45.

28 Nobilitaria: Sletromos családi iratai 311, nr. 11.

29 Nobilitaria 42, nr. 1.

30 Nobilitaria: Takács család iratai: 342, nr. 18.

31 Premontrei protocollumok 9. könyv 121. szám.

A község lakosságára vonatkozóan több XVIII. századi adatunk van, de olyan, amelyik kétséget kizáróan tartalmazná a lakosság számát, szinte csak a II. József-féle népszámlálás.

A taxafizető nemesek jegyzéke 1719-ben és 1720-ban 11 nevet tartalmaz, amely az előző évek adatainál több, de még mindig nem a teljes létszám.<sup>32</sup> Anál is inkább valószínű ez, mert már ekkor is gondot okoz a szűk faluhatár. Az 1720-as évek elején az összes felsőpásztori lakos nevében tiltakozik Gecsényi György, hogy a dőri Csapó Mihály, aki közbirtokos, comportionatus a helységben, statutumuk ellenére egy sereg juhot hajtattott falujukba, hogy ott legeltesse. Mivel a faluhatár annyira kicsi, hogy az igásállataik is nehezen élnek meg, a juhok legeltetését senkinek sem engedik meg.<sup>33</sup> A nemesi közbirtokosság tényével tehát most is találkozunk, és a község érdekeit még fokozottabban szem előtt tartják.

Ha az 1719–20-as<sup>34</sup>, 1722-es<sup>35</sup>, 1724-es<sup>36</sup> és 1726-os év<sup>37</sup> összeírásait elemezzük, azt látjuk, hogy a tehetősebb adófizető birtokosok száma 10-en felül mozog. A részadatokat mintegy összegzi az 1728. évi regnicolaris összeírás.<sup>38</sup> Mivel a falu kuriális község, az összeíró szerint nem nemesek és szolgáltató népek nincsenek, csak a falu birtokosait sorolják fel, összesen 28 nevet. Természetesen nem valószínű, hogy őket külön családnak lehet tekinteni, de ha csak az azonos családneveket összegezzük, akkor is 15 családra vall, többre, mint bármelyik előző összeírás. Nem szerepelnek agilisek és zsellérek sem, holott egyéb forrásokból nyilvánvaló, hogy éltek ilyenek is a faluban. Tehát a községben lakó családok száma nyugodtan tehető legalább 20 családra.

Az 1730-as években hét alkalommal írják össze a taxafizetőket.<sup>39</sup> Az összes birtokosok száma 21, tehát megfelel az 1728-as összeírás alapján feltételezett családok számának, viszont egyes években hol egyik, hol a másik birtokos egyszerűen kimarad, és az összkép csak az egész évtized adatait egybevetve alakítható ki.

A község élete eléggé mozgalmasnak látszik, bőven adódnak zálog- és peres ügyek. Az ügyletek mindig a vagyon, a birtoklás körül forognak, éppen ezért betekintést engednek a község életviszonyaiba is. A peres ügyek egyik jellemző példája a Kajtár testvérek évtizedes viszálykodása. A családnak vannak birtokrészei a Vas megyei Bessenyén, valamint Jobaházán és Felső-Pásztoriban is. Az örökölt birtokokon való megosztásban eleve nem számítanak sima megoldásra, mert már a legelején is írásban szólítják fel egymást a testvérek a birtokukban levő rész kiadására, illetve megvételére.<sup>40</sup> A birtokszerzés ügye eléggé elmérgesíti a különben sem éppen jó testvéri viszonyt, mert tanúkat hallgatnak ki, igaz-e, hogy a község gyűlésén az iskolamester házánál Kajtár Imre gyalázta bátyját, Györgyöt. A tanúk egyértelműen azt vallják, Imre arra hivatkozott, hogy bátyja ellopta vagy lopatta „Bolla uram polvás gabonáját a pajtából”, és azt mondta, „ha 100 forint díjával véghez vihetné, mindjárt megölné.”<sup>41</sup>

32 Nobilitaria 42, nr. 65.

33 Iuridica I, fasc. 84. Nr. 3247 (é. n.)

34 Nobilitaria 42, nr. 65.

35 Nobilitaria 41, nr. 789. lap.

36 Nobilitaria 41, 882. lap.

37 Nobilitaria 42, nr. 82.

38 GySmL. 2. sz.: Külön önálló kötetben.

39 Nobilitaria 41, pag. 1029, 1182, 1305.

40 Iuridica tom. II: Kajtár család iratai.

41 I. h. nr. 16.



Az ellenségeskedés tovább tartott. Kajtár Imre 1744-ben kivizsgálást kért,<sup>42</sup> mert a felsőpásztori határhoz tartozó kaszáló rétek között levő Tölös nevű erdőcskében, az ő részében György emberei 8 szál tölgyfát kivágtak. A következő évi tanúvallomásokból az is kiderül, az erdő is olyan széles volt, mint az alatta és fölötte levő kaszáló rétek.<sup>43</sup> Egy rész szélessége negyedfél rend és három arasz.<sup>44</sup> Mivel a törvényes út elég hosszadalmas volt, és valószínűleg eredményt nem hozott, a felek a megtorlás egyéni módját alkalmazták. Kajtár Balázs és Imre megverték Györgyöt és fiát úgy, hogy György feje megdagadt, egy hétig nem dolgozhatott.<sup>45</sup> György viszont a jobaházi veteményeskertből „gráblával kikergette öccse, Imre feleségét, mert egy egresbokrot akart kiánsni, hogy azt felsőpásztori jószágára vigye.”<sup>46</sup>

A több mint 30 évig követhető pereskedés nemcsak a korszak falusi életének egyik jellegzetességét, a birtokért való harcot mutatja, hanem a községi élet egy sor jellemző vonására is enged következtetni. Ha csak a legfontosabbakat emeljük ki, a szolgák és zsellérek tartására, a rengeteg és szövevényes zálogügyre, az igazságszolgáltatásra is. Ha csak a zálogügyeket nézzük, arra a következtetésre juthatnánk, hogy szinte minden birtok zálogban volt, és zálog útján szerezték az új birtokrészeket is. Ezt elősegítette a kiterjedt rokoni kapcsolat, így a birtok visszaszerzésére mindig akadt jogcím, ha a megfelelő összeg rendelkezésre állt.

A század folyamán a Kajtár család birtokügyei nem egyedülállóak. 1736-ban Pásztori Kata asszony, Takács Miklós özvegye szólíttatja fel a szilsárkányi Horváth Istvánt és nejét, mint gyermekeinek gyámját, hogy a felsőpásztori Tölösben levő két rétet, 10 és 40 rendeset, eresszék a kezébe.<sup>47</sup> Nyilván a gyámok megpróbálták a gyermekek földjeit maguknak megtartani.

A század közepéről való az az adatunk, amely a Burgyán család birtokában volt fél teleknek a tartozékaival ismert meg. Az összes földmennyiség tíz hold és 7 kaszás rét.<sup>48</sup> A XVII. századi szabályosságra utal, hogy általában egy helyen egy hold föld van. Most már nemcsak egész vagy fél telket és a hozzá tartozó földeket zálogosítják el, hanem külön egy-két holdat is, ami nyilván az egyes telkekhez tartozó földmennyiség változását eredményezi.

Egy sajátos visszaváltási esettel találkozunk 1750-ben. Gecsényi Ádámot felszólíttatja a Vönöckön lakó Burgyán Mihály zászlótartó, mint néhai Bencsik Anna fia, hogy azt a fél telket, amelyet még 1665-ben Bencsik Anna 75 magyar forinton elzálogosított, bocsássa kezébe, az épület megbecsült árát is kész megfizetni. Itt a feudális jognak egy speciális vonásával találkozunk, amelynek lényege a nemesi földbirtoknak a családtól való elidegeníthetlensége, végeredményben az ősiségi törvény alapján. Eszerint a földet birtokolhatja ugyan más is, de ezzel a család tulajdonjoga nem szűnt meg, később is visszakövetelheti. Ha a jog szerinti zálogösszeget lefizeti, a zálogos kötele a birtokot visszaadni. Hogy ennek a jognak mennyiben sikerül érvényt szerezni, az az igénylő vagyoni erejétől, társadalmi rangjától is függ. A jelen esetben már majdnem egy századdal előbb zálogba adott birtokot akar visszaszerezni a kései utód, akinek

42 I. h. nr. 22.

43 I. h. nr. 23.

44 I. h. nr. 44/9.

45 I. h. nr. 38/6.

46 I. h. nr. 18.

47 I. h. III. nr. 5.

48 I. h. II. nr. 4/1.

– úgy látszik – pénze van, csak nemesi birtoka nincs, és talán nyugalomba vonulása után szeretné újból az ősi földbirtokot visszaszerezni. Az ügy kimene-  
telét nem ismerjük, talán a kezdeményező halála véget vetett neki. Azt nem  
először látjuk, hogy a zálog kiadását, főleg ha az vitás, kereken megtagadják,  
és egyszer sem volt arra példa, hogy a zálogbirtok visszaadására tudták volna  
kényszeríteni a birtokban levőt, főleg, ha nemes volt. Ez a tényleges birtoklás  
erősségét mutatja, különösen ha hosszabb időre nyúlik vissza.

1756-ban olyan örökösödési ügygel találkozunk, amely szemléletes példa a  
birtokaprózódás folyamatára.<sup>49</sup> Gecsényi György birtokát osztják fel gyermekei,  
illetve azok leszármazottjai között. A birtok hét részre oszlik, van olyan rész,  
amelyet további heten örökölnék. Eszerint osztják 7 részre a nemesi belső fun-  
dust és a szántóföldeket is, és mind a 7 örökösnek jut  $3\frac{1}{4}$  hold föld. A telek-  
hez összesen 120 rendes rét tartozik, és úgy egyeznek meg, hogy azt kaszálások  
idején egyformán fogják felosztani. Erdő csak egy van, amely a kerthez tarto-  
zik. Mivel az egyik részen 10-zel több fa van, mindenkinek kell egyet adniok.

Azonban nemcsak a birtokaprózódást figyelhetjük meg, hanem a birtokok  
növekedését is, aminek leggyakoribb módja a zálogba vétel. Így gyarapítja bir-  
tokát Bolla Zsigmond is, amelyről néhai Pásztori Katalin gyermekeinek, Takács  
Krisztinának és Juliannának a vármegyéhez írt levele tájékoztat.<sup>50</sup> A panaszo-  
sok elmondják, hogy 8 évvel azelőtt a felsőpásztori határban levő 40 rendes  
Tölös nevű rétjüket, amelyet már akkor Bolla Zsigmond magához váltva bírt,  
és azért a jóakarataért, hogy akkor annak a rétnek 10 rendjét pénz nélkül visz-  
szabocsátotta, a többbit még 8 esztendeig szabad bírásában hagyták. Ekkor Bolla  
Zsigmond arra kötelezte magát, hogy 8 év múlva a többi 30 rendes részt is 60  
forint letétele után, egy hónappal előbb történő bejelentési kötelezettséggel ki-  
bocsátja, de most erre nem hajlandó. Megtudjuk azt is, hogy Bolla Zsigmond  
gyermekeinek Jobaházán, Farádon, Felső-Pásztoriban, Németiben és Szentmik-  
lóson is vannak zálogbirtokai. Végül is olyan határozat születik, hogy a rétet  
a zálogbirtokos az örökösöknek vissza kell adnia.

Ugyanígy a nemesi földtulajdon esetén érvényesülő örökjognak az erejét  
bizonyítja egy 1769. évi peres ügy is.<sup>51</sup> Szilágyi János özvegye megbízásából el-  
járás indul a szilsárkányi Kellner Pál mészáros ellen, hogy Imre János 2 hold  
szántóföldjét a pert indító testvérnek adja át. A felszólított azt válaszolja, hogy  
a zálogfeltételek még nem teltek le. Mivel az 1630. évi 30. tc. és az 1715. évi 23.  
tc. szerint „semmi nemű paraszt ember nemesi jószágot más nemeseknek el-  
lenére nem birhat”, és a visszaváltás joga az asszonyt megilleti, a mészárosnak  
a földeket vissza kell adnia.

A század utolsó fennmaradt peres ügye 1770-ből való. Annál is inkább ér-  
deklődésre tarthat számot, mert szorosan összefügg a községi étellel. Az ügy  
tulajdonképpen még 1757-ben kezdődött. A Potyondon lakó Dul Katalin asz-  
szony, Rosta János özvegye és fia, Sámuel, bizonyos porciójukat Felső-Pászto-  
riban el akarták adni Barányi Istvánnak. Meghallva ezt a pásztori nemesek és  
agilisek, azonnal „közönséges helység nevével, tett contradictio után, Rostáné-  
hoz fordultak, és 10 forinttal többet ígértek, hogy az eladást vonja vissza.<sup>52</sup> Az  
első kérdés a tanúkhöz az, hogy „némely különös fölső és alsó pásztori nemes  
és agilisek részére vagy pedig az egész közönséges felső Pásztorihoz tartozandó

49 I. h. nr. 8.

50 I. h. II.: Takács család iratai nr. 47.

51 I. h. III, nr. 14.

52 I. h. II, nr. 13.

nemes és agilisek részére" vették-e meg a földeket. Az egyik tanú elmondja, hogy a pásztoriak a csornai konventhez mentek az eladásnak ellentmondani, és azt is tudja, hogy Dul Katalin az egész faluközösségnek és nem egyeseknek valótta a földeket, mert megígérték neki, hogy a legeltetést a falu határában továbbra is megengedik, sőt a helység minden esztendőben egy kis szekér szénát fog nekik adni. Azt is elmondják még a tanúk, hogy a föld azonnal az összes nemes közös használatába ment át, a belső telket pedig Szeli János és Imre Ferenc vették zálogba, miután azokat a kocsmá jövedelméből zálogból kiváltották.

Az ügy lényege évekig elhúzódó tanúvallomások sorából hámozható ki. Brányi Istvánt mint nem községbelit nem engedte be a község a vett telek birtokába, mert „feles marhái vannak, pascuumjok nagyon megh szorula.” Azonban a falu által megvett föld zálogban van, és csak úgy tudják kiváltani, ha a falu kocsmáját árendába adják. Még így is hiányzik az összeghez 3 forint, amelyet 2 felsőpásztori birtokos tesz le, és zálogba kapja ezért a belső telek első részét. Azonban — és ez az ügy legérdekesebb, de sajnos, egyben leghomályosabb része is — egyes birtokosok maguknak igyekeznek kisajátítani a belső telket, illetve a hozzá tartozó két hold földet. A föld megszerzésére azt a körmönfont módszert alkalmazzák, hogy — mivel ők a falu vezetői — az ellenértéket mint a falu jövedelmét osztják szét. A telket pedig a két ideiglenes zálogos igyekszik végleg birtokába venni, azzal, hogy méh-házat építenek rá. Azonban az előbbi, könnyen átlátható fogás is kiderül, erre utal az, hogy tanúk sorát hallgatják ki, mennyi jövedelme van a falunak. A másik próbálkozást még erőlyesebben kivédik, egyszerűen közös akarattal lerombolják a zálogosok épületét. Végül is, bár erről a források már nem tájékoztatnak, a község még meg tudta védeni jogait a község rovására terjeszkedni akarók ellen.

A község fokozott védelmére való törekvéssel, a faluhatár még több birtokos közötti megoszlása ellen való tiltakozással párhuzamosan azt is meg lehet figyelni a tanúvallomásokban, hogy fokozatosan szorulnak ki a faluból olyanok, akik ott szolgálként vagy zsellérként éltek, és közben pl. Alsó-Pásztoriba költöztek jobbágnak. Ez a nemesi falu fokozódó vagyoni differenciálódásával és a megélhetési források szűkülésével függhet össze, ami a szűk határú nemesi községeknél természetes folyamat.

A község népességi viszonyairól még két átfogóbb forrás ad tájékoztatást a XVIII. században. Az első az 1754–55. évi országos nemesi összeírás. Maga Illéssy, az összeírás feldolgozója mondja, hogy „e generális conscriptioiktól teljességet, tökéletességet senki se várjon.”<sup>53</sup> Ugyanis a közismert birtokos családokra nem terjedt ki, a birtokosokat és armalistákat nem különböztette meg, de ami a legnagyobb baj, az összeírtakat nem lakóhelyük feltüntetésével tartalmazza. Annyi könnyebbségünk van, hogy Dallos Márton levéltáros Sopron vármegye XVIII. századi nemességvizsgálatait összegyűjtötte, és ezekben az egyes falvak nemességét egy-egy vonással, de a község neve nélkül, elkülönítette. Így már mégis egyszerűbb az azonosítás, de az itt szereplő 8 család a teljességtől messze van.

Az egyedül megbízható népességszám-mutató az ún. II. József-féle, 1784–87 között történt népszámlálás.<sup>54</sup> Sopron vármegyében 1785-ben folyt le a népszámlálás. Eszerint Felső-Pásztoriban 29 házat és 47 családot találtak. A jogi népesség 225, távol van 23, idegen 9, a tényleges népesség 211. Nős férfi van 44,

<sup>53</sup> Illéssy János: Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás. Bp., 1902, 3.

<sup>54</sup> Thirring Gusztáv: Magyarország népessége II. József korában. Bp., 1938.

nőtlen 75, összesen 119. A nők száma 106. A férfiak közül nemes 64, polgár 2, polgár örököse 1, zsellér 22, egyéb 2, sarjadék 1–12 éves korig 18, 13–17 éves korig 10. Így a 18 éven felüli férfiak száma 91, ebből 64 nemes.

Az adatokból több következtetést lehet levonni. Minden házból átlag 1,6 család lakik, vagyis kb. a házak 2/3-ában 2 család él. Az is megállapítható, hogy egy családnak átlag 4–5 tagja van. A férfiak és nők száma eléggé arányos, viszont a 18 éven felüli nőtlen férfiak száma magasnak mondható, több, mint a nőké. Ha kb. ugyanannyi lányt tételezünk fel, mint amennyi fiút összeírunk, akkor a gyermekek száma az adott időben 50–60, az összlakosság több mint harmada.

Azt is meg kell állapítani, hogy a században ezen kívül ilyen – viszonylag magas – lélekszámra következtetni a legmerészebb becslésekből sem lehetett. Ez egyrészt azt bizonyítja, hogy az adózással összefüggő mindennemű összeírás mind a népességre, mind a vagyoni helyzetre nézve megbízhatatlan, másrészt pedig a nemesi község területéhez mérten majdnem túlnépesedett, ami indokolja a sok, megélhetésért, birtokért folyó viszálykodást.

(Folytatjuk)

## HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

*Becht Rezső:*

### Líceumi diákélet a század elején

(Emlékezés)

A festők ceruzavéggel szeretnek dolgozni. Körmük közé csíplik, és így vázolják fel néhány gyors vonással elképzeléseik körvonalait, mielőtt a paletta után nyúlnának.

Ilyen ceruzavég az idős emberek emlékezete is. Egy emberöltő kurtára faragta, lekoptatta róla a feleslegeset, de így talán alkalmasabbá is tette arra, hogy gazdája felvázolhassa vele egy letűnt korszak körvonalait.

\*

Századforduló...

Nem minden nemzedéknek jut osztályrészül, hogy átléphesse ezt a titokzatos, eljövendő eseményekkel terhes határvonalat, amely száz esztendő lezárt tényeiből újabb száz esztendő csábító és fenyegető lehetőségeibe vezet.

Az 1899-es év szilveszterén, az új századot köszöntő pohárcsengés zajában az emberek szorongva találgatták, vajon mit rejt magában az a két „X”, amely közül mostantól kezdve hiányozni fog a római I-es megszokott, szilárd tengelye.

Ez a XIX. század a napóleoni háborúktól, a magyar szabadságharcon át, egészen a millennium mámoráig, immár történelmi valósággá lett. A XX. századot még száz fátyol sűrűje fedi. Mit takarnak ezek a fátylak? Az emberi haladás, az emberiség, igazságosság nemes, szép arcát vagy az embertelenség dermesztő Gorgó-fejét?

Buzgó lábtörlés közben lépte át az emberiség az új század küszöbét, ám a néhány hónapja kitört angol–búr háború sarát kénytelen volt magával vinni az új század tiszta küszöbén túlra, hogy ezt a sarat már a következő évben a transvaali koncentrációs táborok és a kínai boxerlázadás borzalmaival tetézzék.

A századfordulót köszöntő beszédek és újságcikkek büszkén sorolták fel azokat a ragyogó eredményeket, amelyekkel az ember a lezárult század folyamán az egyetemes kultúrát gyarapította. Az irodalom, zene, képzőművészet, bölcsélet lángelméi-

nek hosszú sorát a tengerjáró gőzhajó, a gőzvasút, a fényképezés, a táviró és távbeszélő, a villanyvilágítás, a gépkocsi, a bacilluskutató, a Röntgen-sugarak, a dróttalan táviró hallatlan távlatokat nyitó feltalálásának lelkesítő hirdetésével folytatták és a szociális vívmányok — sajnos — szegényes sorával zárták le.

Azonban a mérleg második serpenyőjét mélyre húzták a teherkételek. A hatalmi háborúk: a krími, az osztrák—porosz, a porosz—francia, szerb—bolgár, japán—kínai stb. háborúk vére és szenvedése halmozódott itt, megtévezve az „Empire and extension” jelszava alatt megindított brit, francia és német gyarmatszerző hadjáratok kiérettelenségével.

Voltak az eredmény számlának olyan tételei is, melyeket az emberiség egy része a nyereségek közé, másik része viszont a veszteség-oldalra könyvelt. Ilyen volt a magyar szabadságharc, az orosz jobbágyfelszabadítás, a Német Birodalom megalapítása, Olaszország egyesítése, Észak-Amerika rabszolgaszabadító polgárháborúja, Marx Kommünista Kiáltványának és Tökéjének megjelenése.

Akárhogy is bizonygatták az ellenkezőjét, az emberi társadalom mégis rossz lelkiismerettel lépte át az új század küszöbét. Súlyos tartozások, bűnös mulasztások, jogtiprás, vétkes vakság és erőszak nyomta lelkét. Ezért hozták be mindenfelé az általános védkötelezettséget és erősítették az uralkodó államrend védelmét. A háttérben azonban már ott állt egy másik hadsereg, és ezzel mind nehezebb volt versenyt futni. És míg a diplomaták továbbra is a maguk vadászterületének hitték az új századot, addig a kapitalizmus és imperializmus árnyékában csak a végszóra várt a javakból, jogokból kirekesztettek folyton növekvő serege, eltökélve arra, hogy az új századot a saját századává teszi.

Új inkubációs kornak nevezi *Egon Friedell* ezt a kort. Amit az ember egy fél évezreden át valóságának és megingathatatlanának hitt, az most gyulladásozó góccokkal telt meg és széteséssel fenyegetett. Hazai vonatkozásban *Szekfü Gyula* az illúziók koráról beszél, amely a könyörtelen felébredéshez vezet.

Ceruzavéggel felvázolva ilyen volt a világ színpada a századfordulókor. A fűgöny még a régi kulisszák előtt gördült fel, a kulisszák mögött még a régi rendezők rángatták a drótokat. A nézőtérben pedig ott ült az emberiség, többségében még gyanútlanul várva a cselekmény megindulását. Am egy része már tudta, hogy a meginduló új drámába az eddigi századok szenvedő hőse: a nézőközönség is bele fog szólni.

Valahol a kakasülön, a világszínház egyik eldugott karzati zugában ott szorongott Sopron népe is.

\*

Ennek az új századnak harmadik évében, 1903. szeptember 1-én léptem át, apám kezébe kapaszkodva, az akkor még nyolc osztályos Líceum küszöbét. Útközben apám kellően előkészített a pillanat nagyságára, s így tíz esztendő értelmem már tudta, hogy nem akármilyen gimnáziumba megyünk, hanem abba az iskolába, amely családunk férfitagjai nevelőintézete volt már generációk óta.

Az első vedlés előtt állottam: elemistából gimnáziumi diákká kellett változnom, és ennek az átlényegülésnek ebben a szürke, kétemeletes épületben kellett végbemenie, amely az apró gazdapolgárházak között, a Széchenyi tér sárguló fasorai előtt emelkedett. A szomszédos mai postapalota helyén akkor még két patkolókovács műhelye állott. Reggelente itt ballagtak a csordás tülkének hívó szavára a Hosszú-sor (ma Rákóczi utca) és a Hátulso utca gazdapolgárainak tehenei az Anger-réti legelőre, hogy napnyugtakor ringó tőggel újra megjelenjenek és elnyújtott bögéssel köszöntések istállóikat. Patriarkális, egyszerű világ volt. Vergilius Georgiconjának verssorait a licisták a tehénpaták ütemére skandálhatták.

Azon a szeptemberi reggelen a jelen szívszorító, a jövő ismeretlen veszélyekkel terhesnek tűnt. Különös, hogy az életnek ilyen jelentős pillanatai az emlékezésben fakóbb nyomokat hagynak, mint sok jelentéktelen esemény. Mintha az izgalom hullámai semlegesítenék egymást és csak elmosódott képet hagynának az emlékezés filmjén, hasonlóan ahhoz a fényképhez, melyet reszkető kézzel vett fel az emlékező.

A gyermek erről a napról csak valami ijesztő kavargás képét őrizte meg. Nagybajuszú parasztagdák, ferencjósákban komorló falusi tiszteletesek és tanítók, keménykalapos városi polgárok, izgatott anyák, kezükön egy-egy riadt szemű kisdiaákkal, csoportokba verődő nagyobb diákok, akik szünidei élményeiket cserélték ki, vagy a tavalyi iskolakönyveiket árusították, nyüzsögtek a kapu előtt, a folyosókon és az udvaron. Néha egy-egy tanár tiszteletet parancsoló alakja tűnt fel. Ilyenkor a zsvaj elcsitult, és a tömeg széles utat nyitott a tudomány képviselőjének és a diáksorsok irányítójának.

Apám sorban megnevezte őket: ez Bothár Dániel, aki tizenkét nyelvet beszél..., az ott Renner János, a fizika és matematika professzora..., amott Haniffel Sándor jön, a természetrajz és a német nyelv tanára..., ez Arndt János... Aztán ott álltunk a felvételi irodában Gombocz Miklós igazgató és Vojtkó Pál osztályfőnök előtt, ahol beírták a nevemet a nagy könyvbe. Utána megvásároltuk a Thirring-könyvkereskedésben a tankönyveket, melyeket aggodalmas megilletődéssel szorítottam a karom alá, beszereztük Hagenauer György papírkereskedésében, a liceum mellett, az irkákat és rajzszerket, és sorsom meg volt pecsételve nyolc évre: licista voltam.

Tízéves fiúk hamar összemelegednek a közös sorsban. Pedig a soproni Liceum I. osztályában akkoriban tarkább társaság verődött össze, mint a város többi középiskolájában. A Dunántúl majdnem minden tájáról jöttek ide diákok, és így csizmás parasztleánykéék és a falusi értelmiség gyermekei összevegyültek a városi értelmiség, iparosság és gazdapolgárság fiaival. Munkásgyerek bizony alig akadt köztük, de ez akkor, sajnos, senkinek sem tűnt fel. A vidéki gyerekek rendszerint hat elemít végeztek a mi négy eleminkkel szemben, és ezért idősebbek és nagyobbak voltak nálunk. Közülök nem egy a felsőbb osztályokban már bajuszt hordott és alig fért be a szűk padba. Mi ötvenen voltunk az I. osztályban, ezek közül huszonöt faluról jött.

Ennek az egybevegyülésnek jótékony hatását csak évek múltán éreztük, amikor, kikerülve az életbe, mentesek voltunk az előítéletektől és embertársainkat nem születésük és vagyoni körülményeik alapján, hanem emberi értékük szerint mértük.

A Liceum tanulói sem egymásközt, sem a tanárok a növendékek között nem tetek különbséget a szegény zsellérfiú és a báró, a németajkú és a magyar anyanyelvű, a protestáns, katolikus vagy zsidó fiú között. Ilyen megkülönböztetést nem tűrt volna meg sem a Liceum évszázados, demokratikus szelleme, de Sopron légköre sem, amelyben a társadalmi ellentéteket kiegyenlítették a családiás, emberséges érzések.

Arról, hogy a vagyoni különbségek ne éleződjenek ki túlságosan, *Schladerer Alfréd* is gondoskodott, aki mint a Soproni Építő- és Földhitelbank igazgatója, tíz éven át úzótt sikkasztásaival 1901. október 18-án bukásba sodorta a bankot. Ennek a fekete napnak az árnyéka ráfeküdt a mi első liceumi éveinkre is és még hosszú évekig sajtogott a takarékos soproniak szívében, hiszen a piaci kofától a patríciusokig mindenki ottvesztette pénzét a bankban, amely még a városi pénzek és alapítványok egy részét is elnyelte. A béke vattájába burkolt soproni polgár vagyona megcsorbulását akkor még egész élete hajótörésének érezte, és a gazdapolgár, a szorgalmas „poncichter”, ha a jég elverte a szőlőjét, vagy a bank elnyelte megtakarított pénzét, fogta a kötelet és indult a szénapadlásra.

Mi „mujkók” szorongató izgalommal ismerkedtünk az új környezettel, a tanárokkal, az új tantárgyakkal, a latin nyelv alapfogalmaival, a nagy kék osztálykönyvvel. Sóvárogva nézegettünk lopva a Széchenyi tér kék szeptemberi égére, és hallgattuk a Sopron Városi Villamos Vasút kis sárga kocsijainak büszke csengetését, amely az új század első évétől, mint a soproniak haladásvágyának újabb bizonyítéka, belevegyült a fiákerek és a poncichter-szekerek kerekeinek zajába.

A tanár abban a korban távolabb állott a tanulótól, mint ma. Köztük a tekintélynek széles szakadéka tátongott, amely felett nem ívelt szilárd összekötőhíd, legfeljebb ingatag költéshíd, mint Peru szakadéka felett. Ez a pápaszemes, feketeruhás tekintélyelv eleinte állandó dermedtségben tartott bennünket, s csak idővel enyhült, amikor tanáraink pillantása és egy-egy mondata elárulta, hogy bennük is meleg szív dobog. Ám a kor pedagógiai vezérelve a megcsontosodott tekintélytisztet volt, mint

a fegyelmezés leghatásosabb eszköze. Mennyi szorongáson kellett a fiatal szívnek átvergődnie, amíg megedződött, vagy a tanárban felfedezte az embert és barátot.

Mint minden általános megállapítás, ez is igazságtalan, ha arra gondolok, hogy első osztályfőnököm *Vojtkó Pál* volt. Ez a kékszemű, szőke-szelíd költő és tanár lágy szavával és érzékeny szívével feloldhatta volna szorongásainkat, ha nem lett volna abban az időben már súlyos beteg. Végzete hónapról hónapra távolabb sodorta tőlünk, mi pedig csak vergődünk a folyton változó helyettesek kezében.

Tanáraink közül hárman: *Renner János*, *Haniffel Sándor* és *Arndt János*, a líceum nagy hírű, tudásban és érdemekben gazdag professzorai, már pályájuk végén állottak és magas életkoruk távlatából fáradtan tekintettek le reánk. Így az első két évben hiányzott volna az irányító mutató vezető, ha nem lett volna *Hetvényi Lajos*, akinél jó-ságosabb, tisztább szívű és lelkesebb nevelőnk a későbbi években is alig akadt.

A kegyetlen diákhumor „dervis”-nek keresztelte el, s ezzel ösztönösen rátapintott lényé egyik legfőbb alkotóelemére, a megszállottságra. Mert megszállottja volt a szociális gondoskodásnak és annak az emésztő váagnak, hogy tanítványaiból tiszta erkölcsű, nemes gondolkodású, hazájukat hamis pátosz nélkül, embertársaikat előítélet nélkül szerető embereket neveljen. Abban az időben az osztályfőnöki óra hasznos intézménye még ismeretlen volt. A tanterv nem adott módot rá, hogy tanár és tanítvány ennek az órának keretében megismerje és megértse egymást és elbeszélgethesen az életről és az emberi kapcsolatokról. Hetvényi Lajos órái enyhítették ezt a hiányt.

Az első négy líceumi év, az algimnázium, emlékei kódösek. Elfedi őket a családi otthon meghittebb világa. Pirchala: Latin nyelvtana helyét Gracza György: A magyar szabadságharc történetének öt kötete szorítja háttérbe, Beke Manó számtankönyvét Mühlbeck Károly rajzai az „En Újságom”-ban semlegesítik. Azokban az alsó osztályokban az iskola még kellemetlen teher volt számomra, a tanítási órák nyögve viselt kalodája. Még korántsem voltam öntudatos licista. Csak azok az órák számítottak teljes értékű életnek, melyeket az iskolán kívül tölthettem el.

Az első három évben még a megosztott tanítási idő járta. Délelőtt 8—11-ig, délután 2—4-ig nyomtuk a padot. Csak a szerda és a szombat délutánja volt szabad, akkor viszont a külön rajz-, zene- és nyelvórák foglaltak le bennünket.

A szabadidő a serdülő fiú legértékesebb kincse. Az iskola nem avatkozott bele, hogyan használjuk fel ezt a kincset, bár a feladott házileckékkel igyekezett azt alaposan megadóztatni, ám sohasem annyira, hogy kedvteléseinkre ne maradt volna elegendő időnk. Túlterhelésről akkor nem panaszkodhatott a diák, de a tanár sem. A szülők és nevelők nézete abban a békebeli békevilágban az volt, hogy a gyerek maradjon minél tovább gyerek, játsszék és erősödjék, így könnyebben megbirkózik majd később az élet feladataival, kedélye üdébb, idegei egészségesebbek lesznek.

Mi tehát vígan lubickoltunk az iskolán kívüli órák gondtalanságában, és nyíladó életünk védeltségéből kíváncsian kémleltünk ki a feltáruuló nagyvilágba. Izgalmas kirándulásokat tettünk Verne, Jókai, Gárdonyi, May Károly kalandokkal telttét birodalmába, csillogó szemmel ismerkedtünk a színház szombat délutáni ifjúsági előadásain a mese, a történelem és irodalom távlatáival, bújtuk a képes folyóiratokat, amelyek Wrighték első sikeres repüléséről és egyéb csodálatos dolgokról számoltak be.

\*

Alig fejeződött be az angol—búr háború, melynek emlékét Sopronban még évekig hirdette a Printz-pihenő mögötti dombon emelt Búr-kilátó, az emberek hatalomvágya máris új szennzációról gondoskodott. 1904-ben kitört az orosz—japán háború, és mi az órák szünetében izgatottan tárgyaltuk a yalui, portarthuri és csuzimai csatákat. A következő évben az 1905-ös orosz forradalom hírei kavarták fel fantáziánkat, bár 12 éves fejjel még nem tudtuk felfogni, hogy ez az esemény századunk történetére még milyen következményekkel fog járni.

Háború és forradalom! Valószínűtlen fogalmak, egzotikus országok kódös eseményei voltak ezek abban a békébe ringatott korban. Custozza, Königrätz és Lissa —

tehát negyven év óta — az Osztrák—Magyar Monarchiát nem érintette komolyabban a háború szele. Az utolsó soproni 48-as honvéd fakókék atillájában mítikus alak volt, akit mint mesehóst álltunk körül, amikor csütörtökönként, pontos menetrend szerint, kis fekte verklíjével falában bicegve beállított a Hosszú-sor 14. számú ház udvarába és foghíja kintornalemezén megszólaltatta a „Kossuth Lajos azt izente, elfogyott a regimentje” kezdetű dalt. Kék szemei a galambősz Kossuth-szakáll glóriájával végigpásztázták az ablakokat, honnan hull majd eléje egy-egy, papirosba csavart kétfilléres. Sehogy sem tudtuk összeegyeztetni a dicső múlt tanúját dicstelen kenyérkeresetével.

Távoli világokba vezetett bennünket azokban, a még moztlan években a Dioráma is. A Szent György utca elején, a Zöld-házzal szemben volt ez a régen letűnt intézmény. Néhány fillérért egy óra hosszat ülhattünk a köralakú fal kukucskálói előtt, amelyek mögött lassú kattogással elvonultak szemünk előtt Velence vagy Konstantinápoly vagy valami más, idegen város átvilágított, plasztikus képei. Minden héten más és más világot tárt fel előttünk a Dioráma, és eleven étellel töltötte meg a földrajzkönyv sorait és a térkép vonalait.

Sopronban a kisdiáknak a szülőkön és nevelőkön kívül még egy nevelője volt és van: a történelmi város és annak tája. A gótikáról és barokkról akkor még édeskeveset tudtunk, de a belváros utcáinak és terecskéinek hangulata, a boltíves kapualjak, a titokzatos udvarok és átjárók, a Líceum mögötti régi evangélikus temető, melynek helyén ma többszintes épületek és a pártház áll, szomorúfűzeivel és barokk-sírköveivel, az egész soproni múlt zezugos világa kalandos kósztalásokra csábított bennünket. Victor Hugo Notre-Dame-i toronyőrének ódon Párizsát behelyettesítettük a régi Sopronnal és keresztül-kasul kutattuk a beboltozott Rák-pataktól a Tűztorony csúcsáig.

A vérző soproni őszben sajgó szívvel kerestük a nyári kirándulások emlékét a Károlymagaslat rozoga, régi fatornyán, a Kecske-patak völgyének akkor még sűrű erdővel borított mélyén és a Tómalom aranyfényű vizében. Tavasszal nyakunkba akasztottuk a botanizálódobot, felkaptuk a színes lepkehálót, és mint egy megelevenedett impresszionista festmény alakjai, bebarangoltuk a Fáber-rét, a Lövölde és a Nyíres virághímes mezőit. A vén házak mohos köveinek meséi, az akkor még a halottasházban tartott gyógyszerártások a kapulajak félhomályában és a soproni erdők fényei-nek és árnyainak meséi egy életre beivódtak a lágy gyermeklélekbe.

A téli örömök zártabbak voltak. Csak a Bakter-pálya a mai új egyetemi kollégium helyén vagy a papréti jégpálya verklíjének hangjai csábítottak ki a meleg szobából korecsolyázásra. Az erdőt hó fedte, a síleceket még nem ismertük, legfeljebb szánkázni jártunk a Váris lejtőire.

Szépek voltak a téli alkonyok, amikor a lámpagyújtogatók hosszú botjukkal végigjárták az utcai gázlámpákat és zöldes-sárga fénybe borították a csöndes, havas utcákat. Mi pedig ültünk a nagy asztal körül, a körégős petróleumlámpa meleg, sárga fényátrában és a lecke elvégzése után mohón olvastunk, rajzoltunk, vagy az Anker-építőszekevény vörös és sárga köveiből palotákat, légváratokat építettünk, vagy Czerny-etűdöt nyúztunk, és elalvás előtt furcsa izgalommal Szendrey Mihály színigazgató leánykájára gondoltunk, aki Lehár Drótostót-jában a kis Janó szerepét játszotta.

Mi — ezek mi voltunk, a városi gyerekek, akik a családi kör melegében élhetünk. Falusi társaink élete ridegebb volt. *Hetvényi Lajos* életcélja a Líceumi Diákotthon, a mai Hunyadi János Általános Iskola, csak évekkkel későbbben valósulhatott meg, hogy otthont teremtsen nekik. Ezekben az években még a líceumi alumneum táplálta őket és szegény özvegyasszonyoknál laktak kettesével-hármasával, sokszor bizony nagyon kifogásolható körülmények között. Az ő továbbtanulásukat a líceum alapítványai, ösztöndíjai tették lehetővé, ezeket pedig jó tanulmányi eredménnyel kellett kiérdemelni. Tanulási buzgalmuk tehát már a létfenntartást szolgálta, míg a jobb sorsba születteketek nem mindig fűtötte a jó bizonyítvány vágya, csupán az a törekvés, hogy majdan megszerezze az érettségi bizonyítványt s ezzel az egyéves önkéntességi jogot a katonaságnál és az egyetemi felvétel előfeltételét.



Ezek a kétféle adottságok az iskola falain belül elmosódtak, de az iskolán kívüli életben elválasztottak bennünket, városiakat a vidékiek egy részétől. Nem valamennyitől, mert sokan közülük, a tehetősebb szülők gyermekei, tanári vagy más polgárcsaládokban találtak második otthonra, vagy mint instruktorok és játszótársak a mi otthoni életünknek részeseivé lehettek. Voltak azonban olyanok is, akik nyakasan belefűrték magukat mostohább sorsukba és a szegények göggyével minden segítséget, a tízórai-kínálástól a vasárnapi ebédmeghívásig visszautasítottak. Nem értettük őket, de tiszteltük jellemzilárdságukat. Ilyen volt *Osgyán János* osztálytársam, egy kis kerekfejű, kinőtt ruhájú, konok parasztyerek, aki a Magyar Társaság év végi irodalmi pályázatain a díjak egész sorát nyerte. Úgy éreztük, hogy benne a Líceum második Berzsenyi Dánielje vagy Kis Jánosa érik, de nemsokára az érettségi után Budapesten, az egyetemen elérte sok zseni sorsa, a korai halál.

\*

A vidékről jött licisták szemében Sopron nagyváros volt. Mi, bennszülöttek, akik már nemegyszer megjártuk Bécsét, ismertük a Ringet és a Kärntnerstrassét, sőt németül is gagyogtunk, a kamaszok fölnyével élveztük vidéki társaink álmélkodását, amikor iskolai kirándulásokon feltárult előttük a császárváros pompája. Olyan tágra nyílt szemmel bámulták a körutak fiákerjeinek, villamosainak és még gyér automobiljainak akkoriban szédítőnek tűnő forgalmát, mint amilyen karikára nyílt szemmel csodáltuk mi „városiak” a világ akkori legnagyobb cirkuszát, a Barnum és Baileyt, amikor városnyi sátraival és egzotikus népeivel Sopronba látogatott és a Líceum előtt egész elefánt-, tevé- és zsiráfcsordák vonultak végig, útban az Anger-rét felé.

Nagy szerepe volt szellemi fejlődésünkre Sopron földrajzi helyzetének is. Merőben más összetételű volt a szellemi táptalaj, amelyből mi szívtuk a növekedéshez szükséges nedveket, mint ma. Egy összefércelt nagyhatalomnak, az Osztrák—Magyar Monarchiának fércvonala mentén, a határszélen nőttünk fel, persze csak mi, bennszülöttek, míg a Dunántúl falvaiból és kisvárosaiból jött társaink számára a líceumi nyolc esztendő gyermekkorukkal ellentétes világot jelentett. Számukra a Lajtán túl valami idegen, új világ kezdődött idáig látszó havas hegyormokkal, más nyelven beszélő, más életmódú lakosokkal.

Mi, soproniak, már az elemi iskolában megkaptuk a nyelvtani alapot az otthon és az utcán megszokott és úgy-ahogy elsajátított német nyelvhez, s Bécs és Budapest kettős sugárzásában nyiladoztunk. Bécs vonzása, közelsége és a rokoni kapcsolatok sokasága következtében akkor még erősebb volt, mint a távoli Budapesté. Szinte óránként ment vonat fel Bécsbe, közös volt a pénz és a katonaság, a bécsi üzletek szorgalmas vásárlói között ott voltak a soproniak is. Sopron, éppúgy mint Pozsony, szinte a császárváros elővárosának számított. Bécsi opera — soproni színház, a bécsi Filharmonikusok hangversenyei — a soproni Szimfonikusok koncertjei, a bécsi újságok — Sopron négy napilapja, köztük az Ödenburger Zeitung, Goethe és Petőfi, Grillparzer és Mikszáth együttesen hatott ránk. A soproniak jelentős részének neve német hangzású volt, de viselőik gyakran vérmesebb magyarok voltak, mint a vérbeliek. Sopron nemcsak iskolaváros volt, hanem katonaváros is: a k. u. k. 48-as és 76-os gyalogezredek, a k. u. k. 9-es Nádasdy-huszárezred, a k. u. k. 13-as táborigádés és csak egy magy. kir. honvédezred, a 18-asok tarka uniformisai színezték a város képét és melegítették a női szíveket. A közös ezredek legénysége magyar volt, de a tisztikar osztrákokból és csehekből állott. A népfajoknak és nyelveknek ez a keveredése a Líceum alsó osztályaiban még természetesnek tűnt nekünk, később azonban gondolkodóba ejtett. Eljött az idő, amikor a Monarchia Lajtán túli részét, illetve annak fejét, Bécsét már csak mostoha apánknak éreztük, az innenső részt, Budapesttel az élén pedig édesanyánknak.

Az eszmélésnek és a hazafias érzésnek eme kifejlődésében döntő szerepe volt az iskolának, elsősorban valamennyi középiskolának, és a színháznak. Kettőjükhöz harmadiknak társult a politikai érdeklődés ébredése.

Ezekben az években fedeztük fel a politikát, mint az emberi társadalom egyik, nyilván nagyon fontos elemét. Szabadságharc ... Petőfi ... Kossuth ... 67-es kiegyezés

... Deák ... Ezek a fogalmak a nemzeti ünnepek szónoklataiból már mujkó-korunkban belénk gyökereztek, ám ezeket történelemnek, múltnak, lezárt eseménysorozatnak éreztük. A napi politika még idegen volt számunkra. A Pesti Hírlapban vagy a Pesti Naplóban ugyan mindennap láttuk az első oldalak nagybetűs címeit a költségvetési vitáról, az obstrukcióról, Tisza Istvánról és Khuen-Héderváry Károlyról, de mi inkább a napi híreket, a humoros karcolatokat és a sporthíreket részesítettük előnyben a vezércikk rovására. Mindennél többre becsültük a karácsonyi szám 150—200 oldalas mellékleteit, a pazar, sőt túlságosan díszes kiállítású ajándékalbumokat és a vaskos naptárakat, amelyekkel a lapok kedveskedtek előfizetőiknek.

Amikor aztán 1904 decemberében Tisza az ellenzék vezéreit karhatalommal távollította el az országházból, és lezajlott a nagy parlamenti verekedés, beállott a törvényen kívüli állapot, s 1905 elejére új választásokat írtak ki. Ezzel mi, kisdíákok is belesodródunk a napi politikába. Sopronban is megkezdődött a választási harc báró Gräntzenstein liberálistpárti és Berecz Ábel ügyvéd függetlenségi párti jelölt között. A politikai szenvedély hullámai piros-fehér-zöld zászlókkal, kortestollakkal, gúnydalokkal és eszem-izszommal borították el a várost. A diákság persze — a Líceum hagyományaihoz híven — függetlenség-párti volt olyannyira, hogy az egyik osztály, hazafias felbuzdulásban, az iskolapadra fektette és megcsapta a „pecsovics”-érzelmű báró-osztálytársat. Lent, a Széchenyi téren a szavazás idején gúlába rakott karabélyok mellett a huszárság örködött a rend fölé. Zengett az örömjongás, amikor a második menetből *Berecz Ábel* került ki győztesként és lett Sopron képviselője.

Ezek után már mi is belevegyítettük mutáló hangunkat a nemzeti ellenállás hangorkánjába és tőlünk telhető felháborodással szidtuk báró Fejérváry Géza darabont-kormányát, amely katonai segédlettel iktatta hivatalába az új soproni „darabont-főispánt”.

\*

A nemzeti öntudat egyik megjelenési formája, a színház, éppen ezekben az években folytatott elkeseredett harcot a soproni magyar színészetért. Abban a régi, szép, empire-stílusú színházban még a német színészet volt az úr. Ha a pompás Apolló-függöny felgördült és a nézőtér nagy csillárját mennyezeti kamrájába húzták fel, akkor a színi évad túlnyomó részében még német operák és színdarabok szóltak meg.

1904-től kezdve ez fokozatosan megváltozott. A magyar színi évad évről évre növekedett és végre elérte az évi nyolc hónapot. Ez volt a soproni magyar színészet fénykora, amely egybeesett a magyar operett fénykorával. Felejthetetlen estéket és szombat-délutánokat töltöttünk mi lisicták is abban a bordóvörös-aranszínű színházban, ahol a garnizon fiatal tisztjei még kétoldalt, a földszinti páholyok előtt állták végig a felvonásokat és kurizálták végig a szüneteket. Ötvenszer adták a János vitézt, és Rontai Boriska, Szilasi Etelka, Feledi Boriska virágerdőben köszönte meg a Víg özvegy, Luxemburg grófja és a többi nagy operett közönségének tomboló lelkesedését. A diákálló különösen hálás közönsége a színésznők iránt még csak valami határozatlan vonzódást érzett, de Nyáray Antal, Hunyadi József vagy Rákosi Ferenc jutalomjátékain már minden titokzatosság nélkül tombolt.

\*

A napnak arra szánt óráiban persze kérlelhetetlenül folyt az iskolai munka. De folytak az évek is, és mi sorra „felléptünk” a következő osztályba. Ezek az évek a diákkor hagyományos gondjaival és örömeivel, csínytevéseivel és azok levelezésével voltak teletüzdelve. Amíg a déli órákban a Deák tér, a mai Május 1 tér napos oldalán a nagykalapos dámák és tiszt-gavallérjaik „korzóztak”, addig a vacsora előtti órákban, az őszi és téli sötétség beálltával mi, diákok róttuk a magunk korzóját a Várkerület, a mai Lenin körút kivilágított üzletsora előtt, várva a pillanatot, amikor a mama vagy a nagynéni fedezete alatt szemközt jött a „kedves” és egy pillanatra öszszevillanhattak a szemek. A gyönyörű júniusokat megkeserítették a vizsgák, de utánuk vidéki társaink a megszábadult gályarabok boldogságával siettek haza akáclombos falujukba, mi városiak pedig korlátlan szabadságunkat a Nagyszodában, a Tómal-

mon, a Lőverekben, az erdőn vagy a Neuhof, a mai Erzsébet-kert gesztenyefái alatt élveztük, a cs. és kir. 48. gyalogezred zenekarának harsány dallamainál.

Már a II. osztály óta *Gecsányi Gusztáv*, a földrajz és természetrajz szigorú tanára, aki az állatgyűjtemény némely darabját egykor személyesen „lőtte volt” Afrikában, volt a líceum igazgatója. Osztályfőnökünk, *Vojtkó Pál* után, a nagybajszú *Stromp Gyula*, számtan- és tornatanár lett, aki agglagényéletének azt a részét, amelyet nem a Kaszinó középső ablakánál lévő őrhelyén töltött, annak szentelte, hogy a mi iskolán kívüli életünket a detektív buzgalmaival ellenőrizze. Az ő szeme alatt estünk át azon a testi és lelki átalakuláson, amikor a szopránhangú gyerekből althangú fiú, a természetes mozgású kölyökből ügyetlen kamasz lesz. Ennek a válságos életszakasznak lelküzdését nagyon megkönnyíthette volna a tanárok és a szülők állandó kapcsolata és együttműködése. De szülői értekezleteket akkoriban még nem tartottak, a nevelők rendszeres látogatása a tanulók otthonában szintén ismeretlen volt, s így egyedül kellett megküzdenünk a szülők előtt gondosan titkolt pubertáskori nehézségekkel, miközben többen közülünk, révkalauz hiányában, zátonyra futottak.

A IV. osztály húsvéti szünete sokunknak nagy élményt hozott. Néhány tanárunk vezetésével — akik közül szívünkhöz legközelebb állott a fiatal természetrajztanár, *Szabó József* és az igazságosan szigorú, kitűnő magyartanár, *Hollósy Kálmán* — tíz napos utazást tettünk Zágrábra, Fiumébe, Cirvenicába és Abbáziába. A költség mindössze 34 korona és 30 fillér volt, és ezért cserébe a tenger élményét kaptuk, s még valamit: tanár és tanítvány egymásra találását az utazás szabad levegőjében. A következő években Arad, Temesvár és Resicán át egészen a Vaskapuig hatoltunk és Ada Kaleh szigetén, Orsova mellett, ízelítőt kaptunk a mohamedán életből. Rá egy évvel Felső-Magyarországot jártuk be és a Magas-Tátrát. Mindezek a nagyobb diákutazások abban az időben a Líceum úttörő vállalkozásai voltak, és kitűnő eszközei a látókör élvezetes és tanulságos tagításának.

Algimnáziumi életünk záróeseménye a líceum „350 éves” jubileuma volt.

A négynapos ünnepségek légkörében változtunk át kisdiajokból nagydiakokká, és ekkor vált tudatossá bennünk, hogy ennek az iskolának emberséges, tiszta szelleme egy életre elkötelez bennünket. Kipirult arccal hallgattuk *Tompa Kálmán*nak, a költő-színésznek ez alkalomra írt ódáját a soproni diákról, aki három és fél századon át mindenkor a magyar haladó gondolat hirdetője, művelője és ha kellett áldozatos harcosa is volt. Dehogy gondoltam akkor, hogy a „400 éves” jubileumon én fogom tartani „Az Alma Mater” címen az egyik ünnepi beszédet.

\*

Az a személyvonat, amelyen az érettségi felé robogtunk, góponthoz ért. Sok volt az átszálló a tanítóképző, a kereskedelmi és a katonai iskola felé, mások végleg kiszálltak. De voltak új felszállók is. Lecsökkent az osztály létszáma s a megmaradtak — most már csupa hosszúnadrágos, keménygalléros nagydiák — átrendeződtek, hogy megnövekedett öntudattal és felelősségérzettel folytassák az utazást.

Ez az az életkor, amikor a komoly barátságok szövődnek. Az eddig bizonytalan hajlamok élesebben kirajzolódnak, a tehetség kezd kiütközni és célokat tűz maga elé. Véd- és dacszövetségeket kötnek a rokon hajlamúak, rétegeződik az osztály. Persze még mindig vannak tétovázók, langyosak, akik egyelőre még csak diákok, mert bennük még nem mozdult meg a sorsdöntő csíra. Itt van aztán a jeles diákok kised csoportja. Ők minden tantárgyban kiválóak, de még korántsem biztos, hogy az élet nem követel-e majd tőlük olyasmit, ami nem volt a tankönyvben. Az eljövendő mérnökök, ügyvédek, tanárok mellett minden iskolában és osztályban akad néhány olyan fiú, akiket az iskola nem elégít ki, akik kitérnek a sorból, mert valami belső kényszer már az iskolapadban egy bizonyos irányba hajtja őket.

A mi osztályunkban egy-egy leendő festőművész és zeneköltő és négy költő-író-jelölt alkotta ezt a csoportot, a „zsenge zsenik” csoportját. *Kássa Gábor*ból sokszorosán díjazott festőművész lett, *Wedl Frigyes*, a hétsoros kottairás propagálója Bécsben elkallódott, *Bolgár Imre* mint a bécsi Radiowelt főszerkesztője fiatalon meghalt, miután előzőleg Madách „Az ember tragédiájá”-nak a bécsi rádió és Burgszínház-beli

előadását Mohácsi Jenő fordításában elősegítette, Csatkai József nem jutott túl az apró jelenetek írásán és az eszperantónak szentelte képességeit, Osgyán János, a zseniális parasztfiú szintén korán meghalt. Maradtam én, aki sokáig nem tudtam, mit válasszak: a festészetet vagy a szobrászatot, melyet a liceumban Bolgár Imrével együtt elsőknek míveltünk, a zenét vagy az irodalmat. Végül mind az öt társ korán elhunyt és nekem kellett megírnom a nekrológokat a Soproni Szemlében.

\*

Az ötödikes már valaki. Négy osztály tanulói vannak mögötte és ezek éppoly tisztelettel tekintenek fel reá, mint ő a felette lévőkre, különösen a nyolcadikosokra, akiknek keménykalapját már az érettségi aurája övezi. Főgimnazisták! A tanárok átérnek a magázásra, a pedellus már visszaköszön. Mindez bizonyos nagyképűségre kötelez, ám a cigarettázásra és a kávéházlátogatásra nem jogosít fel. Sőt! Jaj neki, ha Stromp tanár úr rajta kapta eme vétkek valamelyikén, nem is beszélve egy találkáról az esti homályban.

Komolyabb és nyomatékosabb színezetet kapott az iskolai élet. De odakünn, a profán életben is sűrűsödni kezdtek a sötétebb tónusok.

Látszólag minden rendben ment továbbra is, sőt az élet évről évre gazdagodott valami újjal. A petróleumvilágítást a lakásokban már felváltotta a villanyfény, amely mint kirakati fényforrás először Mangold Mór várkerületi cipőboltjában gyulladt ki, az Ikvahídon megnyílt az első mozi, a Hartmann testvérek Elektro-Bioskópja, ahol ötperces filmcsecsemők, Taschner zongorista hatásos aláfestésével az eljövendő „Hindu síremlék” és „Az ezerarcú ember” diadalútjára készítették elő az ámuló közönséget, közte minket, licistákat is. Babka Sáninak, az elegáns, pepitanadrágos bércocsitulajdonosnak gumikerekű fiákerbe fogott paripái a Várkerületen már nemcsak az utcákat tömlőből locsoló tűzoltók vízsugarától bokrosodtak meg, hanem a mind gyakrabban feltűnő automobilon benzinbűzös lármájától is. Megbámultuk Blériotnak Sopronban is kiállított repülőgépet, sőt az ámuló város tanúja lehetett a lóversenytéren az első soproni repülésnek is, amikor egy francia repülő-gróf ingatag biplánján kétszer elzúgott a nézők feje felett, akik nem sejtették, hogy milyen következményei lesznek néhány év múlva ennek a találmánynak a családok és a város életében. Tavasszal a nyitott ablakokból már nemcsak a „Szűz imája” és magyar ábrándok hangjai szórakoztatták a Deák téren korzózókat és a Vasárugyár munkásait, akik a park padjain lábosból kanalazták ebédjükét, melyet szomorú asszonyuk vagy fakó gyerekeik hoztak nekik, hanem recsegő gramofonhangok is.

Az élet felszíne még derűs volt. Vasárnaponként a katonazenekar harsány indulói feszegették a szűk utcákat a templomba masírozó katonák előtt, a térzenéken Lehár-egyvelegek andalították a rádióról még mit sem tudó közönséget, délután pedig bokorugró szoknyás kis cseléd lányok sétálgattak összefogódzva nyalka huszárokkal, kék honvédekkel, bőrszűknadrágos közösbakákkal és kávébarna dolmányos, kéklundrás tűzerekkel. Esténként Nyári Rudi cigányprimás húzta a magyarnótákat, és házassága egy grófkisasszonnyal Beniczkyné Bajza Lenke rózsaszínű regényeinek „realizmusát” látszott igazolni.

Lelkesedtünk a magyar iparpártolás gondolatáért és az ezt hirdető tulipán-mozgalomért, amely minden kabáthajtókát teletüzdelt zománcozott, aranyozott és hímzett, nemzeti színű tulipánokkal, mialatt a soproni háziasszonyok továbbra is Bécsbe szaladtak minden orsó cérnáért.

1909-ben megnyílt a régi, szép, de elavult színház magyaros utóda, és a homlokzatán látható ruhátlan női alak hónapokig lázas vitákat váltott ki az erényes soproniakból. Persze mi licisták is ott szorongtunk a malteraszgú, még gőzölgő nézőtér állóhelyén, amikor a „Tatárjárással” ünnepélyesen megnyitották. Benne lelkesedtük végig Móricz Zsigmond „Sári bíró”-ját, Bródy Sándor „Tanítónő”-jét, Lengyel Menyhért „Tájfű”-jét, Molnár Ferenc „Liliom”-át.

Aki ezekre az évekre mint a „rég jó idők” háborúba fulladt paradicsomára gondol, az csak a mindent megszépítő ifjúkor csalóka fényeit látja, az árnyakról pedig megfélekedzik. Pedig az ősbéke korszakának ama alkonyán gyorsan gyűltek és nőt-

tek az árnyak. Ady Endre és Móricz Zsigmond érzékeny lelke és kutató szeme érezte és látta a tornyosuló viharfelhőket, a mélyben élők hallották már a közeledő zúgást. Azonban az emberek többsége csak különös borzongásokat érzett, mint a test, ha kezd belázasodni. A belpolitikai helyzet elmérgesedett légköre, a kivándorlás nemzetpusztító körtünete, a tüntetések, sztrájkok, a nemzetiségi kérdés, a Tiszántúlon fellobbanó agrár-szocialista mozgalmak, a Monarchia széthullásának mind gyakrabban felbukkanó jóslata, az ántánt létrejött és Vilmos császár nagyhangú beszédei a „schimmernde Wehr”-ről — mindmegannyi kénes szagú szolfatárája volt az átforrósodó politikai talajnak.

Fent, a bécsi Burgban, Ferenc József még minden hajnalon odaült íróasztalához, ám mögötte ott sötétlett a komor Ferenc Ferdinánd türelmetlen árnyéka. Sokszor hallottuk ezekben az években a szülők sóhaját: „Amint a király meghal, felfordul a világ ... Mire ezek a fiúk katonasorba kerülnek, indulhatnak is a harcra...”

Mi mindaddig nem vettük komolyan a viharjeleket, míg 1908-ban a latinórába bele nem harsant a Boszniába induló 76-osok kürtje. Dermedten néztük a Líceum ablakából a felvirágzott menetszázadot és osztályfőnökünk, *Bothár Dániel* szeme elborult. Talán megjette, hogy néhány év múlva legkedvesebb fiát egy ilyen menetszázadban fogja utoljára látni. A háború ugyan akkor még nem tört ki, de megkezdődött az előzetes katonai kiképzés és mi ahelyett, hogy szombatunként a játszótérre mentünk volna füleslabdázni vagy hosszúmétázni, puskával a vállunkon a katonai lövödére vonultunk.

\*

Az iskolát most már az erő értelemmel mértük és kellemetlen oldalai ellenére is szerettük. Túlterhelésről a felsőbb osztályokban sem panaszkodhattunk, bár már több tantárgyunk volt, köztük a kézügyességet és a művészi ízlést fejlesztő szabadkézi rajz, a halk szavú művész-tanár, *Králik Gusztáv* nagy rajztermében, ahol az árnyékszabályozó függönyök mögött szenvedélyesen festettünk, sőt az utolsó két évben szobrászkodtunk is.

A tanítás módszere, de maga a tanterv is, távolabb állott az élettől, mint ma. Megmerevedett volt, reformra érett. Történelemben, irodalomban megállott a múlt század nyolcvanas éveinél, holott minket mindennél jobban érdekelt volna a saját korunk. A matematika tananyaga messze elmaradt a mai általános iskolák felsőbb osztályainak anyaga mögött. A tanárok többsége kimerten, szárazon tanított. Mi jobban szerettük volna, ha tárgyukat színesebben, szabadabban, lelkesedést keltően adták volna elő. Ezért szerettük *Nádassy Gyula* szellemes magyarázatait és *Bothár Dániel* csöndes humorát. Az igazi, szívünk szerinti tanárt *Marcsek Andor* tanárjelöltben ismertük meg, aki sajnos csak hat hétig tanított bennünket kiegészítőképpen, de ez alatt a rövid idő alatt a legközömbösebbel is megszerettette a magyar irodalmat, mert ahelyett, hogy a költők legszebb verseit tompa bicskával élve boncolta volna fel, úgy-hogy a végén csak egy halom kihűlt szó és mondatszerkezet nyomta a diák szívét, ő megóvta a költő gondolatának hamvát is és a vers szépségét óvatos szavakkal lelkünk viaszába nyomta. Gyors távozását senki sem fájlalta annyira, mint mi hatan, tehát az a bizonyos „művészcsoport”.

Mi akkoriban már a világirodalom minden távlatát felmértük és minden elérhető könyvet elolvastunk. A rengeteg megemésztetlen irodalmi élmény súlyosan nyomta az agyunkat, ám mi tovább terheltük Balzac-kal, Rostanddal, G. B. Shaw-val, Wilde-dal, Schnitzler „Körbe-körbe” című könyvével vagy Else Jerusalem „Szent Scarabeus”-ával.

1908-ban történt, hogy a fő-írójelölt, Bolgár Imre, egy reggelen valami új folyóiratot csúsztatott át a pad alatt hozzám. A *Nyugat* első száma volt. Most már Dosztojevskij, Gogol, Tolsztoj, Ibsen és Strindberg komor világát Ady Endre, Babits Mihály, Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső látomásaival vegyítettük, és mivel hallatlan szomjúságunkat még ez sem oltotta teljesen, rávetettük magunkat a renaissance és a hazai festők, majd a francia impresszionisták képeire, Rodin és Meunier szobraira, — mindenre, aminek csak valami köze volt a művészetekhez. A felfedezők boldog

izgalmában teltek ezek az évek, sokszor bizony az iskolai munka rovására.

Ez a mi kis szellemi imperializmusunk némileg elkülönített bennünket a többiek-től, akik a kötelező olvasmányokon kívül legfeljebb Jókait, Mikszáthot vagy Sipulusz humoreszkjeit olvasták, persze a pikáns Kis élcslap mellett, de közben egy-egy Nick Carter-krimit sem vetettek meg. Szerényebb igényeikért nem néztük le őket, csak nem értettük, hogyan elégedhetnek meg ennyivel, amikor az emberi szellem végtelen távlatai előttük is nyitva állanak. Ők éppolyan értetlenül csipkedtek bennünket olvasási mániánkért és bőséges elégtétel volt számukra, ha a latin- vagy számtanórák dolgozatírásánál az ő segítségükre szorultunk.

\*

Sopron iskolái mindig az ország legjobb iskolái közé számítottak. Ez az értékelés egyaránt vonatkozott a két humán gimnáziumra, a Líceumra és a Bencés Gimnáziumra, valamint az Áll. Főreáliskolára és az összes többi iskolára. Különbőség legfeljebb abban adódott, hogy a többi főleg a városi fiúk iskolája volt, míg a Líceum a falut és a várost egyesítette, keresztmetszete tehát más volt. A valláserkölcsi nevelés valamennyiben fontos szerepet töltött be, ehhez kapcsolódtak a különböző tilalmak, melyeket nem volt könnyű áthágni. A leányközépiskolákat még szigorúbb fegyelem hatotta át, koedukáció elképzelhetetlen fogalom volt, éppúgy a süldőlányok nyílt cigarettázása. A férfifodrászoknak is több dolguk volt, mint ma, a vállig omió hajak korában.

Azokban az években a Líceum átmenetileg hullámvölgybe került, mert a régi, kiváló, de kioregedett tanárok közül néhányan nyugalomba vonultak, az újak pedig még kibontakozóban voltak. A szilárd tengelyt a középkorúak alkották: *Gecsányi Gusztáv, Hollós János, Rosta Ferenc, Nádassy Gyula, Stromp Gyula, Szabó József, Králik Gusztáv, Hollósy Kálmán, Spanner Géza, Hetvényi Lajos*, míg *Dala Jenő, Szabó Kálmán, dr. Ruhmann Jenő* az új generáció képviselői voltak.

A Líceum mögött ott magaslott több száz éves múltja, és a magas kor mindig tiszteletet ébreszt. Mint az első soproni magyar iskola és a magyar nemzeti eszme évszázados ápolója, a Líceum Sopron életében különleges helyet vívott ki magának. Ezt a hírnevet még tetézték belső intézményei: a *Líceum Deákkúti Vármegyéje*, a *Líceumi Magyar Társaság*, a *Gyorsírókör*, a *Zenetársaság* és az *Iffúsági Olvasókör*, valamint híres könyvtára, benne a könyvritkaságok egész sorával.

A *Deákkúti Vármegye*, az alkotmányos életre való előkészítésnek ez az egyedülálló példája ugyan már 1883-ban megszűnt, de áll maga a Deákkút az erdő mélyén, ahova az érettségizők május elején kivonulnak, hogy elbúcsúzzanak az ősi iskolától és tanáraiktól, és a hagyományos deákkúti serleget ürítve hűséget fogadjanak az iskolának és a hazának.

A licistavoltot teljessé csak a költő Kis János és társai által 1790-ben életre hívott „kis akadémia” tette. Az ötödik osztállyal kezdődött a tagság és vele azoknak a szombat délutánoknak sorozata, amikor mint előadók, bírálók vagy egyszerű hallgatók részeseivé lettünk annak a szellemnek, melyet a *Magyar Társaság* képviselt.

Hogy mi volt a Magyar Társaság, azt két nagynevű tagjának vallomása világítja meg legjobban. *Torkos László*, az 1939-ben, százéves korában elhunyt költő, a Magyar Társaság Bach-korszakbeli feladatát hosszú költeményben méltatta. Ennek egy versszakasza így hangzik:

Dermedt kor zordon éjszakáján  
Szent oltárt vettünk körül,  
Élesztve lángját lankadatlan,  
Hogy hajnal keljen fényiből.  
Kiolthatatlan lángolással  
Szeretni hont és nemzetet,  
Nemes versenyben lelkesíté  
Egymást vezető és vezetett!

Zsiri Miklós, a finn-ugor nyelvész 1912-ben maturált és 1954-ben meghalt egyetemi ny. r. tanára ezt írja:

„Akkoriban nem is gyanítottam, ma azonban már világosan látom, milyen egyéniségalkító hatása volt a Magyar Társaság szellemi légkörének. Egyikünk többet, másikunk kevesebbet, de mindegyikünk kapott valami értékes ösztönzést, nemes sugallatot, hasznos útravalót. Mindegyikünkben felébredt licista voltunk öntudata, s mindegyikünknek meg kellett szivlelnie a társas együttélés, a közös munka fegyelmező tanulságait.

... a Társaság ismertette, szeretettette meg velem a könyvet és a tudományos munkát. Mai szemmel nézve ugyan meglehetősen szegényesnek látom hajdani könyvtárunkat, de előttünk így is kincseket tárt fel, de ilyen elnyűtt állapotban is alkalmasnak bizonyult arra, hogy a detektív-ponyva fertőzetétől és a tankönyvbőlcsesség cellájából a korlátlan ismeretek és győzelmes gondolatok verőfényes ígéretföldjére szabadítson ki bennünket. A szűkösön világított olvasóteremben friss levegő csapott arcunkba, fénycsóvák gyúltak fel, távlatok nyíltak meg szemünk előtt, amint önfeledten habzoltuk az egészség, szépség és igazság ígéit. Hány és hány ezer fiatal lelket menthetett meg a könyvtár szentélye! — Az olvasmányok, tanulmányok nyomán jelentkező érdeklődést a Társaság felolvasó ülései és pályázatai érlelték tette: egymással versenyre kelve ontottuk a »szépirodalmi remekeket« meg a »tudományosabbnál tudományosabb« értekezéseket. Nem számít, mit értek ezek a zsengek, az a fontos, hogy dolgoztunk, hogy hittünk az önként vállalt munka becsületében, hogy megigézett bennünket a legmagasabb rendű eszmények szolgálatának becsülete!”

A szellemi életnek egy másik fontos ágát ápolta az 1869 óta működő *Líceumi Zenetársaság*. Szerdai estein kis házi hangversenyek keretében magánszámok, kamarazenedarabok és az akkoriban kedvelt melodramák kerültek előadásra. Minden szám után a kijelölt bíráló ismertette a zeneszerző életét és művét, s megbírálta az előadást. Így a mindig nagy számban egybegyűlt licisták szinte észrevétlenül megismerték a zeneirodalom nagyjait és zenei ízlésre tettek szert. Iskolai ünnepeken a Zenetársaság zenekara, Wedl Frigyes osztálytársam vezetésével nagyobb zenekari művekkel is megbirkózott.

Abban az időben már 43 éves volt az 1865-ben alapított *Líceumi Gyorsírókör*, az ország legrégebb vidéki gyorsíróköre. A VII. és VIII. osztályosok tanították a többieknek, tanári tisztelettel övezve, ezt a későbbi életünkben oly hasznos tudományt. Hogy milyen eredménnyel, azt az országos versenyek első díjainak sora és azok a tanulók bizonyítják, akik később az ország gyorsírói között vezető helyet foglaltak el. A kör egyik legszebb teljesítménye volt az ifjúság által szerkesztett és autografált, országosan ismert, gyorsírásos folyóirat, a „Soproni Gyorsíró”, amelynek egy-egy száma elérte a 20—24 oldalt.

Mi volt a titka e három intézmény életerős fejlődésének? Az, hogy bennük a diákok teljes önkormányzatot élveztek. Maguk választották a tisztségviselőket, sőt még a tanár-elnököt is. Kitűnő iskolája volt ez a felelősségtudatnak.

A *Líceumi Olvasóköri* különösen a szegényebb diákoknak volt áldásos. Télen jól fűtött teremben olvashatták az összes számottéví újságokat és folyóiratokat, használhatták az ifjúsági könyvtár agyonolvasott könyveit, sakkozhattak, dominózhattak és jól érezhették magukat.

Míndezen a kitűnő berendezések erős gátjai voltak a léhaságnak. Bár a *Líceumi Diákokotthon* akkor még nem volt meg, a nem szüleiknél lakó vidéki diákok mégis bizonyos ellenőrzés alatt állottak, de védte őket a beléjük nevelt felelősségtudat is.

\*

Egy kornak a rajzhoz hozzátartozik az öltözködésnek, illetve a divatnak felvázolása is.

A *Líceum* környékén és udvarán feltűnően sok volt a térdig érő fekete kabátba, az úgynevezett „ferencjós-kabáta” öltözött, keménykalapos fiatal ember. Ezek a *Líceum* hátsó traktusában működő Evang. Teológia hallgatói voltak, akik választott hivatásukhoz illő komolysággal jártak a licisták között. Egyikük *Nagy Lajos*, a későbbi

költő-pap volt, *Gyóni Lajos* költőnek, az akkori soproni lapszerkesztőnek barátja. Gyónit gyakran láttuk a Líceum udvarán, később meg is ismerkedtünk vele, ami néhány neki kölcsönzött, de vissza nem kapott könyvembe került.

A főgimnáziumi nagydiákok már öltözködésükben is felnőtteknek látszottak, mint mai, farmernadrágos, fürtös utódaik. A hatodik osztálytól kezdve a legtöbben keménykalapot, „kobakot” hordtak és télen-nyáron hosszú csónadrágot. Ez már maga is fokozott komolyságot adott megjelenésüknek, amit még tovább fokozott a kor hajlama a sötét színű ruhák iránt. Mai szemmel nézve kegyetlen és egészségtelen divat volt a századeleji évad divatja. A legkínosabb ruhadarab az ing. Ez a kemény vagy félkemény mellű fehérenemű a fényesre vasalt 5—7 cm magas gallérral, az ugyancsak bádogkeményre vasalt kézelőkkel és a hozzájuk tartozó különféle fém- és csontgombokkal az öltözködést önsanyargatássá tette. A gallérhoz készre varrott, felcsatolható nyakkendő járt, amely csak lassan engedett tért a szabadkötésű nyakkendőnek. Még a nyári melegben is ez az öltözet volt kötelező, azzal az enyhítéssel, hogy a magas mellény helyett félmellényt vagy széles bosnyák övet hordhattunk, és a posztókabátot lüszter- vagy vászonkabátra cserélhettük. Shortot viselni a legmerészebb sem mert volna. Cipőben a magas szárú fűzős, gombos vagy cúgos cipő uralkodott. A nyári kalap a puha panama-szalmakalap vagy a ma már nevetségesnek ható kemény Girardiszalmakalap volt. Nyitott gallérú inget csak a legádázabb kánikulában és kirándulásokon lehetett viselni.

Még esztelenebb volt a női divat a földet söprő szoknyával, a befűzött darázsderékkel, a sonkajakkal és az ornitológiai díszekkel agyonhalmozott, keréknagyságú kalapokkal.

Mindez azt eredményezte, hogy minden ember jónéhány évvel idősebbnek látszott, mint valójában volt. A 30 éves nő és a 40 éves férfi, aki sok esetben még szakállt is viselt, legalább tíz évvel idősebbnek hatott. Mintha maga az öltözködés is azt hirdette volna, hogy ez a kor elaggott, ideje lejárt.

No és a sport, a maiakélet oly fontos tényezője? Nekünk is fontos volt, de nem annyira, mint a maiaknak. Szerettük a tornaórákat a nagy, jól felszerelt tornacsarnokban, a játékdélutánokat kint az erdőn, a líceumi játszótéren, a korcsolyázást a Bakter-pálya sersistgő ivlámpái alatt a mai egyetemi kollégium helyén, a „Jégkeringő” szárnyaló dallamára, vagy a Papréten verkliszó mellett. Sportolásunk gerince a szabadgyakorlatok mellett a szertorna volt, a nyújtó, korlát, gyűrű, ugrómérce és ló lehetőségeinek minél tökéletesebb kihasználása. A főlényesen végrehajtott „gipp”, a nagy kelep vagy pláne a halálforgás a nyilvános vizsgán, a lányok szeme előtt, majdnem felért a Magyar Társaság irodalmi díjának elnyerésével. Tornadresszünk is volt: sötétkék trikó fekete nyakkal, hozzá kék-fekete zoknésapka, hosszú, sötét nadrág és gumicipő.

A század első éveiben kezdődött annak a sportágnak a diadalútja, amely ma az óvodás- gyerektől a nagyapáig az emberek nagy tömegeit lázban tartja: a labdarúgás. A SFAC első mérkőzéseit a kezdetleges Anger-pályán a bécsi Cricketerekkel és más idegen csapatokkal mi is végigizgultuk a kölyökhadban. Később segítünk a Sörgyár mögötti új pálya építésénél, azonban a lábaink ezt a nemes tornáját csak titokban űzhettük, mert a Líceum igazgatósága a futballozást egy-két lábtörés után betiltotta.

\*

Közben 16—17 évesek lettünk, és az élet mindig meglepőbb oldaláról mutatkozott be. Eljött az idő, amikor mi is elővettük óra alatt a zsebünköt és a Líceum agyonfaragott padjait, a hagyományokhoz híven, titokzatos kezdőbetűkkel gyarapítottuk. A nyugtalan kóborlások kora volt ez. Az iskolai órarendnél fontosabb lett egy másik órarend, amely azt mutatta, hogy a kedves mikor jelenik meg az ablakban, mikor indul zongoraórára és mikor csatlakozhatunk hozzá anélkül, hogy Stromp tanár úr vagy az egyébként mindenütt jelenlévő gardedám figyelhetné pirulásainkat. Kétszer hetenként Tóth Antalné tánciskolájában töltöttünk boldog-boldogtalan esti órákat és a keringők, polkák és egyéb illedelmes táncok közben hallgattuk el azokat a vallomásokat, amelyeket mindenáron el akartunk mondani. Megtakarított uzsonnapénzünkön



vett piros szekfűcsokrokat küldözgettünk a kedvesnek, melyekért cserébe vörös csárdáskendőt és — különösen szerencsés esetben — selyemszalaggal átkötött hajfűrtöt kaptunk. Ártatlan trubadurszerelmek voltak, ezek. Az illúzió bizonytalan álmaiból táplálkoztak és legfeljebb meg-meglibbentették a rózsaszínű fátylat. Találkozás a Várkerület macskakövein a gázlámpák fényében vagy a Zeneegyesület hangversenyein, az Irodalmi és Művészeti Kör előadóestjein, a színházban, nyáron az Erzsébet-kert sétáló tömegében — ezek voltak a latin mondattan és a fizika veszedelmes versenytársai. Ha pedig sikerült néha-néha a megértő gardedámot rávenni, hogy eljőjön velünk az Electro-Bioscopba, ahol a sötétség leple alatt kéz a kézre találhatott, akkor másnap *Spanner Géza* tanár úr fejszóvalva hallgatta a zavaros feleletet. Ilyenkor a búcsúzásnál a kapu alatt titokban kapott csók után elhalványodott Petőfi legszebb verse is.

\*

A licistaélet évről évre visszatérő fénypontja és a nagyleánysorba kerülő soproni kislányok első nagy bálja a hagyományos licista-bál volt.

Január utolsó szombatján a Kaszinó összes termeiben a líceumi ifjúság volt az úr. A béke minden szépsége és áldása, az ártatlan öröm sugárzása és bája lengte be a díszes termeket. Kábító fényt árasztottak a hatalmas csillárok, és a délszaki növényekkel díszített, vörösszőnyeges fölépcsőn a baljós jövő gyanútlan nemzedéke hullámzott a nagyterem felé, ahol estélyi ruhás nagydiákok fogadták a mamákat és mellcsokros lánykáikat. A Líceumi Zenetársaság nagy vonószekere, diákdirigense vezetése alatt, egy operanyitánnyal vezette be az ünnepi műsort, amely mindig kétszer olyan hosszú volt, mint az ifjúság szerette volna. De egyszer végeszakad a leg-hosszabb műsornak is, a bársonypamlagokat a falak mellé tolják a tükrök alá, a pódiumon elhelyezkednek a zenészek, és a „cigányvajda”, aki nyolc évvel ezelőtt mint félénk falusi fiúcska került a Líceumba, most a világhi biztonságával megadja a jelt a nyitócsárdásra.

Egybeolvadnak a fényes parketten a habos leányruhák üde színei a táncosok sötét ruhából elővillanó ingmelleivel, lobognak a rendezők selyem vállszalagjai a magasban derengő freskók alatt, és az üvegprizmák szikráiban önfeledten, de az etikett szigorú szabályai szerint megindul a tánc. Lekérés nincs. A lányok néhány kör után visszatérnek a mama oltalmába, ahol a következő táncos meghajlással táncra kérheti őket. Két tánc van, melyeket végig egy pár táncol: a szerelmi vallomás rangjára emelt második négyes és a szupécárdás. Akinek a kiválasztott megengedte, hogy a mellre függesztett táncrendbe a két tánc mellé a nevét írhasssa, az már hivatalosan elismert udvarló. Ő kapja a piros csárdáskendőt, és a vacsoránál a család asztalánál ülhet.

A második négyes a bál tetőpontja. A rendezők kissé zalai vagy vasi zamatú francia vezényszavaira fejlődnek és alakulnak az operamelódiákból összeállított zene hangjaira a tánc figurái, hogy aztán a francia négyes fináléjában a főrendező diadalmas vezetésével az egybekapaszkodott emberlánc végiglejtse a Kaszinó összes termeit, a földszinti termekben kártyázó apák közt le a pincébe és onnan fel a padlásig. A négyes méltó párja a másfélórás, végkimerülésig táncolt, szíveket olvasztó és ingallérokat puhító virtustánc, a szupécárdás volt.

Utána nemsokára a Kurucdomb felől virradni kezd. Visszahívhatatlanul elmúlt valami szép, tiszta, feledhetetlen.

\*

Amikor 1911-ben, hajnalban kialudtak a diákbál csillárjai, líceumi életünk utolsó szakaszába léptünk. Elérkezett az utolsó félév, az érettségire készülés fojtogató ideje. Az osztályt még erősebben egybekovácsolta a közös veszélyben a barátság ereje. Éreztük, hogy júniusban az a közösség, amely nyolc éven át a jó humusz erejével táplált, annyifelé bomlik, ahányan vagyunk. S bár akkor még úgy látszott, hogy mindnyájunk előtt nyitva áll a biztos boldogulás útja, a politikai égbolt alján végigfutó villámok mégis rosszat sejtettek. A magyar parlamentben a képviselők tintatartókat dobáltak egymás fejébe, Afrikában kitört a marokkói válság, Tripoliszban háború volt.

Aztán eljött a nap, amikor *Buthy Dénes* főpedellus kicsöngette az utolsó órát. Már nem diákok voltunk, hanem maturánsok. A nyolc évet nem zárta le a ballagás édesbűs szertartása. Minden ünnepélyes záróakkord nélkül, virágtalanul búcsúztunk padjainktól. És míg mi az Erzsébet-kert vadgesztenyefáinak porcelántornyos virágai alatt lázasan tanultunk, a Líceum ifjúsága a záróünnepély után szerteoszlott, és mi egyedül maradtunk a kongó épületben.

Június utolsó napjaiban azután ötös csoportokban ott álltunk a második emelet boldog rajzórák emlékével telített termében az érettségi bizottság keresztültüzében, hogy fekete szalonkabátjainkban főve számot adjunk nyolc év munkájáról.

Néhány órával később „éretten” léptünk ki a Széchenyi terre.

\*

Az Erzsébet-kerti kioszkban lezajlott érettségi bankettel véget ért valami és megkezdődött valami. Ami véget ért, arról azt hittük, hogy csak a gondtalan diákkor volt, ami megkezdődött, arról azt reméltük, hogy az a gazdag férfikor lesz.

Alig három évvel később már tudtuk, hogy amit szertefoszlani láttunk, az a felszínes béke folyton vékonyodó takarója volt végzetes hibák, bűnök és igazságtalanságok gomolygása felett, ami pedig megkezdődött, arról már sejtettük, hogy az a nagy változásoknak és szenvedéseknek, az embertelenségeknek korszaka lesz, melyet egy új világ fog felváltani.

Beléptünk a világháborúk és forradalmak, az összes értékek átértékelésének korába — az atomkorszakba.

## KISEBB KÖZLEMÉNYEK

*Fried István:*

### A „Külföld” című soproni folyóirat szlavisztikai anyaga (1879)

A magyar szlavisztika történetének<sup>1</sup> térképén még sok a fehér folt. Első lépésként — a múlt részeredményeinek összegyűjtésével párhuzamosan<sup>2</sup> — tisztázni kellett, hogy a szláv rokonszenv nem azonos a tudományos igényű szlavisztikával. Tehát a Dugonics- vagy a Kazinczy Ferenc-hagyatékban föllelt szlovák dal, illetve a Kazinczy-Mušicki-kapcsolat nem jelzi a magyar szlavisztikai kutatás megindulását. Még Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor dolgozatai is legföljebb előtörténetként foghatók föl, hiszen rendszerint nem önálló munkáról, inkább másodkézből vett ismertetésről van szó. A kezdetek mégis az 1810-es esztendőkre tehetők, Jankovich Miklós és a soproni líceumban három évig tevékenykedő Rummy Károly György már tudatosan törekszik a szlavisztika (kis túlzással leírhatjuk: Kelet-Európa-kutatás!) művelésére, főleg művelődéstörténeti (valamint nyelvészeti, történeti) értekezéseikben jelentős mennyiségű szlavisztikai irodalmat dolgoznak föl; s ha nem is adnak lényegesen újat

<sup>1</sup> Angyal, Andreas: Der Entwicklungsgang der Slawistik in Ungarn. Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Univ. Jena, 1956/57, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 1-2, 69-83; Sziklay László kiegészítéseket tartalmazó recenziója: Irodalmi Füzetek 1957, 184-188.

<sup>2</sup> Hadrovics, László: Jugoslovenske studije u Madjarskoj poslerata, Jugoslovensko-madarska Revija 1940, Br. 2; Gál, István: Jugoslovenska orientacija madjarske historijske nauke (1920-1940). Uo.; Sziklay László: Die slowakische Literatur in der ungarischen Literaturwissenschaft. Bp., 1942; Gál István (szerk.): Ungarn und die Nachbarvölker, Bp., 1943.; Uő. (szerk.): Magyarország és Kelet-Európa. Bp., 1947.

a nemzetközi szlavisztika számára, egyrészt jelen vannak a közép-európai szlavisztikai közvéleményben, másrészt adalékaik nem hagyhatók figyelmen kívül még ma sem.<sup>3</sup> Mindkét tudós munkásságának ez az oldala is igényelné az eddigieknél alaposabb földolgozást.

Az összehasonlító irodalomtörténetírás népszerűsödésével,<sup>4</sup> Erdélyi János, Ipolyi Arnold, Arany János úttörő munkáinak hatására, a XIX. század második felében egyre több kutató igyekszik vizsgálódásait az összehasonlítás területére is kiterjeszteni. A világirodalom megannyi jelenségének birtokba vétele a műfordítások megszapordásában (Szász Károly, Győri Vilmos, Arany János és László), az összehasonlító filológiai egyre szélesebb kört felölelő művelésében lesz közönségnevelően eredményessé. Hadd figyelmeztessünk az Egyetemes Philológiai Közlöny 1877-es, az Összehasonlító Irodalmi Lapok 1878-as megjelenésére. Ebből a folyamatból a magyar szlavisztika is — bár a germanistikához képest jóval szerényebb lehetőségekkel — kivette a részét. A kutatás földértette, hogy 1849 óta Ferenc József előadásaiban a pesti bölcsészeti karon is szóhoz jutnak a szlavisztikai stúdiumok;<sup>5</sup> a történettudományban Zsilinszky Mihály ad ki cseh és szlovák vonatkozású anyagot, a folklórban Szeberényi Lajos, Kondor Lajos, Széll Farkas cseh, szlovák, morva, szerbhorvát fordításai, ismertetései, összehasonlításai jelentik az új szint; az irodalomtudományból Riedl Szende és Szeberényi Lajos cseh, orosz tárgyú közléseit említjük. A XIX. század második felében indul el pályáján Thallóczy Lajos, kinek jugoszlavisztikai munkássága messze túlnő az országos kereteken, segítségét Vatroslav Jagić is igényli, s hadd említsük még Strausz Adolf nevét, kinek a bolgár folklór összegyűjtésében van múlhatatlan érdeme.

Ebbe a sorozatba (melynek vázlatosságára s némileg még esetlegességre figyelmeztetünk!) illeszthető bele a *Külföld* című lap tevékenysége, mely ugyan nem kizárólag szlavisztikai érdekű; de épp e területen értékelhető a leginkább pozitívan. A szlavisztikai tárgyú ismertetések, recenziók, tanulmányok a leginkább eredetiek, önálló véleményt tükrözök, a legfontosabbak.

A folyóirat Sopronban jelent meg, az első alkalommal 1879. január 15-i keltezésel, valójában már 1878 karácsonyára az olvasó kezébe került. Havonta egy alkalommal, összesen 12 füzet kapott nyomdafestéket. A helytörténet kissé elhanyagolta, s ha számon is tartja, legfeljebb úgy mint a város első magyar nyelvű folyóiratát.<sup>6</sup> A tudománytörténet merész kísérletként kell, hogy értékelje a két derék szerkesztő (Moller Ede és Újvári Béla) igyekezetét. A két főreáliskolai tanár nem akart kevesebbet, mint a világirodalom s a korszerű irodalomtörténetírás üzenetét fölfogni s továbbítani; Sopronból kilátni a modern törekvésekre. Ezért akart a két szerkesztő (kik közül Moller Ede a soproni újságírás egyik jelessége, a „Sopron” című hírlapnak egy ideig irányítója) világirodalmi érdeklődésű műhelyt teremteni, melyhez a kereteket egy színvonalas tanári testület, a főreáliskola tanári szobája adta. 1873 óta itt működött Kárpáti Károly, az említett iskola történetírója<sup>7</sup>, ki sokat tett a soproni irodalmi és művelődési kör megteremtéséért, fölvirágzásáért. E kis kör tagja volt Bella Lajos, a soproni művelődési élet fontos szereplője. Ehhez a szűk társasághoz tartozott a galíciai származású Fialowski Lajos, kit a diákok botanikusként tiszteltek, a „Külföld” olvasói pedig a lengyel irodalom szakértő népszerűsítőjeként tartottak számon. Ez az öttagú baráti kör páratlan buzgalommal igyekezett azon, hogy a magyar szlavisztikának a korban leginkább számottevő munkatársait megszerezze a lap számára. Valószínűleg egyetemi, illetve fővárosi ismeretségek révén jutottak el Wagner Lajoshoz,

3 Fried István: A magyarországi szlavisztika kezdeteihez. *Helikon* 1964, 295–301.

4 Vajda György Mihály: A magyar összehasonlító irodalomtudomány történetének vázolata. *Világirodalmi Figyelő* 1962, 325–373.

5 Sziklay László: A szlavisztikai kutatás irodalomtörténetírásunkban és a felsőoktatás. *Felsőoktatási Szemle* 1957, 39–47.; Kniezsa István: A magyar szlavisztika problémái és feladatai. *MTA Nyelv- és Irod. tud. Oszt. Közl.* 1958, 69–90.; Gál István: Sárkány Oszkár. *Irodalmi Szemle* (Pozsony) 1968, 148–150.

6 Berecz Dezső: Moller Ede. *SSz.* 1939, 328–337. (Moller Ede arcképével).

7 Kárpáti Károly: A soproni magyar kir. állami főreáliskola története. Sopron, 1896.

az első magyar Šafárik-monográfia szerzőjéhez;<sup>8</sup> talán a munkatársul kiszemelt, de cikket nem küldő Gáspár Imre közvetítette Daniel Bachátot, a szlovák költő-író, a Kisfaludy Társaság tagját; a délszláv népköltészet szorgalmas bűvára, Radics György is írt néhány fontos közleményt, de cikkel jelentkezett Mezei Ernő, a tekintélyes politikus, a nemzetiségi kérdésben Mocsáry Lajos híve; Feleki József, a kor érdemes műfordítója.

Leírhatjuk: a pesti egyetem szláv filológiai előadásai első eredményét látjuk a lapban: Kárpáti Károly is, Wagner Lajos is ezeken az előadásokon szerezték (illetve tökéletesítették) cseh és szlovák nyelvismeretüket; itt fordult érdeklődésük erőteljesen a szláv filológia felé. Más kérdés, hogy Kárpáti, ennek a folyóiratnak cseh-szlovák „lektora” tulajdonképpen csak mellékesen foglalkozott a szlavisztikával (német-magyar szakos tanár volt), Wagner Lajos számára pedig a szlavisztika egész életre szóló programmá vált, sőt a cseh—magyar irodalmi kapcsolattörténeti kutatás egyik elindítójaként is számon tarthatjuk.<sup>9</sup>

Kiszámítottuk a folyóirat szlavisztikai közleményeinek számát. Eszerint: 2 általános jellegű nemzetiségpolitikai cikket találtunk, illetve 2 általános szlavisztikai kézikönyv recenziójára került sor. Továbbá: 4 lengyel, 2—2 szlovák-cseh, 3 délszláv és 1 orosz tárgyú írás látott napvilágot. E 15 írásból ugyan csak 4 önálló értekezés, a többi recenzió, ismertetés, vitacikk; ez utóbbiak sem kevésbé fontosak, hiszen a szláv irodalmak kiemelkedő képviselőiről (illetve: képviselőitől) olvashatunk (Jungmann, Branko Radičević, Čelakovský, Samo Chalupka, D. Bachát, Krasznewski, Slowacki nevét említjük s e seregszemle bőségesen igazolhatja állításunkat). Amit még számításainkhoz hozzátehetünk: nem egy-egy alkalomszerű megemlékezésről, egy-egy magános alkotó jószándékú kezdeményezéséről van szó. A 15 írás 8 különböző szerző műve; tudatos szerkesztői szándék irányítja a lap szlavisztikai tájékozódását (melyet frissnek is nevezhetünk), s ha nem is szólhatunk teljességről, de sokoldalúságról feltétlenül. Bántó hiány a russisztika szinte teljes elmaradása. Csupán egy inkább politikai érdekű publicisztikai gyűjtemény recenziója kap helyet az ekkor már az európai élvonalban elhelyezkedő orosz irodalomból. Ám ez a lap polonofil irányzatával is magyarázható, Fialowski Lajos nemcsak a lengyel irodalmat, hanem az egész magyar társadalmat, közvéleményt átható lengyel rokonszenvet is képviseli, mely sokszor egyoldalúan szemlélte az orosz kulturális eseményeket, nem választva el az orosz irodalom jeleseit a cári expanziós törekvésektől. Előleges elemzésül a népszerűsítésre törekvést s a legjobb cikkekben a tudományos igényt állapítjuk meg. Ez az igény párosul a közönségre tekintéssel, a szó legjobb értelmében. A szerzők tudják, hogy az olvasóközönség nem rendelkezik a szlavisztikának még az alapismereteivel sem. Ezért úgy fogalmaznak, hogy az ismeretterjesztés szándéka is érvényesüljön, de a tudományos igény se szenvedjen kárt. Jórészt magyarra még le nem fordított, az átlagolvasó előtt ezért kevésbé ismert művekről, alkotókról esik szó. Ennek tulajdoníthatjuk az epikus és a drámai alkotások részletes „tartalmi” ismertetését; ezért kerül részletesen sor olyan jelenségek, mozzanatok tárgyalására, melyek már akkor közhelynek számítottak a szlavisták előtt. A cikkek, ismertetések terjedelmét korlátozta a folyóirat vékony füzet-jellege. Ennek ellenére — különösen Fialowski Lajos dolgozataiban — nem találkoztunk felületességgel, odavetettséggel; ha olykor az összehasonlítások ötletszerűek s ennek következtében vitathatók, kevésbé szerencsések is.

Nem beszélhetünk — a cikk szerzőiről szólva — semmiféle irodalomtudományi iskoláról (1879-ben vagyunk!), a cikkek és ismertetések jórészt *leírók*, gyakorlati és nem elméleti célt szolgálnak; inkább népszerűsítenek, mint fölfedeznek; érdemük leginkább a magyarul megszólaltatás. A „Külföld” nem kimondottan tudományos lap,

<sup>8</sup> Prazák, Richard: K jubilejní safaríkovské literature. Sborník práci filosofické fakulty Univ. J. E. Purkyne v Brne, 1962, D 9.

<sup>9</sup> Csak néhány dolgozatát említjük: Staré Noviny. Pesti Napló 1879, Nr. 186; Petőfi a csehknél. Koszoru 1879; Miklosich und die magyarische Sprachwissenschaft. Pressburg und Leipzig, 1883 stb.

ha a tanulmányokat néhány lábjegyzet kíséri is, találóbbrak éreznék az esszé-megjelölést, ha nem küszködnének a szerzők egyszer-mászor fogalmazásbeli-terminológiai problémákkal. Ugyanis a magyar szlavisztika még csak ezután jutott a magyar nyelvű terminológia megteremtésének lehetőségéhez. Az alapfogalmak tudatosítása sem könnyű feladat, s nem a szerzőkön múlt, hogy ez a két általános szlavisztikai jellegű cikkben nem sikerülhetett. A folyóirat 12 száma (melyből egy *kettős* szám) csak a lehetőségeket rajzolta föl; azt bizonyította, hogy kellő szerkesztői irányítással meg lehet teremteni a magyar szlavisztikát is. A lap megszűnése után a lehetőség is megszűnt, nem akadt szerkesztő, aki a szlavisztika iránti érdeklődést e célra irányította volna. S mikor a XX. század elején megjelenik az Egyetemes Irodalomtörténet, a szláv irodalmak fejezeteire csak magyar szerkesztő (Asbóth Oszkár) akad, de magyar szerzőt már nem találunk.

Ezért értékes számunkra a „Külföld” szlavisztikai anyaga, ezért érdemli meg a figyelmes vizsgálódást, ezért kell szólunk róla.

Az általános szlavisztikai cikkek tulajdonképpen ismertetések. A szerző: Wagner Lajos, ki először a grazi egyetemi tanár, Gregor Krek munkáját ismerteti, majd Čelakovský könyvéről szól.<sup>10</sup> Az első ismertetésben Krek kézikönyvét méltatja, s a magyar szlavisták figyelmébe ajánlja. Büszkén említi, hogy a budapesti egyetemen is van szláv tanszék, „csekély számú, de buzgó hallgatóval.” De nincs irodalomtörténeti kompendium, melyet a hallgatók tanulmányozhatnának. Ez a könyv a főttebbi célt szolgálja. Fontosabb számunkra a Čelakovský-mű recenziója. Az a mód, ahogy Čelakovský szlavisztikai kutatásainak jelentőségét kiemeli (némileg meglepetést kelt, hogy nem beszél költői-fordítói tevékenységéről!), figyelemre méltó, még akkor is, ha néhány megállapításával vitatkozik. A szláv irodalmi kölcsönösség ábrándjában hívő cseh költő-tudós jó oldalait így méltatja: „szorgalmas tanulmány szülte sokoldalúság a szép előadás”; de szemére veti — higgadtan, tárgyilagosan, a legkevésbé sem apologetikusan —, hogy „hiányzik benne a historicushoz illő nyugodt objectivitás.” Mindezt azért emeli ki, mert Čelakovský — a kor szlavista fölfogásával egybehangozóan — a magyar honfoglalásban a szláv egységet akadályozó tényt látott. Wagner a kutatótól azonban azt követeli, hogy ne álljon meg a cseh író 1852-ben alkotott munkájánál, vesse össze a szlavisztika azóta megtett útjával, s többek között Miklošić, Hattala és Krek műveire hivatkozik.

Ez a tárgyilagosság jellemzi az érzékenyebb kérdéseket megpendítő cikkeket. Már a reformkorban, főleg Wolfgang Berg röpirata körül elkezdődött a vita, mely szerint Magyarországnak a Németország és Oroszország közti küzdelemben az egyik félhez kell csatlakoznia.<sup>11</sup> S bár a „Külföld” témái közül kizárja a napi politikát, mind Panajev publicisztikai gyűjteményét, mind a már címével is a témát jelölő „Soll Ungarn zu Deutschland, oder zu Russland stehen” című röpiratot ismerteti.<sup>12</sup> Az orosz publicista művét a lengyel származású Fialowski Lajos bírálja, s ez a tény elárulja a bírálat irányát (a hangvétel korrekt). A balkáni kérdést, Európa és Oroszország antagonizmusát említi a recenzens, Panajevnek az orosz külpolitikát megvilágító fejtegetéseivel Fialowski nem tud egyetérteni. „b.” (Bella Lajos) a szerzője annak a röpiratot ismertető cikknek, mely az Oroszországhoz csatlakozást javasolja a német orientációval szemben. Az ismertetés szinte csak tartalmi kivonattal, nem fűz kommentárt a röpirat mondanivalójához. Csak azok figyelmét hívja föl, akikre tartozik az ilyen

10 Einleitung in die slavische Literaturgeschichte und Darstellung ihrer älteren Perioden von Dr. Gregor Krek. Graz, Külföld (a továbbiakban: K.) 2. sz. 73–74; Čelakovský (!): Ctení o počátcích dejín vzdělanosti a literatury národní slovanských. K. 9. sz. 287–290. Miután a lapot előállító nyomda valószínűleg nem rendelkezett szláv betűkkel, a szerzők fonetikusán írták a szláv szavakat.

11 Pestí Hírlap 1842, 177. sz.; Világ 1842, 70. sz.; Jelenkor 1842, 81. sz.; A problémakör egészéről Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. Bp., 1946.

12 V. A. Panajeff: Vosztocsnij voprosz. Sz. Pétervár 1878, K. 4. sz. 140–144; Soll Ungarn zu Deutschland oder zu Russland stehen? Zeitgemässe Betrachtungen eines Ungarn. Leipzig 1879. K. 9. sz. 300–301.

problémák megvitatása. Az ismertetés hangneméből azonban kiolvashatjuk „b.” állásfoglalását is, a maga részéről nem egyezik a röpirat szerzőjével. Mindenesetre magyar szerző nemigen vallott a röpirattal azonos álláspontot e korban.

A legfontosabbnak a lengyel közleményeket érezzük, melyek szerzője belülről szemlélheti a lengyel irodalmat. Fialowski buzgósága eredményezi, hogy képet kapunk a lengyel irodalom fejlődéséről, kitűnő portré köszönti az 50 éves írói jubileumát ünneplő Kraszewskit, apró ismertetés szól Slowacki ifjúkori drámájának, a Stuart Máriának német átültetéséről, végül terjedelmes beszámoló mutatja be a „lengyel Faustot”, Kraszewski művét.<sup>13</sup> Fialowski lengyel irodalmi áttekintése a magyarországi lengyel-rokonszenv fontos megnyilvánulása, hiszen célja a német tudósok nézetének cáfolása. Azok ellen a német tudósok ellen kel ki, kik bizonygatták, hogy a lengyel állam „sohasem volt életre való”. Szerzőnk a lengyel költészet fejlődésével bizonyítja az állítás ellenkezőjét. Fialowski az első krónikások idézésével kezdi, ezzel bizonyítja, hogy a lengyeleknek már a pogányság korában volt szellemi élete. A krakói egyetem szerepének ilyen hangsúlyos kiemelése indokolt, a középkor történeti érdekű irodalmi maradványai után a „Zsigmondok” korát nevezi „aranykor”-nak, a XVI. századot, majd jó érzékkel szól részletesen a lengyel klasszicizmus és romantika küzdelméről, melynek során a modern lengyel irodalom s benne Mickiewicz hatalmas életműve megszületett. Kissé túlzottan emeli ki az idegen hatást. Brodzinski érdeme a romantikus irány diadalra juttatása. De találó Mickiewicz jellemzése is, főleg a Farys bemutatását érezzük sikerültnek: „A sivatagi lovag függetlenségének leírása csillogó s az egész elvárásoló lyrai hyperbola.” Pazar bőséggel ontja a művek címét, a szerzőket, nem annyira értékel, mint inkább méltat, hogy megállapíthassa: „A nemzeti szellem él”. Fialowski nem tett mást, mint a kor többi keletközép-európai irodalomtörténésze: a nemzeti gondolat kifejezésekként szemlélte az irodalmat.

Kraszewski-tanulmánya hódolat a jubileumát ünneplő mester előtt. Azért foglalkozik a lengyel alkotóval, mert „oly jelentékeny befolyást gyakorol nemzetére.” Részletesen sorolja az életrajzi eseményeket, politikai pályafutását, s így a művek méltatására lényegesen kevesebb hely jut. Külön értekezésben emlékezik meg „Twardowski mester” című munkájáról, melyet „a nép ajkáról” lesett le a lengyel író. Az értekezés jelentékeny része tartalmi kivonat, mely szükségesnek is látszik, mivel magyarul nem jelent meg e mű. Fialowski csak utal az egyéb Faust-mondákkal való kapcsolatra, s összehasonlítását nem érezzük találónak. A „nyugati” Faust-mondák „megnemesítői költők”, a lengyel mondát pedig maga a nép nemesítette meg. Érdekesebb, amit a lengyel monda változatairól ír. Szerzőnk ugyanis anyjától és dajkájától hallotta Twardowski történetét, s ez a variáns nem lehet föl Kraszewskinél. A Jóka ördögéhez hasonló história a házastárs Twardowskinéről — s ezt Fialowski nem tudta — fölbukkan a délszláv mondakincsben s a magyarban is. Az értekezés meglepő fordulattal zárul. Kraszewski munkáját értékeli, „mert ez is szép adat a nyugati műveltségű népek összehasonlító mondavizsgálatához”. Meglepő a fordulat, mert Fialowskitól e téren egy ötletnél többre nem futotta.

Szakszerűbb Slowacki ifjúkori drámája német fordításának bemutatása. Schiller színművével veti össze, s a lengyel költő művét „lyrizmusban” értékeli, illetve marasztalja el. „Ragyogó irány”-a mellé a drámaiatlan szerkesztést teszi. Ítélete ma is helytálló.

A tudományos jellegű ismertetések sorában Wagner Lajos recenziója érdemli meg elsőnek az említést.<sup>14</sup> Zelený Jungmann-monográfiájáról ír, a kezdetleges ma-

13 A legújabb lengyel irodalom, K. 1. sz. 1–19; F-i: Maria Stuart... Leipzig 1879, Uo. 9. sz. 300–301.; Kraszewski József Ignác. Uo. 10. sz. 305–313.; A lengyel Faust. Uo. 11–12. sz. 347–357.; A lengyel-magyar irodalmi kapcsolatokat dokumentáló kutatás nem ismeri ezeket a dolgozatokat. Vö.: Csapláros István: Kraszewski és Magyarország, Bp., 1963; Uő.: József Ignacy Kraszewski und seine Beziehungen zu Ungarn. Studia Slavica 1963. 147–177.; Uő.: Kraszewski a Węgry. Warszawa 1964.; Sieroszewski, Andrzej: Slowacki na Węgrzech. Przegląd Humanistyczny 1959, Nr. 5. 139–150.; Uő.: Slowacki alkotásainak fogadtatása Magyarországon, Filológiai Közlemény 1960, 185–196.

14 Zivot Jozefa Jungmanna. Sepsal V. Zeleny, Prága 1878. K. 1. sz. 45–47.

gyar nyelvű szláv filológiának szóló tanulságul. Jungmännhöz úgy jut el, hogy előbb a cseh irodalom vázlatát adja, kiemelve a nemzeti ébredés korszakát. Hadd említsük, hogy a szlovák Tablicot is csehnek tartja, mivel a cseh bibliai nyelven írta racionalista munkáit. Az ismertetés a módszertani tanulságokat emeli ki. Feleki József<sup>15</sup> egy irodalmi misztifikációt leplez le, s közben széles körű szlavisztikai ismeretről tesz tanúbizonyságot. Egy francia folyóiratban — írja — történik meg a bolgár népdalok ismertetése. Majd a bolgár irodalom kezdeteire tér rá. Sofronij 1806-os könyvét, a bolgár népdalok 1842-es pest-budai kiadását említi. Verkovič gyűjtésének, könyvének bírálatával folytatja, s a gyűjtő állítását cáfolja, miszerint ő fedezte volna föl a bolgár Nagy Sándor-hagyományt. A Miladinov testvérek 1861-es zágrábi gyűjtésével, Jagić 1867-es szerb—horvát irodalomtörténetével s Jireček véleményével érvel határozatosan, szakszerűen. Az ismertetés tájékozottsága miatt figyelemre méltó.

Inkább a költői teljesítményt értékeli Radics György beszámolója<sup>16</sup> a romantikus szerb költő, Branko Radičević verseinek 1879-es kiadásában. Ő maga nem méltatja a költőt, inkább a róla szóló véleményeket idézi. Fontosabb az 1840-es esztendő költő szerb irodalmi megújulásának értékelése, Radičević szerepének bemutatása az új szerb nyelv diadalra juttatásában. Viszont teljesen indokolatlan és hamis a népdalgyűjtő Vuk Karadžić s a népdalokat csak bizonyos keretben kedvelő Kazinczy Ferenc párhuzama. Radics másik cikke, a szerb népköltészetéről szóló, viszont nem több, mint a másutt megjelentetett tanulmányok kivonata, illetve újraközlése.<sup>17</sup> Érdeme inkább a szerkesztők gondosságát, mint a száraz fordító s a tanáros értekező cikkét dicséri.

Annál izgalmasabb Kárpáti Károly írása a Miloslaw Dumny álnéven alkotó Bachát Dánielről.<sup>18</sup> Kárpáti a cikk bevezetőjében tagadja a nemzetiségi elnyomás tényét, az „egy politikai nemzet” hívének tűnik. Viszont megértéssel és nagyrabecsüléssel közeledik a szlovák irodalomhoz. A kor terminológiájával élve nyilatkozik a „pánszláv” triumvirátusról, Hurbanról, Hodžaról és Štúrról, nem annyira költői műveiket, mint inkább nemzetpolitikai szerepüket említve. Hasonló jó érzékkel mutat rá a Štúr-iskola legjelentősebb költőjének, Sládkovičnak korszakalkotó tevékenységére. A szlovák nemzeti mozgalom költői visszhangjaként értékeli a szlovák irodalmat. Ezután tér rá Dumny műveinek vizsgálatára. A magyar irodalom kedvelőjeként mutatja be, s elgondolkodtató, amint Tompa Mihállyal állítja párhuzamba. A természetlira szerepe a két költő művészetében, a népies irány hatása valóban megengedi az összehasonlítást. Kárpáti azonban a különbségekre is rámutat: Tompa himnikusabb, filozofikusabb, Dumny elégikusabb költő. Az ő balladáit románcba hajlanak át. Prózájának jellemzése is jó: „Mint a real-idealisztikus irány híve, legelső gondja a való és az ideal művészi összeolvasztása”. Igaza van Kárpáti-nak, hogy a szlovák író nem bocsátkozik lélektani problémák megoldásába. A szereplők életének egy epizódját festi. „Célja itt is a morál hirdetése”. Az erkölcsi problematika középponti szerepe azonban nem csupán Dumny, hanem számos keletközépeurópai prózáiról jellemzője e korban. Különösen érdekes, amit Kárpáti szinte csak mellékesen említ, de amit azóta a kutatás újabb és újabb adatokkal igazolt. Dumny az eperjesi magyar önképzőkör tagja, sőt könyvtárőre volt. De ugyanitt került a szlovák költők hatása alá is. Eperjesnek ez a kétféle irodalmat egyaránt ápoló, sőt egymással összebékítő szerepe igazolja azokat,<sup>19</sup> akik a nemzetiségi viták földérintése mellett a kultúrák kölcsönhatását, békés vagy vitás egymás mellett élésének lehetőségeit kutatják, illetve látják a láttatják meg a múlt viharos évtizedeiben is. Maga Kárpáti

15 Veda Slovena (La Veda slave) Belgrad 1 kötet, Ernest Leroux Paris. K. 5. sz. 172–176.

16 Peszme Branka Radicevitsa. Pancsevo 1879. K. 3. sz. 111–112.

17 A szerb népköltészetéről. K. 7. sz. 216–220; Közölve: Bácska 1879. 30. sz.; Radics értékelése: Magdalena Veselinovic-Andjelic: Srpskohrvatska narodna poezija u madjarskoj knjizevnosti. Novi Sad 1969, 139–166.; Uő.: Radics György. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 1970, 3. sz. 61–77. (Újvidék).

18 Nevádté. Sobrané a vybrané Spisy Miloslava Dumnyho. V Skalici. K. 6. sz. 200–208.

19 Sziklay László: A magyar szlavisztika gyermekkorából. A Szegedi Pedagógia Főiskola Evkönyve. Szeged 1958, 209–235.

cikke is elismerő gesztus, magasra értékeli Miloslav Dumný összegyűjtött írásait, melyek közül — természetesen — műfordításait külön szeretettel emlegeti. Annál fontosabb e cikk, mivel a költő, igazi nevén — mint Daniel Bachát — a folyóirat munkatársa lett. Már a 3. szám borítólapján ott a neve a munkatársak között, de cikke csak a 7. számban jelent meg: ismertetés Samo Chalupka műveinek bécsi kiadásáról.<sup>20</sup> A neves szlovák költőnek valóban számunkra is legérdekesebb műveit említi külön, a „Mor ho” című költeményét, mely a szlovák nemzeti mozgalom egyik alapműve lett. Bachát „A pojnoki török”-ről szóló epikus dalról megjegyzi, hogy már Gáspár Imre magyarra fordította, a Murányról írott Chalupka-műről a szlovák—magyar közös témára utal. Ugyanakkor nem igaz a két Chalupka-fivérnek összevetése a két Kisfaludyval, ha néhány rokon vonást fel is fedezhetünk Ján Chalupka és Kisfaludy Károly *vígjátékai* között. Am az összehasonlítás csak Kisfaludy Károly költői életművének e területére érvényes. Bachát legendát indít el, mikor Ján Chalupka magyar nyelvű vígjátékának kedvező magyar sajtójáról tesz megjegyzést. Egyetlen alkalommal írt a magyar sajtó Chalupka vígjátékáról, a Tudományos Gyűjtemény ürügynek használja föl Chalupka drámáját a nemzeti szellemű színházról szóló fejtegetésében. Egyébként Chalupka e vígjátékával pályázott a Magyar Tudományos Akadémia egy pályázatára, de Kölcsey Ferenc e drámát nem tartotta érdemesnek a pályadíjra, természetesen anélkül, hogy tudta volna, ki is a szerző.<sup>21</sup>

A folyóirat szlavisztikai anyagának vázlatos ismertetése megerősíti a dolgozatunk bevezetőjében mondottakat, s ha majd a magyar szlavisztika történetének megírására sor kerül, e folyóiratnak is jut némi hely. Annál is inkább, mert — nem győzzük ismételni, hiszen 1879-ben vagyunk! — tárgyilagos, sőt rokonszenvről árulkodó ismeretésekről számolhatunk be. Kárpáti Károly ugyan osztja az uralkodó nacionalista véleményét, de ha irodalmi alkotásról értekeznek, az esztétikus győz a nemzetpolitikuson; a szlovák irodalom iránti rokonszenv az állami alkalmazottra kötelező fölfogáson. Az a tény, hogy szlovák költő kimondottan „politikus” szlovák költőről szólhat, még hozzá elismeréssel, tisztelettel, bizonyítja a szerkesztők humánus elgondolásait, emberségesen szép célkitűzését.

Mit sem von le a folyóirat értékéből, hogy szűk körben terjedt el, egy évi megjelenés után elhalt, s később „Korszellem” címen hiába kísérelték meg a föltámasztást, az érdeklődés hiánya még megszületése előtt megölte a folytatásra irányuló kezdeményezést. Pedig némi figyelmet keltett. Moller Ede atyjai jóbarátja, Bodnár Zsigmond, a neves irodalomtörténész lelkesedéssel üdvözölte a megjelenést, elismerő sorok jelentek meg a Vasárnapi Újságban. Ezzel szemben a Fővárosi Lapokban Beöthy Zsolt, a Pesti Naplóban Greguss Ágost támadta,<sup>22</sup> holott a folyóirat munkatársai között ott találjuk a Petőfiről és Jókairól író Kertbeny Károlyt és a spanyol és a skandináv irodalmak szakértőjét, tolmácsolóját, Győry Vilmost. A szerkesztő a kulturális téren oly szükséges decentralizációnak volt a híve; csak abban tévedett, hogy Sopron ekkor még nem bírta el a világirodalmi érdeklődésű, bár füzetnyi folyóiratot. A helybeli közönség még nem nőtt föl, a fővárosi pedig válogatott a színes hetilapok, napilapok, a Budapesti Szemle, az Egyetemes Philológiai Közöny stb. között, figyelmetlenül haladt el a nagyvonalú soproni kezdeményezés mellett, ha egyáltalán eljutott a fővárosba a lap. Tény, hogy ma még az Országos Széchényi Könyvtárnak sincs teljes példánya. Azok pedig, akik az egyes szláv irodalmak magyar visszhangját kutatták, nem tudták, nem is tudhatták a soproni folyóiratról. Pedig Bachát a szerkesztőség beleegyezésével írt le ilyen sorokat: „A Kárpátok tövében lakó tót nép meséi és dalai csodaszzerűen szépek.”

Összegezésként a folyóirat érdemét szeretnők még egyszer aláhúzni. Azt a bátorságot méltatjuk, mellyel két soproni tanár a világirodalom előtt nyitott kaput; mellyel

20 Spevy Sama Chalupky, Bécs, K. 7. sz. 234–236.

21 Tudományos Gyűjtemény 1836, VIII, 102–104; Vö: Fried István: Cseh–magyar kapcsolatok 1828–41 között. Filológiai Közöny 1965, 396.; Uő.: Po stopách dvoch neznámych listov Karola Kumányho. Literárny Archív 1969, Martí, 294.

22 Berecz I. m.



a tudományos szemléletet akarta meggyökereztetni; mellyel helyt adott az úttörő törekvéseknek. Különösen a szlavisztika művelői számára jelentett pompás megnyilatkozási lehetőséget, hiszen később az Egyetemes Philológiai Közönyben csak elvéve találkozunk szlavisztikai írással (az is inkább a kapcsolattörténeti jelleg miatt került kiadásra). Nem a szerkesztőkön múlt, hogy csak ennyi dolgozat jelent meg e területről, hiszen egy évfolyam állt rendelkezésükre, s ők a japáni irodalomtól az oktatásügy európai reformjáig mindenről akartak tudósítani. A szlavisztikai cikkek arányát kedvezőnek ítéljük, színvonalukat megfelelőnek, a tájékozódást frissnek, korszerűnek, helyenként rendkívül alaposnak. A további kutatás szempontjából fontosnak tartanánk, ha a tudománytörténet a folyóiratot most már valóban tudomásul venné, értékelné. Hiszen hiányaival együtt is képet adott a kor szlavisztikájának mozgási irányáról; a szűk körű olvasóközönség figyelmét eddig ismeretlen irodalmak, irodalmi-tudományos mozgalmak felé terelte; nem módszerben, hanem anyagban adott újat. A magyar irodalomtörténeti kutatás egyoldalúságán próbált segíteni. Lényegében visszhangtalanul halt el. De az a tény, hogy ennyi szlavisztikai anyag gyűlt össze egy év alatt, tanúsítja, hogy magyar részről — olykor rejtetten, peremre szorulva — felfelbukkant a szervezett szlavisztikai kutatás igénye. Ez az igény a XIX. század végére erősödik föl. Asbóth Oszkár, Hajnal Márton, Thallóczy Lajos és mások munkásságában — szélesebb kört felölelve, tudományosabban — lesz európai színvonalúvá. A névtelen elődök között azonban ott a „Külföld” egy évfolyama, melynek szerkesztőségét a soproni főreáliskola fogadta be. Ezzel soproni hagyományt is folytatott,<sup>23</sup> a minden új jelenségre éberrel figyelmes Kis Jánosét,<sup>24</sup> kinek nevét szlovák poéta vagy magyarországi szlovén lelkész egyforma tisztelettel írta le. E soproni hagyományhoz méltó Moller Ede és Újvári Béla becsületes kísérlete is.

Kovács József László:

**Ismeretlen soproni operaelőadás színlapja 1811-ből**  
(*Judith und Holofernes, oder: Die Belagerung von Bethulia*)

1. Gamauf Teofil szerzteágazó érdeklődése bizonyítékaként az 1810-es években egyháztörténete írásakor (valószínűleg annak történeti pontosságát elősegítendő) genealógiával is foglalkozott. Schwartner Márton, a budai egyetem tudós diplomatika professzora (korábban maga is soproni tanár) zsrörtölődik is Gamauffal annak genealógiai érdeklődése miatt, fél, hogy ez a tervezett fő művétől, egyháztörténetétől veszi el az idejét. 1816. III. 16-án pl. így ír Gamaufnak: „Die verlangten unbedeutende biografischen Notizen schick'ich Ihnen ein andermal: jetzt hab'ich nicht die nöthige Zeit dazu.” Majd ugyanebben a levelében némi humoros éllel sürgeti az egyház- és iskolatörténetet: „Verschieben Sie indessen diese grosse Arbeit, bis Ihre meisterhafte Geschichte der Oedenburger ev. Kirche und Schule wird geendigt seyn. Lassen Sie uns aber doch nicht gar zu lange auf dieselbe warten, denn sonst sterbe ich, ohne aus Ihrem Werke belehrt, ohne mich an demselben gelabt zu haben.”<sup>1</sup>

2. Gamauf azonban tovább bajlódott genealógiai összegzéseivel. S mivel tudományban gazdag, pénzben jóval szegényebb volt, még a kézirat kötését is maga rög-

<sup>23</sup> Angyal Endre: Sopron szláv művelődési kapcsolatainak történetéből. SSz. 1961, 265–267; Fried István: Rummy Károly György soproni évei. SSz. 1963, 69–76; Uő.: Ribay György (Juraj) és Sopron. SSz. 1965, 182–184.

<sup>24</sup> Fried István: Juraj Palkovics soproni kapcsolatai. SSz. 1967, 55–60; Vyvíjalová, Maria: Juraj Palkovic. Bratislava 1968, 34–41.

<sup>1</sup> Lukacsics Pál Schwartner Márton élete (Veszprém, 1914) c. művében közzéadja Schwartner Gamaufhoz írt levelei közül a fennmaradtakat. Idézetünk a függelékben található 4. levélből való.

tönözte. Ezt a genealógiai összegezést (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Lat. 4606) az eddigi Gamauf személyét érintő írások nem említik, a közelmúltban vásárolta meg a kéziratár a múlt századi jeles gyűjtő, Jankovich Miklós örököseitől. Így nem kétséges, hogy ez a kézirat is Literáti Nemes Sámuel 1841-es rablódhadjárata során került el Sopronból.<sup>2</sup> Gamauf Teofil munkásságát vizsgálva ezt az újonnan felbukkant kéziratot is kézbevettem, a házilag készült kötés megviselt állapotban volt, és így látni lehetett, hogy kéziratokat és egy színlapot rejt. A kötetet kérésemre a kéziratár leáztatta, abból Gamauf Vilmosnak, a lelkész fiának magyar és olasz nyelvgyakorlatai kerültek elő és Kunz Kristóf színtársulatának 1811. március 4-i színlapja.

Erdemes néhány mondatot Gamauf Vilmos olasz gyakorlószövegéből is idéznünk, az apa Johann Gutenberg, Peter Helle és a Montgolfier testvérek példáját állítja fia elé. „Chi ha inventato l'arte della stampa? Giovanni Gutenberg, un Tedesco l'anno 1440. Chi ha inventato gli orlogi d' orlogi, Pietro Helle, un cittadino di Norinberga l'anno 1500. E chi ha inventato i balloni aerostatini? Due Francese, chi amato Montgolfier l'inventatono l'anno 1783”.<sup>3</sup>

3. És most lássuk a színlapot! Korban ez sem áll messze a Liszt Ferenc Múzeum színlapgyűjteményének legrégebb darabjától, egy selyemre nyomott színlaptól (1810. március 5): Der Eiserne Mann oder die Druidenhöhle im Wienerwalde (ebben az elfelejtett zenés meseoperában lépett fel Ferdinand Raimund színész, a későbbi nevezetes népszínművek írója). A soproni színház történetnek ezt a korszakát tartja Vértes (Vatter) Ilona a soproni német színészetet 1841-ig számontartó könyvében a színház fénykorának. Nem volt mozgalmasság nélküli az 1810/1811-es színi évad, „Perinet: Das neue Sonntagskind” című színművét 1811. február 11-én a férfi és női szereplők megcserélésével adták elő, egy 1811. február 25-ről fennmaradt színlap pedig Castelli bécsi színházi lapját, a Thalia-t botrányoztatta meg.<sup>4</sup> Az eddigiek mellé egy látványos, bibliai tárgyú zenés színmű sorakozik. A színlap alapján a rendező nevét is javíthatjuk, Vatter Ilona könyve Frankenstein rendezőről beszél, de „Philipp Frankstein Regisseur” szerepel a színlapon. Mivel Gamauf a színlapot könyvkötéshez használta fel, a táblához megfelelő méretűre vágta, így nem ismerjük, a középütt szétvágtott színlapról a szereplők nagy részének nevét sem. A történeti-bibliai színmű Judit könyvét az Ószövetségből csak vázlatnak használta fel, saját leleményével töltötte ki a cselekményt. A bibliai könyvben is szerepel Achior ammonita vezér, aki le akarta beszélni Holofernest a támadásról, ugyanígy szerepel a színműben és megtalálható Judit könyvében is Ozias, a színműben Bethulia hercege és Gotoniel, Judit könyvében „Karmi, akit Gotonielnek is neveztek”. A harcias Phadin Bethuliából, a zsidó főpapok (Magira, Miamin) már az ismeretlen színműszerző leleménye. Vagao ugyan megtalálható Judit könyvében, de azzal a bővítéssel, hogy Holofernes gyávasága miatt számúzi szolgáját, s ez ezért felbérelt Theccuathot, ölje meg Holofernest, már a színműszerző képzeletét kell terhelniük.

Magával Judittal is több történik, mint a bibliai könyvben. Megidézi Manasse szellemét, aki bátorsággal tölti el. Ugyanakkor szegénylősebb is a színmű a bibliánál, mert Judit könyvében a hősnő és Holofernes után a szolga Vagao bezárja a hálófülke ajtaját, s azután fejezi le Judit népe ellenségét, a színműben Judit a táborban bolyong, s csak akkor lép a sátorba, midőn Holofernes már részegen elaludt. A színmű cselekményvázát a színlap eléggé részletezi (a színlap felső jobb sarka hiányzik):

<sup>2</sup> Kovács József László: Literáti Nemes Sámuel 1841-es rablódhadjárata Sopronban SSz. 1969, 84–89. Igaza lehet Hamar Gyulának, aki Gamaufról írva ezt mondja: „Írásainak szere, száma nem volt, azonban sajna, nem kis részük szóródott szét és kallódott el avatatlan kezek között” (Hamar Gyula: Gamauf Teofil feljegyzései Kis Jánosról. SSz. 1941, 291–299).

<sup>3</sup> Gamauf Vilmos gyakorlószövegével, a régi házi kötés rögtönzött darabjai a kötésből kiáztatott színlappal együtt az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, a Fol. Lat. 4606 mellékleteként találhatóak.

<sup>4</sup> Vatter (Vértes) Ilona: A soproni német színészet története 1841-ig Bp. 1929. A színház fénykora fejezet a könyv 37–56. lapján, Raimund a soproni színpadon fejezet 56–66. lapon olvasható. Ez a fejezet foglalja össze Kunz Kristóf 1810–1814-es színházi évadját, itt olvashatunk a másik két említett színlapról is.

Biblisches Schau(spiel)

ABONEMENT SUSP(ENDIRT)

Mit Obrigkeitlicher B(ewilligung)

wird heute Montag den 4ten März 1811 die hier anwesende... Sänger, unter der Leitung des Philipp Frankstein Regisseurs der...

Zum Vortheil des Joseph, und d(er Josephine Härtl)

**Judith und Holofernes,**

oder:

**Die Belagerung vom Bethulia.**

Ein hier noch nie gegebenes, historisch-biblisches Schauspiel in drey Aufzügen, mit Gesang von Stegmayer, noch Manuskript.

Personen.

Oσίας, Fürst in Bethulia H(er)r Wittich. Magira, Priester H(er)r Müller.<sup>5</sup>

Theater-Auszug.

*Erster Aufzug: Sc(ene). 1.* Vorhalle des Tempels. Im Hintergrunde der Eingang in das Heiligthum mit einem reichherabgerollten Vorhang. Es ertönt eine traurige Melodie. Eliachim tritt aus dem Heiligthum. Magira, Miamin, mehrere Priester, mit Posaunen in den Händen sind zu beyden Seiten gereiht. Knaben und Mädchen liegen in andächtig bettender Stelle gegen das Heiligthum auf der Erde. Chor. *Sc. 2.* Ozias berathschlagt sich mit dem ältesten des Volks wie dieser Noth abzuhelpen sey, ziehen dann in geruhter Ordnung ab. *Sc. 3.* Zimmer. Phadin gibt seinen kriegerischen Muth zu erkennen. *Sc. 4.* Judith verweist den Vorstehern des Volks ihren Wankelmuth auf die Wunderkraft des Gottes der Israeliten, und entschliesst sich, selbst in das Lager zu gehen, zur Rettung des Volks. *Sc. 5.* Waldgegend mit Geburg vnd sichtbarer Höhle. Phadin erscheunt(!) mit einigen Knechten, die beordert sind Wasser zu holen. *Sc. 6.* Die Kundschafter der Assyrer bringen den Fürsten Achior, binden ihn an einen Baum es ertönt das Larmhorn der Israeliten, sie gerathen darüber in Furcht und Verwiewierung(!), wollen fliehen, die Israeliten stürzen den Berg herab, fürchterliches Gefecht, Vagao will entfliehen, Phadin wirft ihn mit einen Schlanderstein zu Boden nimht ihm Helm und Schwerdt, befreyet den gebundenen Achior, der Feind wird geschlagen, die Kortine fällt. *Zweyter Aufzug. Sc. 1.* Lager der Assyrer zu beyten Seiten. Im Vodergrund(!) ein reiches Gezelt des Feldhern, darneben ein gedekter Tisch mit vielen Trinkgeschieren. Kriegerischer Chor der Assyrer. Holofernes verkündet ihnen das Siegesfest, entzieht dem Vagao seine Gnade, und verbannt ihm wegen seine Feigheit aus dem Lager. *Sc. 2.* Zimmer bey Ozias. *Sc. 5.* Unterirtisches Gewolb. Im Hintergrunde seitwärts das Grabmahl des Manasses. Judith im feyerlichsten Schmuck liegt bettend(!) auf ihrem Angesicht. Es ertönt eine samfte Melodie. Donner und Blitz, es erscheint Manasses, strekt seine Arme aus, und segnet Judith, die Melodie ertönt aufs neue, Donner und Blitz und der Geist verschwindet. *Sc. 7.* Freyer Platz in der Stadt, Mehrere Kinder sind versammelt mit Trinkgefassen, einige Soldaten bringen Wasser, welches dann vertheilt wird. Phadin legt seinem Vater dem(!) erkauften Helm und Schwert zu Füssen. *Sc. 10.* Zimmer bey Judith. Sie beurlaubt sich von ihren Frauen. Es beginnt ein Gewitter. *Sc. 11.* Waldgegend im Hintertergrund die Stadt Bethulien mit ihren Ringmauern und Thore. Soldaten stehen Wache. Es ertönt eine Melodie und untern Fackelschein beginnt der Zug von Priestern, Kindern. Ozias Gothoniel. Judith und Ochia. Chor. Alles nimmt Abschied von Judith ziehen dann in die Stadt zurück(!) Sie senkt sich auf ihre Knie, und blickt

<sup>5</sup> A tobbı szereplo neve a Gamauf ıtal szetvogott szınlaprol lemaradt.

BIBLISCHES THEATER  
**ABONEMENT SUSPENSION**  
 Mit Obriqkettsliohet B

wird deute Montag den 4ten März 1811. die hier anwesende  
 Sänger, unter der Leitung des Philpp Frankein Regiments  
**Zum Vortheil des Joseph, und d**

# Judith und Holofernes, Die Belagerung von Bethulia.

Ein hier noch nie gegebenes, historisch-biblisches Schauspiel in drey Aufzügen, mit Gesang von Stremmer,  
 nach Manustript.

---

P e r s o n e n

Der Kaiser, Ithoba, Ithoba, Ithoba, Ithoba.

Theater-Auszug

*(Anmerkung: Theatertext ist teilweise durch eine große schwarze Fläche verdeckt)*

**Dochter Adel 1811. E. E. Willkür dorebrungswürdiges Publikum.**

Da der Critik der besten Gattung in unserm Theatereisystem ist, so werden wir unsere unterthänigste Empfehlung. Ob zwar schon unse-  
 rer geringe Verdienst und unse-  
 redigeren Auftritte auf diese höchste Unterstützung zu rechnen, so hoffen wir doch mit Zuversicht auf einen bessern Erfolg  
 und wir bitten, uns die Ehre zu machen, uns die Ehre zu machen, uns die Ehre zu machen.

Der Kaiser, 1811, am 6. des März um 9 Uhr.

Az 1811. márc. 4-i soproni operaelőadás színlapja

ihnen traurig nach. *Dritter Aufzug: Sc. 1.* Waldgegend mit Stadtmauern und Thor. Phadin schleicht sich mit einigen Soldaten heraus. *Sc. 2.* Zimmer bey Ozias. *Sc. 5.* Nacht und Ungewitter, Wald. Vagao beredt den Theccuath den Holofernes zu ermorden. *Sc. 7.* Das Lager der Assyrer, mit Lampen und Fackeln beleuchtet. Das Gezelt des Holofernes mit besetzter Tafl, alles ist in fröhlichen Zechen, und es ertönt eine kriegerische Musick. Judith erscheint. Holo-

fernes verliebt sich in sie, und gebiethet daher seinen Volk dass man sie ungehindert im Lager soll herumgehen lassen, wie es ihr beliebt. Holofernes berauscht sich, geht schlafen; Judith wirft sich in andächtiger Stellung zur Erde und bettet (!), es ertönt unter Donner und Blitz eine sanfte Melodie. Sie geht ins Gezelt und schlägt dem Holofernes den Kopf ab giebt ihn denn ihrer Magd, und entfernen sich aus dem Lager. Sc. 15. Wald. Sc. 17. Bethulien mit ihren Ringmauern. Judith erschaut mit dem Haupte des Holofernes das ganze Volk ist in grösster Freude. Auf einmahl ertönt das wilde Geschrey der Assyrer. Allgemeines Gefecht. Die Assyrer werden geschlagen. Judith wird im Triumph herausgetragen, und unter einem fröhlichen Chor endigt sich das Schauspiel.

Hoher Adel! löbl. k. k. Militär! verehrungswürdiges Publikum.

Da der Ertrag der heutigen Einnahme(!) zu unserm Vortheil bestimmt ist, so machen wir unsere unterthänigste Einladung. Ob zwar schon unsere geringe Verdienst uns nicht berechtigten Ansprüche auf dero huldvolle Unterstützung zu machen, so hoffen wir doch voll Zuversicht auf dero bekannte Grossmuth und Güte, von dero Sie zu jeder Gelegenheit schon so sprechende Beweise gaben, dass auch wir keine Fehlbitte *wagen werden. Dero ergebenste Joseph und Josephine Härtl.*

NB. Jene P. T. Herrn Abonenten welche Ihre Logen, und gesperten Sitze nicht bezubehalten gedenken, werden höflichts gebeten die Schlüssel in meine Wohnung in Luftischen Hause in der Bethhaus-Gasse Nro 75 zu ebener Erde abzugeben.

Der Anfang ist um 6, das Ende um 9 Uhr.

4. Magáról Stegmayerről, a dalbetétek és esetleg a szövegek könyv szerzőjéről nem sikerült semmi pontosabbat megtudnom. Nem tartozhatott a kor ismertebb komponistái vagy szövegekírói közé. Kunz Kristóf társulata is kéziratból adta elő a színművet. A kor divatja azonban kétségtelenül rajta hagyta bélyegét a kissé lovagdrámaszerű történeten. Bethulia, a bibliai város is bástyákkal, erődítményekkel jelent meg a néző előtt, akár a kor divatos rémdrámáiban. Judith alakja a színmű-kivonat meséje szerint is jobban emlékeztet Schiller Ráuber vagy Goethe Götz von Berlichingen című drámája nyomán született lovagdrámák hősnőire. Sajnálatos, hogy a szereposztás elveszett. Így sohasem tudjuk meg talán, hogy a hadonászásáról, gyors beszédéről ismert kezdő Raimund fellépett-e a Judith und Holofernesben? Leginkább a harcias Phadin vagy az ugyancsak tevékeny Vagao alakjában lehetne elképzelni. „Néhány tucat színlap a városi levéltárban és a múzeumban: ez egyelőre anyagunk.” Így kezdte Csatkai Andre egyik színháztörténeti írását (SSz. 1940, 42). Az eddig ismert színlapok száma most szerencsés véletlenből eggyel újra gyarapodott.

## SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Hoffmann Tamás:

### Megnyitó beszéd a Liszt Ferenc Múzeum

„A vallásosság népies emlékei” című népművészeti kiállításához<sup>1</sup>

A népművészetről vallott fogalmaink sokat változtak azóta, hogy ennek a művészeti ágak tudományos vizsgálata megkezdődött. De a fogalom-változások ellenére abban mindig mindenki egyetértett, hogy a népművészet elsősorban díszítőművészet, geometrikus, valamint stilizált növényi ornamensek mustráit használja, s aligha jellemző rá a figurális ábrázolás.

<sup>1</sup> A kiállítás egy olyan bemutató-sorozat első rendezvénye, amelynek célja a múzeum népművészeti gyűjteményeinek s egyúttal a nyugat-magyarországi hagyományos népművészet alakulástörténetének megismertetése.

Ebben a kiállításban páratlanul gazdag gyűjteményeiből a Liszt Ferenc Múzeum mégis olyan műtárgyakat állított ki, amelyeket figurális kompozíciók díszítenek. Joggal kérdezheti bárki: nincs-e ellentmondás a népművészetről alkotott tudományos fogalmak és e kiállítás elvei között?

Egyáltalán nincs! Minden fogalom: szükségszerű elvonatkoztatás; a díszítőművészetként felfogott népművészet is a határesetek nélküli művészeti produkció kategóriája.

Ez a megfogalmazás azonban talán túlságosan általános és ezért magyarázatra szorul.

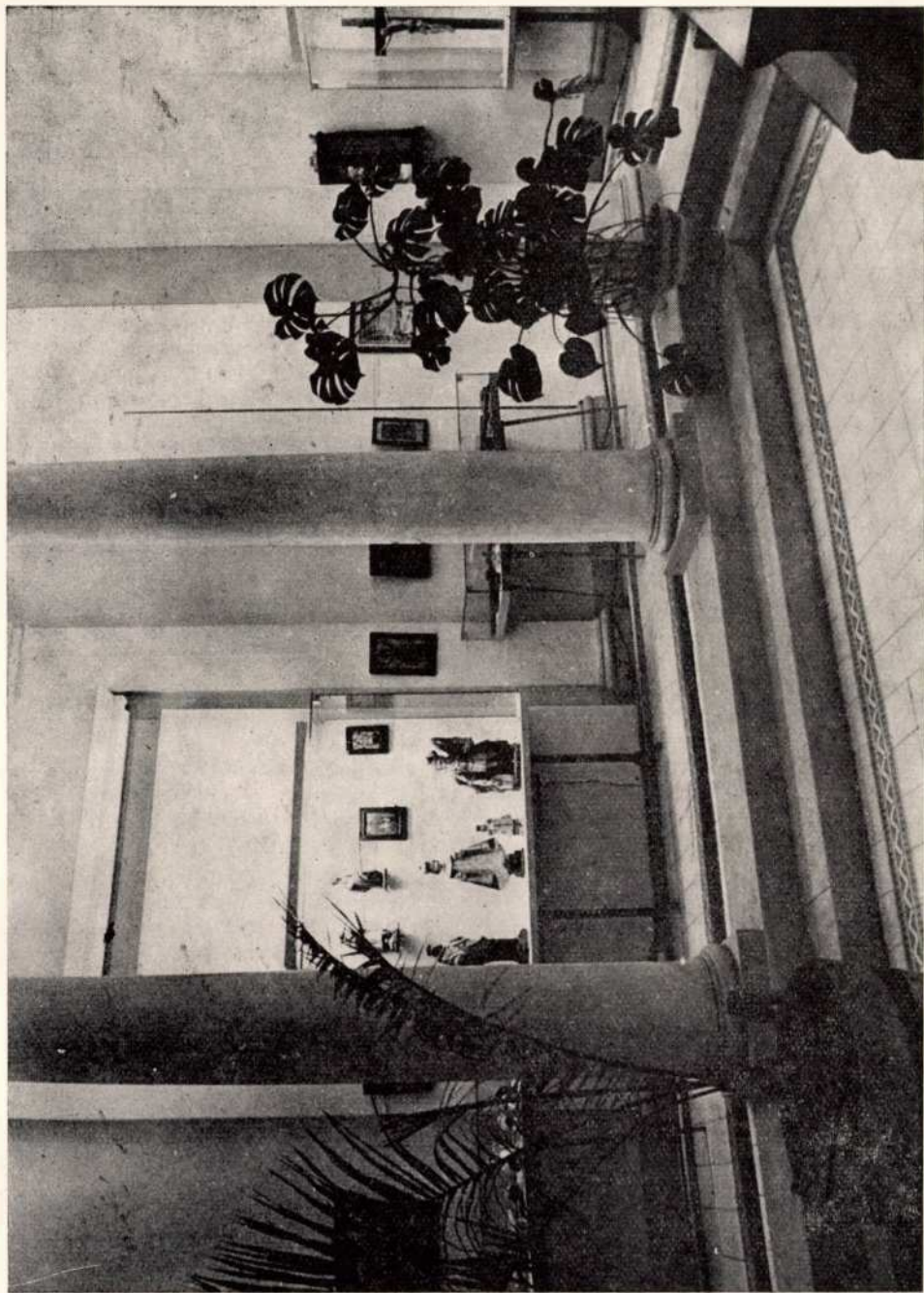
A népművészet szokványos alkotásai — a szövött és hímzett mintájú textíliák, a rovátkolt faragású szerszámok és más tárgyak, a vésett és festett bútorok, az írt és ecsettel festett bútorok, az írt és ecsettel festett kerámia-edények — valamennyien használati tárgyak: munkaeszközök, a háztartás berendezési darabjai, ruhadarabok. Az ember fennmaradásának kellékei ezek, a maga alkotta tárgyi világ darabjai, célszerű és majdnem minden esetben hasznos rendeltetéssel.

Ez a praktikus vonás azonban a mostani kiállításon felsorakoztatott darabokkal kapcsolatban aligha tételezhető fel, sokkal inkább az, hogy valamennyien kifejezői az egykori használók vallási — tulajdonképpen ideológiai — elkötelezettségének, szimbólumai a profán rendeltetésű és az életet praktikusán könnyebbé tevő tárgyak között annak, hogy gazdáik olykor segítségül hívták az égi hatalmakat is. Túlzás volna azt állítani, hogy erre kizárólag a parasztnak és a kézműves iparosoknak volt szükségük a modern ipari civilizációt megelőző kultúrákban. Így volt és nem is lehetett másként mindenfajta foglalkozási ág és társadalmi valóság képviselői körében akkor, amikor az intellektuális életben gyakran helyettesítette az érthetlent vagy felfoghatatlant a mindent magyarázni törekvő hit.

Hogy ez a gondolkodási mechanizmus milyen okok és körülmények között keletkezett és fejlődött, továbbá, hogy milyen feltételek között múlik el, rendkívül vonzó téma, de behatóbb fejtegetése nem a mostani alkalomra való. Sokkal inkább idetartozik annak érzékeltetése, hogy az imént említett szükségletek kielégítésére minden rendű és rangú társadalom tekintélyes számú és különböző speciális foglalkozású embert tartott el, akiknek közvetlen vagy közvetett feladatuk nem volt más, mint a hit ápolása.

Egészen bizonyosak lehetünk abban, hogy e műtárgyak alkotói, akiknek a mostani kiállítás emléket állít, szintén ezek közé az emberek közé tartoztak. De bizonyosak lehetünk abban is, hogy ezt a feladatukat meglehetősen rendhagyóan, a hitélet gyakorlásával, annak etikai normáival ellentétes módon oldották meg. A népművészeti alkotások javarésze ugyanis a háztartások keretei között készült, jobbára egyesek, más irányban ki nem teljesülhető alkotóképességének bizonyosságaként. Ezt a meglehetősen korlátozott kifejezési módokat megvalósító gyakorlatot s az ennek nyomán kialakult és kanonizálódott társadalmi igényeket kiszolgálva egészítette ki némely iparág (pl. az asztalosok, takácsok, kékfestők, csizmadiák stb.) produkciója, hagyományos termékeiken azokkal a díszítőjegyekkel, amelyek többé-kevésbé igazodtak a fogyasztók maguk is teremtette díszítő művészetéhez. Az iparosok e magatartásában tagadhatatlanul motiváló tényező volt az, hogy készítményeiket el kellett adniok, tehát az árunak küllemében a fogyasztó, a vásárló ízléséhez, igényeihez kellett igazodnia. Ugyanez az igazodás, jószerevel az áru értékesítési törvénye uralja a mostani kiállítás műtárgyait is.

Ezek valamennyien ipari keretek között keletkezett készítmények, velük mestereik egy feltételezett és reálisnak bizonyult társadalmi szükséglet kielégítésére vállalkoztak. Áruk tehát, amelyek búcsúk, vásárok forgatagában találtak gazdáikra. Szériában készültek, nem egyedi alkotások, olyan műdarabok, amelyek formakiképzésüket tekintve magukon viselik egyrészt a mesterségbeli tudás, másrészt az anyaggal és a munkaráfordítással való takarékoskodás látható bélyegeit. „Magasztos rendeltetésükkel” — úgy látszik — jól összefért készítésük és értékesítésük profán, e világi mechanizmusa.



„A vallásosság népies emlékei” c. népművészeti kiállítás (1972).  
Adorján Attila felvétele

Nem lehetetlen, hogy éppen e kettősség segít megérteni a hagyományos társadalmakban dolgozó ember művészeti igényeit és az igények kielégítésének lehetséges, ma ugyancsak korlátozottnak tűnő társadalmi útjait. Ezek a figurális ábrázolások kompozíciós sémákat, színhasználatukat és más formajegyeiket tekintve nagyon szoros rokonságban állanak az ábrázoló művészet azon magasabb színvonalú alkotásaival, amelyeket a régi társadalmi rendben az arisztokraták, majd a polgárok — és gyakorta ez utóbbiak testülete — vagy a földesurak égisze alatt a paraszti közösségek rendeltek meg, rafináltabb és igényesebb kifejező eszközöket használni tudó mesterektől.

A magas művészet és (ahogyan jobb elnevezés híján emlegetni szoktuk) az iparművészet alkotásaival rokon darabok ezek a tárgyak, rendeltetésüket, valamint készítési és értékesítési mechanizmusukat tekintve összekapcsolják a népművészetet az előbbiekkal. Ez az átmeneti helyzetük elsősorban magának a társadalomnak a berendezkedését, az egyes társadalmi rétegek és osztályok közötti érintkezés természetét segít nekünk megérteni, párosulva azzal a kellemes örömmel, amit minden esztétikai élmény nyújt: a szép önzetlen csodálatával. Ebben a minőségükben legfőbb tanúságát adják a művészettörténeti folyamatok csúcsein lezajlott stílusváltozások eklektikus tömörülésének, tulajdonképpen annak, hogy ezekben a műalkotásokban a görögötől a klasszicizmusig szinte minden műtörténeti stíluskorszak szignifikáns jegye felfedezhető, bár közöttük a barokk uralkodik. Ez a stílustörténeti tömörítés a művészettörténelem mércéje szerint nem túlságosan régi keletű gyakorlatról árulkodik.

Másirányú tapasztalataink is arra engednek következtetni, hogy a vallásos tárgyú képek, szobrok és dísz tárgyak iránti társadalmi kereslet a parasztok, valamint a soraikban élő kézműves mesterek körében aligha régebbi 6–7 emberöltőnél. Ez az idő azonban azzal a gazdaságtörténeti korszakkal azonos, amikor ezeknek a rétegeknek anyagi helyzete és társadalmi tudata megengedi — vagy egyenesen megköveteli —, hogy otthoni környezetüket is felszereljék azoknak a túlvilági figuráknak a képmásával, amelyeket eddig családjá körében csak a nemes és néhány módos polgár tekinthetett meg. Más szóval: a társadalmi öntudat gyarapodásának értékmérőivel találkozunk itt e kiállításban, olyanokkal, amelyek kézzel foghatóan bizonyítják a társadalom talapzatát alkotó legszélesebb rétegek igényeinek, művészeti szükségleteinek kitágulását, anyagi forrásaiktól táplált növekedését.

Maguk a műtárgyak — mint a művészeti alkotások általában — kvalitásos és gyengébb alkotók igyekezetét példázzák. Egy vonatkozásban azonban megegyeznek és ebben rokonok a népművészet alkotásaival: bizonytalanok vagyunk valamennyinél a szerzőség tekintetében. Más szóval: a sorozatokat előállító festő, szobrász — hasonlóan a bútorokat készítő asztaloshoz, a subákat hímző szűcshöz és a többi használati célú népművészeti alkotás mesteréhez — még nem jutott el arra a társadalmi rangra és a művészi öntudatra, hogy a fokára, hogy nevével fémjelezze alkotásait.

Ugy hiszem, ezek azok a fontos, ha talán nem is a legfontosabb kritériumok, amelyeket mérlegelve a Liszt Ferenc Múzeum muzeológusai éppen ezeknek a műtárgyaknak válogatott együttesével szándékoztak megismertetni a népművészet természetét és alkotásait. Ebbeli igyekezetükben — nagyon helyesen — nem zárkoztak el attól, hogy a mostani áttekintésben hosszabban méltatott darabokkal együtt bemutassák azokat a használati tárgyakat is, amelyeken vallási tárgyú vagy ihletésű ábrázolások is láthatók, mintegy átmenetet képezve a díszítőművészet és az ábrázoló művészet határaitak nem ismerő tartományai között.

Nagyon örülök, hogy Önökkel együtt részese lehetek ennek a tudományos igényű és mégsem elvont igazságokat deklaráló, gyönyörködtetve ismeretterjesztő vállalkozásnak. Láthatom itt és Önökkel együtt tanúsíthatom, hogy a Liszt Ferenc Múzeum munkatársai értői kultúránknak, történelmünk örökségeinek, és hogy olyan módon sáfárkodnak a gondjaikra bízott nemzeti kincseinkkel, ami példás hazánk múzeumi gyakorlatában. Köszönöm nekik a kiállítást és gratulálok szép teljesítményükhöz.



## MEGEMLEKEZÉSEK

Csapody István:

**Kárpáti Zoltán**  
(1909 — 1972)

Múlt év június 18-án a magyar botanikus-társadalmat és a soproniakat egyaránt fájdalmas veszteség érte: váratlanul meghalt dr. Kárpáti Zoltán egyetemi tanár, a biológiai tudományok doktora, a növényrendszertan és növényföldrajz nemzetközileg ismert kiváló művelője, a magát mindig büszkén és hűséggel soproninak valló kitűnő ember.

Sopronban, 1909. október 1-én született, és csaknem 63 év elmúltával hamvait is az a föld fogadta magába, melyben szülei, Kárpáti Sándor tanítóképző intézeti tanár, jeles muzikus és Tiefbrunner Irma találtak végső nyugalmat. Középiskolai tanulmányait 1920/21 és 1927/28 között a Széchenyi István reáliskolában (ma gimnázium) végezte s érdeklődése korán az élővilág, különösen a növények világa felé fordult. Érthető tehát, hogy 1928. június 12-én jeles eredménnyel lezárt érettségije után a budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi karára (ma: ELTE Természettudományi Kara) iratkozott be (1928/29) s egyidejűleg a párizsi École Normale Supérieure mintájára szervezett Eötvös József Kollégium — számos hazai kiválóságunk otthonának lakója lett. 1933. május 4-én szerzett természetrajz-vegytan szakos középiskolai tanári oklevelet, tudományos elhivatottságára azonban rendkívül jellemző, hogy már ezt megelőzően, 1932. jún. 25-én növényrendszertan fő-, és kémia—ásványtan mellék-tárgyakból „summa cum laude” eredménnyel bölcsészettudományi doktori szigorlatot tett. Értekezését a Börzsöny növényföldrajzi viszonyairól írta; benne a későbbi terepkutató érénye: kitűnő geobotanikai érzéke és alapos növényismerete nyilatkozik már meg.

Állami szolgálatát 1933. szept. 1-én Tuzson János Növényrendszertani és Növényföldrajzi Intézetében, a budapesti tudományegyetemen, díjtalan, majd díjas gyakornokként kezdte meg. Ebből az időből származnak Sopron környékére és Sopron megyére vonatkozó első florisztikai adatközlései (l. a bibliográfiát), amelyek folyóiratokban jelentek meg. Gyakornokévei alatt tudományos kutatói ösztöndíjjal 1933—35 között a Kárpátokban, Dalmáciában és Erdélyben, az Olasz Alpokban és Ausztriában jár; az utóbbinak kutatását szoros növényföldrajzi vonatkozásai miatt magyar terepkutató botanikusok számára mindig nélkülözhetetlennek tartotta.

Abban, hogy 1936. júl. 1-én megvált az egyetemről és a Budapesti Fővárosi Vegészeti és Elelmiszervizsgáló Intézet mikroszkópiai osztályával cserélte fel, az akkori gazdasági és megélhetési viszonyok játszottak szerepet. 1937-ben ugyanis megnősült, feleségül vette Balás Viktória okl. középiskolai tanárt, 1940-től kezdve pedig már Miklós fiáról, ill. 1942-től kezdve Valéria leányáról is gondoskodnia kellett. Vállalta hát a tudomány szolgálata helyett a havijegyzékes hivatalnok, majd vegyészgyakornok, segédvegyész és vegyész munkakört. Erre azonban sohasem gondolt vissza kellemes emlékekkel, mert a rutinvizsgálatok nem elégitették ki tudományos ambícióit, az időközben megszerzett (1940. dec. 5; 1941. jan. 21) egyetemi magántanári képesítése pedig elismerés helyett irigységet váltott ki hivatali előljáróiból. Teljes elégtételül szolgálhatott ezért számára — a világháború és a hadifogság után —, hogy először a tudományegyetemre hívták meg előadónak, majd 1949-ben az akkori Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Karára, ill. Kertészeti és Szőlészeti Főiskolára, a mai Kertészeti Egyetemen a Növénytan Tanszékre kapott előadói megbízást. Személyében az akkor már élvonalhoz tartozó egyik legképzettebb florisztikus, a hazai flóra alapos ismerője került őt megillető posztra. Érthető, hogy 1950. febr. 28-án tanszékvezető docenssé nevezték ki, 1952-ben a Magyar Tudományos Akadémia (TMB) addigi tudományos munkásságát kandidátusi fokozattal honorálta; 1954. ápr.

4-én tanszékvezető egyetemi tanárrá nevezték ki, a biológiai tudományok doktora fokozatot pedig „Magyarország és a környező területek Sorbusai” c. monográfiájával 1955. jan. 10-én szerezte meg.

Eletének 1949-től 1969-ig terjedő, két évtizedes szakasza tudományos pályájának leggazdagabb és legtermékenyebb korszaka. Ez alatt szervezte önálló tanszékké és eredményes kutatómunka műhelyévé a Kertészeti Egyetem első növénytanai katedróját, indította el munkatársaival az új Kertészeti Botanikus Kert létesítését Soroksáron, és előadásaival, jegyzeteivel s két kiadást megért kitűnő tankönyveivel, a Kertészeti Növénytan és az Alkalmazott Növényföldrajz 3 kötetével a kertész szakemberképzésben alapvető jelentőségű növénytanai képzést. Ebben az időszakban virágzott ki széleskörű tudományos kutatómunkája, melyről az alábbiakban bővebben kívánunk szólni. Ekkor kapcsolódik be aktívan a Botanikai Szakosztály munkájába, amelynek folyóiratát, a Botanikai Közleményeket 1954—1962 között szerkesztette, 1962—1965 között pedig elnöke volt. Húsznál több hazai egyesületben, bizottságban és társaságban — köztük a soproni Kitaibel Pál Természettudományos Asztaltársaságban is jelentős szerepet vállalt, igen sok folyóirat — köztük a Soproni Szemle — szerkesztő bizottsági tagja s munkatársa volt. 1960-tól számos jelentős külföldi kongresszuson tartott előadást vagy képviselte jelenlétével hazánkat: 1960-ban a szlovákiai Mlynanyban, 1962-ben Prágában és Poznan—Szezezinben, 1964-ben Opavában, 1965—66-ban Berlinben, Halleban, 1966-ban Kárpátalján, Romániában és Jugoszláviában, 1967-ben Kolozsvárott. A széles látókörű és tapasztalt szisztematikus-florisztikust választja meg Jávorka Sándor megüresedett helyére, Soó Rezső mellé az Európa virágos flóráját módszeresen feldolgozó nemzetközi összefogás, a Flora Europaea is, melynek területi referenseként vesz részt 1965. VIII. 1—10 közt Koppenhágában a Flora Europaea IV., majd 1967. V. 20—30-a közt Sevilleben az V. Symposiumon. Az 1969. évi Marseille-i összejövetelről betegsége miatt már le kellett mondania, jöllehet a Flora Europaea area-térképező bizottságán belül (Huntington—Helsinki), a hazai fajok ponttérképén utolsó napjáig dolgozott. Egész Európát behálózó, széleskörű levelezése és publikáció cseréje hallatlanul gazdag szakkönyvtárat eredményezett, ez foglalta el otthonában közgyűjteménnyé nőtt magánherbáriumának helyét. Könyvtárából merítette hihetetlen irodalmi tájékozottságát, a szakirodalomban való virtuóz jártasságát; ez az egyedülálló gyűjtemény magyarázza meg írásainak rá jellemző egzaktságát és bibliográfiai pontosságát.

Kimagasló érdemeit számos hazai testület (MTA Biológiai Osztályának Botanikai Bizottsága, TIT Biol. Választmány) és külföldi tudományos egyesület (Darmstadt, München, Saalfeld, Praha—Krakow—Lwow dendrológiai, természetvédelmi és florisztikai társaságai, a londoni International Dendrological Society) tagságával ismerte el. Hatvanadik születésnapján a Munka Érdemrend ezüst fokozatával tüntették ki. Csak éppen a Magyar Tudományos Akadémia maradt tagságával adós, s ez a mellőzés akkor is bántotta, amikor betegségének felhőt jól kvalifikált két gyermekének s két kis unokájának kedves mosolya egy-egy villanásnyira még feledtetni tudta.

Eletének utolsó három évében egyre súlyosabban nehezedett rá rohamosan elmeszesedő érrendszeréből fakadó betegsége. Tervei szárnyaszegetté váltak (tervezett magyar dendrológiáját nem tudta megírni), humora megkeseredett, kedélyességét tépelődő aggodalom váltotta fel, családi tusculanumának, a soproni Erdei malom öreg fáinak árnyékában fájdalmas volt ragyogó szellemének hanyatlását látni. A „scintia amabilis”-re egész szívét-lelkét áldozó életre ezért tán megváltásként tett 1972. június 18-án pontot a halál.

A botanika teljes keresztmetszetét tükröző munkásság oktatói-nevelői oldaláról, igényes természettudományos ismeretterjesztői tevékenységéről, tudománytörténeti munkásságáról e helyütt nincs módunk beszámolni. Ki kell azonban emelnünk kutatói eredményeit, melyeknek területe „a növényrendszertan (ezen belül a fás növények rendszertana) és a növényföldrajz, főleg a florisztikai határvonalak kutatása és ezzel párhuzamosan a termőtájkutatás elvi alapjai, valamint a termesztés lehetőségeinek növényföldrajzi vonatkozásai” voltak.

Mint rendszertanost alapos növényismeret, kitűnő megfigyelőkészség, erős kritikai hajlam és szisztematikai érzék jellemezte. Ezért fordult előszeretettel a köztes alakok, a transitusok tisztázatlan problematikája felé; írt le mintegy 150 eredeti publikációban 200-nál több, auktor nevét viselő intraspecifikus taxont, ill. hibridet. A szülőföld megkülönböztetett szeretetéről tanúskodik, hogy négy ilyen visel soproni nevet: egy búzavirág-hibrid: a *Centaurea soproniensis* (mint a *C. vochinensis* és *steno-*



*lepis* kereszteződése), egy aszat-féle (*Cirsium soproniense*, mint a *C. erisithales* és *canum* kereszteződése), egy disznóparéj kereszteződés (*Amaranthus soproniensis*, mint az *A. chlorostachys* var. *pseudo-retroflexus* X *retroflexus* hibridje), továbbá egy hölgymál-változat, a *Hieracium lachenalii* ssp. *pseudopallescens* var. *Nagyfueze-sianum*, melynek nevében a soproni Ferenc-forrás feletti Nagyfűzes neve rejlik.

Behatóan foglalkozott fás növényeink, így különösen a bükk (*Fagus*), a gyertyán (*Carpinus*), a kőris (*Fraxinus*), cseresznyék és szilvák (*Cerasus*, ill. *Prunus*), a bengék (*Rhamnus*) és a som (*Cornus*) alakkörével, legfőképpen azonban a berkenyékkel (*Sor-*

bus). Ez utóbbival publikációnak hosszú sora foglalkozik, sorbológiai munkásságának koronája, a Feddes Repertoriumban megjelent *Sorbus*-monográfiája (1956), 43 újonnan leírt kislelével egyik legmaradandóbb alkotása (számos soproni adattal). Rendszertani tevékenységét ezek, a Soó Rezsővel írt Magyar Flóra (1968) növényhatározókönyve s a tiszteletére elnevezett *Sorbus Kárpátii* (berkenye), *Pyrus Kárpátiana* (vadkörte), *Prunus actiana* var. *Kárpátii* (szilva), *Ranunculus auricomus* ssp. *Karpatianus* (boglárka), *Arum maculatum* L. var. *Kárpáti* még további 3 növényformával együtt, őrzik.

Sopronhoz és környékéhez legszorosabban florisztikai-növényföldrajzi kutatásai kapcsolják. Borbás Vince, Gáyer Gyula és Gombocz Endre után ízig-vérig terepkutató alkata őt tette hosszú évtizedekig a nyugat-dunántúli flórasáv legjobb ismerőjévé, ő rögzítette véglegesen a növényföldrajzi határvonalak futását (vö. a bibliográfiát). A *Praenoricum*nak nevezett átmeneti flóravidek sajátos, a Keleti Mészalpok és Kis-Kárpátok között hidat képező, a Dunántúli Középhegységgel sokban rokon Szárhalmi erdőt és Dudleszt, mint önálló flórajárást Kárpáti Zoltán különítette el és nevezte *Laitaicum*nak (1956). Alkalmazott növényföldrajzi tanulmányaiban is ennek a tájnak és a soproni noricumnak gyümölcstermesztési vonatkozásait tárja fel (1958).

Egyenes jelleméről, nyíltszívűségéről, keresetlen közvetlenségéről, baráti segítőkészségéről tanítványai, munkatársai és barátai személyes tanúságtétellel emlékeznek. Tanítványai igazságosnak ismerték, beosztottjainak inkább társa, mint főnöke volt; szívében a botanika csak családjával osztozott. Örízze emlékét a Soproni Szemle is, mely helytörténetírásunk fórumaként tudománytörténeti értékeink számontartására is hivatott.

#### Kárpáti Zoltánnak

Sopron környékére és Nyugat-Dunántúlra vonatkozó irodalmi munkássága:

1. Adatok Sopron vármegye flórájához (Beiträge zur Flora des Komitates Sopron). Ann. Sabarienses: Folia Musealia. 1932, 4—6.
- 2—3. Újabb adatok Sopronvármegye flórájához (Neue Beiträge zur Kenntnis der Flora des Komitates Sopron) I: Magy. Bot. Lapok, 1933, 105—106; II: Fol. Sabariensia: Vasi Szemle, 1934, 1—7.
4. *Rhamnus cathartica* x *saxatilis* (Vorläufige Mitteilung). Annales Sabarienses: Fol. Musealia. 1932, 19.
5. Az osztrákok a még megmaradt Fertőtől is meg akarnak bennünket fosztani. Néhány szó a Fertő-problémához. Soproni Hírlap, 1933. júl. 18. 20. 160.
6. Örökítsük meg városunkban Kitaibel Pál emlékét. Soproni Hírlap, 1933. júl. 11. 20. 154.
7. Egy új *Rhamnus*-hybrid (Ein neuer *Rhamnus*-Bastard). Index Horti Botanici Univ. Bp. 1934, 1—10.
8. Gáyer Gyula adatai Sopron vármegye flórájához (Gy. Gáyer's Beiträge zur Flora des Komitates Sopron). Fol. Sabar.: Vasi Szemle, 1935, 162—165.
- 9—14. Dendrológiai jegyzetek (Dendrologische Notizen): I: Bot. Közl. 1937, 192—204; II: Borbásia, 1939, 100—105.; III: ibidem, 171.; IV: Kertészeti és Szől. Főisk. Közl. 1944, 162—171.; V: ibidem, 1950, 177—184; ibidem, 1951 (1953), 81—88.

- 15—17. Érdekes és újabb növényelőfordulások Sopron környékén (Interessante und neue Pflanzenfundorte in der Umgebung von Sopron) I: SSz., 1938, 74—84; II: SSz., 1941, 195—201; III: Erdészeti Kísérletek, 1949, 168—182.
18. Sopron környékének fontosabb gyógynövényei. SSz., 1941, 38—44.
19. A magyar flóra néhány új és érdekes hybridje (Einige neue und interessante Bastarde aus der Flora von Ungarn). Borbásia, 1946, 86—98.
20. Die Florengrenzen in der Umgebung von Sopron und der Florendistrikt Laitaicum. Acta Bot. Acad. Sci. Hung. 1956, 281—307.
21. Kitaibel Pál (1757—1817). SSz. 1957, 140—143.
22. A nyugat-dunántúli—burgenlandi flórahatarvonalokról (Über die west-ungarisch- burgenländischen Florengrenzen). Botanikai Közl., 1958, 313—321.
23. Kitaibel Pál emlékének megünneplése (Die Feierlichkeiten zum Andenken an Paul Kitaibel). Bot. Közl., 1958, 367—371; SSz., 1958, 15—16.
24. Die Beziehungen zwischen natürlicher Pflanzendecke und gartenbaulicher Produktion in der Umgebung von Sopron. Acta Agronom. Acad. Sci. Hung. 1958, 429—456.
25. A természetes növénytakaró és a kertészeti termesztés közötti összefüggés Sopron környékén (Die Beziehungen des Gartenbaues zur natürlichen Pflanzendecke in der Umgebung von Sopron). SSz. 1958, 222—244.
26. Sopron környékének néhány jellegzetes bevándorolt növénye (Über einige charakteristische Adventivpflanzen aus der Umgebung von Sopron) SSz., 1960, 242—250.
27. Dr. Szontagh Miklós (Dr. Nikolaus Szontagh). SSz., 1960, 161—165.
28. Einige pflanzengeographische und taxonomische Probleme im ungarischen Ostalpenvorland. Mitt. d. Internat. Ver. f. Vegetationskunde. In: Angewandte Pflanzensoziologie, 1966, 18—19. sz., 185—191.

M. Kiss Pál:

**Sebestény Ferenc**  
(1907 — 1972)

Szeptember végén látszólag egészségesen indult ifjúsága kedvenc művésztelepére, Nagybányára és Koltóra, Petőfi tanulmányához újabb adatokat gyűjteni. Onnan kaptuk súlyos betegségéről, majd hirtelen haláláról a szomorú hírt. A döbbenet első megrendülése után utazása előtti beszélgetésünkre emlékeztem: szép felvételeket ígért a koltói kastélyról, a híres fáról, ahol a világirodalom egyik legszebb versét írta Petőfi. Majd a költő Kerényi Ferenchez Nagybányáról írott leveléből olvasott részleteket, saját érzéseit is tolmácsolva általa: „Óh mennyire szeretem ezt a várost, már negyedszer vagyok itt, s egyre jobban tetszik. Ezek a vén házak olyan barátságosan köszöntik az érkezőt, mint valami kedélyes öregurak...” Nagybánya Sebestény Fe-

rencet szülővárosára, Sopronra is emlékeztette, ahol gyermek- és serdülőkorát töltötte. Eső egyéni kiállítása alkalmával, 1963-ban életrajzában szerényen csak annyit jegyzett meg: „Sopronban, ahol 1907-ben születtem, Horváth József, a főiskolán Réti István volt a mesterem. Festőművészi tanulmányaim idején többször dolgoztam Nagybányán. Huzamosabban tartózkodtam Itáliában s rövid tanulmányúton Párizsban is.” Ez a szűkszavú pár mondat művészetének gyökerét is jelzi.

Még középiskolás volt, amikor a Sopronvármegye c. újság 1925-ben a mai Széchenyi gimnázium tanulóinak év végi kiállításáról az elragadtatás hangján írja: „Csuda, hogy rajzolnak, festenek ezek a soproni realisták.” Közülük különösen „Sebesta Ferencről egész biztosan hallani fognak még. Nagy ceruzaportréi, tartalmas szénrajzai, gyors, de biztos kézzel odavetett vázlatai, kis interieurjei és állatcsendéletei, ha még nem is befejezett, de komoly nivójú művészi munkák.”

Több évtizedes művészi és pedagógus működés után 1963-ban a Kisalföld c. újság a szülővárosában is kiállítást rendező festőt nagy elismeréssel méltatja. „Örömmel fogadta Sopron Sebestény Ferenc kiállítását, mert a művész itt járt iskolába, másrészt, mert neve fővárosi sikerek után jutott el szűkebb pátriájába.” Majd részletesen ismerteti életpályáját, kezdve azzal, hogy Horváth József jeles soproni akvarellista volt művészi útjának elindítója. „Tanította, buzdította, majd irányította a Képzőművészeti Főiskolára.” Sokszor meglátogatta azután is első tanárát, s annak halálakor, 1961-ben, hálás tanítványként a Soproni Szemlében méltóképpen emlékezett róla. „Hatásának varázsa — írja — a művészi-erkölcsi magatartás. Így művészte megbecsült érték, élete erkölcsi példakép.” Barátságukat az is mélyítette, hogy Horváthnak is Réti István volt egykori mestere, mint Sebesténynek a főiskolán. Természetes, hogy a nagybányai művészteléről is gyakran beszéltek, ahol Horváth a háborús évek alatt, később kedves tanítványa, Sebestény is sokat dolgozott. Hányszor emlegették közös emlényeiket s Réti István intelmeit: „a művészetet csak a legnagyobb odaadással, alázattal, a technikai ügyeskedés háttérbeszorításával szabad szolgálni.”

Sebestény Ferenc művészi pályájának is vezérlő gondolata ez, mind főiskolai könyvtáros, mind később művésztanári működése idején. Mint könyvtáros sokat olvasott és jegyzetelt művészi vonatkozású könyvekből, különösen Leonardó Trattato-ja és Paul Valéry róla írott tanulmánya foglalkoztatta, valamint Rétiinek nagybányai jegyzetei. Enciklopedikus tudása, mitológiai ismeretei, költőkkel, írókkal való foglalkozása pályájának ebből az időszakából származik. „Bizonyos, hogy sokáig fojtogatta ez az intellektuális elem, önmarcangoló módon vissza-visszanyeste kritikus szemmel saját tehetségét” — jegyzi meg róla Passuth László kiállítási katalógusában. Mindezt gátolta talán munkáját akkor, amikor napról napra a legnagyobbak művészi analízisébe mélyedt, hogy megtalálja önmaga tiszta nyelvét, a körülötte létező világ számára egyetlen lehetséges értelmezését. Túlzott lelkiismeretessége, az önmagának állított magas mérce is sokáig akadályozta abban, hogy kiállításon mutassa be műveit, pedig tanulmányok százai tanúskodnak arról, hogy pedagógiai elfoglaltsága mellett is milyen komoly művészi tevékenységet fejtett ki. Ritka élmény olyan festővel találkozni, akinek hosszú belső vívódása úgyszólván „a színpalak mögött zajlott le s a közönség elé leszűrődött és mégis a fejlődés minden igényét rejtő oeuvreje kerül” (Passuth).

Szerénységére jellemző, hogy még a hozzá közelállók is alig ismerték nagyszabású gobelin- és üveglak terveit. Csak a Művelődési Minisztérium részére három gobelint tervezett. Közöttük a Gách Györggyel együtt készített Petőfi-kompozíciót. Még jelentősebbek üveglakai a Dunaújvárosban lévő Arany Csillag szállóban, a Zrínyi utcai Tisztiházban, a Bercsényi utcai Diákszállóban, a Margitszigeten lévő kápolnában s a Postamúzeumban. Az itt látható, íródeákot ábrázoló szerepel abban a bélyegsorban, melyen a magyar üvegfestészet remekeit mutatják be.

Európai tájékozottság és nagy formakultúra jellemzi első reprezentatív tárlatán évtizedek munkájában kiforrott alkotásait. Életének második szakaszát az iskola, Szentendre és Tihany között osztotta meg, és témái is főleg e helyekhez kapcsolód-

nak. Bár sok mindent hozott magával a nagybányai természetlátásból, képein a látvány a megörökítendő érzelmek forrása csupán. Akár egy halászfalut, akár a párába burkolt tihanyi belső tavat, a szentendrei dombokat, vagy mitológiai témát örökít meg, képein sajátos hangulati kettősség uralkodik. Halk, lehetnyi szomorúság, ugyanakkor valami tisztult bölcsesség, a szomorúságon is áttörő optimizmus. Valóban Se-



bestény művészetében a fény-árnyékjáték inkább érzelmi, indulati fűtöttségű, mint vizuális elem. Gyakori nála a kréta- vagy tollrajz és vízfestmény ötvözete, amit különösen tájképein és mitológiai tárgyú művein alkalmaz. Iphigenia művészi vázlatán vagy a még ismertebb s több változatban is megfestett Nausikaa képén, melyen az elválás sorsszerűségét, szomorúságát s az ifjú szépséget adja elő mély átéléssel. Emberi közelbe hozott jelképei mitológiai tanulmányainak művészi megnyilatkozásai. Ezeket többféle technikával is rögzítette.

Poétikus hangulattal, párás színekkel, az ábrázolás könnyedségével finomította festői kifejezését. Ez a kifinomult ábrázolás a megjelenítés pontosságával párosul. Nem mulasztja el megkomponálni még a véletlennek látszó részleteket sem. Olajképei színekben erőteljesek. Párizsi tanulmányaira emlékeztetnek, különösen Bonnard és Matisse világát idézik akt- és zsánereképei. Bármilyen technikával dolgozik is, világos, tiszta formák jellemzik. Amit Réti István művészetéről a Magyar Nemzetben 1955. jan. 18-án írt, saját képeire is jellemző: „Az intellektus finom mérlegelese működött nála, keresve a megvalósítás tökéletes egyensúlyát.” Az új nem hangoskodva, hanem természetes egyszerűséggel jelentkezik művein.

Nem ismert üres, eltékozolt órákat. Állandó munkálkodásban élt. A festés mellett szívesen tanított. Először 1937-ben a Képzőművészeti Főiskola Iparművészeti tanszékén, 1942-től a Madách gimnáziumban, 1945-től pedig a Képző- és Iparművészeti Gimnáziumban mint művésztanár. Jeles elméleti felkészültségéről cikkei, köteteket kitevő jegyzetei, előadásai tanúskodnak. Emellett felelősségtudata, türelme úgyszólván kijelölték a nevelői hivatásra. Aki Sebestényt korrigálni hallotta, emlékezni fog mindig a festői látvány lényegét finoman elemző okfejtéseire. Tapintatos, halk mondatokkal irányított. Tanítványainak rajzaiból kikereste a legjobb részt, hogy annak dícséretével vezessen rá a mesterségbeli fogatékosságra. Feltés, gondoskodás, jóindulat jellemezte minden megmozdulását, még elutasítása sem volt bántó. Összeszorított ajakkal járkált, amikor az élet nehezebb problémák elé állította, de tanítványaival nem érezte saját baját.

Mindenekelőtt a képző- és iparművészet alapját alkotó művészi rajz problémája foglalkoztatta. Michelangelót idézte gyakran: „A rajzolás mindenfajta ábrázolás lelke és forrása, minden tudomány gyökere. Aki olyan nagy eredményt ért el, hogy rajzolni tud, annak azt mondom, hogy a legértékesebb kincs birtokába jutott.” De a festészet lelkét is fel akarta tární tanítványai előtt, azokat a dolgokat, amelyek mindenkor művészetében, bármely stílus világában a képi igazság hordozói lehetnek. Nem stílusának modorra gyötört folytatására, hanem önálló gondolkodásra, egyéni utjuk keresésére biztatta, segítette tanítványait.

Élvezetes volt hallgatni a rajztanári munkaközösségben, amelynek vezetője volt, s a tanári értekezleteken irodalmi hasonlatokkal élénkített hozzászólásait. Minden beszéde elárulta a jó pedagógust, aki szüntelenül tanul, ismeri a tudomány és művészet korszerű eredményeit. Különös élvezettel foglalkozott művészetelméleti kérdésekkel. Már 1940-ben részletes tanulmányt írt a Nouvelle Revue-ben az akkor még el nem ismert Csontváryról, s évek óta a forradalmár és szabadságharcos Petőfi útja és művészi ábrázolása foglalkoztatta. Ennek kutatására utazott Nagybányára is.

Sebestény Ferenc személyében sokoldalú s emberi tisztaságával példátmutató művészt ismerhettünk meg. Eltávozásával jó barátot, igaz embert veszítettünk s művészpédagógusaink egyik legjelesebbjét, akinek negyedszázados munkája sok fiatalt indított el pályáján.

## SOPRONI KÖNYVESPOLC

*Fried István:*

**Vajda Péter Válogatott művei. Válogatta és sajtó alá rendezte Lukácsy Sándor.  
A bevezető tanulmány Fenyő István műve. Veszprém, 1972, 296 lap.**

„Köszöntelek, Sopron kék hegyei ... álmaim világa (...) Sopron, idvezellek ... Idvezellek, vágyaim helye... álmaim édene” — így köszönti eszméi érlelőjét, tudása megalapozóját a Petőfi által oly sokra becsült Vajda Péter „Dalhon” című lírai szépségekkel teli ritmikus prózájában.



A reformkor egyik legizgalmasabb, Petőfi eszméit oly jelentékeny mértékben előlegező költő-prózaírójának válogatott művei halálának 125. évfordulója alkalmából jelentek meg. A sikerült válogatás és a tartalmas bevezető pontosan eligazít bennünket Vajda eszmevilágában. Rámutatott sokszínű életművének különféle rétegeire: az orientalizmus szerepére Vajda életművében, a városi élet ábrázolásának kísérleteire, hégelianizmusának elemeire; pantheizmusára, mellyel kihívta maga ellen az orthodox egyházi és világi körök gyanúját. A mélyről jött ember mohó tudnivalóságával került a soproni líceumba, ahol a monarchiabeli államberendezkedést bíráló, a társadalmi rendet kritikusan szemlélő Magda Pál lett tanára. Csak Szilveszter, Petőfi hőse készült oly tudatosan a tudás megszerzésére, mint Vajda. „Egy hangot nem bocsát ki ajakán a tanító, hogy meg ne jegyezzen magamnak, tant nem adand elő, hogy emlékezetembe ne véssem.” S az elégtétel is a Szilveszteréhez hasonló: „Az év vége itt van, apám... a szegény parasztfiú legyőzte a gazdagokat... övé a borostyán, irigyen néz reá egy egész tanoda.” Ugyanevvel a lendülettel — s rousseau-ista szemlélődéssel — fut ki a természetbe, élvezi a Papréten (ma: Ifjúság tere) a diákjátékok önfeledtségét; a Kurucdombon pedig nem futkározik társaival, hanem a hegytetők titkait szeretné megfejteni. A soproni hegyek virágaival társalog, tőlük lesi el a természet hangjait, hogy későbbi műveiben kizengethesse.

1819 és 1826 között volt Vajda a soproni líceum diákja. Ekkor alakult ki irodalmi érdeklődése, fogalmazódott meg benne megannyi kérdés, mit később mondott ki; s melyekkel — nemegyszer — Petőfi előtt törte az utat. Nyelvében, előadásmódjában leginkább az egykori soproni diák, Berzsenyi s a soproni diákokkal levelet váltó Vörösmarty a mintaképe; azaz alapvetően romantikus ihletettségu Vajda életműve. De publicisztikája a realista szemléletmód felé irányítja: így benne is együtt él a romantikus és a realiztikus ábrázolás és kifejezés igénye. Jellemzője az allegória gyakori előfordulása, a líraiság. De olyan romantikus, orientaliztikus, allegorikus prózai költeményekben, mint „A páriának tavaszi dala”, ki ne hallaná-látná meg a jobbagysorsból fölfelé törő értelmiségi indulatát, imáját?

Vajda Péter előtt méltán tiszteleg az utókor. Elfeledettsége tűnőben. A soproni líceumtól kapott útmutatója jó irányba vezette. Ezt hálálta meg a Dalhonban, melyben Sopronnak és környékének megragadó rajzát adja. „Szegény(en) jöttem beléd — írja Sopronról —, dúsán akarok távozandni ismeretek- és érzelmekben.” E kötet a tanúbizonyosság rá: így történt. A csornai származású Lukácsy Sándor a költőnek méltó emléket állított.

## LEVÉLSZEKRÉNY

**Többeknek.** Folyóiratunk ez évi 1. számának szétküldése után a Posta Központi Hírlapiroda KHI. 230/c. számú, „Értesítés lapmegjelenés elmaradása miatt” című nyomtatványon többek között értesítette előfizetőinket: „A kiadóvállalat közlése szerint a lap megjelenése egyelőre bizonytalan”. Kiadóvállalatunk ilyen közlést nem továbbított a Posta Központi Hírlapirodának, e szám megjelenése is bizonyítja, hogy ilyen közlés nem is lett volna indokolt.

**A szerkesztő**

# SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau

Lokalhistorische Quartalschrift

Redaktion: Karl Mollay

## *Inhaltsangabe und kurze Auszüge:*

- Szabó, Jenő:* Rudolf Becht 80jährig. Der Schriftsteller und der Mensch
- Winkler, Oskar:* Ödenburger Bautätigkeit in den letzten 26 Jahren. II. Teil  
(mit deutschem Auszug)
- Környei, Attila:* Zur Geschichte der Klassenkämpfe im Ödenburger Komitat  
(März—Juli 1919). II. Teil
- Kiss, Emmerich:* Die kleinadelige Gemeinde Felső-Pásztori (Ende 16. Jh.—Mitte 19.  
Jh.). I. Teil

## *Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung*

- Becht, Rudolf:* Das Ödenburger ev. Lyzeum am Anfang dieses Jahrhunderts.  
Schulerinnerungen des Schriftstellers

## *Kleine Mitteilungen*

- Fried, Stefan:* Die slawistischen Beiträge einer Ödenburger Zeitschrift (1879)
- Kovács, Josef Ladislaus:* Theaterzettel einer unbekanntenen Ödenburger Opernvorstellung aus 1811

## *Kulturelles Leben in Ödenburg*

- Hoffmann, Thomas:* Eröffnungsrede zur Ausstellung „Volkskunst und Volksglauben“  
im Franz—Liszt-Museum

## *Nekrologe*

- Csapody, Stefan:* Zoltán Kárpáti (1909—1972), der Botaniker
- M. Kiss, Paul:* Franz Sebestény (1907—1972), der Künstler

## *Bücherschau*

- Fried, Stefan:* Ausgewählte Werke von Peter Vajda. Hg. von Alexander Lukácsy.  
Veszprém, 1972 (ung.)

## *Briefkasten*

## KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. *A kézirat gépelése.* Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, baloldalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az írógépen hiányzó jeleket, mint pl. *í, ú, I, U* stb. Egyebet kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre félsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl.: ... városokat<sup>10</sup>.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. *A lapalji jegyzetek.* Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló pontos irodalmi utalások, pontos forrásjelzetek. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk.

*Könyvre* (lapszámra) első alkalommal így utalunk; pl.: Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841—1950. Sopron, 1960, 15. — A továbbiakban így Csatkai i. m. 32. (Ha ugyanakkor a szerzőnek változtatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatkai: A soproni színészet 43). Ha a megjelenés helye Budapest, ezúgy így: Bp.,

*Folyóirat cikkére* így; pl.: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114—20. — A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

*Gyűjteményes munkában* megjelent cikkekre így; pl.: Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79—84.

*Újságcikkre* így; pl.: A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

*Idegen nyelvű műre* így; pl.: Semmelweis, Karl: stb.

*Levéltári forrásra* így; A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. — A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli, tónusos fényképe(ke)t vagy klisírozásra alkalmas rajzot (térkép-vázlat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sötrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

## OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest V., József Nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj: évi 48.— Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Pénzforgalmi jelzőszám: MNB 215—96162.

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a Szerkesztőségnél rendelhetők.

Levélcím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Felélős kiadó: Ugróczy Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B,5 ív = 8<sup>3</sup>/<sub>8</sub> (A/5 ív) — Győr-Sopron megyei Nyomda V. Soproni üzeme, 73.10108  
Terjeszti a Posta Központi Hírlap Iroda

ARA: 16,— FT

INDEX: 25.916

FV 326



# SOPRONI SZEMLE

XXVII. ÉVFOLYAM 1973. 3. SZÁM

## SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat  
Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC olvasószerkesztő, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS jegyző, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBENYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti:

MOLLAY KÁROLY

Tartalomjegyzék:

	Lap
<b>Kunszery Gyula:</b> Ihász Dániel levelezése ifj. Caesar Gyulával (1875—1881)	193
<b>Kiss Imre:</b> A kurtális nemesi Felső-Pásztori a XVI. századtól a XIX. század közepéig II. rész	204
<b>Helytörténetírásunk időszzerű kérdései:</b>	
<b>Faragó Sándor:</b> A Rábaközi Múzeum alapítása és első tíz éve	219
<b>Kisebbségi közlemények:</b>	
<b>Palotás Zoltán—Horváth Mihály:</b> Sopron város stabil és mobil népesség-kategóriái	238
<b>Lagzi István:</b> Lengyel menekültek Sopron környékén a második világháború első éveiben	244
<b>Pusztadaráci Mária:</b> Adalék a soproni állami leánygimnázium 100 éves történetéhez	253
<b>Haranghy György:</b> Tornászünnepély Sopronban (1867)	257
<b>Katona Imre:</b> A Tinódyak Csapodon	259
<b>Kiss Jenő:</b> A mihályi Ipartársulat és Ipartestület történetéhez (1828—1948)	261
<b>Pröhle Jenő:</b> Vajda Péter soproni diáksága	263
<b>Füves Ödön:</b> Soproni görög diákok a görögök forradalmi társaságában (1796)	264
<b>Mollay Károly:</b> A helytörténeti és honismereti folyóiratok szerkesztőinek szombathelyi konferenciája	265
<b>Domonkos Ottó:</b> A Liszt Ferenc Múzeum 1972. évi munkája	265
<b>Sopron kulturális élete:</b>	
<b>Környei Attila:</b> Antifasiszta mozgalmak a második világháború alatt (A múzeum kiállítása a Liszt Ferenc Művelődési Központban)	270
<b>Marót János:</b> Interfórum 71—73	271
<b>Megemlékezések:</b>	
<b>Újváry Lajos:</b> Sebestény Ferenc temetésére	274
<b>Mollay Károly:</b> Kunszery Gyula (1906—1973)	276
<b>Sümeghy József:</b> Pálffy Miklós (1911—1972)	277
<b>Soproni könyvespolc:</b>	
<b>Pogány Irén:</b> Kázmér Miklós—Végh József (szerk.): Névtudományi előadások. Bp., 1970	278
<b>Kovács József László:</b> Karl Semmelweis: Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582—1823). Eisenstadt, 1972	280
<b>Kovács József László:</b> Stoll Béla—Varga Imre—V. Kovács Sándor: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. Bp., 1972	282
<b>Mollay Károly:</b> Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó Oklevéltár XIV. kötet. 1742—1769. Bp., 1971	284
<b>Szabó Jenő:</b> Fekete Ferenc: „50 éves a Soproni Pamutipar”. Győr—Sopron megyei Nyomdavállalat, 168 lap	285
<b>Levélszekrény</b>	286

# SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXVII. ÉVFOLYAM

1973

3. SZÁM

*Kunszery Gyula:*

## Ihász Dániel levelezése ifj. Caesar Gyulával (1875–1881)

Ihászi Ihász Dániel történelmi, sőt világtörténelmi szerepe közismert, s így emlékeztetőül csak pár vonással vázoljuk életpályáját. A Veszprém megyei Démen született 1813-ban. Részben Sopronban is végzett tanulmányok után a katonatiszti pályára lépett. A szabadságharc idején az osztrák hadseregből mint főhadnagy átállt a honvédsereghez. Kossuth hadsegédje lett, rövidesen ezredesi rangra emelkedett. A szabadságharc leveretése után a kossuthi emigrációhoz csatlakozott, s ettől kezdve haláláig hűségesen kitartott a száműzött kormányzó mellett. Végül vele együtt Olaszországban telepedett le, ott belépett az olasz királyi hadseregbe, s 1859-ben – az olasz–francia–osztrák háború idején – Kossuth megbízásából ő szervezte a magyar légiót. A szinte puccsszerűen megkötött villafrancai béke azonban megghiúsította az emigráns magyarok reményeit. Ihász 1862-ben ezredesi ranggal nyugalomba vonult, s 1881-ben bekövetkezett haláláig Kossuth mellett maradt mint annak legmeghittebb bizalmasa.<sup>1</sup>

Am nem szakadt el végképp szülőhazájától sem. Mindvégig élénk, sűrű levelezést folytatott itteni rokonaival, többek között unokasógorával, ifj. Caesar Gyula katonaozrossal, akinek a neve Sopronban mindmáig ismerős. A kiterjedt Ihász család egyik sarja, Ihász Rudolf, Dániel unokafivére ugyanis Sopronba származott, itt városi főjegyző és országgyűlési képviselő, Emma nevű lánya pedig az osztrák származású Caesar Gyula katonaozros felesége lett, aki is az akkori gyakorlat szerint kis családjával szerte hányódott a monarchiában, de végül is – már mint nyugalmazott tábornokozos – megint csak Sopronban telepedett meg a róluk elnevezett, történelmi patinájú házban. Közben pedig pár éven át élénk levelezésben állt feleségének emigrációba szakadt Dániel nagybátyjával. Ezeket a leveleket mindmáig kegyelettel őzri unokájuk, Hankovszky Árpádné Caesar Zsuzsanna (Budapest) egyéb értékes relikviák (remekbe faragott korabeli empire garnitúra, Kossuth és Ihász közös fényképe, Ihász Dánielnek Torino melletti sírjáról készült tollrajz) mellett. A levelek közlési jogát neki köszönjük. Ihász Dániel colegnói sírkövének felirata: „Páratlan hűségű barátja s a számkivetés keserveiben 32 éven át tántoríthatatlan osztályosa, a magyar szabadságharc egyik kitűnő bajnoka, IHÁSZ IHÁSZ DÁNIEL ezredes emlékének gyászoló barátja, KOSSUTH LAJOS hálás kegyelettel emelte. Élt 68 évet 1813–1881. Meghalt Collegnóban április 10-én”.

<sup>1</sup> Vö. bővebben Ruhmann Jenő: Ihász Dániel szerepe az olaszországi magyar emigrációban. SSz. 1942, 233–256.

A 21 darabból álló levélgyűjteménynek az kölcsönöz történelmi értéket, hogy a kiegyezés utáni fiatal monarchia legmozgalmasabb időszakában, a messzi jövőre kiható balkáni események idején íródtak, ezeket nyomról nyomra követik, s nemcsak írójuk felfogását tükrözik, hanem áttételesen minden bizomnyal azét is, akinek a levélíró legmeghittebb bizalmasa volt: Kossuthét. A levelek közlésénél mellőztük a szorosán személyes, családi vonatkozású részleteket, s csakis a Kossuth személyére és a politikai eseményekre vonat-



Ihász Dániel sírja a colegnói temetőben (Tollrajz)

kozó — tehát közérdekű —, valamint a soproni vonatkozású részek publikálására szorítottunk. Szögletes zárójelben saját kiegészítéseinket közöljük.

### I.

Regiments Arzt Julius v. *Caesar* im Fürst Franz Lichtenstein 9ten Huszaren Regiment *PÉCS Ungheria*.

Baraccone di Colegno<sup>2</sup>. Provinzia di Torino, Italia Julius hó 16ik 1875.

<sup>2</sup> Torino külvárosa, Ihász Dániel lakhelye.



A' mi egészségemet és Kossuth barátomét illeti, nem a legjobb, én folyvást a ve-  
sémmel szenvedek (nem tudnál valami radicalis gyógyszert?) Kossuth pedig sokszor  
szenved az ugy nevezett csúzbán, öszedagad az arcza 's kinossan tud 's csak is kása-  
féle eledeleket enni...

...most néhány nap előtt oly viharunk és oly jégesőnk volt, hogy a legöregebb  
Piemonti ember sem emlékszik ilyenre, — a mezőket és kerteket ugyannyira elpusz-  
titotta, hogy a szó telyes értelmében semmi sem terem, a gyümölcsfákat pedig any-  
nyira ösze rongálta, hogy 9 év is kell még termjenek, — szegény Kossuth barátom  
is, ki ez idén kertjéből egy kis jövedelmet reménylt, legalább a kerti költség pótlá-  
sára végkép tönkre van téve, — csaknem az egyszeri cigánnyal azt mondja hogy,  
ehj! de szerencsés vagyok hogy semmim sincs.

## 2.

[Címzés mint az előbbi, dátum: 1875. november 25].

[Gratulál a gyermek — Rezső — születéséhez]. — Neveld ugy fiadat hogy hálá-  
val jutalmazzon, és neveld főképen magyarnak 's jó hazafinak... Az a Hercegovinai  
bonyolódás alattomban nagyon is bonyolodik, — az Angol igen sanda szemmel nézi  
az osztrák és Muszka eljárást, mintha már látnám az Angol Hajóhadat a Bosforuson  
haladni, — adja az Isten hogy roszúl mutasson távcsővem, mert más különben mivé  
lenne az a szegény magyar nemzet, a'ki amugy is már csak nyöszörögni képes a kö-  
zös teher következtében... A'mi az egészségünket illeti, nincs okunk panaszolkodni,  
az igaz hogy Kossuth barátom a napokban csekély láz következtében a szobát volt  
kértelen őrizni, — de ő mint hires Homoepata hamar segít magán — Ő is már a 74ik  
évben van, nem sokat építhet a jövőjére, — csak egy szerény ohaja van és az: hogy  
hazáját boldognak látva, halhasson meg, — de ő biz kevés reményel van a Tisza  
kormányban, 's nem hiszi hogy ily uton minőt ők készítenek a célhoz juthassa-  
nak...<sup>3</sup>

Egy barátom kérdeződködött a napokban rólatok, ő Soproni, ott Wundernek hiv-  
ták, de 48ban nevét Csudafy-ra változtatta, ő jelenleg itten mint Ezredes a 16ik gya-  
log Ezred parancsnoka, egy gazdag Genuai nőt bir nőül, — de ő nem dicsekedhetik  
hogy honának egy honvédet adhasson...

## 3.

April hó 15ik 1876

Több jó barátimat elidegenítették már tőlem, nem csak a Bach és Smerling kor-  
szakban fenyegették őket, hogy szünjenek meg vélem, még a legártatlanabb levele-  
zéssel is, felhagyni, de még a rákövetkező Magyar Kormányok is elriasztották néme-  
lyiket 's megszüntek vélem összeköttetésben lenni. — Hidd el édes Öcsém sok mélt-  
atlansággal halmoztak el; és miért? azért hogy honomat mindetek felett szeretem,  
és hogy elvbarátomhoz [Kossuthhoz] testel lélekkel ragaszkodom. Ezt rójja fel a mult  
's jelen kormány vétkemül. —

3 Július 9-én Hercegovinában lázadás tört ki a török uralom ellen az igazságtalan adó-  
behajtás miatt, s Andrássy Gyula közös külügyminiszter már ekkor — rendcsinálás ürügyén  
— bejelentette az osztrák-magyar monarchia igényét a lázongó török tartományra és a szom-  
szédos Boszniára, s ez volt kezdete a cári orosz-osztrák-magyar balkáni rivalizálásnak (a török  
birodalom rovására), amely egyik lényeges összetevője volt az első világháborút kirobantó  
okszozatnak, Tisza Kálmán — ellenzéki elveit „szegre akasztva” — az év októberében lett  
miniszterelnök.

Tehát nincs többé a Honnak nagy bölcse, ő is odahagyta a közös-ügyes boldogságu Hazát! — Életemben soha nem örültem más ember kárán, soha nem kívántam más ember halálát; de egyéni, meglehet tán téves fogalmam szerint jobb lett volna, ha élete pályáját 1867 előtt befejezte volna, mielőtt szerencsétlen Hazánkat ujból in feudálta Ausztriának. — Külömben hát csak pihenjen.

Hogy Kossuth Deák fölötti levele a közönség tulajdonává lett, az egyedül Helfy indiscretió-jának tulajdonítható, — én részemről nem szeretem, hogy Kossuth tette fel Deák-nak a dicsőség koszorút, 's hogy Cyprus ágacskája egy triumvirátust egészít ki a király és királyné gyászkoszorúival a nagy halott ravatala felett. — A levél remek levél, 's amint a lapokból olvastam nagy sensatiot idézett elő, nem csak hon, hanem a külföldön is.

... A legnagyobb baj a Keleten pislog a hamu alatt; jaj akkor szegény honunknak, ha azt idejében és ügyesen el nem oltják. — Andrássy-nak a Nótája nagy gyűlölet[et] idézett elől ugy a Török kormányi körben mint a lázongók közt is. Már is mutatkozik a gyűlölet jele az osztrák magyar Consul insultatiójával Belgrádban — attól tartok Édes öcsém hogy az olasz országban tervezett utad a homo proponit, Deus disponit-tal végződik, 's a helett hogy Europa kertjét (Olaszhont) élvezd, elküldene: az Ezreddel együtt Srbi vagy Bosnia valamely kietlen vad határára. — Az igazat megvallva én igen sötét jövőt látok szegény imádott honunk számára. Adja Isten hogy csalódjam.<sup>4</sup>

#### 4.

Címzés: Székes Fehérvár Ungheria

1876. augusztus 26.

[Az időközben Pécsről Székesfehérvárra áthelyezett Caesarék tervezett olaszországi útja a zavaros politikai helyzet mialatt valóban füstbe ment.]... A keleti ügy jobbra vagy balra dülése nagyon is huzódik és attól tartok hogy egy hamar nem is fog bévégződni, igen complicált ügy, — régen főzik a hatalmak, de nem oly könnyű annak kiegyengetése, a'mint azt gondolják. Én szívem mélyéből örvidenek hogy a Törökök még a magvát is kiirtsák annak a Szláv fajnak. — Századokon át nyugtalanítják a magyar nemzetet, mely őket vendégszeretetével elhalmozta, — hanem azon közmondás hogy „adj a Tótnak szállást kiver a házadból” — nagyon is valósulni láztik. — És mégis sajtáságos hogy egész Europa simpathiáját élvezik, a törököt pedig elítélik barbár magaviseletéért. A törökök jól ismerik őket, és tudják hogy kell velük bánni, — (ha nem tennék őt, majd tennék a Szerbek ő velők, a'mit ugy is nagy mértékben tesznek), — vagy a Montenegróiak jobban tettek velük a mult Czimiai hadjárat alkalmával, — a török foglyokat visza küldötték ugyan, de eléb mind egyiknek órát és fülét levágták, ezt egy barátomtól hallottam, ki akkor a Seraskerianál hivatalnok volt, 's szemtanúja volt mikor 300 ily mutilált foglyot hoztak oda. — Ezer nyolczszáz 49ben miért nem simpathizáltak a magyarral, ki tagadhatatlan hogy joggal harczott szent ügye szabadsága és függetlenségéért, az egész civilizált világ látta, és tudta hogy a Szerbek a magyar anyák méhéből a csöcsömöt kivágták a szűzek melyeit kikerítve szuronyaikon hordották, a hon maradt vén aggastyánoknak elevenen a bőroket nyuzták 's deszka közé szoritva őket kettéfürészelték, ezt tették velünk a jelenleg a világ részvétét élvező Szerbek 's oláhok. Ellenben a törökök (kiket jogtalanul oly barbárnak billegeznek) egyedül volt ki mellettünk kardot kötött. — A hatalmas angol Nép, a francia köztársaság az akkori Piemont fülebotját se

<sup>4</sup> A levél első felében a Deák Ferenc január 29-én bekövetkezett halálával kapcsolatos belpolitikai eseményekről, Kossuth lojális hangú részvételeének indiszkrét közzétételéről van szó. Utána ismét a külpolitikai aggályokról, az „Andrássy-nak Nótája”, azaz a balkáni ügyben a nagyhatalmakhoz intézett jegyzék nyomán keletkezett ellenséges hangulatról.

mozdította mikor az Orosz és Osztrák kiadatásunkat hatalmas ármádiájával követelte. A török büszkén és méltán az[t] felelte a prepotens követelőknek, hogy „inkább kész az utolsó katonáját elveszteni mintsem hogy vendégeit ellenségének kiadni.” — Miért nem birtuk mi a civilizált világ Simpatiáját mikor legjobbjainkat leghősebbjeinket a kinpadról a bitófára hurczolta az osztrák hóhér? Mert gyáván meghunyászkodtak a Colossális ellenüinktől a Muszka Babantól, ki jelenleg a Szláv lázadást szítja, elősegíti, 's minket pedig megfójtani minden áron igyekezett. Innen van a világ szimpathiája a Szláv elem mellett. — Biz édes öcsém nem tudom mi lesz belőlünk ha a szlávok győzni fognak, úgy elveszünk az osztrák sas szárnyai alatt, de *véle egygütt*, hogy még csak hirmondó sem marad. — Adja az ég hogy csalatkozzam, — nem tudom, de egy idő óta nagyon pesszimistává lettem ... Kossuth erisipilis bajban szenved, máskülömben egésség dolgában jó volnánk...<sup>5</sup>

## 5.

1876. december 4ik

A keleti kérdés, hidd el, még nektek is sok gondolkodásra nyújt alkalmat, — a markom viszket a kard markolatját szeretné szorítani, — négy különböző Campaign-ban viselt kard lóg egyik szobám falán, abban töröm a fejem, hogy melyiket használjam. — A háború annyi mint biztos, csak napi kérdés, a Conferentia alakulása 's működése csak szemfényvesztés és porhintés a közvélemény szemébe. — A Muszka szabadkozik, hogy nincs hódítási vággya, sem nem célja Constantinapoly[t] elfoglalni. — Mily ellentét annyi zaj után és minő ellenmondás a Serbiába ezerével tóduló orosz önkéntesekkel szemben! — Hiszen már most is, Serbia orosz Prefecturává változott, ott még a kormányt is oroszokból célozták öszetákolni. — Hát az új orosz kölcsön mit jelent?! ... Meglesz a Conferentia: biztosítani akarják az Europai békét és a Török birodalom integritását. — De a feltételben mi a való, mi a rejtett cél? azt maga a Diplomatia sem képes kitalálni, — vagy mint a multban, ugy most a jelenben sem akarja megakadályozni, hogy az Orosz birodalom folyvást nagyobbodjék. — Így legalább közeledünk első Napoleon Jóslata beteljesedéséhez, hogy 100 év mulva egész Europa vagy köztársaság vagy pedig kozák uralom alatt lesz, — igen valószínű hogy ez utolsó beteljesedik.

Az oroszoknak nagyon kemény dió az Angol erélyesség; ugy látzik hogy ezen erélyességen török meg (ha megtörök?) hódítási vággya. Az Angliában oly nagy ostentatióval kifejtett szárazföldi, 's ugy tengeri erő látása indította humanus Czárt azon szabadkozásra, hogy nem kell Constantinapoly! De hát mind ennek vége még is csak háború lesz, — adná a Mindenható, hogy ezuttal a Muszkát érje Franciaország 70ki balsorsa.

Leveledben a Törököt vádlod barbarizmussal, melyet 150 éven át rajtunk elkövetett, és hogy ő az oka hátramaradásunknak. — Hát az osztrák?, már több mint 300 éve zsarnokoskodik rajtunk, — pedig hogy!! Pillants csak vissza egy kissé a történelembe, számits ösze, hány Carafák és Haynau-k kegyetlenkedtek rajtunk, — ők ezerével mészárolták hőseinket 's legnemesbjeinket, még pedig csak a nem rég multban, ugy szólván csak tegnap előtt. Ugy emlékszem rá, mintha csak e perczben történt

5 „A mult Crimiai hadjárat” az 1854–55-ös ún. „Krimi háború”, amely a még 1853-ban a Balkánon kitört orosz–török ellenségeskedés folytatása volt; az angolok és franciák oroszellenes beavatkozása után tevődött át a hadi események gócpontja a Fekete-tengeri Krim félszigetre, de ezzel párhuzamosan a Balkánon is tovább folyt a küzdelem, így jutottak itt szerephez a montenegrói lázongó szláv törzsek. A háború végül is az oroszok vereségével végződött, de ez csak a régóta vajdó „keleti kérdés” megoldásának elodázását jelentette, Kossuth baja, az „erisipilis”, helyesen erisipelas, azaz orbánc.

volna, midőn Róth és Filipovics osztrák tábornokot 10,000 emberével elfogtuk, (magam is jelen voltam zászlóaljammal) — A két tábornok és a tisztikarának oldalfejevereiket meghagytuk, és Pestre küldöttük őket, hol szavokat adva, hogy meg nem szöknek, szabadlábban voltak, 's együtt ebédöltünk, 's poharaztunk. — A 10,000 főből álló hadifoglyot pedig (mindegyiknek egy új magyar huszast markába nyomtunk) a határig késérve szabadjára bocsájtottunk, — és ez így folyt mindig. És mivel hálálta meg az osztrák nagy lelkiségünket? Szóljon Arad és a Neugebäude.

A Török 150 éven át uralkodott fölöttünk, de azért alkotmányunkat, 's vallásunkat soha nem sértette, és ezt a Török mint Mohamedanus tette, és hány századdal hátrább?! — De az Osztrák mint keresztény még most is nyuzza bőrünket, 's facsarja a legutolsó csepp vérünket, zsirunkat, — pedig mint szinte keresztényeket 's a mostani mivel világbán.

Ehj édes öcsém de sok nemes tettét lehetne a Töröknek úgy a régi multból, mint a nem régiből előszámlálni, csak amit én tudok, 's aminek a szemtanúja voltam; — de lehet e az Osztráknak csak egyetlen egy loyális tettét nevezni? — tudtommal egyet sem, — én ötöt a történetből mindig csak mint méregkeverőt, orgyilkost, 's rablót ismertem, 's mely mesterséget most is folytatja...

A multkor látogatott meg Csudafi Ezredes, ki szabadságon volt Sopronba, apósdától Rudolf öcsémétől hozott izenetet. Ki mint mondja jó egészségben van, és mint városi hivatalnok szolgálatát erélyesen viszi...<sup>6</sup>

## 6.

Augus ho 6ik 1877.

Hát Emma Rómába a Pápa paputsát akarja csókolni? jó étvágyat hozzá! — De ha csakugyan elhatározta magát azon hős tette, akkor jobb lesz ha erre veszi útját, hogy előbb az őszinte szívből szerető N. Bátyját csókolja meg, — 's aztán Isten neki, csókolja kénye kedve szerint, azt a paputsot, a'milyen már annyi piszkos csók nyoma maradt; — de én bizon szívemből tanácsolom neki, hogy tartson azokkal, kik Rómában voltak a'nélkül hogy Pápát láttak volna. — Van Romában amugy is temérdek bámulni való régiség... No bezzeg azok a pogány törökök ugyan csak kegyetlenül elbánnak azzal a ti szövetségestekkel, tudom van is sirás elég, csakhogy segítségére nincs elég kurázsitok, a'miért már is megharagudott Mollynári tábornagytok. — Őszinte szívem mélyéből, ohajtanám, ha az a török koma úgy eldögönözne azt a humanitás kardját csörtető *barbar* Muszkát, hogy soha se fenyegethette többet a békét óhajtó Európát. — Ha 1849ben Görgey nem áruló 's az Angol nem gyáva, most ezen zavarok mind nem történtek volna; — hanem hát ők sem láttak a jövőbe... Kossuthnak ismét dagadozik álkapczája sokat szenved szegény, ő most nem távozhat hazulról, az egyik fia (Lajos) véle van...

Artner barátomnak ... mond meg ... jöjjön el hozzám ... ha ő kegyelme még oly öreg ... azért a varieta mégis csak delectál, — jól emlékszem még diák koromban ha loppal bémehettem a színházba (Sopronba mely városnak ő notabilis Spiesbürgerje volt) az előfüggönyön az volt olvasható „varieta delectat” ... — Nehogy megharagudj rám, hogy én a Muskát lelkemből és testemből gyűlölöm, — nem tehetek róla, 1848—49ben Erdélyben nagyon is kiismertem őket hogy minő komis fraterrek, — az Erdélyi havasok közt uralgó medvék jóval miveltebbek nálóknál, — az igaz hogy én egy párszor móraesre tanítottam őket, de végtére is a gázság győzött

<sup>6</sup> A levélben említett „Conferentia” a nagyhatalmak 1876. dec. 23-án Konstantinápolyban rendezett tanácskozása, amely azonban egy hónap múlva eredménytelenül feloszlott.

az igaz ügy fölött. — ... Kossuth úgy szinte Mennyei is igen szívesen emlékezik rólatok és őszinte szeretettel tisztelnek.<sup>7</sup>

7.

1877. december 22. [Címzés: Pécs]

... Most hárman unatkozunk, itt van Kossuth nővére (Rutkay-nő), hetenként egyszer meglátogat bennünket az ifju Kossuth Lajos és Mennyei, — minden 5 vagy 6 hétben egyszer meglátogat bennünket idősb fia Kossuthnak Ferencz ... történik úgy is, hogy valami utazó magyar békocozog hozzánk azon kérdéssel, hogy ugyan mi lesz most már szegény Honunk-ból? ....

Hát a szegény törökök mit mondjanak ott abba a jeges medve országban éhen és mezételen? Hát az Isten nem mindig a gazokat pártolja é? Ha a törökök elbuknak a mi napjaink is meglesznek számitva, és mind ezt annak az Andrássy-nak köszönhetjük, ki a török kegyelméből ül azon a fényes polczon...<sup>8</sup>

8.

1878. Január hó 31.

... Öregszem édes öcsém, 's ez az oka, hogy gyakran betegeskedem (lumbágó); — de nem is lehetek én már fiatal, hisz csak számítsad el, hány császárt, királyt és kormányzót szolgáltam már. Elkezdtem szolgálni Iső Ferencz Császár alatt, folytattam 5dik Ferdinánd király alatt és rövid ideig Ferencz József alatt de ez kitért a szolgálatából, — 's azután szolgáltam Kossuth kormányzó alatt, 's ezután pihentem 1-két évet Török Zultán alatt. — 1859ben felcáptam 3dik Napoleon katonájának, ki átadott II. Victor Emanuel szolgálatába 's ez alatt szolgáltam a legnagyobb kitarással egész 1866-ig mikor a Porosz Orosz 's Magyar szövetség létre jött, 's így szolgáltam az akkori Porosz Vilmos királyt is 's a két szövetségesét, — 's most meg rágom Umberto olasz király penészes profontját, — mit mondasz mind ehhez? úgy é nem lehetek már gerkőcse, — de azért ha hazám ujra felszöllittana szolgálatába, biz Isten, kétszer sem mondom hogy ki nem fognék sok fiatal emberen...<sup>9</sup>

7 „Emma Rómába a Pápa paputsát akarja csókolni”. Ez, mint a későbbiek során kiderül, mulatságos félreértés volt. Caesarék ugyanis az asszony áldott állapotát akkori szokás szerint virágnyelven úgy közölték, hogy „Rómába készül”; Ihász ezt szó szerint értette. — „A ti szövetségetek” — az oroszok, akikkel akkor már megvolt a titkos osztrák-magyar megegyezés a balkáni hatalmi szféráknak a törökök rovására történő felosztására. Mollnary tábornok, a zágrábi hadtestparancsnok már akkor sürgette a fegyveres beavatkozást, erre azonban csak a berlini kongresszus után került sor. — „Artner barátom”: az ismert soproni család egyik tagja (az Artner családra vö. Házi Jenő: SSz. 1972, 160–168).

8 A levélcímzés megváltozásának oka az, hogy a háborús bonyodalmak és Bosznia tervbe vett okkupációja miatt Caesarék garnizonját Pécsre helyezték, közelebb a határhoz. — „Rutkay-nő”: özv. Rutkay Józsefné Kossuth Lujza bátyja megözvegyülése óta haláláig mellette maradt mint háztartásának vezetője. — Mennyei, aki az ifjú Kossuth Lajos Tódor társaságában időnként Torinoba látogatott, bizonyára egy magyar emigráns. — „A szegény törökök” kifejezés arra vonatkozik, hogy a váltakozó szerencsével folyó török-orosz háborúban 1877 végén a hadiszerencse végül is az oroszok javára billent, december 10-én sikerült visszafoglalniuk a bulgáriai Plevnát a kiéhezett törököktől, a „jegesmedve-ország” „Tél tábornokának” segítségével. — Andrássy Gyula pedig az alapon ült „A török kegyelméből azon a fényes polczon”, mert 1849-ben a törököknek köszönhette megmenekülését.

9 „Umbert király penészes profontja” az olasz ezredesi nyugdíj, amely nem lehetett túlságosan nagy összegű.

1878. szeptember 21.

Bizon bizon kormányunk igen rossz fát tett a tűzre azzal a Bosznyák megszállással, csak sietette a magyar rözse készítését melyen a kétfejű sas megegetődik. — Görgei csak árulója volt a hazának, melyet helyre lehetett hozni — de Andrássy és Tisza megbocsájthatatlan tette az Osztrák Magyar Monarchiát örökre kitörölte a létezők sorából, mely ha mingyárt nem is történik meg holnap, de mindenesre egy-pár évtized múlva bételyesedik.

Okosabban tennék az összes Europa állam férfiai, ha a Berlieni Conferentia helyett egy világra terjedő Congresszust hívnának össze, melyen e jelen veszedelmes és rothadt betegség orvoslásán törnének eszöket, 's hogy a fenyegető Socializmus, nihilizmus és Communizmus haladását gyökeresen kiirthatnák, ezen baj orvoslása a leg-sürgetősebb, a jelenben, mert ha tovább hadják terjedni, akkor a keleti kérdés csak harmadsoru baj marad, a másik ki fogja irtani még a nyomát is a civilizációnak, a halladásnak, 's egyszóval mindennek a' mi nemes és erényes. — Uj példája ismét az elhanyagolt bajnak az Olasz Király életén törés, már lehetne e jobb, nemesebb, alattvalói iránt szivessebb és jótékonnyabb egyént keresni uralkodónak, mint Umberto király? Ki éjjel nappal azon töri eszét, hogy miképp boldogíthatná népét s.a.t. — de mind erre az internationális conspiratio mit sem hederitt, ők haladnak kitűzött célok felé, annál gyorsabban, mennél kevesebb akadályt találnak utjukban...

Amint a magyar lapokból olvastam, Sopronban borzasztó hózivatar volt, és ily korán, hogy még a ház kapukat sem lehetett a magas hó miatt kinyitni, és hogy még sok a hó alatt szüretlenül maradt, az biz nagy csapás lehet az ottani szőlő termelőkre, kiknek egyedüli jövedelmük csak is abból áll, — hogy fogják ők aztán a terhes adót fizetni, — kéntelen lesz socialistának felcsapni. — Hát apósd megszüretelt é a vihar előtt? Hinni akarom hogy igen.

Sopronból valami Flandorfer borkereskedő agense látogatott meg bennünket, sokat beszélgettem véle a Soproniakról, természetes rólatok is; — küldött egy tutzat butella jó magyar bort...<sup>10</sup>

1878. okt. 14.

...Szerencsétlen ötlet volt oly borzasztó darázsfészekbe nyúlni mint az a Bosznia... Osztrák hadnagy koromban... egy donga kereskedővel mint Comissio tagja nékem is bé kellett mennem Boszniába, — már akkor borzadtam attól a Közép Afrikai vadságtól, és most mennyi magyar vér foly annak birhatásáért, — oly lóvá még soha senkit sem tettek mint Andrássy-t, de ráillene az a német közmondás hogy 'Schuster bleibe bey deinem Leiste'. Ő és egy birodalom külügyér ugy illik össze mint Elefánt és Kutyaacsont.

<sup>10</sup> A keleti kérdés rendezése ügyében összeült berlini kongresszus (1878 június) határozata értelmében az osztrák-magyar csapatok az év augusztusában megkezdték Bosznia és Hercegovina megszállását. Amilyen tisztán látja Ihasz ennek távoli következményeit, éppoly — elszorítóan s ugyanakkor nevétségesen — zavarosak, ellentmondásosak a fogadalmi a szocialista mozgalom megítélése tekintetében. Károsan befolyásolhatta őt ebben az Umberto király ellen megkísérelt anarchista merénylet. — A „valami Flandorfer borkereskedő” Flandorffer Ignác (1816–1891) bornagykereskedő, Sopron kapitalizmus kori városfejlesztésének egyik legjelentősebb alakja.

## 11.

[A levélköteg következő darabja csak egy üres boríték 1878. november 21-éről keltezte. Fontos a címzése miatt: „*Ruma* — (Syrmia) Ungeria”, amiből kitűnik, hogy az okkupáció miatt Caesarékat még közelebb helyezték a határhoz, Szerémségbe].

## 12.

1879 augusztus 23.

Szerencséd hogy a lovaságnál vagy, más különben könnyen megtörténhetnék hogy rövid idő alatt bekellene rukkolnod a Novi Bazári sziklás vidékre a hová csak is azokat a szegény fikákat küldhetik.

Epen a napokban gondolkoztam azon, hogy vajjon a történelem mutat é fel egy nemzetet mely jellemileg 's erkölcsileg oly mélyre sülyedett volna mint a mi szegény nemzetünk, — vissza mentem egész a Zodoma korra, de corruptio 's a prostitutio még a Zodoma Gomora korban sem volt oly magas fokon mint jelenleg nálunk. Andrásy bukása fölött a nemzet Crocodilus könyek helyett őszinte szivből sir. 's rimánkodik 's imádkozik hogy Tisza és consortesei valahogy ne kövessék. — Hát már mikor mulik e szegény nemzet szeméről el a hálog?

Egy idő óta nem mul el nap, hogy magyarok ne látogatnának bennünket, — aztán azt mondják hogy nincs pénz a hazában, — pénz nélkül, akármit mondjanak is utazni nem lehet...

Mikor gondoljátok hogy Salonikiba értek? Szerencsétlenebb eszme nem volt mint Szerbia és Montenegró (az az Oroszország) közé magát beléékölni.<sup>11</sup>

## 13.

1879. október 21.

Hogy rövid leszek levelemben, ezer bocsánat, — soha annyira nem volt igénybe véve időm mint épen most, a'min te természetes hogy nagyon csodálkozni fogsz. — Öreg barátom a'mint azt a lapokból olvashattad, az Atheneum kiadó társasággal szerződésre lépett egy mű kiadása iránt, melynek 1ső kötetét már a jövő év elsőjére birni akarnak, — nem csekély feladat, — sok másolni valóm akadt nékem is, sok adatokat elő kell teremnem a lomkamrából és így minden időm igénybe vétetik.<sup>12</sup>

## 14.

1879. decz. 29-én

Eddig az Osztrák kormány kegyelméből nem voltam többé hontalan, — de a magyar nemzet választottjai szívességéből vagy inkább irigységéből sehonnainak nyilatkoztattam a magyar polgári czímtől orozva megfosztattam, — no de feleljenek ezért majd az igazságos történelem könyv vezető bírái előtt; — részemről csak azt mondom hogy verje meg őket a kérlelhetetlen Jehova...

<sup>11</sup> 1879. február 8-án létrejött az orosz-török béke. A novibazári szandzsák megszállása a monarchia részéről csak ideiglenes volt, a Szalonikiig való előnyomulás pedig teljesen elmaradt. — A „fika” az akkori katonai argó szerint „gyalogos baka”. — Andrásy közös külügyminiszter bukását valószínűleg a boszniai okkupáció váratlan elhúzódása siettetete.

<sup>12</sup> A mű, amelynek megírására Kossuth az Athenaeummal 1879-ben szerződött, a 13 kötetes „Irataim az emigrációból”; ennek összeállításában Ihász is segédkezett.

Hát megkaptátok é már a Marschrutát Novibazárba? hidd el, hogy egyáltalában nem irigyelnék ha csakugyan oda kellene mennetek, inkább küldjétek oda Tisza Kálmán és Consorteseit...

Sehonnaivá tettek, már alig várom hogy roskadt lábaim alól azt a komisz pokrócot mihamarább elrúncsák, 's öreg fejemet az idegen földben az örök nyugalomra lehajthassam, — nincs már számomra e' földön semmi vizasztaló.<sup>13</sup>

## 15.

1880. május 1.

...A legaggasztóbb ... a Bosniába való áthelyeztetésed, — héh! borzasztó fenyegető felhők tornyosulnak ottan össze, melyeket az összes Europai politika villámhárítóji nem képesek eloszlatni, kivált mióta Gladston az angol kormány gyeplűjét gyenge kezeibe vette, — Attól tartok hogy az Osztrák Magyar monarchia halálos ítélete Bosznják Herzogovinában iratik alá, mielőtt célját a Szaloniki öblöt elérhetné ... bizony veszélyes helyzetbe sodortatott a szegény osztrák magyar nemzet, — innét az olasz ott helyben a szláv barbar vad nép, éjszakról pedig a Muszka colosz fenyegeti, annélkül hogy egy őszinte szövetséges nemzet megnyerésére kilátás mutatkoznék ... Azt az, in effigie felakasztott Andrássy-t az a ravasz Bizmárk és a sok büneiben megvénült 's jelenleg haldokló Gorcsakof úgy bevitték a feneketlen hinárba, a'melyből száz Heymerli is nehezen fogják a száraz partra segíteni...

Ipadnak, az én kedves Rudolf öcsém bukását kimondhatlan sajnálnám, mert hiába, nagy csapás lenne reá; — én ugy értesültem hogy népszerűségét az által veszítette el hogy Kossuth-ot ő sem szívlelte, hogy egy türelmes papiroson tett szívbéli nyilatkozatban kormányzónak nevezzék; — hogy ha ez igaz, kár volt oly csekélységért szép állását kockára tenni; adja az ég hogy a csapás ne valósulyon...<sup>14</sup>

## 16.

1880. szeptember 3.

A Veszprémi iparosok a mult hó 25ken a'mint a magyar lapokból olvashattad, egy igen szép remekmű csutorával leptek meg (mintha biz én a Bacchus testvér(e) volnék) nem tagadhattam meg szives ajánlatokat, 's köszönettel elfogadtam tőlök; a munka rajta oly szép, hogy bár mely világ kiállításban szerepelhetne.

## 17.

1880 október 16.

...egy darab idő óta Baraccona búcsújáró helyé lőn, honfitársaink egymásnak adják át az ajtó kilincset, — természetes, hogy Kossuth elfoglaltsága következtében

<sup>13</sup> Az 1879. évi ún. „honossági törvény” az akkor még külföldön élő magyar emigránsokat, köztük Kossuthot és Ihászt, megfosztotta magyar állampolgárságuktól. — Caesarék ezredét nem vezényelték Novibazárba.

<sup>14</sup> A levél utal Andrássy utolsó végzetes külügyminiszteri ténykedésére, az oroszellenes osztrák-magyar — német szövetség megkötésére. Andrássy utóda a közös külügyminiszterségben Haymerle báró volt — A levélből az is kitűnik, hogy ez idő tájt Ihász soproni rokonának, Ihász Rudolfnak választott városi tisztsége veszélyben forgott.



igen kiszabott időt ad nékiek kíváncsiságok kielégítésére, és így nekem kell őket szorakoztatnom míg a vonat jelentő nem figyelmeztet az indulásra... Garibaldi aligha megnembánta hogy a remete szigetet elhagyta csak azért, hogy köszvényes lábát néhány napra a Continensre tehesse, — a Doctorok azt állítják hogy beteges állapota az által sokkal rosszabbra változott, 's nem hiszik hogy vissza térte után Capronában a telet élve bevégezhesse.<sup>15</sup> — Ő szegény Aventurios életét soha nem hagyhatja, pedig szenvedélyét fékezve sok jót tehetett volna hazájának. Én ötet nagyon szerettem, de sokszor megboszankodtam rá... A napokban volt nálam Sopronból jöve Csudafy olasz tábornok, ki Rudolf öcsémet meglátogatta, jó egészségben talált[á] 's üdvözlétét hozta.

## 18.

1880 december 22.

Nem tudom ha küldöttem é már az új fényképeimből melyet a vasárnapi Ujság is közölt? ha nem? akkor tudósíts, küldeni fogok...<sup>16</sup>

## 19.

1881 február 26 [Címzés: Ruma]

... Több magyar zarándokol most erre, — úgy tapasztalom hogy daczára annak a sok óbégatásnak hogy nincs pénz, éhen kell halni! még sincsen valami komoly alapja, más különben nem jutna kéjutazáson is. A lapokból mást sem igen lehet olvasni mint a minden néven nevezendő bálók sorát, a világos virrattig való tánczolás, — no csak rajta, csak tánczoljatok most az ideje...

Hát Sopronból mit hallottál?, ipadnak van é kilátása a maradásra hivatalában? nem hiszem hogy oly activus egyént mint ő oly könnyen mellőzhetnének 'mint a kifacsart citromot félredobhatnának, egyébiránt a mostani világban semmi sem lehetetlen.

## 20.

1881 januar 17. [A címzés: Ruma]

... Januar 19. — Két nap félbe kelle szakasztanom irásomat a Holdmvasárhelyi városi tanács küldöttsége következtében, — kik Öregemnek mint kinevezett Diszpolgárnak a gyönyörű (*mintaszép*) diszokmányt és diszalbumot a polgármester vezetése alatt át nyujták. A polgármester egy lelkes szivreható beszédet tartván, mire Öregem ugyan rövid de oly érzékeny beszédet mondott hogy mindnyájunknak szemei könnyelábadoztak...

A Berkes fekete bandája is meglepett bennünket egy este, az új év első hetében, — de a zenélés tőlök megtagadtván de az öreg Ur által szivesen fogadtattak, — rö-

15 Ihász jóslata nem vált be: Garibaldi csak 1882. júl. 2-án halt meg Caprera szigetén.

16 A kép a Vasárnapi Ujság 1880. évi máj. 2-i számában jelent meg, bozontos ősz hajú és szakállú férfitűt ábrázol.

vid szóváltás, mindegyikkel kezét szoritott, a legnagyobb meglepéssel távoztak...<sup>17</sup>

## 21.

[Dátum nélkül. Családi feljegyzés szerint Ihász utolsó levele, tehát 1881 elejéről].  
... Arcképemet óhajtod, miután már a *középkori* melyet itt létedkor adtam nem hasonlít az ujkorira, — ime itt küldöm, de meg ne ijedj a nagy változáson, — bizon nagyon megöregedtem, de mindenki azt mondja hogy igen hüen van találva. Egy, természeti nagyságban levéve, van kiteve az itteni legelső fényképésznél, ablakja előtt, a'hol kivantéve folyvást tömeg áll bámulására, s én meg azt bámulom hogy mi van rajta bámulni való, hisz se nem torzkép se nem épen csunya kép, — de egyáltaljában a művész ügyességét mondják hogy bámulatos, — egy példányt már eladott csupán a finom munka végett 150 frank, magam sem érek annyit... Ti ott egy új termett országok szomszédságában, — nem szerezhethnél nékem azoknak használt pósta bélyegeiből? Itt egy barátomnak az a mániája van, hogy a világ minden pósta bélyegekből gyűjteményt csinál, és már is oly albuma van, hogy sokan bámulják. Tehát ha *véletlenül* olyanok könyvedén, például Szerb, Bulgár, Rumelia, 's tudja Isten még minők léteznek ott, kezdedhez kerülnek, légy oly szives olyanokat nekem levélbe elküldeni. Nem de furesa egy követelés? no de ha baráti szivességet tehetek véle, — miért ne tennék, 's miért ne tennél te is.

*Kiss Imre:*

### A kuriális nemesi Felső-Pásztori a XVI. századtól a XIX. század közepéig

(II. rész)

#### 9. A nemesek és a zsellérek vagyoni helyzete és adóterhei a XVIII. században

A XVII. század végétől érvényben van az az adórendszer, amely az egytelkes nemeseket és a zselléreket is a megyei adófizetés, a taxa keretébe illeszti. Változás a XVIII. században főleg olyan szempontból történt, hogy fokozatosan törekedtek a tényleges vagyoni helyzethez mérni az adó összegét, illetve részarányát. Természetesen az adózók részéről továbbra is fönnáll az a törekvés, hogy minden módon csökkentsék az adó összegét, aminek kézenfekvő módja, hogy a vagyoni helyzetüket nem vallják be. Ezért is látjuk azt, hogy az összeírásokat igen erőteljes hullámvás jellemzi.

---

<sup>17</sup> A hódmezővásárhelyi tisztelgő küldöttség után Berkes Imre, a híres cigányprímás, a Berkes zenészdinasztia megalapítója is felkereste bandájával Kossuthot. — A levél töredékes. Kitűnik belőle, amit egyébként a családi hagyomány is megerősít, hogy Caesarek az idők folyamán személyesen is felkeresték Ihászt. Az érdekes filatéliai adalék Ihász ismeretlen bélyegyűjtő barátjának jó szímatát tanúsítja, mert a san-stefanói béke után, 1879-ben jelent meg az első bolgár bélyeg, s a területileg megnövekedett Szerbiában és Montenegróban is új bélyegsorozatok kibocsátására került sor. De magának a kérésnek teljesítéséről már nem lehetett szó, mert Ihász Dánielnek 1881. április 10-én bekövetkezett halála végét szakította a levelezésüknek.

Forrásul szolgálnak a század első adataként a községek nyugtái 1701 és 1715 között.<sup>55</sup> Az adatok azonban alig elemezhetőek, mert a fennmaradt nyugták többsége olvashatatlaná vált, így az egyes években több alkalommal befizetett pénzeket összegezni nem lehet és az adózási viszonyokat sem lehet áttekinteni. Egy érdekes adatot érdemes kiemelni, ti. hogy 1709-ben, tehát még a Rákóczi-szabadságharc alatt fennállt a porciórendszer, mert ebben az évben a felső-pásztori bíró is vitt egy alkalommal egy köből abrakot és öt kenyeret.

Az is jellemző, hogy még a kirótt adó mennyiségéről nincs is adatunk, de már a hátralékokról igen.<sup>56</sup> 1718-ban Gecsényi Gergelynek 4 forint hátralékát engedik el, 1719-ben Imre Jánosnak volt 4 fl. 32 dénár tartozása, amit megfizetett. Ugyancsak hátralékként szerepel 1725-ben Potyondi Lászlónak 4 fl. 61 dénár, amelyet nem engednek el.

1719-től folyamatosabban találhatók a taxafizetések. 1719–20-ban tizenegy név szerepel,<sup>57</sup> és a taxa összege 4 fl. 36 dénártól 7 fl. 60 dénárig váltakozik, átlagosan 5 fl. 82 dénárt fizetnek fejenként. A kivetésről adott tájékoztatás azt mondja, hogy személyenként 7–7 forintot számolnak. Az özvegyekre nem vetnek ki adót, kivéve, „kinek gazdaságh viselő fiok vagyon”. Így a 7 forintos összeg nyilván az átlag, ami a megyében megadóztatott 489 személy viszonylatában kijön, mert Felső-Pásztoriban ezt az összeget csak két adófizető éri el, a többi alatta marad. A 489 személy sem tűnik a megyére vonatkoztatva soknak, az egytelkesek száma ennél minden valószínűség szerint több.

1722-ben tizenkettő az összeírt adófizetők száma. A fizetett összeg 2 fl. 84 dénártól 7 fl. 51 dénárig váltakozik, összesen 67 fl. 38 és fél dénár, így az egy taxafizetőre jutó rész 5 fl. 61 dénár, valamivel kevesebb, mint 1719–20-ban.

1724-ben csak a 13 név szerepel az összeg megjelölése nélkül, 1726-ban ugyan szerepel a fizetett összeg is, viszont az adózók száma csak 8 fő, közülük is egy özvegy, aki személypénzt nem fizet. A tájékoztató szerint 1726-ban személyenként 5 fl. az átlag, ebből 3 fl. a személypénz, a többi a facultásokra, azaz a vagyoni helyzet szerint elosztva, 1727-ben csak 4 fl. az átlag, és a személypénz ekkor is 3 fl., tehát a vagyoni helyzet alapján fizetett összeg kevesebb. Bár úgy tűnik, az adóösszeg is csökkenő tendenciát mutat, átmenetileg feltételezhető az összeírtak vagyoni helyzetének romlása is, amit talán az is mutat, hogy számuk is csökken.

Az 1730-as évekből folyamatosan vannak adataink a fizetett taxáról. 1730-ban 8 fő fizet 27 fl.-ot, az átlag tehát 3 fl. 32 dénár; 1732-ben 7 fő fizet 33 fl.-ot, az átlag 3 fl. 66 dénár; 1734-ben 5 fő fizet 19 fl.-ot, az átlag 3 fl. 80 dénár. 1735-ben csak 3 a taxafizetők száma, és csak a kivetés arányának mutatóját jelzik: egynek van  $3\frac{1}{8}$ , egynek  $2\frac{1}{8}$  és egynek  $2\frac{6}{8}$  dicája. Ez az adat kulcsként szolgálhatna ahhoz, hogy egy dica után mennyit kellett fizetni, de sajnos sem ebben, sem a közeli években nem szerepel a fizetett összeg. A tényleges vagyoni helyzetre még ennek ismeretében is nehéz lenne következtetni, mert arra sehol sem találunk adatot, mit számítottak egy dicának, pl. hány szarvasmarhát vagy mennyi földet. Hasonló helyzettel találkozunk 1736-ban is, amikor a 9 összeírtak szintén közlik a dicaszámát, és azt is, hogy a személypénz 2 fl., de a dicák után fizetendő összeget már nem, hiszen az az összeíró és adószedő szá-

55 GySmL. 2. sz. Sopron m. Perceptoralis 5-a/miscellanea. 440.

56 GySmL. 2. sz. Sopron m. Nobilitaria 41. Nr. 19. Pag. 697.

57 I. h. 42. Nr. 65.

mára akkor köztudomású volt, és így felesleges volt külön kiírni. 1738-ban csak 9 nevet tartalmaz az összeírás, és a fizetett összeg 14 fl. 17<sup>1</sup>/<sub>2</sub> dénár, az átlag 1 fl. 57 dénár.

Az adatokból csak a taxafizetők vagyoni helyzetének arányaira lehet következtetni, vagyis arra, hogy lényeges eltérések vannak az adózók vagyoni helyzete között. Nem lehet megbízhatóan kimutatni a taxaösszeg növekedését vagy csökkenését sem, mert nem tudjuk mindig, hogy a fizetett összeget személypénzzel együtt, vagy anélkül kell-e érteni. Azt látjuk csak, hogy a 20-as évek elején volt a legmagasabb az átlag (5 fl. 61 dénár), ami akkor is kiemelkedő, ha a személypénzt is beleértjük. A 30-as évek első felében alig változik, megközelítőleg 4 fl., ami a személypénzzel együtt kevés, tehát kis vagyonra vall, anélkül viszont több, mint a 20-as években. Mivel tudjuk, hogy 1736-ban a személypénz 2 fl., 1738-ban pedig többnyire 1 és 2 fl. közötti összegek szerepelnek, azt kell feltételeznünk, hogy a 30-as évek folyamán is 1 fl. körül mozgott a vagyoni helyzet után fizetendő összeg.

Tanulságos a Sletromos Sándor taxáját 1719-től 1740-ig tartalmazó kimutatás.<sup>58</sup> Mint már láttuk, 1789-ben adták ki, a család taxafizető nemes voltának igazolására. Kisebb, talán másolási problémáktól eltekintve elég megbízható adat egy taxafizető 20 éven keresztül fizetett adójáról. A lajstromból először is azt állapíthatjuk meg, hogy az időszak minden évében fizetett taxát az egytelkes nemesség, mert bár ebből a kimutatásból az 1726-os év hiányzik, az egész falu összeírásában Sletromos Sándor is szerepelt.<sup>59</sup> Továbbá azt is látjuk, hogy a 20-as évek első felében eléggé egyforma a fizetett összeg, de a 20-as évek közepétől visszaesés van, és a 30-as évek elején egységesen fizetett 4 forintot, ami nem látszik figyelembe venni a vagyoni helyzet esetleges változását. A kerek összeg szinte egyértelműen arra vall, hogy személy szerint vetették ki az összeget. 1734-től megint a szabályos kivetési módot látjuk, a személypénz ezután 2 fl. lesz, tehát csökken, viszont 1734-ben is, 1735-ben is majdnem 5 fl.-ot fizet a vagyoni helyzete alapján. Ezután már jelentős változást nem figyelhetünk meg, állandósul a 4 fl.-on felüli összeg. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy az 1720-as és 30-as években csak egy átmeneti időszak van, a 20-as évek második fele, amikor a fizetett összeg csökken, különben jelentős eltérés nincs az összegben. Ha a személypénz változó is, a vagyoni helyzet alapján kivetett összeg azt általában kiegyenlíti.

Vannak olyan adataink is, amelyek a fizetendő összeg megyei kivetésének módjával ismertetnek meg. 1735-ben a hadi- és háziadó repartíciójával találkozunk.<sup>60</sup> Az adó kivetése ebben az évben úgy történt, hogy 1782 megyei porcióra egyenként 87 fl. 15 dénárt vetettek ki, háziadó címén pedig minden porcióra 2 fl. 85 dénárt. Felső-Pásztori megyei porciója 1735-ben 2/8. Ezért hadiadó címén fizetnek 21 fl. 78<sup>0</sup>/<sub>8</sub> dénárt, háziadó címén pedig 71<sup>2</sup>/<sub>8</sub> dénárt, összesen 22 fl. 50 dénárt. A kivetés hányada nem változott gyorsan, mert 1753-ban, amikor megint közlik a kivetett összeg alapjául szolgáló porcióhányadot is, ismét <sup>2</sup>/<sub>8</sub> porció után vetik ki a hadiadót. Ez ekkor 26 fl. 8<sup>2</sup>/<sub>8</sub> dénár, a háziadó pedig 2 fl. 25 dénár, vagyis az adó összege közben emelkedett.

Az 1761–62-es adóévben az egész községre kivetett dicamennyiségről van

58 I. h. Sletromos cs. Iratai 311. Nr. 11.

59 I. h. 41. Pag. 922.

60 I. h. 42. Nr. 98.

adatunk, eszerint most már a megyei adóelosztás alapja is ez lesz. Nem a megyei porciókat osztják el falvanként, hanem számba veszik a vagyoni helyzetet, és ahány adóegységet, dicát kitesz, annyi felé osztják el a befizetendő összeget.<sup>61</sup> 1761–62-ben Felső-Pásztorinak 33 dicája van, és egy dica után hadiadót kell fizetni 1 fl. 51 dénárt, háziadót pedig 20 dénárt. Így a község fizet hadiadóba 49 fl. 83 dénárt, háziadóba pedig 6 fl. 60 dénárt. Ugyanebben az évben a rábaközi állatkárokat is összeírják, ezek Felső-Pásztoriban 120 forint értékűek, ezért jóvátételként 12 forintot engednek el az adóból, vagyis 10<sup>0</sup>/<sub>10</sub>-ot. Ez arra utalna, hogy adóként a vagyontárgyak értékének egytizedét fizetik. Természetesen lehetséges, hogy a kivételes engedmény magasabb az adókulcsnál.<sup>62</sup>

Hogy a század folyamán a dica vált az adókivetés alapjává, azt az 1770-es évektől folyamatosan előforduló dicalis összeírások is mutatják. Azonban most már nem a taxafizető egytelkesek, hanem a zsellérek vagyoni helyzetét mérik fel megadóztatás céljából. Felső-Pásztorira először 1778–79-ből van adatunk.<sup>63</sup>

Bár a kivett adót és a kivetési arányt sem tartalmazza ez az összeírás, azt látjuk belőle, hogy a 6 összeírt nem nemesnek, a kereskedő és a takácsmester kivételével, van két-két lova, amellyel dolgozik vagy fuvarozik, további egy kivételével egy-egy tehene, bár nem fejős tehén, továbbá mindegyiknek van háza, kettőnek földje és rétje, sőt egynek kertje is. Azt is látjuk, hogy az állatok a közös legelőn élnek, így ismét képet kapunk arról is, mi biztosítja a zsellérek megélhetését. Ez a kép tovább differenciálódik az 1786–87-es összeírásnál. A zsellérek száma is több; házatlan, tehát a nemes házában lakó zsellérekkel is találkozunk.

Az 1787–88. évi összeírás az előző évitől csak abban különbözik, hogy egy név helyett másik szerepel, különben a vagyoni helyzetben csak elenyésző különbségek vannak. Viszont ez az összeírás a fizetendő összeget is megjelöli. Így látjuk, milyen összefüggés van a vagyoni helyzet és az adó között. A legtöbbet Kaszonics Farkas fizeti, 11 fl. és 20<sup>1</sup>/<sub>8</sub> dénárt, a vagyona: 1 tehén, 1 borjú, 2 ló, 2 sertés, 1 ház, 3 hold föld és 2 rét. A házatlan és teljesen vagyontalan zsellérek 53 és <sup>2</sup>/<sub>8</sub> dénárt fizetnek, ezt az összeget a minden egyéb nélküli ház 1 fl. 46<sup>1</sup>/<sub>8</sub> dénárra emeli. A 13 zsellér összesen 61 forint 48<sup>0</sup>/<sub>8</sub> dénárt fizet, átlag 4 fl. 73 dénárt fejenként. Ha ezt az összeget a század első felének és közepének a nemesség által fizetett taxájával vetjük össze, alig találunk különbséget.

A következő években csökken az összeírtak száma, és az adatok sem túl megbízhatók, sok a javítás és pontatlanság (mint pl. házatlan zsellérnek házát tüntetik fel, a kivetett adók sincsenek arányban a feltüntetett vagyoni helyzettel).

A század végéről még egy adatunk van az adóösszegre vonatkozóan.<sup>64</sup> Ez Felső-Pásztori taxaösszegét tartalmazza 1799-ből: összesen 267 forint 14 dénárt.

A feljegyzés sem a taxafizetők nevét, sem számát nem közli. Viszont az összeg, ha a legutolsó adatokkal vetjük össze, aránytalanul megnövekedett.

61 I. h. Közgyűlési jkv. XIX. köt. 855, 904.

62 I. h. XIX. köt. 879.

63 I. h. Dica összeírások járások szerint, a községek betürendjében, és időrendben.

64 I. h. Perceptoralia 5-a/miscellanea 434.

Összegzésként a hat összeírási alkalom eredményeit elemezve megállapíthatjuk, hogy a zsellérek száma lényegesen nem változik:

1778–79:	6 fő
1786–87:	13 fő
1787–88:	13 fő
1794–95:	7 fő
1797–98:	6 fő
1798–99:	9 fő.

Ha a korszak népességi viszonyaira legmegbízhatóbb 1784–87. évi népszámlálás eredményével vetjük össze, amely szerint a faluban 1785-ben 22 zsellér él, az eltérés lényeges. Éppen ezért a vagyoni helyzetre és életkörülményekre adott tájékoztatás, amely pedig jobb híján igen becses lenne, csak úgy fogadható el, hogy az összeírt javak a minimumnak tekintendők. Az a tény, hogy az adóösszegük alig mutat eltérést egyrészt a nemesség adóösszegétől, másrészt a kevésbé jómódú jobbágyok adójának összegétől, a felsőpásztori zsellérek elfogadható megélhetési viszonyaira enged következtetni. Itt a legkézenfekvőbb bizonyíték, hogy az esetek többségében lovakkal rendelkeznek, amely minden bizonnyal megélhetésük fő forrása. Ugyanakkor más adatok, pl. az, hogy egyesek csak cselédként vagy mások szolgálatába elszegődve élnek, életkörülményeik romlására is enged következtetni. Az viszont, hogy a zsellérek száma a községben még az összeírás szerint is csak 22, harmada a nemes férfiak számának, arra vall, hogy a község egészében nem tartozik a jobb módú nemesi közbirtokosságok közé. Vagyis a földet a nemesek maguk művelik, hiszen csak minden három felnőtt nemesre jut egy zsellér; viszont az összeírás szerint 9 idegen él a faluban, nyilván cselédként. Vannak olyan nemesi községek is a megyében, ahol egyáltalán nincs zsellér, mert nem élnek meg. Ehhez mérten Felső-Pásztori még közepes vagyoni helyzetűnek tekinthető, ezen belül a differenciálódás természetes.

#### 10. A község földművelési viszonyai

A különböző természetű iratok, elsősorban a peres ügyeké, tartalmaznak adatokat a földművelési és állattartási viszonyokról is. Ezek az adatok, mivel kevés kivétellel más célból készültek, nyilván nem teszik teljessé a képet, inkább egy-két többé-kevésbé jellemző adattal szolgálnak.

Az egyik ilyen adatunk, amely betekintést enged egy birtokegységbe, a Gecsényi testvérek osztozkodási ügye 1750-ben.<sup>65</sup> A felső-pásztori örökrész 1/4 telek és tartozékai, mégpedig 5 hold föld, mindegyik négy mérős. A hozzá tartozó rét 44 rendes, bár ez magában nem teljes értékű adat, hiszen mi a rét hosszát nem ismerjük. Ennek a gazdaságnak a tartozékait is felsorolják az osztozásnál. Először az állatállományt: 3 öreg ökör, 4 kisebb ökör, „egy kapacs szarvu kisebb tulok”, és egy „harmadfű szép tinó”. A tehenek közül egy borjas, 2 meddő, 2 „harmadfű üsző” és egy „tavali üsző borju”. Ezután a sertések következnek: 3 „öreg magló és 4 süjdő sörvéles”. A szemben és még szalmában levő gabona mennyiségét nem tüntetik fel. Viszont a már összeírtakon kívül említenek még egy hold búzavetést. Végül van még négy ló, ebből három

<sup>65</sup> I. h. Iuridica T. 2. Getsényi cs. íratai Nr. 5.

öreg; vannak továbbá szerszámok és szekerek. Megtudjuk a testvérek későbbi peréből azt is, hogy a négy lóhoz két eke és borona is tartozott, és volt még 7 juh is.

Tudjuk, hogy a családnak Szilsárkányban is voltak földjei, és így érthető a viszonylag nagy gazdaság. Hiszen 5 hold föld 15 szarvasmarhát, 4 lovat, 7 sertést és 7 juhot eltartani is nehezen tudna, jóllehet az állatokat legelőn tartják. De ennyi igásállatra a föld megműveléséhez nincs szükség. Jobb módú gazdaságra vall a két eke és a szekerek is.

Egy hold földet következetesen négy mérősnek mondanak, ez úgy látszik általános, mert amikor majd a XIX. század elején is azt látjuk, hogy 3–4 mérő gabonát vetnek el egy hold földbe, attól függően, milyen minőségű a föld, a vetőmag, és nem utolsósorban, mennyi gabona áll a vetéshez rendelkezésre. A birtokon vagy teljes egészében, de legalábbis zömmel gabonatermesztés folyik. Erre utal az, hogy a gabonán is megosztóznak. Az viszont, hogy csak egy része van kicsépelve, a többi még szalmában, arra utal, hogy ezt a munkát folyamatosan, az őszi vagy a téli folyamán a pajtában végzik: részben a munka lassúsága miatt, ha kézi erővel csépelelték, részben, mert az állatok ekkor értek rá jobban, ha állatokkal nyomtatták. Az is lehetett szempont, hogy szárazabban tárolhatták így a pajtában. Találkoztunk egy másik esetben azzal is, hogy a pajtából a még „polvás gabonát” ellopták.<sup>66</sup>

Fel lehet tételezni azt is, hogy az állatokat nemcsak a házi szükségletre, hanem eladásra is tartották, hiszen pl. a meddő tehenet igavonásra nem volt szükséges tartani, és egyéb haszna nem lévén, nyilván eladásra hízlalták. Ugyanígy a három anyakoca mellett csak 4 süldő van, a szaporulatot nyilván eladták. Érdekes adat az is, hogy vannak juhok is, bár csak pár darab, mert ezek tartását általában tiltani szokták.

Összegezve azt lehet megállapítani, ha a földek kevésbé is, az állatállomány a három örökös család részére is megélhetést nyújt, és tulajdonképpen egy jobb módú gazda birtokát, állományát láttuk.

A másik jellemző vonása a nemesi község birtoktagozódásának és gazdálkodásának az, hogy még a belső teleknél érvényben marad a fél- és negyed telek megjelölés, a határban levő tartozékok viszont jelentős eltéréseket mutatnak. Láthatunk példát arra, hogy féltelekhez 10 hold föld tartozik,<sup>67</sup> de arra is, hogy féltelekhez csak négy hold szántóföld jár.<sup>68</sup> Jellemző az is, hogy egy holdnál több egy dűlőben, egy birtokos kezén ritkán fordul elő, legfeljebb másfél hold, többször csak fél hold.

Azt is megállapíthattuk, hogy a megélhetés alapvető tartozéka és a va-gyonosságának a földbirtokkal szinte azonos mutatója az állattartás. Nem véletlen, hogy olyan sok harc folyik a legelők leszűkülése, illetve az állatállomány nem kívánatos növekedése ellen. Mivel az állatok tartása az év nagy részében legeltetéssel történik, fontos szerepe van a közös legelőnek, illetve a szénát termő réteknek. Mivel a feltehetőleg elég nagy számú állatállományhoz a közös legelők nem elégségesek, „szokása volt az helysignek és szükségképpen költetik is, hogy mihelyt az kaszálás vighben mégyen, hogy a vonyós marhák

<sup>66</sup> I. h. T. 2. Kajtár cs. iratal Nr. 16.

<sup>67</sup> I. h. T. 2. Nr 4/1.

<sup>68</sup> I. h. Premontrei protocollumok 10. könyv, 230. szám.

föll szabadittassanak a határnak szüke miatt.<sup>69</sup> Ebből per is keletkezett, mivel Bolla uram szolgálai be akarták hajtani Gecsényi Ádám ökreit, embereire rá is támadtak és annyira összeverekedtek, hogy amikor a szolgabíró helyszíni szemlére ment, bár már „akkorra a vellákat valaki elhordatta, mindazonáltal az vellákben volt faszegeket” megtalálta. Pedig a szemle szerint a szénában nem is történt semmi kár, csak az hiányzott, amit a béresnek adott Bolla uram szolgálataért, és amit Molnár Mártonnak eladott.

A község vetésterületére és terméseredményére vonatkozóan két adatunk van. 1776-ban a tavaszi vetésterületet írják össze, amely Felső-Pásztoriban 18 hold lenne.<sup>70</sup> Ez a falu lakosságához viszonyítva legfeljebb úgy fogadható el, ha feltételezzük, hogy az őszi vetésterület ennél több. A 18 hold jó esetben, 4 mérő vetőmaggal számolva, kb. 220 mérő termést hoz, hozzávetőlegesen 100 q-t. Ha pedig csak ennyi lenne a kenyérgabona is, 100 q kb. 200 fős lakosságnak nem elég.

1778-ban a búza- és rozstermést írják össze,<sup>71</sup> az előbbi 14, az utóbbit 8 pozsonyi mérő, összesen tehát csak 22 mérős lett volna a kenyérgabona vetésterülete. Ennek a hozama semmiképpen sem elfogadható a falu lakosságához mérten, és alapos okunk van az adat elfogadhatóságát kétségbe vonni.

Az állattartás szerepére és jellegére utal a pásztorok összeírása 1795-ben.<sup>72</sup> Ekkor Felső-Pásztoriban öt pásztor volt. Külön őrizték a lovakat, ökröket, teheneket, borjakat és sertéseket. Juhtartás — nyilván a legelő szűkössége miatt — nincs.

Összegzésként azt állapíthatjuk meg, hogy a század folyamán a falu határa a lakosság számára a megélhetéshez elegendő volt, erre utal az is, hogy még a zsellérek egy része is rendelkezik bizonyos nagyságú földdel és állatokkal, főleg lovakkal. Viszont már az egész század folyamán, de főleg a második felében megfigyelhetjük a földért, a legelőért folytatott, esetenként kíméletlen, máskor fortélyos harcot, amely ugyan egyrészt összefügg egyes birtokosoknak a vagyonszerzési törekvésével, de azzal is, hogy a faluhatár a növekedő lakosság számához mérten egyre szűkebb lesz. A faluközösség még érvényesíteni tudja erejét, akaratát, de érződik már a törekvés, hogy a kötöttségek, amelyek elsősorban a jobb módúakat akadályozzák még csak a vagyonszerzésükben, fellazuljanak. A következő század első fele éppen ezekkel, részben a megélhetésért, vagyongyűjtésért, részben a faluközösség bomlása ellen folytatott harcokkal telik el.

## 11. Felső-Pásztori a bomló feudalizmus korában

### *Népesség és gazdasági helyzet a XIX. század első felében*

A lakosságra vonatkozóan a XIX. sz. első adata az 1807–1808. évi dicalis összeírás, amely Felső-Pásztoriban hét zsellért tüntet fel fizetett adójukkal együtt.<sup>73</sup>

69 I. h. Iuridica Acta Communitatis Felső-Pásztori 1758.

70 I. h. Conscriptioes diversae 225. szám.,

71 I. h. 239. sz.

72 I. h. 178. szám.

73 I. h. Dicalis conscriptioek községenként.



Nagy János	1 fl 6 <sup>0</sup> / <sub>s</sub> dénár
Boros Ferenc	2 fl 13 <sup>7</sup> / <sub>s</sub> dénár
Füleky László	1 fl 6 <sup>0</sup> / <sub>s</sub> dénár
Varadovics Pál, agilisek bírója	1 fl 6 <sup>0</sup> / <sub>s</sub> dénár
Cseh Mózes zsidó mester	6 fl 56 dénár
Reberger Ádám zsidó árendás	2 fl 6 <sup>0</sup> / <sub>s</sub> dénár
idősebb Jakab zsidó	2 fl 61 dénár

Ez az összeírás — a szokásostól eltérően — vagyoni helyzetüket nem tartalmazza, a lakosságnak csak egy töredékét foglalja magában, és jól látható, hogy kizárólag adózási célból készült.

Ennél jellemzőbb adatokat tartalmaz az 1811. évi népösszeírás,<sup>74</sup> amely házanként sorolja fel a felső-pásztori nem nemes lakosságot. A lajstrom minden egyes háznál tartalmazza a ház tulajdonosának nevét, a családfő nevét, születési évét, jogállását és foglalkozását, felesége és gyermekei nevét, a férfiaknál a születési évet is feljegyezve (katonai szempont!), és végül minden háznál a benne lakók összes számát is. Így Felső-Pásztoriban 1811-ben 34 olyan házat írnak össze, amelyben nem nemesek élnek, és az ezekben élő lakosság 138 fő. A népösszeírás adatai a következők (a nemes háztulajdonos neve kurzívan, a szolgájával együtt lakó nemesé ritkítva):

Háztulajdonos	Családfő	Foglalkozás, jogállás	Életkor	Feleség	Gyermekek	Összesen
1. A község	Kuti József	kovács	31	1	1	3
2. <i>Endrődy Imre</i>	Horváth István	szolga	16	—	—	2
3. Füleki Ferenc	Füleki Ferenc	agilis	33	1	1	3
4. Cséri József	Ihász György	zsellér	31	1	2	4
5. Németh György	Németh György	agilis	51	1	5	7
6. <i>Farkas Gábor</i>	Nagy János	zsellér	60	1	4	6
7. <i>Farkas Gábor</i>	Torma Mihály	zsellér	32	1	1	3
8. <i>Németh Zsigmond</i>	Farkas Mihály	szolga	32	1	—	3
9. <i>Getsényi András</i>	Pénzes Mihály	zsellér	41	1	5	7
10. <i>Getsényi András</i>	Kovács Mihály	zsellér	33	1	1	3
11. Kaszonits János	Kaszonits J.	agilis	32	1	2	4
12. <i>Szelle József</i>	Judit					

74 GySmL. 2. sz. Sopron m. Conscriptioes populares községenként.

Háztulajdonos	Családfő	Foglalkozás jogállás	Életkor	Feleség	Gyermek	Összesen
13. <i>Szelle András</i>	Németh János Ihász István Anna	szolga nős szolga nős szolgáló				3
14. <i>Szelle Ádám</i>	Pénzes Mihály Kovács Mihály Varga János	szolga nős szolga nőtlen szolga nőtlen				4
15. <i>Szelle András</i>	Horváth János	zsellér	71	1	—	2
16. <i>Szalai Mihály</i>	Bószli Pál	zsellér	49	1	5	7
17. <i>Kalmár család</i>	Horváth József	szolga		1	1	3
18. Horváth István	Horváth István	agilis	46	1	4	6
19. <i>Imre Ferenc</i>	Pálfi Istvánné	özvegy			1	2
20. <i>Imre Ferenc</i>	Tóth Ferenc	zsellér	31	1	2	4
21. <i>Szelle János</i>	Rehberger Ádám	zsidó		1	6	8
22. <i>Getsényi Andrásné</i>	Katalin	szolgáló				1
23. Gál Mihály	Varadovics Pál	agilis		1	3	5
24. Gál Mihály	Varga József	zsellér	34	1	1	3
25. <i>Kiss István</i>	Horváth István	zsellér	52	1	4	6
26. <i>Cséri József</i>	Boros Ferenc	zsellér	63	—		2
27. <i>Cséri József</i>	Varga Mátyásné	özvegy			4	5
28. Endrődy Ferenc	Virágh János Füleki István	nemes szolga				2
29. A község	Horváth Márton	iskola- mester		1	2	4
30. A község	Németh János	szolga		1	1	3
31. A község	Skarbáth Ferenc	kanász	61	1	4	6
32. A község	Horváth István	keres- kedő	51	1	4	7
33. <i>Imre Ferenc</i>	Ihász István	szolga	25	1		2
34. <i>Imre Ferenc</i>	Hegedüs Jánosné	özvegy			4	5

Ezt az összeírást, mivel az 1785-ös népszámláláshoz mérten is jól érezhető a fejlődés, valóban hű képnek fogadhatjuk el. A nemes lakosságra ugyan nem terjed ki, de így is értékes adatokkal szolgál több vonatkozásban. Először is mutatja, hogy 15 nemesnek a birtokában van olyan ház, amelyben nem maga lakik, és további 3 együtt lakik a szolgájával vagy szolgálival. A saját házban lakó agilisok száma 4, és egy agilis lakik másnak a házában. (Egyébként mindegyik a felesége jogán számít nemesi birtokkal rendelkezőnek.) A zsellérek száma 11, ezeken kívül idetartozik még egy kovács, egy zsidó, egy kereskedő és egy kanász is. A szolgák száma 11, a szolgálóké 3. Látjuk, hogy most is van iskolamester, tehát nyilván legalább az előző század óta működő iskola is. A népösszeírás kiegészítő adataiból megtudjuk még, hogy a fiúgyermekek közül 5 szolgál másnál, egy katona a császári hadseregben, és egy tanuló. Viszont azok a szolgák, akik nőként, de a feleségük feljegyzése és a ház lakosai közé való beszámítása nélkül szerepelnek, nyilván más községből valók. A szolgák száma így is annyi, mint a zselléréké.

Ha feltételezzük, hogy a faluban a nemesek és nem nemesek aránya meg-egyezik (1785-ben egyébként a nemesek száma volt több), akkor a község lakossága egy negyedszázad alatt mintegy egyötödével, 260–280 főre gyarapodott.

A nemesség számára is lenne adatunk, hiszen 1820-tól szinte évenként találkozzunk nemesi összeírásokkal.<sup>75</sup> Az 1820-as összeírásban pl. 30 fő szerepel, azonban ez a szám messze elmarad az 1785-ben szereplő felnőtt nemes férfiak számától, de annyi támpontot mégis ad, hogy csak átlag 3 fős családot véve is, aminél az átlag mindig magasabb volt, már kb. százal gyarapítja a lakosságról az 1811-es népösszeírásból kapott számot, vagyis negyedszázad alatt a lakosság 1/5-ével történő gyarapodása szerény becslésnek számít.

Az így kapott képünket lényegesen nem módosítja az 1821-es népösszeírás sem. Csak az összegezése maradt fenn: a községben ekkor 13 szolga, 27 zsellér, 38 fiú, 63 nő, összesen 141 nem nemes személy él. Az eltelt 10 év alatt csak 3-mal emelkedett az összes nem nemes lakosság, viszont a zsellérek aránya növekedett.

Az eddigi tapasztalataink után nem lep meg bennünket, ha az 1826–27. évi vicális összeírás megint csak 6 házatlan zsellért szerepeltet, akik összesen 19 fl. adót fizetnek.

Az 1827–28. évi portális összeírás már sokkal realitásabb képet ad a faluról. A falut jellegének megfelelően nemesi közbirtokosságként (communitas nobilitaris) szerepeltetik, ezért csak a zsellérek javait írják össze. Ezek legelőjüket a nemességgel közösen használják, házipénztárát a község külön kezeli. A táblázat 20 házatlan zsellér nevét és vagyoni állapotát tartalmazza. Az összeírás a legközelebbi népösszeírástól abban különbözik, hogy 7-tel kevesebb a zsellérek száma. Vagyoni helyzetük egészen siralmas, mindössze egynek van 4 ökre, egy tehene, 2 lova és 2 sertése. Lova van még további hatnak, 13-nak pedig igás állata nincs, csak saját erejére támaszkodhat.

Ha az adatot helytállónak fogadjuk el, akkor egyúttal a falu anyagi erejének általános csökkenésére is vall, hiszen a szűk faluhatár miatt a zsellérek is fokozatosan kiszorulnak. A fejlődést azonban nem tudjuk tovább nyomon követni, mert több összeírásunk a zsellérekről nincs.

75 I. h. Nobilitaria. A nemesek összeírásai.

A továbbiakban már csak a szavazati joggal rendelkező nemesek összeírásait találjuk meg, ami az 1825 után megélénkülő vármegyei élettel, az országgyűlésekkel van szoros összefüggésben. Ezek az összeírások inkább csak a családok leszármazása szempontjából érdekesek. Ilyen összeírással találkozunk 1836-ban, amit 1839-ben kiegészítenek: az összes összeírt 42 fő, családok szerint: Endrődy, Eőry, Getsényi, Horváth, Igaz, Illés, Imre, Kiss, Nagy, Pápay, Sölétormos, Szelle és Virág.

1842-ben és 1845-ben a szavazók lajstromában 37–37 név szerepel, bár a nevek nem teljesen egyeznek. Új család is szerepel, mint pl. a Beszprémi, Cséry, Edvy és Szalóky. Amikor a foglalkozást is feltüntetik, a leggyakrabban szereplő „birtokos” kitétel mellett előfordul a „szegény sorsú” és a „szolga” megjelölés is, ami megint csak a népszaporodással együttjáró anyagi romlásra utal.

A vizsgált korszak utolsó összeírása a választók névsora 1848. június 14-ről. A választójog jogcímeiként az esetek többségében a nemesség szerepel, és 45 közül csak öt esetben a 100 forint értékű vagyon.

### *Allami adóterhek*

Felső-Pásztori lakosságának a XIX. század első felében viselt adóiról a kisebb és nem eléggé megbízható 1807–08. évi és az 1826–27. évi dicális összeírásokban szereplő adatok mellett az 1827–28-tól 1845–46-ig folyamatosan feljegyzett hadi- és háziadó összege tájékoztat. Az összeírás közli a dicaszámot, ami alapján az adót kivetik, és az esetleges tartozást is.<sup>76</sup> A 18 adózási év adataiból megállapítható, hogy a dicaszám átlag  $3^{3/8}$ , de kis ingadozással fokozatosan csökken, a negyedénél is kevesebbre. Mivel a dica-kulcs megváltozásáról nem tudunk, ez a lakosság vagyonának csökkenésével függhet össze. Az adóösszeg ugyanilyen tendenciát mutat, annyi különbséggel, hogy az egy dicára jutó összeg nem állandó: tehát előfordulhat, hogy a dica csökkent, a fizetendő összeg mégis több lett. A háziadó átlagos összege a 18 év alatt évi 2 forint és 19 krajcár, a hadiadó átlaga ennek a megközelítőleg kétszerese, 4 fl. 28 kr., így a falut évente átlag személyenként 6 fl. 47 kr. adó terheli, ami nem magas összeg, mégis az esetek egyharmadában hátralékuk is van, néha az évi adó összegénél is több. Ez arra utal, hogy ezt az adót is nehezen, esetleg nem szívesen fizették.

### *A községi élet*

Felső-Pásztori élete a XIX. század első felében az ismert formák szerint alakul, a közbirtokosság tulajdonképpen sértetlen, sőt a vármegye is elismeri, mégis ez az időszak a zárt kuriális nemesi gazdálkodási egység bomlásának a kora.

Már maga az a tény, hogy a megye foglalkozik a kuriális községek gondjaival, ezeket megoldani igyekszik, valamilyen belső változást sejtet. 1824–25-ben a vármegye készít egységes községi rendszabás-tervezetet, amelyet azután a kuriális nemesi falvakkal elfogadtat. Az olyan nagy múltra visszatekintő községeknél, mint Felső-Pásztori is, amelynek két évszázaddal korábban is volt már saját rendszabása, sok újat nem hozott. A rendszabás 25 pontot tartalmaz;

<sup>76</sup> I. h. Perceptoralla 5–a/4, 72. csomó.

leglényegesebb rendelkezései a következők: 1. Hadnagyot és pénztárost, esküdteteket és jegyzőt kell választani; 2. A hadnagy köteles elfoglalni hivatalát; 5. A község gyűlésének jogában áll rendtartást, közigazdaságot, jövedelmeket és kiadásokat illető dolgokban határozni; 6–10. Határvillongások elintézése, községi munka, bírságolás; 11. A község csak egy kocsmát és mézszárszéket tarthat; 12. Magánosok rétjein való legeltetés Szt. György naptól (ápr. 24.) sarjúkihoradásig tilos; 21. A hadnagy 20 forintig ítélethozatalra jogosult; 25. A községi pénztár felülvizsgálását a szolgabíró ellenőrzi. Gyakorlatilag tehát a nemesi falvak belső élete önálló irányításának a jogát ismeri el ezzel ismételten a vármegye.

A község is vigyáz javaira, különösen közös haszonvételeire, ezek között is kiemelkedő erélyességgel a legelőkre, amelyek az állattartásnak, és így a megélhetésnek nagyon fontos forrásai. Erre vall az, hogy a falu hosszú és bonyolult perbe bocsátkozik az egyik alsó-pásztori birtokossal, aki — úgy látszik — nem tartja eléggé tiszteletben határozataikat és érdekeiket.<sup>77</sup>

Az alsó-pásztori birtokos, Farkas Imre cs. kir. kapitány, mint felperes, beadványában elmondja, hogy feleségével, Hegedűs Teréziával a felső-pásztori és a szilsárkányi határok közötti Százrendes nevű rét egy részét kapta, és oda mindig a felső-pásztori gyöpön és nedves időben a réten mentek fel, sőt amikor az utóbbi 6 évben jószágát Stadler József árendálta, ő is szabadon járhatott fel és vissza, más út nem is létezett. 1832 júniusában, amikor Máté János nevű bérese négyökrös szekérral szénát hozott, a felső-pásztori mezőpásztor eltiltotta attól az úttól. Elégtételt akart kérni, de a felső-pásztori előljárásság a mezőpásztornak adott igazat. Ezt a hatalmaskodást azzal tetézték, hogy a rétje mellé, ahol ki szokott járni, a felső-pásztoriak árkot húztak a saját rétfükhöz, és így a sarjút már nagy kerülővel, Szilsárkány felé — mint mondja — lopva volt kénytelen hazahordatni. „Jövőre nézve pedig ha csak repülve nem, másképpen azon rétemre nem is mehetnek” — panaszolja.

Az első levelükre a felső-pásztoriak azt válaszolták, hogy az út a gyöpön keresztül mindig is tilos volt, ha észrevették, eltiltották a járást, de az alsó-pásztoriak is „tilosba tartják a gyöptyöket télbe-nyárba” — és most ők is ezt akarják.

A válasz kézhezvétele után, amivel nem siettek a felső-pásztoriak, hivatalosan felszólíttatja őket, hivatkozva arra, hogy felesége szülei idejében is békésen járhattak arra, sőt az állatokat is arra hajtották föl legelni. Erre a felső-pásztoriak már nem is válaszolnak.

A felperes hivatkozik az 1802. évi 22. és az 1807. évi 13. tc.-re, és azok értelmében az út használatának elrendelését és a kivizsgálásra nap kijelölését kéri. A következő folyamodó levelében hozzáfűzi még, hogy a Százrendesen, amikor ősszel a birkalegeltetést felszabadították, mint részbirtokos, ő is oda akarta hajtani az állatait, hogy — ha az idén nem legeltet — ezt jövőre ellene ne fordítsák birtokos társai. Ekkor azonban Dallos Vendel nevű juhászát október elején megállították, „ködmennyétül és öreg szürétől megfosztották”, birkáit pedig visszaverték.

Közben az első alispán határnapot is tűz ki, de megválasztják országgyűlési követnek, így nem jöhet ki. Konkoly László és Hógyészi Pál alispánok rokonok, ezért nem jöhetnek, végül Pászthory István főbíróat nevezik ki helyettesül. A határnapról mindkét felet értesítik.

Mielőtt meghoznák az ítéletet, mindkét részről tanúkat hallgatnak ki. A felperes első tanúja előző bérlője, Stadler József, aki Kisfaludon bérlő. Ugyanazt vallja, amit Farkas Imre is állít, a többi tanú, Stadler volt béresei, szintén.

A felső-pásztoriak válaszleveléből kiderül, miért tiltakoztak a eljárás ellen: szerintük az csak ürügy arra, hogy Farkas Imre összes állatait az ő legelőin terelgetve, azokat végiglegeltesse, ráadásul még a vízlevezető árkokat is betapossák az állatok. Farkas Imrének pedig a kissé romantikus szónoki pártosszal megírt felső-pásztori beadványról az a véleménye, hogy „nagyobb részint olyan fellengző eszmélkedések és elme futások foglaltatnak benn”, amelyekre nem is érdemes válaszolni, de kiemeli, hogy a Százrendes nem tartozik a szilsárkányi határhoz, és hangsúlyozza, hogy neki csak út kell, nem legelő. Tagadja, hogy a rét 4–6 kaszás lenne, mert 15 hold nagyságú. Hozzáteszi még, hogy a felső-pásztoriak első tanúja tolvajlás miatt tömlöcben is volt, és szolgálatából idő előtt el kellett csapni, ezért „fuvalkodik” most Farkas Imre ellen.

A felső-pásztoriak természetesen mind a kilenc tanújukkal pontosan az ellenkezőjét vallatják, mint Farkas Imre és az ő tanúi, vagyis hogy az út mindig tilos volt, nem is mertek arra járni, csak titokban. Az állatok felhajtására egyikük sem emlékszik.

Endrédy János a felső-pásztoriak nevében próbálja roppant körmönfont okoskodással bizonyítani, hogy a felperes ebben a rendszerező és felvilágosult században akar a törvényeket visszafordítva magának hasznot kieszközölni.

Végül megszületik az ítélet, amely kimondja, hogy széna- és sarjübehordás idején szekerekkel és gyalog, sarjübehordás után ökrökkel is lehet a felső-pásztori réteken átjárni. Felső-Pásztorit pedig 71 fl. és 48 kr.-ra elmarasztalja. A juhok felhajtását nem engedélyezik, mert nem tudták kellően bizonyítani, hogy eddig is feljártak, bár megjegyzi, hogy külön szilsárkányi és felső-pásztori gyöp csak 1832 óta van, ekkor ásták a határárkot. A végrehajtás napját 1833. január 28-ra tűzik ki.

A végrehajtás napján Endrédy János hadnagy „a kezében lévő pálcájának felemelésével” az ítélet végrehajtásának ellenállt, vagyis nem engedte az árkot betemettetni. Amikor pedig a 105 fl. költség megfizetésére kérik, annak sem tesz eleget, és az összeg erejéig fundust sem nevez ki. Ekkor a felperes kinevezte „a felső sornak nyugoti végén fekvő község házát”, de az átadásnak ismét ellenálltak. Ezért a bíróság kéri a megyétől, hogy a végrehajtásra „elégéséges brachiumot kirendelni méltóztasson”. Végül az udvari kancellária 4727/627. sz. alatt elrendeli a 60 fl. 48 kr.-ra mérsékelt összeg végrehajtását.

A per kimenetele azt bizonyítja, hogy a jó megyei összeköttetésekkel rendelkező felperes végül is kivívja az úthasználat jogát, bár a felső-pásztori közbirtokosok is életbe tudják léptetni legfontosabb korlátozásukat, ti. hogy csak kaszálás után lehet marhákat a legelőn áthajtani, juhokat nem. Viszont a per szép summába került, amihez még hozzájárult az az összeg is, amit ők költöttek el védelemre és a tanúk állítására. Ez bizonyítja, hogy az ügynek rendkívül nagy fontosságot tulajdonítottak, hiszen alapvető jogaikról, de érdekükről is volt szó. Olyan előnyt akartak kivívni a szűk faluhatár védelmében, amilyennel minden valószínűség szerint előbb nem rendelkeztek. A döntés alapján azt állapíthatjuk meg, hogy legtöbbször a szokásjog a meghatározó, a bíróság sem tud okosabbat mondani. Ez a felső-pásztoriakat nem elégti ki, de a pert jogilag tulajdonképpen elvesztik. De úgy is felfoghatjuk, hogy a további túl-

kapások ellen védekeztek csak, hogy végül is elérjék a legfontosabbat: a szomszéd birtokos ne szerezhessen további előnyöket az ő kárukra.

Felső-Pásztori nemcsak akkor szerepel a korszak forrásaiban, ha a községi érdekeket védik, hanem szép számmal fordulnak elő magánjellegű ügyek is. Ilyen az 1835-ben Getsényi György ellen elrendelt bírói zár is.<sup>78</sup>

Az ügy azzal kezdődik, hogy Getsényi Ferenc és testvérei, Gábor és Ádám, kéri, hogy atyjukat az ősi javak elidegenítésétől tiltsák el. Pottyondy Sándor főbíró és Lampert Imre tiszti főügyészt küldik ki, akik a kérést indokoltnak találják, és a zárt, az egész vármegyében történő kihirdetését el is rendelik. A nemesi birtokvédelem sajátos esete ez, a vármegye is az örökölt javak megőrzése mellett foglal állást. Viszont a zár alá vett nem egyezik bele, mert a következő évben kéri, helyezték vissza jószágának használatába, de a szolgabíró jelentése alapján ez nem történt meg, kérését helytelennek nyilvánították.<sup>79</sup> A bonyodalomnak az vet véget, hogy két részeg legény nézeteltérés miatt az öreg Getsényi Györgyöt úgy megveri, hogy ebbe belehal. Ezért a legényeket megbüntetik, a kiszabott büntetésről nem tesznek említést.<sup>80</sup>

Ismét szorosan a községi étellel összefüggő esemény viszont Getsényi Andrásnak a Felső-Pásztori ellen folyó visszahelyeztető pere.<sup>81</sup> Getsényi András közbirtokos beadványában elpanaszolja, hogy a Cseresznye réten egy darab birtokát szántóföldnek használta. 1837 júliusában a föld felső végén levő zabot az akkori hadnagy, Kiss István, a község hozzájárulásával a csordával lelegettette, így kb. 50 mérő zabterméstől megfosztotta. A vármegyétől az 1802. évi 22. és az 1807. évi 13. tc. értelmében visszahelyeztetését kéri. A vitás kérdés eldöntésére szokás szerint tanúkat hallgatnak ki. A község tanúi közül Gáll János, aki 16 éve, és Kocsis József, aki 5 éve volt Getsényi András szolgálatában, azt vallják, hogy a rétet kaszálónak használták, és szántásra valló barázdának nyoma sem volt rajta. Boros Ferenc, aki korábban 3 évig szolgált Getsényi Andrásnál, és Török János, aki szintén szolgált nála, ugyanazt vallják. Illés Sámuel tanú hozzát teszi még, hogy 15 vagy 16 éve a hadnagyi háznál közgyűlésen elhatározták, mivel a birtokosok rétjeiket felszántogatták, az ide vetett gabonát lelegettetik. Fel is mutatnak 1823-ból egy határozati levelet arról, hogy agilis Kaszonits János a csornai határnál a Keréktői rétekben egy nagy darab rétet felszántott és zabbal bevetett, ezt lelegettették, hogy a legelő ne kisebbedjék. Egy kis darabot hagytak csak meg Sölét Istvánnak a rétéig, mert az régtől fogva szántás volt. Ugyanakkor hagyták jóvá, hogy egy kis darabot Kiss István is felszánthat, ha a rétet felső végén ugyanannyi szántást rétnak hagy meg.

A panaszos fél tanú egybehangzóan azt állítják, hogy – bár régebben, 16, 20, sőt 30 éve – Getsényi András szántott ott, ha az időjárás szárazabb volt, akkor a tanúk is szántottak ott.

A község elöljáróinak válasza a felperes beadványára kimondja, hogy „minden közbirtokokban nem az egyes birtokos tetszése, hanem a közönséges (értsd: közös) belátás intézi a gazdálkodási rendet, s ezt megmásítani csak az 1836. évi 12. tc. által engedett öszvösítéssel lehet, addig pedig, míg a régi közigazdálkodási rendszer áll, tartozik mindenki magát a közönséghez alkalmaztatni.”

78 I. h. Közgyűlési jkv. 1834–35, 2196., 3046. sz.

79 I. h. 1836, 1858., 2875. sz.

80 I. h. 1837, 872., 2117., 3219., 4697. sz.

81 I. h. Közgyűlési iratok 4694/1838.

Az ítélet a visszahelyeztetést, azaz az okozott kár megtérítését és a szántás megengedését elutasítja, mert a statutum behozatala után a községben senki sem szántott fel rétet. A felperes tehát elveszti a pert, sőt 60 pengő forint és 40 krajcár költségmegtérítésére is kötelezik. A per annál is érdekesebb, mert itt már nem külső birtokos küzd a közbirtokosság ellen, hanem a birtokosok közül lép fel valaki, nyilván a kevesebb földdel rendelkező, a közbirtokosság kötelezettségei ellen. A törekvés igen természetes, a kevés szántó mellé a közös rétből jutó részt is szeretnék felszántani, hiszen az állatok eltartásához megmarad a közös legelő és a rétek visszamaradó része. Viszont a faluközösség érdekvédelme is érthető. Összefügghet a jelenség a talajművelési rendszer változásával: a háromnyomásos gazdálkodást föl váltja a vetésforgó, ami a takarmánynövények fokozódó térhódításával jár együtt és bizonyos mértékig a rét-szükségletet is csökkenti. Nem véletlen az sem, hogy ezt az igényt a vármegyei és az országos törvényalkotás is jól látja, sőt a fejlődés szempontjából szükségesnek is tartja. Ezért adja meg a lehetőséget az 1836. évi 12. tc. a rétek és földek „összesítésére”, vagyis hogy mindenki önállóan rendelkezék az előzőleg közös használatú területek azon részeivel, amelyekre birtoka arányában jogot formálhat. Viszont — és mi sem mutatja jobban a bomlási folyamat erejét — a közbirtokosság egyelőre még mereven védi a régi állapotot, a szokásjog alapján hozott intézkedéseit a vármegye is jóváhagyja: sőt nagyobb jelentőséget tulajdonít annak, hogy a község statutuma óta nem szántottak fel rétet, nem pedig annak, hogy előtte ugyanott már szántottak. Ez a közbirtokosság erejére vall, de figyelmeztet is, hogy a bomlasztó erő magában a gazdálkodási formában van és egyre jobban érezteti hatását.

A bomlási folyamat hatására a közbirtokosság kénytelen elveit földadni: 1841-ben már Felső-Pásztori tagosító peréről olvashatunk.<sup>82</sup> Kolozsváry Miklós, Virág Ferenc és Csonka Gergely felső-pásztori birtokosok a helység tagosító perében a külső birtokosok megidézését 1842. március 1-re a Helytartótanács útján kéri. Mint a közgyűlési jegyzőkönyv mondja, „a n. m. Helytartótanács ezen határidőnek országszerte leendő közhirrre tétele végett megkérettetni rendeltetik.” Ez annyit bizonyít, hogy a tagosítást szükségesnek látják, meg is indul, bár még elhúzódik.

Ugyancsak 1841-ből való a szilsárkányi Nagy Péternek az a panasza, amelyben a felső-pásztori eljárók megbüntetését kéri, mert a határon levő kanálisnak „elkotortatása által a víznek szokott járását erőszakosan elzárni, s így őket és szomszédait károsítani bátorkodtak”.<sup>83</sup> Az ügy kivizsgálásáról jelentés nem érkezik be. Feltehetőleg az történt, hogy a nagyobb belvizet nem elvezető csatornát a másik falu rétfjei felé engedik kiönteni, hogy ezzel saját rétfjüket kíméljék, amit a másik falu nyilván nem vesz jónéven.

A következő adatunk Endrédy Mihály felső-pásztori közbirtokosnak, mint a szilsárkányi Marinczer Gergely árvái gyámjának Pottyondy Imre táblabíró ellen indított pere 1843-ban. Az alperes 1835 óta tartozik az árvák apjának 545 forint és 54 kr.-ral, de hiába volt a felperes-gyám minden ékesszóló bizonyítása, „az árvák könnyeinek tengerén való navigálás” veszélyességének és embertelenségének ecsetelése, az árvák a pénzt végül is csak úgy kapták meg, hogy az alperes helyett valaki letette az összeget, így a per hosszas huzavona után végetért.<sup>84</sup>

82 I. h. Közgyűlési jkv. 1841, 4325. sz.

83 I. h. 1841, 778. sz.

84 I. h. Civilla IV, 147.



1845-ben említik utoljára Felső-Pásztori tagosítási perét.<sup>85</sup> Mint az iraton olvasható, a pert 1845. aug. 27-én adták be, a tárgyalást szeptember 27-re tűzték ki. Káldy József alispán lesz a per lefolytatója. Több adat sem a peres iratanyagban, sem a közgyűlési jegyzőkönyvekben nem maradt fenn. Ez azt valószínűsíti, hogy a tagosítási per elhúzódott 1848 utánra, de a kimeneteléről későbbi adatunk sincs. Valószínű, hogy a tagosítás megtörtént, esetleg gyakorlatilag már a per befejezése előtt is. Ez tulajdonképpen a közbirtokosság legfontosabb kötöttségeinek megszűnését jelenti, amit majd a polgári tulajdonjog tesz teljessé, megszüntetve ezzel a kuriális nemesi közbirtokosság sajátos különállását. Ekkor veszi kezdetét a nemesi község újabb kori fejlődése.

## HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

*Faragó Sándor:*

### A Rábaközi Múzeum alapítása és első tíz éve

1. A Néprajzi Múzeum Értesítőjének 1940-es évfolyamában (438. l.) „Néprajzi gyűjtemény a kapuvári Polgári Iskolában” címmel rövid ismertető méltatás jelent meg a korábbi évek gyűjtőmunkájának akkor még látható eredményeiről, arról, hogy „az iskola folyosóján ízlésesen felállítva, keretbe foglalva megtaláljuk a kapuvári jellegzetes ruhadarabokat.” Ezt a kis gyűjteményt nagy lelkesedéssel, a tanulók bevonásával, az iskola egyik tanára, Szücs Károlyné teremtette meg. Megérdemelte az elismerést, hisz akkor, 1929-ben készült a kis kiállítás, még olyan darabokat is megtudtak menteni, melyeknek ma már hírmondója sincs. Idekerültek azok a régészeti szórványleletek is, melyek a környező községek határában kerültek elő. Volt itt szép (magyar) éremgyűjtemény is. Fényképes tablók szemléltették a település formáját, hagyományos kapuvári parasztszobát, konyhát, jellegzetes utcákat stb. Ezt a kiállítást látva joggal fejezte be a cikkíró idézett írását: „Reméljük, hogy a gyűjtemény alapja lesz egy helyi néprajzi múzeumnak!”

A remény és megvalósulás között éppen két évtizednek kellett eltelnie. Jött a háború, az iskola hadikórház lett, a tanítás is másutt folyt. A felszabadulás után Szücs Károlyné Győrbe került, nem volt utóda senki: gazdátlan maradt a sok érték. A háborús évek zűrzavarában a leltárak megsemmisültek, az anyag is egyre fogyott. Az üvegek összetörttek, a textiliák porosodtak, fakította, mállasztotta őket a nap. Lomtárba kerültek a gonddal összeállított tablók, értékes helytörténeti fényképek semmisültek meg. Az „iskolamúzeum” csak az egykori polgáristák emlékezetében maradt fent. (Szomorú példa ez az „iskolamúzeum”-ok esetlegességére.)

2. 1957-ben érlelődött tette az elhatározás: meg kell menteni a még fellelhető emlékeket, előről kell kezdeni mindent. Egyre határozottabb lett a társadalmi igény erre, nem hiányzott a lelkesedés sem. Az anyagot válogatás nélkül egy kis csoport, a Hazafias Népfront Megyei és Járási Bizottságának aktív támogatásával gyűjtötte. A begyűjtött anyag raktára egy magánlakás előszobája lett. Volt ott — a népviseleti darabok mellett — mángorlófa és faszobor, faragott hátú parasztszék és kelta urna. A gyűjtésnek gyorsan híre ment és az addig őrzött vagy megsemmisítésre szánt darabokat szívesen adták át a kapuváriak.

<sup>85</sup> I. h. IV, 238.

Néhai Csatkai Endre és két munktársa (Domonkos Ottó és Nováki Gyula) őszinte segíteni akarással támogatták a kezdeményezést, szükségesnek vélték, szakmai tanácsokat adtak, s felhívták a minisztérium figyelmét (Kapuvár a soproni Múzeum gyűjtőterületéhez tartozott) a kapuvári kezdeményezésre. Felsőbb szervek Kapuvárott való megjelenése újabb lendületet adott a munkának. Ez viszont azt eredményezte, hogy a helyi szervek is fokozottabban támogatták, egyelőre csak erkölcsileg, a kutatómunkát. A cél most már az volt: átvenni a köztudatba az alakulatgó múzeum jelenlétét. Ennek — a dolog természetéből következőleg — legkézenfekvőbb módja: egy kiállítás megrendezése. A járási és községi vezetők erre a célra a KIOSZ nagytermét jelölték ki. (Ma a Szabó KTSZ egyik részlege.) Elkezdődhetett a munka. Ahány vitrin, annyiféle volt. A rajztanárok a feliratokat, grafikonokat készítették. A KISZ-esek a szállításban segítettek. A terem színpadán, kölcsönként bútorokból összeállt egy kapuvári parasztszoba. Minden készen állott a „bemutatkozásra”. Szerény, de nyomtatott (!) meghívók százaai adták hírül:

„A Hazafias Népfrent Kapuvári Járási Bizottsága meghívja Önt a Kapuvárott a KIOSZ (volt Ipartestület) nagytermében megnyitandó KAPUVÁR A MÚLTBAN ES A JELENBEN című kiállításra. A kiállítást 1958. évi október 19-től november hó 19-ig tartjuk nyitva.”<sup>1</sup>

Ezt a legelső, nagyon szerény kivitelezésű kiállítást Mihálka Jenő gimnáziumi igazgató nyitotta meg. A sok-sok látogató lelkes támogatója lett a múzeumügynek. A megyei lap is beszámolt a kiállításról. Ez az első sajtóhír a „múzeum”-ról:

„Kiállítás Kapuvárott.

— Kapuvár múltja és jelene — címmel kiállítás nyílt Kapuvárott a KIOSZ helyiségében. A kiállítás bemutatja a látogatóknak a község fejlődését. A környéken talált kő- és bronzleletek azt mutatják, hogy itt már az ókorban (!) is éltek emberek. Ezután a középkor leletei mintegy átvezető hidat teremtenek a kapuvári parasztmozgalmakhoz. Dokumentumok bizonyítják, hogy a parasztság helyzete milyen súlyos volt. Ezután az 1848-as szabadságharc dicső napjainak emlékeit láthatják a vendégek. A Kossuth-bankó és a 48-as kard mellett plakát, amely hirdeti még most is, kik vettek részt a szabadságharcban. Az 1848-as emlékek mellett az 1919-es Tanácsköztársaság eredeti pártkönyvei és Varga Tibor arcképe, akinek nevét a kapuvári Munkásörszázad viseli. Az első világháború emlékeit a jelen eredményei követik: a kapuvári Termelőszövetkezet fejlődése, a község távlati terve. Külön sarkot díszít a híres, ősi kapuvári népművészet. A kiállítás egy hónapig lesz nyitva.”<sup>2</sup>

A megyei lapnak ez a rövid híradása csak tovább érlelte egy állandó múzeum létesítésének gondolatát. Igaz, hogy az egy hónap hamar elröppent, a kiállítást le kellett bontani és a tárgyak visszakerültek a Deák Ferenc utcai előszobába, de akkor már a múzeum megléte a köztudatban volt. Öregbítette ezt a soproni Liszt Ferenc Múzeumnak a Földvárdombon végzett ásatása, melyről a megyei lapban az ásató régész, Nováki Gyula számolt be, és azt írta, hogy az őskori sánc feltárása a „kapuvári múzeum érdeme”.

Fonák volt ez az akkori helyzet! Ténylegesen — legalább is de iure — nem volt még múzeum, nem volt sem helyiség, sem anyagi alapja, mégis a közvélemény már mint működő intézményt tartotta számon. Leletbejelentések történtek, melyek sorából messze kiemelkedik a veszékényi X. századi magyar köznépi temető. Ennek első, akkor még restaurálatlan leleteit a kapuváriak csodálhatták meg először. 1959-ben emlékezetes évfordulóra készült az ország, a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulójára. Fokozott erővel indult meg az emlékek gyűjtése. A helyi és járási párt-

1 Kapuvári Rábaközi Múzeum (KRM) Múzeumtörténeti Adattár 9. sz.

2 Kisalföld, 1958. okt. 22.

és tanácsi vezetés egyenesen igényelte, hogy a helyi ünneppsorozatba beépítve, rendezzen a „múzeum” kiállítást.

Áder János 19-es veterán nyitotta meg 1959. március 18-án a „Kapuvár, 1919” c. kiállítást, ugyancsak a KIOSZ nagytermében. A vendégkönyvbe néhai Áder János a következőket jegyezte be: „A kiállítás anyagát szemlélve felevenedik bennem ezen dicső harc emléke. A kiállítás minden elismerést megérdemel.”

Egy hónap elteltével ezt a kiállítást is le kellett bontani, a tárgyak visszakerültek az „előszobába”, nem szolgálhattak felvilágosító, nevelő célokat. A helyzet egyre tarthatatlanabbá vált: mind sürgetőbben jelentkezett a múzeum állandó üzemelteté-



Rábaközi Múzeum 1. terem

sének szükségessége. Nem a támogató jóakarát hiányzott — ebben eddig sem volt hiány —, nem volt megfelelő jogcím a támogatásra. A helyi erők nem voltak elegendők. Már-már úgy látszott, hogy a múzeumügy zsákutcába került. Ekkor jelent meg Lőrincz Loránd tollából a „Kisalföld”-ben egy terjedelmes cikk,<sup>3</sup> az alábbi nagybetűs címmel: „Kérdés: Adjon-e anyagi támogatást a Művelődésügyi Minisztérium a Kapuvári Múzeumnak? Felet: igen.”

Múzeumtörténeti szempontból — később — érdekes lehet a cikkíró értékelése:

„Két apró helyiség zsúfolva van a kapuvári múzeum több mint ezer leltározott tárgyával. A nagyobb múzeumi helyiségben, amely előszobának születt, s mint ilyen, alig alkalmas többre, mint hogy három-négy ember valahogy megforduljon benne, régi cseréptárgyakat, népviseleteket, egyéb néprajzi tárgyakat és fegyvereket látunk. A régi ládából gondosan őrzött okmányok is előke-

rülnek, némelyik celofántokat kapott, hogy tovább ne rongálódjék. A falon bekeretezett írárok is láthatók, az 1826-os kapuvári parasztlázadásról. Itt vannak az értékes kapuvári népviseletek, melyeket a Megyei Tanácstól kapott 5000 forintból vásároltak.<sup>4</sup> A kisebb helyiség a nagyobból nyíló csöpp kamra. Egyik legértékesebb tárgy itt egy faszobor. Itt van az iroda is, rőfnyi hosszú leltárkönyvvvel és egyéb kimutatásokkal, vagy hat helyre könyvelődik itt minden tárgy, pontos leírásokkal, akárcsak a nagy múzeumokban. Itt van a 800 darabból álló fényképgyűjtemény, számozva, leltározva, mindegyiknek a hátán is felírva, hogy hol, ki, mikor készítette, kit és mit ábrázol a kép. A Minisztérium Múzeumi Főosztálya által küldött leltárkönyveket Faragó Sándor vezeti és ez év áprilisában a községi Tanács leltári ellenőrzést végzett, melyben megállapította, hogy a helytörténeti múzeumot szabályszerűen vezetik, a leltárrendben van és az anyagot két helyiségben tárolják, melyben más, nem a múzeumhoz tartozó tárgy nincsen. Anyag tehát van, szakszerű kezelés és leltározás is van, csak éppen a múzeum vezetőjének lakásán van mindez, akinek nincsen státusa, társadalmi munkát végez.”

A cikk meggyorsította a járási és a községi vezetőknek azt az addig is határozott törekvését, hogy mindkét problémát (helyiség, státus) a legrövidebb időn belül megoldják. A múzeum egyre többet és többet hallatott magáról leletmentések és publikációk kapcsán.

1959. augusztus 14-én a Járási Tanács Művelődésügyi Osztályának határozata alapján a II. sz. Általános Iskola átadta az addig „ott őrzött és a nyilvánosság számára nem hozzáférhető, régebben előkerült leleteket.”<sup>5</sup> Összesen húsz darab régészeti tárgyról volt szó, a többi az évek során elkallódott. A lelőhelyek ismeretlenek voltak, „csupán egy bronz karperecnek a lelőhelye volt feltüntetve a régi iskolai leltárban: Babot, Garab János földje, 1927. évben.”<sup>5</sup>

Közben megszületett a múzeum végleges és zavartalan működését biztosító döntés: 1. A múzeum a helyreállítás alatt lévő várban két helyiséget kap; 2. A Járási Tanács — saját költségvetésében — folyamatosan évi 5000 Ft-ot biztosított működési kiadásokra; 3. A múzeum vezetőjét előadónak nevezte ki az akkor még ugyancsak épülettel nem rendelkező Kultúrotthonhoz. Ez a határozat eldöntötte a gyűjtemény sorsát, a múzeum megalapítását. Nem volt ünnepség, nem hangzottak el beszédek; a határozat önmagában mindennél szebb volt! Most már lehetett készülni a megnyitásra, a jövő biztosítva volt. A Járási Tanács újabb 3 ezer forintot adott fali tárlók és tablók készítésére, és úgy intézkedett, hogy a vár földszinti helyiségei közül azt a kettőt kell legelőször elkészíteni, amely a múzeum lesz. A Kisalföld 1960. február 6-i számát idézzük:

„Örömmel jelenthetjük, hogy a kapuvári várépület helyreállítási munkáinak befejeztével a múzeum is elfoglalhatja méltó helyét, két parkettázott, jól fűthető szobában. Eppen ideje, hiszen az idén is mintegy 830 értékes tárggyal gyarapodott az anyag és a község lakói és vendégei számára nagyon érdekes és tanulságos lesz a gazdag régészeti, helytörténeti, munkásmozgalmi és népművészeti kiállítások megtekintése.”

Elérkezett azután az a nap, amikor a tényleges költözködés megtörtént. Iskolásgyerkek vitték kézben a tárgyakat, gimnazista lányok mostak el minden darabot. Ezután következett a tényleges rendezési munka. Raktár nem volt: mindent ki kellett állítani. Az első terem a helytörténeté volt, a második a néprajzé. Ebben állott a jellegzetes kapuvári parasztsarok is. A munkát Domonkos Ottó és Nováki Gyula irányította. Szerény volt terjedelmében és kivitelezésében is ez a kiállítás, de volt!

<sup>4</sup> A Megyei Tanács céltámogatásként utalványozta ezt az összeget népviseleti tárgyak vásárlására.

<sup>5</sup> KRM Régészeti Adattár 10/1959. sz.

Március 18-án megérkezett a Művelődésügyi Minisztérium 1857/60. sz. leirata: „A Kapuvári Helytörténeti Múzeum működését — tanácsi múzeum jelleggel — engedélyezem. A múzeum Kapuvár felszabadulásának évfordulója alkalmából rendezett kiállításának megnyitására hozzájárulok. Némethi András sk. önálló osztályvezető.”

Az 1940-es remény megvalósult: hivatalosan is múzeum lett Kapuvárott. Állott már a kiállítás is, a posta kikézbécsítette a meghívókat:

„A Kapuvári Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága meghívja Önt a Kapuvári Helytörténeti Múzeum első, állandó kiállítására, melyet 1960. évi március 30-án, Kapuvár felszabadulásának 15. évfordulóján délután 6 órakor a Művelődésügyi Minisztérium nevében Dr. Csatkai Endre Kossuth-díjas múzeumi főigazgató h. nyit meg. A dolgozóknak a múzeumot átadja: Szabados Gyula, a Járási Tanács elnöke.”



Rábaközi Múzeum 2. terem

A Párt Járási Bizottságának képviselőjében megjelent Raszler Mihály osztályvezető, aki azóta sem szűnt meg a múzeum érdekeit képviselni, munkáját támogatni. Az érdeklődők zsúfolásig megtöltötték a két helyiséget. Azt eredményezte a megnyitás, hogy a látogatók egyre újabb tárgyakkal gyarapították a gyűjteményt, ebben az első évben 145 tárggyal. Raktár hiányában ezek azonnal a kiállításba kerültek, így azután alig néhány hónappal később már a kiállítás elvesztette tematikus jellegét. A Járási Tanács segíteni akart a nehézségeken, ezért a vár udvarán egy garázst átengedett a múzeumnak, ahol — ha nem is az előírásoknak megfelelően, de mégiscsak raktározni lehetett az egyre gyarapodó anyagot.

3. Törekvés volt arra is, hogy a látogatók a gyűjtemény sokrétűségét megismerjék. Szerény előhírnöke volt ez a két vitrin a későbbi időszaki kiállításoknak. A sor-

ban az első a „Bábsütő emlékeink” volt. Mindezzel párhuzamosan változatlan lendülettel folyt Kapuvárott és a környéken a régészeti kutatómunka. Ennek egyik kiemelkedő állomása az Oslai határában megtalált és éveken át folyamatosan feltárt kelta temető. Ismeretes, hogy országosan is ekkor kerültek tanácsi kezelésbe a múzeumok. Ezek közé sorakozott fel immár azonos jogállással a Kapuvári Helytörténeti Múzeum is. A nem kis jelentőségű eseményt így őrizte meg a jegyzőkönyv:

„Készült Kapuvárott, 1962. március 29-én a Járási Tanács kistanácsstermében a megyei múzeumszervezet értekezletén.

Jelen vannak: Kovács István a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári és Múzeumi Főosztály, Zuber Titusz és Molnár Ernő a Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztály képviselőiben.

Szabados Gyula a Kapuvári Járási Tanács Vb elnöke; Etlinger József népművelési felügyelő; Kamenár Ferenc Kapuvár Község Tanácsának VB elnöke; Sipőcz Sándor az MSZMP Kapuvári Járási Bizottsága és Varga Imre a Községi Bizottság képviselőiben.

Jelen vannak a múzeumok kiküldöttei. Győri Xantus János Múzeum: Czigány Béla és Dévényi Józsefné; Mosonmagyaróvári Hansági Múzeum: Pusztai Rezső; Soproni Liszt Ferenc Múzeum: Dr. Csatka Endre, Domonkos Ottó és Nováki Gyula; Kapuvári Helytörténeti Múzeum: Faragó Sándor, és végül Szakács Péterné jegyzőkönyvvezető.

Uzsoki András betegsége miatt az értekezleten nem jelent meg.

Zuber Titusz köszönti a megjelenteket. Elmondja, hogy a megyei szervezet azért tartja első értekezletét éppen a kapuvári Múzeumban, mivel itt a múzeum kapcsolata a helyi párt- és tanácsi szervekkel példamutató. Javaslatot tesz a napirendre:

1. Kovács István: a tanácsok és múzeumok kapcsolata.
2. Molnár Ernő: Jelentés a mosonmagyaróvári és kapuvári múzeum kapcsolatról;
3. Faragó Sándor: A kapuvári múzeum beszámolója és munkaterve;
4. Vita.

(A továbbiakban csak azokat a részleteket idézzük, melyek a kapuvári Múzeumra vonatkoznak.)

Kovács István előadja, hogy a Győr-Sopron Megyei Múzeumszervezethez a következő múzeumok tartoznak: Győri Xantus János Múzeum mint megyei múzeum, a Soproni Liszt Ferenc Múzeum, a Mosonmagyaróvári Hansági Múzeum és a Kapuvári Helytörténeti Múzeum. Közvetlen felettese a Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya.

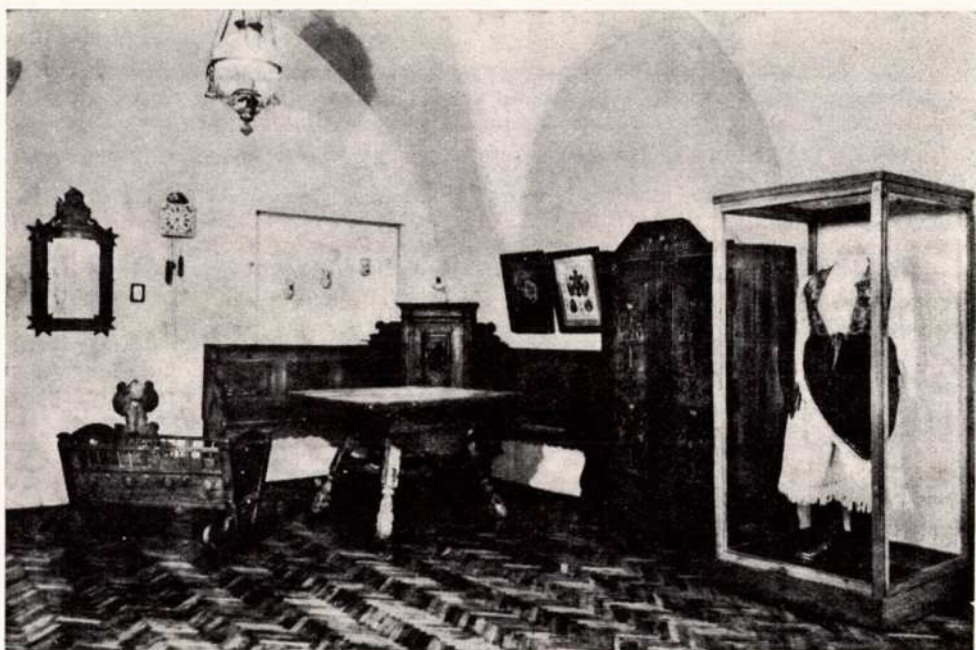
A Főosztály ugrásszerű fejlődést vár a tanácsosítástól. A kapuvári Múzeum példája igazolja, hogy ahol jó a kapcsolat a tanács és a múzeum között, a fejlődés biztosított.

Molnár Ernő a távollévő Uzsoki András helyett számol be az év eleje óta végzett felmérésekről. Az óvári és a kapuvári múzeum helyzetét vizsgálták felül. Elmondja, úgy tapasztalták, hogy Kapuvárott a múzeum és a tanács kapcsolata nagyon jó. A Megyei Tanácsnak az a terve, hogy a kapuvári múzeumot tájélegű néprajzi múzeummá fejlessze, melyet országos példaként szeretnének állítani. A kapuvári Múzeum részére a Főosztálytól, különös tekintettel a nyári jubileumi ünnepségre, tízezer forintos támogatást kér. Faragó Sándor röviden ismerteti a Múzeum megalakulásának körülményeit, beszámolt a múzeumban végzett munkáról. A gyűjtemény jelenleg 3516 darabból áll és a megnyitás óta eltelt két esztendő alatt 8 ezer látogató tekintette meg a kiállítást. Jelenleg a múzeum új, állandó kiállítást tervez. A kiállítás rendezését a raktárhiány akadályozza. Kéri Szabados Gyula elvtársat, hogy a megígért raktárat minél előbb

bocsássa rendelkezésre. Kéri ugyanekkor a művelődésügyi szerveket, hogy a betűíró Medgyesi Miklós rajztanárnál hassanak oda, hogy a tavaszi szünetben a feliratokat elkészítse. Röviden jelentést tesz a kapuvári II. sz. Általános Iskola tulajdonában lévő néprajzi tárgyakról, s javasolja, hogy azokat, mint meg nem ismételtető nemzeti értékeket a múzeum számára adják át. Ugyancsak kéri a Főosztályt, adja meg az engedélyt arra, hogy a nyári jubileumi ünnepségre a Soproni Állami Levéltárból a III. István-féle oklevél kikölcsönözhető legyen.

Molnár Ernő javaslatára az értekezlet a beszámolót elfogadja. A II. sz. Általános Iskola gyűjteményével kapcsolatban felhívja a járási Művelődésügyi Osztályt, hogy a tárgyakat haladéktalanul adják át.

Kovács István a kért tízezer forintos támogatást kilátásba helyezte, illetve amennyiben megfelelőbb, tárlókat bocsát a múzeum rendelkezésére.<sup>76</sup>



Rábaközi Múzeum 3. terem

Az idézett jegyzőkönyvi részletek dokumentálják, hogy a múzeum túljutott az első nehézségeken, elfoglalta helyét a megyei szervezetben, élvezte a helyi és megyei támogatáson túl a minisztérium támogatását is. Szükség is volt minderre, hisz jubileumra készült Kapuvár: annak megünneplésére, hogy 800 évvel azelőtt, 1162-ben említette III. István egyik oklevele először a község nevét.

Lebontottuk az első állandó kiállítást, megkezdődött a tárgyak válogatása, előkészítése. A Járási Tanács átengedett egy helyiséget, a kiállítási termeket újra festette, a Minisztérium pedig új, ízléses és korszerű vitrineket biztosított. Az ünnepi hét előkészületei megkezdődtek. A múzeum vezetője levéllel fordult Kapuvár nagy szülötté-

hez, a Kossuth-díjas Pátzay Pál szobrászművészhez és kérte, hogy a jubileumra gazdagítsa néhány alkotásával szülőhelyének múzeumát. A levélváltásnak, személyes megbeszélésnek az lett az eredménye, hogy a Mester 10 alkotását adományozta a Múzeumnak.<sup>7</sup> Az adományozás némileg módosította a kiállítási tervet: a két terem közül az egyikben a Pátzay-szobrokat helyeztük el, a helytörténeti kiállítás, az első terem tömörebb lett. Ugyanakkor Szabados Gyula, a Járási Tanács elnöke hozzájárult ahhoz, hogy az emeleti galérián néprajzi kiállítást rendezzünk. A „Kisalföld” az ünnepi előkészületről így számolt be:

„Az ünnepi napok alkalmával teljesen új anyag kerül a tárlókba, tablókra és szekrényekbe. Körülbelül kétezer a kiállításra kerülő tárgyak száma. Elhelyezésük tárlók hiányában gondot okozott volna. Nagy segítség volt, hogy a Soproni Liszt Ferenc Múzeum 12 tárlót és 10 nagy tablót ajándékozott Kapuvárnak, a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya pedig három vitrint és 5 ezer forint készpénzt utalt át a Múzeumnak.”

1962. június 10-én, vasárnap délelőtt 10 órakor nyitotta meg ezt az új, állandó kiállítást Boross Dezső, a Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának vezetője. A járási és községi vezetőkön kívül ott voltak a megyei vezetők, a társ-múzeumok képviselői, de megtisztelte a megnyitót megjelenésével Pátzay Pál is, akit röviddel a megnyitó után, az ünnepi tanácsülés Kapuvár díszpolgárává választott. A múzeum elhelyezési gondolja csak fokozódott, hisz a Pátzay-teremben más anyagot nem lehetett kiállítani, sőt ami korábban ott volt, az is szükségképpen raktárba került. A szűkös állapot arra jó volt, hogy minden illetékes belátta: elodázhatatlan a múzeum további bővítése.

4. 1963-ban szomorú körülmények között jutott a múzeum egy örökséghez. A kapuvári származású rajztanár, Csipkés Kálmán Sopronban élt, súlyos betegségben. „A magánosság egyre jobban ránehezedett kedélyére, nem élt hozzátartozója, ... nem remélt békés öregséget, így egy elkeseredett pillanatában öngyilkos lett. Kapuvárott temették el, szülővárosában, ennek fejedező múzeumára hagyta gondosan őrzött műtárgyait, amelyekből legnagyobb nyomora idején sem vált meg.”<sup>8</sup> A Kapuvári Rábaközi Múzeum Baráti Köre halálának évfordulóján koszorú elhelyezéssel tiszteleg emlékének, a város pedig gondoztatja sírját.

1963 őszén ünnepelte a Kapuvári Önkéntes Tűzoltó Egyesület alapításának 90. évfordulóját. A Járási Tűzrendészeti Parancsnokság felkérte a múzeumot: mutassa be kiállításon e 90 évnek a történetét. Ez volt a múzeumban az első olyan időszak kiállítás, amelyet nem a már meglévő anyagból rendeztünk, hanem tudatosan irányított és szervezett gyűjtőmunka alapján. Annál is inkább keresztülvihető volt ez, mivel a járás (akkori kapuvári járás) összes tűzoltóegyesületei mozgósíthatók voltak erre a célra. A kiállítás címe: „Az Önkéntes Tűzoltó Egyesületek Emlékei” volt. Az egy hónapig tartó kiállítással párhuzamosan más rendezvények is voltak, (állandó tűzrendészeti bemutató, filmvetítés stb.), a rendező szervek az időszakot „tűzrendészeti hónap” nyilvánították. A kiállításnak és a hozzá kapcsolódó rendezvényeknek emlékezetes volt a sikere.<sup>9</sup> Ez az egy hónap újra csak a múzeum gondjaira irányította a járás és a község vezetőinek figyelmét, hiszen a múzeum beigazolta: még további, jelentős, művelődéspolitikailag fontos feladatok betöltésére alkalmas és képes, ha javulnak körülményei. Így született meg az elhatározás a múzeum bővítésére.

<sup>7</sup> Az akkor adományozott szobrok: 1. Hunyadi János lovasszobra; 2. Széchenyi István mellszobra; 3. Lenin; 4. Kenyérseggő; 5. Csathó; 6. Vidovszky; 7. Gulácsi; 8. Udvardi; 9. Bornemissza; 10. Bartók.

<sup>8</sup> Csatka Endre: Csipkés Kálmán (1891–1963). SSz. 1964. 89–90.

<sup>9</sup> A kiállítás megrendezéséért a belügyminiszter a múzeum igazgatóját a Tűzrendészeti Eremmel tüntette ki.



Az 1958/59. évi átépítéskor a várépület udvari oldalán, a bejárati rizalittól jobbra és balra egy-egy nyitott, árkádos folyosót képeztek ki. A Járási Tanács hozzájárult ahhoz, hogy ezek beüvegezésével kiállító helyiséget képezzünk ki. A Megyei Tanács a munkálathoz a szükséges összeget biztosította. Elkészült a kiállítás tématerve: egyik oldalon helytörténeti kiállítást kell rendezni, a másik oldalon pedig képző- és iparművészeti anyag kerüljön bemutatásra. Ennek a kiállításnak rendezését és nagyon izléses grafikai munkáját a győri Cseke Rudolf végezte. Október 1-én, az Országos Múzeumi Hónap első napján a megyei értekezlet újra csak a kapuvári múzeumban volt. Ott voltak a múzeumok dolgozói, a főosztály képviselőjében pedig Kovács István osztályvezető, aki ekkor adta át a múzeum igazgatójának a „Miniszteri dicséret”-et. Este 6 órakor ő nyitotta meg az új állandó kiállítást, a „Rábaközi Múzeum” új kiállítását. (Közben ugyanis, míg a rendezési munkák folytak, kértük, hogy ezt a



Rábaközi Múzeum 4. terem

nevet vehesse fel a múzeum, mivel a vár, melyben van, évszázadokon át a történelmileg kialakult Rábaköz gazdasági és katonai központja volt. A főosztály 68.886/64. sz. leiratában hozzájárult ahhoz, hogy a múzeum hivatalos neve: Kapuvári Rábaközi Múzeum” legyen.)

A múzeum tevékenysége természetesen nem szűkölt le kiállítások rendezésére, folyt a munka, a múzeumi munka minden területén. Eppen az 1964. év erre nagyon jó példa. Egy terepbejárás alkalmával vált ismeretessé Kapuvár-Kistölgyfa határában egy Árpád-kori telep, ahol két egymást követő évben is leletmentést végeztünk. Utalhatunk továbbá a hosszúdombi kései avar temető leletmentésére, melyet később Tomka Péter folytatott. Rámutathatunk a publikációkra is, hogy igazoljuk állításunkat. Ismert és elismert lett a múzeum az egész járásban. A Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága 1965. január 8-án megtartott ülésén megtárgyalta a múzeum tevékenységét, és a további segítség módjait keresve az alábbi határozatot hozta:

1. „A Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága felhívja a járás termelészövetkezeteit, a községi Tanácsok VB vezetőit, hogy a birtokukban lévő, de már nélkülözhető mezőgazdasági munkaeszközöket (henger, borona, stb.) adják át a múzeumnak.
2. A Végrehajtó Bizottság felhívja a Népi Együttest és a Járási Művelődési Ottont, hogy kelléktárából azokat az egyedi ruhadarabokat, melyek ma már nem szerezhetők be, s melyek nélkülözhetők, adják át a múzeumnak.
3. A Végrehajtó Bizottság a Művelődésügyi Osztályon keresztül felhívja a járás Általános Iskoláit, hogy a régi iskolai szemléltető eszközöket, iratanyagot, megőrzés és feldolgozás céljából adják át a múzeumnak.”<sup>10</sup>

Ugyanez év július 19-én a Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága is foglalkozott a múzeum tevékenységével, elismerve a végzett munkát, a múzeum dolgozóit dicséretben részesítette és támogatásként 1500 Ft értékben egy barokk szekrényt vásárolt a múzeum részére. Közben már országszerte, így Kapuvárott is folytak az előkészületek a felszabadulás 20. évfordulójának megünneplésére. Széles körű gyűjtőmunka kezdődött a múzeumban is: igen jelentős volt a feltárt anyag mind mennyiségben, mind minőségben. A „Kapuvár 20 éve szabad” című kiállítást még megnyitotta Raszler Mihály az MSZMP Járási Bizottságának első titkára, azonban a száj- és körömfájás miatt a hatóságok a múzeum látogatását is — más intézményekhez hasonlóan — betiltotta. Nagy kár, hogy viszonylag csak keveseknek állott módjában ezt a kiállítást megtekinteni. A „Kisalföld” a kiállításról: „Ahol a történelem tényeit a jelen okulására használják” címmel terjedelmes méltatást írt.<sup>11</sup>

1966. január 14-én a Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága ismét értékelte a múzeum tevékenységét. A Múzeumi Főosztály képviselőjében részt vett a VB ülésén Kapusi András. Idézzük a VB itt hozott 4/1966. sz. határozatát:<sup>12</sup>

„A Végrehajtó Bizottság a Kapuvári Rábaközi Múzeum jelentését az 1965. évben végzett tudományos és népművelő munkájáról elfogadja és az alábbiakat rendeli el:

1. A Végrehajtó Bizottság Faragó Sándor elvtársat, a Kapuvári Rábaközi Múzeum igazgatóját az elmúlt időszakban végzett eredményes munkájáért dicséretben részesíti.
2. A Végrehajtó Bizottság a Művelődésügyi Osztályon keresztül felhívja az iskolákat arra, hogy az elavult szemléltető eszközök selejtezéséről értesítse a múzeumot, hogy a múzeum részére értékes anyagot kiválogathassa. Ezen anyagokat adják át a múzeum részére.
3. A Végrehajtó Bizottság elhatározza, hogy létre kell hozni a Múzeumi Legújabbkori Történelmi Bizottságot, melynek feladata: tárgyi és archivális anyag gyűjtése, szem előtt tartva a Tanácsköztársaság 50. és a felszabadulás 25. évfordulóját. A Múzeum és a Művelődésügyi Osztály dolgozza ki e Bizottság munkatervét, bontsa le személyekre, s erről tegyen jelentést a Végrehajtó Bizottságnak.”

Tudatosan idéztük, talán kissé terjengősnek tűnően is a tanácsi jegyzőkönyvet, de hisz ez a legkézenfekvőbb módja annak láttatására: a múzeum rövid néhány esztendő elmúltával bekerült Kapuvár működési-népművelési vérkeringésébe, tevékenységét ismerik és elismerik erre az időre város-, sőt megyeszerte. Jelentős haladás

<sup>10</sup> KRM Irattár.

<sup>11</sup> Kisalföld, 1965. okt. 2.

<sup>12</sup> KRM Múzeumtörténelmi Adattár.

volt az év folyamán, hogy tetszetős kivitelben, képekkel illusztrálva megjelent az első nyomtatott kalauz: „A Kapuvári Rábaközi Múzeum és kiállítása”<sup>13</sup> címmel. Ebben az évben rendeztük meg először Kapuvárott a „Megyei Honismereti Napok”-at. Meg kell mondanunk azt is, hogy ez alkalommal nem kapcsolódott be teljesen ebbe még a múzeum. Nem volt ugyanis még kellően tisztázva: ez vajon a kapuváriak önálló rendezvénytársasága-e, avagy több, különböző megyei rendezvénynek Kapuvárra való helyezése. Azóta természetesen más a helyzet, visszatérő központi rendezvénye ez Kapuvárnak. Ennek megfelelően már a II. Megyei Honismereti Napokra külön készült a múzeum is. Először is a Járási Tanács emeleti galériájában tíz falitárlóban új, viselettörténeti kiállítás készült; az egyik árkaodos csarnokban pedig Lakatos József: „Üzenetek faluról” c. képművelete várta a vendégeket.

5. Az 1967. évi Múzeumi Hónappal megkezdődött a nagy évfordulóra való emlékezés. Sorban az első a Nagy Októberi Szocialista Forradalom jubileuma volt. Október 28-án Tatai Jenő, a Járási Tanács elnökhelyettese nyitotta meg az „50 év harca és győzelmei” című kiállítást. A megnyitó ünnepség a nagy tanácsteremben volt, melyen megjelentek a járás és község dolgozói, vezetői, kis- és nagy diákok, zsúfolásig megtöltve a termet. Megjelent egy népesebb szovjet katonai küldöttség is, ott voltak az egykori kapuvári internacionalisták. A nyitó közönség állva hallgatta végig hanglemezről Lenin beszédét, majd Tatai Jenő emlékezett meg az újkori történelem hajnaláról. A szovjet delegáció vezetője díszes oklevelet és egy Lenin képével díszített, hímezett zászlócskát adott a múzeumnak. Ezt követően az Országos Békatanács megbízottja a békemozgalomban végzett kiemelkedő munka elismeréseként átadta az aranykoszorús békejelvényeket.<sup>14</sup> E központi kiállítással párhuzamosan a múzeum készített egy azonos témájú vándorkiállítást, amely a következő, november hónapban eljutott a járás minden nagyobb községébe. A kiállítás forgalmazása fölött a KISZ vállalt védnökséget. Kiállításaink kapcsán több alkalommal rendeztünk találkozókat kapuvári és a járásbeli internacionalistákkal, s ugyanakkor magnószalagra vettük visszaemlékezéseiket. Erre az időre már beigazolódt mindenki előtt, hogy a múzeum a meglévő viszonyok között nem képes időszaki kiállításokat szervezni és rendezni, márpedig ezek esetről esetre jelentős tömegeket mozgatnak meg. Pillanatnyilag más megoldás nem volt: a pártbizottság átengedte nagytermét ilyen célokra. Megoldás volt ez, de jelentette azt is, hogy kiállításaink még inkább szétszóródtak. A III. Megyei Honismereti Napok (1968) keretében az augusztus 20-i kiemelt megyei rendezvény volt. Kiállításunk: „Ősi földön új élet”, a kapuvári parasztok, egykori cselédek robotos múltja mellett bemutatta a szövetkezeti jelent, vázolta a jövőt is. A kiállítást megtekintette Pullai Árpád, az MSZMP Központi Bizottságának titkára is, aki a vendégkönyvbe a következőket jegyezte be: „Őszintén és nagyra-becsüléssel köszönöm, hogy meghívtak e kiállításra. Talán ezt is lehetne címként adni: „Csepp a tengerben”. Gratulálok a rendezőnek. Pullai Árpád.”

Az ezévi Országos Múzeumi Hónapra helyeztük a magyarországi forradalmakhoz kapcsolódó időszaki helytörténeti kiállítást is. Az „Őszirózsától a vörös csillagig” címműben eddig még ki nem állított dokumentumokat, fényképeket, újságokat, tárgyakat tanulmányozhattak a látogatók. Eddig még nem tapasztalt mennyiségben láthaták munkásmozgalmi gyűjteményünkben 1918/1919 anyagát. Ennek a kiállításnak tartalma, a hozzá kapcsolódó vetélkedők és előadások félreérthetlenné tették mindenki számára a múzeum pártos elkötelezettségét, a párt és a tanács vezetői pedig felismerték azt a lehetőséget, hogy a múzeum a politikai agitatív munkában is számottevő tényező. A kevésbé látványos, belső munkáról is jelentek meg az újságokban híradások. A sok közül egy valóban említést érdemlő: „Nagyon kedves vendég kopogtatott be a napokban a kapuvári Rábaközi Múzeum ajtaján: a 80 éves Szamuely Tiborné.”<sup>15</sup>

13 Győr-sopronmegyei Múzeumi Szervezet kiadványa. Szerk. Uzsoki András: 3. füzet. Irta: Faragó Sándor.

14 A kitüntető jelvényt megkapta a múzeum igazgatója is.

15 Kisalföld, 1968. nov. 29.

Szamuely Tibornéval 1959 óta tartott kapcsolatot a múzeum. Számos fényképet adott. Élményt jelentő beszélgetéseken túl, a múzeumba írt levelei ma már történeti dokumentum-gyűjteményünket gazdagítják. A felszabadulás 25. jubileumi évfordulója közelgett. A tárgy- és témagyűjtés középpontjába az ellenállási mozgalom és a felszabadulás időszaka került. Reprezentatív kiállítást tervezett a múzeum is, de nem volt még hely. (A történelmi évforduló oldotta meg közvetve ezt is.) A Tanácsköztársaság idején alakult meg Kapuvártott a Sport Egyesület: tíz tablóból álló kiállítást építettünk be a még álló forradalmi kiállításunkba, a pártházba, s ezt az „50 éves a Kapuvári Sport Egyesület” című kiállítást<sup>16</sup> már úgy tekinthettük, mint amelyet uolsóként voltunk kénytelenek „házon kívül” megrendezni. Erre az időre már közismertté vált ugyanis, hogy még az év folyamán városi rangot nyer Kapuvár. Felbolygatott méhkassá vált a község: megindult a minden irányú készülődés erre. Hivatalosan is megerősítették később a hírt, hogy megszűnik a kapuvári járás. Jelentette ez ugyanakkor azt, hogy a várban a helyiségek egész sora válik szabaddá. Ismeretes lett, hogy a volt Községi Tanács helyiségei teljes egészében felszabadulnak. (Ez a vár földszintjének egész déli szárnyát jelentette.) A hírre azután a legkülönbözőbb szervek jelentették be igényjogosultságukat. Csak néhányat ezek közül: az ÁFESZ reprezentatív vendéglőt akart, pontosabban szeretett volna ott létesíteni. A TSZ irodáinak központosítására szeretett volna a kiutalást megszerezni. Voltak, akik óvoda vagy bölcsőde céljára szerették volna birtokba venni. Igaz, hogy mind-egyikre szüksége lett volna Kapuvárnak. Igaz volt azonban az is, hogy ha most nem a múzeumé lesz az épületszárny, belátható időn belül nem oldódik meg a múzeum sorsa. Újra és újra rá kellett mutatni a múzeumi állapotok tarthatatlanságára. Segített a véletlen is. 1969 kora nyarán Beled határában ezüstkincslet került elő: 327 darab tallér és egy pohár. Bőségesen beszámolt erről a Kisalföld is.<sup>17</sup> Heftéig beszéltek róla megyeszerte, elsősorban Kapuvártott, ahol egy kicsit is büszkék voltak arra, hogy ez a páratlan kincs az ő majdani városi múzeumukat fogja gazdagítani. Az augusztusban megrendezett Honismereti Napokon a leletet már be is mutattuk. Ez az év volt az, amikor a Honismereti Napok rendezvény-sorozatának rendezésében, szervezésében és kivitelezésében döntő szerepet vállalt a múzeum. Augusztus 17-én három kiállítás is nyílt: 1. Arany- és ezüstkincsek megyénkbeli; 2. Festmények és grafikák gyűjteményünkbeli; 3. Népi kerámiák az őskortól napjainkig. A kiállításokhoz színvonalas honismereti tanácskozás kapcsolódott. Nem érdektelen ennek programja. Megnyitót mondott Tatai Jenő, a Hazafias Népfront Járási Bizottságának elnöke. — 1. Honismereti mozgalom és szocialista hazafiság. Előadó: Pernes Gyula, megyei könyvtárigazgató. — 2. A helytörténeti kutatás feladatai a felszabadulás évfordulójával kapcsolatban. Előadó: Székely György, tanszékvezető egyetemi tanár, az Országos Helytörténeti Bizottság elnöke. — 3. Korreferátumok: Helytörténeti kutatómunka a Rábaközi Múzeumban. Korreferens: Faragó Sándor múzeumigazgató. — Helytörténeti kutatás és a krónikaírás. Korreferens: Timaffy László tanár. A nagy nap, a várossá avatás napja egyre jobban közeledett. Minden vonatkozásban készült erre a község. Készült a múzeum is. A múzeum igazgatója elkészített egy nyomtatott összeállítást: „Jelentősebb évszámok Kapuvár város történetéből” címmel, melyet minden érdeklődő megkapott. A helyhiány miatt nagyobb kiállítást nem lehetett rendezni; a városavatás, 1969. október 1. napjára öt asztali tárlóban a Soproni Állami Levéltár kiállította azokat a féltve őrzött és ritkán látható okleveleket, melyek Kapuvár történetének egy-egy jelentős állomásához kapcsolódtak. A kapuváriak és a vidékről jött látogatók egész napon át láthatták III. István 1162-ből való oklevelét, melyben a vár neve — KAPU — először szerepel a történelemben, királyi és földesúri kiváltság- és céhleveleket stb. stb. Dr. Horváth Zoltán levéltárigazgató fáradhatatlanul magyarul mutatta be ezeket a kincseket.

16 1969. március 19-én nyitotta meg Kovács Ernő, a Párt Járási Bizottságának titkára.

17 1969. máj. 4.

6. Utaltunk már arra, hogy több több szerv is bejelentette igényét a volt községi tanácsi helyiségekre. Raszler Mihály, a Párt Városi Bizottságának első titkára a város vezető testületei előtt a következő álláspontot képviselte: az igénylők kívánsága nem megalapozott. Miután pedig keresve sem lehetne megfelelőbb körülmények közt a múzeumot elhelyezni, mint abban a várban, melyhez a város történelme fűződik: megszületett a döntés: a vár déli, földszintes része legyen a múzeumé, alakítsa ki ott új, állandó kiállítását, teremse meg a zavartalan múzeumi munkát. Tíz esztendő múlt el a múzeum hivatalos létesítése óta: méltó környezetbe került a gyűjtemény. Az ekkor kapott helyiségek száma kilenc (és három mellékhelyiség). Változatlanul a múzeumé maradt a két, 1964-ben beüvegeztetett árkád és az udvari raktár. A kiutalással egyidőben párt- és tanácshatározat született: 1970. március 29-én, Kapuvár felszabadulásának jubileumi évfordulóján meg kell nyitni, az új, állandó kiállítást. Úgy tűnt, hogy képtelenek leszünk a feladatot megoldani, hisz kijelölt helyünket csak november végén tudtuk elfoglalni. Kisebbségi átalakítási munkákat is kellett végeztetni: falátörést, parketta gyalulást, festést, meszelést. Az előkészületi munkákkal egyidőben elkészült a kiállítás részletes, kivitelezési (technikai) forgatókönyve. A forgatókönyvet a múzeum igazgatója írta, melyet a megyei szervezet szakmuzeológusaiból alakult bizottság vitatott meg és hagyott jóvá. A Megyei Tanács a kivitelezéshez szükséges anyagi fedezetet biztosította. Még ezek után is jelentkeztek nehézségek. Az idő rövidsége miatt alig találtunk kivitelezőt a tárlók elkészítésére. A Kapuvári Vas- és Villamosipari KTSZ vállalta el végül is a munkát. Az idő annyira sürgetett, hogy amint egy vitrin elkészült, azonnal szállították át, hogy az installálás megkezdődhessen. A kiállítás rendezését teljes egészében Zsugonits Imre végezte. A szükséges anyagokat (plexi) a Központi Múzeumi Igazgatóság adta. Ugyancsak a KMI elkészítette a tárgyfeliratokat. Zsugonits Imre az utolsó három héten éjjel-nappal dolgozott, s így március 28-án nyitásra készen állott minden. Az utolsó aktus az volt, amikor a 85-ös műút felőli bejárati kapu fölé elhelyezte a kovácsoltvas betűket: MÚZEUM.

(Ezt a Vagongyár ipari tanulói készítették társadalmi munkában.)

Az új állandó kiállítás tagozódása a következő volt:

1. terem: Kapuvár az őskortól a Nádasdy-birtok elkobzásáig. — 2. terem: A Rákóczi szabadságharcról a XIX. század végéig. — 3. terem: Kapuvári parasztszoba a múlt század közepéről. (Vitrinokban faragások, kerámiák.) 4. terem: Az első világháborútól a városavatás napjáig.

Az egymásba nyíló terem sorból a folyosóra jut a látogató, ahol kilenc fali tárlóban a kapuvári népviselet kapott méltó helyet. Két korábbi bejárást megszüntetve az ajtónyílást beüvegeztettük, amely benyílóban két-két kapuvári pár mutatja az egykori, messze földön híres viseletet. A folyosóról nyíló üvegeztetett árkádos részbe kerültek Pátzay Pál szobrai és képgyűjteményünk válogatott darabjai.

1970. március 29-e este hat óra, a megnyitás ünnepi órája volt. A múzeum eleget tett az igénynek: új köntösbe öltözött múzeum köszöntötte a város felszabadulásának napját. Megjelentek az ünnepi megnyitón a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztályának képviselői, a Megyei Pártbizottság és Városi Tanács vezetői és Kapuvár társadalmának minden rétege. Igen óvatos becslések szerint is ötszázan jöttek el a megnyitóra. Valóban megható pillanat volt, amikor a terem sor lámpái felgyulladtak. Székely György tanszékvezető egyetemi tanár mondott megnyitó beszédet. Beszédében utalt arra az útra, melyet a Rábaközi Múzeum tíz év alatt megtett. Elismeréssel szólt a múzeumban folyó tudományos és népművelő munkáról, melyet a korábbi évek alkalmával módjában állott megismerni. Az Országos Helytörténeti Bizottság, melyet mint elnök képvisel, azzal fejezi ki megbecsülését a múzeum iránt, hogy munkájában fokozottan és változatlanul támogatja. Emlékeztetett arra, hogy a nyitás időpontja — Kapuvár felszabadulásának napja — egy kicsit szimbólium is, szimbolizálja a múzeumi munka alapvető célját: hídnak lenni a múlt haladó hagyományai és a szocialista jövő között. A megnyitás után Wellner István, a Városi Tanács elnöke átvette a kiállítást, megköszönve mindazoknak segítségét, akik

fáradoztak megteremtésében. Ide kívánczok, hogy egy napi sajnálatos késéssel, 30-án megérkezett Iván Filippovics Kolomoc gárdaőrnagy, Kapuvár első városparancsnoka, kinek emlékét szerető tisztelettel őrizték a kapuváriak. Megérkezése napján felkereste a múzeumot, meglepetéssel látta 25 év előtti arcképét. A vitrin előtt átadta a múzeum igazgatójának azt a parancsot, melyben — annak idején — Ivanov altábornagy őt Kapuvár városparancsnokává nevezte ki. Egy fiatal múzeum életében ilyen előzmények után megnyitott, valóban korszerű kiállítás nem a befejezést, sokkal inkább a kezdetet jelenti. A kiállítás rendezésének lázas időszakában nem volt idő arra, hogy az északi oldalon megmaradt raktárban kialakítsuk a múzeumi raktári rendet. Ennek megvalósítása volt az első. Vasvázás vitrinek kerültek ebbe az anyag számára kétoldalt úgy, hogy csak egy folyosó maradt középen. Az egyik mellékhelyiséget átalkítottuk fotó-laboratóriummá, hogy a zökkenésmentes munka e téren is biztosítva legyen. Említettük korábban, hogy Szamuelynéval milyen jó volt a kapcsolat. Nos a Nemzeti Galériában megrendezett kiállításának egy válogatását a koratavaszy folyamán lehoztuk. Megnyitására már nem tudott eljönni: egészségi állapota ekkor már napról napra rosszabbodott. Május hónap újabb feladatot jelentett. 9—17-e között bolgár hetet rendezett a város és ebbe — természetesen — nagyon aktívan kapcsolódott be a múzeum is. E hét legelső rendezvénye is a múzeumban rendezett kiállítások megnyitása volt, melyen a város vezetőin kívül megjelent a Bolgár Kulturális Központ igazgatója is. Kovács Bálint a Városi Tanács titkára megnyitó beszédében — egyebek között — kiemelte, hogy röviddel az új, állandó kiállítás megnyitása után a múzeum már a harmadik időszaki kiállítását nyitja meg. Törekvésünk volt az is, hogy a kiállítás mellett „egyéb” rendezvény is szerepeljen. Ilyen volt pl. az az előadás, melyet a múzeum igazgatója tartott a Népfrent-klubban a magyar—bolgár történelmi kapcsolatokról vagy a Bulgáriát bemutató filmvetítést. Meggyőződésünk, hogy a múzeumi népművelő tevékenységnek ez a járható és járandó útja.

Az esztendő folyamán az eddigiektől teljesen eltérő témájú kiállítás megszervezését, megrendezését határoztuk el: „Élet a Hanságban”. Már a nyár folyamán megkezdődött a munka. A Hanságot mint biográfiai egységet még a helybeliek sem nagyon ismerik. Balsai László ny. erdőmérnök évtizedes tapasztalatait öntötte a kiállításba, bemutatva nemcsak a faunát és flórát, de az ember természetátalakító jelenlétét is. Nem lehet azt a sokirányú segítséget meg nem említeni, melyet az erdészetek és vadász-társaságok nyújtottak. Így állott össze egy olyan kiállítás, mely a már említetteken kívül a legújabb tudományos eredményeket reprezentálta a Hanság kialakulásáról, élővilágáról, hasznosításáról. A szakma elismerését a kiállítást megnyitó Kovács István, a Természettudományi Múzeum főigazgatóhelyettese tolmácsolta, aki azért tartotta jelentősnek, mivel országosan is nagyon ritkák az önerőből megrendezett természettudományos kiállítások. Ez a kiállítás is a már hagyományos honismereti rendezvénysorozathoz kapcsolódott, példázva és igazolva, hogy mennyire sok minden beletartozik a honismeret fogalmába. Most is megrendeztük a Tudományos Tanácskozást, melyet jelenlétével megtisztelt és azon két napig elnökölt dr. Székely György egyetemi tanár.<sup>18</sup> E megismétlődően szervezett tanácskozásoknak volt egy ki nem mondott célja: a helyi és országos kutatók közelebbhozása. Ezen a tanácskozáson és az azt követő beszélgetéseken kirajzolódtak és megfogalmazódtak a közelebbi és távolabbi jövő kutatási feladatai. Székely professzor, aki — egyebek közt — a Magyar—Lengyel Történelmi Vegyesbizottság elnöke, arra hívta fel a figyelmet, mennyire elhanyagolt, nem kutatott a legújabb korból éppen a két nép kapcsolata, a hazánkba menekült és itt menedéket kapott több mint százezer lengyel katona sorsa. Feladatnak vettük ezt annál is inkább, mivel közvetlen környékünkön három ilyen menekülttábor is volt. Még be sem fejeződtek a Honismereti Napok, összehívtuk a Baráti Kört és megkezdődött máris a munka. A Megyei Tanács elnöke, Lombos Fe-

<sup>18</sup> Elhangzott előadások: 1. Székely György: Helytörténetírás és honismeret; 2. Faragó Sándor: A kapui vár, a Rábaköz gazdasági és katonai központja; 3. Szakács Sándor: Gazdaságtörténelmi kutatási feladatok Kapuvárott.

renc elvtárs hozzájárult ahhoz, hogy a megye valamennyi községének tanácselnökéhez kiküldjük kérdőívünket, hogy fel tudjuk térképezni: hol élnek, hol vannak eltemetve 1939-ben hozzánk menekült lengyelek. Míg a kérdőívek feldolgozása folyt, megindult a vonatkozó tárgyi és dokumentációs anyag gyűjtése. Bevontuk ebbe a munkába a Baráti Kör tagjait. Legnagyobb segítséget azonban a Kapuvárott megtelepedett Jan Sowa (Kapuvárott Száva Jánosként ismerik) nyújtotta. Egyidejűleg a szükséges levéltári feltárást is elvégeztük. A munka előrehaladtával nyilvánvalóvá lett, hogy egy kiállításához is elegendő anyag gyűlt össze. Úgy véltük, a Megyei Honismereti Napok megfelelőek lesznek arra, hogy „Lengyel Napot” rendezzünk. Utaltunk már arra, mindenkori törekvésünk volt, hogy egy-egy kiállítás megnyitásához, nyitvatartásához egyéb rendezvényeket is kapcsoljunk. Így tettük ezt most is. Augusztus 24-re tűztük ki a megnyitást, erre a napra meghívtuk a Győr-Sopron megyében megtelepedett lengyeleket és azok családját is. Délelőtt Wellner István tanácselnök köszöntötte a megjelenteket, akik zsúfolásig megtöltötték a nagy tanácstermet, majd ezt követően hangzottak el az eladások: 1. Magyar—lengyel kapcsolatok ezer éve. Előadó: Petneki Áron, az MTA könyvtárosa; 2. Lengyel menekültek az egykori Sopron megyében. Előadó: Faragó Sándor múzeumigazgató. A tanácskozáson felszólalt Stanislaw A. Sochacki, a Lengyel Kulturális Központ Igazgatója is. A tanácskozást követte a kiállítás megnyitása. A megnyitót Sochacki tartotta, aki köszöntve honfitársait méltatta azt az országosan is első kezdeményezést, mely a Rábaközi Múzeum nevéhez fűződik. Megható pillanata is volt a kiállításnak. Egy Krakóból érkezett vendég, aki a közeli Bregencben volt táborban, hírt vette a múzeum kezdeményezésének, egyenesen ezért ideutazott és átadta itt egykori altiszti sapkáját, mely pótlólag azonnal tárlóba is került. A nap még további eseményeket tartogatott. Ebéd után a Művelődési Központban baráti találkozón vettek részt a megyebeli lengyelek a város vezetőivel és a Baráti Kör tagjaival. Határozat is született, hogy ezt a létrehozott kapcsolatot fent kell tartani. A jelenlévők együttesen vonultak a temetőbe és megkoszorúzták az egykori bajtársak sírjait. A napnak még nem volt vége: este a Művelődési Központban vetélkedő zárta azt: „Ki tud többet Lengyelországról?” Talán kicsit bővebben ismertettük ezt a rendezvényt, de újra csak azt akartuk igazolni, hogy múzeumunk mennyire a jelen politikai célkitűzéseit kívánja szolgálni, az ismeretterjesztésen túl a népek, a szomszédok közti barátságot ápolni. Ezzel tulajdonképpen elérkeztünk a jelenbe.

7. Tíz egynéhány év történetét foglaltuk vázlatosan össze. Tegyük hozzá, hogy a legnehezebb tíz évét, az alapítás, a megindulás tíz évét. A múzeum jelenlegi személyi állománya: 1 főfoglalkozású tudományos dolgozó, 1—1 részfoglalkozású adminisztrátor és hivatalsegéd, 2 részfoglalkozású teremőr. A Városi Tanács bekapcsolta a múzeumot is az épület központi fűtészálzatába. Két könyvtári helyiségünket korszerűsítettük: a falak mentén vas létraállványos polcozatot építettünk ki, amely munkát a Vagonyár végzett el társadalmi munkában. Itt korszerű elhelyezést nyert könyv- és folyóirattárunk. Van jól felszerelt fotólaboratóriumunk, két fényképező- és két nagyítógéppel. Van filmfelvevőnk és magnetofonunk, szóval rendelkezünk mindennel, amit a korszerű muzeológiai munka megkövetel. Tíz éve működik a Baráti Kör, mely a gyűjtő és feldolgozó munkában egyaránt a függetlenített dolgozók segítőtje. A Baráti Kör most már második éve jelenteti meg negyedévenként tájékoztatóját: MŰZEUMI LEVÉL címmel. A terv az, hogy az 1973. évtől kezdve színesebb tartalmú legyen és mozgósító erőként hasson a tervek megvalósítására. Olyan légkört igyekeztünk kialakítani — véljük ez sikerült is —, hogy a múzeum mindig és mindenki előtt nyitva áll, túl a kiállítások megtekintésén. Azt hisszük, hogy ez nem is kevés eredmény.

## A GYŰJTEMÉNY GYARAPODÁSA

	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	Összesen
Régészet	40	50	43	42	56	193	59	361	279	127	35	639	15	117	60	2116
Numizmatika	—	—	—	—	—	179	80	118	132	29	12	17	501	110	6	1184
Természettudomány	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2	1	6
Néprajz	74	53	87	156	112	296	318	153	243	120	120	134	65	29	81	2041
Képzőművészet	2	1	10	21	32	34	445	2	426	3	6	—	12	13	109	1116
Iparművészet	—	—	—	58	18	6	45	6	45	—	—	1	3	—	—	182
Helytörténet	24	25	5	55	31	77	171	113	338	88	110	43	83	58	86	1307
Összesen:	140	129	145	332	249	785	1118	753	1463	367	283	834	682	329	343	7952



## F Ü G G E L É K

### I. A látogatottság alakulása:

év:	látogató:
1958	nincs adat
1959	nincs adat
1960	2744
1961	2135
1962	2321
1963	7143
1964	2697
1965	5106
1966	5128
1967	6925
1968	3975
1969	4260
1970	6461
1971	5797
1972	7497

### II. Kiállítások:

1958:

1. Kapuvár a múltban és a jelenben

1959:

2. Kapuvár 1919-ben

1960:

3. Kapuvár története (első állandó kiállítás)
4. Kapuvári parasztszoba
5. Bácsütő emlékeink
6. Gyűjteményünk munkásmozgalmi emlékei

1961:

7. Áldozó József parasztfestő gyűjteményes kiállítása

1962:

8. Pátzay Pál szobrai
9. Kapuvári kézimunkák

1963:

10. Gyűjteményünk ismeretlen kincsei
11. Budai Lajos festőművész kiállítása
12. A Kapuvári Önkéntes Tűzoltó Egyesület emlékei

1964:

13. Kapuvár és környéke a népvándorlástól az első világháborúig (második állandó kiállítás)
14. A Rábaközi Múzeum képző- és iparművészeti kincsei

1965:

15. Polgári ötvösművészet a 18—19. században (Iparművészeti Múzeum kiállítása)
16. Rábaközi kerámiák
17. 90 éves a volt polgári iskola
18. 20 éve szabad Kapuvár
19. Műemléki helyreállítások Sopronban (a Liszt Ferenc Múzeum vándorkiállítása)

1966:

20. 400 év a magyar iparművészet történetéből (Iparművészeti Múzeum kiállítása)
21. Népi bútorok és háztartási eszközök
22. Megelőző tűzvédelem a mezőgazdaságban és a háztartásban (Tűzoltó Múzeum kiállítás)

1967:

23. Vörös Kapuvár
24. Medgyesy Miklós bemutatkozó kiállítása
25. Rábaközi kerámiák — habán kerámiák
26. Lakatos József monotypiai
27. 50 év harca és győzelme
28. A szovjethatalom 50 éve (vándorkiállítás a járás községeiben)

1968:

29. Ósi földön új élet
30. Megyénk aranykincseiből
31. Csipkés Kálmán hagyatéka (kamarakiállítás)
32. Ószirózsától a vörös csillagig

1969:

33. 50 éves a Kapuvári Sport Egylet
34. A beledi ezüst kincselet (kamarakiállítás)
35. Arany- és ezüstkincsek
36. Ismeretlen képeink
37. Népi kerámiák az őskortól napjainkig
38. Nyolc évszázad története oklevelekben (A Soproni Állami Levéltár kiállítása)

1970:

39. Kapuvár és környéke története az őskortól napjainkig (harmadik állandó kiállítás)
40. A kapuvári népviselet (állandó)
41. Fegyvertörténeti kiállítás (A Sárvári Nádasdy Ferenc Múzeum kiállítása)
42. Szamuellnyé Szilágyi Jolán forradalmi grafikái (A Magyar Nemzeti Galéria rendezésében)

43. A Dimitrov-per (A Bolgár Kulturális Központ rendezése)
44. Cyrill és Metód (A Bolgár Kulturális Központ rendezése)
45. Darabont Tamás festőművész gyűjteményes kiállítása
46. Élet a Hanságban

1971:

47. Új szerzemények
48. Megyénk ifjú faragóművészei
49. Pátzay Pál szobrai és emlékei

1972:

50. Új szerzeményeink 1971-ben
51. Lengyel menekültek az egykori Sopron vármegyében

### III. Egyéb gyűjtemények (1972. XII. 31.)

Általános történeti dokumentáció	4187 db
Adattár	523 db
Fotó-negatív	5595 felvétel
Diapozitív	199 felvétel
Mozgófilm	80 méter
Könyv	2460 db
Folyóirat	490 db

### IV. Megjelent dolgozatok

1. Faragó S.: Adalék az 1826. évi kapuvári parasztmozgalom történetéhez. SSz. 1958.
2. Faragó S.: Tolnai Antal feljegyzései Széchenyi haláláról s a régi és új nagycenki templomról. SSz. 1960.
3. Faragó S.: Ismeretlen barokk szobor Kapuvár határában. SSz. 1962.
4. Faragó S.: A kapui vár. Arrabona, 1962.
5. Faragó S.: 75 éves a Kapuvári Kórház. Kapuvár, 1962.
6. Faragó S.: Varga Tibor (Kioltott fáklyák c. antológiában. 1963).
7. Faragó S.: Adat Kapuvár régi színészetéről. SSz. 1963.
8. Faragó S.: Jelentés a Csorna-hosszúdombi leletmentésről. Arch. Ért. 1964.
9. Faragó S.: Leletmentés Farád Káva-dűlőben. Arch. Ért. 1964.
10. Faragó S.: Adatok a kapuvári temetők történetéhez. SSz. 1965.
11. Faragó S.: A Kapuvári Rábaközi Múzeum és kiállítása (Kiállítási vezető. Győr, 1966).
12. Faragó S.: Forradalom Kapuvárott 1918—19-ben (Forradalmi évek tüzeiben c. kötetében. Győr, 1970.).
13. Faragó S.: Buti László beledi paraszt feljegyzései 1839—1875-ig. SSz. 1971.
14. Faragó S.: Hol volt a hagyomány szerint a középkorban Szent-András puszta? Arrabona, 1971.
15. Faragó S.: Mi lehet az igazság Hany Istók körül? (Központi Múzeumi Igazgatóság, 1971.)

## KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Palotás Zoltán—Horváth Mihály:

### Sopron város stabil és mobil népességkategóriái

1. A várostervezés és a városgazdálkodás a gyakorlati munka során hosszú ideig szinte kizárólag az úgynevezett jelenlévő népességkategóriát használta. A IV. ötéves középtávú terv városi ellátási színvonalának mutatóit is ennek felhasználásával dolgozták ki. Ezt a gyakorlatot elsősorban a korábbi statisztikai információs adatszolgáltatás egyoldalúságára vezethetjük vissza. Az elmúlt évek tapasztalatai Sopron városra vonatkozóan is azt igazolták, hogy a ténylegesen jelenlévő, az ellátandó népesség számában és összetételében egyaránt — főként a mobil népességkategóriák miatt — messzemenően eltér a statisztikai (jelenlévő) népességtől. Ez az eltérés a tanácsi munkában, a várostervezésben és a városgazdálkodásban egyaránt, bizonytalanságot, zavarokat okoz. Az eltérések számszerű mértékének és hatásainak kimutatására az EGSZI és a Városi Tanács Sopronról részletes elemzést készített. A tanulmány fontosabb megállapításairól az alábbiakban számolunk be. A ténylegesen ellátandó népességszám nem ismerete a tanácsnál elsősorban a népesség ellátásánál jelentkezett. A mobil népességkategóriák által megnövelt ellátandó népességszám Sopron Város Tanácsára többlet-terheket ró. Igaz ugyan, hogy ezek a kategóriák „hoznak” is, de ez a hozam általában nem a tanácsi szektornak jut, viszont a ráfordítások itt jelentkeznek. A városban a mobil népességkategóriák okozta egyensúlyhiány (a hozamoknál nagyobb ráfordítások) elsősorban a lakás- és a kommunális ellátás területén jelentős. A kutatási munka első része Sopron város ténylegesen ellátandó népessége számának megállapítása volt, beleértve az eltéréseket okozó mobil népességkategóriák elemzését, s ennek ismeretében olyan számítási módszer kidolgozása, amelynek segítségével bármely település ténylegesen jelenlévő, ellátandó munkanapi népességszáma kiszámítható. Problémát jelentett, hogy a népesség hét új népszámlálási kategóriáját (jelen- és távollévő, állandóan és ideiglenesen bejelentett, valamint a be nem jelentett népességkategóriák és ezek kombinációi) a KSH még nem hozta nyilvánosságra. Hasonlóan kevés biztos információt sikerült szereznünk az ingázók (dolgozók és tanulók) számáról. A különböző forrásokból származó adatok gyakran ellentétesek. Az idegenforgalom adatai ugyancsak nem tekinthetők megbízhatónak, mert nem terjednek ki az idegenforgalom tényleges, teljes körére. Ilyen körülmények között részben becsült értékkel, illetve mintavételekkel kellett dolgozni. A fő célkitűzés — ismételjük — gyakorlatilag alkalmazható módszer (képlet) kialakítása volt: a ténylegesen ellátandó népesség számának megállapítására, továbbá ennek a formulának élő tartalommal, konkrét számokkal való kitöltése, tehát a gyakorlati alkalmazáshoz próbaszámítások végzése.

A kutatási munka második részében a népesség (benne a mobil népességkategóriák) kommunális fogyasztását, valamint ezek hatásait vizsgáltuk. Kimutattuk az ingázók részesedését a vándorlási nyereségből, illetve részarányukat az évenként kiutalt lakásokból. Felmértük az ingázóknak és az idegenforgalomnak tulajdonítható kommunális fogyasztást (víz-, elektromos energia, gáz, helyi közlekedés néhány nagyobb létesítménynél évi összegben, a maximum—minimum hónapban, összevetve az igénybe vevők számával). Erre vonatkozóan is módszert dolgoztunk ki: hogyan lehet megközelítően megállapítani azokat a ráfordítási (fogyasztási) különbözefeket, amelyek a mobil népességkategóriákra terhelhetők, természetes és értékmutatókkal kifejezve. Kritika alá vettük a jelenlegi statisztikai információs rendszert, bemutatóva, mennyiben alkalmas mindezek kimutatására, s milyen fejlesztés javasolható a tervezéshez.

## 2. A település népességének fogalma

Az urbanizálódás fokozódásával mindinkább átértékelődik a település és népességének fogalma. Az a klasszikus meghatározás, hogy „a település a lakóhely és a munkahely egysége” (Mendöl), sok város és község esetében már nem helytálló többé. A település régi, zárt jelentése fellazult, megváltozott. A népesség egy jelentős része nem ott dolgozik, ahol lakik: más, kisebb része az év nagy részében nem tartózkodik (lakik) ott, ahol állandó lakóhelye szerint be van jelentve. A város tehát már nem „zárt egység”, következően a népesség száma sem meghatározott — egyetlen értékkel meghatározható — fix szám, amint azt a statisztika kimutatja, hanem többé-kevésbé változó érték, a lakosság helyközi (településközi) mozgása folytán. Ez sokrétű — több szempontból differenciálható — jelenség. Egyik fajta megkülönböztetése: a nappali, ill. éjszakai népességváltozást előidéző mozgás, mobilitás. Számos település esetében a mobil kategóriák a népesség számában már olyan mértékű változásokat okoznak, amelyek a tanácsi gazdálkodást, tervezést, a település-ellátást jelentősen érintik, sokszor bizonytalanná teszik, komplikálják: a tanácsok ti. nem vagy csak durva közelítéssel ismerik a ténylegesen ellátandó népesség számát és összetételét, ill. ezek változásait. (Ha ismernék is, az eszközöknek a tanácsok közötti elosztása nem a ténylegesen ellátandók szerint, hanem általában a statisztikai jelenlévő népességszám alapján történik.) Ilyen körülmények között a településtudományi kutatások keretében, a népesség elemzésénél szükségesnek látszik a demográfia tradicionális fogalmi nomenklatúráját kibővíteni, hozzáidomítani az új követelményekhez. Ezért a népéstudomány által eddig alkalmazott zárt, merev, „jelenlévő népesség” statisztikai fogalmát és jelentését kiegészítendő az ún. „nyitott népesség” fogalmát vezetjük be. A település lakószáma az interlokális népességmozgás következtében egyfelől viszonylag nyitott, másfelől dinamikusan változó: nagyobb részben rendszeresen, ciklikusan, kisebb részben rendszertelenül változik, hullámzik. A „nyitott népesség” új fogalmának ezt a változást tükröznie kell és ki kell mutatnia azokat a népességkategóriákat (és hatótényezőket), amelyek ezt a változást előidézik és jellemzik.

Érdemes megemlíteni, hogy a településnépesség fogalmának, megváltozott tartalmi jelentőségének, komponenseinek kérdésével, lényegében a „stabil” és a „mobil” népességkategóriák urbanisztikai szerepével, a mennyiségi és minőségi változások hatótényezőivel stb. hazai településtudományi szakirodalmunk alig foglalkozott (sőt tulajdonképpen az „anyagtudomány”, a demográfia sem eléggé). Az elmélet mellett hiányzik a gyakorlati, konkrét elemző munka is.

Az 1970. évi népszámlálás új népességkategóriákat vezetett be, ezek magyarázatával, indokolásával néhány, a népszámlálást ismertető szaktanulmány foglalkozott ugyan, az új népességkategóriák urbanisztikai szerepére és jelentőségére vonatkozóan azonban nem találtunk irodalmat. Ennek egyik oka az lehet, hogy a népszámlálásnak ezeket az adatait még nem tették közzé.

Az alábbiakban kísérletet teszünk Sopron város példája nyomán az új népességkategóriák bemutatására és jelentőségük elemzésére. A vonatkozó adatok a városi tanács előzetes összesítésének eredményei. Azokról az adatokról van szó, amelyeket a népszámlálás általános kérdőíve alapján gyűjtöttek össze: hiányoznak ellenben azok, amelyeket a 25%-os reprezentáció keretében külön íven vettek fel.

Az 1970. évi népszámlálás a népességnek 7 kategóriáját regisztrálta és pedig a jelenlét, ill. a távollét szerint:

### A) Jelenlévők:

- állandó bejelentés alapján (máshol nincsenek bejelentve);
- állandó bejelentés alapján (máshol ideiglenesen vannak bejelentve);
- ideiglenes bejelentés alapján (máshol állandó lakosok);
- bejelentés nélkül voltak jelen;

## B) Távollévők:

- e) állandó bejelentés alapján (máshol nincsenek bejelentve);
- f) állandó bejelentés alapján (máshol ideiglenesen vannak bejelentve);
- g) ideiglenes bejelentés alapján (máshol állandó lakosok).

Ez a kategorizálás lehetővé teszi azt is, hogy a népességet bejelentés szerint is csoportosítsuk. Eszerint az állandó bejelentés alapján az „állandó lakosok”-hoz tartoznak; az  $a+b+e+f$ ; az ideiglenes lakosokhoz: a  $c+g$  csoportok; a be nem jelentett, „ad hoc” ott-tartózkodókhoz a  $d$  csoport.

Ez a kétfajta csoportosítás azonban kutatási feladatunk szempontjából még mindig keveset mond. Tapasztalati tény, hogy a népszámlálás eszmei időpontjában (január elseje: 0 óra) összeírt, akkor jelenlévő népesség a települések nagy részénél messzemenően különbözik az év munkanapi átlagában ténylegesen jelenlévő (és ellátandó) népességtől. Ez az utóbbi érték azonban sok helyütt még megközelítően sem ismert. Vajon mi az eltérés oka? Nyilvánvalóan az, hogy január elseje, újév ünnepe különleges munkaszüneti nap, amely sokaknál a karácsonyi ünnepekhez (szabadsághoz) kapcsolódik: ekkor a népesség jelentős része (főleg az új helyen még meg nem gyökeresedett, ideiglenesen lakó része) távol van attól a településtől, ahol az év munkanapi átlagában tartózkodik.

A kutatási feladat talán leglényegesebb problémája: hogyan számíthatjuk át a népszámláláskor megállapított, urbanisztikai szempontból „abnormális” népességszámot (tehát egy rendkívüli, munkaszüneti időpont különleges népességszámát) egy „normális” időpont, mondjuk egy munkanap népességére, vagyis az év munkanapi átlagában ténylegesen jelenlévő és ellátandó népességre?

### Sopron példája:

Sopron 1970. január 1-i népessége a népszámlálás szerint a következő négy kategóriából állott:

a)	41 102 fő
b)	582 fő
c)	2 268 fő
d)	<u>1 306 fő</u>
	45 258 fő jelenlévő összesen.

Ezenfelül összefrták a következő távollévő kategóriákat is:

e)	594 fő
f)	578 fő
g)	<u>2 152 fő</u>
	3 324 fő távollévő összesen.

Fordítsuk le a kategóriák betűjelzését hétköznapi nyelvre.

a) A népszámlálás 41 102 olyan személyt talált Sopronban, akik csak itt voltak bejelentve (állandó bejelentővel természetesen) és a népszámláláskor Sopronban tartózkodtak. Ezek alkotják a város törzslakosságát, akik az év nagy részében — munkanapi átlagban — a városban tartózkodnak.

b) Ezenkívül összeírtak 582 olyan jelenlévő személyt, akik soproni állandó bejelentőjük mellett máshol ideiglenesen is be voltak jelentve. Ezekről feltettük — tapasztalatok alapján —, hogy az év nagyobb részében huzamosan (ha csak átmeneti jelleggel is) ott laknak, ahová ideiglenesen be vannak jelentve, de a népszámlálás idején Sopronban, papírforma szerint „állandó”, ténylegesen azonban csak időleges lakóhelyükön tartózkodtak. Itt tehát világos értelmezésbeli megkülönböztetést kell tennünk az „állandó” és az ideiglenes lakosok, ill. a népszámláláskor, valamint az év munkanapi átlagában jelenlévők kategóriája között. Urbanisztikai, ill. városgazdálkodási szempontból az átlagos munkanapi jelenlét az irányadó, ami megközelítően azonos az ideiglenes bejelentés szerinti tartózkodással. Mégis a továbbiakban a statisztikai (tulajdonképpen ellenkező jelentésű) kategóriákat alkalmazzuk.

c) Ideiglenes soproni bejelentővel bíró személy (akik más települések állandó lakosai) a népszámláláskor 2268 volt jelen Sopronba. Ezekről tehát feltesszük, hogy zömükben az év nagyobb részében, munkavégzés vagy tanulás miatt Sopronban tartózkodnak.

d) Bejelentés nélkül Sopronban a népszámláláskor jelenlévő 1306 főt írtak össze. Ezek az üdülőkben, szanatóriumokban, kórházakban, szállodákban, magánháztartásokban stb. tartózkodó „idegenek” (más településeken lakók) voltak, akiket sem állandó, sem ideiglenes bejelentés nem fűzött Sopronhoz és általában 1 hónapot meg nem haladó ideig, nem munkavégzés és nem tanulás céljából tartózkodtak a városban (egy részük ünnepi látogató, turista).

Az ún. „jelenlévő” (ti. a népszámláláskor jelen volt és ilyenként összeírt) népességkategóriák összege 1970-ben 45 258 fő volt; általában ezt tekintik a város népességének, ezt vesszük alapul a kommunális ellátásnál ugyanúgy, mint a városi tanács eszközellátásánál stb.

És most nézzük a „távollévő” kategóriákat:

e) A soproni állandó bejelentővel bíró személyek közül (akik máshol ideiglenesen nem voltak bejelentve) a népszámláláskor 594-en távol voltak Soprontól, nagyrészt turizmus, látogatás stb. miatt. Ezek az év munkanapi átlagában bizonyosan Sopronban tartózkodnak.

f) Azok közül, akiknek Sopronban állandó és máshol ideiglenes bejelentőjük volt, a népszámláláskor 578 nem volt jelen Sopronban: feltehetően az év munkanapi átlagában is távol vannak a városból.

g) Megfordítva viszont, azok közül, akik más települések állandó lakosai és Sopronban ideiglenes bejelentőjük van, a népszámláláskor 2152 fő távol volt a várostól (de év közben, munkanapi átlagban Sopronban tartózkodnak).

### 3. A számítási módszer

A népszámláláskor jelenlévő népesség számát a következő módon számítjuk át az ellátásnál mértékadó munkanapi átlagra:

1. Az állandó bejelentővel bíró személyeket, ha máshol ideiglenesen nincsenek bejelentve, akár jelen-, akár távollévők voltak a népszámláláskor, a város munkanapi népességéhez számítjuk;

2. Az állandó és ideiglenes bejelentővel bíró személyeket (akár jelen, akár távol voltak a népszámláláskor) annak a településnek munkanapi népességéhez számítjuk, ahová ideiglenes bejelentőjük szól;

3. A bejelentés nélkül számbavett népesség számát Sopron esetében ugyancsak a város munkanapi népességéhez számítjuk, mert feltehetjük, hogy az újévi érték (Sopron esetében) nem jelent különleges csúcsot, hanem közelebb áll az évi átlagértékhez.

Képletben a települések átlagos munkanapi éjszakai népessége

$$N_{\text{ámé}} = a + c + d + e + g + i_{\text{de}} + \text{diff},$$

ahol a, c, d, e, és g népszámlálási népességekategóriák;  $i_{\text{de}}$  = a dolgozók éjszakai ingázási egyenlege; diff = az 1970. január elseje óta bekövetkezett változás a népesség számában.

Sopron esetében tehát a kommunális ellátáshoz irányadó munkanapi tényleges népességszám 1970 elején kb. 48 ezer fő volt, szemben a statisztikákban szereplő 45,3 ezerrel. Az évi növekedést közelítően 1%-ra tehetjük: számításba véve az (egyébként minimális) éjszakai ingázási különbözetet is, a város mai ténylegesen jelenlévő munkanapi éjszakai népességszáma több mint 3 ezer fővel nagyobb a tervezésnél alapul vett statisztikai népességszámnál.

Ez azonban csak az éjszakai népesség munkanapi átlaga, amelynek egyébként jelentős, olykor szabálytalan csúcsai is vannak (ennek oka nagyrészt az idegenforgalom lökészerű jelentkezése).

A városnak nappali népességszáma is van, amely a kommunális ellátást ugyan-csak erősen érinti. Megközelítően ez is kiszámítható.

Képletben:

$$N_{\text{ánn}} = N_{\text{ámé}} + i_{\text{dn}} + i_{\text{t}} + c$$

ahol  $i_{\text{dn}}$  = dolgozók nappali ingázási különbözete;  $i_{\text{t}}$  = a tanulók ingázási különbözete; c = a városban nem munkavégzés és tanulás céljából, csak nappal tartózkodók különbözete. Visszatérve a „mobil népesség”, ill. a „mobil népességekategóriák” fogalmához, összefoglalásképpen meg kell jelölnünk, mi tartozik szerintünk ennek körébe, továbbá mit tekintünk „stabil” népességnek. A stabil népességet (törzslakosságot) az állandó bejelentés alapján lakók képezik, akik máshol (ideiglenesen) nincsenek bejelentve, függetlenül attól, hogy a népszámlálás időpontjában jelen vagy távol voltak-e. Ezek száma 1970-ben Sopronban 41,7 ezer volt.

A mobil népesség két fő csoportra oszlik: az éjszakai és a nappali népességszámot befolyásoló mobil kategóriák:

- a) az ideiglenes bejelentés alapján lakók (Sopronban 4400);
- b) a be nem jelentett személyek (Sopron: 1300 fő)

#### 1. Éjszakai népesség:

a) Az előbbi stabil népességhez tartoznak azok, akiket hivatásuk vagy családi kötelékük huzamosabban a városhoz fűz (dolgozók, tanulók, katonák stb.), általában 1 hónapot meghaladó időtartammal; elsősorban önálló lakás (háztartás) hiányában nem lehetnek állandó lakosként bejelentve.

b) Ez a mobil csoport a nem munkavégzés vagy tanulás, hanem egyéb okokból, 1 hónapnál nem hosszabb ideig a városban tartózkodó személyeket jelöli. (A statisztikai és a rendőrségi bejelentés nem azonos jelentésű fogalmak, mert pl. a szállodai



vendégek a rendőrségnél be vannak ugyan jelentve, mégsem tartoznak az ideiglenes bejelentés alapján a városban lakók kategóriájához.) Ide tartoznak az üdülők, a kórházban ápolott betegek (1 hónapon belül, turisták, látogatók stb.).

Az éjszakai népesség számát befolyásoló fenti mobil kategóriák fogalmi jelentése közelállónak tűnik a „kollektív háztartásokban élők” fogalmának jelentésével, mégsem azonos vele, ti. az előbbieket egy kisebb, de semmiképpen nem elhanyagolható része egyedi háztartásokban (bútorozott szobákban stb.) lakik. Mindazonáltal a kollektív háztartásokban élők száma sokat mondó mutató.

Az éjszakai népesség egyik különleges, átmeneti kategóriája az éjszakai műszakokra bejáró dolgozók (éjszakai ingázók) különbözete. Ez tulajdonképpen nem „lakosság”, mert nem lakik, csak tartózkodik, mégis hozzátartozik az ellátandó népességhez (a lakást kivéve). Csak jelentős iparral bíró településeknél játszik szerepet.

## 2. Nappali népesség:

a) Ingázók a munkanaponként rendszeresen bejáró dolgozók és a tanítási napokon rendszeresen bejáró tanulók. Tehát ide nem értjük a hétfégi vagy még ritkább időközökben ingázókat, ill. hazajárókat (ezek „ideiglenes lakosok”). A napi ingázók különbözete Sopronban kb. 5,4 ezer dolgozó és 0,6 ezer tanuló, összesen tehát 6,0 ezer fő körül ingadozik a létszámuk.

b) A centrumvonzás következtében a városokban nappal jelentős számú olyan személy tartózkodik, aki nem munkavégzés és nem tanulás, hanem egyéb okokból (kereskedelem, hivatalos ügyintézés, kórház, ambulancia, magánlátogatás, szórakozás stb.) hosszabb vagy rövidebb időt tölt ott, de éjszakára hazatér. Számuk Sopronban évi átlagban naponta közel 1000 főre becsülhető (beleértve az átutazó külföldi turistákat is).

## 4. Tehát Sopron stabil és mobil népességkategóriái 1970-ben:

### 1. Éjszakai népesség:

Stabil népesség (törzslakosság) állandó bejelentés alapján éjszaka	41,7 ezer
Mobil népesség a) ideiglenes bejelentővel	4,4 ezer
b) bejelentés nélkül	1,3 ezer
c) éjjeli ingázási egyenleg	0,6 ezer
	<hr/>
	48,0 ezer

### 2. Nappali népesség (éjszakai népesség az éjszakai népességen felüli kategóriák):

Éjszakai népesség	48,0 ezer
Mobil népesség:	
a) nappali ingázási egyenleg	5,4 ezer
b) nappali centrumvonzás	1,0 ezer
a város munkanapi nappali népessége tehát	54,4 ezer
növekedés (1970. I. 1—1972. VI. 30.) kb.	1,6 ezer
ellátandó munkanapi népesség jelenleg	56,0 ezer.

Figyelemre méltó, hogy az 1970. évi statisztikai (jelenlévő) népességszámhoz (45,3 ezer fő) viszonyítva a fent kimutatott (éjszakai) mobil népesség 12<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-kal, a tényleges

átlagos munkanapi nappali népességszám pedig kb. 24%-kal magasabb. A fentiek alapján tehát a város 1970. I. 1-i ellátandó népességének 23%-át a „mobil” népesség-kategória teszi ki.

Az ismertetett számítási módszer és számítási példa rávilágít arra, hogy az átlagost meghaladó ingázással és idegenforgalommal bíró városok, mint Sopron esetében is, milyen jelentős a mobil népesség száma és szerepe.

A kialakított módszer alapján az ellátás tervezésénél irányértékként szereplő ún. munkanapi népesség száma könnyen megállapítható (ha majd a népszámlálás új népességkategóriáit közlik). Ez ugyancsak megközelítő, nem pontos érték, de sokkal közelebb jár a valósághoz, mint az újévi statisztikai népességszám.

*Lagzi István:*

### **Lengyel menekültek Sopron környékén a második világháború első éveiben<sup>1</sup>**

1. 1939. szeptember 1-én hajnali 4 óra 45 perckor a német hadsereg megtámadta Lengyelországot. Kibört a második világháború. A német csapatok gyors előretörését a technikailag gyengébb lengyel hadsereg csak késleltetni tudta, megállítani vagy visszaverni nem volt képes. A lengyel hadsereg egységei hősi harcok után (Hel, Varsó, Westerplatte) az ország déli részébe vonultak vissza.<sup>2</sup> A lengyel kormány és hadseregfőparancsnokság is elhagyta Varsót, Lublinba költözött, majd szeptember 17-én Romániába menekült. A német megszállás elől, a háborús pánikban a menekülő civilek és katonák tömegei kértek menedéket előbb Romániában, majd Magyarországon. Az 1939. szeptember közepétől Magyarországra is tömegesen érkező lengyel menekültek leendő helyzetéről szeptember 17-én Orłowski budapesti lengyel követ megbeszéléseket folytatott Csáky külügyminiszterrel. Csáky a miniszterelnökkel és a vezérkari főnökkel egyetértésben kidolgozta — és közölte Orłowskival — a Magyarország területére menekült lengyelekkel szemben foganatosított intézkedéseket.<sup>3</sup> Ezek szerint a katonákat lefegyverezték és szállásul táborokat jelöltek ki számukra. A polgári menekültek közül az ellátásra szorulókat Csáky irányelvei szerint a magyar lakosságnál, részben pedig táborokban kívánták elhelyezni.

A magyar kormány szeptember 24-i ülésén hozzájárult a német hadsereg, a megszállás elől menekülő lengyel katonai és polgári személyek befogadásához és kilátásba helyezte, hogy a magyar területre érkezettek és a jövőben érkezőket anyagi gondozásba veszi. A magyar kormány kedvező állásfoglalása készítette a Romániában működő lengyel kormányt olyan utasítás kiadására, melynek értelmében egyes lengyel katonai alakulatok parancsra, mások önszántukból „legálisan” léphették át a magyar—lengyel határt.

2. A menekülés első napjaiban társadalmi fogadóbizottságok jelentek meg a magyar—lengyel határon, amelyek a Kárpátaljára érkező menekülteket az ország belseje felé irányították. A menekültek fogadása nem volt egyszerű dolog, mert rendszertelenül „... gyalogszerrel, szekéren és gépkocsikon, férfiak, asszonyok és gyerekek érkeztek...”<sup>4</sup> vegyesen, a legtöbb esetben az időjárásnak megfelelő ruha, élelem

<sup>1</sup> Munkám megírásában és a magyarországi lengyel menekültek élet- és munkakörülményeinek feldolgozásában dr. Stanislaw A. Sochacki, a történettudományok kandidátusa, a budapesti Lengyel Kultúra igazgatója támogatott, szíves segítségét ezúton is köszönöm.

<sup>2</sup> Kozminkij, Maciej: Polska: Wegry przed druga wojna swiatowa (pazdziernik 1938-wrzesien 1939). Wroclaw—Warszawa—Kraków 1970, 349—355; Naszkowski, Marian: Nyugtalan Napok. Bp., 1964, 276; Putrament, Jerzy: Szeptember (Wrzesien). Bp., 1960 szemléletesen érzékeltetik a tragikus szeptemberi napokat.

<sup>3</sup> Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936—1945. IV. kötet. Összeállította és sajtó alá rendezte Juhász Gyula. Bp., 1962, 403. sz. irat.

<sup>4</sup> Dobi István: Vallomás és történelem. Bp., 1962, 132—133.

és pénz nélkül. Átmeneti megoldásként az országba beözönlő menekülteknek az elhelyezését társadalmi szervek vállalták magukra. A Magyar—Lengyel Egyesületek Szövetsége a Magyar Vöröskereszt segítségével magyar és lengyel társadalmi aktívák bevonásával, a budapesti lengyel követség és konzulátus egyetértő támogatásával megalakította a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottságot. A társadalmi szervek számára felbecsülhetetlen segítséget jelentett, hogy a városok és falvak népe befogadta a menekülteket, élelmezte és gyógykezelte az arra rászorulókat.<sup>5</sup>

A menekültek nagyobbik részét a katonák és más fegyveres testületek tagjai alkották. A lengyel hadsereg tagjainak őrzését és foglalkoztatását, valamint jogi helyzetének meghatározását a Honvédelmi Minisztérium hatáskörébe utalták. A katonai



menekülteket szervezeti egységként táboroszerűen helyezték el oly módon, hogy a táborok belső vezetését a lengyel rangidős tisztekre bízta. A lengyel hadsereg Magyarországra menekült tábornokai, tisztjei és az alsóbb parancsnoki kar tagjai rangjukat, egyenruhájukat, kitüntetéseiket megtarthatták és viselheték. A katonai táborok és az őrségek élére azonban magyar tisztet állítottak, akik szervezték és irányították a parancsnokságuk alá tartozó táborot vagy táborcsoportokat. A „... lengyel katonai személyek és alakulatok ügyeinek központi intézésére a Honvédelmi Minisztérium kebelében új osztályt (az ún. 21. osztályt) szervezték”, amely rövid időn

5 Antall József: A lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt. Bp., 1946, 13. Vö. még Maros László: Hadifogolyszöktetés a németek háta mögött, Új Magyarország, 1945. okt. 9. 6 Honvédelmi Minisztérium (H. M.) 1939-21-21-3205-515005.

belül „... az ország különböző helyein 95 gyűjtőtáborot állított fel...” Egészségügyi ellátásukra Győrben lengyel katonai kórházat, Lettkés községben szanatóriumot létesítettek.<sup>7</sup> A polgári menekültekről való gondoskodás a Belügyminisztérium IX. osztályának a hatáskörébe tartozott. A polgári menekültek belső ügyeit a Lengyel Menekültek Ügyeit Intéző Polgári Bizottság (Komitet Obywatelski dla Spraw Opieki nad Uchodzcami Polskimi na Wegrzech), a katonák érdekeit a Lengyel Katonák Képviselőlete (Przedstawiciel Polskich Żołnierzy internowanych w Królestwie Wegier jako organ 21. oddz. H. M.) elnevezésű lengyel szerv irányította.

A lengyel menekülttáborok nagy része a Balaton mellett, Somogy megyében, a Dunakanyar térségében, Nógrád és Borsod megyében volt. Szeptember végén a földrajzilag kedvezőtlenebb helységeken is szállásoltak el lengyeleket. Sopron környékén lényegében nagy létszámú menekülttáborokat létesítettek. Kapuvárt az Esterházy-húsárugyár irodahelységeiben, Petlend-pusztán gazdasági épületekben és az intézői lakban, Bregencz-majorban szintén gazdasági épületekben, Fertőszentmiklóson magánházaknál, Nagycenken a cukorgyár épületeiben (raktárakban), Kiscenken a gróf Széchenyi hitbizomány majorjának épületeiben szándékoztak katonai menekülteket elszállásolni. A menekültek létszáma évek múltával változott, de a táborok létszáma viszonylag mindig magas volt.<sup>8</sup> A menekültek Nagycenken egy háromemeletes volt malom-épületben (30 tiszt és 1280 fő legénység) fűtésre alkalmatlan helységeken voltak elszállásolva. Az elhelyezést ellenőrző dr. Frank Richárd vezértörzsorvos szerint a táboroként kijelölt épületekben „Füredi lehetőség nincs...” viszont az étkezés „... jó és elégséges.” A majorban 1939 szeptember végén 890 fő katonát szállásoltak el igen mostoha körülmények között. Figyelemre méltó, hogy Frank Richárd már 1939. október 10-i szemléútján jelezte, hogy a nagycenki táborból „... tömegesen szöknek meg,” kezdetben az elhelyezés miatt, később parancsra.<sup>9</sup>

A lengyel tisztek elhelyezését több táborban nem tudták megoldani, ezért Fertőszentmiklóson magánházaknál szállásolták el őket. Nagycenken az akkori határőrség laktanyája melletti magánházakban is főleg magasrangú tiszteket (31 főt) helyeztek el. A lengyel menekültek elhelyezése országos viszonylatban sok gondot okozott a hatóságoknak, de a Lengyel Katonák Képviselőletének is. A korabeli forrásokból kitűnik, hogy a menekültek elhelyezése nem volt egyszerű. Nehéz volt olyan helyiségeket találni, amelyek alkalmasak lettek volna a menekültek elszállásolására. A főszolgabírók a Belügyminisztérium IX. osztályához írott jelentéseiből tudjuk, hogy különösen az ország északkeleti részében az ún. átvonuló táborok esetében minden társadalmi összefogás ellenére súlyos volt a helyzet.<sup>10</sup> Hasonló viszonyok jellemezték a Sopron környéki lengyel menekülttáborokat is. A rögtönzött elszállásolás (és az ezzel járó hiányosságok) miatt egyes lengyel parancsnokok, főtiszték panaszt tettek. Gróf Konstantin Dzieduszycki őrnagy ulánus osztályával Bregencz-majorban volt elszállásolva. A mostoha elhelyezési körülményeket magyar ismerőseinek és a Honvédelmi Minisztériumnak is jelentette. Panaszkozó levelet írt egykori iskolatársának, Gömöri Lail nyugalmazott magyar követnek, s elkeseredve szóvá tette, hogy Bregencz-majorban „... tartózkodás nagyon sok hátránnyal jár..., bennünket istállóban tartanak, szalmán alszunk, ... az istállók mérsékelt kiadás mellett barakkokká lehetne átalakíthatók. Sajnos semmiféle átalakítás nincs folyamatban, így lehetséges, hogy télen meg fogunk fagyni.” A parancsnokok általában az elhelyezési körülményeket és a szabad mozgás korlátozását kifogásolták. Dzieduszycki őrnagy a

7 HL. H. M. 1940. Eln. 1-3207-49343. Jelentés a m. kir. Honvédelmi Minisztérium 1939. évi működéséről.

8 Az ország más részein, pl. Somogy megyében, általában 50-300 fős, Nógrádban, Borsodban 30-150 fős táborok voltak.

9 HL. H. M. 1939-12-55981. Dr. Frank Richárd vezértörzsorvosnak, a honvéderősi tisztikar főnökének jelentése a lengyel táborok szemléléről (1939. okt. 10).

10 OL. B. M. 1939-1940-IX.-15-4024. Kiutasítottak és menekültek ügyei. Szabolcs vármegyei tiszai járás főszolgabírójának jelentése. Mándok, A tiszai járásban - igaz, hogy ideiglenesen - mindenesetre emberi lakásra alkalmatlan helységekre is szállásoltak el menekülteket.

Bregencz-majori és a fertőszentmiklósi viszonyokból ezt a következtetést vonta le: „Mi mindinkább nem mint lefegyverzett hadsereg, hanem mint hadifoglyok leszünk kezelve, amik nem vagyunk.” A korabeli forrásokból kitűnik, hogy az elszállásolás valóban kifogásolható, de komplex gond. A Bregencz-majori — valóban rossz — elhelyezési körülményekért az illetékes hadtestparancsnokság is felelős volt. Valóban sok az igazság Dzieduszycki őrnagy panaszos levelében, bár végső véleményét a következőképpen sommázza: az elhelyezési „... események a magyar nemzeti becsülettel és a mi becsületünkkel nem egyeztethető össze. Sok ezek közül kétoldalú (lengyel és magyar, — L. I.) nemtörődömség, indolencia folyamánya.”

A Honvédelmi Minisztérium 21. osztálya (H. M. 21.) a Bregencz-majori viszonyokkal kapcsolatosan kijelentette, hogy „... a felhozott panaszok részben alaptalanok, részben pedig régebbi, s azóta rendbehozott dolgokra vonatkoznak.”<sup>11</sup> A H. M. 21. osztályának képviselői ugyanakkor elismerték azt, hogy az elhelyezést valóban



szükséghelyeken, „... nagyrészt uradalmi istállókban” oldották meg, viszont ígéretet tettek, hogy a hiányzó fürdőberendezéseket sürgősen pótolják, s a tábornok minden tekintetben lakhatóvá alakítják át. Stefan Dembinski tábornok, a Magyarországon Internált Lengyel Hadsereg Képviselője (Przedstawicielstwo Wojska Polskiego Internowanego) Bregencz-majorban és Kiscenken tartott tábornoklétje után keményen megbíráta a magyar katonai hatóságokat, hogy a lengyel katonai menekültek Sopron környéki elhelyezését nem a magyar–lengyel barátság szellemében valósították meg. Kifogásolta, hogy „... internált katonák nagy része csak szalmafekhellyel rendelkezik. Miután ezen állapot igen rossz hatással van az internáltak közérzetére”, kérte a H. M. 21. osztály vezetőjét, rövid időn belül számolják fel a hiányosságokat.

A kritikus helyzet megszüntetése érdekében miniszteri megbízottak utaztak az ország különböző helységeibe, megfelelő elhelyezési viszonyokat keresve a menekül-

<sup>11</sup> HL. H. M. 1939. Eln. 21/15/–3552–60546.

teknek. A lengyel menekültek helyzetét még az is súlyosbította, hogy a német kormány többször tiltakozott a menekültek befogadása, megsegítése és viszonylagos szabad mozgása miatt. A megújuló német intervenciók elkerülése érdekében a belügyi és honvédelmi hatóságok a külügyminisztérium bevonásával körvonalazták a Magyarországra került lengyel állampolgárok jogi helyzetét. Ennek értelmében a lengyel katonák magyar őrkisérettel, a tisztek becsületszó ellenében ellenőrzés nélkül hagyhatták el a részükre kijelölt tábort. A korabeli forrásokból megállapítható, hogy a Sopron környéki táborok kivételnek számítottak, más helységekből, pl. a Duna-kanyar üdülőhelyein „Az elhelyezés ... minden tekintetben kielégítő, sőt helyenként luxusszerű is volt.”<sup>12</sup> A menekültek szabadon mozoghattak. A meglehetősen nagy feltűnést keltett Bregencz-majori és kiscenki elhelyezési viszonyok idővel megváltoztak, de sohasem voltak olyanok, mint a Somogy megyei vagy a Dunakanyarban lévő lengyel táboroké. A bánásmód is sokkal szigorúbb volt. A szombathelyi III. hadtestparancsnokság területén fordult elő a legtöbb szabálytalanság is, sőt egyes Sopron környéki táborokban a magyar őrségek részéről diplomáciai botrányra felérő visszaélések is történtek. A Sopron környéki lengyel katonai menekülttáborokban 1939 őszén tapasztalt zsúfoltság (a rossz elhelyezési viszonyokkal együtt) 1940 tavaszán megszűnt, illetve mérséklődött. A menekültek létszáma a szökések miatt csökkent, s időközben kiépült a résztáborok használata és a központi ellátás is.

A Sopron környéki lengyel katonai menekülttáborok létszáma és elhelyezési viszonyai 1939—1941 között:

1939 szeptembere 1940 közepe:	elhelyezés	magyar őrség		lengyel	
		tisztek	legénység	tisztek és altisztek	legénység
Nagycenk	Cukorgyár és a Széchenyi kastély, magánházak	4	120	200	1500
Kiscenk	majorsági épületek	1	30	55	500
Bregencz-major (Fertőszentmiklós)	gazdasági épületek	4	120	355	3000
Brennbergbánya	bérelt lakások	—	—	—	50
1941-ben: Kiscenk	gazdasági épületek	2	25	25	250
Petlend-puszta (Kapuvár)	gazdasági épületek	2	30	55	500
Bregencz-major (Fertőszentmiklós)	gazdasági épületek	2	30	82	800

3. 1939 késő ősztől kezdődően két dolog okozott gondot a magyar hatóságoknak: a lengyel katonai és polgári menekülttáborokban folyó politikai munka és a lengyel

12 HL. H. M. 1939-12-12-58931. Dr. Frank Richárd vezértörzsorvos szemlejelentése (1939. okt. 28). Tiszti szállásként hatóságilag lefoglaltak vagy bérebe vettek épületeket a következő helységekből: Somlószőlősi községi kastély, Gyöngyösapáti Honvéd Üdülő, a balatonlellei Leányüdülő, Balatonföldváron a Parti, Mókus, Júlia és Savoly villa, Esztergomi Tiszti Üdülő. Villákat béreltek Nagymaros, Zebegény, Dömös, Nógrádverőce üdülőhelyeken. Balatonlelén Zrínyi Miklós Katonai Üdülő. Lásd: HL. H. M. 1939-12-12-53805; HL. H. M. 1939-12-12-55981; Somogy megyei Levéltár (SML) Főispáni iratok 9/9/-81-1940; SML. Főispáni iratok 9/9/121-1941. iratokat.

katonák és katonakorú személyek francia és angol területre szökése, az ún. „evakuáció.”

A táborokban kezdetben megengedték a korlátozás nélküli rádió-használatot. Később a budapesti angol követség ügyvivője arról értesült, hogy egyes nyugat-magyarországi menekülttáborokban bevonták a lengyel tulajdonban lévő rádiókészülékeket. Az elkobzásokat hivatalosan azzal indokolták, hogy „... az internáltak Oroszországból kommunista előadásokat hallgattak.” A hadtestparancsnokságok egyúttal kilátásba helyezték, hogy „... ott, ahol a rádiót kommunista tanok hallgatására használják fel, a rádió használata véglegesen betiltatik”.<sup>13</sup> A rádióhallgatást nem mindig lehetett ellenőrizni, néha csak feltételezték, hogy melyik adót hallgatták. Voltak azonban nyilvánvaló esetek is, amiktől a katonai hatóságok őszintén megijedtek. A III. Csendőrkörületi parancsnokság jelentése szerint a Fertőszentmiklós községhez tartozó Bregencz-majori menekülttáborban a menekültek közül „... Ludwig Grabolny, Stanislaw Sicjek, Arthur Bednarkiewicz, Stanislaw Stawecki, Stanislaw Karalusz, Józef Stolowski társaik előtt a kommunista internacionálét énekeltek”<sup>14</sup> és a Szovjetuniót éltették. Ezen túlmenően az is kiderült, hogy a fertőszentmiklói és Bregencz-majori lengyel katonai menekülttáborok lakói a helybeli magyar lakosok körében nyíltan „politizáltak” és terjesztették azt a hírt, hogy a világháborút a németek elvesztik s végül is „... az angolok és az oroszok nyerik meg, mert a németeknek hamarosan elfogy az élelmiszer- és hadianyag-tartaléka.”<sup>15</sup> Az ország más táboraiiban is kommunistagyanús vagy baloldali, de mindenesetre mindig németellenes politikai szervezkedéseket figyeltek meg. Hasonló helyzet alakult ki a Fertőszentmiklós közeli sárvári lengyel katonai menekülttáborban is. Az 1940. „... május 1. és 10-e közötti időszakban (észak-európai — L. I.) harctéri eseményekből kifolyólag nagy nyugtalanság volt mindenütt és ez áterjedt az internáltakra is.” A sárvári táborparancsnokság szerint a nyugat-magyarországi lengyel menekülttáborokban egyes polgári egyének „izgattak és agitáltak”, kijelentéseik szerint „Hitler Magyarországot is agyon fogja nyomni...” A magyar katonai attasék részére készített tájékoztató szintén megemlékezett a lengyel katonai táborokban folyó (fertőszentmiklóséhoz hasonló) politikai szervező munkáról. „Kezdetben igen sok helyen fordult elő fegyelmetlen magatartás; a lengyel tisztek maguk jelentették, hogy a legénység között kommunista tanokkal megfertőzöttek vannak. Sok helyen a lengyel tisztek nem mertek saját legénységükkel szemben fellépni a legénység fenyegető magatartása miatt. A kommunista érzelműek és egyéb agitátorok kiemeltettek és büntető táborban különítették el.”<sup>16</sup>

A franciaországi események (1940 májusában) a korabeli források szerint heves nyugtalanságot okoztak különösen a nyugat-magyarországi lengyel táborok lakói körében. Elsősorban a katonai menekültek a menekülttáborokból való szökésekkel igyekeztek elkerülni az esetleges német fogságot. A lengyelek arra számítottak, hogy a németek hamarosan Magyarországot is megszállják, s ekkor a magyarországi lengyel menekültek a németek kezébe kerülnek. Ez a — különben reális — hiedelem érthetővé tette azt a tényt, hogy 1940. május 8-án és 9-én a sárvári táborból 223 fő lengyel tiszt és katona franciaországi és angliai úticéllal megszökött.

A lengyel katonák és katonakorú polgári személyek francia, angol területekre juttatását (korabeli szóhasználattal élve: evakuálását) lengyel részről a budapesti lengyel követség és a konzulátus szervezte a magyarországi Lengyel Katonai Képviseleten keresztül. A szökéshez, majd később a tömeges „embercsempészéshez” a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság mint magyar társadalmi szerv nyújtott

13 HL. H. M. 1940. Eln. 21-21-353-7089.

14 HL. H. M. 1940. Eln. 21-21-3553-4168.

15 HL. H. M. 1941. Eln. 21-21-4391. A szombathelyi m. kir. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a Vkf. 2. D. osztályának.

16 HL. H. M. 1940. Eln. 21-21-3552. Fegyelmi viszonyok.

segítségét, de sok esetben a Bizottság szervezte és kivitelezte a szökéseket, beleértve a szökések (útiköltség, valuta, hamis igazolvány stb.) anyagi részét is. A Katonai Képviselőlet előre meghatározta, hogy a szökésre parancsot kapott katonák hol és mikor gyülekezzenek.<sup>17</sup> A lengyel menekültek segítése országos viszonylatban általános volt a lakosság, de még egyes hivatalos állami szervek részéről is. Voltak azonban kivételek, amelyek éppen a Sopron környéki lengyel katonai menekülttáborokra voltak jellemzőek. A nagyeceni lengyel táborban súlyos sebesüléseket követelő konfliktus következett be 1940 elején. A nagyeceni táborőrség parancsnoka fegyverrel akadályozta meg az előre „betervezett” szökések végrehajtását. A szombathelyi III. hadtestparancsnokság jelentéséből tudjuk, hogy az említett „... fegyverhasználatot provokáló tömeges szökés...” öt sebesüléssel végződött.<sup>18</sup> A tömeges szökést előkészítő két lengyel tisztet (Józef Dabrowski és Józef Majkowski főhadnagyokat) a siklósi büntetőtáborba helyezték. Rendkívül sok gondot és már közel diplomáciai bonyodalmat okozott a nagyeceni tábor magyar parancsnokának önkényeskedése. Több esetben előfordult, hogy Talabér József tartalékos főhadnagy „... az őrzésére bízott lengyel internált legénységet tetteleg bántalmazta...” A III. hadtestparancsnokság igyekezett kisebbiteni a nagy vihart okozó incidenst, úgy állítva be a kérdést, hogy Talabér „... ezen cselekményét a lengyel internáltak fegyelmezetlen, provokáló, sőt sértő magatartása miatti érthető felháborodásában követte el...”<sup>19</sup> Később megismétlődtek (Nagyecenen kívül Komáromban is) a januári önkényeskedések. A H. M. 21. osztálya megállapította, hogy „... ismételt előfordult, hogy a gyűjtőtáborokban az őrség legénység lengyel internáltakat még magyar tiszték jelenlétében is súlyosan bántalmaztak, sőt magyar tiszt sajátkezűleg is testi fenytíket alkalmazott.” A nagyeceni csemények — a hatalommal való visszaélés — nagy visszhangot váltott ki a lengyel menekültek körében, de híre eljutott Angliába és Franciaországba is. A Honvédelmi Minisztérium 21. osztályának vezetője (aki tisztelte és becsülte a lengyeleket) országos körlevelet intézett a hadtestparancsnokságokhoz. Baló ezredes elrendelte: „Azonnal kihirdetendő, hogy az internáltakkal szemben minden testi fenytítés alkalmazása szigorúan tilos.”<sup>20</sup>

A Sopron környéki lengyel menekülttáborokban a kétségtelenül előfordult igazságtalanságok, túlkapások ellenére tovább folytatódtak a szökések (különösen a németbarát magyar tiszték leváltása után). A szökések indító okát a szombathelyi III. hadtestparancsnokság 1940. január 11-i feljegyzése magyarázta meg, amely mottója volt az evakuációnak, egyúttal utalt arra is, hogy a lengyel menekültek igen reálisan ítélték meg a nemzetközi viszonyok várható alakulását. „A lengyel menekülteknél mostanában (1940. január) ... nagyfokú nyugtalanság észlelhető — főleg a tisztelnél —. Ők ugyanis azt hiszik, hogy a tavasszal egy nagy offenzíva indul meg a német—francia arcvonalon — véleményük szerint nekik is ott kell lenni. Az offenzíva után majd béketárgyalások kezdődnek. A béketárgyalásokba pedig nekik is van hozzászólásuk. Ez pedig csak akkor lehet eredményes, ha a lengyelek egy megfelelő hadsereggel rendelkeznek. Ebből kiindulva ... kötelességüknek tartják a szökésekkel előmozdítani... a szövetséges területen felállított lengyel csapatok létszámának a növelését.”<sup>21</sup>

17 HL. H. M. 1940. Eln. 21—21—3554—13511. A szökések felszólított lengyel katonák Budapestre utaztak további információkért. A volt Kossuth Lajos utca és a Vilmos császár úton lévő, illegálisan bérelt lakásokban helyezték el őket. Budapesten iratokat, pénzt és utasítást kaptak a szökés útvonalát és végcélját illetően.

18 HL. H. M. 1940. 21—21—3555—19574. A szökésekkel kapcsolatban a hivatalos hatóságok részéről merőben más jelenségek is megfigyelhetők. A barcsi fősolgabírói hivatalban a lengyel menekültek megbízottai többször találkoztak a jugoszláv partizánokkal. „Tanácskoztak arról, hogy a lengyel katonák milyen módon szökhetnek át a határon és csatlakozhatnak a partizánokhoz”. (Magyarország, 1968. júl. 28. 30. oldal).

19 HL. H. M. 1940. 21—21—2828.

20 HL. H. M. 1940—21—21—3553—65851.

21 HL. H. M. 1940—21—21—3553—4174.



A Lengyel Katonai Képviselőt vezetőjének, Stefan Dembinski tábornoknak parancsára a Sopron környéki lengyel katonai menekülttáborokból 1940 elején több tömeges szökést szerveztek és hajtottak végre. A nagyeceni táborból való szökések kivizsgálásakor felvett nyomozati jegyzőkönyv szerint a Nagyecenről 1940. január 15-én megszökött lengyeleket „... ponyvával letakart autóval állítólag honvéd egyenruhába öltözött magyar szakaszvezető mint sofőr...” szállította Budapestre.<sup>22</sup> A kiscenki táborból ugyancsak 1940. január 15-én a nagyeceni akcióval egyidőben szerveztek tömeges szökést. A kiscenki táborból istentiszteletre jelentkezők közül a templomi szertartás után 30 személy megszökött. A szökésre kijelölteknek „... a Katonai Képviselő megbízottai megparancsolták, hogy 1/2 11 órakor a nagyeceni táborban tartandó istentiszteletre való megjelenésük után már a táborba visszatérni nem szabad.” A szökésre felkészült lengyel katonáknak 30 fős csoportban kellett az Ikva patak mentén, Peresztegen keresztül a kiskolozsi erdőben gyülekezni, „... ahol megjelennek értük az erre előre megszervezett ponyvával letakart teherautók, hogy Budapesten azután kapnak civil ruhát és egyenesen Franciaországba szállítják őket.”<sup>23</sup>

1940 tavaszán az ország más táborából is szökéseket észleltek. A budapesti jugoszláv követség 1940. április 1-én jegyzékben fordult a külügyminiszterhez, amelyben felhívta a magyar hatóságok figyelmét arra, hogy „Magyarországról Jugoszláviába átszökő lengyel katonák száma napról napra növekszik, aminek okául a magyar hatóságok nem megfelelő ... ellenőrzését és eljárását állapítják meg.”<sup>24</sup> A Honvédelmi Minisztériumban újra megállapították, hogy a lengyelek szökését „idegenek” és magyar társadalmi szervek szervezik. Az információkat összevetve leszögezték, hogy „... amíg ezen szervezeteknek működési engedélyük van (és még évekig volt is — L. I.) és amíg a lengyel férfiak utazása meg nem tiltatik, a szökések száma minden más ellenintézkedés ellenére csak növekedni fog.”<sup>25</sup>

A lengyelek evakuációja az 1940. évben zavartalan és sikeres volt, különösen 1940 tavaszán és nyarán. A magyarországi lengyel menekültek aggódva figyelték az észak-európai, majd a nyugat-európai hadműveletek alakulását. A bizonytalanság, a nyugtalanság növekedése a szökések gyakoriságában mutatkozott meg. A világháború eseményei arra készítettek a lengyel menekültek vezetőit, hogy Európa lángbaborulása előtt létrehozzák a nyugati szövetséges országokban a lengyel hadsereget és annak létszámát szüntelenül növeljék. A mind gyakoribbá váló tömeges szökési akciókat a hadtestparancsnokságok számon tartották. Pekle tábornok a szombathelyi III. hadtest parancsnok 1940. május 4-i jelentésében beszámolt arról a „sajnálatos” tényről, hogy „... a lengyel internált legénység — sőt a tisztek között is mind gyakrabban és tömegesebben fordulnak elő szökések ... a Petlend-pusztai gyűjtőtáborból 9 nap leforgása alatt 167 fő internált szökött meg.”<sup>26</sup>

A szökések 1940 tavaszán és nyarán szinte egységes folyamatot alkottak. A kapuvári lengyel táborparancsnokság 1940. június 21-én keltezett jelentése beszámolt arról, hogy a kiscenki táborból 58 fő lengyel katonai menekült megszökött. A táborparancsnokság a szökés okát — nem is alaptalanul — abban látta, hogy „... a szökés időpontjában Kiscenk környékén 2 napos harcászati gyakorlat volt, amely alkalommal a tüzérség éléssel lőtt és ebből az internáltak arra következtettek, hogy már mi is cselekvően beléptünk a háborúba és emiatt ők többé nem internáltak, hanem

22 HL. H. M. 1940. Eln. 21-21-3553-4175. A nagyeceni lengyel katonai gyűjtőtáborban felvett nyomozati jegyzőkönyv (1945. jan. 15).

23 I. h., kiscenki jegyzőkönyv (1940. jan. 16). A lengyel katonák szökését többek között a Magyar-Lengyel Menekültügyi Bizottság titkára, Salamon Rátz Tamás szervezte, de a szökések kivitelezésében is közreműködött (Salamon Rátz a felszabadulás után az Iparügyi Minisztérium államtitkára lett).

24 HL. H. M. 1940. Eln. 21-21-3554-13493.

25 HL. H. M. 1940. Eln. 21-21-3554-13504; 13493. Lásd még a HL. H. M. 1940. Eln. 21-21-3555-19570 iratot.

26 HL. H. M. 1940. Eln. 21-21-3556-27911.

hadifoglyok lesznek”.<sup>27</sup> A szökések megtorlásaképpen Tangl Adolf táborrészparancsnok elrendelte az összes kedvezmények azonnali megszüntetését és a legszigorúbb (naponta háromszori) ellenőrzést léptette életbe. Mindez, mint látni fogjuk, a táborokból való szökéseket nem szüntette meg, bár kétségtelen, hogy körülményesebbé tette.

A szökések többek között azért voltak sikeresek, mert a magyar lakosság is segítette az „útban lévő” lengyeleket. Tudjuk, hogy a nagyeceni lengyel táborból való szökések egy részét Czistler István lelkész készítette elő, ezért a szökéseket segítő titkos tevékenység gyanújába keveredett, majd állandó megfigyelés alá került.

A Katonai Képviselő és a magyar társadalmi szervek (Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság, Magyar—Lengyel Diákegyesület) összefogásának köszönhető, hogy rövid idő alatt (1939 október—1940 nyara), 1940 nyaráig 50 ezer lengyel hagyhatta el Magyarországot területét. A Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság bérelt teherautókon szállította a lengyeleket Budapestre, majd a déli országérszbe, a magyar—jugoszláv határ közelébe.<sup>28</sup> Mások vasúton hivatalos (de előre gyártott és hónapokkal visszakeltezett) papírokkal indultak útnak.

A lengyel táborokban 1941 közepén ismételtelen pezsgő politikai munka folyt. A különböző világnézetű, pártállású csoportok hallatták hangjukat. A politikálások hamar kitudódtak, bár sok minden kivizsgálhatatlan maradt. Baló Zoltán ezredes a H. M. 21. osztályának vezetője 1941 nyarán értesülve a lengyel menekültek körében tapasztalt politikai aktivitásról, körlevelet intézett a lengyel táborok őrségének magyar paraancsnokaihoz. Baló ezredes tájékozódni kívánt, hogy megfelel-e a valóságnak az a hír, miszerint „... egyes internált zsidó tisztek orosz nyelvórákat adnak a többi internált lengyel tiszteknek”, hogy ezután megszökve „... Galiciába jutva tengelyellenes propagandát fejtsenek ki és a hadtápvonalakban rombolásokkal, gyújtogatásokkal zavarják a hadműveleteket.”<sup>29</sup>

A szökéseket 1941-ben már különös gonddal kellett megszervezni. A magyar katonai vezetés, élén Werth vezérkari főnökkel, a lengyelek miatt nem akart több szemrehányást a németektől, ezért mindent megtett, hogy a szökéseket megszüntesse. Mindezek dacára az evakuáció egészen 1941 végéig sikeresnek mondható, addig ugyanis mintegy 110 000 lengyel állampolgár hagyta el Magyarországot és csatlakozott azokhoz a lengyel egységekhez, amelyek a második világháború európai frontjain (Belgium, Monte Cassinó, Narvik), Afrikában (Tobruk) harcoltak a fasizmus ellen.

Az evakuációban idővel minőségi változás állott be. A lengyel táborok rangidős (lengyel) tisztjeihez 1941-ben már olyan titkos parancsok érkeztek, amelyek megszabták, hogy mely korosztálybeli és fegyvernembeli katonának és tisztnek kell megszöknie. A körülményeket befolyásolta és egyben az evakuációt meg is gyorsította, hogy 1941 februárjában elterjedt az a hír, hogy Romániához hasonlóan Magyarországon is kiszolgáltatták a lengyel menekülteket a németeknek.<sup>30</sup> Ez a különben hamis információ mozgósította a lengyeleket, ez magyarázza, hogy 1941 februárjában országosan fokozódtak a szökések és a szökési kísérletek. A németektől való félelem mellett a szökések gyakoriságát érthetővé tette az is, hogy 1941 márciusában a lengyel táborokban tudni vélték, hogy „... a mozgósított Jugoszlávia egyes tényleges lengyel tiszteket saját hadseregébe átvész”.<sup>31</sup> Az említettek ismeretében érthető, hogy a Fertő-

27 HL. H. M. 1940. 21—21—3556—34614, A kapuvári m. kir. katonai (lengyel) gyűjtőtábor jelentése a szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokságnak.

28 HL. H. M. 1940. Eln. 21—21—3553—4175, A kiscenki katonai (lengyel) internálótáborban a szökésekről felvett jegyzőkönyv (1940. jan. 16; Maros László: Magyarország 50 000 menekült lengyel katonát szöktetett át a szövetséges hatalmak afrikai, olaszországi hadseregéhez. Dr. Antall József államtitkár nyilatkozata. Új Magyarország, 1945. okt. 2).

29 HL. H. M. 1940. 21—21—3556—27911, A sárvári m. kir. katonai (lengyel) táborparancsnokság jelentése a szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokságnak.

30 HL. H. M. 1941—21—21—4388—14523; HL. H. M. 1941. 21—21—4388—16609.

31 HL. H. M. 1941—21—21—4388—16609; HL. H. M. 1941—21—21—4388—199613, A budapesti I. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a H. M. 21. osztályának,

szentmiklóshoz tartozó Bregencz-majori lengyel táborból 1941 tavaszán többször megismétlődő tömeges szökések fordultak elő. A tábor őrségének magyar parancsnoka — Bárán József főhadnagy — a „sikeres szökések” okát a tábor hiányos óvberendezésén kívül az őrszemélyzet csekély létszámával magyarázta. Bárán főhadnagy szerint a leglényegesebb a Sopron környékén lévő falvak lakosságának az a tulajdonsága, hogy a szökött lengyeleket befogadja ... és bármiféle hivatalos közeg elől eltünteti és így a környéken lévő összes csendőrőrsöknek a külszolgálati munkáját megakadályozzák.”<sup>32</sup>

A fertőszentmiklósi táborparancsnok véleménye megfelelt a valóságnak. A lengyel menekülttáborok környékén élő magyar lakosság, a városok és falvak népe a magyar—lengyel kapcsolatok egyik legfényesebb fejezetébe írta be a nevét. A német megszállás elől elmenekült lengyelek tízezrei új, bár ideiglenes hazát találtak Magyarországon a második világháború éveiben — és ez nagymértékben a magyar népnek köszönhető. Bátor cselekedet volt a lengyelek megsegítése. A német megszállás idején pedig állásfoglalást, antifasiszta állásfoglalást jelentett mindazok részéről, akik a világháború éveiben segítettek a lengyel menekülteket.

*Pusztadaróci Mária:*

#### **Adalék a soproni állami leánygimnázium 100 éves történetéhez**

1. A soproni állami leánygimnázium (ma: József Attila Gimnázium) 1971. október 3-án ünnepelte fennállásának 100 éves évfordulóját. Ez alkalommal érdemes felidézni az intézet történetének egyik érdekes fordulatát, mely a város történetének csupán mellékeseménye ugyan, de országos kihatása miatt jelentőségteljes.

Az intézet 100 éves történetében az 1927—28. iskolaév fordulópontra. A vallás- és közoktatásügyi miniszter leányliceummá alakította át a soproni áll. leánygimnáziumot. Az intézkedés általában megdöbbenést keltett az áll. leánygimnáziumba járó leányok szülői körében éppúgy, mint az ország más városaiban, de senki sem mert fellépni a leányok egyetemi tanulmányait erősen megnehezítő rendelet ellen.

Három évi várakozás után Csaplovics József és Gábor Géza, a soproni állami leánygimnázium két magyar—latin szakos tanára (az első 1919—1933-ig, a második 1920—1936-ig) szembefordult gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter retrográd rendeletével, és országossá terebélyesített mozgalommal visszavívta az új leánygimnázium-típust nemcsak Sopronban, hanem az ország más városaiban is. Az elhatározás, a végrehajtás és az eredmény nem volt csekély. Az akkori politikai helyzet kényes voltát mutatja az a tény, hogy jóteknony fátyol borult a szervező és mozgató két leánygimnáziumi tanár nevére a mai napig, és írásos feljegyzés sem maradt a benyújtott két feliratról sem az áll. leánygimnáziumban, sem a városi levéltárban, s az újságok sem tudtak az ügyről.

2. „1932. évi május hó 10-én kelt 29.776/V. sz. rendeletével a VKM Sopron város társadalmának kérésére megengedte, hogy intézetünk az 1932—33. tanévtől kezdve ismét leánygimnáziummá alakuljon” — írja az intézet évkönyve. Ez a szerény tényközlés nem kis jelentőségű bátor kezdeményezést és több mint egy évig tartó küzdelmet takar. Ismeretlen részleteire az alábbi két beadvány derít fényt:

#### I.

„Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr! Alulírottak azzal a kérelemmel fordulunk Nagyméltóságodhoz, méltóztassék a soproni állami Leányliceummá átalakított volt soproni áll. Leánygimnáziumot régi alakjában visszaállítani, vagy

32 HL, H. M. 1941. 21—21—4368—21243.

a jelenlegi Leánylíceum mellé, az V. osztálytól kezdve párhuzamos latin tagozatot állítani.

Kérelmünket azzal indokoljuk meg, hogy

I. Sopron sz. kir. város képviselő-testülete 1871. évi április 19-iki közgyűlésén azt a határozatot hozta, hogy felekezeti különöbség nélküli magyar—német tannyelvű Felső Leánytanodát állít fel, hogy a város leányifjúságának a legmegfelelőbb és a kor által megkívánt ismereteket megadhassa. Az intézet 1871. évi október 3-án megnyílt és szolgálta a kitűzött célt. Az 1881—82. isk. év kezdetétől a városi iskola „Soproni áll. felsőbb leányiskola” elnevezéssel államivá lett. A VKM 1916. évi július hó 14-én kelt 86.100. sz. rendeletével az iskola „Felső leányiskola” elnevezéssel új alapon folytatta működését és 1918—19-ben átalakult Leánygimnáziummá. Az intézet a VKM 1927. évi 37.313/V. sz. rendelettel Leánylíceummá lett.

A város polgársága a leányintézetnek leánygimnáziummá alakulását örömmel vette tudomásul. Nagy meglepetést keltett ezért a leánylíceummá való újabb alakulás. Sok szülő a várakozás álláspontjára helyezkedett, és beíratta gyermekét az intézetbe abban a reményben, hogy a latin tanítás kérdése megoldódik. Most azonban nyilvánvalóvá lett, hogy a leánylíceum latinmentes középiskola, és így hiába ad az egyetlen minden, a nők előtt megnyílt karára érvényes érettségi bizonyítványt, mert ha a szükséges előtanulmány hiányzik, a felvételik elé akadály gördül, vagy ha sikerül is a felvétel, leányaink a választott tudományszakon latin nélkül nehezen vagy sehogysem boldogulnak. Másrészt a leánylíceumban a rendkívüli tárgyra vonatkozó VKM legújabb rendelete szerint a latint mint rendkívüli tárgyat heti 2—2 órában tanítják az V. osztálytól kezdve. Ez a tanulmányi idő a latin érettségi vizsgálat sikeres megállásához komoly leánygimnáziumban vagy fiúgimnáziumban nem elégséges. A tanulmányi idő fokozása pedig olyan megerőltető megterhelést jelentene a délutáni időben eddig is rendkívül igénybe vett leányainkra nézve, hogy az egészségük károsodásával járna. A heti kétórás szorgalmas és lelkiismeretes latin tanulmány elegendő lehet az általános műveltség megszerzéséhez, de mindazon életpályákhoz, melyek a nők előtt megnyíltak: tanári, orvosi, gyógyszerészi, természetesen nem elég.

II. Sopron város felekezeti viszonyainál fogva a leánylíceummá alakítás bizonyos következményeket eredményez. Ugyanis az eddigi leánygimnáziumot szívesen látogatták a különböző felekezetű szülők leányai. Hogy milyen mértékben, mutatják az áll. leánygimnázium évkönyveiből vett alábbi adatok:

Ev:	1920—	21—	22—	23—	24—	25—	26—	27—	28—	29—	30.	Összesen:
R. k.:	72—	56—	128—	111—	124—	122—	101—	101—	95—	103—		1013
G. k.:	—	1—	1—	2—	1—	1—	1—	—	—	—		7
Ág. e.:	53—	43—	61—	60—	61—	62—	51—	46—	37—	47—		524
Ref.:	4—	2—	9—	6—	8—	9—	9—	11—	11—	11—		81
Izr.:	69—	43—	56—	52—	53—	44—	40—	41—	31—	38—		467

A felekezetek közötti arányt — helyi vonatkozásban — még jobban kidomborítja az, hogy az évkönyvek adatai szerint a tanulók lakhely szerinti hovatarozása a következő:

Ev:	1920—	1921—	1922—	1923—	1924—	1925—	1926—	1927—	1928—	1929—	Össz.:
Sopron városi:	120—	116—	151—	143—	157—	143—	123—	119—	106—	125—	1305
Más:	52—	21—	88—	64—	67—	72—	63—	58—	48—	51—	501
Sopron megyei:	26—	8—	16—	24—	23—	23—	16—	22—	20—	23—	201

Ezek az adatok azt mutatják, hogy a soproni áll. leánygimn. — jelenleg leánylíceum — tanulói elsősorban Sopron városából valók és a felekezetek között közkeveltségnek örvend. A leánylíceummá való átalakítás következtében nemcsak a római katolikus szülők, hanem azok az ág. h. ev., ref. és izr. szülők is, akik leánygimnáziumba akarják adni leányaikat, hogy az egyetemi tanulmányok megkezdése előtt elháríthassák előlük a latin oktatás hiánya által bekövetkező nehézségeket, kénytelenek leányaikat felekezeti leánygimnáziumba járatni. Az izr. szülőkre nézve ez anyagi szempontból jelentékeny megterhelést jelent, mert ott a tandíj kétszeresét kell fizetniök. De hátrányos a köztisztviselőkre, hadirokkantakra, hadiárványokra nézve is, mert ott a tanulmányi eredmény ellenére — a megállapított százalék keretében — sem kapnak leányaik tandíjkedvezményt. Ez főként, ha több leánygyermeket kell egyszerre iskoláztatni, jelent nagy anyagi megterhelést.

Tekintettel arra, hogy a soproni születésű női intelligencia tekintélyes része ebben az intézetben nyert modern oktatást az alapítók szándékához híven, igen kívánatos, hogy áldásos, nemzeti irányú és nagy eredményeket felmutató munkásságát tovább folytassa abban a keretben, amelyben a legszembeötlőbb eredményeket mutatta, a közelmúltban és jelenben egyaránt akkor, amikor a leánygimnáziumban érettségét tett 96 tanuló közül 55 lett jelesen érett (57.3%), 35 jól érett (36.5%), 5 érett (5.2%) és mindössze 1 bukott 1 tárgyból.

Eppen ezért kérjük Nagyméltóságodat, tegye méltányos elbírálás tárgyává komoly kérelmünket, és a hűséges város szüleinek nagy megnyugtatósára oldja meg a soproni állami leányközépiszkolájának kérdését és alakítsa át régi — kipróbált, és tanításban, s elsősorban az érettségi vizsgálatokon nagyszerű eredményeket kimutató keretben — leánygimnáziummá, mely épp oly intenzíven tanította a modern nyelveket, mint a mai leánylíceum, s amelyben a latin rendes tantárgy maradhatna az V. osztálytól kezdve, esetleg egy-két óra redukcióval a művészettörténelem javára, miként ezt a pécsi és a győri szülők is óhajtják, vagy állítson a leánylíceum mellé az V. osztálytól kezdve párhuzamos latin tagozatot, mely a legszerencsésebben oldaná meg a leánylíceum és a leánygimnázium kérdését minden szülő számára. Bizonyosra vesszük, hogy kérelmünket és komoly áthidaló javaslatunkat Nagyméltóságod figyelemre méltatja, és rövidesen intézkedik városunk különleges helyzeténél fogva is leányaink taníttatásának közmegeledésre való megoldására.

Kérelmünket Nagyméltóságod figyelmébe ajánlva maradunk kiváló tisztelői:

Sopron, 1931. április hó 19-én."

(Következik 112 sajátkezű aláírás, mégpedig 34 állami tisztviselő, 20 tanáré, 16 tanítóé, 15 kereskedőé, 9 egyetemi tanáré, 6 ügyvédé, 4 lelkészé, 3 orvosé, 2 magán-tisztviselőé és 1—1 városi tisztviselőé, művészé és nyugdíjasé).

## II.

„Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr!

Kegyelmes Urunk!

A VK Minisztérium 1931. XI. 7-én kelt 540—05/156 számú rendelettel a Sopron város társadalma által a város polgármestere útján előterjesztett azt a kérelmet, hogy a soproni állami leánylíceum leánygimnáziummá változtattassék át, illetve a leánylíceum V. osztályától kezdve párhuzamos latin tagozat állíttassék fel, az 1926. évi XXIV. t. c. értelmében teljesíthetőnek nem találta. Miniszter Úr! Sopron város 116 tekintélyes polgárának jogos és a város különös társadalmi összetevődése folytán igen méltányos kérelme nem talált közmeignyugvást keltő megoldást. A kérésnek ily módon való elintézését nem tudjuk megnyugtatónak találni. Annál is inkább nem, mert a törvénynek nem lehetett szándéka olyan intézetet átalakítani, mely hivatása magas-

latán állva a legnagyobb mértékben teljesítette feladatát és nemcsak az egyetemi tanulmányokra készítette elő sikeresen tanítványait, hanem a város női társadalmának a kor követelte ismereteket is a legnagyobb fokban nyújtotta. Ebből a szemszög-ből nézve a kérelmet, az alábbiakat terjesztjük Nagyméltóságod elé:

I. Meggyőződésünk, hogy kérelmünk nemcsak méltányos, hanem a törvény szándékának a legmegfelelőbb megoldását ajánlja, amikor a soproni leányliceumot, amely oly nagy eredményeket tudott felmutatni leánygimnáziumi mivoltában, leánygimnáziummá vagy latin tagozattal felruházott leányliceumná kéri változtatni. Rámutatunk az eddigi érettségi vizsgálatok eredményére, mely azt mutatja, hogy az eddig érettségizett 114 tanuló közül jelesen érettt 63 (55.3%), jól érettt 45 (39.5%), érettt 5 (4.3%) és egy bukott egy tantárgyból (0.9%). Rámutattunk arra is, hogy az érettségi vizsgálatot tett 114 tanuló közül 60 volt róm. katolikus, 26 volt ág. h. vallású, 5 volt református és 23 volt izraelita; de most rámutatunk arra is, hogy alig van az országban olyan leányiskola, sőt fiú-középiszkola, amely 10 évi működése alatt érettségi vizsgálatot tett tanuló 44%-át küldte volna fel az egyetemre vagy a főiskolákra. Pedig ezt tette a soproni állami leánygimnázium. 1922—1931 között érettségizett 114 tanulója közül 50 folytatta tovább tanulmányait az egyetemeken és a főiskolákon. Mindezen felül rámutattunk végre arra, hogy a leánygimnáziumnak 1922—27 között egyetemre és főiskolákra ment 25 tanulója közül eddig 13 végzett a legnagyobb sikerrel, tehát több mint 50%. Ez a tanulók rátermettségén és szorgalmán kívül elsősorban az erős alapot nyújtó leánygimnáziumi típusnak és a benne uralkodó komoly szellemnek köszönhető.

A felsorakoztatott tények bizonyítják, hogy a soproni állami leánygimnázium tényleg a legnagyobb mértékben megfelelt rendeltetésének, de megfelelt a törvény szándékának is: amikor nemcsak az általános gimnaziális ismereteket nyújtotta eredményesen, hanem a legnagyobb fokban előkészítette és képesítette az egyetemi és főiskolai tanulmányokra is tanítványait.

Ennek az intézetnek leányliceummá alakítása nem szolgálta az 1926. évi XXIV. t. c. szándékait, amint nem szolgálja Sopron város társadalmának, illetve polgárságának az érdekeit.

II. Nem okozhat nehézséget az a körülmény, hogy Sopronban van az Orsolyarendi leánygimnázium, mert van Sopronban Liceumnak nevezett ág. h. vallású reál-gimnázium, és mégis reál-gimnáziummá alakult a volt áll. reáliskola. Így ha a városban van már két reál-gimnázium, mert ez a típus alkalmasabbnak látszik korunkban az oktatás terén, annál inkább lehet két leánygimnázium, mert ez a típus jobban szolgálja a polgárság érdekeit.

Az 1927. évi 37.313/V. számú VKM rendelet tekintet nélkül egy állami intézet igen eredményes működésére, tekintet nélkül Sopron különleges felekezeti viszonyaira, a polgárság érdekei ellenére, anyagi hátrányára rendelte el a leányliceummá való átalakulást. Nem vitatható az a tény, hogy a leányliceumi érettségi bár jogilag minden egyetemre képesít, mégis minden szakra csak kiegészítő latin érettségi bizonyítvánnyal. Ebből származik a tanulókra a tanulmányi túlterhelés a szülőkre pedig az anyagi megterhelés. A túlterhelés és a hátrány már a leányliceum V. osztályában jelentkeznek. Az egyetemre készülő tanulóknak fel kell vennie rendkívüli tantárgyként a latint heti két órában. Heti két óra a latin nyelv komoly megtanulására nem elegendő. A legnagyobb hátrány a leányliceumi érettségi vizsgálat után következik, amikor a tanulóknak idegen intézetben kell latinból kiegészítő vizsgát tennie. Így a liceális helyzetben előáll az az eset, hogy azok a latin szaktanárok, akik 1922—1934-ig latinból érettségiztették az intézet tanulóit, 1935-től kezdve már nem érettségiztethetnek, hanem tanítványaikat idegen intézetbe kell irányítani. Ez a mód nem szolgálja a latin tanítás értékelését, másrészt felette sérelmes a szaktanárookra.

Miniszter Úr! Első felterjesztésünkbe foglalt kérelmünket most újabb adatokkal támasztottuk alá és újra rámutattunk arra a sok nehézségre, hátrányra, amely a sop-

roni intézet liceális típusából származik s érzékenyen érinti a város polgárságának érdekeit, kérjük, — az elutasító rendelkezés ellenére is — tegye megfontolás tárgyává mostani kérelmünket, és az ügy fontosságára tekintettel találjon olyan megoldást, amely közmegnyugvást keltsen: alakítsa át az állami leánylíceumot leánygimnáziummá, vagy állítson fel latin tagozatot az V. osztálytól kezdve a leánylíceumban, vagy ruházza fel az állami leányintézetet a latin nyelvből való érettségiztetés jogával.

Kérelmünket ismételten Nagyméltóságod figyelmébe ajánlva várjuk, mielőbbi kedvező döntését és maradunk megkülönböztetett tisztelői. Sopron, 1931. november hó 10-én.

A beadványt aláíró soproni polgárok megbízásából Dr. Töpler Kálmán s. k. ny. polgármester. Sopron, Templom utca."

*Haranghy György:*

### **Tornászünnepély Sopronban (1867)**

Kereken 106 éve történt, hogy a Soproni Testgyakorló és Tüzoltó Egylet 1867. szeptember 12-én levélben meghívta a Debreceni Tornaegylet vezetőségét a szeptember 22-én tartandó tornacsarnok- és zászlóavatásra. A DTE vezetősége úgy határozott, hogy az egyletet Simonffy Sándor egyleti elnök és Örvényi Vilmos<sup>1</sup> „művezető” (edző) képviseli a soproni ünnepségen. Örvényi Vilmos az ünnepségről visszatérve nyilvánosan is beszámolt Debrecen közönségének az ott látottakról, tapasztaltakról. Beszámolóját összevonva ismertetem.

Sopronba 21-én éjjel 11 órakor érkeztek meg 82 1/2 mf. út után. A hosszú út fátalmait azonban feledtette a soproni tornászok igen szívélyes gondoskodása. Démi Pál polgárnál csomagjaikat lerakva, a Kaszinó vendéglőjébe mentek vacsorázni. Itt a soproni tornászok várták már őket a pestiekkal együtt. A vacsora közben Posewitz Gusztáv tanár és tornász „férfias toasztot” mondott a tiszteletükre, majd éjjel után nyugodni tértek.

Másnap 22-én már 6 órakor tornász-dobosok és zenészek járták be a várost, zenés ébresztőt tartva. 9 órakor gyűltek össze a Széchenyi térre a tornászok s onnan zárt sorokban a városon keresztül a Neuhof kertbe mentek, s innen a soproniak az „indóházhoz” siettek a Bécs felől érkező vendégek fogadására. Az osztrák tornaegyletek részéről Bécsből, Badenből, Florisdorfból, Leobensdorfból, Mödlingből, Neukirchenből, Vöslauból és Wiener-Neustadtból mintegy 300 tornász érkezett. A vonatból a magyarok lelkes éljenezése közben kiszálló osztrákok „Gut Heil”-lel üdvözölték a népes fogadóbizottságot.

A megérkezett csoportok fegyelmезetten a zászlóik alá sorakoztak. Üdvözlő beszédek hangzottak el magyar és német nyelven, melyet igen gyakran az „éljen” és „wacker” felkiáltások szakítottak meg. A soproni dalárda Mendelsohn „Der frohe Wandersmann” című dalát énekelte. Ez után megmozdult a tömeg és általános baráti üdvözlések, testvéri kézszerítések, szívélyes meghívások után a csapatok zászlóik és

<sup>1</sup> Wilhelm Oepfinger (Bécs, 1824. márc. 7—Debrecen, 1897. máj. 19) nagyapja és apja a bécsi császári udvar orvosa volt, tehát az udvar belső emberei közé tartoztak. Vilmos mint a Don Miguel ezred tisztje kllép a hadseregből, Kisterenyén Vay báróéknál házitánítóskodik, áttér a református vallásra és feleségül veszi a szentpéteri református lelkész leányát, Horváth Erzsébetet. Az 1848/49. évi szabadságharcot feleségével együtt harcolja végig. Komárom kapitulációjakor Klapka 99. sz. hadparancsában engedélyezi számára az Örvényi név használatát, amíg a polgári közigazgatás a névmagyarosítást jóvá nem hagyja. 1850. okt. 1-től a debreceni Református Kollégium tanára, itt tanít lemondásáig (1891). Debrecen egyik sokoldalú, igen tevékeny társadalmi munkása, feleségével együtt számos, jól működő társadalmi egyesület mozgatója volt.

a városukat hirdető tölgyfalombkoszorús tábláik mögött a városok betűrendjében katonás rendben sorakoztak. Rövidesen megindult a díszmenet a Neuuhofallee, Neustift kapun, Hosszú soron, Kaszinó téren, Grabenrunden keresztül a Széchenyi térig zene-, dob- és trombitaszóra.

Az utcákon az ablakokból a város lelkes hölgyei virágokat és csokrokat dobáltak a menetre, s e kedves figyelmet a tornászok „éljen” és „gut Heil” kiáltásokkal viszonozták. A csokrok és virágok ügyes elkapásában az élen haladó bádeniek jeleskedtek. A menet 1 órára ért a Széchenyi térre, majd széteszolva, ki-ki szállására és ebédelni sietett.

2 órára volt ugyan a tornacsarnok és a zászló felavatása tervezve, de ez csak 3 órákor kezdődhetett meg, mert a vendégszerető házigazdák nem akarták elengedni vendégeiket. Így csak 3 órákor indult el a díszmenet a Széchenyi térről a Tornacsarnokig ugyanolyan sorrendben és látványosan, mint délelőtt. Az ízléssel épült és 10 000 Ft-ba került tornacsarnok szabad térén díszes emelvényen fűzért képeztek Sopron város fiatal és szép hölgyei, mind fehér ruhában, oldalt hosszan lenyúló vörös selyem vállövvel ellátva. A zászlóánya a Soproni Torna Egylet elnökének, dr. Kania József bájos és művelt napa, özv. Rupprechtné volt. Az emelvényt tornászok vették körül. Itt voltak a házigazdákon és az osztrákokon kívül a debreceni, kőszegi, kanizsai, kismartoni, pesti, pozsonyi, pécsi és szombathelyi tornászok, a szegediek és miskolciak üdvözlőket küldték táviratilag. Az ünnepély megkezdődött. A dalárda a „Hazám” című dalt énekelte el. Ezt követően az elnök magyar, majd német nyelven elmondta szónoklatát. Most következett a soproni hölgyek által készített zászló ünnepélyes kibontása s a táncteremre átalakított tornacsarnokba való bevitele. Felszólították valamennyi tornaegyleti elnököt és „művezetőt”, hogy a csarnokba menjenek. A zászlót a csarnokban körülvitték, miközben a dalárda a „Das Fahnenlied”-et és a „Das Turnenfestlied”-et énekelte. Így történt meg a csarnok és a zászló ünnepélyes átvétele.

Megkezdődött a szabadtéren a tornaünnepély. Három díjat tűztek ki: magasugrásra, 40 fontos kő legmesszebbig hajtására s vassúlyok emelésére. A díjak: 1 serespohár, aranygyűrű és koszorú volt. Ezt követően szabadnyújtó-, sorompógyakorlatok, ló- és bakugrások stb. következtek. Igen kitűnő ügyességet tanúsítottak a bécsi tornászok: magasugrásban 65 hüvelyket, távolugrásban 1 ölt ugrottak. Mind a három díjat ők nyerték. Érthető, állapítja meg Örvényi, hisz a bécsi egylet már több éve működik. (Sajnos több részletet nem mond el a versenyről) Kitér a tornászok ruházatára, egyenruházatára is. Az egyenruhák, a pestiekét kivéve, majdnem minden egyleté hasonló kelméből van használatban. A soproni tornászok ruhája hasonló a debreceniekéhez (vörös matrózing, zöld öv, pantalló), csak a soproniak fekete övet használnak és mellükön éppúgy mint a pestiek a tornász- és tűzoltójelvényt nemzeti szalagon viselik. A tűzoltók ruhája barna daróc kelméből vörös zsinórral ellátott zubbonyból és fekete lakkbőr sisakból áll, a sisak két ellenzője vaspléh, annak hátulja pedig kerek, vállig érő mentőbőrrel van ellátva. Megemlíti még a pestiek öltözkését is. Vörös gyapjú szöveteiből zuáv ing, kék öv, kék nyakkendő és kék szalaggal ellátott matrózkalapjuk van. Torna jelvényük kék szalagon keresztül húzott fehér ércből, jelígyével ellátott tölgyfakoszorúból áll. A tornaünnepély után megkezdődött a táncvigalom. „A nők minden fész nélkül egyszerű ruhában, tornászok, tűzoltók pedig egyenruhájukban engedték át magukat a legkedélyesebb mulatságnak.” A bálon Simonffy és Örvényi a pestiekkel egy asztalnál ül, s így dr. Batizfalvy alelnökkel, Matulay jegyzővel és Bockelberg „művezető”-vel megbeszéli a látottakat. Egybehangzóan megállapították, hogy ez az ünnepély „általános nemzeti és testvériesedési ünnepély volt”.

Elmondja Örvényi azt is, hogy Sopronban, de egyébként az egész országban is, főleg fiatal nőten emberekből állnak az egyletek, a megjelent osztrák egyleti tagok nemcsak nőten fiatalokból, hanem a 40—50 éves, nős és minden állású férfiaktól tevődtek össze, kik jó kedvvel s eredményesen vettek részt a gyakorlatokon.

„A bécsiek, mint látszik, hatásra számítanak a legtöbb circusba való gyakorlataik által s nem annyira testedzésnek, hanem bravournak tekintik a tornászást, mit az ünnepélyen is bizonyítottak”. Örömmel állapítja meg, hogy a mi tornászaink a



kényelmet, puhaságot leküzdvé, rangkülönbtség nélkül részt vesznek a férfias és nem mindig könnyű testedzésben és büszkeségüknek tartják, hogy az egyesület tagjai lehetnek.

A soproniak a pestiekkel sok tekintetben egy úton haladnak és dicsőségükre válik, hogy alig egy év alatt közel 300 taggal rendelkezhetnek és „csodálkozni lehet rajta, hogy az ország fővárosában tornahelysége nézve hátrább állnak a soproniaknál, kik képesek voltak részvényesek útján 10 000 Ft-os csarnokot építeni, míg a pestiek alkalmatlan és egészségtelen bérlakra vannak szorulva.”

A pestiekkel és a soproniakkal az e napi friss benyomások alapján megbeszéltek a legközelebbi jövő teendőit: Az egész országra ki kell terjeszteni a tornászatot új egyesületek létrehozásával. Egységesíteni kell a tornatanítást, egyenruhát, magyar vezényszót, tornagépek magyar elvezését s legfontosabbként elosztatni azt a balvéleményt, mely a tornászatot csak a fiataloknak valónak tartja.

Másnap, 23-án az osztrák tornászokkal együtt Simonffy és Örvényi Bécsbe utazott tapasztalatcserére.

Meg kell említenem, hogy ez a szép és nagyszabású tornászünnepség nagy hatással volt a két DTE-vezetőre. Az itt szerzett tapasztalatokat a következő év június 27-én a DTE zászlószentelési és versenytornázási ünnepélyen felhasználták.

*Katona Imre:*

### A Tinódyak Csapodon

1556. január 30-án halt meg a Nádasdyak sárvári várában a török elleni harcok korának egyik legrokonszenvesebb és Balassi mellett az utókor képzeletében a legtöbb romantikával körülvelt énekmondója: Tinódi Lantos Sebestyén. Haláláról csak Nádasdy Tamás Perneszy György nevű bizalmasa tudósít: „Tinódi Sebestyén megvetvén már ezt a halandó muzzsikát, elment a mennybéliekhez, hogy ott az angyalok között sokkal jobbat tanuljon, akit a hónap utolsó előtti napján a sári atyák hamvai mellé helyeztem”.

Életét — a verseiben megénekelt részleteken kívül — ugyanúgy homály fedi, mint a halálát. Hol és mikor született, ma sem tudjuk pontosan. Születési évét 1505 és 1510 közé teszik, születési helyének egyesek a Fejér megyei Tinód pusztát, mások pedig a Baranya megyei Tinód falut tartják.

Látszólag nem nagy és nem különösen jelentős a kérdés, s mégis foglalkozunk vele, mivel más irányú kutatásaink közben olyan adatok kerültek birtokunkba, melyek Tinódi születési helyének sokat vitatott kérdésére fényt vethetnek.

A sárvári uradalomhoz tartozó Csapod XVI. századi urbáriumaiában (1587, 1597, 1608, 1639) gyakran találkozhatunk a faluban lakó és sajátos autonómiát élvező „Sármelléky” nemesekkel. E jelenség egyideig elkerülte figyelmünket, mivel az urbáriumokat feldolgozó Soós Imre (Ősi sopronmegyei nemzetségek, Sopron, 1940, 127.) és mások (Szalay Lajos: Lőrinc mestertől — Nádasdyig! Soproni Hírlap, 1944. IV. 7.) már megírták, hogy „Nádasdyék 1560 táján” mintegy harminc ilyen Sármellékről, a török elől menekült „futott embert” helyeztek el Csapodon (Soós i. m. 127.). Mivel Soós évszáma nagyjából egyezik Sziget elestének idejével (1566), érthetőnek látszott, hogy a Zalavár melletti Sármellék nemesei találtak védelmet a faluban, a Balaton déli partjait ekkor már elpusztítással fenyegető török elől. Ezt támogatja az is, hogy a Csurgó-környéki Berzence várura, Szalay Benedek — Nádasdy Katalin férje — is idemenekült és itt telepedett le családjával. Kiderült azonban, hogy e feltevés tartahatatlannak, mert Sármellék és Keszthely meghódítását a kanizsai vár sokáig akadályozta. Hidvég, Kolozs, Magyaród, Sármellék és Keszthely behódolásáról csak 1574-től tudunk (OL. Cons. Port. Com. Salaiensis. 54. köt.).

Bebizonyosodott tehát, hogy a Csapodra menekült nemesek nem a Balaton déli partvidékén elterülő Sármellékről valók, hanem valamelyik más, Sármelleknek nevezett részéről az országnak. A Dunántúlon még két Sármellékről hallunk e századokban. Az egyik a Sárvár nevében is szereplő Sár patak környéke, a másik a Fejér megyei Sármellék. Noha 1575-ben a török csapatok gyülekezésének hírére az egész Kőszeg-környék lakosai — még a Sárvár melletti falvak is — menekülni kényszerülnek (OL. Batthyány csal. lt. Miss. 45.184, 37.801, 2079), mégsem hihetjük, hogy a Sárvár környéki Sármellék lakói találtak volna Csapodon otthonra. Ennek többek között az is ellentmond, hogy a lakosság a közvetlen veszély elmúltja után sem költözik vissza régi falujába, ami pedig minden esetben be szokott következni a közelről menekülteknél, hanem továbbra is ittmarad, sőt igyekszik új otthona feltételeit a változó körülményeknek megfelelően megteremteni. Közben a török is elvonul csapataival Kőszeg alól. A lakosok is érzik a veszély elmúltját, lassanként visszatérnek elhagyott otthonaikba, házaikba. Az év végére a környéken már szinte teljesen helyreáll a rend.

Egészen más képet fest a Fejér megyei Sár folyó környéke, a Székesfehérvártól és a Balatontól délre eső terület. Itt már több esztendeje a török az úr, s a lakosok életüket is ennek megfelelően rendezik be. 1570-ben már a török védelmet élvező szentháromságtagadók is megjelennek Fehérvárott, Polgárdiban és Batthyányban (OL. Batthyány-csal. lt. Miss. 2232, Pathay István Batthyány Boldizsárhoz, Veszprém, 1570. XII. 21.).

A Sárhoz közeleső falvak behódolása Buda eleste után megkezdődik. A török hadak széles sávban törnek előre és nemcsak a Sárvíz és a Duna, hanem a Sárvíz és a Balaton közti falvak is egyre-másra török kézre kerülnek. A lakosság tehetősebb része, elsősorban a nemesség — mint ahogy ilyenkor általában történni szokott — összeszedi értékeesebb portékáit, állatait, fontosabb iratait és elmenekül. Így volt ez a sármelléki falvak esetében is. Amikor a törökök közeledtének híre elterjedt, ki északra, ki pedig nyugatra vette útját, hogy a töröktől-tatártól kevésbé háborgatott helyen vesse meg új otthonának alapjait. Így került a menekültek egy része Csapodra, a Nádasdyak birtokára.

A telepítésre utaló első adatunk 1564-ből való. Van egy korábbi adatunk is, ez azonban évszám nélküli. Feltehetőleg az 1564-et közvetlenül megelőző adószedés évében, 1559-ben vagy ezelőtt, 1556-ban kelt. Ezt a dicak növekvő oldalszáma tanúsítja. Ugyanis az első évszám nélküli adatunk az adólajstrom 217. oldaláról való, az 1564. évi pedig a 242. oldalról. A következő dica-szedés évéből, 1570-ből van újabb adatunk e nemesekről. Ezt az adólajstrom 265. oldalán találhatjuk. Tehát ez az adat 23 oldalal az 1564-es után szerepel, az első — év nélküli — és e között 25 oldalnyi különbség van. Ennek alapján az első adata 1559-es keltezésű lehet. Csapodon kívül csupán az ugyancsak Nádasdy-birtokon, Hegykőn (2) és Török Ferenc szárföldi jószágán (3) találhatunk menekült nemest 1564-ben.

Érdekes következtetésekre jutunk, ha a Csapod környéki falvak portaszámainak alakulását vizsgáljuk. Hövej, Himód, Círák, Gyóró, Vitnyéd, (Fertő-)Szentmiklós és (Pusztá-)Család adatait elemezve feltűnik, hogy 1549 és 1550, valamint 1553 és 1556 között váratlanul csökken e falvakban a portaszám. Csapod nem is szerepel ekkor még a dicakban. Ennek oka feltehetően a telkek olymértvű megüresedése, mely lehetővé tette a török elől menekült nemesek letelepítését.

Közel 20 esztendőn át folyt az egyesével vagy csoportosan érkező menekültek letelepítése. 1564-ben már 24-en vannak, tíz évvel később, 1575-ben pedig 32-en. Ugyanennyien vannak 1588-ban is (OL. Consc. Port. Tom. 37. A 2658, pag. 590). Áttekintésüket és azonosításukat megkönnyíti, hogy a falu 1587. évi urbárium megőrizte a menekültek teljes névsorát. Miután tíz évvel későbből, 1597-ből ismét maradt fenn a faluról urbárium, 1608-ból és 1639-ből úgyszintén (OL. Urbaria et Conscriptioes 12/42), a menekülteknek nemcsak a névsorát ismerjük s a vagyoni viszonyaikra utaló taksájuk összegét, hanem az urbáriumok, összeírások és dicak alapján vagyoni viszonyaikat és a falvakban betöltött társadalmi helyzetüket is. Még

1587 és 1597 között is telepednek le újabb menekültek Csapodon. Már e tény önmagában is mutatja, hogy nem egy, hanem több falu menekültjeinek közös gyűjtőneve a „sármelléki nemesek” vagy a „menekült nemesek” elnevezés. A nevükben rejlő falunevekből (Szilassy, Bogárdy, Tinódy, Czeczey) nem nehéz egykori falvaikra, a Sármellék néhány falujára, így a mai Szilasbalhásra, Cecére, Tinód-pusztára és Sárbogárdra ráismernünk.

E falvak egyikéből kerültek hozzánk a Tinódiak. Távol áll tőlünk, hogy ennek messzemenő jelentőséget tulajdonítsunk, de ha az itt írtakat és a Tinódy-kutatás néhány eddigi eredményét összevetjük, érdekes és figyelemreméltó tények tárulnak elénk.

Egyik ilyen sokat vitatott és mindmáig eldöntetlen kérdés: a költő szülőhelye. Régebben a Fejér megyei Tinód-pusztát vélték költőnk szülőhelyének, de újabban inkább a Baranya megyei Tinód faluban keresik a család ősi fészket. A szülőhely eldöntésénél kutatóink elsősorban a költő megénekelt kapcsolataiból indulnak ki, arra nézve, hogy e falvakban tényleg laktak-e Tinódiak, még egyetlen számottevő adatot sem tárt fel a kutatás. Nos, ha óvakodunk is az elhamarkodott következtetésektől, annyit a fenti adatok is elárulnak, hogy költőnk korábban vélt szülőhelyén, a Fejér megyei Tinód-pusztán vagy a mai Cece, Szilasbalhás és Sárbogárd környéki falvak egyikében tényleg éltek Tinódyak a XVI. század közepén. Függetlenül attól, hogy Tinódi Lantos Sebestyén hozzátartozói voltak-e a Csapodra menekült Tinódiak vagy sem, alig tételezhető fel, hogy a veszély közeledtekor az a törökellenes család, mely a költőt adta a hazának, falujában marad és tehetetlenül nézi annak pusztulását. Talán éppen emiatt fulladtak kudarcba azok a kísérletek, melyek a költő szülőhelyének és családi körülményeinek tisztázására irányultak.

A másik érdekes és figyelemreméltó kérdés, hogy a költő Tinódit is ugyanazok a Nádasdyak támogatták élete végén, akik lehetővé tették a Sármellékről menekülteknek, hogy Csapodon telepedhessenek le. Mintha az is támogatná ezt az összefüggést, hogy a költő is akkortájt került a Nádasdyak sárvári várába, amikor a bogárdiak, szilasiak, tinódiak és ceceiek a sárvári uradalom Csapod nevű falujába.

Három Tinódi nevű is lakik Csapodon a XVI. század végén, a XVII. század elején. Két Tinódy: János és Mátyás közvetlen telekszomszédok, házuk a falu keleti szélén áll, az ún. Finánc-köztől délre néhány háznyira, a mai Horváth—Nagy közös udvarú házak helyén. A másik Tinódy: Dénes, Szilassy Gergellyel lakik együtt, a mai szövetkezeti bolt helyén. A család még 1639-ben is szerepel, a század második felében azonban eltűnik Csapodról.

A Tinódyak felbukkanása Sopron megyében váratlan, meglepő fordulat. Reméljük, sikerül újabb adataival gyarapítani a család érdekes Sopron megyei kapcsolatait.

Kiss Jenő:

#### A mihályi Ipartársulat és Ipartestület történetéhez (1828—1948)

Az 1872. évi VIII. törvénycikk — más céhekhez hasonlóan — az 1828-ban királyi kiváltságlevelet nyert mihályi céhet is megszüntette, ugyanakkor elrendelte, hogy módosított alapszabályokkal — ugyancsak más céhekhez hasonlóan — ipartársulatként működjék tovább. A mihályi céhnek (Czé, *Érdemes Cé*) 1838 óta vezetett pénztárkönyve megőrizte az átszerveződés dátumát is: 1874. május harmadika. Ez olvasható ugyanis: „3dik Májusban Tekintetes Magas házi ur kint volt a társulat öszvő írása véget, az alap szabályok meg szerzésére fűzetünk...”. S a következő havi bejegyzésben már ott találjuk az új titulust is: „1874dik év Junius hó 7dikén Bálint János társulati elnök számot adott a ki adásrul”. Az új jegyzőkönyv, amelynek címe

„Az Mihályi Mező Város Egyesült Ipar Társulat Jegyző Könyve az 1875dik Évi Ur napi köz Gyűléstől Kezdve” (méretei: 17×40 cm), elsősorban pénztárkönyvként szolgált, a bevételek és kiadások szép rendben fölírva találhatóak. De belekerültek a közgyűlésekről készült beszámolók, a határozatok s az ipartársulat névsora is. Ebből például az derül ki, hogy Mihályiban 1883-ban az ipartársulatnak 32 mesterember tagja volt, iparágak szerint a következő megoszlással: kádár 8, szabó 8, cipész 8, kovács 2, asztalos 1, gombkötő 1, bábsütő 1, kőműves 1, fazekas 1, nyeregkészítő 1. Összehasonlítással: 1924-ben a falu mesterembereinek száma 24<sup>1</sup> (az Iparoskör pénztárkönyvének tagdíjbefizetési listái alapján), 1939-ben 30, 1942-ben 27 volt. Az Ipartársulat jegyzőkönyvének a vezetése 1914 júniusában szakadt meg (az iparosok is a harctérre mentek). 1925. június 14-i keltezésű az a bejegyzés, amelyben Kiss József akkori iparoskört elnök az iparoskör ingó vagyonáról készített leltárát írja le, benne a számunkra legfontosabbakat: „1 drb, a régi ipartársulattól átt maradt elnöki láda, 1 drb, az 1827 évi csász. és kir Iparos céh alapszabály Könyv pecséttel együtt, 1 drb Iparoskör névre szóló bélyegző, 1 drb, a régi céh rendszerből átmaradt pénztár és jegyzőkönyv”. A céhláda kivételével mindegyik felsorolt „tétel” ma is megvan, jelenleg apám, Kiss József mihályi cipésmester birtokában, illetőleg megőrzésében, aki az Ipartestületnek és Iparoskörnek volt tisztségviselő tagja.

Az első világháború után megindult országszerte az iparosok újjászerveződése. Mihályiban 1926-ban alakították meg a „Mihályi és vidéke Ipartestület”-et.<sup>2</sup> Az ipartestület működési területe Mihályi, Kisfalud és Himod volt. Még az ipartársulat regnálása idején, 1914-ben spontán kezdeményezésből és önerőből megszervezték, életre hívták a mihályi és kisfaludi iparosok önképzőkörüket, vagy ahogy ők nevezték, az *Iparoskör*-t. Az Iparoskör pénztárkönyve (12×18 cm-es, kemény fedelű, vonalzott könyvecske, fölírata: Mihályi Iparosok pénztárkönyve) is fennmaradt. Az első bejegyzés 1914. június 14-éről, az utolsó 1947-ből való. A pénztárkönyvbe a bevételeket, kiadásokat írták, 1922-től pedig úgyszólván csak a tagsági díjakat és ami fontos, a tagok névsorát. Az iparoskör mint afféle önképzőkör nem volt hivatalos fórum — hivatalos jogköre nem volt —, hanem a helybeli iparosok társasági életét, művelődési lehetőségeit, közszereplését biztosítani és szervezni hivatott kollektív fogantatású, célú és hasznú kör. Céljáról az alapszabály-gyűjtemény, „A mihályi-i és kisfaludi iparosok önképzőkörének alapszabályai”, amelyet 1914. március elseji dátummal, tintával írtak, a következőképpen vall: „A kör célja. Az általános művelődés és szakértelem fejlesztése, az erkölcs nemesítése, a munkásság-, és szorgalomra való ösztönzés, végül a kör tagjainak és hozzá tartozó családtagjainak elhalálása esetén testületileg való megjelenés”. A kör tagjai szindarabokat adtak elő (például „A tót lány” címűt), s ezek az előadások mindig jelentős kulturális eseménynek számítottak a faluban. Meghívókat is nyomtattak, amelyeken ez állt: „Meghívó a Mihályi Ipartársulat szinelődásaira”. Könyvtáruk és külön könyvtár-helyiségük is volt. A kör tagjai a kulturáltabb szórakozást is népszerűsítették. Az iparoskör túlélte a hivatalos Ipartestületet is. 1948-ban, a KIOSZ megalakulásával szűnt meg.

1 A magyar ipar almanachja, Bp., 1929, 218–9.

2 I. h. A Mihályiról szóló fejezet Bálint Gyula akkori ipartestületi jegyző tollából származik.

Vajda Péter soproni diáksága

Vajda Péter Válogatott műveinek (Veszprém, 1972.) ismertetésében (SSz. 1973, 151.) olvassuk: „A mélyről jött ember mohó tudnivágyásával került (ti. Vajda Péter) a soproni líceumba, ahol ... Magda Pál lett tanára.” Az ismertetett mű bevezetésének szerzője, Fenyő István, pontosan fogalmazott: „Ebben az iskolában tanított ... az a publicista-tudós, aki a magyar jobbágyságot a reformkor kezdetén szót emelt: Magda Pál. Nagyszabású, a hazai jobbágysors tarhatatlanságát feltáró statisztikai műve éppen abba az évben, 1819-ben jelent meg, amikor Vajda Péter Sopronba került. Hogy kialakult-e közöttük közelebbi kapcsolat, adat híján nem tudhatjuk” (i. m. 4). Másik két mondata („Vajda Péternek szerencséje volt tanáraival. Győri professzorai sem voltak Magda Pálnál alábbvalók”; i. m. 5) külön-külön helyes, bár az első végére kíváncznék a megszorítás: ha nem is mindegyikkel; de a kettő logikai kapcsolása félrevezető. Milyen volt hát Vajda Péter szerencséje a soproni tanárokkal?

Az év végi vizsgák alkalmára kinyomtatott tanulói névjegyzékekből kitűnik, hogy Vajda Péter 1819/20-ban (12 éves korában) a legelső, donatista osztályba került novitiusnak, a következő évben, mint kitűnő tanuló egy év átugrásával, a grammatikai osztályba lépett novitiusnak, majd veteranusnak. A második évben Ódor István a tanára (osztálytanítás folyt!), az első és a harmadik évben Kőrösi Csoma Sándor göttingai barátja, a keleti nyelvészkedést romantikus hévvel, dilettáns módon űző Szabó József (ld. Szinnyi, 13: 222—223; Németh Sámuel: Borgátai Szabó József. SSz. 1941, 95—108). „Adat híján nem tudhatjuk” itt sem, legfeljebb feltételezhetjük, hogy a szépíró Vajda Kelet iránti rajongása Szabó József tanításában kaphatott „gyújtást”. A következő években a syntaxisták osztályában a szigoráról híres, de igazságos és nagy tudású Hettyés László, a retorikai osztályban ugyancsak Hettyési László, Ódor István és Seybold Pál tanították Vajdát. Az utóbbival nem volt szerencséje, a vele kapcsolatos „összetűzés” fejezte be Vajda soproni diákpályáját, amint ezt már Vajda biográfusa, Széchy Károly is megírta (V.P. élete és művei. Bp. 1892, 11).

Magda Pál 1821-ig, tehát Vajda diákkorának első két évében, a két legfelső osztályban, a retorikaiban és a bölcsészet-teológiaiban tanított. Mire Vajda Péter a retorikai osztályig feljutott (mindig kitűnő tanulóként), Magda Pál háromévi karlócai (Karlowitz, ma Sremski Karlovci Jugoszláviában) működés után már Sárospatakon tanárkodott és elégedetlenkedett a világgal.

Vajda Péter a Dalhon-ban (4. f. Budapest, 1844.) bőven ír soproni éveiről, iskolai és természeti élményeiről, de egyetlen tanárát sem említi. Ebből a hallgatásból nem vonható le semmiféle következtetés. Magda Pál nem a tanteremben tanította, hanem, mint Fenyő István rámutat, írásaival tette „tanítványává” Vajda Pétert.

**Soproni görög diákok a görögök forradalmi társaságában (1796)**

Ismeretes, hogy a XVIII. században Sopron vármegyében<sup>1</sup> és Sopron városában<sup>2</sup> is tevékenykedtek görög kereskedők. Van tudomásunk arról, hogy a görögkeleti vallású ifjak közül egyesek Sopronban jártak iskolába.<sup>3</sup> Ez utóbbiak között legnagyobb hírnévre Euphronius Raphael Popovics<sup>4</sup>, a görög származású Dionisziosz Popovics-Papajannuszisz budai szerb püspök fia tett szert. Ő két évig látogatta a soproni rétori iskolát. Utána 1796-tól Késmárkon, majd 1798-tól Sárospatakon folytatta tanulmányait. 1802-ben már a pesti görög iskola katedráját foglalta el. Ettől kezdve élete végéig különböző iskolákban tanítóskodott. Közben könyveket írt és Bécsben görög újságot szerkesztett. Tevékenysége révén a diaszpora görögöség egyik szellemi vezére lett.

A közelmúltban Szalonikiben a Makedón Tudományos Társaság kiadásában megjelent egy kötet<sup>5</sup> Makedónia vezéregyéniségeiről a török uralom idején. Ennek egyik cikke Popovics Ráfáelről szól. A szerző, J. A. Papadrianosz<sup>6</sup> részletesen ismerteti munkájában a nagy görög pedagógus és irodalmár pályafutását. Közben új adatokat is közöl, így pl. részleteket idéz Popovics Ráfáel eddig ismeretlen kéziratos emlékkönyvéből, amelyet a kozáni könyvtárban őriznek.<sup>7</sup> Ebbe az emlékkönyvbe Popovics Ráfáel görög és magyar barátai 1796 és 1819 között, főleg görög és német nyelven, emléksorokat írtak, amelyek rendszerint a hazaszeretetről, barátságáról és a tudás értékéről szólnak. Popovics soproni barátja, Dimitriosz Kacanosz 1796. júl. 10-én görög nyelven hat jótanácsot írt az emlékkönyvbe. Ezek közül a harmadik: „Mysterion krypte!” („A titkot őrizd meg!”), a francia forradalom hatása alatt elterjedt titkos társaságok egyik jelszava volt. Minthogy Kacanosz ezt a tanácsot 1796-ban, egy évvel Martinovics Ignác kivégzése után írta, nyilvánvaló, hogy ez a felszólítás nem a magyar jakobinusokhoz, hanem az akkor kibontakozó Rigasz-féle Baráti Társasághoz való tartozásukra utal. Ismeretes, hogy ennek a Görögország török iga alól való felszabadítását célzó forradalmi társaságnak a magyarországi görögök közt is voltak tagjai, sőt mártírjai is.<sup>8</sup> Minthogy a görögöknek ez a szervezkedése titkos volt, azért csak egy-egy véletlen adatból következtethetünk a tagok személyére. Így a Popovics Ráfáel emlékkönyvében megtalált fenti bejegyzés arra mutat, hogy a soproni görög diákok is tagjai voltak az 1798-ban mártírhalált halt Rigasz Velesztinlisz forradalmi társaságának.

1 Füves Ödön: Görög kereskedők Sopron megye területén 1770-ben SSz. 1964, 360–361.

2 Csatkai Endre: Rácok és görögök a régi Sopronban, Új Sopronvármegye, 1941. ápr. 26; Füves Ödön: Adatok a soproni görögök történetéhez. SSz. 1962, 68–69; uő.: Görög imaház alapítása Sopronban. SSz. 1966, 265.

3 László Ernő: Görögkeleti vallású diákok Sopronban. SSz. 1964, 362.

4 Popovics Ráfáelre (1772–1853) vö. Horváth Endre: Görög könyvtárak és levéltárak magyarországi vonatkozásai. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1939, 393.

5 Pnevmatiki andresz tisz Makedoniasz kata tin Turkokratian, Thessaloniki, 1972.

6 J. A. Papadrianosz: Enasz megalosz Makedonasz apodimosz Eufroniosz Rafail Papajannuszisz–Popovits. Vö. a fenti mű 109–133.

7 Végrendelete szerint Popovics Ráfáel a könyvtárát szülővárosára, Kozánira hagyta.

8 Füves Ödön: A Rigasz-féle Baráti Társaság és a pesti görögök. Századok, 1970, 75–77.

*Mollay Károly:*

### **A helytörténeti és honismereti folyóiratok szerkesztőinek szombathelyi konferenciája**

A MSZMP Vas megyei Bizottsága és Vas megye Tanácsa kezdeményezésére 1973. aug. 8—9-én Szombathelyen gyűltek össze a vidéki helytörténeti és honismereti folyóiratok (Baranyai Művelődés, Békési Élet, Borsodi Szemle, Hevesi Szemle, Nőgrádi Szemle, Palócföld, Soproni Szemle, Szabolcs-Szatmári Szemle, Vasi Szemle) szerkesztői, hogy megismerjék egymás munkáját, nehézségeit, megvitassák és kicseréljék tapasztalataikat. A konferencia résztvevőit a Vas megyei Pártbizottság részéről Rácz János első titkár, Vas megye részéről pedig dr. Gonda György tanácselnök köszöntötte, kiemelve, hogy a konferencia az 1958-ban újonnan megindult Vasi Szemle 15 éves jubileumán ül össze. A konferencia vitaindító referátumát dr. Horváth Ferenc, a Vasi Szemle főszerkesztője tartotta. Beszámolt a Vasi Szemle utóbbi 15 évének történetéről, a szerkesztés és a terjesztés gondjairól, eredményeiről is. A folyóirat körül szellemi műhely alakult ki, amely a megye történetének és a jelen kérdéseinek feltárását tűzte ki céljául, nem öncélúan, hanem a megye szellemi életének fejlesztésére, a szülőföld értékeinek megbecsülésére és megbecsültetésére, a szülőföldhöz való ragaszkodás és a helytörténetirői utánpótlás nevelésére. A referátumhoz minden folyóiratszerkesztő hozzászólt, kiemelve saját területének egyező és eltérő kérdéseit. A hozzászólásokból pozitívként az derült ki, hogy a tanácsok mindenütt megfelelően támogatják, elősegítik a folyóiratok munkáját, megjelenését, negatívként a Posta Központi Hírlapiroda nehézkes, akadozó terjesztési munkáját. A Kiadói Főigazgatóság részéről Simon László válaszolt a szerkesztők által felvetett kérdésekre, elismerve, hogy a vidéki folyóiratok körül komoly szellemi bázis alakult ki, ezért országos gazdát kell találni a folyóiratoknak.

A konferencia résztvevői augusztus 8-án este a „Savaria '73” rendezvényei keretében meghallgathatták Verdi Requiemjének előadását, augusztus 9-én pedig kirándultak Jákra, Bükre és Kőszegre. Búcsúzáskor abban mindnyájan megegyeztünk, hogy Vas megye kitűnő kezdeményezését a rendezők nagyon jól váltották valóra, hogy a tapasztalatcsere és a személyes kapcsolat ápolása céljából évenként más-más helyen kellene e találkozót megrendezni. E találkozók közül a vidéki helytörténeti és honismereti folyóiratoknak komoly fóruma alakulhatna ki.

*Domonkos Ottó:*

### **A Liszt Ferenc Múzeum 1972. évi munkája**

1. A soproni múzeum szakmai munkája szorosan az előirányzott tervek szerint folyik. A múzeumi terület középtávú tudományos tervét, az 1972—75 közötti időre, a Magyar Tudományos Akadémia e.nökének és főtítkárának, valamint a művelődésügyi miniszternek együttes utasítására készítette el. Ebben a soproni múzeumnak is vannak kiemelt feladatai, melyek a kívánt ütemben valósulnak meg. A tervek össze-

állításánál messzemenően szem előtt tartottuk Sopron város érdekeit, a városi rangra emelkedés 700. éves jubileumának közeledtét. Olyan terveket helyeztünk előtérbe, amelyek 1977-ig elősegítik a város környékének történetét bemutató új, állandó kiállítások megrendezését, a kiállítandó új anyag tudományos feldolgozását.

A tervek megvalósítását, a múzeum dolgozóinak szakmai munkája mellett, határozott intézkedésekkel segíti a Városi Tanács és a Megyei Tanács is. 1971-ben foglalkozott a Megyei Tanács VB. a Győr-Sopron megyei múzeumi szervezet munkájával és határozatában többek között fontosnak tartja, hogy Sopronban a belvárosban egy új helytörténeti kiállítás épüljön ki. Ez megerősíti a múzeum több éves szándékát, hogy a várostörténeti anyag a belvárosba települjön át, ahol a legnagyobb idegenforgalom bonyolódik le. E tervek szerint a Fabricius-ház utcai részében, a műemléki feltárás során előkerült 17. századi famennyezetes és a 18. századi falfestményekkel díszes első, ill. második emeleti helységeken korhű lakásrekonstrukció készül a múzeum iparművészeti és képzőművészeti anyagából. Sopron Város Tanácsa vezetőinek megértése és áldozatkész intézkedései biztosítják a megvalósulás objektív feltételeit. Az épület restaurálásával és felújításával párhuzamosan készülnek a szakmai tervek, folyik a részletek kimunkálása.

A városközpontban kialakuló múzeumi együttes egyik jelentős egysége a várostorony és a mellette feltárt római kori városkapu romjainak védőépülete. Az itt rendezendő római kiállítás előkészületei jelentősen előrehaladtak, míg a torony szobáiban egy, a torony történetét és a soproni látképeket bemutató dokumentációs fotókiállítás anyaga már elkészült. Az előzetes megbeszélések és igény-egyeztetések alapján készül a romokat védő épület teraszán a „múzeum presszó”. A cél, kellemes környezetben hűsítő és üdítő italok, fagyalt, kávé, cukrász-termékek biztosítása a várhatóan nagy forgalom számára. Itt kellemes pihenőt tarthatnak csoportok is.

A következő lépésre a Storno-ház restaurálásakor kerül sor, amelynek első emeletén kap helyet a várostörténeti kiállítás. Ezzel egy egységes és a város történeti múltjához, fennmaradt muzeális és műemléki értékeihez méltó múzeumi együttes alakul ki a város központjában.

Az egyes tudománysszakok munkája a következő eredményeket érte el az 1972-es esztendőben:

**2. Régészet.** Az Előkapu védőműveinek feltárása, ill. a feltárás befejezése nagyban segítette az OMF rekonstrukciós munkáját, alapot adott a kiviteli tervekhez, munkákhoz. Eredményeiben a várakozásnak felel meg.

A szervezett városkutatás nemcsak a belvárosra terjedt ki, hanem a Várkerület egyik exponált épületében, a *Rejzál-ház*-ban, a Pozsonyi út 3., a Halász utca 2. számú házakban is folyt. Említésre méltó leletek kerültek elő az építőáldozati szokásokra vonatkozóan, ill. nagyszámú használati edénnyel gyarapodott a múzeum középkori anyaga. Ugyancsak áldozati edény, kályhacsempe, 17. századi edénytöredékek kerültek elő a Templom u. 2. szám alatti Bányászati Múzeum műemléki feltárása alkalmával. Szinte múzeumon belüli ásatásnak tekinthető a Fabricius-ház pincéjében végzett feltárás, amely a 18. századtól visszafelé egészen a római korig hozott felszínre



jelentős emlékeket, falmardványokat. Ezek bemutatása azonban az épület statikai állapota miatt nem lehetséges.

3. A *vaskohászattal* kapcsolatos kutatás folytatódott *Nemeskéren*, ahol 9—10. századi kohómaradványok, salakok kerültek felszínre. Ugyanebbe a témakörbe tartozik a *Sopronbánfalván* váratlanul előkerült 11—12. századi vaskohó is, amelyet „in situ” kiemeltünk egy későbbi kiállítás és tanulmányozás számára. Ugyanitt egy kvád lakóház feltárása is megtörtént, feldolgozása folyamatban van.

*Szakonyban* a 11. századi köznépi temető feltárása igényelt huzamosabb munkát, melynek során 51 sír került feltárássra ékszer, érem, nyílhegy, kés, ásópapucs és mellkereszt leletekkel.

Kisebb leltmentésre és terepbejárásra került sor *Fertőbozon*, ahol 17—18. századi bolygatott temetkezés nyomait figyelhette meg a régész. *Iván* és *Simaság* között a homokbányában őskori urnasír került elő. *Röjtökmuzsaj Zsebe-domb* területén római villa nyomai voltak megfigyelhetők. *Osliban*, az Árpád utcában, egy építkezés során kelta karperec került elő. *Kapuvár-Öntésmajor* területén ismeretlen korú gátak és töltésutak bejárására került sor. A fenti ásatásokra, leltmentésekre és terepbejárásokra 118 napot fordított Gömöri János régész.

4. *Néprajz*. A kiemelt néprajzi témák között szereplő *soproni pékház* (Bécsi u. 5.) a Városi Tanács által történt kisajátítás, ill. vétel után a múzeum kezelésébe került. Ezt megelőzően és az eljárás ideje alatt folyamatosan megszereztük a pék- és cukrászműhely, a borospince teljes felszerelését. Az épület állagmegóvási és felújítási munkálatait az OMF vállalta magára, amit az év végén meg is kezdett. A népi ipari műemlékek helyszínen való megtartása és bemutatása országosan is egyre inkább gyakorlattá válik, ami Sopron külvárosában is indokolt.

Ugyancsak kiemelt téma a *fertőszéplaki főtca* több házának helyszínen megtartott népi műemlékként, szabadtéri néprajzi múzeumként való bemutatása. Itt több ház együttes megtartásával a Fertő vidék jellegzetes fűrészfogas településének festői szép utcaképe menthető meg. Másrészt a múlt század első felében, közepén kialakult lakáskultúra változásának vizsgálatára nyílik lehetőség. A három-négy periódusban történt változás napjainkig vezet el. Ennek a folyamatnak a helyszínen gyűjtött tárgyakkal való bemutatása nemcsak szakmailag izgalmas, rendkívül sok munkát igénylő és fáradságos feladat, hanem a közönység számára is élményt nyújtó látványt ígér. A Fertő-parti községekben tíz napos együttes gyűjtést végzett a témával kapcsolatban három muzeológus és két szakköri tag. Gazdag és szép tárgyi anyagot gyűjtöttek a bútortartás, népművészet, háztartás tárgyaiból, valamint a gazdálkodás és folklór különböző témáira vonatkozó adatokat rögzítették írásban, képben és hangszalagon (Süttör, Sarród, Fertőd, Széplak).

Említésre méltó még a szomszédos *horvát és német községek* népművészeti, népviseleti és bútortartásából megszerzett néhány jelentősebb tárgy. A kisipari anyag értékes gyarapodásának tekintjük a volt Renner-féle *rézműves műhely* szerszámai-nak megszerzését. Az évi gyarapodás több mint 400 darab.

5. *Helytörténet.* „Az 1919 utáni soproni munkásmozgalom és az emigráció” című témára vonatkozóan Sós István emigránstól értékes anyag került a múzeum gyűjteményébe: rajzok a kőhidai fegyház politikai foglyairól, emlékezések. A város iparának történetére vonatkozóan a SOTEX-gyárból kerültek tárgyak a múzeumba. Pedagógia-történeti tárgyak és könyvek gyarapították az iskolatörténeti gyűjteményünket (kb. 200 db.). Diebold Károly kiváló soproni fotóművész színes képeiből kb. száz darab nagyítást kapott archívumunk. A begyűlt anyag mintegy 600 db. tárgy és 400 db. egyéb dokumentum.

6. *Művészettörténet.* Jelentősebb gyarapodás anyagiak hiányában nem volt. A grafikai gyűjteménybe került 18 rajz, metszet. A soproni járás *útszéli és köztéri szobrainak* kataszterbe foglalása és fényképezése történt meg, ami kb. 80 szobor leírását jelenti.

7. *Allagmegóvás, restaurálás.* Múzeumunk egy főfoglalkozású és képzett restaurátora képtelen ellátni a szükséges munkákat a bezúduló régészeti, néprajzi és helytörténeti anyagon. Az OMF költségén végzett ásatásokból több száz cementes zsáknyi anyag mosását és ragasztását ugyan kiegészítő állományú személy végzi, de a kiegészítésekre és egyéb munkákra csak igen kis mértékben kerülhet sor. Feltétlenül szükség van újabb munkaerő beállítására. A régi anyag állagmegóvási munkáira rendszeresen sor kerül mind a textiliákat, mind a faanyagot illetően.

8. A *nyilvántartás* az előírásoknak megfelelően történik, de egyre sürgetőbben jelentkezik pl. a fotó-gyűjtemény korszerűbb, lyukkártya rendszerű kezelése. Ez azonban csak kellő anyagiak biztosításával volna megvalósítható. Szükséges volna raktárkezelő és gépíró alkalmazására is, ami a tudományos dolgozók munkaidejének jelentős részét szabadítaná fel a kutatómunka számára.

#### 9. *Tudományos feldolgozás, publikáció, előadás.*

##### *Régészet:*

Gömöri János: A sárospataki római katolikus templom kőfaragó és kőelhelyező jelei. Magyar Műemlékvédelem 1969—1970. Bp., 1972;

Gömöri János: A középkori kovácsmesterség kutatása. A kézművesipartörténeti szimposium vitaanyaga. Veszprém, 1972.

##### *Néprajz:*

Domonkos Ottó: Asztalos mintakönyv 1848-ból. Arrabona, 1972;

Domonkos Ottó: A pápai Kékfestő Múzeum. Műszaki Múzeumok Veszprém megyében. Veszprém, 1972.

Domonkos Ottó: A mesterlegények vándorlásának szerepe a kultúra közvetítésében. Szimposium vitaanyaga. Veszprém 1972.

Domonkos Ottó: A Fertő táj bibliográfiája, néprajzi rész.

Laczkovics Emőke: A rábapatonaiak besenyő eredethagyománya, Arrabona, 1972.

#### *Helytörténet:*

Környei Attila: Tóby József és a dunántúli ellenforradalom. Arrabona, 1972.

Környei Attila: Diebold Károly a Fotó című folyóiratban.

A Fertő táj bibliográfiája 3. fejezet, Környei Attila.

#### *Művészettörténet:*

Dávid Ferencné: A soproni múzeum grafikai gyűjteménye. Arrabona 1972.

Dávid Ferencné: A fertőrákosi volt püspöki kastély építéstörténete. Rotaprint sokszorosításban.

Elkészült, de nyomtatásban még nem jelent meg tíz kisebb-nagyobb tanulmány az Arrabona, a Soproni Szemle számára. A múzeum munkatársai több mint 30 előadást tartottak a különböző helytörténeti, néprajzi szakkörökben, a TIT-ben, a Múzeumi Hónap, üdülők hallgatósága előtt. A múzeum régésze a Régészeti Társaságban tartott előadást. Az igazgató a kézművesipari szimposium technikátörténeti előadójaként és vitavezetőjeként vett részt a veszprémi tanácskozáson. Ugyanő meghívásra részvevője és előadója volt a csehszlovákiai Uherske Hradiste-ben tartott nemzetközi tanácskozásnak, amely a képfestő ipar múltjával és jövőjével foglalkozott.

Múzeumunk külföldi kapcsolatai elsősorban személyi jellegűek. Kismarton, Pozsony múzeumaival hivatalos kapcsolatra is szükség volna a közös történelmi múlt és területi kapcsolatok miatt. A Soproni Szemle példányaival bonyolítunk le kiadványcserét osztrák, jugoszláv és csehszlovák múzeumokkal.

**10. Kiállítások.** 1972-ben 7 kiállítást rendeztünk, valamint segítséget nyújtottunk a nemzetiségi kiállítás megrendezéséhez. A látogatók száma az előző évihez képest örvendetesen emelkedett: összesen 74 000 személy látogatta kiállításainkat.

Összességében és részleteiben is teljesítette a múzeum a vállalt feladatait, sőt munkatársai a megyén kívül is tevékenykedtek.

## SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

*Környei Attila:*

### **Antifasiszta mozgalom Sopronban a második világháború alatt**

*(A múzeum kiállítása a Liszt Ferenc Művelődési Központban)*

1972. október 22-én nyitotta meg Seregély Zsigmond városi népfőnök-titkár a múzeum helytörténeti különkiállítását a Liszt Ferenc Művelődési Központban. A kiállítás helye és időpontja is kapcsolódik tartalmához, ugyanis harminc éve, 1942. október 24-én avatta fel a város társadalma a Kaszinó- épületet mint a „Magyar Művelődés Házát.” A harminc évvel ezelőtt lezajlott aktus a város polgársága fasisztaellenes összefogásának eredménye volt, a soproni magyarság a Volksbund elöl vásárolta meg az épületet és ezzel biztosította a német fasiszta terjeszkedéssel szembeszegülő magyar művelődési mozgalom otthonát.

A kiállítás az antifasiszta mozgalomnak nem katonai történetét adja — hiszen a soproni helytörténetnek jelenleg nincsen a birtokában e témából egy egész kiállításra való anyag —, elsősorban azt vizsgálja, hogy városunk társadalma, annak a városnak a társadalma, mely ez időből mint a fasiszmus utolsó magyarországi fővárosa ismert, hogyan állta meg a helyét nemzeti történelmünk eme kritikus és tragikus időszakában, hogyan tudott szembeszegülni a fasiszmus szörnyűségeivel és szennyével, és így mennyiben tudta megőrizni a demokratikus újjászületésre való képességét, átmenteni értékeit a következő korszakra.

Magyarországon a Tanácsköztársaság bukása után, 1919 őszén fasiszta jellegű diktatúra jött létre és ez a diktatúra legkorábban az ország akkor meg nem szállt részén, Nyugat-Magyarországon, Sopron megyében tudta megvetni a lábát. Ilymódon, felfogásunk szerint, az akkori fehérterrorral szembeszegülő Sopron megyei munkásmozgalom és a polgárság, különösen néhány közigazgatási vezető ellenállása már fasisztaellenes mozgalomként értékelendő. Ez a történelmi tény az egyik magyarázata egyébként annak is, hogy az európai antifasiszta felkelések idején (a világháború alatt) már sem a magyar, sem a soproni munkásosztály nem tudott komolyabb, katonailag is számbajöhető ellenállást kifejteni, hiszen a hosszú harc alatt elveszítette legjobbait, megsemmisültek szervezetei. Ennek a történelmi felfogásnak megfelelően a kiállítás foglalkozik az egész Horthy-korszak ellenállási mozgalomával, különösen a nyílt fehérterrorral szembeni helytállással, a bécsi emigráció és a soproni mozgalom kapcsolataival, valamint a soproni MSzDP szervezésében működött marxista ideológiai kör munkájával (Molnár József), amelynek eredményeként a soproni munkásság és fiatal értelmiség bizonyos vérteteket kapott a fasiszta demagógiával szemben.

A német fasiszmus térhódításának veszélye közvetlenül vált városunkban az Anschluss után. A fasiszta német birodalom közvetlenül a város határáig terjeszkedett és a nagy pénzekkel működő fasiszta nagynémet propaganda azonnal megkezdte munkáját a környék német lakossága körében. A város társadalma, a közigazgatási vezetők, az értelmiség és a soproni demokratikus magyar érzelmű sajtó érzékenyen és határozottan reagált ezekre a provokációkra. Az osztrák munkásmozgalmat és benne a soproni emigrációt ért csapásra a brennbergbányai munkások 1938 májusi három napos tiltakozó éhségsztrájkja válaszolt, amely egyben az egész korszak legnagyobb szabású és legegységesebb megmozdulása volt. (Lásd cikkünket: Arrabona, 1970.)

Sopron társadalma számára a fasiszmus kérdése továbbra is a német fasiszmus fenyegetéseként jelentkezett, s ez a tény meghatározza az ellenállás formáit is, amely elsősorban a némettel szemben magyar nacionalista jellegű vett fel. Ennek a mozgalomnak a vezetője a mozgalom jellegének és a fentebb vázolt osztályerőviszonyoknak megfelelően a város polgársága és az értelmiség lett, 1942 februárjában hozták létre az egész város polgárságát összefogó szervezetüket, a Soproni Magyar Szövetséget, amely még ez év novemberében a munkásosztály bevonásával polgári vezetőség

népfront megvalósítására tett kísérletet. A Soproni Magyar Szövetség váltotta meg a Kaszinót a magyar művelődés számára. A kiállítás bemutatja a Szövetség szervezésében folyt társadalmi életet és kultúrmunkát, s ebből kiviláglik, hogy ez nemcsak magyar nemzeti, hanem — különösen a Radó Ferenc vezette nyilvános énekórák révén — több vonatkozásban demokratikus, népi jellegű is volt, olyan mozgalom, amely ébren tartotta a város társadalmában a nemzeti függetlenség kívánságát és a demokratikus érzést.

Ennél is pozitívabb volt a Soproni Fiatalok mozgalma. A fiatal értelmiségiek, diákok vezette mozgalom nemcsak ellenállást fejtett ki a fasiszmissal szemben, hanem a népi írók mozgalmával együtt haladva pozitív programot is adott a társadalom megújulására: nemzeti függetlenség, új honfoglalás (földosztás), demokratikus közelet volt a jelszavuk (Vö. Csaba József cikkét: SSz. 1967, 64—66).

Bemutatja még a kiállítás a második világháború elidegenítő, öntudatra ébresztő hatását, a fasiszta kegyetlenségek elrémítő hatását és a velük szemben felébredt humanumot, amely azt eredményezte, hogy a közismert körülmények miatt városunkban oly sokáig és sok oldalról hatott fasiszta morál nem tudott mélyebb nyomokat hagyni Sopron társadalmában. Az ellenállás férfiasabb formái közül a munkásság és az egyetemi ifjúság mozgalmait tárgyalja a kiállítás (Ez utóbbira vö. Hiller: SSz. 1970, 224, 317; Tamás: Mindnyájan voltunk az Akadémián. Sopron, 1970).

Végül nagyobb terjedelemben ismerteti a kiállítás a fasiszta terror nemcsak soproni ellenállókat, hanem a nemzeti ellenállás vezetőit és legjobbjait is Sopronban végezte ki. Befejezőként a történelmi igazságnak megfelelően a kiállítás leszögezi: a bemutatott antifasiszta megmozdulások katonai jelentősége elenyésző, a város és hazánk felszabadulása kizárólag a szovjet fegyvereknek köszönhető.

A kiállítás nem befejezett helytörténeti kutatás eredményeit tárta a látogató elé, inkább annak kezdeményezése, gondolatébresztő akart lenni. Fel akarta kelteni az érdeklődést a téma iránt, ami — úgy érezzük — sikerült is: a látogatottság és a kiállításhoz fűzött észrevételek ezt igazolták.

*Marót János:*

### **Interfórum 71—73**

Nehéz lenne kiszámítani, hogy a Fertődön megrendezett „Interfórum 71. Hangverseny impresszáriók előtt” című műsornak mennyi nézője volt belföldön, és szinte megoldhatatlan feladat lenne a határon túli nézők számának megközelítő pontossággal való kiszámítása. Tény az, hogy a Magyar Televízióknak a Nemzetközi Koncertigazgatósággal közösen rendezett sorozata az utóbbi évek legsikeresebbje volt. Ezt e sorok írója is bizonyítani tudja, mert az év folyamán kevés olyan kastélylátogatóval találkozott, aki ne említette volna, hogy az adások valamelyikét látta.

A hangversenysorozat zenei ismertetése és méltatása már megtörtént. Ugyancsak közzölték az újságok a külföld véleményét és állásfoglalását is, melyek felsőfokban írtak mind a rendezésről, mind a szereplők magas művészi szerepléséről.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Le Monde: „Virtuózok találkozója az Esterházy-kastélyban”; The Times: „Az Interfórum 71 elérte zenei célkitűzését. A három magyar »teenager« (Berkes, Szenthelyi és Kocsis) az est fénypontja volt” (Joan Chissel); International Herald Tribune (David Stevens): „Tán csak az égiek tudnák megmondani, mit gondolt volna Haydn az Esterházy-kastélyban lejátszódott eseményekről... Négy napon keresztül a kastély falai zenétől voltak visszahangosak... A magyarok olyan négy zongoraművészt szerepeltettek, akik közül kettő, Ránki Dezső és Kocsis Zoltán már eddig is a ranglista élén álltak”.

A hanversenyeket 1971. június 12—15 között tartották a fertői kastély zenetermében. A fővédnökök: Tompa István, a Magyar Rádió és Televízió igazgatója; Pécsi Ferenc, a Magyar Rádió és Televízió igazgatóhelyettese; Kodály Zoltánné; Kovács Dénes, a budapesti Zeneakadémia igazgatója; Dr. Simó Jenő művelődési miniszter h.; Barna Andrásné, a Művelődésügyi Minisztérium zenei főosztályának vezetője; Varga István, a Nemzetközi Koncertigazgatóság igazgatója. A rendezőség tagjai: Gellért Endre, a Magyar Rádió és Televízió művészeti filmfőosztályának vezetője; Ruitner Sándor, az Interfórum 71 főszerzője; Vecsernyés János, a Magyar Televízió zenei osztályának helyettes vezetője, az Interfórum 71 szervezője. A Nemzetközi Koncertigazgatóság részéről többek között Péter György, Sásdi Lili, Gergely Mária, dr. Kerekes László és Sailer Károly vettek részt a rendezés munkájában.

A meghívott vendégek teljes felsorolása túl sok helyet foglalna el. Hét szocialista és 18 nyugati ország zenei életének jelen volt kiemelkedő személyisége közül csak néhányat említünk meg: dr. Wolfgang Stresemann, a Berliini Filharmonikusok igazgatója; Prof. Elsa Schiller, a Deutsche Grammophon Gesellschaft igazgatója; Carlo Maria Badini, a bolognai Teatro Municipale igazgatója, valamint több TV zenei osztályának vezetői, ill. a rendezői. Több újság is elküldte zenekritikáját (France Culture, Le Monde, International Herald Tribune, L'Humanité, Frankfurter Allgemeine Zeitung, Hamburger Abendblatt, Frankfurter Rundschau, The Times, San Francisco Chronicle, The New York Times).

Pár szót még a művészekről, hiszen róluk majdnem semmit sem tudott meg a közönség, és az előadott művek címét is már régen elfelejtette. Az természetesen lehetetlen, hogy itt most minden művész életét, művészi pályafutását és a különböző versenyeken való részvételüket részletesen ismertessük, így kénytelenek vagyunk művészenként 1—2 sorral megelégedni. Itt a hivatalos kiadvány sorrendjét használtuk:

*Jovan Kolundzija (Jugoszlávia) — hegedű.* Műsor: Tartini: g-moll szonáta (Ördögtrillák); Paganini: Caprice; Wieniawski: D-dúr polonaise Op. 4.

*Falvai Sándor (Magyarország) — zongora.* Született 1949-ben. Műsor: Schumann: g-moll szonáta Op. 22; Chopin: C-dúr mazurka.

*Ilari Lehtinen (Finnország) — fuvola.* Született 1947-ben. Műsor: Telemann: Fantázia; Debussy: Syrinx; Jolivet: Incantation; Honegger: Danse de la chèvre.

*Anatol Dub (Románia) — zongora.* Született 1946-ban. Műsor: Schumann: „Des Abends” a „Fantasiestücke”-ből; Enescu: Bourrée az Op. 10 szvitből; Ravel: Gaspard de la Nuit — Scarbo szvit.

*Viktoria Jangling (Szovjetunió) — cselló.* Műsor: Bach: Szvit No. 6; Allemande, Courante; Schumann: Adagio és allegro.

*Arkadij Sevidov (Szovjetunió) — zongora.* Született 1947-ben. Műsor: Szkrjabin: Négy preludium Op. 11; Csajkovszkij: Őszi dal; Musszorgszkij: Egy kiállítás képei, Kievi nagykapu.

*Heinz Schunk (NDK) — hegedű.* Műsor: Sosztakovics: Négy preludium; Bartók: Román táncok.

*Ránki Dezső (Magyarország) — zongora.* Született: 1951-ben. Műsor: Liszt: Danteszonáta; Chopin: Asz-dúr etűd.

*Vencseszlav Nikolov (Bulgária) — cselló.* Született: 1943-ban. Műsor: Goleminov: Szólószonáta; Schumann: Öt darab; Zinzadse: Csonguri; De Falla: Tűztánc.

*Ilse Graubin (Szovjetunió) — zongora.* Műsor: Bach: Kromatikus fantázia és fuga; Janis Ivanov: Öt preludium; Debussy: Tűzijáték.

**Roman Jablonski (Lengyelország)** — *cselló*. Született 1945-ben. Műsor: Franceur: E-dúr cselló-zongora-szonáta I—II. tétel; Jablonski: Öt improvizáció csellóra és zongorára; Christoskov: Fantázia szóló-csellóra.

**Ralf Gothoni (Finnország)** — *zongora*. Született 1946-ban. Műsor: Englund: Introduzione e toccata; Chopin: Három mazurka.

**Pavel Kováts (Szlovákia)** — *zongora*. Műsor: Bach—Busoni: d-moll chaconne; Sztravinszkij: Petruska — orosz tánc.

**Piotr Paleczny (Lengyelország)** — *zongora*. Született 1946-ban. Műsor: Chopin f-moll fantázia; Chopin: Asz-dúr polonaise.

**Ante Grgin (Jugoszlávia)** — *klarinét*. Született 1945-ben. Műsor: Debussy: I. rap-szódiá; Sutermeister: Capriccio.

**Lantos István (Magyarország)** — *zongora*. Született 1949-ben. Műsor: Liszt: Első elfelejtett keringő; Debussy: Két prelüd, Ondine, Tűzijáték; Stravinszkij: Petruska Petruska szvit I. tétel.

**Boshidar Noev (Bulgaria)** — *zongora*. Született 1942-ben. Műsor: Bach: f-moll Choral; Brahms: Balladák Op. 10. No. 10. 1, 2; Scsedrin: Basso ostinato.

**Peter Rösel (NDK)** — *zongora*. Született 1945-ben. Műsor: Musszorgszkij: Egy ki-állítás képei.

**Catalin Ilea (Románia)** — *cselló*. Született 1940-ben. Műsor: Vivaldi: Cselló-zongoraszonáta; Hindemith: Szólószonáta Op. 25. No. 3; Vieru: Cselló szólószonáta.

**Kocsi Zoltán (Magyarország)** — *zongora*. Született 1952-ben. Műsor: Bartók: Szonáta; Schumann: D-dúr novellette.

A hangversenysorozat befejező száma a magyar művészek gálaestje volt. Műsora: 1. Lassus: Matona mia cara; Monteverdi: Io mi son giovinetta. Előadta a Budapesti Madrigálkórus (vez. Szekeres Ferenc). — 2. Bach: Preludium a 6. szólószvitből. Előadta Perényi Miklós (gordonka). — 3. Haydn F-dúr fúvósötös. Előadta a Magyar fúvósötös. — 4. Mozart: Adagio és Paganini: Caprice. Előadta Perényi Eszter (hegedű) és Szenthelyi Judit (zongora). — 5. Bartók: Kontrasztok I—III. tétel. Előadta Szenthelyi Miklós (hegedű), Berkes Kálmán (klarinét) és Kocsis Zoltán (zongora). — 6. Weiner: I. divertimento. Előadta a Liszt Ferenc kamarazenekar (vez. Sándor Frigyes).

A nagy sikerre való tekintettel a Magyar Rádió és Televízió a Nemzetközi Koncertigazgatósággal karöltve 1973-ban, június 3—12 közötti időben megrendezi az Interfórum 73 című sorozatot. A tervek szerint azonban most még jobban kibővítve, mint 1971-ben, mert a meghívott művészek nemcsak a szocialista országokból, hanem az egész világból érkeznek. A nézőknek alkalmuk lesz majd összehasonlítást tenni az Interfórum 71 és 73 között, illetve a művészek és az általuk előadott művek között.

## MEGEMLEKEZÉSEK

Újváry Lajos:

**Sebestény Ferenc temetésére**  
(Farkasréti temető 1972. okt. 17)

Mit mondhatnék a sírodnál, Feri, amivel szemben a Te pátoszcsendesítő szelíd mosolyodat meg a szemüveged mögül feddő-rosszalló tekintetedet ne látnám fölvilanni? Megkövethetlek-e akár csak pályatársaink nevében is: elismerve és kimondva végre, hogy nemcsak festőnek és tanárnak voltál kiváló, gondolkodónak pedig a leg-egyetemesebb közülünk, hanem ritka vigasztaló példája lelked győzelmének; nem akármilyen embert temetünk Benned. Olyan ember voltál, akinek országos láрма híján, csendben és szerényen kellett Magadhoz illőn az életből eltávoznia.

A Magyar Képzőművészek Szövetsége nevében búcsúzom Tőled, s utoljára még-egyszer hadd hívjam ki szelíd iróniád; szeretném, ha nem találnál egészen méltatlannak, hogy e testület végtisztessége mellé letegyem az én emlékezőm külön koszorúját is.

Méltó rangodat és helyedet megméri majd a jövő, amikor emberi közelséged meg előítéleteink kettős látása nem torzítja már a véleményalkotást.

Most, hogy már soha többé nem jársz-kelsz közöttünk, csak behunyom a szemem, hogy tisztán és élesen idehalljam még lázas fejtegetéseid tökéletes zengésű ékkómondatait, melynek minden szótagját átítatta sugárzó szellemed ragyogása. A dolgok lényegébe metsző szükszavúságodban könyvtárnyi tudás, nagy iskolázottság és fegyvermezett elme feszengett. Páncélos alkatod fürge szellemet takart, s alaposságod burka alatt emésztő nyugtalanság lappangott. Messze látó voltál tudásban és messzire néző; gondolataid sohasem ráncigáltak álmokba, hanem korai bölcsességbe emeltek. Nem volt alkonyod, Feri, csak fényesen magasba törő volt fellobanó elevenséged. Szellemed sokirányúságával, szélességével és kalandozó érdeklődésével: humanista jelenség.

A körülöttünk csapzó élet gomolygása elől az utóbbi években szívesen és gyakorta menekültél Nagybányára, nemzeti festészetünk szülőotthonába. Tápláló kenyered és vigasztaló nagy élményeid voltak azok az utazások. Aluvó emlékeidet, túnt ifjúságod szunnyadó világát vitted Magaddal oda, hova szíved horgonya is kötözött. Tükkör is volt Neked Nagybánya: benne nézhettek ifjú-Magadat, s a Virághegy, Klastromrét vagy a Honvédtemetés ma is változatlan kapubejárata meg a Zazar vizének gyorsbeszédű fodrai ébresztgették homályló emlékeidet. Múltad összetört darbjai lángoltak az elszállt évek kérge alatt.

Nagybánya szelleme dajkálta festői szemléletedet, melyhez kitartóan és hűségesen tapadtál életed végéig. Ezt a szellemet ápoltad és szívtottad is gyakori vitákban, s ezt kerested kései zárándokolásaidban is Nagybányán. Lábad százfelé tévedhetett — hiszen életed Sopron és Budapest, Tihany és Szentendre között végezte ingalengéseit —, de szemed és agyad egyfelé szegeződött s lelkednek egységes volt a frontja: sorozatos vallomások a Réti István által megfogalmazott nagybányai szellem mellett. Ezt szórtad szét izzó forgácsként növendékeidbe. Fényes készültséged generációkba



szivárgott át; föladatodnak érezted, hogy a művészi birtoklás nemes szenvedélyét a fiatalokban — kiknek szívében reméltél továbbélni — fölkeltsed.

Alázat és szívósság jellemezte pályádat. Egy töprengve és vívódva gondolkodó ember közvetlen villanásait sugallják képeid. A valóság látomásai, képzelt és vágyott dolgok, a múlt visszképei és a jövő sejtései kavarohtak Benned. Ízlésed parancsa vezette ecsetedet, és lelked szomorkás gomolygásából átsillant valami okos derű a vásznaidról. Minden színed tompán ragyog. Ez a ragyogás nem válik nyugtalanná, különböző színeid mindegyikében ott lappang egy telt aranybarna, mely a legellentétesebb színeket is összerokonítja. Egyéni bántódásaid felhőzete fölött hangsúlyosan jelentkezik az örök problémák kékje. A nyomasztó párakon át az élet örök virágainak illatát érzem, nagytestű, komoly asszonyalakjaiddban. Bennük az érett nyár vagy inkább a koraősz ünnepei sugároznak. Fegyelmezett és szigorú alkatod minden megnyilatkozásában és mindenkor ott bolyongott melegségével a líra.

Sokat tanultál és nagyon keveset felejtettél el. Tudtad, hogy a művészet nem a méretek országa, hanem a minőségé, s hogy a művészet több az igazságnál, de sohasem túri a szertelen grimaszt.

Szeptember végén, sugaras őszi lombhullásban taglózott le a végzet. Milyen sorszerű; ugyanazon a napon és abban a harangzúgásos délbén, melyben egy évvel ezelőtt együtt érkezünk Nagybányára. Ebéd után Koltóra siettetél, ahol együtt simogathattam Veled a göcsörtös fa alatt a hideg kőasztalt, melyen a világirodalom egyik legszebb versét, a Szeptember végén-t írták.

Veled barangolhattam Petőfi s a bujkáló Kemény Zsigmond régi utjait, kikről annyi elfeledett dokumentumot készültél — nemcsak a barátok: a nemzet emlékeztébe — visszahozni. Ma, temetésed napján — éppen egy hónapja — indultál újabb és utolsó gyűjtő-kalandodra. Mennyi szép tervvel készültél s mily sok föladatot vállaltál. S mint annyi jó törekvés fölött, ott volt a végzet, a halál irgalmatlan közbeszóló kedve. Abbamaradt heroikus vállalkozásaid s életed hullámverései örökre megdermedtek.

Hadd mondjam el még egy személyes gyökerű emlékeket Rólad, mely bizonyíték: nemcsak Európa erdejének voltál bekebelező, szorgalmas botanikusa, hanem a magyarságnak is. Nemcsak megjegyzéseidből tudom, hanem a viselkedésedből láttam, hogyan oldódott rokonná szigorú hűvösséged az alacsony tetejű moldvai és gyimesi csángó-viskókban. Hamar észrevetted, hogy a szűkös fedelek alatt mily magasra nőttek a lelkek, s hogy az elesett és aszott emberek gyűrött és foltos ingei tiszta belsőt takarnak. Megilletődötten hallgattad tiszta forrásaik muzsikáját, személyesen tapasztalhattad, hogy a nehéz hétköznapok reménytelen felszíne alatt a magyar folklór bőségszaruja kínálja-ontja kiapadhatatlan kincseit. A fullasztó és nehéz látomások, lelkedet feldúló élmény, azt hiszem, örök útitársaid maradtak, tán utolsó eszmélésedben is.

Életed lezárult. Sorsod belélobbant a nagy Mindenségbe. Létedet beszívta az enyészet. Megszenvedett testedet őrizze a drága hazai föld, melyet annyira szeretted.

Mindannyian, kik elkísértünk ide, segítsük összevarrni annak a bánatnak fekete köpönyegét, mely a gyászoló család lelkét fedi.

Lelked csendjének nyugalmát ne zavarja hangos korunk lármája.

Isten veled, Feri! Nyugodjál békében!

Mollay Károly:

**Kunszery Gyula**  
(1906 – 1973)

1929 szeptemberében vékony dongájú, de élénk szellemű fiatal tanár került a Széchenyi István reáliskolába: dr. Kunczer Gyula magyar—német szakos tanár, a Hatvanba áthelyezett, utóbb a debreceni egyetem kiváló magyar nyelvészprofesszorává fejlődött Papp István (1901—1972) utódjaként. Kunczer Gyula hamar bekapcsolódott nemcsak az iskola, hanem a város életébe, főleg irodalmi és művészeti életébe, a Frankenburg Irodalmi Kör munkájába. Itt bontakoztak ki irodalmi zsenéi, amelyeknek a megjelenéséről az iskola 1929/30—1933/34. évi értesítői pontosan beszámolnak. Még helyettes tanár, amikor 1932-ben megjelenik „Vegyétek és igyátok” című első önálló verskötete, benne az akkor városszerte idézett sorral: „En e város szomorú poétája vagyok”. Verseken és novellákon kívül irodalmi, esztétikai tanul-



mányok is kerülnek az ezentúl *Kunszeri* (majd *Kunszery*) néven író tanár tolla alól. Az 1933/34. tanévben már rendes tanárrá nevezik ki, a fővárosi lapoknak is dolgozó, egyre szélesebb érdeklődésű író azonban szűknek érezte az akkori Sopron életét és 1934 szeptemberében Budapestre helyeztette át magát. Itt bontakoztak ki az író, a költő, a műfordító és újságíró, az irodalomtörténész és a humanista Kunszery igazi képességei, amelyekről budapesti tanítványai is szépen emlékeztek meg (Magyar Nemzet 1973. máj. 3., 9., 18., 20.). Budapesti találkozásainkból tudom, hogy élénken érdeklődött továbbra is Sopron iránt, folyóiratunknak már megjelent kisebb közleményén (SSz. 1972, 355—356) kívül több cikket is szánt. Utolsó cikkével, amelyet e számunkban közlünk, Kunszery Gyula visszatért abba a városba, amelyből pályája elindult. Soproni indulása mindenestre majd beletartozik a két világháború közti Sopron irodalmi életének még megirandó történetébe.

**Pálffy Miklós**  
(1911 - 1972)

Élete két határköve: a Sopron vármegyei Beleden született 1911. november 26-án, meghalt Budapesten 1972. november 12-én. 1925 szeptember első napjaiban lépett be a rábaközi kis diák a soproni Evangélikus Líceum (ma Berzsényi Gimnázium) kapuján. Szülőfaluja tanítója felismerte tehetségét, így került a kisparaszt szülők ötödik gyermeke Sopronba. Városunk varázsa megragadta a kisdiaákot és később mint meglett férfiút sem engedte el magától. Sopron iránti szeretete nem érzelem vagy afféle romantikus diákkori emlékeket felidéző hangulat volt, hanem tudatos magatartás, sőt aktív politikai harc. Tehetsége, az akkori társadalmi viszonyok, gondolkodása, történelmi szemlélete — és szegénysége — formálták meg nem alkuvá harccossá egyéniségét. A gimnáziumi érettségi után is Sopronban maradt. 1933-ban a pécsi egyetem soproni Evangélikus Hittudományi Karának hallgatója lett. Nehéz anyagi körülmények között élve instrualásból folytatta tanulmányait. Több teológus társával együtt a keserű emlékü „népkonyhán” kapott ebédet. Ezeknek az éveknak az emléke kitörölhetetlen mementó maradt lelkében. Soproni tanulmányai után több évig ösztöndíjként folytatta tanulmányait Halléban és Tübingenben. A hallei magyar Protestáns Egyházismereti Kutatóállomás élére került. Két évig élt itt, miközben kemény és alapos munkával elkészítette a mintegy 150 ezer kötetes hallei Magyar Könyvtár első realkatológusát, feldolgozva a könyvtár értékes magyar és szláv könyvállagát, valamint a könyvtárnak Berlinben letétben lévő fontos kéziratgyűjteményét. Munkája később két kötetben jelent meg, amelyekben nagyon sok soproni vonatkozású kéziratra és könyvre vonatkozó adatot közölt: „Katalog der Handschriftensammlung der Hallenser Ungarischen Bibliothek” (Halle/Saale 1965); „Bibliographische Seltenheiten der Hallenser Ungarischen Bibliothek” (1967).

Külföldi tanulmányútajairól hazatérve vissza-visszajön Sopronba. 1946 szeptemberében tanárrá nevezték ki a soproni ev. teológiai fakultáson újonnan szervezett Társadalomtudományi Intézetbe, amely országos viszonylatban is az első efféle intézmény volt, ahol a leendő lelkészek modern társadalomszemléletét igyekezett kialakítani. Egyháza 1950. október 1-én egyhangúlag akadémiai nyilvános rendes tanárrá választotta az ótestamentumi tanszékre. Ezt a munkáját végezte élete végéig, de immár a közben Sopronból Budapestre költözött Teológiai Akadémián. Jelentős teológiai tudományos munkát végzett annak érdekében is, hogy egyháza megtalálja a szolgálat helyes útját az új állami és társadalmi életben.

Nem egyoldalú, szűkkeblű és szűk tekintetű teológus tudós. Sopronnal összenőtt szíve fájó aggodással és féltéssel látta az 1930-as években egyre jobban erőre kapó pángermán agitációt. Az alacsony, sovány alkatú rábaközi magyar szemében tűz gyulladt ki, ha Sopron ügyéről volt szó. Városunkban nemcsak a Rábaköz, de az egész magyarság egyik végvárát látta. Itt érte a háború vége, az összeomlás, az új kor hajnala. Segít ocsúdni az évszázadok történelmi elnyomása után. Több évszázad mulasztását kell behozni lázas sietéssel. A roppant világégés romjai között buktatók, szakadékok is voltak. Könnyen veszélyes utakra is kerülhetett akkor az ember. Idő kellett, mire a történelem megláttatta a nemzet útját. Az új, jobb társadalmi rend felépítéséért érzett felelősséggel aktív politikai szolgálatot is vállalt. A háború-vég történelmi alkalma, a magyar élet újjáépítésének elkötelezése a Nemzeti Parasztpárthoz vezették. 1945 nyaratól 1949-ig a Nemzeti Parasztpárt városi, majd később Sopron megyei titkára volt. Avagy az ótestamentumi teológia professzorának nem kellett volna akkor ezt a harcot vállalnia? Abban az időben tagja volt Sopron városi és megyei politikai bizottságoknak, a Győr-Sopron megyei Szabadművelődési Tanácsnak. Megszervezte és az 1947—48. tanévben igazgatta a soproni Berzsényi Dániel Népi Kollégiumot.

Amilyen meggyőződéses ellensége volt a német fasizmusnak, olyan odaadással harcolt széles fronton a szociális berendezésű, magyar szellemű, szép Sopronért. Ami jót tett a városért, késztesen minket arra, hogy D. Dr. Pálffy Miklós nevét megőrizzük.

## SOPRONI KÖNYVESPOLC

Pogány Irén:

**Kázmér Miklós – Végh József (szerk.): Névtudományi előadások.  
II. Névtudományi Konferencia Budapest 1969. Akadémiai Kiadó,  
Budapest, 1970, 403 lap (Nyelvtudományi Értekezések 70. sz.)**

A magyar névtudomány a két világháború között megfelelt az európai színvonalnak. Az 1947-es év még ugyancsak kiemelkedő eredményeket hozott. Ezután — azóta túlhaladott tudománypolitikai elvek érvényesítése miatt — névtudományunk fejlődése megakadt, visszaesett. Az újabb kibontakozás lehetőségei csak az 1958. évi első névtudományi konferencián körvonalazódtak (vö. Névtudományi vizsgálatok. Szerk. Mikesy Sándor. Bp., 1960; ebben folyóiratunk érdeklődési köréből Mollay Károly: A német helynévtípusok kronológiája a középkori Nyugat-Magyarországon i. m. 35—56). Azóta a földrajzi nevek gyűjtése országos mozgalommá szélesedett. Ennek eredményeként látott napvilágot „Zala megye földrajzi nevei” (ism. Mollay: SSz. 1966, 280), napjainkra befejeződött a gyűjtés Vas és Győr—Sopron megye területén (vö. Szathmári István: SSz. 1972, 253), Somogy megye anyaga már nyomdában van, Heves megye földrajzi neveinek kiadása is megindult.

Noha 1958 óta számos névtudományi tanulmány jelent meg, és a kutatások eredményeinek áttekintése már-már lehetetlenné vált, csak 1969-ben kerülhetett sor a második névtudományi konferencia megrendezésére. A megjelent kötet az elhangzott 72 előadás teljes szövegét tartalmazza. Ezek az egész hazai névkutatás problematikáját tükrözik, minden erényével és hibájával, hiányosságaival együtt. Benkő Loránd („Névtudományunk helyzete és feladatai”) kiemelte az 1958—1969 közötti időszak eredményeit, a módszerbeli haladást, a kutatás kiterjesztését eddig nem vizsgált területekre, valamint a névtudomány eredményeinek fokozódó társadalmi hasznosítását. Vázolta a jövő feladatait, az élő névanyag összegyűjtésének, egy nagy névtudományi szintézis megalkotásának szükségességét. Kiss Lajos az európai névtudomány fontosabb eredményeit, Papp László a névtudomány és a nyelvtudomány viszonyát, összetartozását, ugyanakkor autonómiáját tárgyalta.

A szekcióülések első nagy témaköre („Magyar helynevek”) az előadások három csoportját fogta egybe. Az első a történeti-etimológiai névvizsgálatoké. Ilyen volt nyelvtudományunk nesztorának, az egykor Sopronban tanárkodott Pais Dezsőnek előadása az 1055. évi Tihanyi Alapítólevelével egyik magyar szórványának értelmezéséről; Kázmér Miklósnak „XIV—XVIII. századi tulajdonnevek nyelvtörténeti értékesítése” vagy Szabó Dénesnek a *Bánom*, ill. a *Bánom*- előtagú földrajzi nevek rendszertani besorolása kapcsán tartott előadása. Utóbbiból kiderült, hogy e nevekben régi birtokjogi terminus rejtőzik. Az előadások második csoportja névelméleti vagy módszer-tani kérdéseket, tipológiai összeállításokat, szinkron metszeteket illusztrált magyar példaanyaggal (pl. Penavin Olga: „Észak-Bácska földrajzi neveiről”). A harmadik csoport általános névtani kérdéseket tárgyalt (pl. Markó Imre Lehel: „Földrajzi köznevek és földrajzi tulajdonnevek” zalai példákkal).

A szekcióülések második témaköre („Magyar személynevek”) szintén három csoportból állt (becenevek, ragadványnevek, névdívat). Az elsőre példa Rácz Endre (a becenevek képzése) és Ördög Ferenc (göcseji és hetési becenevek homonimiája) elő-

adása. A másodikra Fehértói Kataliné, aki kifejtette, hogy a magyar családnevek rendszere részben a XIV. századi jobbágyság megkülönböztető neveire vezethető vissza. A névdivat kérdéséhez kapcsolható írások közül kiemelkedik Csalog Zsolt — Mándoki László „Divatjelenségek a magyar falusi keresztnévadásban” címen megjelent etnolingvisztikai indítékú dolgozata, amelyben a névdivat általános törvényszerűségeit vizsgálják, a divatnevek tér- és időbeli alakulását grafikusán is ábrázolva. Ezt a szép eredményekkel kecsegtető, egzakt módszert remélhetőleg szélesebb körben is fogják nálunk alkalmazni. Kevésbé tartjuk eredményesnek Berényi Zsuzsanna Ágnes dolgozatát. Lehetséges, hogy a halmazelmélet, valószínűségszámítás és információelmélet segítségével többet és lényegesebbet tudhatunk meg a névanyagról, mint az eddig alkalmazott módszerekkel, az előadásban túlságosan tömören, tézisszerűen összefoglalt eredmények azonban erről nemigen győznek meg. Mindössze két közlemény kapcsolható az írói névadás problematikájához.

A „Névtudományunk és a társtudományok” című témakör a történészek és a néprajzosok névtudományi érdekű előadásait tartalmazza. Takács Lajos a *Tuskós*, *Csonkás* és *Vész* földrajzi neveknek az irtásokra visszamenő eredetét tisztázza. Nyugat-magyarországi vonatkozásuk miatt is tanulságosak az Alföldön ma is élő, az ún. „csonkolásos” irtásmódra utaló *Csonkás* nevek, amelyek különösen gyakoriak a XVIII. századi Sopron vármegyei irtásperekben.

Jelentős halaadásnak tekinthető, és a hazai névkutatás egészséges fejlődéséhez nagymértékben hozzájárul az a tény, hogy az országon belül élő nemzetiségek, a magyarsággal szomszédos, sőt az egyéb idegen nyelvű népek névtani kérdéseire vonatkozó hazai kutatási eredményeket is összefoglalták a konferencián, „A névtudomány finnugrisztikai, orientalisztikai, szlavisztikai, romanisztikai és germanisztikai vonatkozásai” címen. E témakörből megjelentek olyan „csemegének” számító, ritkán vagy szinte soha nem érintett kérdéseket feldolgozó tanulmányok, mint Czeglédy Károly: „Az Árpád-kori mohamedánokról és neveikről”, ill. Füves Ödön: „A pesti görögök nevei”-ről szóló cikkei. Négy előadásról számolhatunk be a szlavisztika köréből, ami — tekintve, hogy a magyar névtan számos problémája megoldhatatlan a szlavisztikai kutatások eredményei nélkül — igen örvendetesnek mondható. Hadrovics László („A magyar—délszláv együttélés onomasztikai kérdéseiből”) hat problémacsoportot foglal össze, amelyek részletes kidolgozásával fény derül majd a sokrétű magyar—délszláv interferencia névtani vonatkozásaira. A romanisztika Gáldi László előadásával képviseltette magát: a nyugati romanizmus és a magyarság kapcsolatait tárgyalta, illetve sürgette a keleti romanizmushoz fűződő viszonyunk tisztázását. A magyarországi germanisztikai kutatások névtani problémáival és eredményeivel Mollay Károly és Hutterer Miklós cikke foglalkozik, mégpedig az előbbi a középkori anyaggal 1686-ig, az utóbbi pedig a török hódoltság utáni újabb német telepítések során kialakult nevekkel. Mollay Károly példaként egy soproni német szövegrészlet névtudományi vizsgálatát mutatta be, melynek során a magyar és a német névtani szakirodalomban eddig ismeretlen *Sprinzenmarkt* helynévről (a XVI. század második feléig tűnik fel a soproni iratokban) megállapította, hogy „kétségtelenül Kanizsa (Nagykanizsa) mezőváros középkori német neve, etimológiája alapján a Kanizsai-család, ill az Oslnem címerével van kapcsolatban” (286.). Hangsúlyozta, hogy a középkori magyarországi többnyelvűség tanulságait jobban kellene értékesíteni mind a jövevényszó-, mind a névkutatásban. Felvetette továbbá, hogy az oklevelekben előforduló nevek vizsgálatánál több figyelmet kellene fordítani annak megállapítására, hogy a sriptor egy- vagy kétnyelvű volt-e; ezen az alapon fejtette meg a III. István 1162. évi oklevelében előforduló *Welen* alakot, melyet a Sopron megyei *Beled* falu helyhatározó esetével azonosít. Röviden kitért a hazai német névtudomány feladataira a középkori családnevek és határnevek vizsgálatában. Rövid történeti áttekintést, valamint az újabbkori magyarországi német nevek tipológiai csoportosítását találjuk Hutterer Miklós már említett cikkében, ahol főleg a földrajzi névanyag rendszertani keretét dolgozta ki, nagyszámú dunántúli példát hozva illusztrációként.

Igen lényeges, új eredményeket mutatott be az „Általános névtudományi kérdé-

sek" című témakör. Ezen a helyen ebből megemlíthjük Angyal Endre „Az utcanévadás esztétikája” című előadását, amely több győri utcanévvel is foglalkozik.

Nagyon pozitívan értékelhető, hogy kilenc olyan előadás is elhangzott a kongresszuson, amelyeket „Alkalmazott névtudomány” címen foglalhattak össze. Ez is bizonyítja, hogy a némelyek által „improduktívnak” tekintett nyelvtudomány — nem utolsósorban a névtudományon keresztül — milyen közvetlen kapcsolatban áll a gyakorlattal. Az itt közölt dolgozatok csaknem mindegyike értékes, az államapparátus nevekkel kapcsolatos munkáját megkönnyítő javaslatokat és nélkülözhetetlen szakmai útmutatást is tartalmaz. Sopron vármegyei vonatkozásai miatt kiemelhetnénk Ila Bálint írását („A településnevek változtatásának kérdései”), amelyben az Országos Községi Törzskönyvbizottság munkájának elemzésekor kitér az *Eszterháza* > *Fertőd* változásra, mint a hivatalos névváltoztatás pozitív, és *Harka* > *Magyarfalva* eseteire, mint ennek negatív példájára. (Erről korábban Mollay: *Harka* nevééről. SSz. 1955, 138). Az alkalmazott névkutatás eredményeit mi sem bizonyítja jobban, mint az azóta már megjelent Magyar utónévkönyv, amelynek a konferencia idején még csak előkészületeiről számolhatott be Ladó János.

Az utolsó témakör („A földrajzinév-gyűjtők országos tanácskozása”) vitaanyagot tartalmaz. Végh József vitaindító előadása („A földrajzi nevek gyűjtésének időszerű kérdései”) elsősorban az országos gyűjtőmozgalom aktuális helyzetéből indult ki és az elvégzendő feladatokhoz nyújtott módszertani segítséget. A hozzászólók, többnyire az egyes megyékben folyó gyűjtések vezetői, ezt egészítették ki helyi tapasztalatokkal, továbbá beszámoltak gyűjtőmunkájuk állásáról.

*Kovács József László:*

**Karl Semmelweis: Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582—1823). Eisenstadt, 1972, 98 lap, 68 tábla  
(Burgenländische Forschungen Sonderheft IV)**

Fontos összefoglaló munka jelent meg Karl Semmelweis tollából a Kismartonban ülésezett 12. osztrák könyvtáros tanácskozás tiszteletére, a Burgenland területén 1582-től 1823-ig folyó könyvnyomtatás történetéről.

Az egykori Nyugat-Magyarország területén, így pl. Németújvárott, Monyorókeréken, Németkeresztúron folyt könyvnyomtatás magyar, német, horvát, latin nyelvű kiadványairól a magyar könyvtörténet számára is fontos összefoglalást végez el. Mint a reformáció nyomdáiit kell vizsgálnunk Manlius, Farkas Imre tevékenységét vagy Matthäus Bernard németújvári nyomdáját 1619-ből. E három nyomda munkássága jelenti a reformáció XVI—XVII. századi terjesztését az egykori Sopron és Vas megyék területén. Johann Wechelius tevékenységéről ugyancsak Németújvárról 1626-ból nyomtatott bizonyítékunk nincs, egy Lobkovitz—Poppel Évával, Zrínyi Miklós nevelőanyjával kötött szerződés alapján azonban következtetni lehet rá.

Az ellenreformáció korai (igaz, kisebb mértékű) tevékenységéről kapunk képet a rövid életű (és nyomtatványaival nemrég felfedezett) Vimpác ferences nyomdája alapján. Ehhez csatlakozik az 1620-as évek után megszűnt nyugat-magyarországi nyomdai tevékenység 50 éves szünete után működésbe lépő lorettoi nyomda, az ellenreformátor-konvertita Nádasdy Ferenc alapításaként. Kismarton nyomdái már az Esterházy család megbízásai reményében alakultak, nyomtak itt pl. uradalmi nyomtatványokat vagy szerepkönyveket a hercegi színház számára.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a nyugat-magyarországi nyomdászatnak a reformációs időszaka a legelevenebb. Igazán kiemelkedő tevékenységet folytatott a mai burgenlandi terület első nyomdája, Manlius (németül Mannel, szlovénül Mandelz) János. Karl Semmelweis könyvének ez az egyik legjobb fejezete. Elmondhatjuk, hogy gondosan követi az egész vonatkozó magyar szakirodalmat, kezdve Senno-

vitz Adolf alapvető munkájával (Manlius János, Bp. 1902.), egészen Borsa Gedeon nagyobb számú tanulmányának felhasználásáig, számos helyen emlékezik meg Borsa jelentős útbaigazításáról. A Manlius-fejezet legfontosabb iránytűje kitűnő kézikönyvünk, a Régi Magyarországi Nyomatványok I. kötete, a fejezet ennek jelzeteit végig megadja. A magyar és német szakirodalom eredményeinek összevetése nyomán kialakul Manlius rokonszenves életútja. Megtudjuk, hogy születésére nézve krajznainak vagy tengerpartinak tartják, de württemberginek is emlegetik. Pályája Hans Ungnad nyomdájából indul (ennek XVI.—XVII. századi termékeiről a soproni levéltárban is van egy korabeli jegyzék), majd elhagyja szülőföldjét. Már Laibachban (ma Ljubjana) mutatkozik az üzletember: protestáns könyveket csempészett a városba, jól menő könyvkereskedése volt. 1575-ben nyomdát is alapít, és a főhercegi tilalom ellenére is hozzálát Georg Dalmatin szlovén bibliafordításának kiadásához.

Károly főherceg tilalma, majd kiutasító rendelete nyomán tűnik fel Manlius Nyugat-Magyarországon. Egyetértünk Semmelweissel, aki a gráci superintendens, Homberger Jeremiás javaslatát tartja ebben ösztönzőnek. Ezt látszik igazolni a három Homberger munka, melyek közül a *Flosculvs Eden* címűt a szerző éppen Sopron tanácsának ajánlotta. Kisebb figyelmet szentel Semmelweis a területen élő nagybirtokosok személyének, pedig ezek közül éppen Németújvár birtokosa fontos személy. Batthyány Boldizsár, aki fiatal éveiben Bécsben élt. Párizsban és a Németalföldön peregrinált (ott Mária, özvegy királynőt is meglátogatta), tudománykedvelő, könyvgyűjtő, zenebarát főnemes volt. Levelezett Carolus Clusius kitűnő botanikussal, és Takáts Sándor szerint Beythe István Manliusnál megjelent növénykönyvét is javíttatta. A németújvári nyomdász ura védelme alatt bátorsággal nyomhatott, 1582-ben a bécsi udvar (különösen, amikor a császár is Prágában élt) semmit sem kezdeményezett a hatalmas főúr ellen. De Manlius nemcsak Batthyány, hanem Zrínyi György birtokain is (így pl. Monyorókeréken), majd élete vége felé a Nádasdy-birtokokon is nyomtatott, mégpedig Sopron közvetlen tőszomszédságában, Németkeresztúron! Egyes kutatók feltételezik, hogy nemcsak a „Velagos Var” nyomdahely kitalált Manlius címlapjain, hanem a Warasdin jelzet tulajdonképpen Monyorókerék, a Sárvár helynév Németkeresztúr, Sicz (Németlövő) pedig Németújvárnak felelne meg. Manlius a mai Burgenland területén 58 könyvet nyomott, ebből német munka 4, magyar 3<sup>1</sup> és latin 17. Utalni kell ismét a jó kereskedőre, aki Neu Zeitungokat, naptárakat nyomtat, de utánnomás készül a kolozsvári Salamon és Markalf-népkönyvből (Monyorókerék 1591 RMNy 668), Tinódi Sebestyén Török Bálint fogságáról való históriából (Monyorókerék, 1592, RMNy 696), Eurialus és Lukrécia históriájából (Sicz, 1592, RMNy 704), sőt siczi nyomtatvány volt a II. világháború során elpusztult Ballasi Bálint: *Beteg lelkeknek való füves kertecske példány is* (Sicz, 1593, RMNy 728). Ha ehhez hozzászámítjuk Beythe Fűvészkönyvét, Frankovith Gergely Hasznos és fölötte szükséges könyv c. orvosi munkáját, mely két kiadásban is megjelent Manliusnál, elmondhatjuk, hogy a Manlius-nyomda a XVI.—XVII. század fontos magyar szellemű műhelye volt. Sőt sok szempontból Sopron nyomdája is.

1582-ben, amikor Batthyány Boldizsár letelepítette Manliust, Sopronban az evangélikus vallás gyakorlása már veszélyeztetett volt, majd 1584-től bekövetkezett a tilalom is. Egy jellegében kifejezetten evangélikus jellegű nyomda tehát Sopronban amúgy sem telepedhetett volna le. De a Sopronnak ajánlott naptár (1583-ra), Frankovith könyvének kiadása, Dragonus Gáspár teológiai munkájának közzététele a nyomda és a város állandó kapcsolatát igazolja.

A könyv fontos fejezete a Farkas Imre-nyomda németkeresztúri időszakának összefoglalása. A nyomdász már Manliusnál dolgozott, esetleg az özvegyet is feleségül vette. 1606—1609-ig Németkeresztúron húsz nyomtatványát ismerjük, közöttük a kőszegi Hartlieb soproniakról szóló *Anagrammata-gyűjteményét*, Szekér Mátyás epigrammáit, Lackner Kristóf *Maiestatis Hungariae Aquilaját*, és a *Florilegus Aegyptiacus* c. emblémaszótárt, Huber Márk teológiai tételeit. Helyesen járt el Semmelweis, amikor Szekér Mátyásnak csupán hírből ismert epigrammagyűjteményét felvette, megjelent itt egy Semmelweis által nem ismert emblémakötete is, minderről Kőszegi

Szekér leveleiben ír. A Farkas-nyomda munkamódszerére pedig Hartlieb ugyancsak kéziratban levő panaszlevele alapján kaphatunk képet. (Ismeretlen adatainkat rövidesen közzé tesszük a keresztúri nyomdáról.) Farkas nyomdásztevékenységéről csak a csepregi korszakkal együtt kaphatunk teljes képet. Itt nyomdászunk 1621-től 1643-ig újabb huszonegy munkát ad ki, a magyar evangélikusok egyik utolsó dunántúli nyomdászaként. Farkas tipográfiája Nádasdy Ferenc áttérése után szüntette meg munkásságát, vizsgálata természetesen már nem volt Semmelweis könyvének feladata.

Nádasdy nyomdaalapítása még egyszer előkerül a munkában. A dúsgazdag főúr az osztrák—magyar határ mentén fekvő Pottendorfban tartott fenn nyomdát, itt pompás díszműveket és katolikus hitbuzgalmi műveket nyomtatott, majd mintegy ötven évvel a területen folyó könyvnyomtatás szünetelése után a loretoi szerviták részére pottendorfi nyomdája betűit átengedte. Semmelweis munkája három 1670-es loretoi könyvet ír le.

Ismét mintegy harminc éves szünet következett. A könyv utolsó fejezetei a Hübschlin család 1711—1713-as rövid életű nyomdáját írják le, illetve Streibig József Antal 1720—21-es kismartoni pályakezdését, aki rövid működés után áttelepült Sopronba (Vö. Csatkai: A soproni nyomdászat a 18. század első felében. SSz. 1961, 38—51).

1800-tól működött Kismartonban Stotz János nyomdája, ettől kezdve napjainkig 1875-ig a család, majd más tulajdonosok kezén kimutatható a nyomda folyamatos működése.

A szerző az utolsó korszak termékeitől eltekintve, Streibig kismartoni kiadványaival bezárva, hatvannyolc képtáblán mutatja be a néha nagyon ritka, sokszor egyedi példány nyomtatványokat. A könyv szerkesztése gondos, adatai pontosak. Balassi Bálint természetesen nem „evangelischer Prädikant”, itt bizonyára, nevelőjével, Bornemisza Péterrel cserélte fel a költő személyét a szerző. Munkája hasznos összefoglalás a magyar könyvtörténet számára, és további tájékoztató összefoglalásokra indít.

*Kovács József László:*

**Stoll Béla—Varga Imre—V. Kovács Sándor: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 638 lap (A magyar irodalomtörténet bibliográfiája I. Szerkesztik Vargha Kálmán és V. Windisch Éva)**

A magyar irodalomtörténetírás egyik legnagyobb szabású vállalkozásának megjelenése kezdődött el 1972-ben a magyar irodalomtörténet bibliográfiájának első kötetével. A teljes bibliográfiai sorozat megjelenése mintegy tíz évig tart majd, ami érthető is, hiszen az első kötetet a felvilágosodást és reformkort (1772—1849) tárgyaló követi, majd egy XIX. század második felét felölelő kötet folytatja (1849—1905), ezt követik a XX. századi kötetek, a sorozatot egy korszakhatároktól független, összefoglaló jellegű, irodalomelméleti és irodalomtörténeti monográfiákat, tanulmányokat bibliográfiailag összegző kötet zárja. A nagy feladathoz mért volt a felkészülés ideje is, a kiadványsorozat terve 1957-ben készült el, gyűjtése és szerkesztése pedig mintegy tíz éven át, 1961-től 1971-ig tartott. A nagyarányú bibliográfia megjelenése átfogó jelentőségű a magyar irodalomtudomány művelői számára.

A bibliográfia határai nem zártak. Számontartja a korra vonatkozó lényeges monográfiákat, esszéket, tanulmányokat, sőt a fontosabb irodalmi kritikákat is, ezzel szinte továbbkutatásra ösztönzi a kézikönyv használóit. A későbbi kötetek a szerkesztői elgondolás szerint mellőzik a XVIII. század végétől jelentéktelenebbnek nevezhető írókat, így azonban felmerül a gondolat, hogy egyes tájak, városok szellemi élete ezzel és ezáltal kevésbé lesz áttekinthető. Mindez egy későbbi kiegészítés lehetőségét is felveti, ha előbb nem is, ötven éven belül. Ezzel együtt érthető az is,



hogy nem foglalkozhat a bibliográfia olyan írókkal, akiket a szakirodalom eddig nem kerített tollvégre. Mégis meg kell jegyeznünk, hogy bibliográfiánk mellett szükség lenne egy olyan összefoglaló munkára is, amely feladatokat adna a kutatóknak, azaz Kosáry történettudományi bibliográfiája (SSz. 1971, 189) mintájára összefoglalná áttekinthető módon a fellelhető, feldolgozatlan írói hagyatékokat. Egyetértünk azzal a meg gondolással is, hogy a kézikönyv a társterületeket válogatva tekinti át, és csak a szükséghez képest vonja be az egyháztörténet, színháztörténet, tudományos társaságok története stb. anyagát. Így ennek szellemében helyesnek tartjuk, hogy helyet kapott kötetünkben Thury Etele „A dunántúli református egyházkerület története” (Pápa, 1908), vagy Payr Sándor két munkája, „A soproni evangélikus egyházközség története (Sopron, 1917) és „A dunántúli evangélikus egyházkerület története” (Sopron, 1924), hiszen ezek a munkák fontos irodalomtörténeti anyagot is tartalmaznak.

A magyar irodalomtörténet bibliográfiájának. I. kötete az irodalomtörténeti kézikönyv első két kötetének anyagát összegzi. Természetesen a különböző súlyú adatok összegzése során ennél többet is. Zvonarits Mihály, XVII. századi sárvári prédikátor, postilláiról csak elszórt anyag található. Kötetünknek az 1601—1711-ig összegző fejezete feltűnteti, hogy adalékok találhatóak Payr Egyháztörténeti emlékek I. kötetében (Sopron, 1910), megtudjuk, hogy Payr Sándor Incze Gáborral kiadta a Magyar postillák egyik prédikációját a Lelkipásztorban, a Pathai István-fejezet pedig felhívja a figyelmet egy különben nehezen megtalálható írásra, Pathai István, Zvonarits Mihály és Klazekovith István vitája kapcsán. Mindez természetesen csak a kutatás megkönnyítését jelenti, a kutató szerepe nem csökken. Csak a Postillák első kötetének kézbevétele derít arra fényt, hogy az erős stíluskészégeket felcillanító kötet Nádasdy Pál segítségével jelent meg. „... az mi Eleinc az Nagyságtoc Patrociniumja alat nagy czendességben éltenek itt Sárvárat” — írják a püspök leszármazottai a 1627-es csepregi kiadvány előszavában. „Mert akár hová nézünce, de bizony keveset találunc, az kiec Patrociniumja alat az Istennec igéje ily tisztán és igazán praedicáltatnéc.” — olvashatjuk a Nádasdy Pálhoz szóló ajánlásban. Az itt idézett mondatok azt is megmagyarázzák, hogy Nádasdy Ferenc 1643-as rekatolizációja megszüntette az akkor Sopron vármegyei csepregi irodalmi kör működésének lehetőségét. Csak a Postillák tanulmányozója tudhatja meg, hogy a csaknem kétezer oldalas két kötet a XVII. század elejének irodalombarátai, tehát Thurzó Györgyné, Czobor Erzsébet, Révai Péterné, Forgács Mária és Lobkovitz Poppel Éva segítségével jelenhetett meg. Szakirodalmunk az utóbbi években hívta fel újra a figyelmet Thurzó György humanista udvarának fontosságára, a magyar korona szimbolikus értelmét fejtegető Révai Péterre és nem is kell külön említenünk Zrínyi Miklós nevelőanyjának, Poppel Évának jelentőségét. Kézikönyvünk ilyen szempontból is a kutatás, sőt a tudományos munkásságot kezdők legfontosabb kézikönyve.

Feltétlenül igaz, hogy az anyag bősége komoly feladatot jelentett a szerkesztőknek, helyesen kiinduló pontnak a szerzők által a címben megjelölt központi témát vették. A másik fejezetekhez szervesen kapcsolódó tétel megismétlését, a társítható fejezetek tanulmányozására vonatkozó utalást ugyancsak helyes, indokolt szempontnak tartjuk. Egyetértünk a korszakhatárok mechanikus elvek szerinti (1526, 1600, 1711, 1772) csoportosításával is. Önálló címszót azok az írók kaptak, akiknek tevékenységéről a szakirodalomban legalább három tétel található. Viszont nem volt a szerkesztő-közösség szűkkeblű, a vonatkozásokban sok helyen, összefüggő ismertetésben csak egy írásban szereplő Faut Márk soproni krónikáiról, Lackner Kristóf humanista kortársa helyet kapott a bibliográfiában.

Az egyes bibliográfiai tételeket kézikönyvünk szükséges esetben helyesbítő annotációval is ellátja. Így tudjuk meg pl. a Mikolai Hegedüs János rész „Szövegek” alfejezetéből, hogy a szakirodalom későbbi eredményei szerint nem Csepregi Turkovics Mihály, hanem Mikolai Hegedüs tekintendő régi magyar nyelvésznek.

Az egyes korszakok irodalomtörténetét összefoglaló irodalom vezet be, majd pl. az 1601—1711-es fejezetben áttekinthető felsorolást kapunk az eszmei és művészi áramlatokról. Külön fejezet szól a sztoicizmusról, a manierizmusról, az ellenrefor-

mációról és a barokkról. A munka gondosságára jellemző, hogy még az Új látóhatár című müncheni folyóirat egyik tanulmányára is felfigyel. Ugyanakkor nem találtuk a feldolgozott folyóiratok és kiadványsorozatok felsorolásában a Burgenländische Heimatblätter és a Burgenländische Forschungen áttekintését, pedig mindkét sorozat tartalmaz számunkra is fontos nyugat-magyarországi barokk tanulmányokat. Az alfejezetben említett Angyal, Andreas: Barock in Ungarn. Bp.—Leipzig—Milano megjelenési ideje aligha lehet 1948; 1944 előtt kellett a magyar—német—olasz kiadót felüntető kötetnek megjelennie. A korszak irodalomtörténete fejezet említi Payr tanulmánysorozatát, Szenczi Fekete István, a hitehagyott püspök címen, megjelenési helyként az Evangélikus Egyházi Élet c. folyóirat 1917. évfolyamát adja meg. Itt viszont a vidéki nyomdászat egy jellemző momentumát követhetjük, az ún. állva hagyott szedését. Payr sorozatát a nyomda nem dobta szét, a szedés együtt maradt, és 1918-ban a soproni Piri és Székely nyomdát feltüntetve könyvalakban is megjelent.

A tízéves szerkesztéssel, gyűjtéssel összeállt első kötet jó fényt vet a nagy vállalkozásra, irodalomtörténetünk kutatói az 1772-ig megjelent részt eredménnyel használhatják. Várjuk a sorozat további köteteinek megjelenését.

Mollay Károly:

**Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó Oklevéltár XIV. kötet.  
1742—1769. Budapest, 1971, 571 lap**

1971-ben ismertettük a XIII. kötetet (SSz. 1971, 380—381). A XIV. kötet tulajdonképpen 1972-ben jelent meg. Előszavában Scheiber Sándor összeállítja az 1972-ben elhunyt ismert filológusnak és művelődéstörténésznek, Zsoldos Jenőnek, folyóiratunk volt munkatársának (vö. SSz. 1969, 289—296) irodalmi munkásságát. Bevezetesként Szakály Ferenc alapos tanulmányát közli Oppenheimer Sámuel hadseregszállító működéséről, különös tekintettel ennek magyarországi kihatásaira (1684—1698). Maga az oklevéltári kötet Zsoldos Jenő és Házi Jenő közreműködésével készült. Házi Jenő ismét bőven merített, többek között, a soproni megyei és városi levéltár gazdag anyagából, így ez a kötet is számos forrást közöl nemcsak Sopron város és vármegye, hanem egyes vármegyei községek (Bánfalva, Beled, Csepreg, Csorna, Edve, Farád, Felsőpulya, Fertőszentmiklós, Fraknó, Gyülevíz, Horpács, Jánosfa, Jobaháza, Kabold, Kapuvár, Kisfalud, Kismarton, Lakompak, Mihályi, Nagycenk, Nagyóflány, Nagymarton, Nemeskér, Nemesvita, Potyond, Röjtök, Ruszt, Sopronkeresztúr, Sopronlövő, Sütőtör, Tótkeresztúr, Vadosfa, Veperd, Völcselj) történetére is. Gazdag anyaggal szerepel ezenkívül Pozsony, Moson és Vas vármegye, gazdagnak mondható a kötet általában gazdaság-, nyelv- és művelődéstörténeti szempontból is. A kötet változatos anyagának bemutatására a soproni adatokból kiemeljük pl. a Végfordulat (*Ruckerzu*) 1746. évi említését (4. sz. forrás), a patkolókovácsok saját pecsétjét (214. sz.), a tímárok 1762. évi magyar nyelvű levelét Sopron vármegyéhez a bőr árának felemeléséért, „mely kegyességéért élünk és halunk” (230. sz.); a Sopron vármegyei adatokból Fábics Mátyás beledi iskolamester magyar í-ző nyelvjárásban írt 1762. évi levelét (216. sz.), az 1762. évi sopronkeresztúri német nyelvű kárjegyzéket a szóföldrajzi szempontból tanulságos *zvespen* 'szilva' és *kukeritz* 'kukorica' említésével (226. sz.). Gazdaság- és művelődéstörténeti szempontból kiemeljük a hadseregnek szállítandó huszárlovak leírását: „wallachen husaren pferd keine couleur ausgenommen, von 14 bis 15 faust hoch, nicht kleiner, vermög auch ihme behändig verpetschirten maas, auch nicht weniger als 4 jahr und nicht älter dann sieben jahr samt hierzu erforderlichen halfftern und fordern füßen mit eisen beschlagen” (125. sz.). Az itt szereplő német *faust* 'marok' lómérték (vö. még *fäustig* 184. sz.), latinul *pugnus* 'ua.' (391., 392., 446. sz.) a legújabb időkig használatban volt a lovak marmagasságának mérésére, hasonlóan a magyar *marok* 'az ökölbe szorított marok szélessége mint hossz mérték' szóhoz. A tárgymutató sajnos egyáltalán nem tünteti fel a gazdaságtörténeti szempontból oly

fontos mértékek adatainak lelőhelyét. Jogtörténeti szempontból tanulságos az ún. zsidóeskü 1759. és 1769. évi szövege (160., 501. sz.), valamint az az 1768. évi személyleírás, amely szerint egy rablással vádolt lengyel zsidónak hátába karcolták a kitiltás formulájának rövidítését: „Dieser jud hat bereits auf dem rucken das relegationszeichen R. P. O. eingeschröpft” (464. sz.). A személyleírások általában kitérnek a leírt személy nyelvtudására („redet sehr hochdeutsch” 432. sz.; „redet die deutsch-jüdische sprach” 464. sz.; „redet lediglich die ordinari deutsche sprach” 480. sz.), a kitiltást, ill. egy-egy városból való száműzetést bizonyító jel („relegationis poenae obsignum”?) azonban csak egyszer szerepel. A kötetből kapunk hazai adatot számos német jövevényszavunk előzményére; vö. 1764: „einen scokolade tätzen” (m. csokoládé); 1760: „und hochderselben freyle tochter” (m. frajla); 1765: comerad (m. kamerád); 1764: schabesz (m. sábesz) stb. (341., 360., 361., 351. sz.). Ritkán szerepel a forrásokban a német *zupfgold* 'aranyszóttésből kihúzott fonál', amelyet zsidó öszeresek vásároltak össze (360. sz.). A barokk kor irnoka elnézést kér egy-egy „alantas”-nak tartott szó használatáért, mint pl. 1764-ben: „r(everenter) v(enia) rindtvieh” ('szarvasmarha' 351. sz.).

Szabó Jenő:

**Fekete Ferenc: „50 éves a Soproni Pamutipar”.  
Győr-Sopron megyei Nyomdavállalat, 168 lap**

Erdekes könyv, másfél száz oldalon, képanyaggal együtt egy üzem fél évszázados története, egy évre ha három oldal jut, érthető, hogy a hangsúly a tények, események közlésén van, a szerzőnek néhány mondatnyi elemzésen túl nincs módja szélesebb összefüggések kutatására.

A százhuszonhat szövegoldalon felsorakoztatott tények azonban jellemzőek nemcsak a gyár, hanem a helytörténet szempontjából is. Kissé azt sajnáljuk, hogy az „Előzmények” fejezetet olyan rövidre méretezte. Ha valamivel több helyet szán rá, akkor talán belefért volna a takácsok Háromkirályok céhének 1524. évi megemléített eseménye előttekből is néhány. A magisztrátus ugyanis már korábban foglalkozott a takácsokkal, 1455. május 13—16-i közgyűlési jegyzőkönyvének 19. pontjában olvashatjuk: „item die weber sullen ir hanntwerck trewlich arbaitten ... vnd mügen auch loden verschneiden”. 1404-ben egy városi számadástörvényben szerepel már egy „Merten scherer”, Márton posztónyíró, 1410-ben Piberauer János elszámolásában bukkan fel egy „weber in der Hindergassen” és a második fertályban egy „Arybaiter weber”. A belváros polgárainak 1458. évi ingatlanösszeírásában a régi városháza mellett már szerepel a posztósok céhének háza is: „item Pawl Weytland, ibidem dy twchberayter checz”. A példaként említetteken kívül még számtalanszor fordul elő a „tuchbraitter”, „tuchscherer”, „lainbater”, „weber”, igazolva, hogy már a XV. század elején is népes ipar volt a szövőké.

A családi részvénytársasággá alakult Soproni Pamutipar igazgatósági és felügyelő bizottsági tagjai között 1938-ban két soproni nevet is találunk: dr. Heimler Károly főjegyzőt és Huber Aladár főszámvevőt. Mindketten pártpolitikai szempontból súlytalan emberek, vagyonuk jelentéktelen, miért vették be éppen őket a pesti tőkés a jövedelmező tisztségekbe, hiszen viszontszolgálatot alig várhattak tőlük: mindketten nyugdíjban vannak. A magyarázat egyszerű: Heimler és Huber szabadkőművesek, de az a főrésztvevő, Bartók Zoltán, valamint az igazgatóság egy másik jelentős tagja, dr. Hamvassy István ny. székesfővárosi tanácsjegyző is. 1920-ban a szabadkőműves páholyokat ugyan feloszlatták, de a „testvérek egymást segítő lánc” nem szakadt meg, mert „aki szabadkőműves, az élete végéig az marad.”

A családi részvénytársaság 1936-ban nagyarányú üzembővítést tervez és ehhez 60 000 pengő segélyért folyamodik Sopron városához. Jellemző, hogy kifejezetten segélyt kér, ha megkapja, még szándékában sincs visszafizetni. Pedig volna miből!

Az 1938. évi közgyűlés jegyzőkönyve szerint az 1937. évről 32 137 pengő nyereség maradt fenn, a folyó évi nyereség pedig 62 908 pengő, s a két főrészesvényes majd 40 000 pengő osztalékot vesz fel...

A kiragadott példákából is látható, hogy a szerző sok jellemző tény és adatot mutat be, amelyeket a tőkésék természetesen titkoltak. Érthető, hiszen egy igazgató-sági tag jutalma 1000 pengő volt, egy városi díjnok évi fizetése.

Nem zavartalan az üzem működése a felszabadulás után sem, az újjaépítés, anyagihiány, országos szervezések sok akadályt jelentenek, s ezt a szerző jól érzékelteti.

Fekete Ferenc könyvén megérzik, hogy egy üzemével összeforrott, hozzáértő ember szerető gonddal írta.

## LEVÉLSZEKRÉNY

**Metzl János írja:** A „Svet Vedy”, a Szlovák Tudományos Akadémia által kiadott, havonta megjelenő népszerű tudományos folyóirat 1971 óta cikksorozatát közöl dr. Ján Tibensky tollából: „A tudomány és technika története Szlovákiában” címmel. Ez ismerteti a mai Szlovákia, azaz a régi Magyarország felvidéki területének legfontosabb tudománytörténeti adatait. Foglalkozik az e területen működött kiemelkedő tudósokkal nemzetiségükre való tekintet nélkül. A cikksorozat 8. része („A természet-tudományi kutatás fejlődése és a tudományos élet megszervezésének első kísérletei”) az 1971. évi 10. számban megemlékezik Loew Károly Frigyes soproni városi orvosról is, akinek munkásságát a magyarországi botanikai tudomány megszervezésének első kísérletei közé sorolja. Loew Károly Frigyes soproni városi tisztiorvos 1739-ben latin nyelven nyílt levelet adott ki: „Valamennyi ország botanikusaihoz intézett levél, kikkel tanácskozni szeretne egy Pannóniai flóra megírásáról és akiket egyenként felhív botanikai kapcsolatok létesítésére és a ritka növényekről és magvakról alkotott véleményük rendszeres kicserélésére.” Ez a nyílt levél tulajdonképpen célján, a magyarországi rendszeres botanikai kutatás megalapozásán kívül azért is figyelemre méltó, mivel a magyar botanikáról szóló első történeti munkának is felfogható.

**Pröhle Jenő írja:** A SSz. ez évi 2. számában (187. lap) elírásból Kerényi *Ferenc* szerepel Petőfi barátjaként Kerényi *Frigyes* helyett.

## SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau

Lokalhistorische Quartalschrift

Redaktion: Karl Mollay

### *Inhaltsangabe und kurze Auszüge:*

**Kunszery, Gyula:** Briefe von Daniel Ihász an Gyula Caesar jun. (1875—1881). Briefe des Getreuen von Ludwig Kossuth aus seiner Verbannung in Italien an seinen Verwandten in Ödenburg

**Kiss, Emmerich:** Die kleinadelige Gemeinde Felső-Pásztori (Ende 16. Jh.—Mitte 19. Jh.) II. Teil

### *Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung*

**Faragó, Alexander:** Gründung und die ersten zehn Jahre des Rabauer Museums in Kapuvár

### *Kleine Mitteilungen*

**Falotás, Zoltán—Horváth, Michael:** Die stabilen und die mobilen Populationskategorien Ödenburgs

**Lagzi, Stefan:** Polnische Emigranten in der Umgebung von Ödenburg in den ersten Jahren des Zweiten Weltkrieges

**Pusztadaróci, Maria:** Zur 100jährigen Geschichte des Ödenburger Mädchengymnasiums

**Haranghy, Georg:** Turnfest in Ödenburg (1867)

**Katona, Emmerich:** Mitglieder der Familie Tinódy in Csapod. Beziehungen der Familie des 1556 verstorbenen berühmten Chronisten-Sängers der Türkenkriege Sebastian Tinódy Lantos zum Ödenburger Komitat

**Kiss, Jenő:** Zur Geschichte der Gewerbekorporation in Mihályi (1828—1948)

**Pröhle, Jenő:** Der Dichter Peter Vajda als Student in Ödenburg

**Füves, Edmund:** Griechische Studenten aus Ödenburg in der Gesellschaft griechischer Revolutionäre (1796)

**Mollay, Karl:** Konferenz der Redakteure lokalgeschichtlicher Zeitschriften in Steinamanger (8—9. Aug. 1973)

**Domonkos, Otto:** Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Franz—Liszt—Museums im Jahre 1972

### *Kulturelles Leben in Ödenburg*

*Környei, Attila*: Antifaschistische Bewegungen in Ödenburg während des Zweiten Weltkrieges (Ausstellung im Franz—Liszt-Kulturzentrum)

*Marót, Johann*: Interforum 71—73. Internationaler Musikwettbewerb im Esterházy'schen Schloss zu Fertőd (12—15. Juni 1971; 3—12. Juni 1973)

### *Nekrologe*

*Ujváry, Ludwig*: An der Grabstätte des Kunstmalers Franz Sebestény

*Mály, Karl*: Gyula Kunszery (1906—1973)

*Sümeghy, Josef*: Nikolaus Pálffy (1911—1972)

### *Bücherschau*

*Pogány, Irene*: Kázmér, Nikolaus—Végh, Josef (hg.): Namenkundliche Vorträge. Das Zweite namenkundliche Symposium Budapest 1969. Budapest, 1970 (ung.)

*Kovács, Josef Ladislaus*: Semmelweis, Karl: Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582—1823). Eisenstadt, 1972

*Kovács, Josef Ladislaus*: Stoll, Béla—Varga, Emmerich—V. Kovács, Alexander: Bibliographie der ungarischen Literaturgeschichte bis 1772. Budapest, 1972 (ung.)

*Mollay, Karl*: Scheiber, Alexander (red.): Monumenta Hungariae Judaica tom. XIV. 1742—1769. Budapestini, 1971

*Briefkasten*

## KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. A kézirat gépelése. Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, baloldalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az írógépen hiányzó jeleket, mint pl. *i, ú, I, Ū* stb. Egyebet kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre félsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl.: ... városokat<sup>16</sup>.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. A lapalji jegyzetek. Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, <sup>16</sup> leg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló pontos irodalmi utalások, pontos forrásjelzések. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk.

Könyvre (lapszámra) első alkalommal így utalunk; pl.: Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841—1950. Sopron, 1960, 15. — A továbbiakban így Csatkai i. m. 32. (Ha ugyanakkor a szerzőnek változtatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatkai: A soproni színészet 43). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.,

Folyóirat cikkére így; pl.: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114—20. — A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelent cikkekre így; pl.: Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79—84.

Újságcikkre így; pl.: A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

Idegen nyelvű műre így; pl.: Semmelweis, Karl: stb.

Levéltári forrásra így; A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. — A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli, tónusos fényképe(ke)t vagy klisírozott-társa alkalmas rajzot (térképvázlat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

## OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest V., József Nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj: évi 48.— Ft, melyet félevenként szed be a posta a levélkérbesítők útján.

Pénzforgalmi jelzőszám: MNB 215—96162.

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a Szerkesztőségnél rendelhetők.

Levélcím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Felelős kiadó: Ugróczy Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B/5 ív = 3/4 (A/5 ív) — Győr-Sopron megyei Nyomda V. Soproni üzeme, 73.11144  
Terjeszti a Posta Központi Hírlap Iroda

ARA: 16, - FT

INDEX: 25.915



An aerial, black and white photograph of the city of Sopron, Hungary. The image shows a dense urban landscape with numerous buildings, mostly with gabled roofs. A prominent feature is a tall, cylindrical church spire with a dome, located in the center-right of the frame. To its left is a large, multi-story building complex with a flat roof and many windows. The foreground shows a street and a small square with a fountain. The overall scene is a detailed view of the city's architecture and layout.

# SOPRONI SZEMLE

XXVII. ÉVFOLYAM 1973. I. SZÁM

## SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat  
Alapította: Heimler Károly

Kiadja:  
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat  
Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC olvasószerkesztő, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS jegyző, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti:  
MOLLAY KÁROLY

Tartalomjegyzék:

	Lap
<i>Tompos Ernő</i> : Soproniak középkori pecsétei	289
<i>Berecz Dezső</i> : Kortörténeti tanulságok százegynéhány éves apai intelmekből (Berecz József tanító levelei Sopronban tanuló fiához, Abelhez 1860—1868.)	307
<i>Mikó Sándor</i> : Iván a XVIII. század végén (Egy falu szociográfiája 1792—1796-ból)	320
<i>Helytörténetírásunk időszerű kérdései</i>	
<i>Gergely András—Tóth István</i> : Fiatal régészek és történészek munkakonferenciája Sopronban (1973. szept. 6—9)	348
<i>Kisebb közlemények</i>	
<i>Hünner László</i> : A Soproni Kereskedelmi Betegápoló Segélyező és Nyugdíjgyesület története 1806—1948	353
<i>I. Horváth László</i> : Emlékezés Horváth József festőművész gyermek- és diákéveire	359
<i>Gunda Mihály</i> : 20 éves a MTESZ Sopron Városi Szervezete (1952—1972)	362
<i>Sopron kulturális élete</i>	
<i>Szarka Árpád</i> : Horváth József képeinek új otthona	367
<i>Horváth Zoltán</i> : A Győr—Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) 1972. év munkájáról	369
<i>Megemlékezések</i>	
<i>Szalatnai Rezső</i> : Krammer Jenő (1900—1973)	372
<i>Soproni könyvespolc</i>	
<i>Hiller István</i> : Lászlóffy Woldemár (szerk.): A Fertő-táj bibliográfiája. Győr, 1972	377
<i>Mollay Erzsébet</i> : Posgay Ildikó: Rábacsanak személynevei. Bp., 1973	378
<i>Horváth Zoltán</i> : Kállay István: Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában. Bp., 1972	380

# SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXVII. ÉVFOLYAM

1973

4. SZÁM

Tompos Ernő:

## Soproniak középkori pecsétei

1. A soproni helytörténeti kutatók más városok kutatóival szemben háromszoros előnyben vannak. Régi városaink közül csak Sopron és Kőszeg nem került soha török uralom alá, és így műemlékeik és levéltáraik viszonylag sértetlenül maradtak korunkra. Sopron esetében ehhez még az is hozzájárul, hogy tudós és szorgalmas főlevéltárosa, Házi Jenő, a hatalmas középkori anyagot levéltári szempontból darabról darabra feldolgozta, a városi tanács pedig az anyag legnagyobb részét 13 kötetben kiadta.<sup>1</sup>

A művészettörténészek — elsősorban persze az ötvösök múltját kutatók — számára lehet érdekes az a nagyon szépen vésett pecsét sorozat, melynek két darabját Wagner Károly még a XVIII. században közölte.<sup>2</sup> Ennek egyes darabjai a magyar címertani munkákon kívül külföldi heraldikai könyvekben, pl. a berlini Herold egyesület jubileumi kiadásában<sup>3</sup> is előfordulnak. A mi soproni anyagunkban 13 db ilyen típusú pecsétet ismerünk, ezekből hat soproni polgáré volt (1–3. kép). Jellemző ezekre a nagyon szépen vésett pecsétekre, hogy négykarajos keretben (ennek sarokpontjait még külön díszítéssel is hangsúlyozták) a teljes címert mutatják és ezt övezi a szintén igen nagy szakmai tudásra valló, azonos gótikus betűtípust használó körirat. Feltűnő, hogy a reánk maradt pecsétek már a legelső megjelenésükkor milyen komoly mesterségbeli tudást mutatnak fel. Ebből arra következtethetünk, hogy első, egyben legrégibb pecsétjeink az okleveles anyaggal együtt elveszhettek. Nem valószínű, hogy ezekkel a művészileg és szakmailag igen magas fokon álló pecsétnyomókkal kezdődött volna nálunk az írásbeliség egyik fejezete. Országos viszonylatban a megelőző korból, a XIII. és XIV. század fordulójáról reánk maradt pecsétek, melyek szinte kivétel nélkül országos méltóságok (nádor, országbíró stb.) részére készültek, sokkal egyszerűbbek és kezdetlegesebb kivitelűek, mint a soproni polgárok pecsétjei. A középkor végére, tehát a mohácsi vész idejére határozott hanyatlást kell megállapítanunk. A visszaesés nem szorítkozik a pecsétnyomók kivitelezésére, magát az okmányoknak a lepecsételését is sokkal gondosabban végezték Zsigmond korában, mint száz évvel később. Ezért azután a természetes viaszperemmel védett függőpecsétek sokkal szebben és na-

1 Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. Sopron, 1921–1943, I/1–7., II/1–6. kötet.

2 Wagner, Carolus: Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum. Pest, 1778.

3 Jäger–Sunstenau, Hanns: Wiener Bürgerwappen des 14. und 15. Jahrhunderts, Vö. Winkelsesser, Kurt (szerk.): Festschrift zum hundertjährigen Bestehen des Herold zu Berlin. Berlin, 1969, 115.

gyobb százalékban vészelték át a századok viharait, mint a fiatalabb, papírral fedett pecsétek. Az utóbbiak között igen sok az elmosódott és kivehetetlen, vagyis sok soproni polgárról tudjuk, hogy volt pecsétje, használta is, de azt ma már nem lehet megállapítani, mit ábrázolt a pecsétkép.

A reneszánsz divatba hozta az antik gemmával díszített gyűrűket. Az előző korban is előfordul – elvértve – ilyenek használata, főleg a zsidók pecsétjeinél, de az újkor kezdetén arra is akad példa (pl. Steck János és Sieghart Márton), hogy meglevő címerpecsétjüket elhagyva, a gemmával díszített gyűrű használatára térnek át.

Természetes, hogy a levéltár gazdag anyagában az itt közölt soproni vonatkozású, nagyrészt polgári címerrel díszített anyag mellett igen nagy számban találhatóak a királyok, főurak, konventek stb. pecsétjei is. Ezekről a különböző nagy-, közép-, kis-, gyűrűs- és titkospecsétéről külön tanulmányt lehetne írni.

2. A magyar heraldikában most fordul elő először, hogy az ún. mesterjegyes címer nagyobb számban kerül elő. A mesterjegyek egyszerű, általában egyenes vonalokból összetett, könnyen ábrázolható és írástudatlanok által is felismerhető jelek. Hasonlóak a kőfaragók és kalmárok által használtakhoz, kik az általuk faragott köveket vagy áruikat jelölték meg így. A lábasjóságok égetett tulajdonjegyei is ilyenformák, de ezek a mesterjegyeknél jóval nagyobb változatosságot mutatnak és rendszerbe foglalásuk szinte lehetetlen.<sup>4</sup> A nagyszámú mesterjegyes címer ui. indokoltá teszi, hogy a szakszerű leírásukhoz szükséges elnevezéseket rendszerbe foglaljuk. E rendszer az ugyanilyen célt szolgáló német nomenklatura<sup>5</sup> megmagyarosításán alapszik. Az egyszerű fordítás túl hosszú elnevezésekre vezetett volna. A franciáknál pedig éppen olyan ritka a mesterjegyes címer, mint a mi régebbi heraldikánkban, mely csupán a nemesi címerekkel foglalkozott.

Az elnevezésekhez tartozó ábrákat az I. sz. táblán gyűjtöttem össze:

1. *Szár*: általában egyenes és függőleges vonal, a mesterjegy többi részének hordozója.

2. *Szarufa*: két, felül csúcsban összefutó vonal. A táblán levő példánál a vonalak végei a vonal irányára merőlegesen vannak levágva. Ez tekinthető a természetes levágási módnak, ezért, ha nincs külön megemlítve, hogyan vágták le a vonalat, úgy az a főirányra merőlegesen történt.

3. *Fordított szarufa*: függőlegesen levágott végekkel.

4. *Négyesfő szárral*.

5. *Kettős szarufa*: függőlegesen végződik.

6. *Kettős fordított szarufa*.

7. *Szelemen*: a száron mind a két irányban túl nyúló vízszintes vonal, mely az elhelyezése szerint lehet: 7/a. Fej- vagy felső szelemen; 7/b. Emelt szelemen; 7/c. Középszelemen; 7/d. Süllyesztett szelemen; 7/e. Talp- vagy alsó szelemen. Ezek az elhelyezési változatok más mesterjegy-elemeknél is előfordulhatnak, ezért kerültek ezek, azonos betűvel jelölve, egymás mellé.

8. *Fok*: a szár egyik oldalához csatlakozó vízszintes vonal. A balról (heraldikai jobb oldal) csatlakozót első, a másik oldalról elhelyezettet hátsó foknak nevezzük. Hasonló megjelölést alkalmazunk a dúcoknál és a támaszoknál

<sup>4</sup> Tárkány Szűcs Ernő: A jóságok égetett tulajdonjegyei Magyarországon. Ethnographia, 1965, 187–199, 359–410.

<sup>5</sup> Wappenfibel. Handbuch der Heraldik. Neustadt an der Aisch, 1967, 188–192.



1. kép. Abenstorffer Ulrik; 2. kép. Haunperger Lénárt; 3. kép. Leistel György;  
4. kép. Moser Osvát; 5. kép. Pfetrer Miklós; 6. kép. Waldner Jost pecsétje

is. A függőleges elhelyezkedés szerinti megjelölés itt és a következőknél is ugyanaz, mint a szelemeneknél.

9. *Támasz*: a szár felé emelkedő ferde vonal.

10. *Dúc*: az előbbi fordítottja, tehát a szárral való érintkezési ponttól kifelé emelkedő vonal.

11. *András-kereszt*: két, egymást a szár felett metsző ferde vonal. A szelemenek és fokok végein lefelé csüngő vagy felfelé irányuló *orrok*, a támaszok, dúcok és András-keresztek végződéseinél pedig ezek vonalára merőleges *toldalékok* helyezkedhetnek el.

12. *Ágas*: három, egy közös középpontból azonos szög alatt kiinduló vonal vagy elem. Például a Dági (Agendorfer) és a Schmuckenpfennig családok címereinél a három levél (4. ábra).

12/a. *Horgony* alakú végződés.

13. *Daruláb*: alul első és hátsó támasszal ellátott szár.<sup>6</sup>

14. *Tulipán* alakú végződés. A mesterjegy vonalai általában egyenesen végződnek, de előfordulhat kiszélesedő, ékszerűen bevágott és ívesen bevágott végződés is.

A középkor vége felé az írni-olvasni tudás szélesebb körű elterjedésével a mesterjegy elemei közé betűk (rendesen a tulajdonos monogramja) is belekerülhetnek, vagy maga a monogram képezheti a címerképet.<sup>7</sup>

15. Székeles Péter címerében levő mesterjegy. Jellemző a mesterjegyes címerek kevésbé ismert voltára, hogy ezt, valamint Körmendi András címerét a műemléki topográfia fordítva közölte.<sup>8</sup>

16. Körmendi András címerének mesterjegye.

17. Kramer János címerének mesterjegye.

18. Schekan (Magyar) Pál címerének mesterjegye.

19. Paltram András címere.

20. Nesslinger Gáspár címere.

21. Spach György címerének mesterjegye.

22. Merkur-kereszt.<sup>9</sup>

A kutatások során előkerült címerek, koruknak – a heraldika fénykorának – megfelelően, általában messziről felismerhető, egyszerű, de azért nem sablonos címerképeket tartalmaznak. Akadt közöttük egy-két heraldikai kuriózum is: pl. Fuchs Weikhart soproni polgár címerében egy szárnyas róka, négy madárlábbal (5. kép), vagy Czechner Henrik aussigi lakos címerében egy elvágott jobb lábfej. Gyakori, hogy a csőrös sisakra (ez különben külföldön is a polgári címerek egyik jellegzetes alkotórésze) sisakdíszként zárt szárnyat tesznek és ezen ismétlik meg a címerképet. Ezt még akkor is megteszik, amikor a címerkép önmagában is elegendő lenne sisakdísznek. Pl. Joachim János polgármester címerénél, ahol a címerkép: bölényfej, szarvai között ötágú csillaggal. Ennél szebb sisakdísz elképzelni sem lehet.

A következő, betűrendben felsorolt címerleírások adatai: 1. a címer tulajdonosának családneve; 2. keresztnéve; 3. helyzete a városban (soproniakról lévén szó, ezt külön nem ismételjük meg, tehát a „polgármester”, „városbíró”,

<sup>6</sup> Tárkány I. m. 396.

<sup>7</sup> Tompos Ernő: Címeres pecsétek, különös tekintettel a polgári címerekre. SSz. 1942, 275.

<sup>8</sup> Csatka Endre és Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékel. Budapest, 1956, 54, 57.

<sup>9</sup> Katona Imre: Merkur-kereszt soproni ház. SSz. 1972, 350–354.

„tanácsos”, „polgár” kifejezés sopronit jelent); 4. a pecsét előfordulásának éve (az olyan pecséteknél, melyek sokszor fordulnak elő anyagunkban, lehetőleg a legszebben reánk maradt pecsét éve és jelzete); 5. címerleírások (ahol nincs külön megemlítve, ott a pajzs kerekalpú, a sisak csőrös sisak, sisaktakaróval); a színeket nem ismerhetjük, mert ezek vonalkézással való jelölése akkor még nem volt megállapítva; 6. jelzet és az esetleges irodalom. A jelzetek mind Győr-Sopron megye 2. sz. Levéltárának (Sopron) „Dl.” jelzésű oklevélgyűjteményére vonatkoznak (vö. Házi Jenő: Sopron sz. kir. város története. Sopron, 1921–1943, 13 kötet).



7. kép. Steck János nótárius; 8. kép. Fuchs Weikhart pecsétje (rajza)

ményére vonatkoznak (vö. Házi Jenő: Sopron sz. kir. város története. Sopron, 1921–1943, 13 kötet).

3. *Abenstorffer*, Ulrik, tanácsos (1471), a pajzsban bogárláb (?), sisakdísz ugyanaz. Körirat: **s. ulrich. abenstarfer.** (2153). Vö. 1. kép.

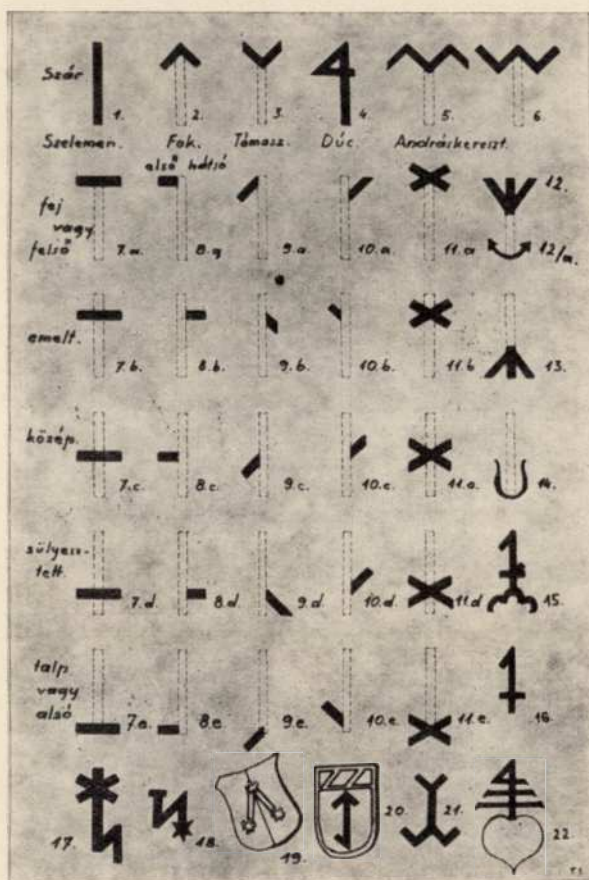
*Ainweg*, Lénárd polgármester, (1457), a pajzsban nyárfalevélhez hasonló ötlevelű növény. Körirat: **s + linhart + ainweg +** (1487).

*Auer*, Jakab, városi nótárius és tanácsos (1527), a tárcsapajzsban kettős szarufán álló négyesfejű szár. A négyesfej vízszintes vonalához egy ferde toldalék csatlakozik. Vö. II. tábla 1. ábra (3161). *Auer* Jakabra vö. Mollay: SSz. 1968, 41.

Auer, Miklós, javadalmas pap az előbbi testvére, (1525). Tárccsapajzsban talajból kinövő háromszirmú leveles virág (3151).

Baumgartner, György, városbíró (1500). Címer: stilizált liliom (3052).

Dági Agendorfer, Márton, tanácsos és kelénpataki birtokos nemes (1399). Háromszögű pajzs piros mezejében három, küllősen szétágazó ezüst levél, a címer színét az arlbergi Szent Kristóf testvériség emlékkönyvéből ismerjük.<sup>10</sup> Ugyaninnen ismerjük a pecséten nem szereplő csőrös sisak sisakdíszét: zárt, piros szárnyon az



I. tábla. Mesterjegyek elemei, mesterjegyes címerek

ezüst címerkép és a sisaktartó színét is (a szokástól eltérően egyszínű, piros). Ugyanezt a címert viselte Schmuckenfennig János polgármester is, ami közös származásukra vagy legalábbis közeli rokonságukra mutat (18. ábra). Körirat: **s + mert + agendarfer** +. Ez a címer fordul elő a volt ferencrendi kolostor „Középkori termé-

<sup>10</sup> Hartmann-Franzenschuld, Ernst v.: Heraldisch-sphragistische Curiosa aus Niederösterreich im Mittelalter. Jahrbuch des Heraldisch-genealogischen Vereines Adler, 1875, 151.

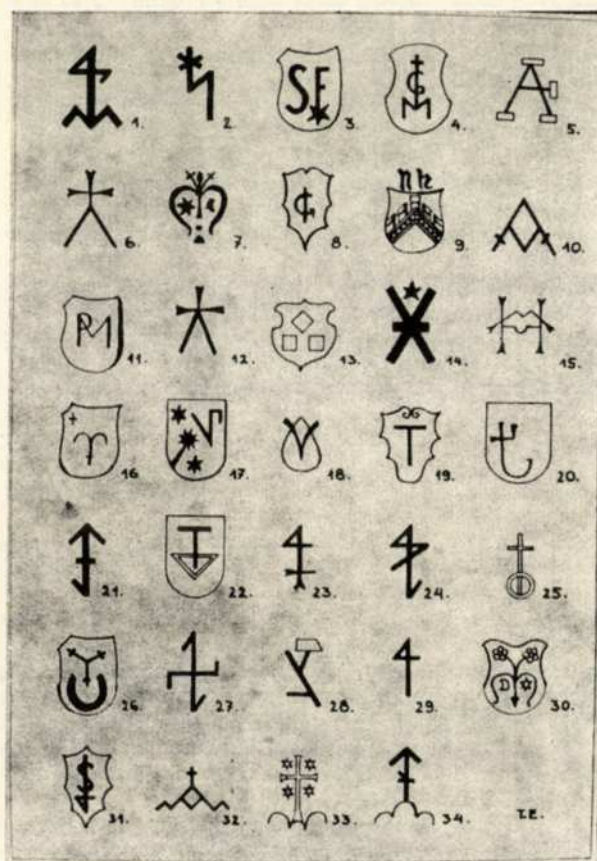
<sup>10</sup> Csatka-Dercsényi I. m. 55. Dági (Agendorfer) Mártonra vö. Mollay: SSz. 1961, 124-125.



nek" a jobb oldali fülkéjében a zárókövön (308). A pecsét képét a műemléki topográfia 55. oldalán láthatjuk.<sup>11</sup>

*Dresinger*, Tamás, polgár (1478). Címer: jobbra menő liba. A pajzs felett: **T. D.** monogram (3597).

*Eilinsgrab*, Egyed, polgármester, tanácsos és városbíró (1449). Vágott pajzs mindkét mezejében W alakú ábrázolás. Sisakdísz: tollbokkrétával díszített szarvak. Körirat: s. **gilig. evlinsgrab** (1155). Vö. a 9. képet. Közölve: Házi I/4. kötet borítólapján.



II. tábla. Mesterjegyek elemei, mesterjegyes címerek

*Eilinsgrab* Egyedre vö. Mollay Károly: Középkori soproni családnevek. Bp. 1938, 56–62.

*Ernst*, Konrád, városi nótárius (1435). Címer: két, harántpólya szerint elhelyezett rák. Sisakdísz: zárt szárnyon a két rák (940). Közölve: Házi I/3. kötet borítólapján. Ernst Konrádra vö. Mollay: SSz. 1967, 322.

*Ferber*, János, polgár (1486). Címer: mesterjegy, közepén, balfelé emelkedően megtört száron, felül András-kereszt. Vö. II. t. 2. ábra (2298).

*Flechel*, Farkas, a Szt. Mihály templom javadalmazás papja (1516). Címer: növekvő állat (szárnynélküli griff?), (3107).

- Fleischhacker*, Farkas, polgár (1528). Címer: mézárósbárd (3167).
- Fleischhacker*, Keresztély, polgár (1529). Címer: szembe néző kosfej (2916).
- Fleischhacker*, Péter, tanácsos, városbíró (1515). Tárcsapajzsban a talajból ki-növő három, ötszirmú rózsa (3102).
- Forstel*, István, javadalmas pap (1490). Tárcsapajzsban **S. F.** monogram, az **F** betű alul ötágú csillagban végződik. Vö. II. t. 3. ábra (3—31).
- Frank*, Miklós, harmincados (1409). Háromszögű pajzsában három szál buzogányfű (367).
- Fuchs*, Weikhart, polgár, Fuchs Lénártnak, a Szt. Mihály templom plébánosának a testvére (1428). Címer: jobbra néző rókafejű állat, igen nagy szárnyakkal és négy madárlábbal. Vö a 8. képet (779).
- Gartner*, Máté, polgár (1541). Címer: **M** betűből kiemelkedő latin keresztben **G** betű. Vö. II. t. 4. ábra (3243).
- Gileis*, Farkas, macskakői harcos, később a soproni városkapitány helyettese (1453). Címer: balharánt pólya szerint elhelyezett kettős horog. A pajzs felett: **W** monogram (1352).
- Göckerl*, Péter, pékmester, polgár (1521). Tárcsapajzsban felül hegyes pereg. A pajzs felett **P. G.** monogram (3140). 1513-ban ugyanezt a pecsétet használta (3098).
- Grätzer*, Kristóf, polgármester (1525). Címer: szembenéző kosfej. A pajzs felett **K. G.** monogram (3151).
- Greisser*, Mihály, polgár (1538). Tárcsapajzsban egyenes pallost tartó kar, alatta jobbról hatágú csillag, balról fogyó félhold (3221).
- Gruen*, Frigyes, harmincados (1497). Pajzsfővel ellátott pajzsban egy halmon három lombos fa, a pajzsfőben: **S + S** betűk (2407).
- Gutai*, György, polgár (1442). Címer: teknősbéka (?), felette lefelé fordított sarló (1094).
- György*, oltárjavadalmas pap (1450). A pecsét mezejében három szál buzogányos gyékény (3534).
- Hafner*, Gáspár, polgár (1541). Csúcsos talpú pajzsban szárnyas sasláb. A pajzs felett: **C. H.** monogram (3231).
- Haller*, Gáspár, javadalmas pap (1513). Címer: lépegető ló (3098).
- Harkai*, Péter, István fia, polgár (1409). Háromszögű pajzsban kardot tartó kar. Körirat: **s + petri + de + harka +** (385).
- Haunperger*, Lénárd, polgár (1457). Csücskös pajzsban két keresztbenn álló csákány, a sisakdísz nem vehető ki pontosan (csákányt tartó vitéz vagy oroszlán?). A sisakdísz felett leveles korona van! Körirat: **s + linhart + haunperi +**. Ez a pecsét is a bevezetésben említett négykarajos pecsétek közé tartozik (1487). Vö. 2. kép.
- Hengst*, Farkas, polgár (1521). Tárcsapajzsban kis négyszögekkel díszített **A** monogram, felett: **W** monogram, az első betű kivehetetlen (3125). Vö. II. t. 5. ábra.
- Herczoburger*, János, 1465-ig Sopron város zsoldjában volt rőtamester. A pecsét mezejében: stilizált lilom (3584).
- Hinterm Kloster*, György fia Miklós, polgármester (1392). Háromszögű pajzs piros mezejében arany-kék szarufákkal díszített cölöp. A pecsét körirata: **s . nicolai . filii . georgii** . A címer színeit a Szent Mihály templom záróköveiről ismerjük (290). Vö. 10. ábra.<sup>12</sup> György fia Miklósról vö. Mollay: SSz. 1964, 8—10.
- Hoffmayr*, Lénárd, polgár (1512). Tárcsapajzsban mesterjegy, alul szarufaszerűen szétnyíló szár felül keresztben végződik. Vö. II. t. 6. ábra. (2516).
- Horváth*, Balázs, harmincados (1497). Címer: nyakán nyíllal átlőtt szembenéző lófej (2407).
- Huffsmidt*, Lénárd, polgár (1521). Címer: felfelé nyitott lópatkó (3137).
- Hummel*, Kristóf, latin iskolamester, adószedő külső tanácsos és polgármester (1535). Tárcsapajzsban indás növény három stilizált rózsával (3207). Hummel Kristófra vö. Mollay: SSz. 1968, 47.

<sup>12</sup> Tompos Ernő: Cimertani adalék a soproni Szent Mihály templom építéstörténetéhez. Művészettörténeti Értesítő, 1954, 274.



9. kép. Eilinsgrab Egyed; 10. kép. György fia Miklós (Hinterm Kloster);  
11. kép. Joachim János; 12. kép. Kainacher János; 13. kép. Kling Bertold;  
14. kép. Körmendi András pecsétje

*Huetter*, János hegymester, külső tanácsos (1525). Címer: harántpólya szerint elhelyezett kapa (2740).

*Hirsch*, Jeromos, fertálymester, külső és belső tanácsos (1521). A pecsét mezejében indaszerű dísz. Vö. II. t. 7. ábra (3123).

*Yban*, Mihály, tanácsos (1508). Címer: balharánt pólya szerint elhelyezett legallyazott cölöp. A pajzs felett: **I. M.** monogram (3088).

*János*, keresztes, a soproni és újudvari rendházak protectora, a johannita rend magyarországi vicepriorja (1346). Háromszögű pajzsban négy cölöp. Körirat: ...**spri. ceri. johannis** +. A pecsét és körirata kissé rongált (135).

*Joachim*, János, polgármester, tanácsos (1458). Kerekaltalpu pajzsban bölényfej, szarvai között ötágú csillaggal. Sisakdísz: zárt szárnyon a címerkép. Körirat: **s. hanns. ioachim** (1487). Ugyanezt a címerképet használta 1466-ban gyűrűs pecsétjének háromszögű pajzsában, de sisakdísz és sisaktakaró nélkül (2991).

*Joachim*, Jakab, polgár, az előbbinek fia (1484). Címer, mint fent (3014).

*Johannita rend soproni konventje* (1346). A pecsét mezejében: húsvéti bárány (135).

*Judenfeind*, Gáspár, tanácsos (1541). Lófej alakú pajzsban **I. C.** monogram, a pajzs felett ugyanaz (3243). Vö. II. t. 8. ábra.

*Juding*, Miklós, tanácsos, városbíró (1421). Címer: oroszlán. Körirat: **sigilum + niclai + juding** + (582).<sup>13</sup>

*Kainacher*, János, a császári zsoldosok vezetője Sopronban (1454). Címer: díszes szarufa mögött a közép felé emelkedően öt orom. A pajzs felett: **h. k.** betűk (1387). Vö. II. t. 9. ábra.

*Kálmán*, Lukács fia, polgármester (1389). Hasított háromszögű pajzs jobb oldala hétszer vágott, a hátsó mező kivehetetlen (308).

*Karl*, Mihály, tanácsos, kamarás (1429). Címer: balra menő kutya, pórázának végén hatágú csillag. A pajzs felett: **M. I.** monogram (795); Házi I/2, 385. Karl Mihályra vö. Mollay: Középkori soproni családnevek 33.

*Kling*, Bertold, polgár (1456). Címer: felfelé álló lándzsahegy. Körirat: ☼ **sigilum** ☼ **bertholdi** ☼ **klinng.** Vö. 13. ábra (1413); Házi I/4, 90.

*Körmendi*, András, polgármester, tanácsos (1449). Címer: mesterjegy, függőleges száron, fejtámasz és sülyesztett szelemen. Körirata: **S** ☼ **andre** ☼ **von** ☼ **gurrment** ☼ (1155). Vö. I. t. 16. ábra.<sup>14</sup>

*Kramer*, András, harmincados (1440). A pecsét mezejében mesterjegy. Vö. II. t. 10. ábra (1076). A mesterjegy felett: **a + k** monogram (Házi I/3, 211).

*Kramer*, Gáspár, polgár (1490). Pálmalevelektől övezett kerekaltalpu pajzsban emberfő (3031).

*Kramer*, János, polgár (1486). Címer: mesterjegy, fordított „N” alakban megtört száron, emelt András-kereszt. Vö. I. t. 17. ábra (2298).

*Kramer*, Vilmos, polgár (1497). Címer: felfelé néző holdsarló, felette hétágú csillag (2410).

*Kranperger*, Ákos, polgár (1478). Címer: hármashalom középsőjén álló darumadár, mellette kétoldalt 1—1 felfelé néző kürt. Sisakdísz: ugyanaz. Körirat: **s + achaci + kranberg** (2231).

*Kreucher*, Balázs, polgár (1532 körül). Tárcsapajzsban három szál virágot tartó kar (3188).

*Lang*, Egyed, külső tanácsos, adószedő (1530). Címerként: mesterjegy, szarufán kereszt. Vö. II. t. 12. ábra (3178). 1541-ben tárcsapajzsban nád között lépegető gémet használt (3243).

*Lang*, Péter, pap (1529). Fedett ovális pecsét mezejében gótikus **M** betű (2916).

*Lederer*, András, a Boldogasszony templom káplánja, később plébánosa (1488). A pecsét mezejében szívből kinövő három alakú levél (3228).

<sup>13</sup> Csatai-Dercsényi i. m. 55.

<sup>14</sup> Csatai-Dercsényi i. m. 54.



15. kép. Kranperger Ákos; 16. kép. Mischullinger Vilmos; 17. kép. Puhel Ulrik;  
18. kép. Schmuckenpfennig János; 19. kép. Traismaurer Péter;  
22. kép. Ziegler János notárius pecsétje

*Lederer*, György, külső tanácsos (1535). Antik gemma: madarat tartó férfi (3207).  
*Lederer*, Jakab, külső és belső tanácsos (1515). Gemma: szembe néző férfifej (2544).

*Lederer*, Mátyás, az előbbinek testvére, tímármester, fertálymester, külső és belső tanácsos (1515). Címer: áztatókád, felette vízszintes helyzetben közelebből meg nem határozható szerszám. A pajzs felett: **M** monogram (2544).

*Leistel*, György, polgár (1438). Címer: hármas halom, felette máltai kereszt. Sisakdísz: zárt szárnyon egy halom és felette a máltai kereszt. Körirata: **s + iorins + laestel +** (1034).<sup>15</sup>



20. kép. Wetzler Farkas címere a Szt. János kápolna kapuja felett

*Leistel*, János, polgármester, tanácsos (1425). Címer, mint előzőnél. Körirat: **s + hanns + laistel +** (658). Vö. 3. kép.

*Leitgeb*, Péter, polgár (1536). Társcapajzsban alul két négyzet, felettük sarkára állított négyzet. Vö. II. t. 13. ábra (3211).

*Leuchtenberg*, másként *Vetaui*, Smilo, városkapitány (1420). Címer: két keresztben fekvő legallyazott fatörzs. Sisakdísz: zárt szárnyon vízszintesen elhelyezett hal (3458).

*Lőrinc*, a johannita rendház kommandátora (1325). A pecsét mezejében hátra néző húsvéti bárány. Körirata: **s. dom. cruciferorum. in supronio.** (84).<sup>16</sup>

<sup>15</sup> Csatkaí-Dercsényi i. m. 55.

<sup>16</sup> Nagy Imre: Hazai okmánytár. Budapest, 1891, III, 75-76.

*Mann*, Máté, polgár (1541). Tárcsapajzsban növényi dísz, négy ötszirmú virággal (3237).

*Marx*, Pál, polgár (1521). Mesterjegy. Vö. II. t. 14. ábra (3137).

*Máté*, városi fürdőmester, polgár (1530). Címer: két keresztbe tett érvágó szárnál (2958).

*Mautter*, Mihály, polgár és vámos (1441). Nagyon primitív kivételű pecsét mezejében felfelé néző patkó, szárai között patkószeggel (1081).

*Meller*, Joachim, polgár (1541). A pecsét mezejében **M. H.** monogram. Vö. II. t. 15. ábra (3237).

*Mischulinger*, Vilmos, városkapitány (1463). Balharánt osztott tárcsapajzs felső mezejében ötszirmú stilizált rózsza. Sisakdísz: zárt szárnyon a címerkép. Körirat: **s x willhelmen x mischuli(n)ger** (1871); Házi I/5, 56. 1465-ben Bécsújhelyen ovális gemmát (női fej) használt (2057).

*Moricz*, Pál, kalmár és polgár (1521). Tárcsapajzsban **P. M.** monogram, ugyanez a pajzs felett is. Vö. II. t. 11. ábra (3128).

*Moser*, Osvát, városbíró, polgármester és tanácsos (1442). Címer: madár ülő helyzetben. Sisakdísz: ugyanaz (1397). Vö. 4. kép.<sup>17</sup>



21. kép. Wetzer Farkas címerének rajza

*Muerr*, János, tanácsos (1541). Tárcsapajzsban: mesterjegy, a szárhoz felül két félkör csatlakozik, alattuk kis közép szelemen. A pajzs jobb felső sarkában kis kereszt (3237). Vö. II. t. 16. ábra.

*Murr*, Mihály, városbíró (1514). Címer: balra fenn mesterjegy (hasonló a soproni Lénárd keresztben láthatóhoz), a pajzs jobb alsó részén, balharánt pólya szerint elhelyezve szeges buzogány, melyet alul-felül egy-egy hatágú csillag kísér, a pajzs felett **M** betű (2538). Vö. II. t. 17. ábra.

*Murheim*, Engelhart, polgár (1428). Címer: talajból kinövő három nádbuzogány (779).

*Nesslinger*, Gáspár, polgár (1521). Kerekaltalpu pajzs pajzsfőjében két balharánt pólya, alatta mesterjegy: a száron felső szarufa és első-alsó dúc (2626). Vö. I. t. 20. ábra.

*Olpeck*, Vitus szabómester, tanácsos, adószedő (1541). Tárcsapajzsban **O. V.** monogram. Vö. II. t. 18. ábra (3228). 1525-ben ugyanezzel a pecsétiel, Schneider Vitus néven hitelesít (2716).

*Otting*, János dr. plébános (1463). Gemma, jobbra néző férfifejjel (1868).

*Pacsa*, János, városplébános (1539). Tárcsapajzsban virágváza, három szál virággal. A pajzs felett: **I. \* P.** monogram. Vö. Házi: Egyháztört. 62—80, 104—105 és a 121. lap előtti táblán.

*Paltram*, András, külső, belső tanácsos, fertálmester, polgármester, városbíró (1541). Hasított kerekaltalpu pajzsban szarufa, melynek két végét és csúcsát 1—1 rozetta díszíti. A pántos sisak sisakdísz: zárt szárnyon a címerkép. Körirat: **Baltram**

+ **Anndre** (3229). 1539-ből ismerjük gyűrűs pecsétjét ugyanezzel a címerrel, de sisak és sisakdísz nélkül (3234). Vö. I. t. 19. ábra.

**Panaker**, v. Hausen, János, polgár (1460). Címer: madárláb (1811).

**Paur**, Tamás, polgár (1541). Szokatlan formájú, szinte már barokk pajzsban **T** betű. Vö. II. t. 19. ábra. (3242).

**Paus**, Farkas, tanácsos (1515). Címer: mesterjegy, alul félkörbben végződő száron emelt szelemen felfelé irányuló orral. A pajzs felett: .. **W** betűk (az első olvashatatlan). Vö. II. t. 20. ábra (3106).

**Pauer**, László, polgár (1529). Tárcsapajzsban mesterjegy, a száron felső szarufa, közép szelemen és első-alsó dúc. Vö. II. t. 21. ábra (3173).

**Peck**, Kristóf, a Szt. Mihály templom plébánosa (1515). Tárcsapajzsban növekvő oroszlán. Sisakdísz: ugyanaz. Kőirat kitőredezett (2543). 1521-ben használt címere: süvegezett kerekalpú pajzs két felső mezejében 1—1 hatágú csillag (3125). Peck Kristófra vö. Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939.

**Péter**, puszkamester, polgár (1492). Címer: hármasszíkla középsőjén álló madár. A pajzs felett: **P. P.** monogram (2350).

**Pfretter**, Miklós, harmincados, tanácsos (1430). Címer: haránt pólya szerinti felhős osztás. Sisakdísz: zárt szárnyon hattyú (1890). 1453-ban Bécsben háromszögű pajzsban három stilizált lilommal díszített harántpólyát, 1457-ben kettős keresztet visel a pecsétjében (1307, 1541). Vö. 5. kép.

**Piesinger**, Orbán, polgár (1528). Címer: tárcsapajzsban: lépegető medve (3175).

**Pinter**, Lőrinc, polgár (1528). Címer: latin kereszt (3167).

**Polány**, Gergely, polgár (1528). Tárcsapajzsban merőlapát. A pajzs felett: **G. P.** monogram (2885).

**Praunstorfer**, Mihály, polgár (1541). Címer: mesterjegy, háromszögből kiemelkedő szár, felső szelemennel (Szent Antal kereszt). Vö. II. t. 22. ábra (3237).

**Preuss**, Konrád, polgár (1444). Hasított pajzs első mezeje üres (egyszínű), a másodikban pólya, melyet egy újabb vágással kétfelé osztottak. Sisakdísz: két szarv (1122).

**Puhel**, Ulrik, tanácsos 1445. Címer: hármasszíkla. Kőirat: s \* **ulrich** \* **puchel** \* (1131). Vö. Házi I/3. 255; 17.kép.

**Pullendorfer**, Mihály, tanácsos (1506 és 1522 közötti évek egyikében). Tárcsapajzsban elmosódott mesterjegy, mely alul keresztben végződik. A pajzs felett: **MA—PL.** monogram (3621). 1527-ben olyan címert használt, melynek pajzsában felfelé néző félhold van, a félhold csúcsain 1—1 hatágú csillag (3150). Pullendorfer Mihályra vö. Mollay: SSz. 1959, 193—199.

**Rädinger**, Farkas, javadalmas pap (1488). A pecsét mezejében: **W** betű (3028).

**Rauch**, János, polgár (1521). Tárcsapajzsban mesterjegy, a száron négyesfej, süllyesztett szelemen. A szelemen jobb oldali és a szár alsó vége kiszélesedik és ék szerint bevágott. Vö. II. t. 23. ábra (3134).

**Reifendorfer** János, városkapitány (1440). Címer: két, haránt pólya szerint elhelyezett, alul-felül hegyes cölöp (1053).

**Reiss**, János, tanácsos (1534). Tárcsapajzsban mesterjegy, a száron négyesfej, ferde közép szelemen és hátsó-alsó dúc (3197). Vö. II. t. 24. ábra.

**Riemer**, Jakab, tanácsos (1487). Címer: tarajával felfelé mutató sarkantyú (3023).

**Schachner**, Ákos, polgár (1511). Címer: két ruta, valamivel díszítve. Sisakdísz: kitört. A feliratból is csak az .. **acha** .... **ner** betűk vehetők ki (2503).

**Schadendorf**, Tamás, polgármester (1438). Címer: gyűrűből kiemelkedő kereszt. Vö. II. t. 25. ábra. (1019).

**Schekan**, Pál városbíró (1414). Címer: mesterjegy, fordított „N” alakban megtört szár kezdetén felső szelemen, alsó végén ötágú csillag. Vö. I. t. 18. ábra (436).

**Schlosser**, Erhart, polgár (1535). Címer: cölöpösen álló kulcs (3207).

**Schmidt**, György, fertálmester, külső és belső tanácsos (1530). Tárcsapajzsban lópatkó, felette ágas szerint szétágazó három kereszt. Vö. II. t. 26. ábra (3181).



*Schmuckenpfennig*, János, polgármester, városbíró (1392). Címere nagyon hasonlít Dági Mártonéhoz, de nem háromszögű a pajzsa, hanem kerekaltpú és a pajzs felett egy rák (?) látható. Lehet, hogy a címer színei is mások voltak, ez a középkorban nagyon gyakori módja volt a címertörésnek, de egyelőre sajnos csak a Dági-címer színeit ismerjük. Körirat: \*s \* **johannis** \* **smuckenphenig**. Vö. 18. kép (290).

*Schneider*, Ágost, polgár (1524). Gemma (149).

*Schneider*, Frigyes, polgár (1525). Címer: két keresztbe tett kapa (2716).

*Schneider*, György, polgár (1525). Tárcsapajzsban mesterjegy, a száron első-felső támasz, közép szelemen elől lefelé, hátul felfelé mutató orral, alsó-hátsó dúccal. Vö. II. t. 27. ábra (3153).

*Schneider*, Péter, polgár (1521). Címer: mesterjegy. Vö. II. t. 28. ábra, (3123).

*Schöckel*, Bernát, városi jegyző (1507). Gemma, koronás férfifej (3080). Schöckel Bernátra vö. Mollay SSz. 1968, 40.

*Schonpauer*, István tanácsos (1490). Címer: két keresztbe tett szerszám (3031).

*Schottel*, Gáspár tanácsos (1481). Címer: mesterjegy, száron négyesfej. A pajzs felett: **C. S.** monogram. Vö. II. t. 29. ábra (3003).

*Schreiber*, Mátyás, polgár (1497). A pecsét mezejében **S** betű (2410).

*Schreiner*, András, hegymester, külső tanácsos (1533). Címer: szőlőmetsző kés. A pajzs felett: **A. S.** monogram (3193).

*Schuster*, Mihály, polgár (1426). A pecsét mezejében primitív, stilizált liliom (702).

*Schutzner*, János, polgár (1525). Címer: két ötágú csillagtól kísért stilizált liliom (3151).

*Schutzner*, Pál, tanácsos (1534). Tárcsapajzsban nyilazó ember (3197).

*Schützner*, Pál, városbíró (1529). Címer: stilizált növény két ötszirmú virággal, indái között növekvő félhold és ötágú csillag. Vö. II. t. 30. ábra (3172).

*Schwarz*, Alphard (1424). Címer: öt levélből álló címerkép. Sisakdísz: zárt szárny (649).

*Schwarz*, Pál, pap (1541). Címer: három ötágú csillag (2,1) (3228).

*Schwarzentaler*, Kristóf, városi jegyző, később Bécsújhelyen polgármester (1529). Tárcsapajzsban virágváza. Felette: **C. S.** monogram (2931). Schwarzentaler Kristófra vö. Mollay: SSz. 1968, 41.

*Seres*, Tamás, városi nótárius (1440). Címer: nyíllal átlőtt vékony nyakú madár. Körirat: **s \* thome . . . . dicti \* seres\*** (1057). Seres Tamásra vö. Mollay: SSz. 1967, 322.

*Siebenburger*, Jakab, volt soproni polgár, az irat keltekor bécsi lakos (1524). Tárcsapajzsban jobb felé irányuló nyíl és íj. A pajzs felett: **J. S.** monogram (2678).

*Sieghart*, Márton, fertálymester, tanácsos, polgármester, városbíró (1518). Címer: három hatágú csillagtól kísért két keresztbe tett csont (3114). 1530-ban gemma pecsétje van: halfarkban végződő ló (hippokampus) (3175).

*Schleifengrad*, Mihály, polgár (1456). Nagyon primitív pecsét mezejében patkó és szárai között patkószeg (1405).

*Spach*, György (1467). Címer: mesterjegy, fordított kettős szarufán álló szár fordított szarufával. Körirat kitöredezett: (**sig**)illum : : **georg** : : **spach**. Vö. I. t. 21. ábra (2122).

*Spilberger*, Pál, polgár (1521). A pecsét mezejében ökör(?) feje (3125).

*Steiner*, Lipót, fertálymester, adószedő, tanácsos (1541) Lófej alakú pajzsban monogrammal kombinált mesterjegy. A pajzs felett: **L. S.** monogram. Vö. II. t. 31. ábra (3233).

*Steck*, János városi nótárius (1477). Tárcsapajzsban leveles koronából kiemelkedő három egyenes madártoll. A csőrös sisak koronájából ugyancsak három toll emelkedik ki és ezeken keresztben van elhelyezve egy kifli. Körirat: **s. iohannis, steck**. Vö. 7. ábra (2208). 1481-ben gemmával ellátott gyűrűs pecsétet használt (3003). Steck Jánosra vö. Mollay: SSz. 1968, 39.

*Stephan*, István, pap (1481). A pecsét mezejében mesterjegy. Vö. II. t. 32. ábra (3000).

*Steren*, Mihály, a Szent Mihály templom káplánja (1481). Ovális pecsét mezejében felhőkön álló mantuai kereszt, melyet négy hatágú csillag kísér. Házi: Egyháztört. 158 (3003).

*Steuber*, András, pap (1534). Tárcsapajzsban kehely. Házi: Egyháztört. 50, 111 (3205).

*Stockpaur*, Tamás, seborvos, tanácsos, zsidóbíró (1468). Tárcsapajzsban jobbra hajló faág (?). Sisakdísz: két széles növénylevél (cserfa ?) között sokágú sugaras csillag. Körirat: \* s \* **thoman** \* **stockpaur** (2130).

*Straichmann*, Pál, polgár (1541). Címer: stilizált lilium. A pajzs felett: **P. S.** monogram (3231).

*Székeles*, Péter, polgármester, tanácsos (1409). Háromszögű pajzsban hármshalom, ezen mesterjegy: a száron felső szarufa, közép szelemen és ennek a szárral való metszéséből kinövő hátsó dúc. Körirat: **S. zekelaz**, **petri**. Vö. I. t. 15. ábra (368, 3494).<sup>18</sup> Székeles Péterre vö. Mollay: Középkori soproni családnevek. Bp. 1938.

*Székeles*, Vilmos, az előbbi fia, polgár (1435). Kerekaljú pajzsban az apjáéhoz hasonló mesterjegy, de a szár és szelemen találkozási pontjából kiinduló dúc előre (tehát a heraldikai jobb oldalra) mutat. Vö. II. t. 34. ábra (947).

*Tettlinger*, János Hanusko, soproni polgár, később Bruck a/L. várnagya (1460). Hasított pajzs első felében pálmafa, hátul — egymás felett — két hatágú csillag. Sisakdísz: két szarv (1811).

*Tischler*, Bernát, polgár (1534). Tárcsapajzsban: lépegető gémmel. A pajzs felett: **T. P.** monogram (3200).

*Tötl*, Mihály, fertálymester, tanácsos, városbíró (1534). Tárcsapajzsban szőlőmetsző kés, a hajlatában hatágú csillag. Felette kivehetetlen betűk (3200).

*Traismaurer*, Péter, tanácsos (1431). Háromszor csúcsra vágott kerekaljú pajzs. Körirat: + **s. petri** . **traismaurer**. Vö. 19. kép (861). Vö. Mollay: Családnevek 48.

*Trenka*, György v. Palaus, soproni várkapitány és vöröskői várnagya (1516). Kerekaljú pajzsban felfelé néző félhold, felette hatágú csillag. A pajzs felett: **G. T. P.** monogram (2568).

*Turnhofer*, Tamás, városbíró (1402). Háromszögű pajzsban ormozott bástya-torony, a közepén ráhelyezett gyűrűvel. Körirat: \* s \* **thome** \* **turnhofer** (323).<sup>19</sup> Turnhofer Tamásról vö. Mollay: SSz. 1959, 122—128.

*Vencel*, posztönyíró, polgár (1502). Címer: posztönyíró olló, mellette rák. A pajzs felett: **W** betű (2447).

*Vischer*, Kuntz, fertálymester, külső és belső tanácsos (1530). Tárcsapajzsban vízszintes elhelyezkedő vidra (?) (3181).

*Waldner*, Jost, polgár (1446). Címer: kerekaljú pajzs két cölöppel. Sisakdísz: zárt szárnyon pólyaszerűen (tehát vízszintesen) elhelyezve a címerkép. Körirata kissé kitöredezett: ... **martini** .. **valdner**. Vö. 6. kép (1137).

*Waldner*, Ulrik, polgár (1453). Címer: haránt pólya szerint elhelyezett legallyazott fatörzs. Rácsos sisak, melynek sisakdíszje kivehetetlen. Körirat: **s. ulrich** + **waldner**. 1359.

*Weispriach*, Zsigmond, mint Sopron zálogos ura, (1471). Ezüsttel és feketével hasított pajzs ezüst mezejében három balfelé irányuló fekete ék. Sisakdísz: gömbben végződő kúp. Körirat (szép iratszalagon): **S. sigmund . vo . weispriach**. (2158).<sup>20</sup>

*Wetzer*, Farkas, a Szent János templom papja (1526). Kerekaljú pajzs alján felfelé tekintő arcós félhold, az orrán álló keresztrel és a holdsarló csúcsain 1—1 hatágú csillaggal (2756). A templom Bécsi utcai bejárata felett ugyanilyen címet tart két szakállas férfi. Az 1513 és 1519 évekről maradtak korunkra adatok a templom nagyobb helyreállítási munkáiról.<sup>21</sup> Az 1531-ben használt gyűrűs pecsétjének címerében

18 Csatka—Dercsényi I. m. 57.

19 Csatka—Dercsényi I. m. 57.

20 Csergheő, Géza: Wappenbuch des Adels von Ungarn, Siebmacher III/2, 485, tábla.

21 Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 161.

a félhold felett **W** betűt, legfelül pedig hatágú csillagot láthatunk. A pajzs felett: **W. W.** monogram (2972) Vö. 20—21. kép.

*Wossenperger*, Lénárd, városkapitány (1506). Címer: növekvő kecske. A pajzs felett: **L. W.** monogram (2471).

*Ziegler*, János, városi nótárius (1458). Háromszögű pajzsban két jobbfelé néző nyakas sasfej. Sisakdísz: egy nyakas sasfej, de a fejet is meg a nyakat is tараéjszerűen elhelyezett pávatollak díszítik. Körirat (iratszalagon): **s \* ha(nn)s \* ziegler \* Vö.** (22. kép, 1615). *Ziegler* Jánosra vö. *Mollay*: SSz. 1968, 37.

*Zsigmond*, pap (1507). Latin kereszt (3080).

4. Visszatekintve megállapíthatjuk, hogy a gazdag anyag ellenére még sok városi tisztségviselő és patriciuscsalád címere (pl. a *Haberleiter*) nem került elő. A soproni zsidók címereiből egyetlen egy sem, az iparosok által használtakból is csak kevés. Viszont nagyon sok osztrák és cseh címer és pecsét van itt, melyeket ott nem ismernek, ezeket külön tanulmányokban ismertetem. Itt csupán egyet, *Einczinger Ulrich* osztrák főkapitány osztrák hercegi címerrel ékesített pecsétjét említtem meg 1452-ből (tehát Hunyadi János kormányzósága korából), melynek első mezeje hétszer vágott, tehát a magyar címert, a második és harmadik mező pedig Cseh- és Morvaország kétfarkú oroslánját, illetőleg sakkozott sasát mutatja. A negyedik Felső-Ausztria, végül a szív-pajzs az osztrák címer pólyája. Az első három országot ekkor még V. Lászlót uralta, de III. Frigyes hívei már ekkor „előlegezték” ezeknek a területeknek birtoklását uruknak.

Sajnos az egyetlen — általam ismert — könyv, mely a pecsétekkel mint a művészi munka teljesítményével foglalkozik,<sup>22</sup> csak annyiban ad összehasonlítási alapot, hogy a mi polgáraink által használt pecsétek a művészi munka szempontjából nem maradnak el az ott közölt főúri és főpapi pecsétek mögött.

Összefoglalva: a 355 felismerhető és azonosítható pecsétből 168 a soproni vonatkozású. Ezekből 142 címeres, 18-nál a pecsét mezejében (tehát pajzs nélkül) van a pecsétkép és 8 db a gemma.

Anakronizmus lenne a középkor emberének a mai értelemben vett demokratikus törekvéseket tulajdonítani, de hogy demokratizálódási folyamat játszódott le, az már az eddig előkerült anyagból is világosan megállapítható.

A XIV. századból 5 tisztségviselő címeres és a johanniták soproni konventjének 2 egyházi jellegű (pecsét mezejében húsvéti bárány zászlóval) pecsétjét ismerjük. Pap vagy polgár még nem fordul elő a pecséttulajdonosok között és a címerek között sincs se beszélő címer, se mesterjegyes. A pecsétek mind függőpecsétként nyertek felerősítést.

XV. század első fele: 19 tisztségviselő és 7 polgár pecsétjét ismerjük. Pap még nem fordul elő, a keresztetek már nincsenek itt. Megjelenik az első beszélő címer (1402: *Turnhofer*) és az első mesterjegyes címer (1409: *Székeles Péter*). A pecséteket ekkor már részben rányomták magára az okiratra.

XV. század második fele. Ebből az időszakból már több polgár pecsétjét ismerjük (18), mint tisztségviselőjét (15); a papok közül is többnek (8) a pecsétjét. A címerek közül beszélő a *Kronperger* családé (daru = *Kranich* van benne) 1478-ból. Feltűnnek a mesterségek szerszámai és termékei (pl. *Steck János* sisakdíszében a kifli, 1477) és az első monogram mint pecsétkép, vö. *Rädinger Farkas* (*Wolfgang*) 1488-ban használt pecsétjében egy **W** betű. Végül megjelennek az antik gemmák, főként a végrendeletek hitelesítésénél (3 db). A függő-

<sup>22</sup> *Kletler, Paul: Die Kunst im österreichischen Siegel. Wien, 1927.*

pecsét kiveszőben van, a legtöbb a rányomott pecsét és 1450-ben megjelenik az első fedett pecsét is (György oltárjavadalmas pap). A fedett pecsétnél nedves papírt tettek a még képlékeny, forró pecsétviaszra és így nyomták rá a pecsétnyomót. Ezzel bizonyos fokig megvédték a pecsétet a rongálódástól, de egyben majdnem minden esetben elfedték a pecsét rajzának a finomságait és elmosódottá tették a pecsétet.

XVI. század eleje. A középkor végét soproni viszonylatban még nehezebb meghatározni, mint az országos történetben. A mohácsi vész itt sem jelentett döntő fordulatot, ezért nem ragaszkodtam ehhez az időponthoz, hanem addig haladtam, ameddig a nyomtatásban kiadott forrásanyag megengedte. Az előző időszaknál megállapított fejlődés folytatódik: 39 tisztségviselővel szemben 9 papi és 46 polgári pecsétet találunk. Sajnos ebben az időben divatba jött az a szokás, hogy egy-egy végrendeletet 5–7 tanú is ellátott pecsétjével, ennek következtében sokszor lehetetlen megállapítani, hogy melyik pecsét kié volt. Gyakoriak a mesterjegyes pecsétek, sok esetben monogrammal egyesítve. Az iparosság előretörését mutatja a velük kapcsolatos címerek számának megnövekedése is, pl. Tuchscherer Vencel posztónyíró ollója (1502), Lederer Mátyás tímármester áztató kádja (1515), Fleischhacker Farkas mészáros bárdja (1528), és hogy a város gazdasági életében oly nagy szerepet játszó gazdapolgárok se maradjanak ki: Tötl Mihály szőlőmetsző kése (1534). A papok címerai és pecsétjei kezdettől fogva igen erős egyházi jelleget mutatnak. Igen sok a kereszt és a kehely, a legérdekesebb talán Steren Mihály pecsétje, mely csillagok között, felhők felett lebegő keresztet ábrázol és Wetzer Farkasé, ki az iszlámot jelképező félhold orrára állítja rá a keresztet.

Kívánatos lenne az ausztriai levéltárak anyagának ilyen szempontból történő átvizsgálása, mert ahogy nálunk sok osztrák pecsét található, valószínű, hogy Bécs, Bécsújhely, Baden stb. városok levéltáraiban viszont soproni adatokra akad a kutató.

### Mittelalterliche Siegel der Ödenburger

Das Ödenburger Stadt- und Komitatsarchiv ist nach dem Staatsarchiv das reichste in Ungarn, besonders an mittelalterlichen Urkunden und Siegeln.

Natürlich hat die Forschung die Möglichkeiten noch bei weitem nicht ausgeschöpft und viele Fragen harren noch der Aufklärung. So z. B. die kunstgeschichtliche Erklärung jener Serie, welche im Vierpass das Vollwappen bringt und sehr schön geschnitten ist. Prof. Jäger-Sunstenau brachte aus dieser Serie das Siegel vom Wiener Bürger Hans II. Strang. Siehe: Anmerkung 3.

Am Anfang des 16. Jahrhunderts arbeiten die Silberschmiede nicht mehr so schön, Ringe mit Gemmen kommen in die Mode, auch werden die Siegel mit viel weniger Sorgfalt hergestellt, darum sind sie auch kümmerlicher erhalten geblieben.

In diesem Artikel werden nur jene Siegel erwähnt, deren Besitzer Ödenburger waren.

Die Aufzählung erfolgt in dieser Reihenfolge: 1. Familienname; 2. Vorname; 3. soziale Stellung; 4. Jahr des Vorkommens; 5. Wappenbeschreibung; 6. Quellenangabe und Literatur.

## Kortörténeti tanulságok százegynéhány éves apai intelmekből

(Berecz József tanító levelei Sopronban tanuló Ábel fiához 1860–1868.)

1. Az apa, Berecz József, aki a kemenesaljai Ságon<sup>1</sup> volt evangélikus felekezeti tanító, nagyobbik fiát, Ábelt 1860. október elején szekéren Sopronba vitte, s ott beíratta az egyházkerület főtanodájának<sup>2</sup> első osztályába. Mivel a fiúnak németül is meg kellett tanulnia, cseregyerekként Mayer Sámuel asztalosmesternél helyezte el az Ötvös u. 716. sz.<sup>3</sup> alatt, s magával vitte Mayerék Samu nevű fiát Ságira, hogy az meg magyarul tanulhasson. Ábel elkísérte őket a város határáig Berecz Imre nevű unokabátyjával és egy Szabó Péter nevű, szintén rokon osztálytársával együtt. Berecz József 1860. okt. 19-én írja első levelét fiának ekképpen: „Kedves Fiam! Irom hozzád a legelső levelet s mint ilyet – élő szóval tett figyelmeztetésem szerint is – tedd el s amikor tán már nem leszek ez életben, majd vedd elő s emlékezzél atyádra, ki földi legjobb akaród is lenni kíván míg engedelmességeden megnyugszik s szorgalmaddal megelégszik... Mikor tőletek a város végén elváltunk, komoly gondolatok közt haladtunk a kedvező úton a kellemes időben, míg vacsorakorban Felső-Ságira jutottunk. Ott meghálván, reggel mindjárt sejtettük, hogy utunkon nem kísér tovább szerencse. Meg is lett. Az eső megeredt és áztunk hazáig, mely okt. 9-én délután 4 órakor lett.” Beszámol arról, hogy a család betegeskedett, de már jól vannak, a malomba kellett menni, 16-án Somlón, 17-én Ságon szüreteltek. „Így vesződünk, bajoskodunk! – Dehát te hogyan vagy? Mint tetszik a nagyvárosi élet? Díszlik-e a főiskolai tanulás? Csak úgy örvendeztetsz ám meg, édes fiam, ha ezen kérdéseimre kedvezően válaszolsz. A Samu eddig magát jól viseli. Már kezdi próbálgatni a magyar beszédet. Akarom, hogy te is jó légy. A célt el ne tévezd, hanem meggondold, miért vagy tőlünk oly távol. Egészségedre, életedre vigyázz. Jóltevőidet megbecsüld s magadat mindenek előtt kedveltetni igyekezz, a tanár urakat ne ingereld, gazdádát Vaternak nevezd és valóban őt tekintsd atyádnak, tanulótlársaidat mint testvéreidet tekintsd.” Elpanaszolja, hogy egy birkája „megmotozott”, le kellett vágni, pe-

1 Később Alsó-Ság, amely 1950-ben Celldömölkkel egyesült, mint annak II. kerülete. Magyarország Helységnévtára szerint Ságának 1863-ban 1462 lakosa volt.

2 Később ev. líceum, ma Berzsenyi Gimnázium.

3 Sopronban a házakat nem utcák szerint számozták, hanem 1-től kiindulva folyamatosan, csak 1869-ben tértek át az utcák szerinti számozásra. Az utcák és házak azonosításának két segédeszköze: Gassen- und Häuser-Schema der königl. Freistadt Oedenburg und der dazu gehörigen Vorstädte. Sopron 1869; Thirring Gusztáv: Sopron házaí és háztulajdonosai 1734–1939. Sopron, 1941.

dig bárány is volt benne. Kóstolóba küld egy darab sült húst és májat, Ábel ossza meg a két rokon gyerekekkel. Mellényt is küld.

Ez volt az első levél, melyet az apa Ábel fiának írt és az első, melyet Ábel életében kapott. Ábel szót fogadott, s az apjától kapott leveleket haláláig megőrizte. Az első iskolaévben 12 levél érkezett Sopronba mindig alkalmi fuvarral, mert az apa még a postabért is igyekezett megtakarítani s haragudott, ha Ábel nem hasonló úton küldött levelet, hanem postán és még jobban haragudott, ha Ábel a postán küldött levélre nem ragasztott bélyeget s apját még meg is bírágolták. A levelek címzése: „Adassék B. Á. 1-ső osztálybeli tanulónak az Ev. Főgimnáziumban Mayer Sámuel asztalosmesternél Ötvös u. 716. sz. Sopronban”; megszólítása: „Kedves Fiam!”; aláírása: „szerető atyád Berecz József”, egyik helyen: „holtig szerető atyád B. J. sági ev. tanító”.

Úgy vélem, hogy a gyöngybetűs, nagyon értelmes, sokszor bölcs levelek olyan kortörténeti adatokat tartalmaznak, amelyek rávilágítanak egyrészt a soproni diák sorsára, másrészt a falusi tanító életviszonyaira is. A levelek ismertetése során pontos tartalmi beszámolóra törekszem, félretéve a családi vonatkozásokat. A levelek keltezését zárójelbe foglalom.

2. Ábel hamarosan panaszkodik az ellátásra. Az apa így válaszol (XI. 14.): „Panaszodon csak úgy segíthetünk, hogy időnkint, mikor lehet, valami harapnivalót ha küldünk, – meg aztán ha nem tűrheted s van egy-két krajcárod, végy egy zsemlet magadnak. Azon meg fenn ne akadj, hogy kenyeret úgy metszenek a kezedbe. Ha megehülsz, akkor kérj enned, ha nem adnak, akkor azt nekem ird meg levélben ahogyan tudod. Másnak ha lehet, ne panaszkodj.” Ugyanebben a levélben tesz az apa szemrehányást fiának az íráshibáért. Különösen bosszankodik azon, hogy Ábel „Keleblat”-nak írja a tanárja nevét „Kleblatt” helyett, vagyis Berecz József maga se tudja, hogy helyesen „Kleeblatt” volna. Egy tepsi pogácsát ígér, s utasítja Ábelt, hogy a csizmáját talpaltassa vagy fejeltesse meg, majd az árát kifizeti. Érdeklődik, hogy vannak-e könyvei s hogyan szerezte azokat? Örömmel írja, hogy a cseregyerek már beszél magyarul.

A következő levél (XI. 28.) a disznóölésről szól, küldenek vele 5 db sült kolbászt, sült pecsenyét, kenyeret, töpörtyút (töpörtőnek írja), pogácsát. „Más alkalommal többet is küldünk, csak jó légy, jól tanulj és magadat jól viseld. Ruháidat, könyveidet megbecsüld, mert tudod milyen drága. Sokat ne jársz s kelj, mert akkor különösen szakad a csizma.” Tanulóinak száma, írja, már 92. Aztán örömmel hallja (XII. 14.), hogy Ábel helyzete Mayeréknél megjavult: „Hanem való legyen ám, ne ámits, mert én nem akarom, hogy te akkor sanyarogj, mikor cseréd itt a jólétben folyvást üdül és hízik.” Figyelmezteti Ábelt, hogy folyamodják az Illés-féle ösztöndíjért<sup>4</sup> s ha megkapja, akkor vehet magánórákat. Valószínűleg német nyelvórákról van szó, mert a német nyelv tanulását az apa fontosnak tartja, de szó esik hegedű-leckékről is, ezeket a rokon Berecz Imre adja. Már előzőleg kérte fiától az iskolai leckerendét és az osztály névjegyzékét. Megütközik azon, hogy Ábel a tanítóképezde első osztályának leckerendjét küldte el: „Én téged, fiam, nem az ev. iskola tanítói képezdéjébe adtalak, s nem is akarom, hogy mester légy.” Figyelmezteti, hogy másikat küldjön.

Ábel a karácsonyt Sopronban tölti. Apja nem is hívja haza, ellenben arra inti, hogy „az ünnepi napokat is szellemi haszonra fordítani buzgó igyekezeted

<sup>4</sup> Anyai ágon a dédanya Illés-lány volt, ez indokolta a folyamodást a családi jellegű ösztöndíjért.

legyen" (XII. 14.). Csak egy kis csomag érkezik hazulról: 12 pogácsa, 30 dió, négy fürt szőlő. Ábel a későbbi években is Sopronban reked karácsonykor, ha nagy mehetnékje van, akkor is elmarad az utazás a nagy hidegre, rossz utakra való hivatkozással. A hazalátogatás ideje a húsvét. Ellenben 1861 februárjában az apa látogatja meg a fiút, erről írja (II. 21.): „Téli csizmaid eljárságát látván fentlétemkor, midőn megjöttem úgy intézkedtem, hogy másokat csináltatok.” Beszámol arról, hogy eladták a csikót 43 forintért és 50-ért vettek egy lovat. „Neked küldünk tandíjra 5 forintokat, privátra 5 forintokat, mértanra 2 forintokat, költségre 60 xrokat" (azaz krajcárokat). Az egyik tehén megborjazott. Küld egy pohár mézet és egy darabka szalonnát; egy jellemző, gyakran vissza-térő mondat: „Idő és pénz kívántatik tanuláshoz, úgy iparkodj, hogy az haszontalan ne legyen. Lásd mi idehaza mindannyian nélkülözünk, de ha szorgalmadat tapasztaljuk, örülünk és a haszon mégis a tied lesz.” Ez a hangnem ismétlődik egy másik levélben is (III. 13.), az apa sajnálkozik, hogy Ábel és a rokon Szabó Péter között megromlott a barátság: „Te szegény vagy, neked tanulnod kell, hogy utóbb megélhess. De Péter gazdag, sok jószágot öröklend, melyen tanulás nélkül is megélhet, azért csak hadd játsszék, te a ruhádat miatta ne szaggasd.” Ábel valószínűleg valamiféle játékban nem akart részt venni, megszívlevélve apjának azt a tanácsát, hogy a ruháját hiába ne szaggassa és játék helyett inkább tanuljon.

Ábel húsvétkor Ságón ünnepelt. Keresztapja szekerén Szabó Péterrel együtt szerencsésen visszaérkezett Sopronba (IV. 6.). Az apa megírja, hogy vásáron volt, eladta a fekete lovat 80 forintért és vett egy vereset 54-ért. Ábelnek meg vett egy nyári öltönyt, kalapot, csizmát. Malomba készül öröltetni, meg Somlóra, mert meg kell kapálni a szőlőt. Ebben a hónapban ismét meglátogatta Ábelt (IV. 28.): „Fiam! Nehezen esett, hogy játszás közben lerongyollott ruhában találalak. Okosabbnak tartottalak, mint most tapasztaltam.” Hosszas in-telem után: „E leckét megértsd és megtartsd, ha atyai kezemben tovább is ma-radni akarsz.” Hanem az új ruhával baj van, arra oktatja fiát (V. 13.), hogy a nadrágot ne húzza fel nagyon a nadrágtartóval, akkor nem lesz olyan rövid. No de a Samu gyerek nadrágja se jó, szűk is, rövid is, csizmái is tönkrementek. Minden levélben van figyelmeztetés, oktatás, otthon meg mindig beteg valaki, aztán a méhek rajzanak, a káposztáskertet trágyázni kell, Somlón karózni, Ság-on kapálni, kaszálni, szénát gyűjteni (VI. 1.), s végül az óvatosan adagolt di-cséret: „Midőn tapasztalom hogy nem lehetsz hiába Sopron fényes városában, annál örömöstebb fedezem szükségéidet bármi nehezen essék is itthon azt nél-külözni.” Két 10 krajcáros „bankjegyet” mellékel: „hanem csak jó haszonra vagy szükségre költsd ám és nekem a többivel együtt erről is számot tudj adni annak idejében.”

3. Ábel a nyári szünidőt ezúttal is és a következő években is Ságón élvezte. Az apa szept. 17-én (1861) ír ismét levelet: „Szombaton este napnyugta után érkezünk haza portól agyon lepve, de mégis szerencsésen. Itthon sem volt egyéb baj, mint hogy elmentünk óta a mai napig katonaság által lepettetett meg községünk az adó-behajtás végett. Minket ugyan nem terhelt a katonatartás, de elég nehéz volt az adót oly rögtön befizetni. Ugy hallom ma már mind elmentek.” Ábel tehát ismét Sopronban volt Graf Sámueléknél Balfi u. 624. sz. alatt (ma 14. sz.), az apa onnan Gráfék Lujza nevű kislányát vitte ma-gával Ság-ra cserébe. Lujza az úton derűs kedvű volt, írja, de Ság-ra érve elkezdett keservesen sírni s ezt másnap is folytatta. Fiát figyelmezteti, hogy magára és a tisztaságra ügyeljen, olyan helyre ne menjen, ahol veszély fenyegeti, is-

meretlenektől óvakodjék, éjjel ne barangoljon, mert ruháitól hamar megfoszthatják és bánthatják is. Fejét gyakran és tisztán fésülje, mert a Lujza feje tele van féreggel. „Anyád már vesződik veled.” Ábel Gráfék fiával alszik egy szobában, az is tetves lehet: „Ha elrondulsz az iskolából is kitiltanak s a helyedet is változtatni kell. Koplalnod nem szükség, de mohó se légy. Kérj enned, mikor kell, mert mi is kiszolgáltatjuk cserédnek minden szükségeit.” E tanévben a levelek száma 20-ra emelkedett, tartalmuk is bővült. Érezhető, hogy az apa bizalma megerősödött, hiszen fia az első osztályban megállta helyét, növekedett is, több a mondanivaló. A jószándékú intések, oktatások folytatódnak s újraélednek a ruhagondok, csizmaproblémák. Ábel is belejött a levélírásba, így válaszolni való is több van. Tíz nap múlva (IX. 27.) az apa már azt írja, hogy Ábel „mindenik” levelét megkapta s örül, hogy fia „tűrhető” sorait olvashatta. Nagy az aggodalom, mert Ságón kitört a marhavész, a községet lezárták. Múlt vasárnap meg tűz támadt a nagykocsmában, a nép ezért elkergette a „sidó” kocsmárost s most nincs helyette más. Lujza jól viseli magát s most maga is nevet azon, hogy eleinte sírt s a feje is kitisztult.

A következő levelekben az apa megírja, hogy Somlón 6 akó bora termett, mézet ígér, de egyelőre nincs, aki elvigye, mellékel egy „új” forintot.<sup>5</sup> Örül annak, hogy a gimnázium igazgatója Ábelnek könyvjutalmat adott: „Azt megköszönd és légy érte háladatos!” Aztán megint küld két hatost, megírja, hogy a celli vásárban eladta a birkát 11 forintért, s hogy a hegyben akónként<sup>6</sup> 8 ft. 80 kr. a bor ára. Végre bemegy valaki Sopronba (XI. 6.), viszi a mézet, főtt búst, kenyeret és két köteg dohányt, egyik Gráféké, a másik Mayeré, az előző évi házigazdáé: „Senkinek a dohányról ne szólj s azt meg ne tudja más senki, mint akinek küldve van.” A sietségben vagy talán a szűzdohány miatti izgatottságában a senki szót „sinké”-nek írja.

Ábel pénzt kér. Az apa küld is 30 krajcárt (XI. 11.), hanem: „Fiam, akarom tudni hová és mire tetted azt az 1 ft. 20 kr.-t, melyet most nem régen küldöttem. Azért minél előbb számadást küldj és addig ne is kérj pénzt, mert hidd el nálunk is szűken van.” A ruhájára foltot küld, s mivel a fiú egy soproni tűzesetről írt, kioktatja, hogy ilyenkor mit csináljon, de az oltságban ne vegyen részt, mert arra még gyenge. És arra is gyenge (XI. 30.), hogy Gráféknál a borivásra rászokjék. Arra is gondol, hogy Miklós napja következik: „Vigyázz, hogy valami német szamar akkor meg ne ijesszen, mert olyan bormérő helyen meglehet, hogy a Nigló majd megfordul” (értsd: Nikolo). A dec. 17-i levéllel indul a karácsonyi csomag: egy pár csizma, 20 író toll, ezek fele megmetszett lúdtoll, egy szőlős kugli, két darab szalados<sup>7</sup> és 3 hatos. A sági iskolában 103 tanuló van.

Az újév után érkezett számadással az apa nincs meglegedve (1862. I. 14.): „Miután helyetted cserét tartok, még pedig jó gondviselésben, miért hogy számládban annyi zsemle fordul elő? Talán éhséget szenvedsz s azzal akarsz enyhíteni bajodon? Hét krajcárral találom kevesebbnek a számládon kitettét, mint amennyinek ki kellett volna jöni . . . Csak arra költs, ami nélkül el nem lehetsz.” Másik baj, hogy Ábel feje is eltetvesedett. „Siess lenyiratni a hajadat valakivel egészen kopaszra és az asszonyoddal tisztogattasd ki, mert anyád is úgy tett Lujzával.” Mellékel két hatost és kóstolót a disznóölésből meg két fürt

<sup>5</sup> Az új forintot 1857-ben vezették be s azt 100 krajcárra osztották, szemben a korábbi konvencionális forinttal, amely 60 krajcárra oszlott.

<sup>6</sup> Egy akó 54,3 liter.

<sup>7</sup> Szalados vagy csframalé: kicsírázott búzából készült lágy, édes sütemény (Magyar Tájékoztató Budapest 1897–1901).



szőlőt. Sőt a következő levélben is pottyán egy hatos, két falat szalonna s egy karéj kenyér: „Mutasd meg a Gráfné asszonynak, hogy ilyen a mi kenyერünk.” Lujza is ír a szüleinek magyarul. Ságón még mindig nem szűnt meg a marhavész, de azért vígan megy a farsang, lám Dömölkön egyszerre 15 házassulót hirdettek ki.

A miskei vásáron eladták a tehenet (II. 19.) 66 ft-ért, ebből az apa 14 ft-t küld Ábelnek tandíjra, privátórára, bizonyítványra, a még fennmaradó 97 krajcárt költse arra, amire leginkább szüksége van. Küld még egy új nadrágot is, fehérneműt és valami élelmet. Megütközik fia azon mondatán, hogy a helye ugyan jó, de rossz kenyéren kell tengődnie. Szólaljon fel (II. 23.), de nem indulatból, hanem kérve, hogy „veled másképpen bánjanak, legalább úgy, mint mi az ő lányokkal.” Ságón nagy a vörhenyjárvány (III. 7.), az iskolában naponta 10–15 gyerek hiányzik, otthon is megkapták a gyerekek, csak a Lujza egészséges. Kíváncsiskodik, hogy a dominikánusok templomának mindkét tornyán lesz-e óra, s hogy épül-e az evang. templom tornya? A következő levélben írja (III. 20.), hogy a gyerekek meggyógyultak, ellenben ő maga berekedt, könyörgéseket se tart és a temetéseket se tudja ellátni, pedig egyik legnagyobb ellensége halt meg, még annak a temetésén se énekelhetett, sőt búcsúztatót se mondhatott. Eladta a lovait, több lovat nem tart. „Egészségedre vigyázz. Időnek, embernek ne higyj, mert azok csalékonyak.”

Ebben az 1862. esztendőben súlyos gondjai voltak a sági iskolamesternek. Nemcsak mesteri teendőit kellett ellátnia, nemcsak a gazdálkodás napi gondjaival kellett törődnie, Sopronban tanuló fiáról gondoskodnia, hanem még a templom-építés gondjai is rászakadtak. A gyülekezet már régen elhatározta, hogy templomot emel, ezt azonban 12 évig halogatta, míg ebben az évben valóban hozzáfogtak s ápr. 23-án letették az alapkövet, megindult az építkezés, júniusban állnak a falak, augusztusban a torony is, s az új templomot 1863. jan. 25-én felavatták.<sup>8</sup>

Gráfék Lujzája annyira megszerette a sági életet, hogy a tanév végével nem is akart Sopronba visszatérni. Mégiscsak vissza kellett térnie, s a szünidő végével Ábel már a gimnázium harmadik osztályába iratkozott. Apja vitte be Sopronba. Vendégfogadószér 654. sz.<sup>9</sup> alatt Tóbiás Ignációknál talált számára lakást és cserét. Tóbiás Fánit vitte magával Ságára s mivel a már említett izsákfai rokonygyerek, Szabó Péter is ugyanott kapott helyet, Tóbiásék Máriája is ment vele Izsákfára. Már a szept. 9-i levél arról szól, hogy Fáni mindig jókedvű, tevékeny, gyakorolja a magyar beszédet. Izsákfán meg Máriának nincs semmi baja, bátor és vidám. Az apai intelmek megismétlődnek, különösen fontos, hogy Ábel a német nyelvben haladjon, s hogy lakótársával még tréfából se ingerkedjék. A következő levél még többet mond (IX. 29.): „Nehéz volt nekem tapasztalnom itthon töltött szünidőd alatt, mennyit elhagytál abból, amire én kisebb korodban szoktattalak. Azért neveltetlek én tégedet városi főintézetben, hogy még azt is elfeledd vagy megvesd, amire megtanítottalak? Jó ha tudományá van az

<sup>8</sup> Adatok Molnár Dezsőnek, a celdömölki zeneiskola igazgatójának a sági ev. gyülekezet történetéről írt kézirat munkájából. Az adatokat a sági gyülekezet számadáskönyve rögzíti, mivel az építkezés minden mozzanatának befejezése áldomással járt és kiadási tételt okozott. A régi harangláb maradt.

<sup>9</sup> A mai Lenin krt. keleti oldalát az Ikvahídtól az Ötvös utcáig Wirthaus-Gassének nevezték, magyarul: Vendégfogadó-szer. A házszám azonosítása nem sikerült, mivel a 654. sz. ház a 60-as években már nem állt. Ez a címzés csak egy levélen szerepel, talán téves házszámmal, a többi levél az iskolába címeztetett.

embernek, de a műveltség még nem abból áll, mit a bölcs könyvekből kimereget az ember. Ezen oktatásból azt akarom világosan megmondani: felkeléskor jóreggelt kívánni, oskolába menetkor magadat ajánlani és mindenkor szépen köszönni el ne feledj és ne restelj, viseld magad mindenben mint illik. Így örömet szerzel atyai szívednek, saját szerencséd pályáját pedig az életben előkészíted." Fánit orvoshoz kellett vinni Kis-Cellbe, mert a szeme fájt. Már jobban van. Az orvosnak 30 krajcárt, orvosságért 35 krajcárt fizetett, ezt a Tóbiás úr adja meg. „Átveheted tőle, ha kell, hanem aztán tőlem pénzt ne kérj, míg a 6 ft. 65 kr.-ról számlát nem küldesz." A templomépítésnél leszakadt egy állvány, három kőműves és két leány leesett, nagyon megsérültek, egyiküket kórházba kellett vinni.

Októberben az apa Sopronban járt, sírkövet vett a Szergényben elhalt édesapja sírjára 20 ft. árban, novemberben meg Szabó Péter apja, Mihály, látogatta meg a fiúkat. Berecz József levelet küldött vele (XI. 25.), aztán 3 tíz-krajcáros, 6 almát, 26 diót, egy darab kenyert s a levélben a dorgatóriumot: „Leveledben olvasom, hogy eljöttöm után nemsokára a Tóbiás urral összevesztetek. Micsoda joggal tettétek azt, én kérdem. Ti ugyan sok jót tanultatok abban a szép városban, ha még azt a jóltevőtöket is bántalmaztatok, ki kenyérével táplál benneteket! Vigyázz fiú, hogy reád panasz ne legyen, mert reád azon esetben nehéz büntetés várhat." Felvilágosítást kíván, majd folytatja a témát (XII. 15.): „Neked engedelmesnek kell lenned, azt én parancsolom. Szép volna, ha cseréid úgy dacolnának velem, mint ti teszitek . . . Ha lámpát égetni sajnálnak, úgy vegyetek gyertyát magatoknak, de ne dacoljatok, ne követeljete. És ha eljön az alvás ideje, akkor nyugodjatok csendesen és ne hahotázzatok. Ily magatok viselésével megutáltatjátok magatokat és sorsotok csak rosszabb leend."

Januárban (1863) a templomavatás előkészítése foglalkoztatja az apát. Fiát is hívja ugyan az ünnepségre, de mégis tanácsosabbnak látja, ha Ábel Sopronban marad, mivel a nagy hidegben könnyen megfázhat, az út pogány rossz és vizsgák is vannak. Küld egy forintot meg ennivalót, jó étvágyat kívánva. Ott-hon a gyerekek megfáztak, Fáni is. A febr. 3-i levélben számol be részletesen a templomavatás ünnepségéről és sajnálja, hogy fia nem vehetett részt „e ritka jelenetben". Küld 9 „forintokat" meg egy kis maradék kuglit. A gyülekezet számadási könyvéből tudjuk, hogy az avatáskor 8 ft. 45 kr-t költöttek áldomásra és 5 ft. volt a szertartást végző Edvi Illés Pál esperes tiszteletdíja.

Fekete pecsétetes levélben (II. 13.) siránkozva közli fiával az apa, hogy legkisebbik gyermeke, a 2 és fél éves Ottó hosszas betegség után meghalt. Hogy orvos látta-e a gyermeket, arról nem esik szó. Időnként valami élelem, pénzecke megy Ábel címére, amikor alkalmi fuvar akad, aztán két nyári pantalló, mellény, csizma, metszett tollak. Egyik levélben azt olvassuk, hogy „Fáni nem igen áll hátrább megkedveltetésben, mint a múlt évben a Lujza. Így aztán nem nehéz a csereivel. Hanem amikor nyafog, válogat és durcál, akkor kereszt a csere." A birkákat megnyírták, 13 font gyapjú lett, ennek fontjáért (56 deka) 80 krajcárt adnak. Egy font gyapjú árát a következő levelével (V. 25.) küldi. „Annyi a tennivaló, hogy csak azt kell választanom, amit előbb el lehet végezni": a tehén borjazás előtt áll, a méhek rajzanak, holnap vásár van, a szőlő karózatlan, a szálvesszők kötetlenek, a malomba is készülnek és kaszáltatni is kell. Berecz József éppen 40 éves. Majd küld egy darab sült báránnyúst (VI. 17.) s kenyérre egy hatost, hogy Ábelnek nagyobb kedve legyen a közelgő vizsgákra készülni. „Szégyent ne vallj!" E tanévben ez az utolsó, a 18. levél.

4. Az immár IV. osztályos Ábel 1863 aug. végén bevonult Sopronba es Szabó Péterrel egyetemben Slaba Miklósékhoz került cserébe Balfi u. 577. sz. alá (ma 35. sz.). Slaba boltos volt és saját házában lakott. A gyerekeket Szabó Mihály vitte Sopronba és Slabáék két fiát vitte magával vissza. Berecz József pedig aznap, hogy Szabó Mihály a két Slaba-gyerekekkel és Ábel levelével viszszaérkezett, már választ ír (IX. 1.). Utasítja fiát, hogy Slabáékat nyomban hagyja ott, keressen más cserét, vagy ha nem kap, akkor fogadjon szállást és iratkozzék be az alumneumba (iskolai tápintézet). Panaszkodott-e Ábel valami miatt, az nem tűnik ki, ellenben az apát mód felett bosszantja, hogy Szabó Mihály mindkét fiút magával vitte Izsákfára, s az egyik csak akkor kerül Ságra, ha egy hét múlva az óvatos Slaba körülnéz személyesen a sági portán. Az apa joggal következtet arra, hogy Slaba bizalmatlan, s ha netán Ságón nem tetszene neki a helyzet, akkor a fiát nem hagyja ott: „te meg akkor állj ki az ég alá!” Beszámol arról, hogy Ságón tűz volt, 72 ház leégett, a templom tele van odamentett holmival, a szomszéd községek küldik a segítséget, kenyeret stb. Hanem Ábel nem siette el a dolgot, maradt a helyén s ezt az apa is tudomásul veszi (IX. 12.): „ha te oly könnyen veszed az ügyet, magad lásd, utóbb én nem segíthetek.” Slabáék Gyula fia is megérkezett Ságra és jól érzi magát. „Én a cseréket kóborolni, csúfolódni, szitkozódni nem engedem, mint mások, hanem oktatom inkább a jó cseréket becsületre, szép beszédre, illendőségre.” Ezt üzeni Slabáéknak, Ábel is viselkedjék illendően. Minden kellemetlenség kerülendő, mert kilátás van arra, hogy a gyerekeket Slabáék a következő évben is cserében hagyják.

A szept. 29-i levelet az apa hosszabb és folytatást ígérő oktatással kezdi az ép testben ép lélek értelméről, majd a napi dolgokra tér át. Ságón ismét tűz volt, több ház leégett, a gyerekek a harangot kongatták, Gyula meg ruháit összekapkodva a templomba szaladt s az oltár mellől nézte a nagy tüzet. Három akó bora termett, sok szőlőt felkötöztek szárítani. A mézszüret is sovány volt, csak 8 ft.-ot tudtak bevenni. Újságolja, hogy a dömlői esperes (Edvi Illés Pál) végre lemondott állásáról, s így ő egy nagy ellenségétől szabadult meg. Talán e feletti örömeiben Ábelnek hegedűt ígér.

Úgy látszik, kevés az alkalmi fuvar, mert a levelek nagyon megritkultak. A következőben (XI. 27.) folytatódik a megkezdett oktatás. Egy mondata: „A száj az evő és beszélő rész. Ezt nem kell koptatni mindszüntelen evéssel, beszélgetéssel. A gyakori evés nem hasznos, nem egészséges, a sok beszédnek meg sok alja van.” A sági tanítás is megkezdődött 70 tanulóval. A Slaba-gyerekek a katolikus iskolába jár örömmel és szorgalmasan. Sokat tud már magyarul. Vig kedvű, jó gyerek. Tóth János lett az új esperes, aki neki jó embere, írja. Öt új forintot küld hegedűre, pár almát, diót, Berecz Imrét kéri, hogy segítsen a hegedűvételnél. A birkákat nem tudta eladni, mert háromért csak 14 ft.-ot kínáltak. Ismét marhavész van, a község lezárva, az állatok legelni se mehetnek.

Az apa mélyen megbontrákozott azon (XII. 19.), hogy Ábel tánciskolába iratkozott: „A tánc a műveltség ága lehet, de én azt bolondságnak tartottam és nem is kedveltem. Azonban ha neked oly nagy hajlamod vala arra, hogy vakmerősködtél erszényem fejében elkezdni, találd benne örömeid s szerencséd.” Minden rosszallás ellenére is 10 ft.-ot küld költségre és elemőzsiát. „Ennyi pénzről már jó volna számlát küldeni jóakarátú, de kevés jövedelmű apádnak, kinek bizony magára se telik keresetéből ennyi.”

Lássuk, mi lehetett ez a jövedelem! A számadáskönyv adatai szerint Berecz József évi fix fizetése ezekben az években 18 ft. 60 kr. volt osztrák értékben.

Ez nem sajtóhiba: tizennyolc forint és hatvan krajcár. Ezt minden év elején megkapta. Természetben kapott évi 12 pozsonyi mérő búzát, 21 mérő rozst, 10 mérő árpát,<sup>10</sup> ez a mennyiség azonban hullámzást mutat; a 70-es években 14 mérő búzára, 24 mérő rozsra, 12 mérő árpára emelkedik. Szolgálati lakása volt az iskolaépületben, használta az iskolához tartozó káposztáskertet és használta a gyülekezet szántóföldjeit, ezek megmunkálásáról a gyülekezet gondoskodott. Az a szerződés, amellyel a sági gyülekezet Berecz Józsefet 1846-ban tanítónak alkalmazta, nincsen meg. Ellenben megvan utódjának, Koczor Mártonnak 1880-ban kelt szerződése, akkori szóval „hiványlevele”, amelyből visszafelé következtetve sok mindent megtudunk. Például azt, hogy a káposztáskert 170 négyszögöl, a tanító használatában lévő gyülekezeti földeké pedig 7500 négyszögöl. Figyelemreméltó az is, hogy ezeket a földeket a gyülekezet a 1867–68–69. években visszavette, s értük a tanítónak évi 61 ft. „haszonbért”, helyesebben kártalanítást fizetett. A „hiványlevélből” látjuk, hogy minden tanuló egy évre 50 krajcárt fizetett a tanítónak, aki minden temetésért 25 krajcárt kapott. Valószínűleg ugyanezek az összegek szerepeltek Berecz József tanítóskodása alatt is. A levelek emiatt számolnak be minden évben a tanulók létszámáról. Berecz Józsefnek Ságón ingatlana nem volt, azonban Kissomlón volt egy kis szőlője, azt maga művelte, ennek termése egy évben  $\frac{1}{2}$ –6 akó közt mozgott. Kissomlón voltak földjei is, ezeket haszonbérbe adta s a levelek utalása szerint 50 ft. volt az évi haszonbér; ha rossz termés volt, akkor a bérlő nem fizetett. Ezeknek a földeknek a nagysága ma már nem állapítható meg, eredetük sem. Talán a felesége hozománya lehetett, hiszen szilsárkányi módosabb gazda leánya volt. Berecz József féllábbal tanító, féllábbal gazdálkodó volt, állatokat tartott, vásárokra járt; mai kifejezéssel élve, nehezen tudott pénzt csinálni. Levelein kívül tanúsítja ezt az a tény, hogy később kölcsönökre szorult, a somlai földeket is megterhelte. A számadáskönyv szerint a gyülekezettől is kapott kölcsönt kamatra s azt, valamint többi kölcsönét is, visszafizette. Mindezek kibogozásában a „hiványlevél” és a sági gyülekezet 1848–1900. évekre terjedő számadáskönyve volt segítségemre – további utalásoknál: SzK. –, ezeknek rendelkezésemre bocsátásért Fehér Károly ev. lelkész úrnak mondok köszönetet.

Az 1864. év elején az apát a dömölki esperesvátozás foglalkoztatja (I. 8.), attól helyzetének javulását várja. Nem tűnik ki, milyen sérelmei voltak, az előző „gonosz-lelkű” esperes mivel károsította meg, s az sem, hogy a maga sorsában milyen javulást remél. A tanulóinak száma 115-re emelkedett. Sopronba nemigen megy szekér, mert az ottani piacon rossz ára van a gabonának (III. 6.), inkább Pápára, Győrbe viszik. „Megkaptam a tanári kartól szorgalmad bizonyítványát és atyai szívem örömmel indult tartalma látásán reménylve, hogy fiam, kiben a tehetség nem hiányzik, kinek műveltetéséért csekély filléreimet is kész vagyok feláldozni, megérti sorsát, célját.” Húsvétkor Ábel hazament, Slaba Gyula meg Sopronba. Utóbbi, visszatérve Ságára, finnyáskodott és iskolába se akart járni, examenje azért sikerült (V. 3.)

A jún. 22-i levelében – e tanévben a 14. – közli az apa, hogy a csereifjakat Szabó Mihály fuvarozza haza, ő nem megy értük: „Végezd a dolgaidat úgy, mint illik, már nem vagy ujonc Sopronban.” Beszéljen Slaba úrral, hogy a fiát

<sup>10</sup> Gabonamérésre használt űrmérték. Egy pozsonyi mérő 62 és fél liter. A számadáskönyv adatai szerint a 60-as években egy mérő búza értéke 2,80, rozsa 1,90, árpáé 1,50, osztrák é. ft. körül volt.

jövőre is adja le Ságira. „Cseréről mindenesetre gondoskodj.” Az ösztöndíjból fizesse ki adósságait, vigyen haza egy font cukrot meg annyi suvixot, amennyi a nyárra elegendő.

Az 1864/65. tanévben a gondok súlyosbodtak. Ábel már felsőgimnazista és Gábor öccse is beiratkozott az első osztályba. A két fiút anyjuk, ahogy ők nevezték, „kedvesanyjuk” kísérte Sopronba. Első csapás, hogy cserehelyet nem találtak. Úgy látszik, hogy az „alattomos” Szabó Mihály Slabáéknál elkaparintotta a jó helyet. „Ezért majd számolok vele”, írja az apa (VIII. 31.), azzal vigasztalja önmagát, hogy legalább nem kell cseregyerekekkel vesződni, két fia pedig a nehezebb helyzetben megtanulja a mértékletességet és a takarékossgot. Inti őket s ez a következő levelekben gyakran ismétlődik, hogy szeressék egymást, gyűlölség ne legyen köztük. A leveleket Ábel nevére címezi az Újteleki u. 274. (ma 23.) szám<sup>11</sup> alá. Ez a gyerekek szállása. Az apa úgy intézkedik, hogy a leveleket először Ábel olvassa el, azután adja át öccsének, akit „minden jóba okosan vezess be”. Az ez évi 15 levél hangja ingerültebb, türelmetlenebb, mint az előzőké. Írójuknak anyagi gondjai vannak, tisztában van azzal, hogy fiai is nélkülöznek s nem tudja őket mással vigasztalni, mint hogy ők maguk is nélkülöznek odahaza. Kisebb adósságokat csinál, ezeket nehezen fizeti vissza. A fiúkkal is baj van: „Hogy a Gábornak a városi élet visszatetszik, az csak saját gyarlóságához tartozik (IX. 7.), mert itthon meg a falusi élet nem tetszett neki. Nyakasságáért pedig botoddal vonj a nyaka köré s tanítsd becsületre, engedelmességre, mert te azért vagy vele, hogy vigyázz rá.” Gábor számára mégis adódott csere s Kasztnér Zsuzsi ment Ságira cseregyerekként helyette. Ábel maradt a kvártélyon; a tápintézetben — bizonyára előző évi jó bizonyítványa alapján — féldíjas lett (IX. 14.). Az apa gyakrabban és kiadósabban küld élelmet Sopronba, de számításba veszi, hogy Gábornak a cserehelyén rendes koszt jár. Éppen azért az a regula, hogy a küldött elemőzsiát Ábel ossza szét kettőjük között, de magának többet tartson meg. Ládikát csináltat, ebben küldözgeti az ennilót, amikor alkalmi fuvar adódik, s aztán a ládika üresen utazik vissza Ságira. Bizalmatlan, attól tart, hogy a ládikából útközben kiemelnek valamit, s van olyan fuvaros, akire kenyérnél egyebet nem mer bízni, éppen ezért megkívánja, hogy Ábel mindig pontosan megírja, mit kaptak meg. Levelei, melyeket legtöbbször az iskolába címez, beszámolnak az őszi munkálatokról, szüret-ről (Somlón fél csöbör must termett és 60 pár szőlőt tudtak felakasztani), kukoricaszedésről, szárvagásról, sarjübetakarításról, káposztaeltevésről stb. (X. 14.). „Mi itthon vesződünk értetek és magunkért, ti pedig túrjetez és küzdjetez.” Sorsuk felől tudósítsák szilsárcányi öregapjukat, s ha netán segítséget kapnának tőle, azt megköszönnék.

Az okt. 29-i levéllel megy a ládika, megrakva füstölt túróval, sült lúdhússal, májjal, kenyérrel, ugorkával, retekkel, almával, körtével, aztán még egy nagy rozskenyér, egy zsákban 100 db krumpli és 5 forint. Ábel ebből fizesse ki lakbérét és Gábornak is adjon belőle. Ábel valami panaszt tehetett Gábor ellen, ezért figyelmezteti, hogy öccsével ne gorombáskodjék, ő a neki írt külön levélben úgyis ráijesztett. Ábelt is megleckézteti, mert amikor a múlt alkalommal a ládikát a Magyar-fogadóban átvette, azt Gáborral vitette a szállására. Az apa úgy értelmezi, hogy Ábel az ő „becses ajándékát” cipelni szegyenlette: „Avagy azért, mert te az V. osztályt járod? Te még semmi vagy! Te még olyat ne szégyenelj, ami jó!” Iskolájában 112 gyerek van.

<sup>11</sup> A szállásadók nevét innen kezdve nem ismerjük.

Ábel számadásával megint nincs megelégedve (XII. 9.): Ságón 10 krajcárért patkolnak egy pár csizmát, mért kerül Sopronban 35 krajcárba? Miért vesz új könyveket drága pénzért, amikor „avultakat” is kapni? Gyümölcsre pedig kár pénzt vesztegetni. A következő levél is (XII. 14.) dorgatóriummal indul: a legutóbbi küldeményénél Ábel nem vette észre, hogy a ládika fenekén 4 hatos is volt s az elveszett. „Mint gondolom, te azt kikaptad vagy bennehagytad, mivel nem volt akkora, mintegy lófő.” Tíz forintot mellékel, Ábel fizesse ki a szállásbért két hónapra s a csizmája javítását, a többit pedig fordítsa arra, amire legjobban kell. Elkeseredetten folytatja: „Pénzt én nem csinálhatok, amúgy sem ad senki, még köszönet, hogy itthon élelmünkre valót az ismerős kereskedők hitelben adnak, mely által ismét csak a fizetnivalók szaporodnak. Tűrjétek a pénztelen időben, én különben nem segíthetek rajtatok. Kérjétek segítyt öregpátoktól. Vagy pedig jöjjetek haza, járjatok itthon pőrén vagy ilyen rongyosan, mint én a marhák között.” Fájdalmas szólam.

Karácsony táján úgy látszik nem volt alkalom levélküldésre vagy a ládika továbbítására. Csak jan. 20-án (1865) indul többféle étel, kóstoló a disznóölésből. Ábel vendégelje meg belőle Gábort, Imrét, egy rokonlányt és Mód urat. Kasztner Zsuzsát a szülei meglátogatták Ságón (II. 6.); tőlük tudta meg az apa, hogy Ábel a bizonyítványára tőlük kért kölcsön néhány forintot, meg hogy Gáborra sok panasz van. „Megmondd neki, hogy a legközelebbi jó alkalommal felrándulok Sopronba és elbotolom az éretlen agyát, ha addig nem jobbitja meg magát.”

5. Az igazi haddelhadd azonban csak ezután következett (II. 28.). Az apa megkapta Ábel „kielégítő” osztályzatú félévi bizonyítványát az osztályfőnök azon megjegyzésével, hogy „gyakran vannak nála társaságok, midőn pipáznak, gazdájának pedig, ki ezért szemrehányást tett, durcásan és gorombán felelt.” – „Hát ilyenekre tanítottalak én tégedet, gyermek? Hát ezt tanuljátok ti az egyházkerület főtanodájában? Így fiam be van fejezve tanulási pályád és kezemet ezennel rólad leveszem.” Két és fél sűrűn teleírt oldalra terjed a szemrehányás, majd megenyhülve felhívja Ábelt, tisztázza magát s iparkodjék, hogy év végére ismét a dicséretesek közé kerüljön. Ábel válasza azonban még inkább felingerli (III. 8.): „Hogy mersz te egy hivatal-hű tanárt igazságtalansággal vádolni? Azt érdemlik azon tudományos férfiak? ... Esküre pedig ne hivatkozz, előbb az orrodát töröld meg, azután gondoskodj arról mit tesz esküdni.” A levél megszólítása: „Ábel!”, aláírása: „örömmre és szeretetre megnyerhető atyád,” aki a levélhez 15 forintot csatol, ebből Ábel fizesse ki két havi szállásdíját, 3 forint adósságát és Gábor tandíját. „Mit hova tész, számolni fogsz róla.”

Itt kiesés van a levelezésben, azt se tudni, hogy húsvétkor otthon voltak-e a fiúk? A május 20-i levél megszólítása ismét: „Kedves Gyermekeim!”, de nem mentes az izgalomtól. Ságón néhány heti betegeskedés után meghalt egy 11 éves fiú s a temetés után az a hír terjedt el a faluban, hogy halálát az iskolában elszenvedett testi fenytések okozták. Megindult a vizsgálat, a bántalmazás nem igazolódott, de az apát nagyon bántja a gyanúsítás: „Nyugodtan nézek mindenre, titeket ne zavarjon az eset, legyetek csendesen és szorgalmaskodjatok a tanuláson.”

A következő szeptemberben az apa vitte a fiúkat Sopronba, s számukra a Kis Magyar u. 671. sz. alatt (ma Pócsi u. 5.)<sup>12</sup> fogadott szállást havi 4 forintért.

<sup>12</sup> A mai Pócsi utca előbb Kis utca volt, németül Kleine Potschygasse; a mai Magyar utca ugyanakkor Grosse Potschygasse. A kettő kombinációjából eredhet a Kis Magyar utca talán köznyelvi elnevezése.

A fiúknak lakótársai is vannak. Cseréről már nincsen szó. Hazaérve rengeteg munka várta (IX. 8.). Szeretné, ha fiai megkaphatnák a tápintézeti féldíjaságot. Aligha, mert a bizonyítványok csak kielégítőek voltak. Nem is sikerül. „Több örömet reméltem (IX, 29.), de ha most ez elmúlt is, arra intlek benneteket, hogy iparkodástok és megfeszített szorgalmatok által helyrehozni törekedjétek azt, amit kárunkra és szégyentekre meggondolatlanságtok és hanyagságtok által elrontottatok.” Az év folyamán érkezett 27 levélben az apa nyugodtabb hangon biztatja, unszolja, szinte kérleli a fiúkat, hiszen érzi a veszélyt: hátha kidőlnek a fiúk, s ő maga is bírja-e a taníttatást? A ládika szaporán utazgat. „A jó Istenre kérlek benneteket, hogy magatokat csak jól viseljétek, mert egy idő óta rút álmaid vannak” (XI. 1.). Nem csoda, mert Ságón ismét katonaság hajtja az adót. Minden levél ösztökéli a gyerekeket, de a félévi bizonyítványban (1866.) csak nincs javulás. „Aztán újra hozzáfogjatok a tanulásnak, hogy jobb bizonyítvánnyal örvendeztessetek meg bennünket” (II. 23.). A húsvétot otthon töltik a gyerekek.

Majd azon duzzog az apa (V. 5.), hogy Ábel el akar menni a Deákkúti Vármegye<sup>13</sup> majálisára és erre új ruhát kér. Azt válaszolja, hogy nadrágot csak a későbbi celli vásáron tud venni. „Azért ha táncolni akarsz, táncolj abban, ami van, ha pedig a ruha nem tetszik, ne táncolj!” Ugyanebben a levélben írja: „Különbőn háborús hírek vannak. Szabadságosok, ujoncok többnyire már bevonultak. Magatokat mindenképpen vigyázva viseljétek.” Ábel mégis elment a majálisra, vesztére, mert ügyetlenségéből kitért egy ablakszemet, ezért apja korholja ugyan (V. 23.), de az ablak árába mégis küld egy forintot. Az éjszakai fagy mindent tönkretett, oda a gabona, a szőlő. Ugyaneznap még egy levelet indít, mivel újabb fuvaros megy, ebben részletezi a fagykárt, mondván, hogy utoljára 1836-ban volt ilyen pusztítás. A levél végén különös figyelmeztetés: „Politikai ügyekkel ne gondoljatok,<sup>14</sup> mivel az rátkok nem vonatkozik s olyanról ne is írjatok senkinek, legfeljebb hozzám, ha valami rendkívüliség esik valahol. Ti csak tanuljatok és magatokra vigyázzatok.” Az ez évi utolsó levél (VI. 16.) is borús hangulatú: „A nagy szárazság nálunk mindent elaszal. Sopront úgy hagyjátok el, hogy tán vissza oda nem is tértek.” Küld 50 forintot, ebből tápdíj 36 ft., tandíj 8 ft., szállásdíj 6 ft. A rozstot eladni nem tudta, ezért 30 ft. kölcsönt kellett kérnie. Ami még fizetnivaló van, azt Ábel fizesse ki az ösztöndíjből. Kitűnik a levélből, hogy a sokat emlegetett ösztöndíj összege 13 ft. 70 kr. Sok pénz, ha tudjuk, hogy Berecz József egész évi fizetése készpénzben csak 5 ft-tal több. A vizsgák előtti nekirugaszkodásra biztatja a fiúkat és nyárra szeretettel várja őket. Ez évi levéltermés: 27 darab.

1866 szeptemberében Ábel már a VII. osztályba iratkozik, Gábor a III.-ba. Hosszú sor 744. sz. alatt<sup>15</sup> van szállásuk, az apa címzése szerint: „Alul a főtanoda mellett a második ház.” Közel van az iskolához, a fiúk egyedül laknak egy kis szobában, baj azonban, hogy csak egy keskeny, közös fekhelyük van s hogy a szállásadó házaspár örökösen marakodik egymással. Az apa arra utasítja fiait, hogy követeljenek még egy fekhelyet. Ábel ismét féldíjas a tápintézetben. Mindnyájuk számára nehéz év következik, erről 19 levél tanúskodik. Egyikben így ír az apa: „Ne aggódjatok mit esztek s mivel éltek, csak a tanu-

13 A „főtanoda” sajátos diákegyesülete.

14 Utalás az olaszokkal és poroszokkal induló háborúra.

15 Azonos a Széchenyi tér 9. sz. házzal, mely három más házzal együtt a mai postapalota helyén állott.

láshoz lássatok" (IX. 24.). Aggasztó, hogy a gyerekek sárkányi öregapjuktól választ se kapnak. Egy unokaöccs, akitől Berecz József kölcsönt kapott, máris követeli vissza a pénzét, a somlai bérlő meg nem fizet. „Olyan pénzzavarban vagyok, milyenbe még soha nem jutottam.” Eladná a rozst, de 4 forintnál nem akarnak többet adni érte. Somlón 4 akó bor termett meg egy kosár szőlő.

Ábel nekifekszik a tanulásnak. Erre utal az okt. 20-i levél: „Ha úgy van, mint irod iparkodásodat és vigyázásodat a tanulásban, azon csak örülhetünk. Ne is engedj magadban erőt venni a léhaságnak, hanem láss azután, miből életbeli szerencsédet a jövőben reménylheted.” Új aggodalom a kolera. „Egyebet nem mondhatok: vigyázatok magatokra. Ha pedig az intézet bezáratik, azonnal egyenesen haza jöjjetek hátra hagyva ládátokat, ruhátokat.” A ládácska ritkábban jár, tartalma is szűkösebb s a pénzküldemények is gyérebbek. A fiúk gyomra eleget koroghatott, de még didereghettek is, mert gazdájuk vasárnap és iskolai szünetkor nem fűti a szobájukat. „Célszerűbb lakást nem lelhetek, hacsak olcsóbbat nem. E tárgyról ez a véleményem és tanácsom” (XI. 13.). Aztán ismét az elkeseredés (XII. 13.): „Kaptunk levelet öregatyátoktól, ki szépen felfüggeszti segedelmezését azzal, hogy pénzt nem tudja bevenni (vagyis visszakapni). Megírhatjátok neki, hogy a félévi vizsga után kell félbeszakítanotok a tanulást.” Anyjuk beteg. Ábel szeretné meglátogatni, Gábor meg Sárkányba készül, de a kemény hideg miatt az utazás elmarad. Hanem az Ábelnapot megülhetik, erre kaptak a disznóölésből kóstolót, kenyeret, kalinkót, egy kulacs sági bort és foltot mindkettőjük ruhájára (XII. 28).

1867. jan. 25-én az apa 35 forintot küld a kifizetendőkre s örvendeni fog, ha Ábel szorgalmát dicséret követi. Csak Gábor tett megint valami rossz fát a tűzre: „Meggyőződhetel bájúságán, a miért elleneztem neki a tanulási pályát válaszolni. Én távol vagyok tőle, láss te hozzá helyettem.” A bor ára 8–10 ft. a hegyen. Márc. 6-án küld 10 forintot azzal, hogy több nincs a háznál. Ábel vegyen rajta kalapot, fizesse ki a szállást, foltoztassa meg a csizmáját. Ugyanaznap ír Gábornak is, oktatva őt, biztatva, noha vizsgái nem sikerültek úgy, mint ahogy bízott bennük: „Hagyj fel gyermekes eszeddel s fogj teljes erővel a tanuláshoz.” Az iskolában 140 tanuló van, de nincs haszon belőle, mert fizetni nem tudnak. Az inséges időkben sok a betörés, pincefeltörés, éberem kell őrködni éjszakánként „nyugtalanossággal, egészségrontással.”

Az apa beszámol arról, hogy névnapját tűrhető egészségben megünnepelte (III. 25.), de hurutos, náthás, a feje fáj. „Kevés” a kedve. Két hatost mellékel, hogy Sopronba induló egyik unokatestvérüket „diákosan” megvendégeljék és megmutassák neki a város nevezetességeit. A fiúk húsvétkor otthon voltak. A „szent” ládikának új tetőt, feneket kellett csináltatni (V. 11.). Az apa beszámol a Vas megyei tisztújításról, az új alispán: Takács Lajos. „Éljen!” teszi hozzá.<sup>16</sup> Majd lezárul az iskolaév. Ábel bizonyítványa szerint erkölcsi viselete példás, figyelme éber, szorgalma kitűnő, a tantárgyak közül a mennyiségtan és rajz jó, a többi kitűnő és dicséretes.<sup>17</sup>

Az 1867/68. iskolaévben a fiúk az Egyház u. 85. sz. (ma Templom u. 21.) alatt laknak. Apjuk szept. 14-i levelében az érettségi előtt álló Ábellel foglalkozik, engedelmességre, szelidségre intve. „Vagy azt akarod, hogy ne legyen szerencséd világi pályádon? Gondolkozz ezen, édes fiam.” Tovább: „Gáborhoz pedig hozzáállás, tanítsd mindenre és magára ne hagyj.”

16 A kiegészítés ideje.

17 Az eredeti bizonyítvány adatai.



Jól sikerült méztermésről ír (IX. 24.). Eladtak egy mázsát 16 forintért és még van fél mázsa. Ebből már 10 helyre küldtek kóstolót, de még 4–5 hely hátra van. A gyülekezet ez évben újítja és bővíti az iskolaépületet,<sup>18</sup> új harangot rendeltek és ezüst „kelhét” Sopronban. A harangot Seltenhofer Frigyes csinálja (441 ft. 30 kr.), a kelyhet Haupt Jakab rézműves 110 frt-ért (Sz. K.). Ábelnek kell utána járnia. A kehely belsejét aranyozzák, s legyen hozzá kis tálca. Ábel menjen haza szüretre, mert szükség lenne rá (IX. 29.), s hozzon hírt a harangról, „kelhéről”, mert nehezen várják. Lövőig utazzék „gőzösön.” Most említi először a vasutat. Ábel nem ment a szüretre. A szállással ismét baj van, az apa béketűrésre inti a fiúkat (X. 30.), s ha nincs eredmény, akkor nézzenek más szállás után. Ebben Lehr tanár segítségét is kéri, de nincs megelégedve az eredménnyel. Végül is a gyerekek a helyükön maradnak s nem is derül ki, mi volt a hiba. Az új harangot és kelyhet nov. 3-án ünnepélyesen felavatták (XI. 9.). Ismét tűz volt Ságón, „siettem az új harangot kongatni”.

„Panaszkodol, hogy pénz dolgában rosszul állasz (XI. 29.); kérdezem: jobbra vezetne-e ha pénz dolgában mindig jól állnál? Hát, aki úgy se áll pénz dolgában, mint te, mennyi van? Azt gondolod, hogy mi jobban állunk? Csalatkozol!” Küld 10 forintot. De: „Nyaktekereszt ne végy, fergeteges útra öregnek jó, de fiatalnak nem való.” Aztán a dec. 1-én írt levél kezdete: „Úgy jártunk, hogy a kokasunk egyik tyúkunkkal harci viszonyban volt. E harcnak anyátok úgy vetett véget, hogy az engedetlen. azaz a tyúkot nyaktilóra ítélte, mit tegnap fájdalom nekem kellett végrehajtanom.” Kóstolót küld. Szeretné, ha fiai karácsonyra haza mennének, de az idő megint alkalmatlan. Jan. 23-án (1868) négy ívoldalas hosszú levélben számol be az apa az otthoni eseményekről, s mivel Ábel ismét határozatlan összegű pénzt kért, 20 ft-ot mellékel: „Ezután ne csórárd-mórárd, hanem tedd ki a számát mennyi pénz kell s ha lesz küldöm, ha nem lesz, nem küldhetem.” Most volt, hiszen a somlai bérlő az előző évi elmaradt bért is megadta és Berecz József fizetése évi 100 forintra növekedett (Sz.K.). Ennek nyilván a pénzromlás is oka lehetett. Az intelmek azért nem maradnak el (II. 12.). Minek a hajolaj és minek fizetni borotválásért? „Engem ugyan soha senki nem borotvált és mégis megvénültem” (45 éves!). Megütközik, hogy fiai kofáknál és másoknál adósságot csinálnak. „És az meg még a legszebb, hogy bálókra, multságokra is telik nektek, csak szegény apátok tudja megszerezni.” Ábel nadrájaival is baj van: „Honnét van, hogy te nemgyőződ magadat nadrággal és most én fizessek 12–14 forintokat?” Febr. 18-án 3 hatost küld azzal, hogy Ábel küldjön egy friss heringet és egy pár sósperecet. Ábel küldi is, csak az a baj, hogy a hal összemaszatolta a pereceket, mindennek ellenére jóízűen elfogasztották (II. 26.)

A húsvéti szünidőről Sopronba visszatérve Ábel ismét majálisra készül.

18 Ekkor épült a második tanterem és a régi harang számára új harangláb. A másodtanító részére már 1851-ben toltak egy szobát az épülethez, de másodtanítót csak 1887 óta alkalmaztak (Sz.K.). A már említett Molnár Dezső mint Koczor Márton tanítványa az 1867-ben újjáépült iskolába járt, ezt közli: „A templomra nézett két szoba, ezeket egy üveges folyosóról lehetett megközelíteni, a folyosóval párhuzamosan a konyha és éléskamara. A szobák padlósak, a konyha cementes, a folyosó téglával kirakott. Az ablakokon zöld zsalugáter. A tanítólak folytatásaként a kert felé helyezkedett el a két tanterem, köztük a másodtanítói szoba. Az udvaron szederfa, csigás kút kiöntő vályúval, rajta láncon egy pléh ivópohár a tanulók számára, hátrább hidasok, ólak, istálló és kamara. A templom megépüléséig ez a kamara volt az imaház (oratorium).” További közlése: A haranglábát a századfordulón bontották le, az iskolaépületet 1929-ben, helyébe modern iskolaépület került. Mindebből kikerekedik a helyszínek Berecz József idejében volt képe is. A segítségért Molnár Dezső igazgató úrnak köszönetet mondok.

„Azzal a deákkuti dologgal pedig félre, lássatok a tanuláshoz, mert így akarja atyátok” (V. 4.). Pénzt ne kérjenek, hanem ha megtudják, hogy mennyi az ösztöndíj összege, akkor írják össze tartozásaikat. Össze is írják s a válasz: „Hosszú és nehéz költségjegyzéktek miatt aligha zálogul nem kell maradnotok Sopronban. Mit gondoltok, honnan vegyek én tiértetek most 100 forintot?” Még egy rövid levél jún. 28-án (ez évben a 23.): Abel érdeklődik, hogy Gábor rossz bizonyítványát miképpen lehetne kijavítani? „Haldokló tanévedben fogadd még ez áldozatot.” Utóirat: „A borjúra hozz egy kis csöngőt.” A laudabiliter érett<sup>19</sup> Abel elbúcsúzott a soproni „Főtanodától” és belépett a győri jogakadémiára.

6. Lezárva a nyolc éves időszakot, a levelek mozaikja még kiegészítésre szorul. A Koczor-féle „hiványlevél”-ből tűnik ki, hogy mi volt a teendője a sági iskolamesternek. A megválasztott tanító a tanköteles gyerekeket a tanterv szerinti tudományokban oktatja, vallásos szellemben neveli, minden ünnep- és vasárnap délután, ó-év este, továbbá hétköznapiokon, július és augusztus hónap kivételével, minden reggel könyörgést tart, az elhunytakat imával és énekkel a temetőbe kíséri. Az egyházi feladatnak az a magyarázata, hogy abban az időben Ságón lelkész nem működött.

Mikó Sándor:

### Iván a XVIII. század végén

(Egy falu szociográfiája 1792–1796-ból)

1. A XVIII. század végén a Nagyerdő még összefüggő erdőség és benne fekszik többek között Iván, amelynek népe évszázadokra nyúló erdőirtásokkal tágitotta, tolta kifelé a szemtermelésre alkalmas szántóföldterületet. Ennek a községnek a lakói sok úrnak szolgáltak, adóztak 1787-ig, amikor Széchényi Ferenc fennhatósága alá kerültek. Az új gazda belépésével Ivánban eseménydús évek következtek. Ebben a dolgozatunkban nagyobb részt eddig még nem publikált dokumentumok alapján igyekszünk megeleveníteni ezen évek mozgalmas eseményeit, majd a községről és az uradalomról összefüggő képet adni. Ez tulajdonképpen az iváni uradalom tisztartójának a jelentése Széchényi Ferenchez.

Iván 1234-ben – amikor első írásos említése történik – a pornói apátság birtoka („villa nomine *ywan* que est abbatis de Porno”). 1256-ban „villa Joan”-ként szerepel az oklevélben. Később Kapu várához tartozó királyi jobbágyok lakták; 1387-től a Kanizsaiaké, akiknek idejében, 1454-ben a csehek kirabolták és felgyújtották; 1536-tól a Nádasdyaké volt. Ezeknek 1549-ben 14 portájuk volt itt. Ugyanekkor egy másik nemesi porta is szerepelt az összeírók listáján. 1570-ben már hat nemesi portát írtak össze.<sup>1</sup> 1598-ban a Nádasdyaknak 20, a Viczayak birtokát használó Maróthy Mihálynak 8, Török Pálnénak 14, Péterfi Mátyásnak 2, Szabó Józsefnek 2, az evangélikus lelkésznek 2, Polányi Gáspárnak és Pribék Tamás szabadosnak 1–1 úrbéres háza volt.<sup>2</sup> A Nádasdyak 1653. aug. 4-én keltezett levelükben bizonyították, hogy „Nemzetes és Nagyságos

<sup>19</sup> Az eredeti bizonyítvány szerint.

<sup>1</sup> Országos Levéltár (továbbiakban OL). E 158. Sopron m. Raksz. A. 2659. Tom. XXXVIII.

<sup>2</sup> Soós Imre: Ósi sopronmegyei nemzetségek, Sopron, 1941, 178.

Vitzay Adam Úram meghagyott özvegyének Nemzetes Körtvélessi Éva Aszonynak bizonyos Summa pinzen ugy mind Két ezer három Száz hetven egy forintban adtuk volt Sopron Varmegyében Sárvárhoz tartozandó Iván névű falunkat." Ugyanekkor lettek bérlők Ivánban Hamarla György és Czimbere Ferenc.<sup>3</sup> Nádasdy Ferenc — aki ellen egyik itteni birtokos, Chernel Mihály jobbágya is bizonyoságot tett — kivégzése után, 1671-ben Ivánt kincstári tulajdonba vették. 1677-ben Draskovich Miklós kapta meg, de ő 1678-ban átadta a Széchényieknek, előbb zálogbirtokként, 1714-ben pedig öröktulajdonként.

1682-ben az úrbéres házak az alább felsorolt birtokosok között következőképpen oszlottak meg: Falussy László, akinek első felesége Ebergényi lány, a második Széchényi György leánya, Julianna volt, 14; Szegedy Ferenc, aki 1657-ben kapott itt birtokot, 2; a Czimbere család 18; a Viczay család 4; Hamarla György 2; Niczky Boldizsár 2; Török Ferenc 12; Szemere György, aki Nádasdy Ferentől hű szolgálatainak elismeréseképpen 1633-ban kapott egy egész jobbágytelket, 3; Szeghy István 1; a plébánia, amelynek plébánosa 1420-ban szerepel először, 3. A plébánosnak 32 hold szántója és 8 kaszás rétje volt. 1682-ben a teljes jobbágyok száma 42 (32 egész- és 10 féltelkes), a zselléréké (házas és házatlan) 26. Egy-egy egész telekhez 25 hold szántó és rét — osztály szerint — tartozott.<sup>4</sup>

Ebben az időben a falu kegyura a Falussy család volt. Falussy László halálával (1695) feleségére és gyermekeire 3000 forint adósság maradt, amit az özvegy apja fizetett ki kölcsönből.<sup>5</sup> Széchényi György 1712-ben Juliannának, aki időközben Ebergényi László generálissal lépett házasságra, átadta Ivánt. Tőle leánya, Ebergényi Eszter, Viczay Jób neje, örökölte. Így Iván a XVIII. században Viczay tulajdonban volt, mígnem 1786-ban Viczay Jozefa, néhai báró Perényi József özvegye — öregségére hivatkozva átadta — „Iványi T. N. Sopron Varmegyei Helységet a Felső Vidéki Nagy Erdőbeli Jussal edgyütt 140 idest Száz Negyven ezer Rhenes Forintokban” Széchényi Ferencnek.<sup>6</sup> Az ivániak ekkor Viczay Jozefának 960 forint tőkével és 53 frt. 85. den. kamattal tartoztak, mivel „Uraságunk által, ugy annyira meg terheltettünk az Irtás pinznek bé füzetességében — írják —, hogy Esztendőrül Esztendőre kölletett letenni 250 forintokat.”<sup>7</sup> 1787-ben Széchényi Ferenc Ivánt Sáhgy Dániel cenki ispánnak adta bérbe. A bérlet 1792-ben szűnt meg, amikor Iván és az uradalom véglegesen Széchényi Ferenc használatába került.

Az iváni major is nagy múltra tekinthet vissza. Az uraságnak már 1492-ben volt itt magánkezelésben álló birtokrésze. Ebből alakult ki a XVI. század első felében a major, amelyben 1546-ban 3 majorosgazda, 4 szabados és 3 kereskedő talált megélhetést. 1570-ben 8 szolga mellett 12 zsellér is dolgozott bér munkásként az uraság birtokán. A majorhoz tartozó földek 1682-ben a következő dűlőkben terültek el:

déli dűlő	30 hold szántó
napkeleti dűlő	30 hold szántó
napnyugati dűlő	80 hold szántó
erdő alatt	35 hold szántó
összesen	175 hold szántó

3 OL. Széchényi család levéltára. P. 623. II. k. 26. sz.-I. cs. 13. A.

4 OL. P. 623. II. k. 26. sz.-I. cs. 28. A.

5 OL. P. 623. II. k. 26. sz.-I. cs. 37. A.

6 OL. P. 623. II. k. 26. sz.-I. cs. 53. A.

7 OL. P. 623. II. k. 26. sz.-I. cs. 55. A.

rét:

Cser-felé	20 hold
összesen	50 hold <sup>8</sup>
Soósban	30 hold

E gazdasági terület a XVIII. század végére több mint 1000 holddal gyarapodott.

Az ivániak Széchényi Ferencet, az új földesurukat levélben köszöntötték: „... naponkint való imádságunkkal meg nem Szününk az Fölsiges Istent kirni, hogy Szerentsés és hoszszu ilettel tarcsa meg eő Excellentiáját Nagy Méltoságu Groffné kegyes Aszszonysággol edgyüt, terjesze nagy Méltoságu Ágát, Szaporittsa Méltoságu Groffi Familiáját, és hogy örvendezzen Fiai Fiaiban, hogy mi is, mind hiv Jobbágyi és szot fogado Gyermekei, Firul Fira maradikrul maradikra eő Excellentiájának ugy maradékinak, kegyes Szárnyai alat bátorságu nyugodalomban ilhessünk.”<sup>9</sup> Nyugalomról azonban az első években szó sem lehetett, mert ekkor voltak az irtásvisszaváltások.

2. Az úrbériség korában „irtás” névvel jelöltek minden olyan tevékenységet, amely a szó legelső értelmének megfelelően – a fák, bokrok kiirtásával – szemtermelésre alkalmas szántót és kaszás rétet teremtett a korábban fákkal benőtt vagy egyéb okok miatt szántógazdálkodásra alkalmatlan határrészekben. Az erdőirtó ténykedés eredményeként előállott s szemtermelésre most már alkalmas földeket neveztek irtásföldeknek, illetve irtásrétekeknek. Az irtásföldek igen nagy fontosságúak voltak a parasztság számára. Ugyanis a paraszt ezekből is tudott valami keveset félretenni; ha pár éves ügyes gazdálkodás után némi tőkét rakott össze, irtásföldet vehetett rajta, ha viszont megszorult, zálogba vehette, eladhatta azt.

A zsellérek is vállalkozhattak erdőirtásra, nekik is voltak irtásföldjeik, s ezeknek használata valóságos megváltás volt számukra. Az irtások tulajdonjoga a földesurat illette meg. Ugyanis Verbóczy alaptörvényeinek értelmében csak a nemes és általában az uraság rendelkezhetett a föld tulajdonjogával. Így az elidegenítés, csere, zálog nem érinthette a földesúr kizárólagos tulajdonjogát. A jobbágyok és a zsellérek tehát csakis az irtásföldek haszonvételeit teheték adásvétel, csere stb. tárgyává.<sup>10</sup> Az irtásföldeket Ivánban először a vármegye rendelete alapján 1791. nov. 25-én irták össze a haszonélvezők bemondása szerint. Ez ellen az ivániak nem tiltakoztak, de annál inkább 1792. március 2-án, amikor Sággy Lajos főszolgabíró adjutánsával együtt szállt ki hozzájuk összeírás végett, amelyre a megyét Széchényi Ferenc kérte fel. Az iváni nép ekkori hangulatát, magatartását leghívebben az a jelentés tükrözi, amelyet a főszolgabíró küldött március 3-án Pap Ferenc megyei esküdtnak, egyben teljhatalmú megbízottnak. Miután Sággy az összegyűlt tömegnek előadta küldetésének célját, „legh otton az jelen lévő Jobbágyságh – írja – Ki kérvén magának, hogy ezen állapotnak mivolta végett magok közöttis praevie (előzetesen) végezhesenek, és ugy az adandó kérdésekre egyenesebben felelhessenek, edgy Kevés időre hadd recedálhassanak: és ez nekik megh engetődni Kellyetvén, csak hamar visza jövének olly Declarációval, hogy ugy mond: az illyetin Irtás béli Conscriptio nálok nagy ujjságh? Sőt á mint másoktul értették, eő Excel(len)tiája is Mostani Földes Urok olly Conditio alatt vette Légyen Kezére ezen

<sup>8</sup> OL. P. 623. II. k. 26. sz. –I. cs. 28. A.

<sup>9</sup> OL. P. 623. II. k. 26. sz. –I. cs. 9. C.

<sup>10</sup> VÖ. Soós i. m. 19–32.

Iváni helységet, hogy minden némű állapottyához képest aztot az előbbi Státussában (dézma + évenként 250 frt.) utóbbra is meghadni kévanná, de azon kévül is áltol láttyák, hogy az kezdendő Conscriptio nekik Semmi hasznokra, Sött Károkra következik: azért méltó Respectussal követik mind az N. V(á)r(me)gyét, mind az Urasságh Tisztségét, hogy eők mastani alkalmatosággal á kérdésben lévő fundusokat absolute nem indictályák, hanem várnak eő Excellentíájának Szerencsés vissza térésétül, kinek is azonnal ebbül következhető Sérelmes ügyöket elejben terjeszteni, s edgyszersmind alázattal esedezni el nem mulattyák, hogy eő Excellentíája ebbéli intencioját, S ki adott parancsolattyát változtottni méltóztattnék. ha könyörgések haszontalan lészen? utóbb is hamar véghez mégyen é munka. Én az jelentett declaratioira nézvest Ki telhetőkeppen dorgáltam az Jobbágyságot, elejbe terjesztetem fejességeket olly intéssel: jól eszre vegyik, hogy ebbéli cselekedeteket mind Földes Urasságjokat, mind az Nemes V(árme)gyét magok ellen mi némű képpen föl háborétttyák, tanullyanak az Undiakon, és egyeb hasonló engedetlen természetű lakosokon, mi némű példás, és sulyos büntetések vettek, de: de: de mi haszna: falra hagyigáltam az Borsót. eők utóbb is csak az előbbeni declaratiojok mellett maradtak, és tőlünk bucsut vévén el mentek.”<sup>11</sup>

A következő levél, amely március 4-én íródott, már új állapotokra utal: „Iváni Lakosok ugyancsak á mint tőlük Ki telhetett valamivel elmesebben gondolkodván, intésseim nálok helyt találtak, annyira, hogy maj napon az előjárók ide Szemerébe hozzám jöven, mind az N. V(árme)gyének, mind pedigh magoknak Földes Urasságainak előttem tetem tett megh követéssek után önként invitáltak, hogy az tulra lévő Conscriptioak véghez vitelére által menék.”<sup>12</sup>

Ilyen előzmények után láttak hozzá az irtásföldek összeírásához. 1793 elején az irtásszántóföldek holdjainak száma egy kimutatás szerint 2156 2/8. Ebből 550 hold értéke – beruházott javakkal együtt – 13 703 frt. 26 kr., 1606 2/8 hold értéke pedig (á 3 frt.) 4818 frt. 45 kr. Így az összes érték 18 522 frt. 11 kr.<sup>13</sup> Ezután kezdődött az egyezkedés a földek használatára vonatkozólag. Ebben a kérdésben is nehezen értettek szót a kiküldöttekkel. Pap Ferenc megyei esküdt 1793. május 13-án írt jelentésében tett is említést erről Széchényi Ferencnek: „Mint hogy Iványiakban több alkalmatoságokban is tapasztaltam oly álhatatlanságot, hogy amit egyszer Szóval jelentettek, máskor vissza vették Szavokat, azon kívül ha mit kívántam velek végezni, mindjajon bé jöven, tsak á lármát tették, mely miatt se magok egymást, sem én eöket kellett képen meg nem érthettük.” Javasolja Széchényinek ugyanebben a jelentésben, hogy „á megmaradott Földeit ezen Iványi határban zálogban vagy Censusban inkább maga Embereinek mint sem Idegenek(ne)k” adja ki. Ugyanis Széchényi azt tervezte, hogy az irtásföldekből 694 holdat a majorsági állományba kebelez be, a többit pedig kiadja jobbágyságnak.<sup>14</sup> Az iványiak ezt a kisajátítást sérelmesnek találták, ellene természetesen tiltakoztak.

Ugyancsak heves ellenállást váltott ki 1793-ban Széchényi Ferencnek azon intézkedése is, hogy „a minémő Sessionális Szántó földeket, és azon Szántó földeknek kaszáló vigeit Káposzta és Kender földeket, és az ugy nevezett Vizta-

11 OL. P. 623. II. k. 26. sz.–I. cs. 4. D.

12 OL. P. 623. II. k. 26. sz.–I. cs. 5. D.

13 OL. P. 623. II. k. 26. sz.–I. cs. 7. D.

14 OL. P. 623. II. k. 26. sz.–I. cs. 13. C.

béli Riteket, melyeket már rigtül fogva ki ki mind eddig birt az Ivániak közül" más dülöbéli földekkel kell felcserélni. Erről a tervéről gyorsan lemondott, az ivániak pedig megköszönték, hogy „földeinket úgy ennek utáno is kezünk és Szabad birásunkban meg hagyini méltoztatott eő Excellenciajo, és olly értelemben, mind annyi számokban mind nagyságokban mind pedigh azon Düllökben, melyekben edig általunk beirattattak.”<sup>15</sup>

A nagyúr kisajátítási tervéből is engedett és irtásföldjeit zálogban vagy censusban újból rendelkezésére bocsátotta azoknak, akik azokat megteremtették. A censusban kiadott szántóföldek – ezek holdjainak száma a nagyobb – szerződése 3 évre szólt, „mellyeket nevezett Jobbágyomnak több izbéli könyörgésére három esztendőkéig; ugy mint 1794-dik esztendőtil első Januariustul fogva egész 1797-dik esztendeig első Januariusig általadván, szabadon birhassa, és munkálhassa; de a melyeket Semmi Szin alatt és moddal a M(éltóság)os Urasságnak Hire és engedelme nélkül másnak akárkinek által adni Szabad nem leszen, kemény büntetés alatt.”<sup>16</sup> A zálogos földek holdjáért a birtokosok – 32 volt, közülük 13 helyes, 14 zsellér és 5 lakó – 12 rhénes forintot fizettek és ez irányú szerződésük 12 évig volt érvényben, 1794. jan. 1-től 1806. jan. 1-ig: „Ezen tizenkit Esztendők alatt, ha a Zálogos – olvassuk a szerződésben – meg Szorul, bé jelentvén előre a M(éltóság)os Urasságnak, a zálogos földeket Másnak azon Sumában, melyben birja által adhattya; de azon Kötelességek alatt, Mellyekkel Eő birta.”<sup>17</sup>

Ivánban a 90-es évek elején a „megszorulás” különböző okok miatt („több izbéli Szüksigemre nizve”; „a minden napi kenyeremnek ki potulásso viget”; „kis neveletlen gyermekemnek táplálássáro nizve”; „bizonyos és el tavozhatatlan Szüksigünktül kintelentvin” stb.) gyakori jelenség volt. Pl. Pusztai János és felesége „nagy Szükségüktől kintelenittetvén” adták zálogba 1791 októberében „á Ládón felől való mezzöben Francia uti düllöben lévő három köblös” földjüket.<sup>18</sup>

A „bátorságos nyugalom” Ivánban váratott magára. Még alig száradtak meg a szerződéseken az aláírások vagy a „kereszt vonások”, a földesúr ismét felbolygatta az ivániak kedélyét: „1794-dik esztendőben Junius holdnapnak 7-dik Napján az Iványi Nap Nyugotti Kertek alatt Lévo Legelőbül a M(élt)ósághos Urasságh egy darabot el foglaltatott Le ásotván a jel Köveket is”. Emiatt az ivániak felbőszültek, „önnön hatalmokból a jel Köveket Ki vetették, hanem Birka, és Tehin Marháikon Kivül minden féle ridegh, és Vonyos Marha Csordaikat az Nagy Erdörül haza haitván Csupa boszu allásbul azon Legelőt mind meg etették, és meg gázoltatták, holot olly jó Loheres Kasza alá való vastag fü volt raita, hogy az Marháik hasig jártak benne.” A „vakmerőséget” Széchényi a megyén jelentette. Az ügy kivizsgálására ismét Sághy Lajos főszolgabíró szállt ki, akinek az „együtt Lévo Közönség” kijelentette, „Láttyák hogy a Nagy engedelmisségekkel magoknak Semit Sem Használhatnak, bánnyák hogy álmokat el aludták, mivel a M(élt)ósághos Urasságh Kegyelmes Atyai

15 OL. P. 623. II. k. 26. sz.–I. cs. 12. C.

16 OL. P. 623. II. k. 26. sz.–I. cs. 17. C.–A 137 bérlő által használt földterület nagyság szerinti megoszlása: 30 holdnál többet bírtak ketten (Felső Boros István 31 21/64 holdat; Pócza György 46 holdat); 20–30 hold között 32; 10–20 között 67; 5–10 között 22; 1–5 között 14.

17 OL. P. 623. II. k. 26. sz.–I. cs. 16. C. – A zálogos földek területének nagyság szerinti megoszlása: 30 holdnál több 2, (Pál Mihály zsellér 33 6/8; Pál István zsellér 47 2/8); 10–20 között 5; 1–5 között 21.

18 OL. P. 623. II. k. 26. sz.–I. cs. 21. D.

Szeretett ajánlotta ugyan nekik, de ha Lehetne a Beőröket is Le huzná, ahoz-  
kipest hacsak föllebb valo Parancsolatok által az Kerdisben Lévo Legeltetöktül,  
mellyek nélkül a Számosabb Vonyos Marháiknak Legeltetésére, és az Katona-  
ságh Lovainak tartására nézvest tellyességgel el nem Lehetnek azoktul el Sem  
állanak". Kovács István zsellér, öregesküdt által ismételtén „olgy Szo is ejtetett,  
hogy ugy mond ha továbba is igy Sanyargattatunk még itt is Francia Országgh  
Lészen". Minthogy ezek a szavak 1794 nyarán hangzottak el, a fenyegető cél-  
zás félreérthetetlenül világos: arra utal, hogy a paraszti elkeseredés Magyar-  
országon is jobbágyfelkelést robbanthat ki, mégpedig a francia forradalom  
mintájára. Régóta közismert, hogy a francia forradalom milyen nagy hatást  
gyakorolt a magyar értelmiség egy részére, arról azonban már kevesebb tudom-  
ásunk van, hogy ez a hatás nem korlátozódott a műveltek körére, hanem a  
parasztságra is kiterjedt: nemcsak Hajnócztyék és Bacsányiék, hanem szántó-  
vető jobbágyok is Franciaországra vetették „vigyázó szemüket", s a francia  
forradalom példájának követését forgatták elméjükben. Ezt tették az ivániak  
is. Kovács István kijelentése Lipót nádorhoz is eljutott, aki 1794. szept. 5-i le-  
iratában a vármegyét bízta meg, hogy Kovács Istvánt törvényes úton büntesse  
meg. A vármegye – Török Mihály jurátus jelentése szerint – az ítéletet végre-  
hajtotta, de eredménye nem ismeretes. Egy tisztartói jelentése azonban utal  
arra, hogy Kovács István háza 1794-ben megürült, és így visszaszállt az ura-  
ságra, amely 80 forintért el is adta.<sup>19</sup>

Széchenyi Ferenc látta, hogy „hatalmaskodással" nem tud célt elérni, „mert  
akkor csak vadabb lesz és többet akar" a nép, ezért úgy próbált enyhíteni a  
helyzetet, hogy a „mostani több voltát Szántóföldeknek" – ami a határfelmé-  
réskor vált ismertté – a vármegye előtt elhallgatta, „hogy az áltol is terhes  
Portioval ne Sulosittassanak".<sup>20</sup>

Széchenyi Ferenc – mint új tulajdonos – a falu gazdasági helyzetével is  
tisztában akart lenni, ezért ezzel kapcsolatban az 1792–1796. évjáratokról je-  
lentést kért, amit Farkas Imre tisztartó készített el. Ez a gazdaságleírás<sup>21</sup> –  
amelyet az alábbiakban betűhíven közlünk – értékes adatokat szolgáltat a  
korabeli falu, nagybirtok, majorság, parasztgazdaság helyzetéről, életéről, gaz-  
dasági-társadalmi viszonyairól. Noha, rendeltetésének megfelelően, a korabeli  
nagybirtok gazdálkodásának szükségleteivel, jövedelmi szempontjaival össze-  
függő kérdések vizsgálatát helyezi előtérbe, gazdag adatanyaga s összeállítójá-  
nak szinte mindenre kiterjedő élénk figyelme folytán bizonyos értelemben a  
korabeli falu életműködésének egészére vonatkozóan is jól hasznosítható útba-  
igazítást ad. Bemutatja Iván egykorú társadalmát, jelentősen tagozott jobbágy-  
zsellér közösségét. Ugyanakkor viszont világosan érzékelteti a rendi, ill. funk-  
cionális hierarchia egyéb fokozatait, elemeit is (urasági tisztek, falusi tisztség-  
viselők, pap, orvos és bába, falujegyzői tisztet is ellátó iskolamester, a major-  
ságban dolgozó, járandóság tekintetében megkülönböztetett fizikai foglalkoz-  
tatottak, vagyoni helyzetüket tekintve csak a tehetős jobbágyokkal összevet-  
hető regálébérlők). Áttekintést nyújt a nagybirtok (majorság) és jobbágybirtok  
tevékenységéről, termeléséről, gazdálkodásáról, kereskedelmi tevékenységéről,  
kapcsolatairól; földesúri értékesítésről, paraszti árutermelésről-árakereskedé-

<sup>19</sup> Mikó Sándor: „...ha továbba is igy Sanyargattatunk még itt is Francia Országgh Lé-  
zen." SSz. 1970. 271–272.

<sup>20</sup> OL. P. 623. II. k. 26. sz.–I. cs. 19. C.

<sup>21</sup> OL. P. 623. II. k. 26. sz.–I. cs. 30 C.–A hiányzó ékezetet néhány helyen pótoltuk, A rövid-  
dítéseket kiegészítettük.

lemről külön színfoltként —, a szegények (zsellérek) vidékjáró-házaló kereskedelméről. Tájékoztató a korabeli helyi termelés-szerkezetről, agrotechnikáról (talajművelés, trágyázás, gyomirtás, rét- és legelő-gazdálkodás), állattartásról, ipari munkáról stb. De figyelmet fordít a községi számadásra, a falu jövedelmére, bírói, iskolamesteri, jegyzői jövedelmekre, járandóságokra is. A felmérés tematikai gazdagságát gyarapítják értékes építészettörténeti, ártörténeti s egyéb, a falu életét, a kor viszonyait érintő, jellemző adalékai.

3. „Iván, Nemes Sopron Vármegyének Szent Miklósi Kerületiben lévő Helység, fekszik Nagy Czenktül 3 orányira. Áll az egész Határja 5.109 44/64 Hóldokból, 1100.1200 négyszög öllel vévén hóldját, jön az egész Terrenumból az Intravillánomokra 82 56/64 hóld. Ezen Helységben vagyon Ház N<sup>o</sup> 151 az Majorbelieken kívül.

*Határos* Napkeletről, ugyan az Felső Vidéki Uradalomhoz tartozandó Cséri Majorral, és az Alsó Nagy Erdővel. Melyben Compossessorok: Ugy mint M(éltóság)os Groff Cziráky Familia, Nagy Familia, Zeke Familia, Spisits, Vörös, Talián, és Toronyi Fámilia. Délről Nemes Cséri Helység Mezejével, és Erdejével. Napnyugatról, az Felső Nagy Erdővel, Melyben egyedül a Talián familia Compossessor. Északról is az Felső Nagy Erdővel: Mint hogy pedig, az egész Nagy Erdő egy Corpusban, különös Donatioja, az M(éltóság)os Urasságnak, tehát az, határ halmokkal minden felől körül vagyon véve, a mi illeti, az Vidéki Szomszéd Helységek Határjait. Ugy mint Napkeletről ütközik Gyórai, Cziráky, Dénesfai Helységek(ne)k Határjaival. Délről, Laki, Répcze Szemerei, Csáfordi, és Jánosfai Helységek Határjaival. Nap nyugotról Nemes Ládonyi, Sajtos Káli, Sággy, Simaházi, Makkos Hetyei, Felső, Alsó szopori és Nemeskéri Helységek Határjaival. Északról Lózi, Ebergöczi, és Röjtöki Határjaival ütközik (:Ebergöcz és Röjtök között Határ halmok nintsenek; hanem, az Mezejek Szélei tartatnak határul. Mely Káros, mivel bellebb Szántogathatnak:) Odább pedig az Ország úton Alá menett Lesvárnak, és Csapodnak egész a Gyórai határig, Mindenütt Kegyelmes Groff Eszterházy Eő Herczagsége Erdejével ütköztvén, fel hánt határ halmok vannak: Hasonlóképpen Pusztá Családi Helység Határja között is, ezen Helység bent, a felső Nagy Erdőben Léven. De az Iványi Határnak, s Nagy Erdővel határ jele nintsen Sehol, Egyedül éppen tsak Nemes Cséri Határjával. Ezen Határ békességessen birattatik, miolta az M(éltóság)os Urasság meg vévén által vette (M(éltóság)os Báro Prinyiné Eő Nagyságátul.

*Szomszéd Urasságok.* Dénesfai M(éltóság)os Groff Cziráky, Csáfordi M(éltóság)os Báro Prinyi, Sajtos, Káli M(éltóság)os Gróff Niczký, Sággy, és Pusztá Családi M(éltóság)os Gróff Festetits Urasság.

*Urbárialis,* Ezen Helység (Lásd B<sub>1</sub> táblázatot; továbbiakban B<sub>1</sub>).

*Lelkek Száma:* Négyen ut sub C.<sup>28</sup>

*Vallása,* Mind Catholicus.

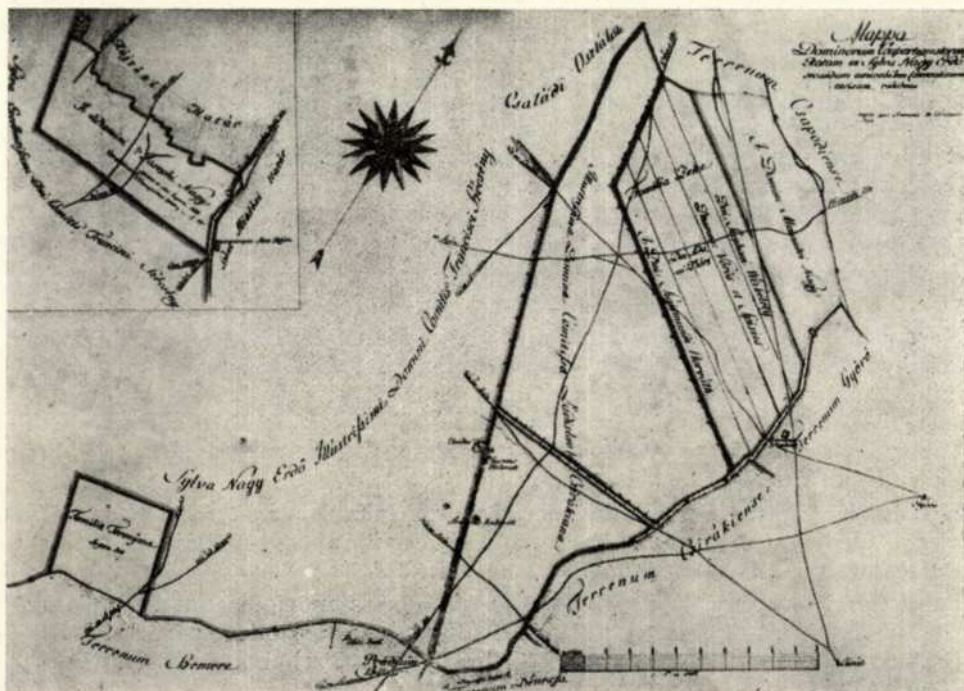
*Nyelve,* Magyar.

*Föld Mivolta,* 1ae, 2ae, 3ae, 4ae Clássisbeliek. Az elsőben, a másodikban, és harmadikban legg több, az Negyedikben pedig igen kevés taláztatik. Az Rétek Általlában, 3-dik és 4-dik Classisban, és többnyire az Negyedikben taláztatnak, A Mező három Cálcaturában vagyon, Mellyekben kétt anyi, az Rozs termő, mint Sem a Buza termő föld, trágya nélkül éppen nem terem, és az Őszi vetés alá három izbéli Szántást kiván, ellemen az négy Szeri Szántás is el kelne, ha

<sup>28</sup> Utalás a C. táblázatra, amely a lakosság lélekszámát közli: „Anno 1792 volt No. 1027; 1793 volt No. 1045; 1794 volt No. 1068; 1795 volt N o. 1075; 1796 volt No. 1111”.



meg Győzhetnek, és az üdő engedné, Más külömben az háromszor jól meg Szántott, S meg trágyázott föld jó üdeje járván érdemessen meg termi Buzát, Rozsot, A tavaszi gabonát pedig egy Szántásban is, jól meg termi, Némellyek ugyan, az Árpát kétt Szántásban is vetik, és az Legg jobb Buza földekben, A többiben pedig Általlában Tönkölyt, és Zabot vetnek, S jo üdeje járván mind a három féle hasznossan meg Szokott teremni. Az harmadik Cálcáturában (:Mely Őszi vetés alá készttetik:) Szoktak a Jobbágyok Kukoriczát, Bükkönt, Lentsét, Krumplit, és Babot természetni, S ugyan azon földeket Őszel Rozsal bé vetik, Mint hogy legg inkább Minden jövedelmeket, a veteminyezisbül várhattják. Ugyan ezért Minden erejeket is arra fordítják. Ezen Határban az Őszi veté-



Az Alsó Nagyerdő 1797-ben (Országos Levéltár)

sek között legg inkább Szokott vadócz, és Konkoly teremni, az első kinem gyomlálhatni, a második pedig ki Szokott gyomlálhatni. Az tavaszi vetéseket Szárazsággal Szokta meg nyomni az Aszat, és a vad luczerna, mely kétt féle ártalmas gaz Szükségképpen ki gyomlálhatik, egyéb eránt igen tsekély haszna lenne a tavaszi veteminyezisnek.

Vagyonosságok. Az Lakosok(na)k alkalmas jó, Mivel Szántó földgyek büvs-gessen vagyon, és alkalmas jó termők, azon kívül vonyos Marhájak(na)k ele-gendő tágas Legelőjök, Szőlő Hegyek nem Lévéen, csupán a Szántó földek Mi-velésére fordították erejeket Serényen. Vannak a többiek között Legg vagy-nosabb helyes Gazdák: Ugy mint, Varga András, Nemes Őreg Páál Mihály, Felső Agh György, Felső Eönzsöly György, Alsó Eönzsöly György, Gerésdi

János, Öreg Csapó István, Öreg Vámosy György, Kováts Mihály, Varga Ferencz, Balaskó István, Varga János, Takáts Ferenc, Buntios András, Felső Öreg Boros István, Ifiu Boros István, Agh János, Német v. Buntios István, Bertits Joseff, Maráczy János Kolompár, Pócza György. Zsellér Gazdák között: Ugy mint Takáts Antal, Vagdalt István, Bertits László, Borza Mihály, Balaskó György, Balog János, Szür Szabó, Fekete Ferencz, Maráczy István Kolompár, Kopasz Páál Mihály, Páál István. Legg Számosabban Ökröket, S kevesebb Lovakat tartanak.<sup>22</sup> Azon kívül Tehén féle Marhákat, Birkákat, és Sertéseket is képesént tartanak.

*Foglalatosságok és Kereskedések.* Legg inkább foglalatoskodnak a Gabona termesztésben, Melyből a Házi Szükséget fent tartván. A többit vagy helyben, vagy pedig a Sopronyi Piarczon el adván Vesznek pénzt bé. Nem külömben Birkájok, és Sertéseik jövedelméből is, Szárnyas Baromfiak Árából. Némellyek vonyos Ökreiken nyerekednek, egy Némelyek az Iványi Kolompároktul öszve veszik a Birka-Harangokat, S le járnak velek Somogyba és jó áron eladják. Vannak ollyas Szegények, a Kik Cserép Edénnyel mennek alá Somogy felé S mind addig járnak miglen el nem adhatták. Ezekenkívül más egyéb különös Kereskedések nintsen a Parasztoknak.

*Kézműves.* Van az Helységben: Ugy mint, Takáts Mester kettő, Szür Szabó Mester egy, Nadrág Szabó egy, Német Varga egy, Botskor Varga Négy, Csizmazia kettő, Szüts Mester egy, Kolompárok az, az Birka és más féle Marhára való harang tsináló Mesterek vannak Heten, Kováts egy.

*Kereskedő.* Van egy boltos Zsidó, a Ki Partekáján felüll kereskedik Gyapjuval, Minden féle Börökkel, Dohánynyal, Sóval, Gyertyával, Szappannyal, és Pálinka Árulással. Az Másik Zsidó Pálinka főzéssel, vén Mustra Tehenek hizlalásával, Moslékon tartván, Mustra Birkákkal, Báránnyokkal, Ürükkal kereskedik, Lábon Soprony alá fel Allittatván, Pest alatt, Kanizsárul, és Más helyekről, több vidéki Kereskedő Társaival együtt.

*Község Háza.* van Négy, kettejében Pásztorok laknak, az 3-dikban Nemes Vármegye Chirulgussa, az 4-dikben Ugyan a Nemes Vármegye Bábája Lakik. Gyűlésnek tartatik a Biró Házánál.<sup>23</sup>

*Falu Kortsmája.* Van egy, Melyben egy fertály Esztendeig, az, az, Szent Mihály Naptul fogva, Nagy Karátson Napig Árullyák a Parasztok vett Borokat. Szőlő Hegyek nem Lévén Határjokban. Melyből Lészen Circiter a jövedelem Esztendönként 40 f.

*Falu Cássája.* Áll csupán a Kortsmá jövedelméből, és ollyatin aprolékos büntetésekből.

*Közgazdasága a Falunak,* az Legelőjőknél egyéb nintsen, Mely Legelők akkor kaszálatnak, Midőn a Mező bé vagyon vetve, azon tájékon, és többnyire azon Széna, az Militia Számára adminisztráltatik. Némely Esztendőben pedig, ha egy Néhány Mázsára való megmarad, azt a Helysébeli meg Szükült Gazdák Szokták meg venni, Mázsáját 10. garason, 15. garason és egy forinton is, a mint a téli üdő hozza Magával, S eképpen fel mégyen a Szénaból Árulando pénz, 6. 7. 8. fra. circiter, Mellyel pótoltatik a Contributio fizetés. Vagyon a Falunak 2 1/8 höld Szántó földgye, és 5/8 höld Réttye egy helyen. Mely föld, S rétt a falu Kiss Biráinak Szokott Esztendönként adatni Szolgálattyokért, Más helyen

<sup>22</sup> Ökör 330, ló 51 db.

<sup>23</sup> Birók: 1792–1793: Németh István; 1794–1795: Agh János; 1796–1797: Németh István. A kisbiró ebben az időszakban Pócza Pál.

van 6 hóld Rétye, az meg a Falu Bikái Számára Szokott Kaszáltatni, az harmadik helyen fekvő 3 hóld Rétye Esztendőnként adatik a Falu Öreg Birójának fáradságáért Szokás Szerént.

*Ház hely.* Egy egész Ház helye mérettetett, S rendeltetett Urbarium Szerént A° 1767. Intravillanumnak 1 hóld, extravillanumban pedig Szántó föld 16. hóld, kétt Mérőjével Számlálván, Rétt 8. Szekérre való, mivel Esztendőnként egy Szer kaszáltatik, de mint hogy Némely egész Helynek intravillanuma Nagyobb Lévén, az extra villánumból Subcutaltatott, a Kevesebb Szekér Számu Rétt pedig bonificáltatott, Minden egy Szekérre való Rétt helyett egy hóld Szántó földel, és így tészen az Iványi Helység egész Sessiot. 39 4/8. Melynek Intravillanuma tészen Posonyi Merőt 91 2/4. Extra villanuma 788 1/8 hóld Szántó földet, és 192 2/4 Szekerre való Rétet. A° 1793. 1794. Pelicán Dániel Geometra Ur tett mérése Szerént, meg Maradván előbbi módon, az 39 4/8 Sessio, Melynek belső házi fundussa tészen, 46 50/64. holdokat, a Sessionalis Szántó föld 658 46/64. holdokat, a Rétt 330 44/64. holdokat. Őszveségessen 1036 12/64 holdokat tészen, 1100.1200. négyszögöllel Számlálván. Vagyon egész helyes gazda N° 13, Kilencz Octalos N° 1, Eött Octalos N° 2, eöttöd fél Octalos N° 10, Négy Octalos N° 37. Őszvessen N° 63 helyes gazdák. Házass zsellérek N° 76. Házatlan Lakók N° 28-an vannak, (lásd B<sub>1</sub>) Ezen Helységben Pusztá hely nintsen, hanem Zsellér Házoknak fundust Lehetne adni a felső Falu végen, a kétt Szeren circiter 10-re. A fentebb irtt Gazdák Urbárium Szerént adoznak (lásd B<sub>1</sub>).

*Tisztek.* Katona, és Vármegyebeli Tisztek nintsenek; hanem az M(éltósá)gos Urasságnak van egy Tisztartója, egy Ispánnya, egy Pajta Birája, három Hajduja, Kétt Béresse, Kétt Juhássza, egy Gulássza, egy Kanássza, és Téglá vető Mestere egy. A felső Birkás Major áll 34/64 hóldbúl, ugyan az alatta való Kukuriczás, Luczernás, és Káposztás fel árkolt Kert áll 9 hóldbúl. Az Alsó Majorban Lévo Kastély, és annak udvara áll 1 26/64 hóldbúl, Birkás Ház, Béres Ház, Hajdu és Gulás, S Téglás Ház, birka Akol, minden féle Istálók, és fészerek, Pajtás Kert, S Ispán Ház áll 4 6/64 hóldbúl. Luczernás Kert 1 5/8 hóldbúl, Fűves és Gyümölsős Kert 4/8 hóldbúl, Az Veteményes Kertek állanak 1 7/8 hóldbúl. Az Jobbágyok Kender földgyei között vagyon Conventiora való 3 darab Kender föld füves végeivel együtt tészen 1 60/64 hóldat, az Legg felső Ispánt és kétt Hajdut illeti, A Középső egészlen, a füves végén kívül a Tisztartott illeti, Az Alsó darab pedig az alsó Majori Juhászt, a Kanással együtt illeti. Az Kiss Rétnél egy darabb Szántó föld vagyon 60/64 hóld, Melyben kétt Hajdunak, és kétt Béresnek, Kenderek, és Káposztájok terem. Az Jobbágyoké között vagyon három darabb Káposzta termő föld. Az úton felül a Kanászt illeti 2/64 hóld, az utón alóll Lévo egyik darabb illeti az alsó Majori Juhászt 4/64 hóld. Ugyan ott, az harmadik darabb illeti az Ispánt, és kétt Hajdut tészen 12/16 hóldot, Az Kétt Juhásznak Szántó föld Mérettetett füves végeikkel együtt, 2 46/64 hóld S nem elegendő, Mivel Mind a három Mezőn Competálna Nékik, egy, egy hóld, mely pótoltatik képesént az Tagok Széleikbül, ugy az Kanász részérül is. Conventiojok vagyon (lásd 0 tabellát; továbbiakban: 0).

*Templom,* van egy Pápista Templom az Helységben, Mely Mater, és Szántó földgyei Vannak, a Mellyeket az Lakosok Testamentomban hagytak a Temploznak, S mind irtás földekbül Állanak, ugy mint 19 26/64 holdokat tészen; ezekbül, és a Perselybül áll a Templom jövödelme.

*Lelki Pásztor* van egy Plebánus,<sup>21</sup> a Kinek az M(éltósá)gos Urasságtul Semije

24 A plébános Szabó Mihály volt (1764–1804).

sintsen; hanem a Plébánia Ház után vannak földgyei: úgy mint, 30 44/64 hóld Szántó földgye, és 14 2/8 hóld Rétye, ezen kívül a Domalis praestatiobul, Stolábul vagyon jövedelme: Ugy mint Minden egy egész helyes Gazda ad fél Mérő Buzát, és anyi Rozsot, S egy mérő Zabot, és minden féle helyes Gazda egy eránt tartozik egy, egy Szekér tűzre való fát vinni, ezeken kívül az említett Gazdák Semit Sem fizetnek. A zsellérek pedig fejenként fizetnek 16 den. S nem más egyebet. Stolája jár, tudni illik Copulatiotul 15 kr. bé avatástul 3 kr. Temetés-tül 13 kr. Az Parochiális Szántó földekbül 12. holdokat Cultivál az Iványi Helység- a többieket pedig Maga Cultiváltattya T. Plebánus Ur. Ezen alább nevezett Filiálisokbul is vagyon jövedelme; Ugy mint Jánosfai Helységben Minden egy pár Házás Személy, Gazda, Lakó, Béres, vagy Juhász ad egy fertály Mérő Rozsot, Stolát Keresztelötül 3 kr. Copulatiotul 15 kr. Temetistül 13 kr. Cséri Helységben előtt Háztul adnak fél, fél mérő Rozsot, Kétt Háztul pedig, egy, egy fertál mérő Rozsot, a Stolát fentebb irtt mód Szerént fizetik. Csáfordi Helységben hatt Háztul adnak fél, fél Mérő Rozsot, előtt Háztul pedig egy, egy fertály mérő Rozsot, a Stolát hasonló módon fizetik, mint a Csérik, az Özvegy Aszszonyok Esztendönként fizetnek 7 kr.

Mester van,<sup>25</sup> a Ki egy Szer Smént az Helységnek Notariussa, S bir az Oskola Ház után 9 6/64 hóld Szántó földeket, és 2 1/8 Rétett. (:Az M(éltóság)gos Uraságtul Semije Sints:) azon kívül Domalis praestatioban ad Minden egész, fél, és fertálos Gazda egy fertál Mérő Gabonát, fele Buza, fele Rozs, Kiki egy Kenyeret, és 8 den. A zsellér Gazdák pedig 1/8 mérő Rozsot, és 8 den. Temetéstül jár fizetése 7 kr. Kántorpénzt, nyer minden Oskolába járó Gyerektül 18 k(rajc)árt Kántorok Szerént, azon kívül egész Esztendőre egy, egy Kenyeret, és egy, egy Szekér tűzre való fát. Az Notariusaigtul jár 10. Rhénes forintya, és egy Szekér Szénája, az Toronybeli Órának fel huzásátul nyer egy Szekér Szénát Esztendönként. Még is hatt hóld földgyét, az Község Cultivállya, a többit pedig Maga.

Árvák. Vannak, a Kiknek Mind vagyonyaikra, Mind Magokra gondot viselnek, az Attyafiaik, Árvák Attyák nintsenek, és Senki Sem Számadózik.

Falu Számadása. Áll a Contributio incassatiojából, S nem revidiáltatott ab A° 789. Csak egyedül az Község által.

Uraság Épülettjei. E következők: Ugy mint, 1° M(éltóság)gos Uraság Kastélya, melyben a Tisztartó Lakik. Erős Keő Épület fa zsindeles, van benne 9. szoba, melyek közül 4. bolt hajtásos, 5. pedig Dezka padlással vagyon. találattik egy Nagy bolt hajtásos Konyha. Egy Kamara Dezka padlással, és egy teres bolt hajtásos Pincze, melyben közel 200. Akó Bor meg férhet; hanem hogy Ár vizes nagyon nedves üdövel meg Szokott telleni vízzel, mint A° 787. egészen a boltyáig tele volt.<sup>26</sup> ezen Épületnek alsó végében Ószve ragasztva vagyon Zsup fedél alatt egy rozszant Cseléd Ház, egy Kamrával, és Prés Szénnyel együtt Talpfára, és Sövény falra Épülve. Ezen udvarban van egy keő Istáló 10 Lovakra való Náddal verett fedélre, mely alatt egy tágas Kotsi Szén is vagyon kétt felé nyíló Kapukra. Általlában jó állapotban, Ugyan ezen Épületen aloll, közben a Kiss réti Ajto Lévén, vagyon egy hoszu Épület, Talpon álló Sövény Sározzott falra. Zsuppal fedett régi rozszant Le silledett, melynek a felső végén vagyon fa Lábokra egy Kiss Szén, és egy kis Tyuk Ház Lécz Kotroczokkal együtt, An-

<sup>25</sup> A mester és nótárius neve: Krizmonits Adám.

<sup>26</sup> Ezt az épületet a XIX. század elején lebontották. Helyébe újat emeltek. Erről Csátkai Endre: SSz. 1941, 53.

nak utánna Kétt Sertés Ól, az egyikének belső fala Léczel, az másikának pedig hasogatott fával vagyon bé álitva, ezentúl következik Kétt Szoba, egy keő Kemenyos bolt hajtásos Konyhával és Kétt Kamarával, a mellyekben Kétt Hajdú és egy Pajta Biro Lakik, meg ugyan ottan vagyon három Ajtókra, és anyi részben Alatson Olak, az Hajduk Szarvas, és Sertés Marhájok Számára, vagyon még ezen udvarban Kétt Kert, az egyik a Kastély Körül Sövény keretéssel Gyömölcsös, és füves, mely az Urasság Számára Kaszáltatott, a másik veteményes Kert Sövényvel kerétett, Melynek dombosabb része a Pajtás Kertből fog-



Iván a II. József korabeli katonai térképen (1784)

laltatott el régenten, S ez illette a Tisztartott. 2° Az Másik udvarban vagyon a Számadó Ispány Lakássá, mely Épületben van Két Szoba Tap, és Sövényfalra, a bé nyiló harmadik kiss Szoba pedig Téglából Állott Alatta Lévő Kis boltos Pinczével együtt, azonkívül keő Kemenyos boltos Konyha egy, téglából épült nagy Kamara egy, hasonló falra egy tágas Ló Istálo. ugyan egy végben Kétt Szarvas marha Istálo, a végében pedig egy Szekér Szén, Általlában Zsuppal fedett alkalmas Állapotban Lévő Épület. 3° Az harmadik Udvarban vagyon Juhász, és Béres Lakás egy fedél Alatt, Mely Épület rész Szerént égettelen rész Szerént égett Téglából van Zsupp fedél Alatt, áll kétt Szobából, kétt Kamarából, és kétt Konyhából boltos keő Kemenyekkel, összvefoglalva jó Ál-

lapotban. Ugyan azon udvarban van, a birka Akol is lábfákra, és borona fákra épülve, rész Szerént Zsuppal, rész Szerént Szalmával fedett régi rozszant Épület. 4° A negyedik Udvarban van az Hajdú, Gulás, és Téglavető Mester Lakás. Az egész Épület Általlában Téglából Áll Zsupp fedél alatt, Melyben vagyon kétt nagy Szoba, Kőkeményes boltos Konyha, egy kitsén, és egy nagy Szarvasmarhákra való Istálló, bele fér 21 darab. Azon kívül egy fészter rész Szerént keő Oszlopokra, rész Szerént fa Lábokra van Állitva. Ugyan azon udvarban egy kisded keő Épület náddal verett fedél alatt, Melyben van egy Kamara, egy Tyuk Ház, S ez Alatt dezka padlásos rozszant Pincze, Másképpen az egész Épület jó Állapotban Áll, ezen Udvarra Szolgál, a Sertés Akol udvarának Ajtaja is, Mely Akol Általlában lábfákra, és Borona fákkaal bé rakott falaival együtt nem régi jó Épülett Zsuppal, és Szalmával fedett. 5° Az Pajtás Kertben vannak Épületek: Ugy mint, a régi Cséplő Pajta Granariummal együtt egy fedél Alatt fa zsindeyes, előbb, odább vásott Zsindele kése reparáltatott, Általlában jó erős keő Épület, a kétt felöll Lévo Granariumok, kétt tractusra, és bolt hajtásra, vass Ajtókra ablakjaival együtt jó Állapotban vannak. Ugy az Cséplő Pajtának is Gabona tartó padlása. Ezen Kertben Vagyon még egy hosszú Szalmabeli gabonás Pajta fa Lábokra, Zsupp fedélre, 16 öl hosszasságu. Mely egy ezer Xt (*kereszt*) gabona beleje fér régi foltozott Épület. Ismét vagyon hasonló hosszú Szénás Pajta, rész(szerént) keő Lábokra rész(szerént) fa Lábokra, Melynek kívül fel Szélrül végik téglá fala vagyon, Alszélrül pedig a Láb közök Dezkával, vagyon bé tsinálva végik Zsuppal, és Szalmával fedett Alkalmas tartos Épülett. ezen kívül még volt egy keő Lábos Szalmabeli gabonás Pajta, 5 öl hosszú, Alkalmas Állapotban Zsuppfedés alatt. Mely Épülett akadékjában Léven, az ujjanon épült Gabonás, S Cséplő Pajtának el hányattott A° 796. Azon Ujj Épületnek hossza 40 öl. Szélessége 9 1/2 öl, Általlában Égetett téglából, erőss keő Oszlopokra, és falakra Állitvatott, S Náddal verett roppantott nagy Épület, kétt helyen Kapuk Léven rajta, a hol mind Cséplés, és Szórás dólga folytattatik, 16. Cséplők Által, a melyben beleférhett Circiter négy ezer egy néhány Kereszt Gabona Alkalmassént. 6°A Káli Uczában, közel a Kastélyhoz, van Pálinka főző Zsidó Ház tömésbül, Zsupp fedélre, Melyben vagyon Kétt Szoba (:az egyik bénnyiló Szoba épült A° 794:) egy keő Kemenyes boltos Konyha, egy nagy Pálinka főzéshez való Kamara, és 10. Szarvas Marhára való Istálló. mind egy fedél alatt türhető állapotban. ugyan ott vagyon még egy Kamara Zsupp fedél alatt, Mórbul való régi rozszant Épület. 7°Ezen Zsidó Háznak Napkeleti Szomszédságában vagyon egy Nagy Keő Ház Zsupp fedél alatt, Melyben vagyon 4. Szoba, 4. Komara, és kétt keő Kemenyes boltos Konyha, S az bent Lakozó Árendások fizetnek Minden egy Szobátul 10 f. in Summa 40 f. Mely Épülett Alkalmas jó Állapotban Áll. 8°E mellett Napkeletrül vólt Talpra, és Sövény falra Zsupp fedél Alatt egy rozszant régi Épület, Álván egy Szobátul, egy Kamarából, egy Konyhából, és Istálóbul, Melytül Esztendőnként járt Arenda 10 f. S rozszassága miatt el adattatott 100 fr. A°798. 9° Az Vendégfogadó, a melynek eleje egetett téglából, az hátullya Mórbul van Zsuppos fedélre, S vagyon benne három Szoba, egy Konyha keő Kemenyre, egy Kamara, egy Istálló, S egy Szekér Szén, az első Szobák alatt pedig van bolthajtásos Kiss Pincze, Mely Épületnek fedele. Mint egy felére 790<sup>dik</sup> Esztendőben őszvedülvén ujra fel Állitvatott, a többi fedele pedig közép Szerű Állapotban van. 10° Ezen Épülett előtt, az Ucza közepin van Mészár Szék Talpra, és Sározott Sövény falra Zsupp fedél Alatt türhető állapotban. 11° A Mészár Széken Alóll S mellette a Kováts Műhely vagyon, keőbül épülve Zsuppos fedél Alatt alkal-

mas Állapotban. 12° A Templomon felül vagy on, a Partecás Zsidó Ház, mely rész(szer)érent égetett téglá, rész(szer)érent Mór, rész(szer)érent Sövény falon Zsupp fedél alatt áll igen rozzant Állapotban. S van benne Kétt Szoba, egy partecás Bólt, egy Konyha keő Kemenyre, egy kiss Istáló, és egy kised Szekér Szény, ezen Épület, a partecás Bolton, és Konyhán kívül öszve döntení való. 13° ezen Zsidó Házon felül, az Úcza közepin vagy on a birka harang Csináló Műhely keő Kemenyre, Talp és Sövény falra Zsupp fedélre rozzant Állapotban. 14° A felső Falu végen Léví birkás Majort A° 793 még árendás Birkás lakta 80 fr! fizetvén, 794-dik Esztendőben pedig Convetios Birkás Szálléttatott belé, Melyben Juhász Ház Épülve vagy on Általlában Mór falokra Zsupp fedel alatt, S van benne egy téres nagy Szoba, egy Konyha keő Kéményre, kétt Kamara S- egy Istálló, és egy Meg hajtott Birka Akól Lábfákra Zsupp, és Szalma fedélre, Mely Akolnak fele része épült 794-dik Esztendőben, S ennek fala Meg Sározzott Sövénybül vagy on, az előbbeni réginek pedig darabja boronafával van bé tsinálva türhető állapotban. Az arenda fizetés (Lásd B<sub>2</sub>). Téglá Kemenczéje van az M(éltósá)gos Urasságnak 20.000 téglára való kitsén, a hozvaló föld pedig nem derekas találkozik, azón nem Legg jobb téglát vethetni. Meszet Istvándrul és Rendekrül, fuvarjával együtt Köblit 36 Xárért Szerezhetni, vasat, és Épület fát Sopronbül, S olykor Keőszögrül is hordat fát az M(éltósá)gos Urasság. 15° A felső birkás Majoron aloll, negyedik Zsellér Házbul ki költözzvén belölle Kováts István, visza Szállott a M(éltósá)gos Urasságra, 794-dik Esztendőben, és azonnal el is adatott 80 forintokon, ez is ki teczik (Lásd B<sub>2</sub>). *Kilenczed S Tized.* A Kilenczed helyett Urbarium Szerént Minden egy egész helyes Gazda Szolgál, 25. gyalog Robotott, S így a proportione, Ki több, S kevesebb Sessiot bir (Lásd B<sub>1</sub>). Az nyolczadot, és tizedett természetben adgyák ki, Mely Esztendönként Mégyen (Lásd G tabellát; továbbiakban G). A Szalmabeli Gabona Általlában, a Pajtás Kertben hordatik bé Robotosok, és Béresek Által.

*Censuális földek* Vannak ab A° 794. Mind Szolgálat fejëben, a 1ae classis beli téssen 734 35/64 hóldat, ennek hóldja Szolgálatik, 4. gyalog Napszám Contractus Szerént, a 2ae Classisbeli Censuális földtül Szolgálnak három féle Módon: Ugy mint, 207 hóld Zálogos földnek hóldjátul 1. gyalog Napot, 1313 48/64. hóld földnek hóldjátul 3. gyalog napot, 12 60/64. hóld földnek hóldjátul 6. gyalog Napot, a Zsellér Házakhoz adatott Kerteknek való földektül.<sup>27</sup> Öszveségesen téssen ezen Censuális föld. 2266 19/64. Hóldokat. És ugyan Némellyek a járandó Napszámokat kisz pénzel meg vályák (lásd B<sub>2</sub>). Ezekbül járandó Nyolczad pedig természetben adatik ki (lásd G.). Ezen földeket Mind, a helyben Léví Jobbágyok vették fel, S nem az Vidékiek. Ezen Irtás földek kifizettettek Anno 1793. S az olta ujj irtások nem tétettek.

27 A kukoricaföldekre vonatkozólag is szó esett a szerződésekben: „Az eddig Szokásban volt adozás tudnillik a kukoricából, mely az őszi alá való parrag földekben vették, S eddig minden egy Hóld földtül, egy fertály Mérő Morsolt kikoriczát adni Szoktak, el engedtetik, azon három esztendők alatt.” E tény a következő szerződésben már nem állt fenn. – A nyolcad alá eső census földek a következő dülökben voltak: *Felső mezőben:* Vizta, Fél Holdosok, Kis és Felső Bajoti Szerdatai-, Hostéti-, Szölő mögötti-, Sárszegi-, Kakuk hegyi-, Csordajárásí-, Alsó és Közép Bajoti-, Fehér völgyi-, Posinczal-, Csernyi vágási dülök. *Napkeleti mezőben:* Új Irtás, Himodi úton felül és alól, Nagya Kata sűrűje, Gyórói úton felül, Fövényverem úton felül és alól, Fövényverem és Cziráki utak között, Orotványi-, Közép úti-, Szunyogvölgyi-, Getse völgyi-, Teleki-, Szemerel úti-, Ispán földi-, Luka Tói-, Külső és belső, s poklos Tó feletti-, Szivaszegi-dülök. *Déli mezőben:* Pusztaszölök, Külső Fövényverem-, Fövényverem feletti-, Sági úti-, Káli úti-, Káli és Ládonyi utak közötti-, Ládonyi útra-, Baglasi-, Belebastói-, Mátésolymal-, Kereki-, Paprét járói-, Fényes járói-, Úr kert aljai és Sós-dombi dülök.

*Decimalis Arenda* Kész pénzül fizettetik, a Szent György Napi Terminusra Rákoson, az egész felső Vidéki Uradalomtól Zimányi János Exactor Ur által a G(ene)rális Cassából. Kender földgye az M(éltósá)gos Urasságnak nintsen, hanem az Jobbágyok(na)k van Sessiojok után, Melytül, az Urbariális fonyást megteszik, egyegész helyekre 6. 7. font esvén, mégyen 242 fontra.

*Alodiaturaja* az M(éltósá)gos Urasságnak három Calcaturában vagyon:  
Ugy mint:

*Napkeleti Mezőn,*

1/ Kapolnai düllőben	1ae Classisbeli	44	Hóld
2° ugyan ott	2ae Classisbeli	40	
3° F. Birka Majornál	1ae Classisbeli	34	
4° Orotvánban Poklos és Koszos Tónál	1ae Classisbeli	181	375
5° Getse Völgyben	1ae Classisbeli	50	
6° Sárvári Uttnál	1ae Classisbeli	4	
7° Soós Tag	1ae Classisbeli	22	

*Déli Mezőn*

1° Fényes járóban	1ae Classisbeli	6 2/8	
2° Baglas, Haraszt alla Halas			375
Tó, Delebes Tó, Káli, és Ládonyi Uttnál	1ae Classisbeli	270 6/8	
3° Hegyi Allai Tag	1ae Classisbeli	98	

*Nap nyugatti Mezőn*

1° Szerdatai Tag	1ae Classisbeli	174	
2° Vizta Alatt	1ae Classisbeli	62	
3° Sárszegi, és Kakukk He- gyi Tag	2ae Classisbeli	30	375
4° Bajoti Tag	1ae et 2a Classisbeli	109	
	Sum(m)a		1125

Ezen földek(ne)k egy harmad része Ugaroltatik, a másik Kétt harmad része pedig Őszivel, és Tavaszival vettetik rend Szerént, S Minden Munka legg többnyire Robotban tetetik, valamit, aszt, a Béresek is Segitenek. A Szalma beli Majorság Gabonának vagyon elegendő helye az ujj Pajtában, de a Dézma Kazalban rakattatik. A Szembéli Gabona, az itt lévő Granariumban tartatik, Miglen Sopronba fel nem Álléttatik, Robotban és fuarban. Itten Minden Speciesbéli Gabona Csépettik, többnyire az helybéli Lakosok Által, a 13-dik; és a 31-dik részben, Az első el tsapva, az útolsó meg eregetve Étel Kőbőlben adatik, a Cséplőknek. Ezen Helységben Conventiokra mégyen (lásd 0). Minden féle



Szalmát, az M(éltósá)gos Urasság, Kétt Seregbeli Birkái, rideg Gulabeli Szarvas Marhái, és az gazdaság mellett Lévo Conventionalisták Szarvas Marhai Consum(m)állyák: Ollyas igen engedelmes hónélkül való téli üdövel, Midön az előtte való Mértékletes jó Őszi üdö vastagon meg nevelvén, mind a vetéseket, mind pedig a füveket, S ki járhatván a Birkák, Ollyankor fent Marad 40. 50. Szekerre való Őszi Szalma, Mely a jövendöbéli Szükségre Conserváltatik. Helyben tsak addig tartatik, a Gabona Mig meg férhet, Avagy el adásra nem rendeltetik. El adni pedig Sopronba Álléttatik fel fuarban, és Robotban. Sopronyig való marhás robot Ivánbul 4 gyalog robotban vétetödik bé. Itt helyben Alkalmassént Ollyan ára vagyon a Gabonának, Mint a Sopronyi Piarczon, S legy inkább oda hordatik fel eladásra, Az négy nemü Gabonán (buza, rozs, árpa, zab) kívül vettett az M(éltósá)gos Urasság Kukoriczát, Lentsét és Bükkönt. Buza és Rozs vetés alá Szántanak közönségessen háromszor, Árpa és S Zab Alá pedig egy Szer, Szántanak. az M(éltósá)gos Urasság, ugyan Árpát kétt Szántásban is vettett. Elegendő trágya nintsen a Szántó földeknek Általlában való Megtrágyáztatásokra, Mivel az Alodiatura igen Nagy.

Robot Urbarialis, Marhás van 2139. 9-czed helyett 958. gyalog, Hoszufuar helyett, Minden egy egész Gazda 10-et Szolgálván, téssen 385. gyalogot. Az Zselérek, és Lakók Urbarialiter Szolgálják 1821. gyalogot. Az Censualis földektül pedig, 7040 13/16. gyalog Napszámokat, a Mellyeket Marhával is tartoznak Szolgálni. És így ezen Helység beli Robot Őszveségessen megyen 14492 13/16. gyalogra (lásd B<sub>1</sub>). Ezen Robot, az Helybéli Gazdaságra applicaltatik, és nem más egyéb helyekre, Potolni pedig nem volna Szükséges, hogy ha Némely Szegény erőtlen Gazdák bé tudnák robottyokat Szolgálni, Azomban tsak igen kevesen váltyták meg robottyokat (lásd B<sub>1</sub>). Téli üdöben fordéttatik a Robot trágya hordásra, Épület, S tüzre való öl fa vágásra, hordásra, és Sopronba való Gabona vitelre. Restántia Robot vagyon és a fentebb jelentett Okokra nézve Superflue erogált is. Ezen Gazdaságban Marhás Robot több kívántatik, mint Sem gyalog Robot, itten a Paraszt penzért ritkán dolgozhatik, Mivel Magais reá Szorul a Vidéki pénzes Napszámokra füképpen Szorgos aratás üdöjén, akkor négy, eött Garast is ad Napszám fizetést, azon kívül tartást is.

Rétek vannak Az M(éltósá)gos Urasság részérül valók: Ugy mint,

Napkeleti Mezőn		Hóld
1° Kapolnai Tag lapjában	1ae Classis	7 2/8
2° Poklostói Tag lapjában	2ae Classis	3 4/8
3° Koszos tói Tag lapjában	2ae Classis	4 12/64
4° Cziráky utnál lévő lapban	2ae Classis	2 20/64
5° Getse völgya Tag lapjában	3ae Classis	6 5/8
6° Sárvári Uttnál Rétt	1ae Classis	8
7° Sósi Tag lapjában	2ae Classis	3 44/64
8° Ugyan ott Sülevényes		2
9° Ispán földeknél	1ae Classis	1 54/64
	Sum(m)a	39 31/64

### Dél Mezőn

1° Paálok névű Rétt	1ae Classis	11 3/8
2° Osztál Rétt	1ae Classis	5 3/8
3° Ispán Rétt	2ae Classis	4
4° Kastély Mellett Kis Rétt	1ae Classis	10 3/8
5° Kastély Mellett Kis Rétt	1ae Classis	1
6° Kis Rétnél füzes	1ae Classis	54/64
7° Külső Kis Rétt	1ae Classis	5 3/8
8° Kőrtvéles	2ae Classis	6/8
9° Csikos Tónál	2ae Classis	3 2/8
10° Hegy allai Árkolt rétt	2ae Classis	14 1/8
	Sum(m)a	56 26/64

### Nap nyugatti Mezőn

1° Szerdatai Tag lapjában	2ae Classis	49
2° Viztai Tag Széle, és vége	2ae Classis	2
3° Viztai Kaszáló	2ae Classis	25 6/8
4° Feő düllőben	1ae Classis	2 4/8
	Sum(m)a	79 16/64

Mind egy Sum(m)ában vévén 175 9/64 hólra Mennek, és a Mellyek az Tagok lapjaiban vannak, azok többnyire Savanyu éles Sású Szénát teremnek, Midőn jó üdejek jár, egyébéránt aszt Sem teremnek, nem hogy Sarjut teremnének, és tsak a 1ae Classis beliek Szénát, Sarjut jo harmatos üdejek járván, S nem irtatlanok. Esztendőnként Szénából, és Sarjuból jön bé a M(éltósá)gos Urasságnak (lásd G). itten pénzes Kaszásokra nints Szükség, Mivel az Robotosok is végre hajtyák. Helyben az Urasság Ökrei, Lovai Birkái és a rideg Gula beli rugott Borjuk Consum(m)álják, a Szénát, Sarjut, a mellyett tavaszi Szalmával potolván, bé érik. Melybül Conventiokra is mégyen (lásd O). El adandó nem Szokott Maradni egyik félébül is. Bérben pedig ki adandó Rétek nintsenek, a belső érdemes Rétek trágyáztatnak téli üdőben. Az különös jó édes Szénának, Sarjunak, és Luczernának, a Szénás Pajtában van elegendő helye, az alábvaló Savanyu Széna pedig Kazalba rakattatik, bé nem férvén a Pajtába büvséges terméssére nézve.

*Marhája van* az Urasságnak: Ugy mint béres Ökre, Konyha Lova, Kétt Sereg Birka, Rideg Gulabeli Szilaj Szarvas Marhája, egy Sereg Sertésse, Ezen külömbféle Seregbeli Marhák Szaporaságül volnának: hogy ha a Széna béli tartások jobb volna, a Birkák nyáron Legelnek rész(sze)rént az Nagy Erdőn, rész(sz)erént az határbeli Parragokon, Télen pedig, az Aklokban, és udvarokon Szalmáztatnak, Az Rideg Gulabeli Marhák egész Nyáron a Nagy Erdőben Lévíó tilalmas páscumon legeltetnek, Télen pedig Némely borjus Tehenek, és bé fogni

való Tinók Szelédetésnek Okáért Istálon tartatnak, A többi pedig fészerek alatt és udvaron Szalmáztatnak, Mind Birkás, és Gulás Pásztor Házak bent, az udvarokban vannak közel. Ezekből jön az Urasságnak haszna: Ugy mint, Gyapjubul, Bárányokból, tejlattisból, Úrúkból, ki Mutsrálandókból, hasonlóképpen, a meg Szelédült, S- el adattatott Tinók, és a meg nem nevelni való Borjúk, S-mustra vén tsorba Tehenek Árábul. A Sertések Nyáron Aratás előtt, az Nagy Erdőn, és az Ugar Mezőn járnak, bé takarulás után pedig járják a tarró Mezőket, Szent Mihály nap után, ha Makk vagyon, az Nagy Erdőn, vagy az Hegykeői Erdőn Makkoltatnak, és ezek között Lévő Öreg Ártányok Árábul jött bé (lásd B). Itten egyedül tsak Sörtéseket Szokott az Urasság hizlaltatni, a Mellyek el adásra Soprony alá hajtattak fel. Az Pásztoroknak Conventiojok vagyon (lásd O). S Kinek Kinek vagyon Marha tartások is Conventio Szerént: Ugy mint Gulásnak 8. darab Tehén. Kanásznak 20 darab Sertés. Birkások(na)k Minden Száz Birkára 30 darab Birka. Ezen külömbféle Marhák Esztendőnként Consum(m)álnak Sót, A° 1792 1168 3/4 font, A° 1793 1478 2/4 f, A° 1794 2035 f, A° 1795 3090 f, A° 1796 2681 2/4 f, Mely Só Sopronyi és Nagy Czenki Számodás alatt adminisztráltatik. Birka nyiráskor, és usztatáskor, meg az el adott Bárányoknak Czenkig való fel hajtásakor hajtó Segéttség adatván, ugy a gyapju Szedéshez, és töméshez is.

*Méhéi nintsenek, az Urasságnak.*

*Legelő.* Az Legelő mind az Urasság mind a Jobbágyság részéről, az Nagy Erdőn vagyon, a Csorda Seregbeli Öreg és Apró Marhákra nézve, az vonyos Marháknak pedig bent, az Határban vagyon Legelőjök. Mely az Községnek közös Legelője, és Áll, felmérés Szerént 344 26/64 hóldakból, Négy nevezett alatt: Ugy mint, Sóós, Nagy Gyöp, Csikos Tóó, Gyülös Kutt. Ezen Legelők előbb, odább meg Kaszáltatnak a Falu Számára, a hol jobb, jobb Szénának való fü terem rajtok, mely Szénát a Militia Számára Szokta Iványi Helység adminisztrálni. Egyébb eránt, azon Legelők felettébb posványosok, és még Szárazsággal is, a Sisakfü veri fel, a Mellyet Sem(m)i féle Marha meg nem eszi, Mind azon által, a dombossabb részeiken jóra való Szeléd, édes fü is terem. Ezen Legelők részenként Meg Szabadulván járhattya a vonyos Marha ki kelettül fogva hó le estéig, Circiter 283. darab. Elegendők volnának Mind az Urasság, Mind a Helység beliek vonyos Marhájoknak, hogy ha Árkok, a vagy Canálisok által alóllok, azon posványos állott vizek el botsájtatnának. Sött még Rétek is jók válhatnának, azon Legelőkből. A M(éltósá)gos Urasság engedelméből a Helységbeliek vonyos Marhájoknak az Nagy Erdő Széliben is Szoktak tilalmas páscumot tenni: Calaturák Szerént nem reguláztattak, a Legelők, és Sem mi féle Vidéki Marha nem legeltetik a Határban bérért. Hogy ha az Nagy Erdőn Makk vagyon tehát Kiss Aszszony Napkor Minden féle Marhák ki tiltatnak belölle, és olyankor, Mind az Urasság é Mind, a Parasztok é, egyedül a Mezőre kiszorulnak, mind addig miglen az Makkoltatásnak egészlen vége nem Szakad. Az Legelőkre nézve ugyan, mind Szarvas, és Birka féle Marhákat Meg lehetne Szaporéttani, de a téli Szülességre nézve nehezen Legett többet ki tartani, mint vannak.

*Szölök nintsenek.*

*Gyümölsösse* olyas érdemes gyümölsös Kertje nints az Urasságnak, Mivel az Kastély körül Lévő füves Kertben ültetett fák nem teremnek.

Folyó vizek, Tóók, Motsárok, Ollyas nevezetes folyó Vizek nintsenek; hanem nagy esöss üdővel, és a Ho olvadásával, a dombos helyekről öszve Gyülekezendő viznek tsak ugyan vagyon folyása, kezdődvén, a Vizta nevezetű Kaszálló alatt, Ujjkér felöll, S jön Alá, a Gyülös Kuti Legelön végig, a Kert allai Nagy Gyöp nevezetű posványos Legelőnek, S onnand mégyen alább, a Sessionális Rétek között a Halastónak, és az M(éltóság)os Urasság Osztál névű Rétyénél meg Csavarodván, a Cséri Helység Határja Mentében jűtt ismét az M(éltóság)os Urasság Páálok nevezetű Rétyéhez, és attul Által mégyen ugyan a Cséri Helység Határjábón. Ezen folyást fej Canálisnak kellenék jó tágossan ki ásottatni, hogy ez által a posványos Legelők Meg jóvulhatnának, azokbul, a fej Canálisba huzatandó Árkok Meczésével. Azon el hagyatott halas Tonak is Alkalmas forrása vagyon, és azon fentebb említett folyásba folydogál ki, a Tóbul, de Malmot hajtani való ereje nehezen lenne, másképpen, az libellatio után lehetne büvebben meg tudni, aszt is hogy ha azon Halas Tóó Meg érdemlené é a Költséget.

Iványi Határbul járult Nyolczad

Sessionalis földekbül 10-ed

Irtás földekbül 10-ed

	Buza	Rozs	Árpa	Tönköly	Zab	Otsu	Summa	Buza	Rozs	Árpa
	P o z s o n y i			m é r ő				P o z s o n y i		
A <sup>o</sup> 1792	175 $\frac{10}{72}$	220 $\frac{60}{72}$	112 $\frac{14}{72}$	27 $\frac{33}{72}$	237 $\frac{27}{72}$	14 $\frac{54}{72}$	788	127 $\frac{60}{72}$	552 $\frac{44}{72}$	29 $\frac{27}{72}$
A <sup>o</sup> 1793	222 $\frac{2}{72}$	200 $\frac{56}{72}$	145 $\frac{26}{72}$	17 $\frac{57}{72}$	134 $\frac{60}{72}$	16	72 $\frac{57}{72}$	135 $\frac{61}{72}$	463 $\frac{34}{72}$	27 $\frac{54}{72}$
A <sup>o</sup> 1794	153 $\frac{58}{72}$	51 $\frac{33}{72}$	58 $\frac{39}{72}$	9 $\frac{8}{72}$	90 $\frac{34}{72}$	10 $\frac{60}{72}$	373 $\frac{61}{72}$			
A <sup>o</sup> 1795	139 $\frac{34}{72}$	111	94 $\frac{14}{72}$	9 $\frac{56}{72}$	154 $\frac{68}{72}$	31 $\frac{58}{72}$	541 $\frac{6}{72}$			
A <sup>o</sup> 1796	146 $\frac{60}{72}$	98 $\frac{34}{72}$	138 $\frac{40}{72}$	18 $\frac{70}{72}$	137 $\frac{71}{72}$	12 $\frac{56}{72}$	553 $\frac{43}{72}$			

Malom nints, hanem a Répczére járnak Örlení.

Erdő. Különös Ivánhoz nintsen, az Nagy Erdőrül fáiznak Száraz veszendő, esett fábul. Mely Erdőt, Mint egy különös Corpust, a képpen Szükséges de Scribálni.

Vendégfogadó, van egy a Helységben. foglal magában belső fundust 5/8. hól-dat. Extravillánumban 6. hólđ Szántó földet, és 5 14/64. hólđ Rétet, Mely Áren-dában vagyon, a Mészárszékkal együtt 315 forintokban.

Vámja, Vásárja, nints.

Ország uttya, Nints.

Temető helye van türhető nagy, a felső Falu végen kint dombos helyen.

Melioratiok, tétethetnek.

Külömbfélé jövedelmek vannak ezeken kívül (lásđ B<sub>2</sub>)

Tisztek Számadási nem revidiáltattak ab A° 792."

és tized Gabonának Tabellája G-hez

Censuális földekbül 8-ad

9-ed és 10-ed

Tönköly	Zab	Otsu	Summa	Buza	Rozs	Árpa	Tönköly	Zab	Otsu	Summa	Báránybul
m é r ő			P o z s o n y i				m é r ő			№	
3	582 $\frac{26}{72}$	24 $\frac{68}{72}$	1320 $\frac{9}{72}$								122
	$\frac{51}{75}$	505 $\frac{42}{72}$	24 $\frac{36}{72}$	1157 $\frac{62}{72}$							140
				101 $\frac{29}{72}$	377 $\frac{11}{72}$	24 $\frac{66}{72}$	6 $\frac{64}{72}$	370 $\frac{49}{72}$	31 $\frac{21}{72}$	912 $\frac{53}{72}$	148
				147 $\frac{29}{72}$	495 $\frac{54}{72}$	23 $\frac{42}{72}$	18 $\frac{48}{72}$	721 $\frac{37}{72}$	90 $\frac{39}{72}$	1497 $\frac{33}{72}$	123
				103 $\frac{25}{72}$	509 $\frac{30}{72}$	27 $\frac{53}{72}$	10 $\frac{2}{72}$	806 $\frac{25}{72}$	21 $\frac{52}{72}$	1478 $\frac{43}{72}$	115

zsellér

R o b o t

	Ocotál hely	Helyes Gazda	Házaz	Házatlan	Urbarialis					Census földektől	
					Marhás	Gyalog	Hosszú fuvar helyett	9-czed helyett	Urbariális öly favágás	1-ae classis	2-ae classis
N u m e r o											
Anno 1972	316	63	70	26	2139	1596	395	958	81	—	—
Anno 1973	316	63	70	26	2139	1596	395	958	81	—	—
Anno 1794	316	62	73	26	2139	1654	395	958	87	2930 3/16	4072
Anno 1795	316	62	76	25	2139	1684	395	958	90	2930 3/16	4087
Anno 1796	316	63	77	26	2139	1728	395	958	93	2938 3/16	4102

Íványi Jószágnak Urbarialis Adozásokon kívül

	M. Urasság Házainak ára eladattván	Házbér	Mészárszék Árenda	Kortma Árenda	Kováts és Kolompár Műhely Árenda	Nagy Erdei Napszám váltása	Census föld Napszám váltása	Bárány Census	Sajt, Vaj, Turó jövedelem	Szarvas Marhábul					
	f.	f.	f.	f.	f.	f. X	f. X	f. X	f. X	f. X					
Anno 1792	—	230	15	300	24	6	—	—	—	10	—	—	—	70	15
Anno 1793	100	220	15	300	24	—	—	—	—	17	8	4	48	230	36
Anno 1794	80	150	15	300	24	1	—	28	10 $\frac{8}{16}$	15	4	20	36	3	—
Anno 1795	—	150	15	300	24	4	20	28	10 $\frac{8}{16}$	18	12	53	49	227	45
Anno 1796	—	150	15	300	24	4	20	24	27	42	8	1	30	410	15

való Tabella B<sub>1</sub>-hez

Victuale

Summában		Urb. fa	Fonyás	Tehén vaj	Kappan	Csirke	Tojás	Gazdapénz	Borju pénz	In Sum(m)a		
Marhás	Gyalog											
		öl	libra	Icze	Numero	f	x	f	x	f	x	
2139	3030	39 4/8	242	38 4/8	99	111	752	133	4	30	137	30
2139	3030	39 4/8	242	38 4/8	99	111	752	133	4	30	137	30
2139	10214 13/16	39 4/8	242	38 4/8	99	109	753	140	4	30	144	30
2139	10096 3/16	39 4/8	242	38 4/8	99	111	752	135	4	30	139	30
2139	10144 3/16	39 4/8	242	38 4/8	99	109	753	138	4	30	142	30

való kész pénz béli Jövedelmei B<sub>2</sub>-hez

Birkábul		Sórtvésekbül		Büntetésbül és hajtó pénzbul		Bükköny Vetéstül		Palánta földtül		Fejes Káposzta árábul		Tavaszi Szalma árábul		Szárnyas Baromfiakbul		Irtás pénz Contractus Szerint	
f.	X	f.	X	f.	f.	X	f.	X	f.	X	f.	X	f.	X	f.	X	f.
716	53 10/16	—	—	—	11	16 8/16	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	250
416	7 8/16	—	—	—	7	12	6	—	—	4	30	42	—	—	—	—	250
1330	34 8/16	—	—	—	—	—	—	1	30	7	—	—	—	—	—	—	250
326	23	—	—	2	—	—	—	—	—	—	96	59 8/16	—	—	—	—	—
668	22 8/16	954	45	1	—	—	—	4	12	—	80	31 8/16	—	—	—	—	—

Iványi Conventionális Tabella

	Buza	Rozs	Zab	Lentse	Borsó
<hr/>					
Anno 792	Pozsonyi mérő				
<hr/>					
1° Nyuli István Számtartó	18	30	25	3/4	3/4
2° Tatai László Hajdu	8	22	—	1/4	1/4
3° Majorné	—	—	—	—	—
4° Konrád Mihály Juhász 100-ra 30 drb.	8	22	—	2/4	2/4
5° Mersits Mátyás Hajdu	8	22	—	1/4	1/4
6° Varga László Gulás	6	12	—	1/4	1/4
7° Csóka István Kanász	4	12	—	1/4	1/4
8° Cziráki Bedi Ferenc Erdő őrző	5	15	—	—	—
9° Cziráki Kiss János Erdő őrző	5	15	—	—	—
10° Cséri Szedenits Pál Erdő őrző	5	15	—	—	—
11° Cséri Bősze Ferencz Erdő őrző	5	15	—	—	—
12° Nemes Ládonyi Horváth György Erdő őrző	5	15	—	—	—
Summa	77	195	25	2 $\frac{1}{4}$	2 $\frac{1}{4}$
<hr/>					
Anno 793					
1° Farkas Imre Tisztartó	50	50	50	1	1
2° Kováts Pál Ispán	12	30	—	2/4	2/4
3° Némethy Aloysius Deák	10	20	—	—	—
4° Mersits Mátyás Hajdu	8	22	—	1/4	1/4
5° Majorné	—	—	—	—	—
6° Tatai László Hajdu	8	22	—	1/4	1/4
7° Konrád Mihály Juhász 100-ra 30 drb.	8	22	—	2/4	2/4
8° Pandur Mihály Gulás	6	12	—	1/4	1/4
9° Csóka István Kanász	4	12	—	1/4	1/4
10° Cziráki Bedi Ferencz Erdő őrző	5	15	—	—	—
11° Cziráki Kiss János Erdő őrző	5	15	—	—	—
12° Cséri Szedents Pál Erdő őrző	5	15	—	—	—
13° Cséri Bősze Ferencz Erdő őrző	5	15	—	—	—
14° N. Ládonyi Horváth György Erdő őrző	5	15	—	—	—
Summa	131	265	50	3	3



de Annis 792, 793, 794, 795, 796, 0-hoz

Só	Bor	Tüzifa	Sórtvés helyett		Tartás			Széna	Készpénz	fizetés	Summa	
					Tehén	Birka	Sórtvés				f	X
libr.	akó	öl	f	x	Numero			Szek.	f	X	f	X
--	8	18	15	--	3	--	--	5	100	--	115	--
--	--	6	--	--	1	--	--	1	20	--	20	--
--	--	--	--	--	--	--	--	--	15	--	15	--
--	--	6	--	--	--	180	--	--	30	--	30	--
--	--	6	--	--	1	--	--	1	20	--	20	--
--	--	6	--	--	1	--	--	1	15	--	15	--
--	--	--	--	--	--	--	12	--	16	--	16	--
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
--	8	42	15	--	6	180	12	8	216	--	231	--
--	15	30	30	--	10	--	--	10	230	--	260	--
--	6	12	15	--	3	--	--	3	60	--	75	--
--	--	--	--	--	--	--	--	--	30	--	30	--
--	--	6	--	--	1	--	--	1	20	--	20	--
--	--	--	--	--	--	--	--	--	15	--	15	--
--	--	6	--	--	1	--	--	1	20	--	20	--
--	--	6	--	--	--	195	--	--	30	--	30	--
--	--	6	--	--	1	--	--	1	15	--	15	--
--	--	--	--	--	--	--	12	--	16	--	16	--
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
--	21	66	45	--	16	195	12	16	436	--	481	--

	Buza	Rozs	Zab	Lentse	Borsó
Anno 1794					
	Posonyi Mérő				
1° Farkas Imre Tisztartó	50	50	—	1	1
2° Kováts Pál Ispán	12	30	—	2/4	2/4
3° Némethy Aloysius Deák	10	20	—	—	—
4° Mersits Mátyás Hajdu	8	22	—	1/4	1/4
5° Majorné	—	—	—	—	—
6° Tatai László Hajdu	8	22	—	1/4	1/4
7° Konrád Mihály alsó Juhász 100-ra 30 drb.	8	22	—	2/4	2/4
8° Németh György felső Juhász 100-ra 30 drb.	8	22	—	2/4	2/4
9° Csóka István Kanász	6	14	—	1/4	1/4
10° Torma János Konyha Kotsis	6	14	—	—	—
11° Varga György Béres	8	22	—	1/4	1/4
12° Boros István Béres	8	22	—	1/4	1/4
13° Gelsei Mihály Béres	8	22	—	1/4	1/4
14° Tóth János Ostoros	6	14	—	—	—
15° Páál János 3-rom fertályra	4 $\frac{2}{4}$	10 $\frac{2}{4}$	—	—	—
16° Kiss János rideg Gulás 1/3 eszt.-re	5	5	—	2/4	—
17° Bedi Ferencz Erdő őrző Cziráki	5	15	—	—	—
18° Kiss János Erdő őrző Cziráki	5	15	—	—	—
19° Cséri Szedenits Pál őrző	5	15	—	—	—
20° Cséri Kiss László őrző	5	15	—	—	—
21° N. Ládonyi Horváth György őrző	5	15	—	—	—
22° Cziráki Eönsöl István juhász 1/2 eszt.-re	4	11	—	2/4	—
item Bujtár Legény tartásért	2	5 $\frac{2}{4}$	—	—	—
23° Földi János Dénesfai juhász 1/2 esztendőre	2 $\frac{2}{4}$	7 $\frac{2}{4}$	—	2/4	—
item 20 libr. Tehén Husáért	—	—	—	—	—
Summa	189	410 $\frac{2}{4}$	—	5 $\frac{2}{4}$	4

Só	Bor	Tüzifa	Sörtvés helyett	Tartás			Széna	Kézpénz fizetés	Summa			
				Tehén	Birka	Sörtvés						
				libr.	akó	öl					f	X
—	15	30	30	—	10	—	—	10	230	—	260	—
—	6	12	15	—	3	—	—	3	60	—	75	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	30	—	30	—
—	—	6	—	—	1	—	—	1	20	—	20	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	—	15	—
—	—	6	—	—	1	—	—	1	20	—	20	—
—	—	—	—	—	—	210	—	—	30	—	30	—
—	—	—	—	—	—	210	—	—	30	—	30	—
—	—	—	—	—	—	—	—	12	20	—	20	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	1	20	1
—	—	6	—	—	1	—	—	1	20	—	20	—
—	—	6	—	—	1	—	—	1	20	—	20	—
—	—	6	—	—	1	—	—	1	20	—	20	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	—	20	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	—	15	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	16	—	16	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	—	15	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	30	7	30
20	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	10	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	12	1	12
20	21	72	45	—	18	420	12	18	624	43	669	43

	Buza	Rozs	Zab	Lentse	Borsó
<b>Anno 1795</b>					
<b>Pozsonyi Mérő</b>					
1° Farkas Imre Tisztartó	50	50	—	1	1
2° Kováts Pál Ispán	12	30	—	2/4	2/4
3° Némethy Aloysius Deák	10	20	—	—	—
4° Torma János Konyha Kotsis	6	14	—	—	—
5° Csigó István Pajta Béres	8	22	—	1/4	1/4
6° Mersits Mátyás Hajdu	8	22	—	1/4	1/4
7° Vass György Hajdu	8	22	—	1/4	1/4
8° Pájer József Hajdu	8	22	—	1/4	1/4
9° Varga György Béres	8	22	—	1/4	1/4
10° Horváth István Béres	8	22	—	1/4	1/4
11° Németh György felső Majori Juhász 100-ra 30 drb.	8	22	—	2/4	2/4
12° Konrád Mihály alsó Juhász 100-ra 30 drb.	8	22	—	2/4	2/4
13° Csóka István Kanász	8	22	—	1/4	1/4
14° Kiss János rideg Gulás	10	22	—	2/4	2/4
15° Mátyás Hajduné Majorságáért	—	—	—	—	—
16° Cziráki Bedi Ferencz Erdő őrző	5	15	—	—	—
17° N. Ládonyi Horváth György őrző	5	15	—	—	—
18° Cséri Szedenits Pál őrző	5	15	—	—	—
19° Cséri Kiss László	5	15	—	—	—
Summa	180	394	—	4 $\frac{3}{4}$	4 $\frac{3}{4}$
<b>Anno 1796</b>					
1° Farkas Imre Tisztartó	50	50	—	1	1
2° Kováts Pál Ispán	12	30	—	2/4	2/4
3° Hodászi István Deák 3-rom fertály eszt.-re	7 $\frac{2}{4}$	15	—	—	—
4° Torma János Konyha Kotsis	6	14	—	—	—
5° Csigó István Pajta Biró	8	22	—	1/4	1/4
6° Mersits Mátyás Hajdu	8	22	—	1/4	1/4
7° Behofsits János Hajdu	8	22	—	1/4	1/4
8° Belkovits László Hajdu	8	22	—	1/4	1/4
9° Varga György Béres	8	22	—	1/4	1/4
10° Horváth István Béres	8	22	—	1/4	1/4
11° Németh György felső Juhász 100-ra 30 drb.	8	22	—	2/4	2/4
12° Kondrád Mihály alsó Juhász 100-ra 30 drb.	8	22	—	2/4	2/4
13° Csóka István Kanász	8	22	—	1/4	1/4
14° Kiss János rideg Gulás	10	22	—	2/4	2/4
15° Cziráki Bedi Ferencz Erdő őrző	5	15	—	—	—
16° Cziráki Kiss János Erdő őrző	5	15	—	—	—
17° N. Ládonyi Horváth György Erdő őrző	5	15	—	—	—
18° Cséri Szedenits Pál Erdő őrző	5	15	—	—	—
19° Cséri Kiss László Erdő őrző	5	15	—	—	—
Summa	182 $\frac{2}{4}$	404	—	4 $\frac{3}{4}$	4 $\frac{3}{4}$

Só	Bor	Tüzifa	Sörtvés helyett		Tartás			Széna	Kézpénz		Summa	
					Tehén	Birka	Sörtvés		f	X	f	X
libr.	akó	öl	f	X					f	X		
—	15	30	30	—	10	—	—	10	230	—	260	—
—	6	12	15	—	3	—	—	3	60	—	75	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	30	—	30	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	6	—	—	1	—	—	1	20	—	20	—
—	—	6	—	—	1	—	—	1	20	—	20	—
—	—	6	—	—	1	—	—	1	20	—	20	—
—	—	6	—	—	1	—	—	1	20	—	20	—
—	—	6	—	—	1	—	—	1	20	—	20	—
—	—	—	—	—	210	—	—	—	30	—	30	—
—	—	—	—	—	210	—	—	—	30	—	30	—
—	—	—	—	—	—	—	20	—	20	—	20	—
—	—	6	—	—	8	—	—	—	32	—	32	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	—	15	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	21	84	45	—	27	420	20	19	587	—	612	—
—	15	30	30	—	10	—	—	10	230	—	260	—
—	6	12	15	—	3	—	—	3	60	—	75	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	22	30	22	30
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	6	—	—	1	—	—	1	20	—	20	—
—	—	6	—	—	1	—	—	1	20	—	20	—
—	—	6	—	—	1	—	—	1	20	—	20	—
—	—	6	—	—	1	—	—	1	20	—	20	—
—	—	6	—	—	1	—	—	1	20	—	20	—
—	—	—	—	—	—	180	—	—	30	—	30	—
—	—	—	—	—	—	225	—	—	30	—	30	—
—	—	—	—	—	—	—	20	—	20	—	20	—
—	—	6	—	—	8	—	—	—	32	—	32	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	21	84	45	—	27	405	20	19	544	30	589	30

## HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Gergely András—Tóth István:

### Fiatal régészek és történészek munkakonferenciája Sopronban (1973. szeptember 6—9)

1. Debrecen, Eger és Nyíregyháza után ez évben negyedizben, Sopronban rendezték meg a fiatal régészek és történészek nyári munkakonferenciáját. A Győr-Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága meghívására harmincnál több fiatal kutató érkezett az ország számos részéből, hogy munkájáról, folyamatban lévő vagy már lezárt kutatásairól nagyobb nyilvánosság előtt számot adjon. A konferencia előadóit — akár csak a korábbi években — most sem kötötte meg semmiféle tematikai vagy regionális korlátozás, mindenki azokról a témákról beszélt, amelyek munkája során az utóbbi időben leginkább foglalkoztatták. Bár az előadások meglehetősen nagy része állt kapcsolatban Sopron, ill. a Nyugat-Dunántúl történetének, régészetének, kultúr-történetének kérdéseivel, a konferencia egésze mégsem korlátozódott e tájegység problematikájára, hanem távolabbi — sokszor egészen távoli — témákról is hallhattak a résztvevők. Ez a széles körű változatosság a konferencia egyik legfontosabb célját: a résztvevők közötti minél szélesebb körű tájékoztatást, információcserét szolgálta.

A konferencia ülései szeptember 6-án kezdődtek az Erdészeti és Faipari Egyetem Bors László KISZ Házában, Domonkos Ottónak, a soproni Liszt Ferenc Múzeum igazgatójának megnyitó szavaival.

Az első előadást **Tóth Endre** (Magyar Nemzeti Múzeum, Bp.) tartotta: *Vigilius episcopus Scaravaciensis* címmel. Tanulmányában az 572—577-es és az 579-es gradói zsinatok aláírói között szereplő püspök székhelyének azonosításával foglalkozott. Vizsgálatát a személynév alakjának szöveggyomálya, a 6. századi Noricum egyházi viszonyainak vizsgálatára, ill. az utóbbi évek jelentős eredményű soproni régészeti feltárásaira alapozta, s megállapította, hogy egyetlen adat sem szól az ellen, hogy az adott korszakban Scarbantiaiban püspökséget tetelezzünk fel. Ennek megfelelően felmerül annak lehetősége, hogy a pannoni kerestényesség történetének vizsgálatát az eddigieknél távolabbi időhatárokig lehessen elvégezni.

**Tomka Péter** (Xantus János Múzeum, Győr) *A népvándorláskori kontinuitás kérdése Sopronban* c. előadásában az elmúlt néhány évben végzett soproni ásatásainak eredményeit ismertette. Ezeknek legfontosabb tanúsága a város több pontján is megtalált vastag, leletek nélküli humusz-réteg volt, amely a római kori rétegeket záró, későantik réteg fölött helyezkedett el. Vastag humuszlerakódás csak viszonylag hosszú lakatlan periódusban képzelhető el, ezért Tomka arra az álláspontra helyezkedett, hogy az utóbbi időben mind általánosabbá váló soproni vonatkozású kontinuitás-felfogással szemben fokozott óvatosságra van szükség.

A két előadást követő vita elsősorban ezzel a kérdéssel foglalkozott. A hozzászólók felvetették, hogy meg kellene kísérelni a két előadás tanulságainak összegzését, s a régészeti úton egyelőre nem keltezhető humusz-réteg kialakulását az 579-ben esetleg még feltételezhető scarbantiai püspökség pusztulása utáni időre (a langobárdoknak Pannoniából történt kivonulása utánra) datálni.

**Németh Péter** (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza) *A korai magyar város Sopron és Szabolcs várossalaprajzainak tükrében* címmel gondolatébresztő feltevéseket fogalmazott meg legkorábbi városaink települési rendjéről. Feltevése szerint az erősített ispáni székhelyeken — amelyek körébe tartozott a néhány év óta erőteljesen kutatott szabolcsi földvár — az erődítményen belül jelentősebb települési mag nem jött létre, hanem a váron kívül elhelyezkedő templom jelenti az állandó település magját. Ilyen, két központú települési rendet lehet igazolni Szabolcs mellett több más korai városunkban, így Sopronban is.

Gömöri János (Liszt Ferenc Múzeum, Sopron) 9—10. századi vaskohók Sopron környékén c. előadása kora-középkori gazdaságtörténetünk egyik igen lényeges területéhez szolgáltatott újabb adatokat. A dolgozat, a Sopron-Bánfaiva-i kohók feltárása és értékelése kapcsán, sorra vette a Sopron melletti Vashegy körül fekvő, régészeiben a 9—10. század vaskohászatának módszereit, szervezetségét, gazdasági jesszeti leletek, ill. helynevek által dokumentált vasfeldolgozó helyeket, s következtelentőségét elemezte. A gazdagon dokumentált előadást élénk vita követte, melyben elsősorban a régészetiileg feltárt római-, ill. kora-középkori vaskohók keltezési nehézségeit (így pl. a Sopronban a Deák téri római temető területén előkerült és máig vitatott datálású kohó esetét) vitatták meg a hozzászólók.

2. Szeptember 7-én délelőtt két szekcióban folytatódtak az előadások. Az első szekcióban ókortörténeti témák kerültek sorra. Fóti László (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.) *Az egyiptomi történetiszemlélet problémái* címmel egy rendkívül bonyolult történeti forrást vett elemzés alá. Az egyiptomi Újbirodalom korában keletkezett, az Obirodalom korában játszódó és a Középbirodalom korának eseményeivel foglalkozó politikai iratot (Noferti jóslata) mutatott be, s vizsgálatában az irat keletkezésének korából kiindulva értékelte azokat a politikai tendenciákat, melyeknek szolgálatában az antedatált jóslat állott. A szöveg elemzésében nem csupán a közvetlen politikai vonatkozásokat hangsúlyozta, hanem részletesen foglalkozott az irat vallástörténeti értelmezésével: az Amon-kultusz és a fáraói hatalom összefüggésének kérdéseivel.

Németh Béla (Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen) előadása: *Catullus 23. költeménye, Janus Pannonius és a Catullus-könyv forrásértéke* címen egy szatirikus tartalmú Catullus-vers részletes elemzését végezte el. Ennek alapján elutasította a vers Furius-ának Furius Bibaculus-szal való azonosítását, s a carmen 23-at egy jellegzetes életformát, a vulgáris sztoikus életszemléletre alapozott fősvénységet ostorozó gúnyversként határozta meg, amely épp általánosabb értelménél fogva a kor szellemi-politikai harcainak is jellemző kifejezője. Dolgozata második részében Janus Pannonius Ad Stoicum c. költeményéről mutatta ki, hogy az a tárgyalt Catullus-vers hatása alatt készült és Janusnak a Guarino-iskolából származó, rendkívüli antikvitás-ismeretéről tesz tanúbizonyiságot.

Fröhlich Ida (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.) *Újraírt Bibliák* címmel a Bibliából ismert történeti problémák és vallástörténeti kérdések egy részének (mint pl. az istennel való szövetségkötés motívuma) a Biblián kívüli forrásokból vett adatait vizsgálta. A széles összehasonlító anyagra támaszkodó dolgozat az apokrif bibliai iratok számos kérdését helyezte új megvilágításba.

Tóth István (MTA Történettudományi Intézete, Bp.) *Taurobolium-jelvények egy scarbantiai köemléken* c. előadásában egy nemrégiben publikált töredékes római kőtábla ábrázolását értelmezte. A köemléken látható keresztbe tett fűvóhangszerek a Magna Mater-tisztelet jellegzetes kultusz-eszközei voltak, ezek zenéjével kísérték a kultusz legfontosabb áldozati szertartását: a termékenységi vonatkozású bika-áldozatot. Növeli a köemlék vallástörténeti jelentőségét, hogy Scarbantiából eddig egyáltalán nem ismertük e kultusz emlékeit, s a kultusz pannoniai emlékhagyatékának száma egyébként is meglehetősen csekély.

Gáspár Dorottya (MTA Régészeti Intézete, Bp.) *Egy kisárpási későrómai ládika-  
veret ikonográfiája* címmel egy régóta ismert emléket vett újlagos vizsgálat alá, A vereteken két éremkép látható: Antoninus Pius (138—161) és Constantius Chlorus (293—306) veretei közül. A két éremkép együttes megjelenése alapján felvázolja azt a valláspolitikai helyzetet, amelyben Antoninus Pius császárnak a kereszténységgel szembeni toleráns magatartása propagandisztikus célokat szolgálhatott a kereszténység végleges győzelmének időszakában is.

T. Szőnyi Eszter (Xántus János Múzeum, Győr) *Előzetes jelentés a soproni Deák téri római temető feldolgozásáról* címen számolt be az 1870-es évek óta több alkalommal kutatott, s újabban az előadó által teljességre törekvően feltárt, nagy kiterjedésű római sírmezőről. A temetőben több századon át temetkeztek, a leletek kö-

zött 1—2. századi hamvasztásos sírok és későrómai csontvázas temetkezések kerültek elő. E késői időszak keltezését az előadás a 4. sz. legvégéről, ill. az 5. sz.-tól látja bizonyíthatónak. A 2. sz.-tól a 4. sz. végéig eltelt időszakban a korai temető területe Scarbantia műhely negyedéhez tartozott: fazekaskemence és egy esetleg római korinak tekinthető kisméretű vasolvasztó-kemence tanúsága szerint.

*Visy Zsolt* (Dunaújvárosi Múzeum) *Újabb adatok az intercisi castrum topográfiájához* c. előadásában a dunai limes egyik legtöbbet kutatott, de egyben egyik legproblematikusabb erődtípusának új feltárási eredményeiről adott számot. Ezek közül legfontosabb az erőd délkeleti — korábban elpusztultnak hitt — saroktornyának meghatározása, ennek révén a castrum teljes kiterjedésének pontos megállapítása volt. A tábor belsejében húzott kutatóárkok számos részletkérdést segítettek tisztázni, de ugyanakkor megmutatták annak szükségességét, hogy az ez évben megkezdett teljes feltárás adhat csak választ a castrum — egyelőre nyitva hagyott — topográfiai és kronológiai kérdéseire.

*Nagy Árpád* (Dobó István Vármúzeum, Eger) *Az avarság Kárpát-medencei megjelenésének kérdéséhez* c. előadásában az avar foglalás legkorábbi adatainak új csoportosítását javasolta, abból a célból, hogy az eddig csak általánosságban meghatározott thüringiai betörés időpontjával kösse össze az avarok megjelenését a Kárpát-medencében. Ennek megfelelően arra a következtetésre jutott, hogy a Justinus-kori pénzekkel datált kora-avar síregyüttesek legkorábban 560-tól kerülhettek a földre.

*Vékony Gábor* (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.) *A karoling birodalom „délkeleti” határvédelme kérdéséhez* címen a Nyugat-Dunántúl 823-tól 907-ig terjedő történetével foglalkozott. A régészeti, történeti és nyelvészeti források elemzésének eredményeként azt állapította meg, hogy a 9. sz. jelzett időszakában a karoling birodalom keleti védővonala a Dunántúl a Rába mentén húzódott déli irányban. A Rábához csatlakozott a szlovén Mark, melynek nyugati határa Körmentről délre jelölhető ki; keleti határa pedig esetleg a Marcal folyásához volna helyezhető. A Priwina-dukátus keleti határának a Kis-Balaton mocsárvilága tekinthető, a Dráva—Száva közti dukátus határvonala pedig a Kulpa mentén kapcsolódott a krajnai grófság délkeleti határához.

Az előadások után, az újonnan feltárt Új utcai (második) zsinagóga területén került sor *Dávid Ferenc* (Országos Műemléki Felügyelőség, Sopron) előadására a zsinagóga feltárájáról, építészettörténetéről és az emlék kapcsán a soproni zsidóság középkori történetének kérdéseiről. Az Új utcai második zsinagóga nemcsak építészettörténeti szempontból jelent páratlan gazdagságú adatforrást, hanem a soproni zsidóság középkori társadalmi szerkezetének kutatásához is merőben új szempontokat szolgáltat. Két zsinagóga egyidejű fenntartása párhuzamok nélkül álló esetnek tűnik, ezért az ezzel kapcsolatos kérdéseket Sopron középkori városi életének sajátosságaiból kiinduló vizsgálat válaszolhatja csak meg.

3. Ugyanezen a napon, a másik szekcióban néprajzi és újabb kori történettel foglalkozó témák kerültek sorra.

*Gergely András* (MTA Történettudományi Intézete, Bp.) *Az Operátumok szerepe a magyar polgári reformmozgalom kibontakozásában* c. előadásában az 1792-ben kiküldött országgyűlési bizottsági munkálatok sorsát tekintette át, majd közelebbről ismertette azokat a megyei viatásokat, amelyek az 1828-ban újólag átdolgozott munkálatok nyomán 1830—31-ben bontakoztak ki, s amelyekről ma már — elsősorban Barta István kutatásai nyomán — bizonyossággal állíthatjuk, hogy a hazai liberalizmus fronttörését jelentették. A vita során a felszólalók elsősorban a 18. századra is visszanyúló eszmei kontinuitás (felvilágosodás, nacionalizmus, romantika) fontosságát emelték ki.

*Veliky János* (Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen) *A kiegyezés korának Petőfi-képe* címmel ismertette a Petőfi életmű körül első ízben fellángoló vitát, amelynek érvei bizonyítják, hogy az egykori reformkori liberalizmus, a „risorgimento-nacionalizmus” ekkora már alkotóelemeire bomlott szét, s a nemzetiség—ha-



ladás—forradalmiság konvergáló irányait az ekkor jelentkező konzervatizmusnak már ellentmondásmentesebben sikerült összeillesztenie.

**Baráth János** (Visky Károly Múzeum, Kalocsa) *A győri püspöki uradalom átadása 1914-ben* címmel tartott előadást. Forrásul az a jelentékeny iratanyag szolgált, amely Várady L. Árpád győri püspöknek a kalocsai érseki székbe történt kinevezésekor keletkezett. Ezekből az iratokból kitűnik, hogy a főpásztor — a feudális gazdálkodásra jellemző módon — jószágkormányzóját, főbb alkalmazottait, sőt szimmentáli tehenészetét stb. új egyházmegyéjébe is magával vitte. Az előadó felvillantotta a leltár becses gazdaságtörténeti, néprajzi, helytörténeti vonatkozásait is. Élénk vita bontakozott ki arról, hogy (a zömében bérbe adott) püspöki birtokok gazdálkodása milyen színvonalon állott, s a szétszórt birtokok közötti jelentős különbségek mennyiben a tökehiány rovására.

**Lackovits Emőke** (Liszt Ferenc Múzeum, Sopron) *A népi lakáskultúra kérdései Sopron megyében a 18—20. században* címmel a Fertő-környéki falusi bútortat fejlődését, típusait ismertette; bemutatta a régi berendezés funkcióváltását, az új asztalosbútorok fokozatos térhódítását, a festés, díszítés, polgári irányú egyszerűsödését. Az előadást követő megbeszélés elsősorban a táji körzet jellegének, egy fejlett vidéken belüli viszonylagos hátramaradottság magyarázatával foglalkozott.

**Tóth Zoltán** (MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Bp.) *Történeti módszer egy mai háztartásfelmérésnél (Szekszárd)* címen az elmúlt években végzett szekszárdi háztartásfelméréshez kapcsolódó történeti kutatásairól számolt be. Ismertette és bemutatta a szekszárdi háztartástípusoknak a századfordulótól nyomon követhető fejlődését, amelynek vitatása során többen rámutattak a háztartások gazdasági központ jellegének megszűnéséből fakadó funkcióváltás (pl. istállóból a lakáskonjunktúra nyomán keletkező lakások) országsszerte felismerhető tendenciájára.

**Filep Antal** (MTA Néprajzi Kutatócsoportja, Bp.) *A lakás kultúra fejlődésének néhány problémája a Kisalföldön és a Nyugat-Dunántúlon* címmel egy olyan sajátos kisalföldi kismemesi háztípus ismertetett, amely fejlődése során todaléképületeivel L formájúvá alakul, s ebben a formájában azután újabb falusi házépítések modelljéül szolgál. A lakóházak bővítésének-bővülésének, teleprendezezésből, tradícióból, lakrészelrendezésből fakadó lehetőségeinek és korlátainak eldöntetlen kérdéseire azután a jelenlévők egész sora szólt hozzá.

**Selmeczi-Kovács Attila** (Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Bp.) *Képek egy Fertőmelléki község egykori életéből (Adatok Fertőendréd hagyományos gazdálkodásához)* c. előadása a községben végzett saját néprajzi adatgyűjtésére, három 80 éves parasztember elbeszéléseire támaszkodott. A rendkívül gazdag emikezettű adatközlők a gazdálkodás, a földhasználat, az életmód, az eszközhasználat, a falusi társadalom rétegződése, a falu társadalmi élete vonatkozásában szolgáltattak pótolhatatlan — mivel írott vagy tárgyi forrásanyagban nem nyomon kísérhető — adatokat, melyeknek nyomán rendkívül életszerű kép rajzolható a község első világháború előtti életéről.

4. A konferencia harmadik napján, szeptember 8-án a középkorral és a késői feudalizmuskorával foglalkozó előadások hangzottak el.

**Mesterházy Károly** (Magyar Nemzeti Múzeum, Bp.) *A csornai honfoglalás kori sírok és az Osl-nemzetség* címen arra vonatkozó hipotézisét ismertette, hogy a honfoglalás kori előkelő nemzetségek temetőit az esetek jelentős részében össze lehet kapcsolni a későbbi évszázadokból, írott források alapján ismert történeti nemesi családokkal. Ennek egyik példáját látta a Csornán előkerült, veretes lószerszámmal eltemetett előkelő női sírt környező temetkezéseknek a későbbiről adatolt Osl-nemmel való azonosításában.

**Solymosi László** (MTA Történettudományi Intézete, Bp.) *A magyar halotti lóáldozat továbbélése a kései középkorban* c. előadásában a helyi levéltárak egyik fontos forrástípusának, a végrendeleteknek felhasználására vonatkozó módszertani fejtegetésekből kiindulva, felhívta a figyelmet egy sajátos szokás-típusra: a 14—16. századi forrásokban kimutatható, hogy férfiak temetésekor szokásban volt a koporsó

előtt díszesen felszerszámozott lovat vezetni, amelyet a temetés után vagy levágtak, vagy az egyháznak adományoztak. E szokásban világosan felismerhető a pogány kori temetési loáldozat továbbélése.

*Toth Sándor* (Országos Műemléki Felügyelőség, Bp.) *Egy gótikus részletmegoldás történetéhez* c. előadása a soproni várostorony egyik csúcsíves ablakkeretének funkcionális meghatározását végezte el: nyomon kísérte a vizsgált típus analógiáit és elvégezte művészettörténeti-építészettörténeti értékelését. Ennek eredményeképpen lényeges következtetésekhez jutott a magyarországi csúcsíves építészet formavilágának kialakulását, a 13. század utolsó harmadának és a 14. század elejének építészettörténetét illetően.

*Müller Róbert* (Balatoni Múzeum, Keszthely) *A Keszthely-fenékpusztai erőd története az északi erődfal 1971—72. évi kutatása alapján* c. előadásában a bolygatlan állapotban megtalált rétegek alapján kísérletet tett a fenékpusztai erődítmény történetének periodizációjára a 4. sz. középtől a 9. sz. végéig. Egyúttal új megvilágításba helyezte több, korábbi megfigyelést.

*Teke Zsuzsa* (MTA Történettudományi Intézete, Bp.) *Velence és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak kérdéséhez* címen a velencei külkereskedelem 13—15. századi magyar kapcsolatait értékelte. Vizsgálatai kimutatták, hogy a kapcsolatok ebben az időszakban meglehetősen szűk körűek voltak, a török balkáni terjeszkedése pedig még tovább rontotta lehetőségeiket.

*Barta Gábor* (MTA Történettudományi Intézete, Bp.) *Az ismeretlen Székely Györgytől Dózsa Györgyig* c. előadásában a Dózsa személyére vonatkozó forrásokat vizsgálta, erős kritikával. Elemzésének eredményeképpen megállapította, hogy az 1514. évi parasztháború vezérének a kortársi források sohasem nevezik Dózsa Györgynek, hanem Székely Györgynek; s arra sincs hiteles adat, hogy Székely (Dózsa) György valaha is felsőbb megbízást kapott volna a keresztieshad vezetésére.

*Nagy József Zsigmond* (MTA Történettudományi Intézete, Bp.) *Az utolsó kurucmozgalom kezdetei és Koháry Farkas* c. dolgozata a 17. század végi főnemesség „belső történetével”, gazdasági és politikai tevékenységével foglalkozott. Vizsgálata az ország egyik legnagyobb vagyona fölött rendelkező Koháry-család felemelkedését kísérte nyomon, s lényeges megfigyeléseket tett az arisztokrácia és a kurucmozgalom viszonyának belső mozgatórugóira vonatkozóan.

*Bitskey István* (MTA Irodalomtudományi Intézete, Bp.) *Stilusváltás Nyéki-Vörös Mátyás költészetében* címmel a magyar barokk irodalom kimagasló képviselőjének, az egykori győri püspöknek irodalmi stílusát elemezte; nyomon kísérve a barokk kifejezőmód, az egyes stíuselemek megjelenésének és kifejlődésének útját; ill. a barokk forma és ellenreformációs tartalom összekapcsolódásának lehetőségeit.

5. Szeptember 9-én, vasárnap a konferencia résztvevői egész napos autóbuzs kirándulást tettek Sopron környéke főbb középkori műemlékeinek megtekintésére. Az útvonal érintette Sopronbánfalvát, Magyarfalvát, Nagycenket, Hidegséget és Fertőrákost.

A konferencia tanulságait még korai lenne összegezni. Az elhangzott előadások értékes hozzájárulást jelentettek mindenekelőtt Sopron és környéke, ill. a Nyugat-Dunántúl régészetének, művészettörténetének, néprajzának és történetének ismeretéhez, de a szétágazó tematika többi tudományos kérdéseire is. A Soproni Szemle szerkesztősége tervbe vette a helyi vonatkozású tanulmányok megjelentetését a Soproni Szemle Kiadványai c. sorozat egyik kötetében.

## KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Hünner László:

### A Soproni Kereskedelmi Betegápoló Segélyező és Nyugdíjgyesület története (1806 1948)

A céhek — így a soproni céhek — feloszlásával megszűnik segélyező egyesületük is. Megszűnik a soproni Tizenkét apostol testvérület is. Nincsen már semmi és senki, ami és aki támaszt nyújthatna az elnyomrodottaknak, a segélyre szorulóknak. A betegek, megrokkant társak a többiekre szorulnak, terhet jelentenek kereskedő társaiknak. A megoldáson fáradoznak országosan a nagy kereskedő dinasztiák (Sesztina, Mauthner, Mösmer, Heinrich családok). A soproni kereskedők már a XIII. században segélyegyletet kívánnak alakítani. Volt céh-házukban a Halászipiac 14. számú Fugger-házban (utóbb Várkerület 7. sz., Kugler György háza) gyűléseznek. Végül is az Omoraviczáról Sopronba származott Heinrich Simon József senior országosan elsőként 1806. március 30-án megalakítja Sopronban a Soproni Kereskedők és Segédek Egyesületét. „Ezen napon Heinrich Simon József senior intézkedése folytán valamennyi helyben alkalmazásban lévő kereskedelmi alkalmazott összegyűlt és közös egyetértéssel elhatározták hogy szakmánk segélyre szoruló tagjai javára alapot gyűjtenek.”<sup>2</sup>

Az ekként létrejött egyesületnek kezdetben 24 tagja volt, a tagok határozatuk szerint 1—3 forint felvételi díjat, 1—4 forint tagdíjat fizettek. Az alapszabályokban foglaltak szerint a vezetőség elnökből, alelnökből, és hat választmányi tagból áll. Az elnök egyben az egyesület pénztárnoka is. Az első nevesebb elnökök között találjuk Batka Jánost, Rosenkranz Lajost, Pienták Józsefet, Hillebrand Vincét, Cavallár J. Györgyöt, Zetl Józsefet. A segélyezés temetkezési segély adásából, elhaltak hozzátartozóinak segélyezéséből, állás nélküli, átutazóban lévő kereskedősegédek segélyezéséből áll. Az egyesület más alkalmakkor is adakozik, a város szegényeit segíti és jelentősebb összeggel támogatja az 1808. évi soproni tűzvész áldozatait. Az egyesület segítségére van, hogy országosan, így Sopronban is, 1811-től meg kívánják alakítani a kamarai intézményt. Ez a szervezet, bár csak később erősödik meg, egyre több támogatást nyújt. A segélyezés kiterjesztését 1816-ban Cavallár J. György sürgeti, a tagok orvosi ellátását szorgalmazza.

Hillebrand Vince javaslatára 1832-ben, majd 1845-ben Zetl József javaslataira újabb alapszabályok készülnek, az elhaltak és hozzátartozóik segélyezését szabályozzák. 1845-től a felvételi díj 30 korona, a tagdíj 2 pengő forint. Az egyesület a Takarékpénztárban működik (Új utca 121. sz. Pethe-féle ház). Az egyesület működése a szabadságharc kitöréséig felfelé ível, egyre több segítyt nyújt. A szabadságharc után életbe lépő elnyomás, mely a társadalom egészére nehezedik, az egyesület működését is megbénítja. Ekkor szűnik meg a kamarák szervezése is, amit különösen Klauzál Gábor kereskedelemügyi miniszter támogatott 1848-ig. Megszűnik a kamarák működése, ami hivatott lett volna a szociális egyesületek támogatására is.

A kamarák felállítására végül is osztrák rendeletre 1850-ben kerül sor. Az 1851. február 6-án kiadott „Provisorische Instruktion über die Regelung der Handels-Gewerbsverhältnisse im Kronland Ungarn” szabályozza a kereskedők gyakorlatát, és 1851. április 1-én lép életbe a magyar ügyeket intéző helytartótanács Ideiglenes Utasítása. Ezek az intézkedések ugyan elsősorban az osztrák uralkodó körök érdekeit szolgálják, mégis az osztrákokkal kereskedő soproni kereskedők anyagi erősödését jelentik, gazdagodik a tagság, erősödik a segélyező egyesület is. Példát mutat a többi

1 Sesztina Jenő: Kereskedelmi Egyesületek. Bp., 1942.

2 Visszapillantás a Soproni Kereskedelmi Betegápoló Segélyező és Nyugdíj Egyesület fennállásának 100 éves tartamára és az 1905. évi jelentése. Sopron, 1906, 3.

volt céh hasonló segélyező egyesületének, melyek nehéz körülmények között tendógnak. 1850-től az egyesület tevékenységi köre szélesedik, a betegápolást bővíti és a helybeli magán betegápolással megállapodásra jut. Az egyesület saját használatára áll egy szoba, itt nyernek a megbetegedett tagok felvételt, orvosi segélyt és ápolást. A betegápolásnak ezért az egyesület évi átalányt fizet.

Az 1851. jan. 12-i alapszabály részletesen szabályozza a betegek ápolási feltételeit, a segélyezés módjait. Segítségül van a megalakult soproni kamara is. A soproni kamara intézkedési joga Sopron szabad királyi város, Moson, Sopron, Vas és Zala vármegyék területére vonatkozik. A kamara figyelemmel kíséri az országosan elsőként alakult soproni egyesületet.

1866. február 4-én Hermann Vilmos egyesületi tag javaslatára kimondják a nyugdíjalapra való gyűjtést, tagjaik részére rendszeres nyugdíjellátást kívánnak biztosítani. Munkaképtelenség és szerencsétlenség esetére is segélyt kívánnak biztosítani. Az 1867. évi kiegyezés után még inkább fejlődik a soproni egyesület. Gorove István kereskedelmi miniszter a kiegyezés után megreformálja a kamarai intézményt, az 1868. évi VII. tc. már kifejezi a magyar kereskedelem és kereskedők léteirőket.<sup>3</sup> Megindul a magyar kereskedelem felvirágzása, megerősödnek a szociális egyesületek. Budapesten és Debrecenben is megalakulnak a kereskedelmi segélyező egyesületek.

A soproni kamara 1868-ban országos összejövetelt rendez a szociális egyesületek részére, mivel a soproni egyesület a legszervezettebb és alapszabályokkal működik. A gazdagabb kereskedőcsaládok a megszábot díjakon felül is juttatnak pénzösszegeket az egyesületnek. Az egyesületre számosan hagyatkoznak is. Magánszemélyek és megszűnt egyesületek egyaránt. Az egyesület ekkori neve bélyegzője szerint: „Soproni kereskedőegyesület 1866.” Novák József egyesületi tag javaslatára a segélyek adását új alapokra fekteti és rögzíti az 1869. évi május 25-i újabb alapszabályban.<sup>4</sup>

A segélyezés már jelentős mértékű, 100–300 koronát kitevő összegű. A budapesti egyesülethez hasonlóan a soproni egyesület is a járulékfizetést és segélyezést illetően osztályba sorolást állapít meg. Kimondják, hogy a tagok korlátlanul, ingyen kaphatnak gyógyszert, segély húsz héten át jár. Családtagok szintén ingyen kaphatnak ellátást, orvost, gyógyszert. Az egyesület betegápoló helyiségét két szobára bővíti, orvost fogad (dr. Pozsvék Lajost).

Az egyesület működését a kamara egyre inkább támogatja. E támogatás nem jótékonyaságból fakad. A munkásság követelésére megalakul elsőként az Általános Pénztár, mely egységes elvek szerint működik, segélyez és a munkásság, valamint a Szociáldemokrata Párt és a Szakszervezet irányítása alatt áll. A segédek is e szervezet felé tekintenek inkább. A kamarákban tömörülteknek nem tetszik, hogy az Általános Pénztár működése közbejöttével a munkás-összefogás erősödik. Hogy kedvezőbbé tegyék a belépést az egyesületbe, a felvételi díjat 1 ft.-ra csökkentik, a tagjárulék csupán 2 pengő forint. Ugyanakkor a segélyezés mértékét emelik. Már több hónapra is adnak segélyt. Ezt bizonyítja, hogy a jótékony adakozók egyre többen jelentkeznek. Jelentős adománnyal segíti az egyesületet a kamara elnöke, Müller Paulin, továbbá Schwartz Antal, Zlocha Pál, Wald Mária. Évi segélyben részesíti az egyesület a Soproni Takarékpénztár, a Soproni Építő- és Földhitelbank. Az évenként megrendezésre kerülő kereskedő bálók és egyéb összejövetelek haszna is az egyesületé. Az egyesület számára jelentős összegeket biztosít a Soproni Takarékpénztár és Kölcsonyegyesület, Lenck Lajos, Krenn Alajos is.

A nyugdíjalapot egy takarékpénztári könyv biztosítja, melynek tartalma átadásakor 1989 korona, amit 10 000 koronára bővítenek. Az egyesület jelentős gazdagodása a könyvtár. Alapítása első évétől látják el a tagokat olvasnivalóval. Mikor a Soproni Kereskedelmi Egyesület felbomlik, mintegy 1000 könyvet számláló vagyonát felszereléssel az egyesület könyvtárának adja át. Segíti a könyvtár ügyét a Soproni Magyar Kereskedelmi Kör, így a könyvtár alakulását követően 2000 db könyvre tesz szert. A könyv-

<sup>3</sup> Rézler Gyula: A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914. Bp., 1938.

<sup>4</sup> Visszapillantás stb. 5. lap.

tár székháza az Újteleki utca 14. sz. Rupprecht-házban van. Mind a Soproni Magyar Kereskedelmi Egylet, mind a Soproni Magyar Kereskedelmi Kör jelentős összegről szóló takarékbetétkönyvet is ad a könyvtár fejlesztésére.

1870-től az egylet vezetősége elnökből, két alelnökből jegyzőből és öt választmányi tagból áll. Két számvizsgálót is választanak. Az egylet 1881-ben ünnepli fenn-



Flandorffer Ignác bornagykereskedő (1816—1891)

állása 75. évfordulóját. Ez alkalommal a Soproni Takarékpénztár további nagy összeget ad az egyletnek. Az egylet ekkor új nevet vesz fel: „Soproni Kereskedelmi Dolgozók Betegápoló Segélyező és Nyugdíj Egyesülete.”

Újabb alapszabály készült 1882-ben. Ekkortól a vezetőséget évenkénti választás helyett háromévenként választják. Az ekkori vezetőség elnökből, alelnökből jegyzőből pénztárosból és hat ülnökből áll. Újabb könyvtárost is választanak, majd helyet-

tesét. Az egyesület Flandorffer Ignác és Pál elnökké választásával éri el legjelentősebb időszakát az 1881—1893 közötti években.

Az 1886. évi alapszabály kiadásától kezdve az egyesület újabb nevet vesz fel: „Soproni kereskedelmi betegápoló segélyező és nyugdíjegyesület” a neve.<sup>5</sup> Az egyesület vezetője, elnöke Flandorffer Ignác, alelnöke Zlocha Pál, pénztárosa Türk Camilló, jegyző Fendler Samu, könyvtárosa Deutsch János, helyettese Stelczer Pál, orvosa dr. Poszvék Lajos, gyógyszerésze Molnár Lajos. A könyvtár a Színház utca 13. sz. házban működik.

Az 1889-ben készült újabb alapszabály 57 §-ból áll. Ez részletesen szabályozza az ápolás módozatait, a segélyezés és a nyugdíj mértékét. Felsorolja, kik lehetnek alapító, pártoló tiszteletbeli tagjai az egyesületnek. A könyvtár használata ingyenes. Intézkedik az alapszabály a kórházi ápolásról, a gyógykezelésről, a gyógyszer kiszolgáltatásáról, előírja a segélyezés és a nyugdíj mértékét. Intézkedik a temetkezési segélyekről és az elhaltak és hozzátartozóik segélyezéséről. Továbbá az egyesület szervezetről, az állam felügyeleti jogáról. Az alapszabályt jóváhagyó államtitkár (Tibád Antal) elismerően nyilatkozik mind az alapszabály kiváló megszerkesztéséről, mind az egyesület kiváló működéséről. Időközben Németországban a szociáldemokrata munkásság kiharcolja a kötelező társadalombiztosítást (életbe lép 1884. december 1-én), Ausztriában 1888. március 30-án. Ezek a törvények még a soproni egyesület alapszabályaiban biztosítottaknál kevesebbet nyújtanak. Az egyesület egyébként kapcsolatban van a külföldi, elsősorban az osztrák önszegélyező csoportokkal, részt vesz a magyar—osztrák segélyező egyesületek 1873. évi bécsi kongresszusán is. Itt alapszintű együttműködés jön létre, de a magyar kormányzat betiltja az együttműködést.<sup>6</sup>

A soproni egyesület ekkoriban könyvtári rendtartást ad ki, a könyvtár városi rangra emelkedik, nem egyesületi tagoknak is biztosítanak könyvet, díjazás fejében. Az egyesület könyvtárosát és helyettesét fizeti is. Az egyesületnek ekkor három gyógyszerésszel van megállapodása gyógyszerek kiszolgáltatására. Jehn Vilmos, Lehmann Viktor és Molnár Lajos szolgáltat ki az egyesület betegei részére gyógyszert.<sup>7</sup> A kiadásra kerülő évkönyv már három orvosnak mond köszönetet kiváló munkájáért, dr. Poszvék Lajosnak, dr. Beck Gusztávnak és dr. Kossow Imrének. Az egyesület működéséről évente jelentést ad ki, eleinte csak német, majd a millennium évétől magyar és német nyelven.<sup>8</sup>

Az egyesület a kereskedelemügyi miniszter felhívására át kíván alakulni betegsegélyező pénztárrá, de taglétszáma 200 fő alatt van. Az életbe lépő 1891. évi XIV. sz. tc. ugyanis nem ismer el önálló pénztárt 200 fő alatt. Több kérelemmel fordulnak a minisztériumhoz. Hosszas viták zajlanak le a kereskedelmi és iparkamarák, valamint az időközben megalakult Ipartestületek és a Munkásbiztosító Országos Pénztára között. Utóbbi el kívánta látni a kereskedősegélyező biztositását is. Ez viszont súlyos anyagi megterhelést jelentett a kereskedők számára. A régebbi egyesületek előnyösebbek a munkáltatók részére, mivel az egyesületek fenntartási költségeit és a betegellátás költségeit is a tagok belépési és tagsági díjából fedezik. Az egyéb költségeket is túlnyomórészt a munkások fizették, a munkáltatók kis részt fizettek, ugyanakkor a rendelkezési jog az ipartársulat bizottmánya kezében volt. Végül is a minisztérium intézkedik, dönt a Munkásbiztosító javára. Ettől kezdve az alig megerősödő Munkásbiztosítót a kereskedelmi kamarák, ipartestület állandóan támadják mind helyileg, mind országosan. A soproni Munkásbiztosító a támadások ellenére erősödik, és az

<sup>5</sup> Soproni Kereskedelmi Betegápoló Segélyező és Nyugdíj Egyesületének alapszabályai. Sopronban, 1886, 2—11.

<sup>6</sup> A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Bp., 1951, I, 148—150, 37052/1876. VIII. 12. rendelet.

<sup>7</sup> Lehmann Viktor a Magyar Király, Jehn Vilmos a Vöröskereszt, Molnár Lajos az Oroszlán gyógyszerész tulajdonosai.

<sup>8</sup> Soproni Kereskedelmi Betegápoló Segélyező és Nyugdíjegyesület alapszabályai. Sopron, 1889.

országosan elsőként alakult kiváló Pénztárnak minősítik.<sup>9</sup> A soproni kereskedők egylete is tovább erősödik. Oly sok anyagi támogatásban részesülnek, hogy hálóalapra gyűjtenek. A Soproni Építő- és Földhitelbank és a Soproni Takarékpénztár jelentős összegeket ad e célra. A Földhitelbank 25 éves fennállása alkalmával adakozik jelentősen. A hálóalapra további hagyatékok is jutnak, így Flandorffer Ignác és Weiss József hagyatkozott a hálóalap javára.

Az egylet kegyelettel őrzi a volt céh és segélyező egylete emlékét, így 1896-ban és a századfordulókor is ünnepelnek.<sup>10</sup> Az ünnepségek alkalmával számos kamara, ipartestület képviselteti magát, sőt képviselőket küld a Soproni Munkásbiztosító, mivel ekkor már a két segélyező szerv békében él egymással.

Az egylet 1906. évi jelentése már komoly költségvetésről tanúskodik.<sup>11</sup> Az 1905. évi időszakról szóló jelentés bevételként 130 606 koronát, kiadásként 59 859 koronát, egyleti vagyonként 70 746 koronát mutat ki. A jelentés megemlíti, hogy az egylet csekély tagdíj mellett kiváló segélyezést folytat, ezt a vagyon gondos kezelése tette lehetővé. Kiemeli, hogy az egyletet nagymértékben segíti a Soproni Kereskedők Testülete, már 1857-től támogatja az egyletet és minden évben megújítja e segítséget. Az egylet nyugdíjalapjához jelentős összeggel járul hozzá. A Jelentés kimutatása szerint az egyletnek alakulásától kezdve 3 dísztagja, 97 pártolótagja, továbbá 1969 tagja volt, illetve van.

Az alakulás 100 éves évfordulóját az egylet 1906. május 27-én a Pannónia dísztermében társas vacsora keretében ünnepli. Az anyagi helyzetről Türk Camilló pénztáros számol be, Hasenauer Márton választmányi tag mond ünnepi beszédet. Hangsúlyozza, hogy az egylet, bár létszáma csekély, nem szűnt meg azon munkálkodni, hogy önálló egyesületté válhassék. Kooperálni is próbálnak a helybeli Munkásbiztosító Pénztárral, mivel erre a törvény lehetőséget ad. A Munkásbiztosító Pénztárban is vannak szószólói ennek az elgondolásnak, így Berczeller Adolf titkár, Krammerhoher József, Hünner Rajmund választmányi, illetve alapító tagok. A kereskedő egylet tagjai különösen a náluk még meg nem oldott baleseti járadék hiányát említik, maguk és segédek érdekében. A Soproni Takarékpénztár és a Soproni Takaréki Kölcsonnegylet 1907-ben hajlandó segítséget nyújtani az alapképzésre, viszont ezzel egy időben magasabb tagdíj bevezetését kívánják. Ettől azonban a kereskedők visszahúzódnak, mivel szerintük alkalmazottaik után a Munkásbiztosító Pénztárba már jelentős összeget fizetnek, és ez oly magas, hogy tönkremennek. A jubileumi évet követően az újabb választás az elnöki székbe Jány Ferencet emeli, a Soproni Kereskedelmi Testület és a Soproni Takarékpénztár alelnökét, az egyleti alelnökök Schleifer Gusztáv, a Soproni Kereskedelmi Testület elnöke, a számvizsgálók között találjuk Pecz Sándort, az Első Magyar Általános Biztosító Társaság vezértitkárát. Így az egylet további patrónusokra talál segélyezési munkájában.

Pecz Sándort, aki ekkor már 50 éve tiszteletbeli és 25 éve dísztagja az egyletnek, 1908. szeptember 19-én ünneplik. A Kaszinó cári szobájában emlékeznek meg róla, aki ez alkalommal jelentős alapítvánnyal gazdagítja az egyletet.

A Soproni Munkásbiztosító és az egylet közötti jó kapcsolatot mutatja, hogy orvosaik egymást támogatják (dr. Stern Pál a két szerv orvosa 1913-tól). A két szerv a város érdekében együttműködik a nagy bécsi himlőjárvány idején a tovaterjedés megállításában.

A könyvtár is gazdagodik, egyre többen hagyatkoznak rá, de vásárlás útján is bővül. A régi német nyelvű könyvek helyébe egyre több magyar nyelvű könyv kerül a könyvtár polcaira. Így a könyvtár megvásárolja Jókai Mór díszkiadású összes művei 100 kötetét is. Selejtezések után nagy mennyiségű rendezett könyvvállomány várja

<sup>9</sup> Kereskedelemügyi miniszteri feljegyzés a Soproni Munkásbiztosító Pénztár működéséről. Iparkamara 1892. évi jelentése 60. lap.

<sup>10</sup> Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939.

<sup>11</sup> Rückblick über dem Hundertjährigen Bestand des Kaufmännischen Krankenunterstützungs- u. Pensions-Vereines in Sopron, und Rechenschafts-Bericht für das Vereinsjahr 1905. Oedenburg, 1906.

az egyesület tagjait.<sup>12</sup> Az első világháború a többi biztosító intézmény gazdálkodását is tönkreteszi, az egyesület is gazdálkodását erősen csökkenti.<sup>13</sup> Az anyagi hiányok egyre súlyosabbak. Évi jelentést sem adnak ki 1914-től, nincsen rá fedezet. A segélyezés hosszabb időn át szünetel. Az egyesület részére megterhelést jelent a kötelező hadikölcsön jegyzés, és a különböző akciók a katonák megsegítésére, így a téli ruhaakció. Elszegényednek az egyesületi tagok is, egy-két hadigazdag kivételével, és a háború után sem kerülnek olyan helyzetbe, mint előtte voltak. Ezenfelül törvényes rendelkezések folytán a Munkásbiztosító, majd jogutóda, az OTI magához vonja a munkásság biztosítását, és tervezi a kereskedők biztosítását is.

A kereskedők biztosítása államilag mégsem valósul meg, mivel a kereskedők fizetési kötelezettséget saját érdekében sem vállalnak, és minden terhet az államra kívánják ruházni. Az egyesület gazdasági helyzete az általános gazdasági pangás idején egyre nehezebb, az 1930-as évek végén mind több kereskedő megy tönkre. Az iparosokkal együtt tiltakoznak a Munkásbiztosító által megkívánt biztosítási díjak ellen, saját biztosításukkal már nem is törődnek. Stöckert Gyula és Weidinger István az, aki felszólal ügyükben. Utóbbi a Munkásbiztosítóban és az Ipartestületben is küzd a cél megvalósításáért, de eredménytelenül.

Az egyesület egyre kevesebb segélyt tud biztosítani tagjai részére. Az egyesületi orvos (dr. Szilvássy Kálmán) a Munkásbiztosító orvosa is, egyre kevesebb gyógyszert írhat betegei részére.

Ekkor Bedy Antal az egyesület elnöke, titkár Hausenauer Márton, könyvtáros Stenczer Willibáld, jegyző Rezsák Ferenc. A felügyelő bizottságban Kastner Ferenc, Hartmann Károly ügyködik. Pénzbeszedőjük Varga József, fizetése a beszédett díj 10%-a. A kiadott számadások azonban nagy szegénységről tanúskodnak. A vezetőség minden lehetőt megtesz, hogy anyagi helyzetük rendeződjék. Nincsenek már meg a régebbi támogatók, a beszédett díjakból alig tudnak valamit is segély címen fizetni. Újabb és újabb alapszabályokat készítenek, de ezek a működés egyre csökkenő irányzatát mutatják.

Betegeik számára még a Zita-kórházban bérelnek szobát, gyógyszert már alig tudnak biztosítani, a gyógyszer számlákat az egyesület sokszor nagy késéssel tudja csak kifizetni. Szerződése az egyesületnek ekkor csak Gallus Sándor gyógyszerésszel van. Az egyesület ebben az időben csak a Kereskedelmi Bank, az Angol—Magyar Bank és az Általános Bank támogatja.

A 125. évfordulót is támogatók szerzése jegyében ünneplik. 1931-ben a Kaszinóban nagy ünnepséget tartanak, díszes tablók készülnek, felhívások sokaságát bocsátják ki az egyesület támogatása céljából.

1933-ban az egyesület létszáma 133 fő, ebből egy díszelnök, 2 tiszteletbeli tag, 56 rendes, és 42 pártoló tag. Az anyagi nehézségeket bizonyítja, hogy az 1933. január 22-i közgyűlés alkalmával dr. Varga Ferenc egyesületi tag javasolja, hogy a könyvtárt letétként helyezték el Sopron városnál, mert így 400 pengő gondozási díjat meg tudnak takarítani és segélyezésre fordítani.

Az egyesületnek 1936-ban már csak 51 rendes és 19 pártoló tagja van. Nincsenek hagyatkozók, bár az egyesület felkérésére egyes üzemek adnak támogatást. Így adományt nyújt támogatják az egyesületet a Fésűsfonalgyár, a Sörgyár, a Sotex, a Vasárgyár, a Cukorgyár és a Selyemgyár. Az egyesület ekkori neve: „Soproni Kereskedelmi Betegbiztosító és Segélyező Egyesület.” A segélyezés ismét, mint az első alakulási időkben, csupán alkalmi. Az egyesület sokat vár Rauner Mihály felsőházi tag beválasztásával kapcsolatosan, de a második világháború a nagyszabású terveket meggátolja, sőt tönkreteszi.

Az orvosokat (1939-től dr. Várhegyi Lajos; 1941-től dr. Martini János; 1943-től dr. Kheim Teofil) alig tudja fizetni. Az újabb alapszabályokat 1942. november 5-én

<sup>12</sup> A Soproni Kereskedelmi Betegápoló Segélyező és Nyugdíj Egyesület évi jelentése az 1907. évi január hó 1-től december 31-ig terjedő 102. egyesületi évben kifejtett tevékenységről. Sopron, 1908, 4.

<sup>13</sup> Országos Munkásbiztosító Pénztár jelentése 1915–1917-es évekről. Bp., 1917.



hagyja jóvá a közgyűlés, a pénzügyminiszter a belügyminiszterrel egyetértésben 51879/V. sz. 1942. dec. 10-én veszi tudomásul. Ekkor az egyesület támogatója az állam: az egyesületet, mivel nagyobb összegű hadikölcsönt jegyzett, évi 400 pengővel támogatja. A Pénzügyminisztérium 240242/1941. jún. 9. keltezéssel a 4070/40. sz. 29. §-a alapján elszámolásra kötelezi. A felhívásra 396,77 P-t számolnak el. A tagok így már csak néhány pengős segélyeket kaphatnak, továbbá kis mennyiségben gyógyszer és temetkezési segélyt kis összegben. Nem tudnak részt venni egy közös otthon kialakításában sem, melyre az egyesületet a Keresztény Alkalmazottak Kereskedők és Tisztviselők Országos Szövetségének soproni csoportja, valamint a Soproni Kereskedelmi Testület és Nyugdíjintézet hívja fel.<sup>14</sup> Választmányi ülést tartanak 1943. október 14-én a Wutschek-féle vendéglőben, melyen részt vesznek a MABI küldöttei (dr. Börzsöny Ferenc titkár, Krepelka Béla tanár, akik — mint a jegyzőkönyv említi — két hétig ünnepeltették magukat Sopronban). Nevezettek a MABI-évkönyv részére gyűjtenek adatokat, mivel a soproni egyesület országosan elsőként működött (Sajnálatos, hogy az utóbbi időkben kiadott tanulmányok a budapesti és a debreceni egyesületeket tartják példaképnek, melyek 1846-ban alakultak, bár kétségtelenül nagyobb működést fejtek ki). A két budapesti küldött azon nem titkolt reménynek nem tett eleget, hogy a soproni egyesület mint országosan első, anyagi támogatást kap a MABI-tól vagy a kereskedők egyéb országos szervétől.

Ekkor az egyesület már újabb, 1943. március 24-én kelt alapszabály szerint működik. A járulékot kétszeresére emelik, bevezetik a felosztó-kirovó rendszert, pótljárulékok bevezetését tervezik. Az alapszabály elkészítésében dr. Kemény László biztosítási matematikai tanár mint szakértő vesz részt.<sup>15</sup>

A háború szétzilálja a kereskedőket és alkalmazottaikat, számosan elhalnak. A háború után a visszatértek újból meg kívánják alakítani az egyesületet. A 254511/1945. sz. iratból kitűnően az egyesület meg is alakul.<sup>16</sup> Elnöke Bedy Antal, alelnöke Monsberger Gottfried, titkár Rezsák Ferenc, pénztáros Cristea László. Sok tárgyalás és vita után 1946. október 10-re a soproni Bauer-féle vendéglőbe hívják össze az egyesület közgyűlését. Megállapítják, hogy az egyesület vagyona teljes mértékben elértéktelenedett, a taglétszám csekély. Hosszas vita után kimondják, hogy az egyesület működését szüneteltetik, tagdíjat nem szednek, míg újabb lehetőség nem adódik az egyesület felélesztésére. Határozatukkal egy nagy múltú, kiválóan működő soproni segélyező egyesület szűnik meg. Az egyesület végül, mint nem működő, a 22164/1948. I. sz. rendelet feloszlata.

## I. Horváth László:

### Emlékezés Horváth József festőművész gyermek- és diákéveire

1907 augusztus legvégén édesapánk befogatott és elküldött Jóska bátyámmal a celledömölki vasútállomásra, amelyet akkor még kiscelli vasútállomásnak hívtak. Megkezdtem gimnáziumi tanulmányaimat.

Jóska hat évvel volt idősebb nálam. Ő a VII. osztályba ment, én az I-be, Keszthelyre, a premonstreiek gimnáziumába.

Persze a 30 km-es kocsitát végigpityeregtem, és még Keszthelyen, Hajdu utcai lakásunkon is legalább egy hétig sírva aludtam el.

Jóskával nagyon jó viszonyban voltunk. Nyaranta, vakációját nemcsak a rábai nagy közös fürdőzések élénkítették, sokat ültünk együtt ún. „nagykertünkben” (4 kat. hold volt), a két méternél is magasabb kukoricásban. Rendszerint ott volt unokabá-

14 A Magán Alkalmazottak Biztosító Intézet elődjének a Pesti Kereskedelmi Betegsegélyező Egyesület tiszteli, mely működésének kezdetét 1846-ra vezeti vissza.

15 Soproni Hírlap 1942. febr. 25; 1943. márc. 30.

16 Rezsák Ferenc volt titkár őrzésében lévő egyesületi anyag.

tyám, Jóskának unokaöccse, Láng Laci is. Nyári vakációi nagyobb részét nálunk töltötte.

Hogy mit csináltunk a kukoricásban? Zsíroztunk! Nagyszerű kártyajáték volt, a hetes mindent ütött.

Jóska hetente néhányszor elővett nadrágzsebéből egy krajcárt. Küldött a vegyeskereskedésbe, Hoffmann bácsihoz — akit mi „káfman” bácsinak szólítottunk —, hogy hozzak két „koporsószeget”. Ezek éktelen mérges cigaretták voltak (azt hiszem, „Dráma” volt a hivatalos nevük), egy fillérbe került darabja. A két cigarettára legfőbbször kaptam „ráadást”, így mindhármunknak jutott egy-egy „koporsószeg”. Mi fiatalabbak nagy köhögés, krákogás, no meg szédülés közepette szívtuk el az adagunkat, Jóska már felnőttként leszívta a füstöt, és láthatólag élvezte is. (Soproni fiatal tanár korában hagyta el a dohányzást. A tanári szobában vitáztak, hogy a dohányzást nem lehet abbahagyni. Erre Jóska megmutatta égő cigarettáját, és: „Néz-zétek, ez volt életemben az utolsó” — letette és nem szívott többé soha.)

Ötödikes gimnazista lehetett, amikor a nagyvakációban elhatározta, hogy kis cséplőszekrényt farag. Az uradalom nagy cséplőgépezék tanulmányozásával kekgott a munkának. Hosszú hetek alatt, mondhatom, éjjel-nappali munkával, fából elkészült a gép. Kemény iharfából faragta a tengelyeket, a szalmarázókat, rostaszekrényt, szóval az egész miniatűr cséplőt.

Már az aratás idején válogatott össze egy nagy csomó érett kalászt, és megindult a próbacseplés. Édesanyánk Singer varrógépe volt a hajtóerő. A gép tökéletesen dolgozott, a kalászból kiverte a szemet, a rosta kiválasztotta a polyvát. A gép olajozói, zsírozói is fából készültek. A szalmarázók, a rosta, egy oldaldesztkázat, két kerék nálam még 1948-ban is megvolt. Amikor Bábólnáról Budapestre költöztem, az úton több ládámnak nyoma veszett. Így végük lett a cséplőgépezeknek is.

A következő év nyarán Lakatos Vince volt premontrei tanárunknak a biztatására egy római hadi gályát faragott kosszarvból. Igen nagy munka volt. A kosszarvakat forró vízben áztatta, azután a földhöz vertük őket, hogy a szarv „bele”, azaz a belső, puhább része, kijöjjön. Ennél a földhöz verésnél történt, hogy az udvaron, amelynek közepén, nagy gveppel körítve, a „Lustház” állott — (ahol édesapánk pipaszó mellett az újságjait szokta olvasni, és irodai munkája nagyobb részét is végezte) —, egyik kosszarv „megugrott”, és áttörve a Lustház körülfutó üvegfalát, apánk elé repült be. A mi részünkről nagy volt az ijedtség, de különösebb utókövetkezménye a dolognak nem lett.

A kosszarvból Jóska lombfűrészsel apró deszkákat fűrészelt, és kicsike sárgaréz csavarokkal állította össze a hajót. Az orr-részt különböző színű spanyolviasszal cifrázta ki. A római hajó első része tudtommal ma is megvan az özeveg birtokában.

Faragási kedve vitte rá arra is, hogy bátyánk borotvájával tajtkövet faragjon. Azt már aztán nem tudom, hogyan lehetett azzal a késsel a művelet után borotválkozni.

Nekem faragott karikás ostor nyelet. Két kígyó tekerőzött a nyélre, és a nyél végén nyelvük összefonódott. Ez tartotta a „telenket”. A nyelet magát színes spanyolviasszal vont be. Maga fonta kutyabőröböl az ostort, maga szíjazta, varrta össze a karikákat, maga fonta a sudarat is. Szép ostor volt, kár hogy elveszett!

Az ólomöntést — nem a szilveszterit, hanem a díszítésre alkalmasat — nagyon szerette. Húgunk két éves lehetett, amikor csuklóját forró, folyékony ólommal leöntötte. Jóformán csontig égett a kislány húsa. A dajka nem merte megmondani édesanyáknak, hanem az ordító kislányt kivitte az erdőre, ott hordozta, amíg a sírástól és kimerültségtől el nem aludt. Akkor vitte haza. Édesanyánk bizonyára nem dicséerte Jóska művészhajlamát és ólomöntési tudományát!

Jóskától tudom azt is, hogyan ismerkedtek meg az órával. Mert bizony nem sok óra volt még akkor a faluban. Édesapánk utcára nyíló ablakú hálószobáiban volt egy kakukkos óra. A falu éjjeli őre az ablak alatti padra ült, figyelte a kakukkolást. És amikor szólt a madár, akkor végigballagott a falun, és kikiáltotta az órát.

De az iskolában mégis csak meg kellett tanulni az óra leolvasását.

Bement az osztályba, illetve a hat osztályú tanterembe a falu plébánosa. Megkérdezte a fiúkat, lányokat (jobboldalt ültek a fiúk, baloldalt a lányok), ismerik-e az órát. Hát kevesen ismerték. Erre a plébános odaszólt a tanítónak:

— Mester úr, hozzon be egy szeget, kalapácsot meg „madzagot”. Mikor megkapta a kért tárgyakat, a szeget a kalapáccsal beütötte a tábla középebe. A szegre rákötötte a spárna másik végére kötött egy darab krétát. És ezzel a rekvizítummal szabályos kört rajzolt fel. A kört azután beosztotta 12 órára. Majd mutatókat rajzolva elmagyarázta, mennyi az idő, ha ide, vagy amoda ér a mutató. Azután végigment a padok között és kiosztotta a feladatokat:

— Faragjatok órát, rajzoljatok rá „cifferblattot”, és ennek a padsornak ennyit, a következőnek amennyit mutasson az órája.

Az órák nagy lelkesedéssel elkészültek. Jóskának, aki már akkor szeretett farigcsálni, sokáig megvolt az órája. Még láncot is font hozzá lószórból.

Arra én is emlékszem, hogy osztálytársai „isteni kondásnak”, meg „Hefaisztosznak” is szólították. Nem haragudott érte.



Horváth József: Bosnyák 48-as honvéd  
Akwarell (1917) 30 × 35 cm

Érettségi után — 1908-ban — Jóska beiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára. De csak egy évig volt ott, mert szeme romlani kezdett. Az orvos eltanácsolta a rajzolástól, ne erőltesse a szemeit. Elment Keszthelyre gazdásznak. De ott is sokat rajzolt. A Gazdasági Naplója, amelyet minden gazdásznak vezetnie kellett, tele van szakmai rajzzal. Rajzolt répaprizmát, kukoricagórét, kézi szerszámokat, ekét, vetőgép alkatrészeket, rosta-szerkezetet, jármot, szekeret, kézi kaszát, lovas kaszát, lógereblyét aratógépet, nyerget, stb. stb.

Groffits Gábor professzor úrnál az Akadémián fizikát hallgatott. A professzor úr bizonyára meg volt elégedve hallgatójával, mert a fizikai jegyzet gyöngybetűi és sok rajza a figyelemnek, tanulásnak és fegyelmezettségnek, köszönhette megszületését. Megérdemelné ez a két füzet, hogy múzeumban legyen és jó példának szolgáljon minden tanulónak.

Egy évet hallgatott Jóska az Akadémián, de akkor kijelentette, ha megvakul is, visszamegy a Képzőművészeti Főiskolára. És visszament. Elég nehéz körülmények

között élt, de kibírta. Volt idő, amikor Csepelen lakott. Egy este két csibész meg is támadta a sötét töltesen, de nem azért volt legerősebb keszthelyi diák, hogy támadóival ne tudott volna elbánni.

Az állatokat nagyon szerette. Emiatt nem vadászott soha, pedig két bátyánk nyaranta majdnem naponként foglászott, nyulászott. Velük én is. Kezdetben mint hajtó, de harmadik gimnazista koromban már tizenkettes flóbertem volt, és vadásznaplóm tanúsága szerint azon a nyáron már hét foglyot lőttem meg egy nyulat.

Az első világháború alatt Jóskát besorozták, de a bécsi felülvizsgálaton végleg „kiszuperálták”. Egyik lábában a saroknál ínzsugorodása volt. Ez a lába vékonyabb is volt, mint a másik.

A Képzőművészeti Főiskola elvégzése, majd egy évi nagybányai festőiskola után Zomborban lett rajztanár. Ott meg is látogattam, amikor szabadságról a frontra mentem vissza.

Zomborban festett le egy öreg bunyevácot, aki 1848-ban honvéd volt. Sokat beszélgettem vele. Mondottam neki, hogy aki most vitézül verekszik, földet kap. Hogy mennyi volt ez a megajánlott föld, arra már nem emlékszem. De soha nem felejttem el az öreg szavait, mert így válaszolt:

— Nem lesz abból semmi! Nekünk is ígért a Kossuth úr, de az sem adott. (Az öreg honvédről festett akvarell ma is birtokomban van.)

*Gunda Mihály:*

#### 20 éves a MTESZ Sopron Városi Szervezete (1952—1972)

1972-ben ünnepelte a MTESZ Sopron Városi Szervezete fennállásának 20. évfordulóját. E 20 esztendő alatt városunk műszaki értelmiségének nagy részét sikerült a MTESZ keretein belül szakmai tudományos egyesületbe tömöríteni és tudományos társadalmi munkába állítani. A MTESZ feladatait a következőkkel jellemezhetjük: 1. Műszaki, természettudományi, agrártudományi és közgazdasági tudományos munka; 2. Műszaki propaganda; 3. Oktatás, szakmai továbbképzés; 4. Megfelelő kapcsolat kiépítése a szakegységekkel, üzemekkel és városunk társadalmi szervezeteivel; 5. a fiatal műszakiak bevonása a MTESZ-munkába; 6. a műszaki klubélet feltételeinek biztosítása; 7. hazai és külföldi szakmai kapcsolatok, tanulmányutak szervezése.

Mindig fontos feladatunknak tartottuk, hogy a MTESZ-ben kifejtett tudományos, társadalmi munka szorosan kapcsolódjék a városunkat és népgazdaságunkat érintő feladatokhoz. Kezdetől fogva arra törekedtünk, hogy városunkban a műszaki kultúra vezetői legyünk és a gyakorlati élettel való kapcsolat letéteményesei. Szervezetünkben önzetlen társadalmi tevékenység folyik a MTESZ keretein belül működő tudományos egyesületekben. Olyan társadalmi életet alakítottunk ki, amely megfelel az új, a szocializmust építő igényeknek, őrizve és továbbfejlesztve mindazt, ami műszaki életünk múltjában értékes és haladó volt.

A MTESZ a felszabadulás után a Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetének jogutódjaként létesült. 1952-ben alakult meg a MTESZ Sopron Városi Szervezete 5 szakegységgel, kb. 150 fővel, a későbbi években alakultak a többi egyesületek. A Soproni Szemle 1971. 2. számában ismertettem a MTESZ első Intéző Bizottságának tagjait, valamint az egyesületek vezetőit: 1972 végéig a MTESZ keretein belül 16 szakmai társadalmi tudományos egyesület és három központi bizottság működött. 1970-ben alakult a MTESZ *Kapuvári Intéző Bizottsága* 6 tagegységgel. Még ugyanebben az évben megalakult az *Igazgatók Klubja* és a *Nyugdíjas Mérnökök Klubja*. Az 1973. év elején alakult az Asztronautikai Szakcsoport és a Neumann János Számítógép Társaság. Ma 18 tudományos egyesületünk és három központi bizottságunk működik mintegy 2000 taggal.

Tiszteletbeli elnök: Dr. Vendel Miklós Kossuth-díjas akadémikus (Bányászati Kutatóintézet)

Elnök: Dr. Gunda Mihály tszv. egyetemi tanár, MTESZ-díjas (Erdészeti és Faipari Egyetem)

Társelnök: Nagyzsadányi Endre igazgató (Sopron Vasöntöde)

Titkár: Garád Róbert főmérnök (Ingatlankezelő Vállalat)

Műszaki tudományos felelős: Dr. Halmos Ferenc tud. osztályvezető (Geodéziai és Geofizikai Kutató Intézet)

Oktatási Bizottság vezetője: Dr. Strausz József egy. adjunktus (Erdészeti és Faipari Egyetem)

Sajtóbizottság vezetője: Fekete Ferenc főmérnök (PNYV. Sopron, Pamutipar)

Nemzetközi Kapcsolatok Bizottságának vezetője: Dr. Nikolics Károly gyógyszerész (Gyógyszertári Központ)

Ifjú Műszakiak Bizottsága vezetője: Dr. Dobos Tibor egy. docens (Erdészeti és Faipari Egyetem)

Felügyelő és ellenőrző Bizottság vezetője: Dr. Margittai Endre ny. adminisztratív vezető

*További elnökségi tagok:*

Andrássy Gyula igazgató (Richards Finomposztógyár Soproni Gyáregysége)

Kocsis József VB. elnökhelyettes, országgyűlési képviselő (Sopron Városi Tanács)

Dr. Macher Frigyes főmetallurgus (Sopron, Vasöntöde)

Dr. Majer Antal tszv. egyetemi tanár (Erdészeti és Faipari Egyetem)

Dr. Szabó Dénes tszv. egyetemi tanár (Erdészeti és Faipari Egyetem)

Dr. Székely Lajos főagronómus (Kapunvár, Lenin TSz)

Szita Szabolcs Városi KISZ-titkár (Ifjúsági Ház)

Dr. Winkler Oszkár tszv. egyetemi tanár (Erdészeti és Faipari Egyetem)

Váczai Miklós ipari osztályvezető (MSZMP Városi Pártbizottság)

*A tudományos egyesületek és vezetőik:*

*Bolyai János Matematikai Társulat* (elnök: Dr. Moór Arthúr tszv. egyetemi tanár; titkár: Szakál Péter gimnáziumi tanár);

*Építőipari Tudományos Egyesület* (elnök: Dr. Winkler Oszkár tszv. egyetemi tanár; titkár: Dr. Kubinszky Mihály egy. docens);

*Faipari Tudományos Egyesület* (elnök: Kiss Jenő igazgató; titkár: Botár Antal egy. adjunktus);

*Geodéziai és Kartográfiai Egyesület* (elnökhelyettes: Dr. Bezzegh László tszv. egyetemi tanár; titkár: Dr. Halmos Ferenc tud. osztályvezető);

*Gépipari Tudományos Egyesület* (elnök: Dr. Gunda Mihály tszv. egyetemi tanár; titkár: Haller Imre mérnök. főtanácsos);

*Közlekedéstudományi Egyesület* (elnök: Lisiczky Lajos igazgató; titkár: Gárdai Gábor osztályvezető);

*Magyar Agrártudományi Egyesület* (elnök: Markó József igazgatóhelyettes; titkár: Mentés Ottó osztályvezető);

*Magyar Élelmiszeripari Tudományos Egyesület* (elnök: Szilágyi Ferenc igazgató; titkár: Balogh Zoltán terv. oszt.-vezető);

*Magyar Geofizikusok Egyesülete* (elnök: Dr. Dr. h. c. mult. Tárcezy—Hornoch Antal ny. igazgató; titkár: Dr. Bencke Pál tud. oszt. vez.);

*Magyar Hidrológiai Társaság* (elnök: Dr. Vendel Miklós igazgató; titkár: Szekér Lajos mérnök);

*Magyar Kémikusok Egyesülete* (elnök: Dr. Nikolics Károly vez. gyógyszerész; titkár: Dr. Németh Károly egy. adjunktus);

*Országos Erdészeti Egyesület* (elnök: Dr. Igmándi Zoltán tszv. egyetemi tanár; titkár: Varga Ferenc egy. adjunktus);

*Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület* (elnök: Nagyzsadányi Endre igazgató; titkár: Dr. Macher Frigyes főmetallurgus);

*Textilipari Műszaki és Tudományos Egyesület* (elnök Kovács József igazgató; titkár: Molnár Ernő oszt.-vez.);

*Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság* (elnök: Csuka István főkönyvelő; titkár: Szántó István közgazdász).

1955 februárjában szervezetünk kiadta a „Soproni Műszaki Szemle” első számát. Kéthavonként jelent meg ez a műszaki tájékoztató kiadvány. Nyomdai és technikai akadályok miatt azóta szünetel. A műszaki lapok és folyóiratok az érdeklődők rendelkezésére állnak.

Egyesületeink folyamatosan igénybe vették a korszerű szakfilmeket, melyekkel színesebbé tették az előadásokat. A sajtóval való kapcsolatunk jó.

Az egyesületi csoportok sok kiállítást rendeztek. Többek között a Közlekedéstudományi Egyesület munkaügyi és újítási, a Gépipari Tudományos Egyesület balesetvédelmi, az Építőipari Tudományos Egyesület városrendezési, a Magyar Hidrológiai Társaság két Fertő tavi kiállítást rendezett és a Soproni Ünnepi Hetek kialakításához nyújtott segítséget.

Minden hónapban kiadjuk a MTESZ-Híradót. 1964-ben adtuk ki a Soproni Műszaki Évkönyvet.

Műszaki tudományos tevékenységünk 20 éves eredményeit híven tükrözik a városunk és környékén bekövetkezett változások. Alig akad olyan létesítményünk, amelynek létrejöttében a MTESZ Soproni Városi Szervezete valamilyen formában nem működött volna közre. A Fertő tó rendezése, városrendezés, közlekedéshálózat terve, fedett uszoda terve, földrendezés stb. E munkák megvalósítottabb előkészítéshez és elvégzéséhez számos esetben rendeztünk az elmúlt 20 év alatt munkaértekezleteket, munkabizottsági nyilvános vitákat, amelyeken szervezetünk tagságán kívül az állami, párt- és társadalmi szervezetek képviselői és részt vettek. Ma már azt mondhatjuk, hogy alig van városunknak és környékének olyan rendezési terve, amelynek műszaki tudományos vonatkozásait valamilyen formában MTFSZ-vonalon ne vitatnának meg. Ennek a kölcsönös kapcsolaton alapuló megbecsülésnek jegyében született meg a Városi Tanács és szervezetünk között az elmúlt évben is megújított együttműködési szerződés. Hasonló szerződésünk van a TIT-tel, a Hazafias Népfronttal és a Városi KISZ-Bizottsággal.

Tudományos továbbképző munkánk az alábbi feladatokra irányult. A műszakiak klubéletének kialakítása, szakmai előadások tartása. Aktuális népgazdasági problémák mellett a korszerű tudományos, gyakorlati eredményekről is iktattunk be előadásokat. Olyan témákról is szerveztünk előadásokat, amelyek több egyesületi csoport szakembereit is érdeklik. Így így tudtuk egyesíteni a természettudományos érdeklődésű szakemberek tevékenységét. (Műszaki, kémiai, agrár-, geodéziai-geofizikai, élelmiszeripari, hidrológiai, erdészeti, faipari stb.)

Egyesületenként havonta átlagban 1—2 összejevetel megrendezésére került sor, ami viszonyainknak megfelelően havi 25—40 előadást jelentett. Voltak egyesületeink, amelyeknek havonta 3—4 rendezvényük is volt.

Külön előadásokat iktattunk be időnként technikusok és szakmunkások részére. A regionális fejlesztésekről rendezett előadásokat, vitadélutájainkat a társadalom széles rétegei látogatták.

Az utóbbi években jelentősen megnövekedett ifjúságunk bekapcsolódása, előadások vállalásával és a vitákban való részvétellel.

Munkánk további lényeges részét képezték a továbbképző jellegű tudományos és szakmai előadások, szakmai bemutatók.

Az ismereteknek élőszóban, gyakorlati bemutatókkal egybekötött átadása az információterjedés egyik legjobb eszköze. Nagy súlyt fektettünk a műszakiak közgazdasági ismereteinek és a közgazdászok műszaki ismereteinek bővítésére.

Az egyedi témájú előadások mellett rendezett tanfolyamok szerves kiegészítői voltak munkánknak. Így vált a MTESZ az információadás területén tudományos-technikai megalapozottságú, társadalmi alapon működő szervezetté. Ebbe a nemes társadalmi tevékenységbe való bekapcsolódás mindannyiunk érdeke és kötelessége is.

Évente mintegy 10—15 továbbképző tanfolyam megrendezésére került sor (gép-  
ipar, közlekedés, textilipar, geodézia, erdészet, faipar stb.)

Tudományos társadalmi tevékenységünk évenkénti demonstrációja a már hagyományos Soproni Műszaki Hetek, amelyet 1972-ben tizedik alkalommal rendeztünk meg. Az utóbbi időben ezek programját egy-egy időszzerű népgazdasági, regionális probléma keretében fogtuk össze (közlekedési koncepció, textilipari rekonstrukció, környezetvédelem és tájrendezés stb.)

A Soproni MTESZ az intézmények, vállalatok, az állami és társadalmi szervek közös összefogásával városunkat Nyugat-Dunántúl vonatkozásában több szakterületen tudományos-technikai központtá tette. Alig van egyesületi csoportunk, amelyek valamilyen formában ne kapcsolódnék be aktívan ezekbe a munkákba. Több esetben külföldi szakembereket is bevontunk ezekbe a rendezvényekbe. MTESZ-szervezetünknek évente mintegy 50—60 külföldi látogatója van.

1968-ban elhatároztuk, hogy Sopront a műszaki és természettudományi témájú konferenciák városává tesszük. Ez részben már sikerült is, mert azóta minden évben több alkalommal rendeztünk nagyobb konferenciákat, köztük nemzetközi konferenciákat is.

Műszaki tudományos munkánkat kezdettől fogva országos szinten is elismerték. Számos egyesületi szakemberünk van, aki más egyesületi csoportok ülésére is kap meghívást. Évenként mintegy 100-ra tehető a más szervezetben megtartott előadásaink, bemutatóink száma. Megállapítható, hogy tudományos-társadalmi tevékenységünk egyre bővül, ez határainkon túl is ismertté vált.

Ahhoz, hogy tudományos életünk állandó továbbfejlesztését biztosítsuk, szorgalmazzuk a korszerű, új tudományágak egyesületi csoportjainak megindítását is. Ennek szellemében alakítottuk meg a számítástechnikai és üzemkutatási szakcsoportokat.

A tudományos egyesületek programjának sarkalatos pontját képezte a tudományos fejlődés mindenkori továbbvitele. Ehhez a munkához a hajtóerőt elsősorban egyesületeink munkabizottságai szolgáltatták, melyek elsőfokon hivatottak a műszaki tudományok továbbfejlesztésére, a szocialista népgazdaság társadalmi munkával való támogatására.

Ha 20 éves munkánk mérlegét a munkabizottságok szemszögéből vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy ezen a téren tudományos egyesületeink teljesítették vállalt feladataikat mindazon munkákban, amelyeket akár társadalmi szervek, akár intézmények vagy vállalatok tőlük kértek. Munkabizottsági és tudományos munkánk értékelése érdekében elnökségünk kidolgozta az alapelveket, amelyek összehasonlítás alapul szolgáltak a munkabizottsági munkák értékelésénél, másrészt megszabták a további munkák irányát és annak rendezettebb formát kölcsönöztek.

A munkabizottsági munkának mindig az volt a célkitűzése, hogy társadalmi tudományos munka formájában, esetleg több egyesület bevonásával, komplex munkabizottság formájában is segítsenek megoldani olyan feladatokat, amelyek elsősorban városunkat érintik. Évente 40—50 munkabizottsági munkáról készült zárójelentés, amelyek közül a legfontosabbak megvalósulásuk előtt nyilvános vitára kerültek. Az utóbbi időben arra törekedtünk, hogy komplex feladatokat oldjunk meg és azok megoldásába több egyesületet vonjunk be. Az egyesületi csoportokban viták folynak a műszaki és tudományos fejlődéssel, az ipar irányításával, a város rendezésével és fejlesztésével, a közép- és felsőfokú oktatással kapcsolatosan a döntések meghozatala előtt.

A munkabizottságok munkájukkal még szorosabbra fűzik a MTESZ kapcsolatát a tudományos intézetekkel, közületekkel, iparvállalatokkal, ezen keresztül a társadalmi megbecsülés olyan fokára emelhetjük a MTESZ-ben dolgozókat, amelyet sok éves munkájukkal kiérdemeltek. A városunkat érintő főbb feladatokat, amelyekkel egyesületeink munkabizottságokban foglalkoztak, a Soproni Szemle 1971—2. számában ismertettem.

Az ifjú Műszakiak Bizottsága 1963-ban alakult a MTESZ Elnöksége irányítása mellett. A bizottság megalakulásának célja az ifjú műszakiak összefogása és bekap-

csolása a MTESZ-munkába. A bizottság tagjai az egyes egyesületek ifjú szakembereinek képviselőiből kerültek ki. Így biztosítható volt, egységes irányítás mellett működjenek a fiatalok az egyes egyesületek sajátosságainak figyelembevételével.

A vezetőség nagyon lelkes társadalmi aktivákból tevődik össze. A megalakulás időszakában is már látszott, hogy a fiatal műszakiak összefogására szükség van, hogy minél előbb bekapcsolódjanak az egyesületek munkájába és így időben tudjunk gondoskodni a szakemberek utánpótlásáról.

A vezetőség igyekezett a munkatervbe olyan feladatokat beállítani, amelyek érdekelték az ifjúságot. A vezetőség feladata az egyén formálása, bekapcsolása a MTESZ-munkába, a közösségi szellem kialakítása, a szocialista műszaki vezető formálása. Jelentőseknek tartjuk azokat az előadássorozatainkat, amelyeknél nemcsak a téma tudományos voltára fektettünk súlyt, hanem elsősorban az előadói készség, a közösség előtt való szereplés fejlesztésére. A legjobb előadásokat jutalmaztuk.

Fontosnak tartjuk — a fiatalok által — a mérnök technikus kataszter elkészítését.

Külön kell szólnunk a Városi KISZ Bizottsággal kialakult jó kapcsolatról. A KISZ igényelte az ifjú műszakiak segítségét. Elengedhetetlen feladatunk a jövőben is a kialakult kapcsolatok fejlesztése. Foglalkoztunk és a jövőben még inkább foglalkozunk a fiatal műszakiak helyzetével városunkban. E téren is többször rendeztünk aktív-értekezleteket.

Elnökségünk megalakulása óta igyekezett a tudományos egyesületek munkáját oktatási feladatai teljesítésében segíteni. Az Oktatási Bizottság többször foglalkozott a felsőoktatás kérdésével, elsősorban a Soproni Erdészeti és Faipari Egyetem oktatási feladataival kapcsolatban. A tantervek módosítása, a mérnök-képzés kibővítése és a szakmérnök-képzés megszervezése volt alapja az alkotó vitáknak. 1952-ben megalakult Sopronban a Dolgozók Szövetségi Technikuma. Intézőbizottságunk már kezdetben nagy segítséget nyújtott a technikum működésének megindításához és a szakmai oktatáshoz. Hasonló gonddal segítettük a Faipari Technikum dolgozó tagozatát és a többi soproni üzem közép- és felsőfokú kádereinek utánpótlását szolgáló továbbképzési feladatok megoldását is. Kezdetből fogva több ízben szerveztünk mérnök-, technikus-, szakmunkás- és egyéb jellegű továbbképző tanfolyamokat, ügyelve azok megfelelő színvonalára. A mérnöktovábbképző tanfolyamok rendezésében kiemelkedő a Geodéziai és Kartográfiai és a Magyar Geofizikai Egyesületek munkája; kiemelkedő tevékenységet fejtett ki a felső és alsó szintű tanfolyamok szervezésében a Magyar Kémikusok Egyesülete, az Agrártudományi Egyesület, a GTE, valamint a Bányászati és Kohászati Egyesület.

Elnökségünk saját hatáskörében megszervezett tanfolyamai közül a műszaki rajz-tanfolyamok mellett kiemeljük a német és angol műszaki társalgási tanfolyamokat.

Az elnökség mellett működő Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága részint az elnökség, részint a tag egyesületek külföldi kapcsolatainak szervezését és támogatását végezte. Hosszabb ideje eredményes együttműködés alakult ki egyes szlovákiai területekkel. Így kölcsönös szerződést kötöttünk a Zsolnai Technika Házával, valamint a pozsonyi és besztercebányai egyesületekkel, vállalatokkal szervezetekkel. A szomszédos Ausztriával, egyes társegyesületeivel szintén kialakultak a kapcsolatok. főleg hidrológiai, műemlékvédelmi, geodéziai, kémiai, élelmiszeripari téren. Osztrák kapcsolataink eddig nagyrészt egyoldalúak voltak, mert elsősorban az ő előadóikat láttuk vendégül. Szorgalmazzuk, hogy ez az akció kölcsönös legyen. A nemzetközi kapcsolatok kialakulását szolgálta még néhány csoportos utazás. További terveinkben jugoszláviai és lengyel kapcsolatok kiépítése is szerepel, mivel több egyesületünknek kölcsönös kutatási témája van, az előadócserék itt eredményeseek lehetnek.

A MTESZ tevékenységének hatását vizsgálva, rá kell mutatnunk azokra az egészséges kapcsolatokra, melyek a Városi Pártbizottság, a Hazafias Népfőrd, a Tanács a KISZ és a MTESZ között fennállnak. E szervek képviselői állandó résztvevői és tanúi egyesületi munkánknak. Együttműködésünk eredményességét igazolják azok a közös akciók, amelyeket az elmúlt 20 évben népgazdaságunk és városunk érdekében kifejtettünk. A Városi Tanáccsal való jó kapcsolatunk eredményeként valósult



még az együttműködési szerződés, amely alapján kibontakoznak jelenlegi és a későbbi feladatok körvonalai Egyesületeink többségének az anyaegyesülettel való kapcsolata jó, ugyancsak jónak mondható elnökségünknek a MTESZ központtal való kapcsolata is. Gyümölcsöző kapcsolataink eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy munkánkhoz különösen az MSZMP Városi Bizottságától kaptunk hathatós támogatást. A Városi Pártbizottság időnként értékeli a MTESZ munkáját, majd javaslataival nagyban elősegíti feladataink eredményes megoldását.

Végezetül elnökségünk nevében köszönetünket és elismerésünket fejezzük ki a MTESZ tagságának, amely önzetlen és odaadó munkát végez tudományos, társadalmi tevékenység formájában városunk, népgazdaságunk és dolgozó népünk érdekében.

## SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Szarka Árpád:

### Horváth József képeinek új otthona

*„Nagy örömmel üdvözlöm, hogy Horváth József a kiváló festőművész állandó kiállító helyiséget kapott szeretett városában, Sopronban. A város ezzel új kulturális létesítménnyel gazdagodott. Horváth József művészete, életműve rég megérdemelte, hogy a város lakóinak, hazai és külföldi vendégeinek közös kincse legyen. 1972. VIII. 14. Kállai Gyula”.*

1921-ben a soproni, utóbb Széchenyi István állami főreáliskolába új munkaerő nyert beosztást: Horváth József rajztanár. A fiatal művészpedagógus a rá annyira jellemző komolysággal látott hozzá kettős, nem könnyű hivatásának gyakorlásához. A rábizott ifjúság művészeti nevelését elválaszthatatlannak tartotta a művészet gyakorlatától, a festéstől. E kettőt mindig együtt látta, fölé- és alárendeltségi viszonyt nem ismert közöttük.

Mikor délelőtt aznapi munkáját, a tanítást befejezte, átrendezte az iskola II. emeletén levő nagy rajztermet s kezdetét vette a művészi munka. Ebben a környezetben, a rajzterem-műteremben született többek között a *Búcsuzás* c. műve. Itt festette első nagyméretű akvarelljét: *Pista bácsi* címmel. Ezzel a képpel mutatkozott be Sopronban, erre a képre kapott később Esterházy-díjat. Itt alkotta meg a *Vallomás* c. művét is, mellyel 1927-ben a Magyar Akvarell- és Pasztellfestők díját nyerte el.

Minden egyes művét legelőször Sopronban állította ki, így mutatva példát hűségéből, melyet rajongásig szeretett városa iránt érzett.

1932-ben teljesedett régi vágya: saját műtermében dolgozhatott. Hosszas keresgélés után fedezte fel a Szeder utca 4. sz. házban Pfandler Tófor bornagykereskedőnek a borospincék felett lévő 6×6 m-es irodahelyiségét, amit a tulajdonos műterem céljára a művésznek átengedett. A Szeder utcai vasajtós kis helyiség meghitt csendjében érlelődtek, majd láttak napvilágot azok a művek, melyek a már elismert meszternek további sikereket és dicsőséget hoztak. (*Tükör előtt, Jób, Alvó lány.* Ez utóbbival a *Milesz veled?* c. művét, mellyel 1954-ben a Munkácsy-díjat érdemelte ki.

Később Pfandler, mivel a helyiségre szüksége volt, felmondta a bérleményt, s ismét elkezdődött a kutatás új műterem után.



Horváth József képeinek új otthona (Willingstorffer Lajos felvétele)



Horváth József: Papucsúzó (Willingstorffer Lajos felvétele)



1944-ben a várossal való megegyezéssel és a művész jelentős anyagi hozzájárulásával, megépült a tűzoltó-laktanya mögötti új műterem. A földszinten lévő helyiségeket Szakál Ernő szobrászművész foglalta el, az emeleti terem Horváth József műterme lett. Az északra és keletre néző hatalmas ablakok különféle világítási lehetőséget biztosítottak a műteremben. Törődött, öreg fejek, bársonyos, meleg színű csendéletek és tájképek, gyöngyház fényű női testek káprázata villan fel a művész hatalmas méretű akvarelljein. Itt születtek a Horváth-oeuvre új szépségű darabjai: *Birsalmák*, *Gombás csendélet*, *Tavaszi fény*, *Papucshúzó*, *Esti fényben*.

1961-ben halt meg Horváth József és a műterem úgy maradt, hogy magán viselte a nagy mester utolsó ott-tartózkodásának nyomait. Özvegye vette gondozásba az árván maradt hajlékot, majd az Idegenforgalmi Hivatal kezdeményezésére a műtermet — mint a Horváth-hagyaték otthonát — 1961-ben megnyitották a nagyközönség számára. Hamarosan kiderült azonban, hogy a műterem nagyobb létszámú látogató befogadására nem alkalmas, hiszen eredeti rendeltetése nem ez volt, másrészt a képek zsúfolt elrendezése sem biztosított zavartalan szemlélődést a látogatóknak.

1968-ban járt Sopronban Kállai Gyula, a Hazafias Népfrent országos elnöke. A Horváth-hagyatékot is megtekintette és javasolta a gyűjtemény alkalmasabb kiállító helyiségben való elhelyezését. Ez ügyben Horváth Bertalan építész mérnök, a művész fia is közbenjárt a városi tanácsnál. A tanács nem sokáig habozott, a TIT kezelésében lévő Caesar-házi, ún. „Művészklub”-ot (Hátsókapu 2. sz.) nem kis anyagi ráfordítással kiállítás céljaira renováltatta és a Horváth-gyűjtemény elhelyezésére átadta a művész özvegyének, a TIT-nek pedig az Új-utca 18. sz. alatti műemlékházban biztosított új otthont.

A Horváth-képek megváltozott környezetükben harmonikus, meghitt, otthonias hangulatot árasztanak. A két terem együtt közel 100 négyzetméteres alapterülettel rendelkezik, de a művész özvegyének szobája, a nagyterem mellett, amelyet régi családi bútorokkal rendeztek be, szintén kiállító helyiség. A helyiségekben a hagyaték-ból 45 vízfestmény, 2 olajfestmény, 5 szénrajz és 2 tollrajz látható.

Az új soproni létesítménynek hivatalos átadása 1972. március 26-án történt meg, március 28-án a Tanács elnöksége, a Horváth-család tagjainak, a művészeti élet képviselőinek és a Mester tisztelőinek jelenlétében nyílt meg a nagyközönség számára.

Azóta a gyűjtemény Sopron idegenforgalmának egyik jelentős látóvalója. Turisták százai a hazából és a tengeren túlról egyaránt csodálattal adóznak a nagy soproni mester művészetének és az emlékkönyv lapjai e soknyelvű világ fiainak Horváth művészete feletti elragadtatását őrzik.

Hadd álljon itt Juhász Ferenc költőnek az emlékkönyvbe írt néhány sora: „Minden képre csak a felsőfokú jelző illik! Legszebb, legérdekesebb: formában, színben, kompozícióban... Mélységes, tiszta, igaz, nagy művészet”.

**Horváth Zoltán:**

### **A Győr—Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) 1972. évi munkájáról**

Az 1968. évi 27. sz. törvényerejű rendelet, ill. az annak végrehajtásáról szóló 30/1969. (IX. 2.) utasítás értelmében 1972-ben 168 irattermelő szervünk készített új ügyviteli és iratkezelési szabályzatot. A szabályzatterveket megbeszéltük az irattermelő szervek képviselőivel, mielőtt azokat főhatóságukhoz, ill. az illetékes minisztériumhoz felterjesztettük. Az irattermelő szervek közül vidéken negyvenet, helyben tizenkettőt látogattunk meg, megvizsgáltuk irattáruk rendjét. Ha selejtezték, tanács-csal, útmutatással szolgáltunk. Megőrzésre átvettük Zetl József ecetgyáros (1880—1945. évi) iratait, kiegészült a Thirring család és Brennerbergbánya iratanyaga is stb. Összesen: 20 ifm-rel gyarapodott a levéltár anyaga. Laponkénti átnézéssel selejtez-

tük az őrizetünkben lévő gazdasági szervek 1945 előtti levelezési anyagát (Brennberg-bánya, Tűgyár, Fésűsfonalgyár stb.). Megsemmisítésre került 44 ifm. A levéltár iratanyaga 1972. dec. 31-én 4093 ifm. A magyar levéltárügy szolgálatában próbaselejtezést és hivatalörténeti kutatást végeztünk: Sopron cs. kir. megyei törvényszék (1854-től országos törvényszék, valamint a II. oszt. járásbírószék, 1854-től városilag kiküldött bíróság) 1850—1860. évi irataiban. A végzett munka eredményéről 1973-ban készül írásos beszámoló.

A levéltár hat dolgozója 515 nap 218 ifm anyagot rendezett középszinten, tehát végleges formában. Az iratanyagról részletes raktári csomójegyzék készült, majd dobozoltuk és nyomdagépünkön előállított egységes felirattal láttuk el őket.

Rendezésre került Sopron megye több feudális kori iratsorozata, a családok és személyek iratai stb.

Kutatás céljából 100 fő kereste meg levéltárunkat. Ebből soproni 60, gyűjtőterületünkről (soproni és csornai járás) 16, az országból 19, külföldről 5. A kutatási esetek száma: 930. Kutatóink témaválasztása változatos: községtörténet, műemlék-épületek, meteorológia, ifjúsági mozgalom, iskolatörténet stb.)

Ügyfeleink száma: 301. A szolgálati, munkaviszony időtartamának, iskolai, mesterségbeli végzettség tanúsítására kiállított másolatok és igazolások száma 191. A dr. Lackner Kristóf születésének 400. évfordulójára rendezett kiállítást — egy évi meghosszabbítás után — 1972. október 15-én zártuk. Kiállítást rendeztünk a KISZ szervezettel együttműködve, Dózsa György születésének 500. évfordulóján, a Városi Tanács háza előcsarnokában. A kiállítást ismertettük a „Kisalföld” 1972. máj. 7. számában.

A levéltárban tíz esetben iskolai szakköri foglalkozást tartottunk. Lackner Kristófról, valamint „A régi Sopron” címmel, egy-egy esetben riportot adott a rádió. Szakkönyvtárunk 12 861 műből (23.271 kötetből) áll, értéke közel félmillió. Az 1972. évi gyarapodás 183 mű, 270 kötetben. Az olvasószolgálatban 423 kutató 711 művet, 1253 kötetben igényelt. Katalóguscédula készült kalendárium- és színlapgyűjteményünkről (183 db). Őrizzük 98 anyakönyvi kerület 1896-1971. évi anyakönyveinek másodpéldányait. Összesen 2737 „utólagos bejegyzés”-ről szóló értesítés érkezett hivatalunkhoz, s azt az anyakönyvi másodpéldányokba bejegyeztük. A Sopron város fennállásának 700. évfordulójára létrehozott „Kiadványi Bizottság” javaslatai alapján a levéltárigazgató összeállította a várostörténeti kiadványok tervét, és azt az Intézőbizottság elé terjesztette további megvitatás, ill. megvalósítás végett. Gondolunk díszes jubileumi album kiadására is. Ez tartalmazná a Sopron város privilégiumain lévő függő kettős- és titkos királyi pecsétek mását, mely galváno-plasztikai eljárással domborművi formában készülne.

Levéltárunk korszerűsítése legfontosabb feladataink közé tartozik. 1972 óta féldölemezek és dobozok egységes feliratozására nyomdagép áll rendelkezésünkre. Az ízléses, jól olvasható feliratok látogatóink és feletteseink tetszését is megnyerték. Megyei részlegünk I. emeleti kiállítási berendezése egyedülálló az országban. 1972-ben a tárlókon belül az „F” csövet az iratanyagtól üveglappal választottuk el. A régi villanyvezeték felújításával tűz keletkezésének a lehetőségét kizártuk. Az áramkör a nagyobb méretű megterhelésre is alkalmas. A kiállítási termek egyrészébe fűtőtestek (radiátorok) kerültek. Így kiállításunk télen is megtekinthető, az eredeti dokumentumokat a tanuló- és munkásfiatalok szakköri foglalkozásokon a helyszínen tanulmányozhatják. Az alsó részlegbe 27 fénycső került s ezáltal ott a munkafeltételek jelentősen megjavultak. A Megyei Tanács, ill. Művelődésügyi Osztálya, felettes hatóságunk támogatásával legmodernebb, D1, 4. típusú filmleolvasógépet vásároltunk. Ezzel lehetőség nyílt arra, hogy az Országos Levéltártól eddig postán nem küldhető, vagy csak nagyon körülményesen kölcsönözhető iratanyagról filmet kérjünk. Feladataink: filmlaboratórium kiépítése, hogy intézményünk hivatását maradéktalanul betölthesse. Ez a legsürgősebb teendőnk. A levéltár városi részlegéhez három helyiség közvetlenül csatlakozik. A helyiségekben a Földművelésügyi irodái vannak,

ill. voltak, mert e sorok írásakor Sopron város Tanácsa levéltárunknak a három helyiséget átadta. A levéltárnak ily módon nyújtott segítségért ezúttal is köszönetet mondunk. Most már lehetőségünk van arra, hogy filmlaboratóriumot és könyvkötő-műhelyt rendezzünk be. Mindkettő levéltárunk iratanyagának védelmét szolgálja.

Kutatóforgalmunk a vidéki levéltárak sorában az elsők közt van. Így nem meglepő, hogy többek közt újsággyűjteményünk és számos iratsorozatunk nagymértékben elhasználódott. Ezek megmentése elengedhetetlenül szükséges, hiszen nem pótolhatók. Előttünk 1977, a városi rang elnyerésének 700. évfordulója. Ezért a közeli években számolhatunk a történeti kutatások ugrásszerű emelkedésével. (Ez már 1973-ban tapasztalható: augusztus végéig 118 kutató 898 esetben kereste fel levéltárunkat.)

A legkorszerűbb felszerelést érdemes megvásárolni, viszont mérlegelnünk kell, hogy a gazdaságosság és a levéltári feladatok elvégzése szempontjából a legmegfelelőbb gépekhez jussunk. (Több filmlaboratóriumot láttunk és árajánlattal is rendelkezőnk. Mindezeknek értékelése — szakemberek közreműködésével — most folyik.) A levéltári iratanyagról legcélszerűbb lenne kis teljesítményű mikrofilmfelvevő géppel másolatot készíteni. A 35 mm-es film később filmkártyára is átmásolható. Ennek a mikrofilm-szalaggal szemben az az előnye, hogy könnyen tárolható és kezelhető. A filmleolvasó-gépben a szalag könnyen szakad, rövidebb időtartamú. A kutatószolgálatban az eredeti iratanyagot a filmkártyák kiadásával védeneink. A film azonban csak helyettesítheti, de nem pótolhatja az eredeti iratot. Található persze olyan iktató- és mutatókönyvsorozat, melyekhez tartozó iratanyag elpusztult. Ezek levéltári értéke minimális. Ezért mikrofilmre való felvétel után kielejtezésüket indokoltnak tartom. Ha ilyen és hasonló jellegű iratoktól megszabadulnánk, kb. további öt évre helyet nyernénk újabb iratanyag átvételére. A levéltár legnagyobb gondja, hogy a korunkban keletkező hatalmas tömegű iratanyagnak helyet biztosítsunk.

A modern levéltár tartozéka a fénymásoló (xerox) gép is. Valósággal „forradalmasítja” a levéltári kutatást. Xerox-géppel már több levéltár rendelkezik. Kül- és belföldi kutatóink is szívesen megvásárolnák a fénymásolatokat. Így nálunk időt és fáradságot takarítanak meg, mert otthon kényelmesen tanulmányozhatnák az anyagot. Szinte hetenként előfordul, hogy fénymásolási lehetőség után érdeklődnek külföldi kutatóink, mert több száz felvételt szeretnének rendelni. A filmfelvevő gép megyénk, városunk mindennapi életéből kiemelkedő, jelentősebb események megörökítésére szolgál. A felvételeknek jelzettel, magyarázattal való ellátása és a későbbi tudományos kutatómunkára való előkészítése új levéltári feladat.

Az iratanyag védelmére szolgál a könyvkötőműhely is. Az újságok, jegyzőkönyvek, számadáskönyvek táblái a sok használatól tönkrementek. Nem szólva a bekötöttesre váró könyvanyagról. A levéltár külső iratanyagát, a jelenleg működő szervek irattárai őrzik; keletkezésüktől számított 15 év után begyűjtjük őket.

A gazdasági szerveknek kötelességük lenne ugyan a jegyzőkönyvek, zárszámadások bekötöttese, de ez csak ritka esetben valósul meg. Ha a levéltár végezné a könyvkötőmunkát, mégpedig modern berendezéssel, ez visszahatna az iratanyag gondosabb kezelésére és megőrzésére. Bizonyosra veszem, hogy levéltárunknak több évi lemaradása csak átmeneti jelenség. Levéltárunk 1968 óta a megyei tanács intézménye. A megyei tanács és Sopron város vezetői eddig is segítették feladataink megoldását. Az utolsó öt évben többet fejlődött levéltárunk, mint a megelőző ötven év alatt.

## MEGEMLEKEZÉSEK

*Szalatnai Rezső:*

**Krammer Jenő**  
(1900—1973)

1973. január 21-én, vasárnap este, a martonvásári állomáson, amikor befutott a pesti szerelvény, egy férfi, aki éppen vonatra akart szállni, hangtalanul elesett. Két férfi felemelte s letette a földre, mivel már halott volt. Mikor az állomásfőnök megnézte személyazonossági igazolványát, kiderült, hogy Martonvásáron ezen a napon egy magyar tudós halt meg, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarának nyugalmazott tanára, dr. Krammer Jenő, aki vasárnaponként rokon látogatásra járt Martonvásárra.

Krammer Jenő 1900. június 14-én született Kismartonban, ahol apja, Krammer József polgári iskolai tanár volt, akit onnan Pozsonyba helyeztek, ott igazgató, majd főigazgató lett, kiváló pedagógus, emberséges ember, akit mindenki nagyrabecsült a régi Pozsonyban. A fiú néhány évvel ezelőtt két érdekes tanulmányt írt az apa nevelési módszereiről (SSz. 1962, 327—331; 1972, 76—81).

Krammer Jenő az elemi és középiskoláit Pozsonyban végezte, lélekben összenőtt ezzel a várossal. Egyetemi tanulmányait Budapesten folytatta, s mint kiváló diák az Eötvös József Kollégium tagja lett. Német-francia szakos tanári diplomát és bölcsész tudományi doktorátust szerzett Budapesten. Hazatérte után, évekig, Pozsonyban magántanítással foglalkozott. Később a csehszlovák tanügyi hatóságok elismerték tanári oklevelét s állami állásra nevezték ki: Lőcsén, Aranyosmaróton, s végül legtovább Érsekújvárt tanított. Még diákkövel írni kezdett, meggyerő előadó is volt. Kezdetől fogva részt vett a szlovákiai magyar szellemi életben, a kisebbségi magyar lét egyik meg gondolt, igaz tudatosítójaként mutatkozott be. Hirdette a magyar emberséget, kapcsolatokat épített a csehek és magyarok, magyarok és szlovákok közt. Ady és Romain Rolland szellemében békét és együttműködést teremtett. S mutatta, hogy ennek megvalósítása fölér egy könyv megírásával. Elméleti fejtegetéseit s nyelvtanítási újításait gimnáziumi tanárként valósította meg Érsekújvárt. Természetes, hogy a szlovákiai magyar új nemzedék nevezetes forrongásában szerepe támadt. A nemzedék egyik szellemi serkentője lett. El kell olvasni a losonci lapban, a *Mi Lapunkban*, megjelent írásműveit. Valóban maradandó könyve. A szlovenszói magyar serdülők lelki világa címen írt kis monográfia. Ez a szociálpszichológiai tanulmány, az ún. sarlós mozgalom keletkezésének lélektani rajza, hegedűkulcsa annak, ami Szlovákia magyar fiatalságában a két háború között lejátszódott. Országos jelentőségű volt előadása Pozsonyban, 1931-ben, a Sarló kongresszusán a szocialista pedagógiáról. Azt fejtegette, hogy a szocialista nevelésnek kell a leginkább személyiségre szabottnak lennie, hogy előhívja mindenkiben tehetsége legjavát s azt állítsa a közösség szolgálatába.

Nemcsak álmódott egy intellektuális alkotó ihletőiről, hanem megközelítette őket. Romain Rollanddal nemcsak levelezett, találkozott vele többször. Barátságban volt Valentin Bulgakovval, L. N. Tolsztoj utolsó titkárával, akit Pozsonyba hozott (német előadást tartott) s bemutatott három nemzet érdeklődőinek. Amikor csehszlovák hatósági túlkapas érte, Karel Capekhez fordult, s a nagy cseh író azonnal közbelépett a belügyminiszternél Krammer Jenő érdekében, s igazságot szolgáltatott neki. Számos cseh és szlovák írástudó tartozott barátai közé, nem is említve a szlovákiai ma-



gyar írókat, nemzedéke tagjait s Budapesten és Kolozsvárt a korszak nagy magyar alkotóit. főként Móricz Zsigmondot, aki nagyrabecsülte az érsekújvári parasztfiúk nevelőjét. Eredeti kritikai fejtegetéseket, nagyszerű francia irodalmi beszámolókat írt Gaál Gábor Korunk-jába, melyeket mindnyájan örömmel és tanulsággal olvastunk az egész magyar nyelvterületen. Szelíd humanista rajongást oltott tanítványaiba s ezt a magatartást sugározták írásművei is. Francia kapcsolatai révén lehetővé tette



érsekújvári tanítványainak franciaországi nyaralásait; Dobossy Lászlót, Jócsik Lajost, diákjait, Krammer küldte Párizsba.

1939-ben, mikor Érsekújvár Magyarországhoz tartozott, Szegedre helyezték Krammert, ahol érsekújvári tapasztalataival folytatta a nevelőmunkát, tökéletes sikerrel. De mást is tett: felhívta a felvidékiek figyelmét Juhász Gyula szakolcai éveire, Neki köszönhetem, hogy felkeresett leveleivel Kilényi Irma, Juhász Gyula titkár-nője és hagyatékának összegyűjtője; Krammer indította el Juhász Gyuláról szóló monográfiám megírásához. A háború végén Krammer Jenő visszakerült Érsekújvárra de a magyar gimnáziumot 1945-ben megszüntették, s ekkor Krammer Budapestre

került. Egy ideig a közoktatásügyi minisztériumban működött, majd a Tankönyvkiadóban szerkesztő lett. Az ötvenes évek első felében az Idegen Nyelvek Főiskoláján tanított, innen került az Eötvös Loránd Tudományegyetemre. A német tanszék docense lett, s Túróczi—Trostler József halála után, 1962-ben, tanszékvezetője. Foglalkozott filológiai kérdésekkel, írt nyelvtanokat, de leginkább irodalomtörténeti tanulmányai jelentősek, Franz Kafkáról, Lenauról, Ödön von Horváthról, Romain Rollandról, Ramuzról, Wolkerről, Fábry Zoltánról írt tanulmányai ezek. Hetvenedik születésnapján Magyarország kormánya a Munka Érdemrend arany fokozatával tüntette ki Krammer Jenőt, aki 1972-ben nyugdíjba vonult, de ezután is még előadott az egyetemen, ahol hallgatói éppúgy szerették és becsülték, mint gimnáziumaiban. Az érsekújvári évek emléke a soproni származású érsekújvári, majd soproni tanárról, Bedy Rezsőről írt szép megemlékezése (SSz. 1966, 381—383).

Hirtelen halála óta egyre gyakrabban tűnődöm Krammer Jenőről. Úgy rémlik, most kezd élni bennem lényege szerint, befejeztem. Nem a nyelvtanítás kiváló szakembere jár az eszemben, nem az irodalomtudósra gondolok, aki irodalmi műről szólva csak az emberségnek hódolt, nem is a bővülő erejű pedagógus magatartásán révedezem, aki „szent ügynek” tartotta a tanári munkát, s erről mindig képes volt vallani, egyszerűen, igazmondón. Az emberen tűnődöm, aki legnagyobb fájdalomában is vigasztalni tudott. Kissé félrehajtotta a fejét, kék szeme világított, száján sajátos mosoly jelent meg, amely ezt mondta: érts meg s bocsáss meg. Negyvenhat éven át barátság fűzött össze velem, amely barátságot soha nem árnyékolta be az érdek legkisebb felhője sem. Arra serkentett, hogy emberibb és elnézőbb legyek másokkal szemben, magam iránt pedig a legnagyobb követelményt támasszam. Lényéből a szeretet varázsa áradt, mely megkapta azokat, akik közelében tartózkodtak. Ha szabadon fejlődik, ahogy kezdte, több lett volna ez a rendkívüli emberség, mint amennyit láthatóan fölmutatott. Nem volt könnyű élete.

Ez a folyóirat azokat tartja számon, akiknek valami közülük volt Sopronhoz, e város szívet-lelket melegítő urbanitásához. Krammer Jenő is ezek közé tartozott. Pozsonyban találkoztunk, ifjúságom legfogékonyabb éveiben kerültünk össze. Boldog voltam, hogy vezet, ő, az idősebbik, aki a halott Adyt őrizte a Nemzeti Múzeum csarnokában, mint Eötvös-kollégista diák. Aztán hazatért szüleihez Pozsonyba s Adyt idézte esti sétáinkon, a Halottak élén lélekrázó verssorait: „örzök, vigyázatok a strázsán”. Ez a strázsaszerep volt az övé, s ő mondta, életem egyik határkövénel, baráti körben, hogy ez az anyém is. Félrehajtotta fejét, ártatlanul mosolygott, mint egy angyali gyermek. Érzékelte velem, milyen nagyszerű nevelő egy város lelki-sége, története, társadalmi tisztessége, megállapodottsága. Együtt úsztunk a Dunában, álltunk némán közös jóbarátunk sírjánál, végigjártuk a koronázó város utcáit és tereit, elszálltunk szabadon a reformkorba, felkanyarodtunk a Zergehegy ösvényein, felolvastunk egymásnak Jenő kis szobájában, a családi házban, ahol csend honolt, teailat szállt, sötét kötésű könyvek sorakoztak barna szekrényekben, s szeretet mozgott, mint egyfajta szertartás. Pedagógusok otthona volt a Krammer-ház a pozsonyi Günther utcában. Jenő apja polgári iskolai főigazgatóként ment nyugdíjba, s angol órákat adott, Jenő testvérei is, bátyja kivételével, mind tanítottak. Egész nap zsongott a ház, mint egy iskola. Soká azt hittem, barátom eredeti pozsonyi hajtás. Én akkor egyetemi hallgató voltam, Jenő állástalan fiatal tanár, francia órákat adott, mert soká nem ismerték el budapesti diplomáját. Egyszer orgonahangversenyen vettünk részt az evangélikus nagytemplomban, s hazamenet elmondta Jenő, hogy ő a szomszéd vidék fia Kismartonban született s anyja és anyai ősei mind soproniak. Egy vasárnap délelőtt, őszi napfényben, a Murmann-magaslaton, ahol Rigele Alajos háborús emlékműve állott, melyet a pozsonyi mester Fadrusz Mária Terézia-szobrának maradványaiból faragott, Jenő kinyújtott karral mutatott a láthatár szélén csillogó tükörrre: az ott a Fertő. Szép vidék a Fertő-táj, nagyon kedves város Sopron. Mondta, mintha Pozsony növése megállt volna a reformkorban. Ahogyan őrizte Ady humanizmusát, úgy hordta a két nyugati kapu szellemét, Pozsonyét és Sopronét. Igazi urbánus lélek volt, morális szemléletű, szellemkereső, csendesen békült és ba-

rátkozott szlovák és cseh értelmiségiekkel is, főként írókkal. Egy nyarat töltött a dél-csehországi Táborban, a husziták híres vár-városában, gyorsan megtanult csehül és szlovákul is, együtt olvastuk Wolker verseit, akire felhívtam a figyelmét. A béke és barátság szellemét vitte magával nemsokára tanári állomáshelyeire: Lőcsére, ahol németül tanított, Aranyosmarótra, ahol szlovák gimnáziumban oktatott, s végül főfő fészekhelyére, Érsekújvárra, ahol a felvidéki Kecskemét magyar paraszt és vasutas fiait nevelte magyarul, ahol korszakot teremtett a fiatal magyar értelmiségnek, aztán a háború alatt Szegedre helyezték, s 1944 végén ismét visszakerült Érsekújvárra. Azt hitte, folytathatja a magyar kisebbségi lelkiismeret kibontakozását, szép humanista nevelését. Egykor személyessé tette a kisebbségi magyar fiatalság életérzését, arra ösztökölte tanítványait, ne merüljenek el a tömegben névtelenül, lépjenek elő, vállaljanak társadalomvezető erkölcsi és intellektuális feladatokat. Összekötötte Érsekújvárt Budapestelel és Párizssal. Kiderült, hogy ezt a folytatást Szlovákiában már nem igénylik, sőt nincs is új kisebbségi helyzet, mindennek vége. S hogy a vég teljes legyen: iszonyú szenvedések után meghalt Jenő felesége, s felmondták tanári állását. A kitelepítés démona szétfújta családi fészke tűzhelyét s arcába csapta kihűlő hamuját. Ilyen idegállapotban Budapestre vándorolt két kis fiával, s két kofferrel.

Budapesten ugyanaz a kristály maradt, aki Érsekújvárt fénylett, bárhogyan forgatták. Másoknak támadtak történetei, neki csak magatartása maradt. Száz keze nőtt, amikor özőnlenni kezdtek a kitelepített szlovákiai magyar pedagógusok, s Krammer Jenő a művelődésügyi minisztériumban mindenkin mindenkin segített, holott rajta kellett volna segíteni, akinek még lakása se akadt soká. Szuronyt érzett a szívében, s mosolygott, intézkedett. Nem véletlenül választotta példaképeinek Romain Rollandot, Albert Schweizert és Comeniust. Felkaroló s nevelő ösztöne hol belülről haladt kifelé, hol kívülről befelé. Aztán újból tanítani kezdett, főiskolákon, végül egyetemen is. Pesti minőségében is ugyanaz maradt, aki Érsekújvárt és Pozsonyban volt. De valami történt vele, benső meghatottság erőt vett rajta, lassan elmaradt barátaitól, elzárkózott, tűnődött, fiai mellé ült, kerülte a társaságot. Kérdéseket tettem fel magának és családomnak: mi történt Jenővel? Kímélő szóval hívtam, gyere, menjünk sétálni, mint Pozsonyban. Egyszer elmentünk színházba, egy francia darab előadására, feleségemmel együtt. Mindhárman viszolyogtunk a darab póré és ocsmány naturalizmusától, főként Jenő, aki a jegyeket hozta. Utána hónapokig nem láttuk, néha felhívott telefonon, jelezte elfoglaltságát, a kenyérhajsztát. Húsvétkor mégis megjelent, sétáltunk egy nagyot, sóhajtozott, amint életére terelődött a szó. Az volt a benyomásom, nem leli a helyét, hisz én se leltem. Emlékezni tudtunk, de nem tudtuk növelni egymás hitét.

Azon a nyáron, hirtelen támadt ösztönnel, a két fiúcskával együtt elment Sopronba, Pozsony helyett, ahová akkor nem utazhattunk. Ez 1954-ben történt. Sopronból egy lapot küldött. A lapon régi reneszánsz udvar képe, vadszölvöl befuttatott lugassal, napfénnel, szakajtókosarat tartó fekete asszonnyal. S ez a szöveg:

„Marcival és Öcsivel itt töltünk két hetet a vigasztalóan szép Sopronban. Persze naponta együtt vagyunk Bióval és ez külön élmény. Az elmúlt nagyon nehéz és válságos év után kitűnő lelki pihenő ez. Persze, Rólatok is szó esik, különösen esti sétákon sokat emlegetünk. Szeretettel ölelünk: Jenci, Marci, Öcsi”.

Néhány nappal hazatérte után telefonált, Sopron csodálatos volt, közölte. S érződött mosolya, mintegy köszönete a világnak, hogy engedélyezte neki Sopront. Aztán hónapokig nem láttam, véletlenül se futottunk össze, nem jött fel munkahelyemre se, ahol nagyritkán, szüneteket áthidalva, felkeresett. Karácsonyestén, gyertyagyújtáskor csönget a házfelügyelő kislánya: Egy úr volt itt, ezt a virágot hozta s a levelet. Jenő volt. Megkértem lányomat, várjon a gyertyafénnyel. Kitergettem a levelet:

„Kedves Rezsőkém, a látszat ellenem szól; nagyon reméltem, hogy a soproni új-jászületés után testileg-lelkileg vissza tudom nyerni régi ruganyosságomat. Csakhogy

ezen az őszön minden délutánom be volt táblázva, óráim, mellékkereseti elfoglaltságom (az orvosi fakultáson, a külkereskedelmi minisztériumban, a főiskola esti tagozatán) mind-mind déltől estéig kötöttek le, kétszer a héten 9.05-ig, a többi napon fél nyolcig. Mivel a reggeli órák legfeljebb a pihenés szempontjából kámatoztathatók, gyakorlatilag sohasem volt szabad időm.

A múlt évről nem beszélek. Nagyon fájlalom, hogy félreértetted elmaradásomat, de tavaly augusztusban (1953-ban), amikor felfedezték, hogy a szívem megkopott és beteg, az addig is nehéz feladat, életem egyetlen értelme: két fiannak ellátása, testi-lelki növekedésének biztosítása, súlyos gonddal párosult, állandóan gyötört az aggodalom, mi lesz, ha idő előtt mennem kell, mielőtt Marci és Öcsi végeztek. Nem könnyű, Rezsőkém, így egyedül, csak magamban viselni a nagy felelősséget és gondot, addig, míg töretlenül hittem erőimet, szívesen és derűs optimizmussal, könnyen megbírkóztam velük, tavaly majdnem összeroskadtam. S mint sebzett vad, kerestem a magányt. Arról nem is szólok, hogy foglalkozásom, munkám is idegen számomra: német tanár, nem irodalmi, amikor szívemhez sokkal közelebb áll a francia. Mázás súllyal nehezedett és nehezedik rám az a tudat is, hogy életem legigazabb hivatását: a szlovákiai magyarság szolgálatát is eljátszottam, így az öreg Peer Gynt hangulata töltött be:

Hát ilyen koldus-módra tér ide  
lelkünk a ködös, szürke semmibe?  
Te drága szép föld, bocsásd meg nekem,  
hogy haszon nélkül jártam füveden.  
Te gyönyörű, pazarló fényű nap,  
lakatlan házra küldted sugarad.

Sopron fordulatot jelent ebben a komor hangulatban: felfedeztem, hogy van azért egy kis fény ebben az országban, ahol otthon vagyunk. Láttam a hegyről szőlővároskámát, Kismartont, felkutattam édesanyám szülőházát Sopronban, nagybácsiaim nagy gyümölcsösét, amelyben gyerekkoromban szaladgáltam, és még a német irodalommal is megbarátkoztam, mert a tragikus Raimund nyomdokait kutattam, aki Pozsonyban kezdte, Szombathelyen, Sopronban és Győrött színészkedett s művészetében van valami franciás. Szóval újjászületve érkeztem vissza Sopronból s mindezt el akartam Neked mesélni, de elnyelt — a kenyérkereset. Tavaly sem volt igazad, s egy kicsit bánt is, hogy minden látszat ellenére, nem hittél feltétlenül abban a barátságban, amelyet nem változtathat meg hangulat, hónapokig vagy akár évekig tartó távollét. Nemcsak földrajzi távolság akadályozhat a találkozásban, hanem körülmények is: ez azonban nem befolyásolhat olyan tényeket, mint amilyen az is, hogy a legrégebb és ezért leggyökeresebben életemmel összenőtt barátom vagy. Ebben nem lehet és nem szabad kételkedni! A tavalyi egyéves válságomban, s azt csak magamban vívhattam meg, ha tőlem függött volna, senkivel sem találkoztam volna, tulajdonképpen nem is találkoztam. (Sziklay Laci persze annyira dinamikus, hogy nem engedi az embert medvemódra elvonulni, temperamentumos, lendületes lényével időnként felráz, s ez jó). Veled, aki fejlődésem, múltam legrégebbi és legközelebbi küzdőtársa vagy, nem lehet olyan egyszerűen napirendre térni „az elveszett idő” felett s a feladott pozíció felett, s ezért kicsit féltem is, nagyon fájdalmas volna az emlékezés. Tavaly nem igen bírtam volna: Sopron új erőt adott, s ha a peergynti szólam változatlanul zsong ma is mélabúsan bennem, tudnék már megint a szokott meghíttiséggel beszélgetni az elmúltakról.

S azt se hidd, Rezsőkém, hogy az elmúlt hónapokban nem voltam gyakran együtt Veled. Örömmel olvastam cikkeidet, örültem, hogy Te tőlem eltérően, írásaidban foglalkozhatsz olyasmivel s olyan nagy emberekkel, akik szívedhez nőttek. Olvastam Petőfi Pozsonyban c. könyvedet, s képzelheted mennyi szeretettel! Bóval való

beszélgetéseinkkor is ott voltál köztünk. De elkísértelek a soproni ünnepi hétre is, és ha kicsit több pénzem lett volna, el is utaztam volna Veled: alig tudtam ellenállni a csábításnak. Az idei Adventben pedig áhitattal készültem erre a levélre, hogy Karácsonyra elvigye Neked a hírt és amiben egy kicsit „tamaskodtál”, tegye napnál világosabbá: barátságoknak nem feltétlenül kell az állandó kapcsolat, vannak idők, amikor az élet különágazó gondjai ezt nem teszik lehetővé. Az idei Adventben nagyon bőségesen gondoltam Rád, közös emlékeinkre s vártam adventi várakozással a Karácsonyt, amikor majd bebizonyíthatjuk, amit Boncinak mondtam egyszer azért a jeles ünnepeken hűségesen megjelenünk. Bonci kirakatait is szeretettel nézem, ahányszor arra vezet utam. Szóval a szeretet és hűség és egyetértés mind megvan, és karácsony estéjén megjelennek mindhármatoknál. Szeretettel ölel Jenci”.

## SOPRONI KÖNYVESPOLC

Hiller István:

**Lászlóffy Woldemár (szerk.): A Fertő-táj bibliográfiája. (Bibliographie des Neusiedlersee-Gebietes). Győr, 1972, Győr-Sopron megye Tanácsa, 294 lap**

A Magyar Tudományos Akadémia Fertő-táj Bizottsága, amely kormányhatározat alapján működik, már évek óta széles körű tudományos kutatómunkát végez a Fertő és környéke természeti és gazdasági értékeinek feltárására (vö. Pichler János: SSz. 1972, 99—115). Ennek a munkának egyik alapvető részét képezi az 1972-ben megjelent fenti című bibliográfia. A *Lászlóffy Woldemár* szerkesztésében, 22 munkatárs (közülük 16 soproni, a többi budapesti) közreműködésével készült kötet *Straub F. Brúnó*, az MTA alelnökének előszavával, Győr-Sopron megye Tanácsának anyagi támogatásával jelent meg.

A bibliográfiát örömmel üdvözölték nemcsak a soproniak, hanem mindazok, akik a Fertő és környékének kérdéseivel bármilyen szempontból foglalkoztak és foglalkoznak. A bibliográfia dicséretesen széles ismeretanyagot és tudományterületeket ölel fel. 7 fő fejezetben (0. Általános jellegű munkák; 1. Természeti viszonyok; 2. Élővilág; 3. Gazdasági viszonyok és gazdasági tevékenység; 4. közlekedés, bányászat, ipar; 5. Társadalmi viszonyok; 6. A Fertő-táj a művészetben), 233 csoportban, illetve alcsoportban kerekén 3000 címet sorol fel részletes bibliográfiai adatokkal és rövid annotációval kiegészítve. A munkának ez utóbbi jó tulajdonsága *Körtvélyessy Lászlóné* okleveles könyvtárosnak köszönhető elsősorban, érdeme azonban *Lászlóffy Woldemár* főszerkesztőnek, *Garád Róbert* ügyintéző szerkesztőnek és a munkatársaknak is. A munkatársak a következő anyagrészeket dolgozták fel: *Berczik Árpád*: zoológia; *Boldizsár Iván*: geofizika; *Csapody István*: botanika, erdészet; *Dávid Ferenc*: képzőművészetek; *Domonkos Ottó*: néprajz; *Hazlinszky Tamás*: vízügy; *Horváth Ferenc*: idegenforgalom; *Karner Ödön*: útikalauzok; *Kárpáti László*: geomor-

fológia; *Király Iván*: ornitológia; *Kisházi Péter*: történelem, zene; *Környei Attila*: geológia; *Lóránt Ödön*: térképészet; *Lovas Gyula*: közlekedés; *Nogya Árpád*: német nyelvű címek; *Papp József*: élővilág; *Radó József*: tervrajzok; *Tomka Péter*: archeológia; *Toós Nándor*: mezőgazdaság; *Varga Imréné*: hírlapok; *Várkői János*: meteorológia.

Mint e felsorolásból is látható, a munka érdeme a széles körre kiterjedő cím-anyag, amelynek révén a bibliográfia számot tarthat az egyes szakterületek művelőinek érdeklődésére.

A könyvtárosok tudják legjobban, hogy egy bibliográfia alkotói, bármennyire törekednek is a teljességre, ez aligha sikerülhet. A szerkesztők és munkatársak — nyilván ebben az esetben is — szívesen veszik éppen ezért azokat a megjegyzéseket, hiánypótló észrevételeket, amelyek egy következő kiadást teljesebbé tehetnek.

A Soproni Szemlében most már évek óta megjelenik Sopron bibliográfiája. Cél-szerű lett volna talán ezt is kiaknázni, ugyanígy a Szemlében ismertetett könyveket, pl. Kosáry Domokos és I. Tóth Zoltán bibliográfiáit (vö. SSz. 1955, 162—163; 1971, 189—190), amelyek bőségesen dokumentálják a soproni helytörténeti irodalmat; az 1945—1968. évi válogatott bibliográfiát (vö. SSz. 1972, 91—92) stb. A regények című fejezetből hiányoljuk Somogyi Gyula: *Az út vége* (Káldor, Bp. 1935) c. könyvét, a versek közül Bessenyei: *Az eszterházi vigasságok új kiadását* (2. kiad. 1941). Az 1710. számú történeti munkánál jó lett volna feltüntetni, hogy a kézirat hol található, a krónikák sorából egy új kiadás esetén semmiképpen nem hiányozhat az értékes Payr-krónika Heimler-féle kiadása, amely a Soproni Szemle külön mellékleteként jelent meg. A teljességre való törekvés jegyében javasolhatnánk a jelentősebb művek bírá-latainak megemlítését. A nevekben előforduló sajtóhibák félreértésre adhatnak okot, ezért célszerűnek látszik a helyesbítéseket közölni: 157. Mendöl; 1739. és 1741. Tir-nitz; 2060. Grünvald; 2090. Polány; 2112. Waisbecker; 2236. Schwicker; 2246a Schram stb.

Dicséretes és jó dolog, hogy a szerkesztők a tó területi megosztottsága miatt tekintettel voltak az osztrák irodalomra is és német címfordításokkal közelebb hozták a bibliográfiát nyugati szomszédaink szakembereihez is. Itt szeretnénk rámu-tatni arra, hogy a 2061. számú munkánál az „oklevéltár” nem Dokumentenarchiv, hanem Urkundenbuch, a 221. oldalon a „történeti földrajz” nem Geographische Ge-schichte, hanem Historische Geographie. A név- és tárgymutató 276. oldalán e sorok írója kétszer szerepel, egyszer I., mászor J. keresztnév rövidítéssel. A címek német, ill. magyar fordítása nem mindig sikerült.

*Mollay Erzsébet*

**Posgay Ildikó: Rábacsanak személynevei. Budapest, 1973, 146 lap  
(Eötvös Loránd Tudományegyetem: Nyelvtudományi Dolgozatok 12. sz.)**

A névtan a nyelvészet rohamosan felvirágzó ága, s a nevek világa a széles köz-véleményt is élénken érdekli. A SSz. nemrégiben ismertette Hajdu Mihály „Sopron környékének magyar becézőnevei (1700—1970)” című munkáját (Németh Marietta:

SSz. 1973, 91—93). A személynevekről készültek már földrajzilag és időben átfogó munkák, ellenben nem volt példa még az újabb kutatásokban arra, amire Posgay Ildikó vállalkozott: egy kisebb közösség, egy falu — tehát egy egészen kis metszet — teljes személynévanyagának feldolgozására. A szerző az 1122 lakosú (1967.) Rábacsanak (csornai járás) személynévanyagát vizsgálta meg: a család-, ragadvány-, kereszt- és beceneveket egyaránt. A leíró szempontú — a mai állapotot bemutató — elemzés mellett 200 év keresztnévanyagában végig követte a névdivat változását. Az anyakönyvekből és személyes kikérdezéssel 10 306 adatot gyűjtött munkájához a szerző. A témából készült doktori disszertációjának rövidített változata jelent meg a Nyelvtudományi Dolgozatok 12. köteteként.

Családnév 138 használatos a faluban. Ennek 2/3 részét a beköltözöttek nevei teszik ki, ezek a nevek azonban egyenként igen kis számban fordulnak elő. A helybeliek által viselt fennmaradó 48 név viszont igen gyakori. Mindez mutatja, hogy a családnevek vidékenként jellemzőek. A Rábacsanokon leggyakoribb 3 családnév:

	Hány személy viseli?	A lakosság % <sub>0</sub> -a	Hány család viseli?
1. Pozsgai	109	9,7	38
2. Kovács	76	6,7	36
3. Nagy	74	6,5	24

A szerző nyelvészetileg rendszerezi a Rábacsanokon előforduló családneveket típusaik és képzésük szerint. Kisebb történeti kitérőt is tesz, megvizsgálva például azt, mely nevek találhatók meg már a legrégibb anyakönyvi bejegyzésekben is (Pozsgay, Torma, Tóth).

Nagyon tanulságos a nők névviselésének a megfigyelése. A köznyelvben ma még legáltalánosabb forma, azaz hogy Nagy Péter feleségét Nagy Péternének hívják, a faluban éppen a legritkább. És fordítva: itt természetesen a köznyelvben csak újabban terjedő formák. „Az asszonyok általában megőrzik leánykori nevüket, a faluban ez a megszokásosabb, leggyakoribb említőnévi forma.” És a másik: az idegennek bélyegzett, de például munkahelyeken terjedő említő forma: a férj családneve + a feleség keresztnéve. A nők megnevezése függ attól is, hogy helybeli születésű vagy beköltözött-e a férj, a feleség vagy mindketten. Ha csak a feleség nem helybeli, említőneve: a férj becézett neve + né (Bíró Pistáné), ha mindketten beköltözöttek: a férjnek csak a családneve + né (Virágné).

Mivel a családnevek megterheltsége igen nagy („a tíz leggyakoribb családnevet 514-en viselik, a lakosság 45,8%-a), nagyon sok ragadványnév jött létre a hasonló nevűek megkülönböztetésére. A ragadványnév nem tévesztendő össze a gúnynévvel, amely öröklődik és nem válik a hivatalos név részévé, mint a ragadványnév, ellenben érzelmi-hangulati töltése van. A ragadványnév szerepe a megkülönböztetés. (A faluban az SzTK-rendelő és a tsz-iroda névsorában is használják a ragadványneveket, hogy eligazodjanak a hasonló nevűek között.) A szerző kritikailag elemzi a kérdés szakirodalmát, amelyben gyakran uralkodik terminológiai zavar. A falu ra-

gadványneveit rendszerezi aszerint, hogy tulajdonnévből (család-, személy-, bece-, vagy család- és becenévből), köznévből (foglalkozásnév), melléknévből vagy mondatból keletkeztek-e. Minden egyes névnél feltünteti a névadás motivációját és az öröklődést. Pl.: „*Jankó Jóska*: (Kovács József). A nagypapa keresztnévének becéző alakja vált ragadványnévvé. Apjától örökölte. Vö.: *Jankó Imre* (Kovács Imre).”

A keresztnévadás mai állapotát és a névdívat változását (200 évre visszamenőleg) böngészésre alkalmas táblázatok mutatják. Pl.: a Rábacsanakon 1970-ben előforduló összes keresztnév betűrendes listája a név viselőinek számával és a név első előfordulásának évével. Továbbá a férfi- és női nevek 1970-es gyakorisági listája és gyakorisági listák az elmúlt 200 évről 20 éves metszetekben. Megtaláljuk, hogyan változott az egyes nevek pozíciószáma — a gyakorisági listán elfoglalt helye — a húszéves szakaszokban. Pl. a *Zsuzsanna* név 200 évvel ezelőtt elég gyakori volt a faluban, aztán több mint egy évszázadra teljesen eltűnt, a legutóbbi évtizedekben pedig az élre tört. A gyakorisági listán elfoglalt helyének változása 200 év alatt 20 éves szakaszonként: 8. — 12. — 0 — 0 — 0 — 0 — 0 — 0 — 14. — 2. hely. A Rábacsanakon 1970-ben leggyakoribb női név egyébként: 1. Mária, 2. Ilona, 3. Erzsébet. A szerző bőven értékeli is a táblázatokat. A gyakoriságot összehasonlítja más vidékek adataival, megvizsgálja a nevek változatosságát (hány név közül választanak), és kitér a névadási szokásokra is. (Mennyiben befolyásolja a névadást a szülők, nagyszülők, keresztszülők neve, a naptár, a hónap, amelyben a gyerek született stb.)

A becenév funkciója a mindennapi érintkezésben történő megszólítás. Bár Rábacsanakon a személynév alapformája is használatos megszólításkor, azért becéző alak is bőven van. Posgay Ildikó a beceneveket alakulásmódjuk szerint (a tő és a képző figyelembe vételével) rendszerezi és nyelvészetileg elemzi. Az érdekesebb becéző alakokat egyedileg is tárgyalja, a faluban szerzett szóbeli értesüléseivel kiegészítve. A leggyakoribb nevek becéző formáit külön megvizsgálta, feltárva az összefüggéseket a becenév alakulása és viselőjének életkora között. Befejezésül egy ezzel kapcsolatos érdekesség: „A *József*nek két becenevi változata van Rábacsanakon: a *Jóska* és a *Jócsi*. A számok is bizonyítják, hogy a *Jóska* az elterjedtebb. A *Jócsi* azokban a családokban használatos, ahol az apa és a fia is *József*, és — kivétel nélkül — mindig az apa viseli a *Jóska*, s a fiú a *Jócsi* nevet.”

Posgay Ildikó munkája tudományos mű, de emellett a nem szakember számára is érdekes olvasmány.

*Horváth Zoltán:*

**Kállay István: Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában.  
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 200 lap**

Kállay István Bécsben levéltári kiküldöttként hat évig dolgozott. E kötet — hivatalos teendői mellett végzett — szorgos munkájának egyik jelentős, érdeklődésre méltó eredménye. Adatgyűjtést elsősorban a kamarai levéltár iratanyagában végzett, esetenként hazai forrásokban is. Feladatául a pozsonyi és a szepesi kamara alá tartozó 48 szab. kir. város számadásainak vizsgálatát jelölte meg. A 48 városnak 40 év alatt készült 1920 számadásából csupán 278 maradt meg, s ebből feldolgozásra leg-



alkalmasabb 183 rovatos számadás. A forrásanyag mégis bőségesen elegendőnek bizonyult arra, hogy a szerző a városgazdálkodás alakulásának általános tendenciáit megrajzolja, az udvar irányító és ellenőrző szerepét bemutassa, vagyis e munkából a szab. kir. városok gazdálkodását Mária Terézia korában alaposan megismerhetjük. A kötet történeti irodalmunkat jelentősen gazdagítja. Értékét növeli, hogy újszerű, úttörő munka; ez ideig a szabad kir. városok gazdálkodásáról hasonló feldolgozás nem készült. A 124 oldalas tanulmányt függelékként 69 táblázatos kimutatás egészíti ki. A tanulmány öt fejezetből áll:

I. A bécsi udvar várospolitikája és a városok gazdálkodása az osztrák örökös tartományokban és Magyarországon. Az udvart városfejlesztési politikájában kettős cél vezette. Elsősorban gazdasági megfontolások, pénzszerzés, és hogy abszolutista kormányzati törekvéseihez politikai bázist teremtsen. A tartományi városok önkormányzati joga már Mária Terézia idejére teljesen összezsugorodott, az udvar centralizációs politikája maradéktalanul érvényesült. A céhes ipar teljes visszaszorítását a manufaktúrák létesítése és fejlesztése követte. A manufaktúrák tulajdonosai azonban a főurak vagy az udvar és nem a polgárok. A városokban alapított manufaktúrákkal az ottani tőkefelhalmozódást kívánta elősegíteni. A magyarországi várospolitikában 1740 után új korszak kezdődik. A Rákóczi-szabadságharcot követő évtizedekben városaink népessége növekszik, a polgárok kezén jelentős vagyon, tőke halmozódik fel. Az udvar csak az országgyűlés hozzájárulásával emelhetette a földesúri joghatóság alatt élő népesség adóját. Viszont a szab. kir. városok földesura a király, s itt az országgyűlés engedélyére nem volt szükség. Az új várospolitika megnyilvánulása a szab. kir. városok számának növelése volt. Ez a nemesség ellen is irányult. Az udvari politika másik új megnyilvánulása, hogy a tisztségeket szaktudással rendelkezőkkel töltötte be. A vagyonos városvezetők általában nem rendelkeztek szaktudással. Funkcióikat családi érdekeik szolgálatába állították, a városi vagyonnal korrupt módon gazdálkodtak. Ezért szembehelyezkedtek az udvar reformtörekvéseivel. A kormányzat inkább a szegényebb rétegre támaszkodott, és különösen a belső tanács és a választott község közt „közvetítő”, szószóló ellenőrzési funkcióját növelte meg. A szószóló a kamarának közvetlenül is tehetett jelentést.

## II. A szabad királyi városok gazdasági igazgatása.

A városi tanács hármasság — igazgatási, bírászkodási és gazdasági — funkciója közül írja a szerző, a gazdasági irányítás követelte a legtöbb energiát. A városi számadás, a pénzügyek intézője a kamarás, aki a tanács ellenőrzése alatt állt. Az udvar rendeleteiben szigorúan megparancsolta, hogy a hadi- és a házipénztárt külön kezeljék. Az utóbbi a városi kiadások fedezésére szolgált.

A gazdasági igazgatás tisztségviselői: korcsmáltatási, mézszárszék-, malominspektor, tégl- és mézszégetés-, vásár-, vámfelügyelő, épületbiztos, csatornafelügyelő, kórházbiztos, allódium felügyelője, városi ispán, erdőbiztos, árvagondnok, bányagondnok, hagyatéki biztos. Az egyes városokban a tisztségek száma változó. A tisztségviselők fizetéséről adatokat kapunk; megélhetésük biztosított, külön rétege a városi társadalomnak.

III. Városi bevételek: A) Városi regálé jövedelmek; B) Városi tőkéből, ingatlan vagyonból származó bevételek; C) Városi földbirtokból, birtokgazdálkodásból eredő be-

vételek; D) A városok hivatali működésével kapcsolatos bevételek; E) Rendkívüli bevételek.

IV. Városi kiadások: A) Haszonvételekkel, azok fenntartásával kapcsolatos kiadások; B) Városi ingatlan- és pénzvagyonnal kapcsolatos kiadások; C) Városi birtokgazdálkodás költségei; D) Városok hivatali működésével kapcsolatos kiadások; E) Rendkívüli kiadások.

Mielőtt az V. fejezetről szólnánk, megemlítjük, hogy a szerző 19 szab. kir. város bevételeit és kiadásait külön-külön 38 táblázatban közli; a III—IV. pontban megadott sorrendben, forrásanyagától függően 2—4—6 évközönként, altételek szerint is. Pl. a városi regale jövedelmek: bormérés, sörfőzés, húsmérés, vámok, taxák. A 38 táblázat alapján további — a bevételt és kiadást, valamint a nyereséget mutató — táblázatok készültek, azokról a rovatokról, melyeknél az előfordulhatott. Pl. bor-, sörmérésről stb. Bevétel-kiadás táblázat készült a kamat-, a bérlet- és a vámrovatokról. Ha a kiadás minimális, úgy csak a bevétel került kimutatásra: húsmérésről, a városi jobbágyfalvokról, a háziadóról stb. Végül a városoknak típusonkénti összehasonlítását adja.

A tanulmány utolsó fejezete:

V. A városi gazdálkodás pénztőke felhalmozási lehetősége.

A szabad kir. városok 1759—1762 közt a kincstárnak másfélmillió kölcsönt folyósítottak a hétéves háború céljaira. Ez a városok tőke-erejéről tanúskodik, főképpen azért is, mert ez nem volt kényszerkölcsön. Ez összegből — állapítja meg a szerző — különféle (kommunális) vállalkozásokat hozhattak volna létre. A városok ilyen jellegű vállalkozásait az udvar sem akadályozta volna. A pénzvagyon nem vált ipari tőkévé, hanem uzoratóke formáját vette fel. „A városi kézműves tanácsstagok egyéni részesedésén keresztül a céhes ipart, államkölcsön útján a feudális államot, nemesi birtokosoknak nyújtott kölcsönök útján a feudális mezőgazdaságot erősítette.”

A szerző végül is az udvar gazdaságpolitikáját a III—IV. fejezetben tárgyalt bevételek növelésére és a kiadások csökkentésére hozott intézkedései alapján — pozitívan értékeli. Ide tartozik a szakképzett városi tisztviselők alkalmazása, fizetésük, nyugdíjuk megállapítása, a természetbeni juttatások, alamizsnaosztogatás megszüntetése. Elősegítette az udvar a közegészségügy, a csatornázás, a tűzrendészet fejlesztését. A városokban használt mértékeknek, súlyok egységesítése, hidak építése pedig a kapitalista fejlődés előmozdítója volt. A 19 város táblás kimutatásai (bevételek és kiadások stb.) közt sajnos Soproné nem szerepel. A tanulmányi részben pedig városunkra vonatkozó adatokat szórványosan találhatunk. Sopron város Kamarai Hivatala (Kammeramt) még a középkorból származik, élén a kamarással, aki a város összes bevételeit és kiadásait kezelte. Beosztottja s egyben ellenőre a Cammerdiener, majd az alkamarás (Unter-Kämmerer). A Kamarai Hivatal működését a tanács kiküldöttei ellenőrizték. A számadási főkönyvek Mária Terézia idejéből három év kivételével (1757, 1762, 1764) levéltárunk őrizetében vannak. (A pozsonyi kamarához ugyanis a soproniak nem rovatos, hanem sommás számadást küldtek.) Az 1527—1798. évekből 220 kötet maradt ránk. A Kállay István által felvetett több kérdésre a soproni számvevőszégi anyagnak feldolgozása után bizonynyal választ adhatunk. Munkája adataink értékeléséhez és más városokkal való összevetéshez hasznos segítséget nyújt.

## SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau  
Lokalhistorische Quartalschrift

Redaktion: Karl Mollay

### *Inhaltsverzeichnis und kurze Auszüge:*

- Tompos, Ernst:* Mittelalterliche Siegel der Ödenburger (mit deutschem Auszug)  
*Berecz, Desider:* Kulturgeschichte in 110jährigen väterlichen Mahnungen (Briefe des Lehrers Josef Berecz an seinen in Ödenburg studierenden Sohn Abel, den späteren bekannten Juristen, Stadtpolitiker und Literaten)  
*Mikó, Alexander:* Die Gemeinde Iván am Ende des 18. Jh.-s (Eine Dorfsoziographie aus den Jahren 1792—1796)

### *Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung*

- Gergely, Andreas—Tóth, Stefan:* Arbeitsagung junger Archäologen und Historiker in Ödenburg (6—9. Sept. 1973)

### *Kleine Beiträge*

- Hünner, Ladislaus:* Geschichte des Ödenburger Kaufmännischen Krankenunterstützungs- und Pensionsvereines (1806—1848)  
*I. Horváth, Ladislaus:* Über die Kinder- und Studentenjahre des Kunstmalers Josef Horváth. Erinnerungen des jüngeren Bruders  
*Gunda, Michael:* 20 Jahre Ödenburger Zweigstelle der Verbandes technisch-wissenschaftlicher Vereine (1952—1972)

### *Kulturelles Leben in Ödenburg*

- Szarka, Árpád:* Die Bilder von Josef Horváth in einem neuen Heim  
*Horváth, Zoltán:* Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Archivs im Jahre 1972

### *Nekrologe*

*Szalatnai, Rudolf*: Jenő Krammer (1900—1973). Der aus Eisenstadt gebürtige Literaturhistoriker und Pädagoge und seine Beziehungen zu Ödenburg

### *Bücherschau*

*Hiller, Stefan*: Lászlóffy, Woldemar (hg.): Bibliographie des Neusiedlersee-Gebietes. Raab, 1972 (ung.—dt.)

*Mollay, Elisabeth*: Posgay, Ildiko: Die Personennamen der Gemeinde Rábacsanak. Bp., 1973 (ung.)

*Horváth, Zoltán*: Kállay, Stefan: Wirtschaftsgeschichte ungarländischer königlicher Freistädte zur Zeit Maria Theresias. Bp., 1972 (ung.)

## KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. A *kézirat gépelése*. Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, baloldalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az írógépen hiányzó jeleket, mint pl. *i, ú, I, Ū* stb. Egyebet kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre félsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl.: ... városokat<sup>16</sup>.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. A *lapalji jegyzetek*. Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló *pontos* irodalmi utalások, *pontos* forrásjelzések. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk.

*Könyvre* (lapszámra) első alkalommal így utalunk; pl.: Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841—1950. Sopron, 1960, 15. — A továbbiakban így Csatkai i. m. 32. (Ha ugyanakkor a szerzőnek váltogatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatkai: A soproni színészet 43). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.,

*Folyóirat cikkére* így; pl.: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114—20. — A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

*Gyűjteményes munkában* megjelent cikkekre így; pl.: Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79—84.

*Újságcikkre* így; pl.: A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

*Idegen nyelvű műre* így; pl.: Semmelweis, Karl: stb.

*Levéltári forrásra* így; A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. — A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. *vagy* Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) ne adjanak. A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli, tónusos fényképe(ke)t vagy klisirozta-ásra alkalmas rajzot (térképábrát!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

## OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest V., József Nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj: évi 48.— Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Pénzforgalmi jelzőszám: MNB 215—96162.

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a Szerkesztőségnél rendelhetők.

Levélcím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Felelős kiadó: Ugróczky Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B/5 ív = 3<sup>3</sup>/<sub>8</sub> (A/5 ív) — Győr-Sopron megyei Nyomda V. Soproni üzeme, 73.12125  
Terjeszti a Posta Központi Hírlap Iroda

ARA: 16,— FT

INDEX: 25.915